

ประวัติศาสตร์บอกเล่า

แผนกเตรียมปริญญา

มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์

และการเมือง (ต.ม.ธ.ก.)

พ.ศ. ๒๕๘๑ - ๒๕๙๐

เล่มหนึ่ง (พ.ศ. ๒๕๘๑ - ๒๕๘๕)

จัดพิมพ์เนื่องในวาระครบรอบ ๕๐ ปี สถาบันไทยคดีศึกษา พ.ศ. ๒๕๕๔

ประวัติศาสตร์บอกเล่า
แผนกเตรียมปริญญาามมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง
(ต.ม.ธ.ก.)

พ.ศ. ๒๕๔๑-๒๕๙๐

เล่มหนึ่ง

(พ.ศ. ๒๕๔๑-๒๕๔๕)

หอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์ และสถาบันไทยคดีศึกษา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

จัดพิมพ์เนื่องในวาระครบรอบ ๔๐ ปี สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

๓ มีนาคม ๒๕๕๔

ประวัติศาสตร์บอกเล่า แผนกเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (ต.ม.ธ.ก.)

พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๙๐ เล่มหนึ่ง (พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๘๕)

ISBN 978-974-466-532-4

พิมพ์ครั้งที่ ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔ จำนวน ๘๐๐ เล่ม

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

วารุณี ไอสถารมย์.

ประวัติศาสตร์บอกเล่า แผนกเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (ต.ม.ธ.ก.) พ.ศ. 2481-2490
เล่มหนึ่ง (พ.ศ. 2481-2585).-- กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2554
274 หน้า

1. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์--ประวัติ. 2. ไทย-การเมืองการ ปกครอง. I. อังคาร จันทน์เมือง. II. กาญจนา เหล่าโชคชัยกุล,
ผู้แต่งร่วม. III. ชื่อเรื่อง.

378.593

ISBN 978-974-466-532-4

เจ้าของ สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ที่ปรึกษา ศาสตราจารย์ ดร.สุรพล นิติไกรพจน์
ศาสตราจารย์ ดร.สมคิด เลิศไพฑูรย์
รองศาสตราจารย์ ดร.อุดม รัฐอมฤต
ผู้ช่วยศาสตราจารย์วารุณี สาราณเวทย์
อาจารย์ ดร.อนุชา ทิรคานนท์

บรรณาธิการ วารุณี ไอสถารมย์

ผู้เขียน อังคาร จันทน์เมือง
กาญจนา เหล่าโชคชัยกุล

ผู้ช่วยบรรณาธิการ ดาวเรือง แนวทอง
จันทน์ พึ่งเถื่อน

ประสานงาน จารุษา เอื้องไมตรีภิรมย์
ศิริพร พุทธระกูล
ณัฐธยาน์ ทรงฉลาด
ไศรยา สุริยญาพฤติ
พิชามณูย์ ดีทน

ภาพปก อังคาร จันทน์เมือง

ออกแบบปก กาญจนา เหล่าโชคชัยกุล

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
โทรศัพท์ ๐ ๒๕๖๔ ๓๑๐๕ ถึง ๑๑ โทรสาร ๐ ๒๕๖๔ ๓๑๑๙
<http://www.tu.ac.th/org/tuprint>

สารจากอธิการบดี

ชาว ต.ม.ธ.ก หรือที่รู้จักกันดีในฐานะศิษย์เก่าแผนกเตรียมปริญญามหาวิทยาลัย วิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ซึ่งมีทั้งหมดรวม ๘ รุ่น ตั้งแต่รุ่นที่หนึ่ง พ.ศ. ๒๔๘๑ จนถึงรุ่นสุดท้าย คือรุ่นที่แปด พ.ศ. ๒๔๘๙ ถือเป็นศิษย์เก่าที่มีการรวมตัวกันจัดตั้งเป็นชมรมอย่างเข้มแข็ง มีการพบปะดำเนินกิจกรรมเพื่อสังคมและให้ความร่วมมือสนับสนุนกิจการมหาวิทยาลัยด้วยดี เสมอมา นับเป็นศิษย์เก่าของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในยุคแรกที่ยังเป็นมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองเป็นแบบอย่างควรแก่การยกย่องนับถือทั้งในหมู่ชาวธรรมศาสตร์ และสาธารณชนทั่วไป

การจัดพิมพ์ประวัติศาสตร์บอกเล่าแผนกเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์ และการเมืองเล่มนี้ จึงน่าจะเป็นผลงานบันทึกปากคำเรื่องเล่าอันทรงคุณค่า จากประสบการณ์ และความทรงจำของชาว ต.ม.ธ.ก. ที่มีต่อแผนกเตรียมปริญญาและมหาวิทยาลัยในช่วง พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๙๐ ตลอดจนประสบการณ์การดำเนินชีวิตที่ส่วนใหญ่ไม่ได้มีเส้นทางสุขสบายนัก ชาว ต.ม.ธ.ก. หลายท่านสามารถต่อสู้ผ่านพ้นชีวิตช่วงนั้น ด้วยการอาศัยทักษะความรู้จาก หลักสูตรการเรียนการสอนในโรงเรียนและมหาวิทยาลัย รวมถึงได้รับการหล่อหลอม อุดมคติและค่านิยมจากมหาวิทยาลัย จนมีโอกาสทำงานรับใช้ประเทศและสังคมไทยมา จนถึงปัจจุบัน

จึงหวังว่าประวัติศาสตร์บอกเล่าเล่มนี้ น่าจะได้ทำหน้าที่สร้างแรงบันดาลใจให้ผู้สนใจ และโดยเฉพาะอย่างยิ่งนักเรียน นักศึกษาในทุกวันนี้ ได้ใช้เป็นแบบอย่างการศึกษาและการดำเนินชีวิต เพื่อความสำเร็จในหน้าที่การงานในอนาคตและสร้างความตระหนักถึงจิต วิญญาณธรรมศาสตร์ที่มุ่งหวังการตอบแทนสังคมโดยส่วนรวม

(ศาสตราจารย์ ดร.สมคิด เลิศไพฑูรย์)

อธิการบดี

สารอธิการบดี (พ.ศ. ๒๕๕๗-๒๕๕๓)

ชมรม ต.ม.ธ.ก. เป็นกลุ่มศิษย์เก่าแผนกเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง รุ่นที่ ๑ - รุ่นที่ ๘ (พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๙๐) ที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์ ในฐานะศิษย์เก่ายุคแรกเมื่อครั้งยังเป็นมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง สมาชิกชมรม ต.ม.ธ.ก. ถือเป็นศิษย์เก่าอาวุโส ที่เป็นผลผลิตผลทางการศึกษาของแผนกเตรียมปริญญา และของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง และเป็นอดีตช่วงเวลาที่มีคุณค่าช่วงหนึ่งของมหาวิทยาลัย ปัจจุบันสมาชิกชมรม ต.ม.ธ.ก. ยังคงมีบทบาทสร้างสรรค์สังคมและสาธารณประโยชน์ และผูกพันกับมหาวิทยาลัยยุคปัจจุบัน

แม้ว่าจำนวนชาว ต.ม.ธ.ก. ซึ่งเคยมีถึง ๕,๘๘๘ คน แต่ปัจจุบันได้ลดจำนวนลงมากซึ่งไม่ทราบจำนวนตัวเลขที่ชัดเจน แต่ทั้งหมดมีอายุกว่า ๘๐ ปี สมาชิกส่วนใหญ่ยังกระฉับกระเฉง มีความกระตือรือร้น ความทรงจำที่แจ่มใส สามารถเดินทางมาร่วมงานวันปรีดีที่มหาวิทยาลัยจัดขึ้นเป็นประจำทุกปี ท่านเหล่านี้ยังคงจดจำเรื่องราวของมหาวิทยาลัยในยุคก่อนและหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๔๘๓-๒๔๘๖) ได้ดี

ในปี ๒๕๕๒-๒๕๕๓ ที่ผ่านมามีมหาวิทยาลัยจึงเห็นชอบและมอบหมายให้หอจดหมายเหตุและหอประวัติศาสตร์เกียรติยศแห่งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์ร่วมกับสถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จัดทำโครงการประวัติศาสตร์บอกเล่าแผนกเตรียมปริญญา มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง สัมภาษณ์สมาชิกชมรม ต.ม.ธ.ก. เล่าประสบการณ์และความทรงจำของแต่ละท่านที่มีในสมัยเรียนที่แผนกเตรียมปริญญา ช่วง พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๙๐ เพื่อบันทึกเก็บรักษาไว้เป็นข้อมูลจดหมายเหตุเสียง ซึ่งเป็นหลักฐานจดหมายเหตุประเภทหนึ่ง ทั้งนี้เป็นการรักษาความทรงจำอันมีคุณค่าของศิษย์เก่ายุคแรกของมหาวิทยาลัยมอบไว้ให้ศิษย์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ยุคปัจจุบัน เรียนรู้และซึมซับจิตวิญญาณของความเป็นชาวธรรมศาสตร์ และยังเป็นหลักฐานสำคัญที่เติมเต็มเอกสารประเภทอื่นๆ ในการศึกษาวิจัยเรื่องราวของสังคมและวัฒนธรรมไทยรวมถึงประวัติของมหาวิทยาลัยในช่วงทศวรรษ ๒๔๘๐-๒๔๙๐ อีกด้วย

(ศาสตราจารย์ ดร.สุรพล นิตไกรพจน์)

อธิการบดี

คำนำ

ในโอกาสครบรอบ ๗๐ ปี แผนกเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (ต.ม.ธ.ก.) เมื่อเดือนมิถุนายน ๒๕๕๑ อธิการบดีศาสตราจารย์ ดร.สุรพล นิติไกรพจน์ มอบหมายให้หอจดหมายเหตุ จัดทำจุลสารธรรมศาสตร์ฉบับ ๗๐ ปี ต.ม.ธ.ก. (พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๕๕๑) เพื่อเป็นการบันทึกความทรงจำประวัติศาสตร์อีกหน้าหนึ่งของมหาวิทยาลัยในช่วง พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๙๐ และเพื่อเป็นการระลึกถึงคุณูปการของนายปรีดี พนมยงค์ ผู้ประศาสน์ การของมหาวิทยาลัย ซึ่งนอกจากจะจัดตั้งมหาวิทยาลัยเพื่อประชาชนแล้ว ยังได้เปิดให้ มีการเรียนการสอนที่เรียกว่า แผนกเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง เพื่อเตรียมความพร้อมให้ผู้ที่เข้าศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษาได้มีความรู้ ในวิชาพื้นฐานเพียงพอที่จะศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษาได้ รวมทั้งเพื่อให้อดีตนักเรียน ต.ม.ธ.ก. ทั้ง ๘ รุ่น ได้อยู่ในความทรงจำของชาวธรรมศาสตร์ ต่อไป

จากจุดเริ่มต้นของการจัดทำต้นฉบับจุลสารธรรมศาสตร์ฉบับ ๗๐ ปี ต.ม.ธ.ก. ได้นำ ไปสู่ความริเริ่มของหอจดหมายเหตุ ในการจัดทำโครงการประวัติศาสตร์บอกเล่าแผนกเตรียม ปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๙๐ เนื่องจากประวัติ ของมหาวิทยาลัยในช่วง พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๙๐ มีความน่าสนใจ ไม่เพียงแต่เกิดเหตุการณ์ทาง การเมือง คือ การเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๒ ซึ่งอยู่ในช่วงที่มหาวิทยาลัยเปิดการเรียนการสอน แผนกเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง แต่มหาวิทยาลัยยังถูกเพ่งเล็ง จากฝ่ายการเมือง ทำให้นักศึกษากลุ่มหนึ่งตั้งกลุ่มรวมตัวกัน ดำเนินกิจกรรมต่างๆ จนเกิด คำพูดที่ว่า “รวมกันเราอยู่ แยกกันเราตาย” เหตุการณ์เหล่านี้มีผลกระทบกับมหาวิทยาลัย อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ หอจดหมายเหตุ ด้วยความร่วมมือกับคณะนักวิจัยประจำสถาบัน ไทยคดีศึกษา จึงได้จัดทำโครงการประวัติศาสตร์บอกเล่าแผนกเตรียมปริญญามหาวิทยาลัย วิชาธรรมศาสตร์การเมือง พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๙๐ ขึ้น และได้รับอนุมัติจากมหาวิทยาลัยให้ ดำเนินการตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๕๑ เป็นต้นมา

การจัดทำประวัติศาสตร์บอกเล่าครั้งนี้ เริ่มจากการค้นคว้าเอกสารจดหมายเหตุ มหาวิทยาลัย ที่จัดเก็บในหอจดหมายเหตุ เอกสารจากสำนักทะเบียนและประมวลผล และ ข้อเขียนที่ชาว ต.ม.ธ.ก. เคยเขียนไว้ในหนังสือที่ระลึก ต.ม.ธ.ก. ทำเนียบรุ่น จากนั้นคณะ

ผู้จัดทำโครงการฯ จึงกำหนดคำถามร่วมกันและประสานงานกับชมรม ต.ม.ธ.ก. สัมพันธ์ ผ่านประธานชมรม ตลอดจนการเข้าร่วมสังเกตการณ์ในที่ประชุมประจำปีของชมรมฯ เพื่อให้ได้มาซึ่งรายชื่อบุคคลผู้ให้ข้อมูลและได้มีการคัดสรรจนได้บุคคลผู้ให้สัมภาษณ์จำนวน ๓๑ คน ทั้งนี้โดยอิงกับเกณฑ์การคัดเลือกบุคคลผู้ให้สัมภาษณ์ที่คำนึงถึงวัยวุฒิ ความพร้อมของร่างกาย ความพร้อมในด้านความทรงจำ และภูมิหลังความแตกต่างทางด้าน เศรษฐกิจ สังคมและอาชีพ

ในการนัดหมายและการสัมภาษณ์ ผู้ให้สัมภาษณ์ทั้ง ๓๑ คนนั้น คณะผู้สัมภาษณ์ ได้คำนึงถึงช่วงเวลาการสัมภาษณ์แต่ละครั้งให้อยู่ในราว ๒-๓ ชั่วโมง ทั้งนี้ผู้ให้สัมภาษณ์ บางคนมีการนัดสัมภาษณ์มากกว่า ๑ ครั้ง ส่วนการถอดเทปและการเรียบเรียงได้จัดส่ง ให้ผู้ให้สัมภาษณ์ตรวจทานข้อมูลและความถูกต้อง พร้อมกับขอตกลงการอนุญาตให้ ใช้ข้อมูลการสัมภาษณ์ เอกสารและข้อมูลที่ได้จากการจัดทำโครงการฯ นี้ประกอบด้วย จดหมายเหตุเสียง บทถอดเทปคำต่อคำ บทเรียบเรียงและบทนำ และวัสดุจดหมายเหตุ นอกจากนี้คณะผู้จัดทำโครงการฯ ได้ติดต่อขอรับมอบเอกสารและวัสดุสิ่งของที่เกี่ยวข้องกับ แผนกเตรียม ต.ม.ธ.ก. และมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งข้อมูลทั้งหมดนี้จะได้รับการ จัดเก็บตามหลักการจดหมายเหตุ ภายใต้กลุ่มเอกสารชุดโครงการประวัติศาสตร์บอกเล่า แผนกเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๘๐ ซึ่งอยู่ในระหว่างการจัดหมวดหมู่และกำหนดรหัสชุดข้อมูล ส่วนการให้บริการขึ้นอยู่กับ เงื่อนไขข้อตกลงและคำอนุญาตของผู้ให้สัมภาษณ์เป็นหลัก อย่างไรก็ตามคณะผู้จัดทำ โครงการฯ ได้เรียบเรียงประวัติศาสตร์บอกเล่าและจัดทำเป็นรูปเล่มนำเสนอต่อมหาวิทยาลัย ในรูปของเอกสารที่ปรากฏอยู่

คณะผู้จัดทำโครงการฯ หวังว่าโครงการฯ นี้จะเป็นประโยชน์ในการสืบค้นข้อมูล ประวัติมหาวิทยาลัยในช่วง พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๘๐ โดยเฉพาะข้อมูลเกี่ยวกับแผนกเตรียม ปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง นอกจากนี้คณะผู้จัดทำโครงการฯ ยังได้ พิจารณาที่จะจัดพิมพ์เป็นเล่มออกเผยแพร่ให้บริการแก่สาธารณชนต่อไป

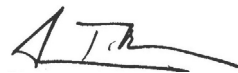

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์วรรณี สาราณเวทย์)
ที่ปรึกษาโครงการ

คำนำการจัดพิมพ์

“ประวัติศาสตร์บอกเล่า แผนกเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (ต.ม.ธ.ก.) พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๙๐” เป็นผลงานที่หอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้ริเริ่มขึ้นและได้รับงบประมาณในการดำเนินงานจากทางมหาวิทยาลัย ทั้งนี้ด้วยความร่วมมือของคณะนักวิจัยสถาบันไทยคดีศึกษา และนักเอกสารสนเทศ หอจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จัดทำและเรียบเรียงข้อมูลจากคำบอกเล่าด้วยวิธีการสัมภาษณ์กลุ่มนักศึกษาแผนกเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๙๐) จำนวน ๓๑ คน รุ่นที่ ๑-รุ่นที่ ๘ ผลงานนี้เป็นข้อมูลพื้นฐานที่มีคุณค่าอย่างสูงในการบอกเล่าเรื่องราวไม่เฉพาะแต่ประวัติศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ยุคแรก (พ.ศ. ๒๔๗๗-๒๔๙๐) หากแต่ยังเป็นข้อมูลฉายภาพความเปลี่ยนแปลงระบบอุดมศึกษาไทย ซึ่งเปลี่ยนผ่านจากการศึกษาที่จำกัดเฉพาะกลุ่มคนในสังคม ให้เป็นระบบการศึกษาเปิดกว้างสำหรับกลุ่มคนที่อยู่ในภูมิภาคนอกเขตกรุงเทพฯ คำบอกเล่ายังสะท้อนภาพสังคมไทยและวิถีชีวิตผู้คนในช่วงก่อนและหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ดังนั้น ประวัติศาสตร์บอกเล่าของชาวเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง จึงมิได้เป็นแค่บันทึกทางประวัติศาสตร์ของธรรมศาสตร์เท่านั้น แต่ยังเป็นบันทึกหน้าหนึ่งของประวัติศาสตร์ไทยและประวัติศาสตร์ (สงคราม) โลกอีกด้วย เหนืออื่นใด คำบอกเล่าจากความทรงจำนี้ยังสะท้อนถึงจิตวิญญาณธรรมศาสตร์ที่มีอัตลักษณ์ เจตน์จำนง และความตระหนักถึงความเสมอภาคทางการศึกษาและโอกาสทางสังคม ที่พวกเขาได้รับการเรียนในโรงเรียนแผนกเตรียมปริญญาและมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง บุคคลเหล่านี้ยังคงเป็นกำลังสำคัญของสังคมไทย ที่ได้สร้างคุณประโยชน์และการขับเคลื่อนความก้าวหน้าให้กับประเทศในหลากหลายมิติ

อย่างไรก็ตามในการจัดพิมพ์ครั้งนี้ ได้แบ่งเนื้อหาออกเป็น ๒ เล่ม เล่มแรกเป็นประวัติศาสตร์บอกเล่าของชาวเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง รุ่นที่ ๑ - รุ่นที่ ๕ (พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๘๕) ส่วนเล่มที่สองเป็นเรื่องเล่าของรุ่นที่ ๖ - รุ่นที่ ๘ (พ.ศ. ๒๔๘๖-๒๔๙๐) การแบ่งเนื้อหาหนังสือออกเป็นสองเล่มนี้ ได้ใช้เหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่สองเป็นเกณฑ์ เนื้อหาหนังสือเล่มแรกบอกเล่าประสบการณ์การเรียนการสอนในภาวะปกติ และบรรยากาศการใช้ชีวิตของผู้เรียนจนถึงช่วงใกล้เหตุการณ์สงคราม เนื้อหาหนังสือเล่มแรกจึงแตกต่างจากเนื้อหาหนังสือเล่มสองที่มีการบอกเล่าบทบาทประสบการณ์ของผู้เรียนในช่วงระหว่างสงครามโลก จึงหวังใจว่าผู้อ่านจะได้ติดตามเนื้อหาหนังสือทั้งสองเล่ม เพื่อให้เข้าใจถึงประวัติศาสตร์ของโรงเรียนแห่งนี้ได้ทั้งหมด

(อาจารย์ ดร.อนชา ทิรคานนท์)

ผู้อำนวยการสถาบันไทยคดีศึกษา

สารบัญ

	หน้า
สารอธิการบดี (ศาสตราจารย์ ดร.สมคิด เลิศไพฑูรย์).....	(๓)
สารอธิการบดี (ศาสตราจารย์ ดร.สุรพล นิติไกรพจน์).....	(๕)
คำนำ	(๗)
คำนำในการจัดพิมพ์	(๙)
สารบัญ	(๑๑)
บทนำ	๑
เหตุ-กาล	๑๓
รูปภาพ	๓๑
ประวัติศาสตร์บอกเล่า ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๑	
สุวงศ์ เพ็ญจันทร์	๔๕
ประวัติศาสตร์บอกเล่า ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๒	
เดือน จิตรกร	๕๕
ประจวบ อัมพะเสวต	๖๘
สุดจิตต์ ภูมิจิตร	๗๘
ประวัติศาสตร์บอกเล่า ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๓	
คณิง ฤไชย	๘๗
เครือพันธ์ บำรุงพงษ์	๙๖
ประเทือง วรรณพงษ์	๑๐๖
วิไล ตันติประภา (ปิ่นทอง)	๑๑๗
สมาน คักดีสงวน	๑๒๑
ร้อยตรี เสริม บุญสุตม์.....	๑๔๕
อุไร วงศาโรจน์	๑๕๔
โอวาท สุทธิวิาทนฤพุดิ	๑๖๒
ไอริน นิตยวรรณนะ	๑๖๘

ประวัติศาสตร์บอกเล่า ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๔

พลตรี พิบูลย์ จันทร์โรจน์วงศ์..... ๑๗๙

อรุณ ภาณุพงศ์ ๑๘๕

ประวัติศาสตร์บอกเล่า ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๕

มารุต บุญนาค ๒๑๓

เล่าเรื่องจากเรื่องเล่า ๒๒๐

บทนำ

ประวัติศาสตร์บอกเล่า

“โรงเรียนเตรียมปริญญาามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

(ต.ม.ธ.ก.)

พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๙๐” : คุณค่าและความสำคัญ

โรงเรียนเตรียมปริญญาามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง หรือ ต.ม.ธ.ก. เป็นสถานศึกษาระดับชั้นก่อนอุดมศึกษา หรือก่อนเข้าสู่การศึกษาในมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง จัดตั้งขึ้นด้วยบทบาทหน้าที่ในการผลิตผู้เรียนให้มีความพร้อมในด้านมาตรฐานความรู้ก่อนการเรียนในระดับมหาวิทยาลัยช่วง พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๙๐ เพื่อยกระดับมาตรฐานการเรียนของมหาวิทยาลัยเป็นสำคัญ ผู้เรียนในโรงเรียนแห่งนี้มีอยู่เพียง ๘ รุ่นเท่านั้น ผู้เรียนรุ่นแรกเข้าเรียน พ.ศ. ๒๔๘๑ และรุ่นสุดท้าย พ.ศ. ๒๔๘๙ จบการศึกษาในรุ่นนี้ พ.ศ. ๒๔๙๐ ก่อนโรงเรียนจะถูกยุบเลิกไป ในขณะที่โรงเรียนเตรียมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งจัดตั้งขึ้นในเวลาไล่เลี่ยกันด้วยวัตถุประสงค์คล้ายคลึงกัน คือ การยกระดับชั้นความรู้ก่อนเข้าสู่การเรียนในระดับมหาวิทยาลัย ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปัจจุบันโรงเรียนเตรียมจุฬาลงกรณ์ คือ โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาพัฒนาที่นั้นยังคงดำรงอยู่อย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน

โรงเรียนเตรียมปริญญาามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง มีความสำคัญต่อจุดเปลี่ยนทางประวัติศาสตร์ของมหาวิทยาลัยเอง แม้ว่าโรงเรียนจะดำรงอยู่เพียงช่วงเวลา ๘ -๙ ปีเท่านั้น กล่าวคือ

ประการแรก การจัดตั้งโรงเรียนแห่งนี้ เป็นการพัฒนายกระดับมาตรฐานความรู้ของผู้จะเข้าเรียนต่อในมหาวิทยาลัยซึ่งเป็นทางออกหนึ่งของการยกระดับมาตรฐานวิชาการของมหาวิทยาลัย ถือว่าบทบาทโรงเรียนเป็นส่วนหนึ่งของการแก้ปัญหาเชิงคุณภาพของอุดมศึกษาไทยในประวัติศาสตร์

ประการที่สอง โรงเรียนแห่งนี้ยังคงมีหลักการเดียวกับมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองในยุคแรก (ยุคตลาดวิชา อย่างน้อยในช่วงเวลา ๒๔๗๗-๒๔๘๙) นั่นคือ การสร้างความเสมอภาคในลักษณะการให้โอกาสทางการศึกษาแก่ผู้เรียน ที่มีความแตกต่างหลากหลายด้านฐานะทางเศรษฐกิจ ส่วนใหญ่ยังมาจากพื้นที่ห่างไกลศูนย์กลางพระนคร นี้เองทำให้โรงเรียนเตรียมปริญญาามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองแตกต่างจากโรงเรียนเตรียมจุฬาลงกรณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องฐานะผู้เรียน

ประการที่สาม แม้โรงเรียนมีช่วงเวลาดำเนินการทางการศึกษาในระยะสั้น แต่ก็สามารถสร้างศิษย์เก่าที่มีจำนวนเพียง ๘ รุ่น ได้ถึงราว ๖,๐๐๐ คน ปัจจุบันยังคงมีชีวิตอยู่ไม่ถึง ๕๐% และสามารถพบปะสนทนาได้ในราวไม่กี่ร้อยคน ศิษย์เก่ากลุ่มนี้ซึ่งเรียกกลุ่มของตนว่า “ชมรม ต.ม.ธ.ก.” มีรูปแบบการรวมกลุ่มพบปะสังสรรค์และทำกิจกรรมเพื่อมหาวิทยาลัยและสังคมไทยอย่างเข้มแข็งต่อเนื่อง ด้วยหลักการความเชื่อและจิตสำนึกบางอย่างร่วมกันโดยเฉพาะสิ่งที่เรียกว่าจิตวิญญาณแบบธรรมศาสตร์ยุคแรก

ด้วยความสำคัญข้างต้นนี้ หอจดหมายเหตุและหอประวัติศาสตร์เกียรติยศแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จึงได้ ร่วมมือกับสถาบันไทยคดีศึกษา จัดทำโครงการประวัติศาสตร์บอกเล่า “โรงเรียนเตรียมปริญญา มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (พ.ศ. ๒๔๘๑ - ๒๔๙๐)” ด้วยความเห็นชอบและการสนับสนุนจากอธิการบดี มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศาสตราจารย์ ดร.สุรพล นิติไกรพจน์ (พ.ศ. ๒๕๔๗ - ๒๕๕๓) เพื่อบันทึกข้อมูลเสียงจากการสัมภาษณ์ชาว ต.ม.ธ.ก. จำนวน ๓๑ คน

การจัดทำประวัติศาสตร์บอกเล่าครั้งนี้ หอจดหมายเหตุได้ประสานงานไปยังชมรม ต.ม.ธ.ก. เพื่อให้กลุ่มศิษย์เก่าในชมรมแนะนำ คัดกรองผู้ให้ข้อมูลบอกเล่า จำนวน ๓๑ คน เพื่อทำการสัมภาษณ์ ขณะเดียวกันคณะทำงานในโครงการซึ่งประกอบด้วย นักวิจัย นักจดหมายเหตุ รวมทั้งนักวิชาการและผู้บริหารมหาวิทยาลัย กำหนดประเด็นและแนวคำถามภายใต้โครงเรื่อง “โรงเรียนเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง” ให้ผู้บอกเล่าฟื้นฟูความทรงจำ อันเป็นประสบการณ์อดีตในช่วงเวลา พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๙๐ และหลังจากนั้นโดยประมาณ โดยให้ความสำคัญกับเรื่องเล่าการรับรู้ จิตสำนึก รวมถึงประสบการณ์แวดล้อมซึ่งแตกต่างกันไปของผู้บอกเล่าแต่ละคน เริ่มตั้งแต่ภูมิหลังครอบครัว วัยเด็ก จนถึงช่วงเวลาของการเรียนอยู่ในโรงเรียนแห่งนี้ ชีวิตการทำงาน อันเป็นผลสัมฤทธิ์จากการเรียน ความรับรู้ที่มีต่อผู้ประศาสน์การ ครู โรงเรียน และมหาวิทยาลัย รวมถึงทัศนคติที่มีต่อมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในยุคปัจจุบัน

แม้ว่าคำบอกเล่าหรือที่เรียกว่าประวัติศาสตร์บอกเล่าจากศิษย์เก่าชาว ต.ม.ธ.ก. จำนวน ๓๑ ท่านนี้ บอกเล่าผ่านความทรงจำ ที่นับได้ว่าผ่านกาลเวลาและประสบการณ์ความเปลี่ยนแปลงที่แวดล้อมผู้เล่ามายาวนานไม่ต่ำกว่า ๕๐ ปี มาแล้ว คุณค่าข้อมูลจากความทรงจำชนิดนี้อาจมีความคลาดเคลื่อน หรือ บิดปรับไปตามทัศนคติ และอดีตตามวัยและสภาวะแวดล้อม แต่ประวัติศาสตร์บอกเล่า ก็มีคุณค่าและเสน่ห์ในทางประวัติศาสตร์โดยตัวมันเอง ซึ่งข้อมูลหลายลักษณะ ภาพถ่ายหรือภาพเขียนไม่มี โดยเฉพาะข้อมูลด้านสังคมวัฒนธรรม ที่เป็นชีวิตประจำวัน ตั้งแต่การเดินทาง ชีวิตความเป็นอยู่ บรรยากาศการเรียน ความสัมพันธ์ครู-ศิษย์ ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อน ทั้งเพศเดียวกันและต่างเพศ การใช้เวลาร่วมเพื่อการพักผ่อนและความบันเทิง ทำให้ชุดประวัติศาสตร์บอกเล่าบางช่วงตอน ยังสามารถนำมา

เต็มเต็ม ตรวจสอบกับข้อมูลลายลักษณ์ เป็นต้นว่า ข้อมูลด้านภูมิหลัง ครอบครัว ด้านกายภาพ หรือภูมิทัศน์ของมหาวิทยาลัย ข้อมูลประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่าชุดนี้ จึงให้คุณค่าความสำคัญในประเด็นต่างๆ ต่อไปนี้

เรื่องราวความหลากหลายทางฐานะของผู้เรียน คำบอกเล่าได้ให้ข้อมูลพื้นฐานที่บ่งบอกความหลากหลายฐานะทางเศรษฐกิจครอบครัว ความแตกต่างทางสังคมและความแตกต่างระหว่างพื้นที่พระนครกับชนบทหัวเมืองที่ยังแตกต่างกันตามภูมิภาคอีกด้วย แม้ว่าผู้ให้ข้อมูลบอกเล่ามีเพียง ๓๑ คน จากจำนวนผู้มีชีวิตอยู่ไม่ต่ำกว่าร้อยคนพบว่าข้อมูลภูมิหลังครอบครัวของผู้ให้ข้อมูลบอกเล่าทั้ง ๓๑ คน มีฐานะเศรษฐกิจสังคมและอาชีพแตกต่างกัน ตั้งแต่ ชาวนา ชาวสวน คหบดี ข้าราชการชั้นผู้น้อย ครูหัวเมือง ไปจนถึงข้าราชการระดับกลาง - สูง และเชื้อสายราชสกุล จำนวนไม่น้อยฐานะยากจน - ปานกลาง ไม่กี่คนเท่านั้นฐานะดี บางคนต้องอาศัยบ้านญาติและวัดระหว่างเรียน พวกเขาล้วนแล้วแต่มาจากจังหวัดต่างๆ ในภาคกลางอย่าง ออยุธยา สุพรรณบุรี นครสวรรค์ อุตรดิตถ์ เพชรบุรี ภาคอีสานอย่าง อุบลและขอนแก่น ภาคตะวันออกอย่างตราด จันทบุรี และภาคใต้ อย่างพัทลุงและนครศรีธรรมราช ข้อมูลภูมิหลังวัยเด็กแสดงถึงความหลากหลายของภูมิลาเนา ผู้เล่าและยังสะท้อนภาพท้องถิ่นที่เกิดว่ามีความแตกต่างหลากหลายในยุคร่วมสมัย

ที่น่าสนใจอย่างยิ่งจากคำบอกเล่า คือ ผู้เล่าหลายคนให้ข้อมูลที่สะท้อนการหลอมรวมในที่สุด ภายใต้ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนๆ เมื่อมาเรียนที่โรงเรียน เป็นการหลอมรวมในลักษณะเกือบแบบหนึ่ง นั่นคือมีการทำกิจกรรมร่วมกันโดยผู้มีฐานะและทักษะพิเศษบางคน แสดงการเล่นดนตรีเปิดหมวก เพื่อหารายได้ช่วยเพื่อนในกลุ่มที่ไม่มีเงินกินข้าวกลางวัน เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ยังมีคำบอกเล่าอีกหลายคน บ่งบอกถึงการต่อสู้ให้ชีวิตอยู่รอด ระหว่างเรียนในสภาพที่ขาดแคลนทุนทรัพย์ ตั้งแต่การอดอาหารมื้อกลางวัน การทำงานหารรายได้ระหว่างเรียนช่วงหลังเลิกเรียน เพื่อให้มีเงินค่าเล่าเรียน ข้อมูลสำคัญสำหรับฐานะรายได้ของผู้เรียนโรงเรียนแห่งนี้คือส่วนใหญ่มีความยากจนโดยเฉลี่ยมากกว่าผู้เรียนในโรงเรียนเตรียมจุฬาย

ข้อมูลบอกเล่าได้เปิดเผยถึงแรงจูงใจให้ผู้เรียนที่มีฐานะด้อยโอกาสทางการศึกษาเหล่านี้ตัดสินใจเลือกเรียนโรงเรียนแห่งนี้ ก็คือ ผู้บริหารสถาบันโดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ประศาสน์การ อาจารย์ปรีดี พนมยงค์ มีนโยบายเก็บอัตราค่าธรรมเนียมการศึกษา ซึ่งมีการเปรียบเทียบกับโรงเรียนเตรียมจุฬายว่า ต่างกันมากกว่าครึ่ง นั่นคือ ในขณะที่โรงเรียน ต.ม.ธ.ก. เก็บปีละ ๔๕ บาท แต่ต้องซื้อตำราเรียนและสมุดจดเลกเซอร์จากโรงพิมพ์มหาวิทยาลัย ที่โรงเรียนเตรียมจุฬาย กำหนดอัตราค่าเล่าเรียนปีละ ๑๒๐ บาท อย่างไรก็ตาม คำบอกเล่าบางคนเปิดเผยถึงเหตุผลของผู้เรียนที่มีฐานะครอบครัวดีในการเลือกเรียนที่นี่ คือ พื้นฐานภาษาอังกฤษของตนเองไม่ดีพอ และสอบเข้าเรียนต่อที่โรงเรียนเตรียมจุฬายไม่ได้ แต่คำบอกเล่าบางคนก็อธิบายถึงความตั้งใจศึกษาต่อใน

สาขาบัญชีหรือกฎหมายซึ่งเป็นสาขาวิชาที่เปิดสอนเฉพาะที่ ต.ม.ธ.ก. ในขณะที่โรงเรียนเตรียมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยสอนด้านวิทยาศาสตร์เป็นสำคัญ นับเป็นข้อมูลบอกเล่าประวัติศาสตร์การศึกษาที่สำคัญควรมีการตรวจสอบค้นคว้าเพิ่มเติมต่อไป

กระบวนการคัดเลือกผู้เข้าศึกษาในโรงเรียนเพื่อการสร้างโอกาสทางการศึกษาแก่ผู้เรียนที่ขาดแคลนและห่างไกลพระนคร ระเบียบการของโรงเรียน ได้ระบุถึงคุณสมบัติเบื้องต้นของผู้เรียนว่าต้องมีอายุไม่เกิน ๒๐ ปีบริบูรณ์ จบชั้นมัธยมปีที่ ๘ และต้องผ่านการสอบคัดเลือก วิชาที่กำหนดให้สอบ คือ ภาษาอังกฤษและภาษาไทย (น่าจะเป็นเรียงความ) ข้อมูลบอกเล่ามีความน่าสนใจอย่างมากว่า ผู้สมัครสอบคัดเลือกหลายรุ่นจำนวนมากผ่านการคัดเลือกแม้ว่าจะเกินจำนวนผู้เข้าเรียนที่ผู้บริหารกำหนดไว้แต่แรก โดยเฉพาะในช่วงระหว่างสงครามโลก พ.ศ. ๒๔๘๔ - ๒๔๘๕ มีการรับผู้เข้าเรียน ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๖ และรุ่น ๗ จำนวนกว่า ๑,๐๐๐ คนและยังได้รับการอนุโลมให้สอบผ่านชั้นเรียน สามารถศึกษาต่อในมหาวิทยาลัยได้ทั้งหมด แต่อย่างไรก็ตามโรงเรียนยังคงรักษาระบบคุณภาพทางการศึกษา ด้วยการจัดชั้นเรียนและห้องเรียนตามลำดับคะแนนผู้เรียน เพื่อกระตุ้นให้มีการแข่งขันและรักษาคุณภาพของผู้เรียนเอง

ความภาคภูมิใจในความพิเศษของหลักสูตรและมาตรฐานวิชาการ ผู้บอกเล่าทุกคนต่างภาคภูมิใจกับระดับมาตรฐานวิชาการ คำบอกเล่าบ่งบอกถึงความพิเศษของหลักสูตร ต.ม.ธ.ก. ที่จริงแล้วงานเขียนหลายแห่งเขียนถึงเนื้อหาหลักสูตรที่กำหนดไว้เป็น ๒ ปีการศึกษา ประกอบด้วย ปีแรก เรียนวิชาภาษาไทย หลักภาษาบาลี ศีลธรรมและจรรยา ภูมิศาสตร์เศรษฐกิจ โบราณคดี พลศึกษา ดุริยางคศาสตร์ สุขวิทยา ภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส ปีที่สอง เรียนวิชาภาษาไทย ศาสนศาสตร์ ภูมิศาสตร์แสดงชนชาติ ประวัติศาสตร์สากล ปรัชญา พลศึกษา ดุริยางคศาสตร์ ชวเลขและพิมพ์ดีด หลักภาษาละติน ภาษาอังกฤษ และภาษาฝรั่งเศส

มีการวิเคราะห์หลักสูตรรายวิชา ต.ม.ธ.ก. นี้ว่า มีความสำคัญกับความรู้ประเภทสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ อันเป็นพื้นฐานสำหรับผู้ศึกษาต่อหลักสูตรธรรมศาสตร์บัณฑิตของมหาวิทยาลัยเอง จนกระทั่งในปีสุดท้าย พ.ศ. ๒๔๘๘ เมื่อมีการแยกหลักสูตรมหาวิทยาลัยออกเป็น ๒ หลักสูตร คือ หลักสูตรธรรมศาสตร์บัณฑิต ซึ่งเรียนวิชากฎหมายเป็นหลัก และหลักสูตรบัญชีบัณฑิต ซึ่งเป็นการเรียนวิชาพาณิชยศาสตร์และการบัญชี จึงทำให้ต้องมีการเตรียมความพร้อมด้านคณิตศาสตร์เพิ่มเติม

อย่างไรก็ตามจากคำบอกเล่า ชาว ต.ม.ธ.ก. ทั้ง ๓๑ คน ต่างพอใจและภูมิใจหลักสูตรของโรงเรียนนี้อย่างมาก มองเห็นว่ามีความเป็นพิเศษแตกต่างจากโรงเรียนเตรียมจุฬาย หรือสถานศึกษาอื่น ตรงที่มีการให้ความสำคัญกับวิชาใหม่ๆ อย่างภาษาบาลี และภาษาละติน ถือเป็นรากฐานของการเรียนภาษาไทยภาษาอังกฤษและฝรั่งเศส ซึ่งเป็นภาษาที่ใช้เป็นตำราเรียนในระดับมหาวิทยาลัย วิชาเทคโนโลยีซึ่งเป็นวิชาที่ไม่เคยมีการเรียนการสอนมาก่อนในระบบการศึกษาของไทย แต่เป็นความรู้สำคัญสำหรับผู้เรียนที่จะเป็นชนชั้นกลางให้มีคุณภาพในอนาคต เช่นเดียวกับวิชาภูมิศาสตร์ เศรษฐกิจ แต่วิชาที่น่าจะเป็นพื้นฐานความรู้สมัยใหม่ของการศึกษายุคหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง น่าจะเป็นวิชาปรัชญาและประวัติศาสตร์ ซึ่งจำเป็นต่อระบอบการปกครองประชาธิปไตย ที่เป็นการปกครองระบอบใหม่หลัง พ.ศ. ๒๔๗๕

แต่อย่างไรก็ตามข้อมูลที่น่าสนใจที่สุดในเรื่องหลักสูตร ต.ม.ธ.ก. กลับอยู่ที่วิชาตัวเลข และพินิตีต ซึ่งผู้บอกเล่าตั้งแต่วินาที ๑ - วินาที ๕ ต่างถือเป็นวิชาที่มีคุณูปการในการทำให้ผู้เรียนหลายคนซึ่งมีฐานะไม่ดีและต้องหางานทำในระหว่างเรียนโรงเรียนเตรียมฯและในมหาวิทยาลัย สามารถใช้ประโยชน์จากความรู้สายอาชีพทั้งสองวิชา ผู้บอกเล่าบางท่านสามารถสร้างโอกาสในการได้งานทำและเลื่อนฐานะทางหน้าที่การงานอยู่ในระดับสูงได้ จากการใช้ความรู้สองอย่างนี้ในตอนเริ่มแรกทำงาน แต่อย่างไรก็ตามนับตั้งแต่ ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๖ เป็นต้นไป มีการยกเลิกวิชาชีพทั้งสองนี้ ทำให้ผู้บอกเล่าหลายคนเสียโอกาส

นอกจากหลักสูตรแล้ว คำบอกเล่ายังให้ความสำคัญกับครูผู้สอน ถือเป็นทั้งความประทับใจในฐานะผู้ที่มีคุณูปการในการให้การศึกษาที่ดี และมีคุณสมบัติที่เป็นการประกันคุณภาพทางวิชาการของโรงเรียน ผู้บอกเล่าทั้ง ๓๑ คน พอใจดูดีความรู้ ความสามารถและการทุ่มเทเอาใจใส่ต่อการสอนของครูเหล่านี้ ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นครูประจำการ มิใช่ก็คนเท่านั้นที่เป็นครูพิเศษ ครูทั้งหมดมีทักษะความรู้เฉพาะทางตรงตามรายวิชาที่สอน ซึ่งเป็นข้อมูลที่ทำให้เข้าใจได้ว่ากระบวนการเรียนการสอนซึ่งให้ความสำคัญกับการเรียนในห้องเรียน ครูผู้สอนย่อมมีบทบาทสำคัญ โดยเฉพาะโรงเรียนนี้ให้ความสำคัญกับการทำแบบฝึกหัดของผู้เรียนอย่างมาก แม้แต่ในช่วงระหว่างสงครามที่ไม่มีการเรียนการสอน

อย่างไรก็ตามคุณสมบัติประการหนึ่งของผู้เรียน ที่น่าจะเป็นผลจากข้อกำหนดอันเป็นมาตรฐานวิชาการของโรงเรียนและมหาวิทยาลัย คือ หลักการศึกษาที่ผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัย และคณาจารย์ปลูกฝังให้ผู้เรียนต้องสำนึกในตนเอง ถึงฐานะความเป็นผู้ใหญ่ที่ต้องมีความรับผิดชอบต่อการเรียน ดังนั้นโรงเรียนจึงใช้วิธีการเรียนด้วยวิธีการจดเลกเซอร์ การอ่านตำราเรียนหรือการค้นคว้าจากห้องสมุด ผู้บอกเล่าบางคนจึงรู้จักหอสมุดตำรงราชานุกาพในฐานะห้องสมุดสาธารณะและเคยพูดขยขอความรู้จากหม่อมเจ้าหญิงมารยาตภักติกัญญา พระธิดาสมเด็จพระยาตำรงราชานุกาพ

ผู้ดูแลหอสมุดแห่งนี้ ที่สำคัญผู้ประสานการยังมีข้อกำหนดให้เรียกผู้เรียนในโรงเรียนว่า “นักศึกษา” เช่นเดียวกับการเรียกผู้เรียนในมหาวิทยาลัย การทำให้ผู้เรียนตระหนักถึงความเป็นผู้ใหญ่ อาจเป็นส่วนเสริมให้พวกเขามีคุณสมบัติที่พร้อมในการเรียนรู้ทางการเมืองในรูปแบบการปกครอง ระบอบใหม่ และการเข้าสู่มหาวิทยาลัยที่ให้ความสำคัญกับสิทธิของปัจเจกชนและความรับผิดชอบในตัวเอง

ในขณะที่โรงเรียนกำหนดแบบแผนการใช้ชีวิตการเรียนที่ให้ผู้เรียนเป็นผู้ใหญ่มีความรับผิดชอบ ผู้บริหารก็ได้กำหนดให้ผู้เรียน ต.ม.ธ.ก.สวมใส่เครื่องแบบที่เป็นการแยกความแตกต่างระดับชั้นผู้เรียน ต.ม.ธ.ก. ออกจากนักศึกษาระดับมหาวิทยาลัย เครื่องแบบดังกล่าวยังสะท้อนความเป็นวินัยภายใต้ลัทธิชาตินิยมยุคนั้น กล่าวคือ ผู้เรียนชายแต่งเครื่องแบบลูกเสือสมุทร หรือ ยุวชนทหาร ส่วนผู้หญิงสวมกระโปรงน้ำเงิน เสื้อขาวคอปกกลม เอวจัมพ์ ติดตราสัญลักษณ์ ต.ม.ธ.ก.

เรื่องเล่ากิจกรรมนักเรียน เนื่องจากการใช้ชีวิตในโรงเรียนเตรียมเต็มเวลา นอกจากกิจกรรมการเรียนในห้องเรียนแล้ว ผู้เล่าต่างบอกเล่ากิจกรรมนอกห้องเรียน หลายอย่างมีความน่าสนใจต่อประวัติศาสตร์การศึกษาสมัยใหม่ เป็นต้นว่า การทำวารสารโรงเรียน ซึ่งเริ่มต้นขึ้นในยุค ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๒ กิจกรรมทัศนศึกษาออกโรงเรียนโดยมีครูผู้สอนพาไป เช่น การเที่ยวปากน้ำ ชมพระสมุทรเจดีย์ ที่สมุทรปราการ กิจกรรมแสดงละครปิดภาค ซึ่งส่วนใหญ่เป็นละครเด่นรำแบบตะวันตก หรือ ละครฝรั่ง อย่างเรื่อง In a Persian Market การเต้นระบำสเปน เป็นต้น ละครลักษณะนี้ยังมิโอกาสนำไปเล่นหน้าพระที่นั่งเมื่อครั้งล้นเกล้ารัชกาลที่ ๘ เสด็จนิวัตพระนคร นอกจากนี้ยังมีการแข่งขันกีฬาภายในและกีฬาต่างสถาบันด้วย

กีฬาที่โดดเด่นนำความสนุกสนาน ประทับใจและยังคงความต่อเนื่องมาจนถึงทุกวันนี้ คือ การแข่งขันฟุตบอลประเพณีระหว่างจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กับมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กีฬานชนิดนี้ถือกำเนิดขึ้นก่อนยุคจัดตั้งโรงเรียนเตรียมฯ แต่ในยุค ต.ม.ธ.ก. นี้เองที่มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการจัดงานให้มากกว่าการแข่งขันฟุตบอลและถือเป็นหัวใจของความสนุกสนานที่สมาชิกทั้งสองสถาบันรอคอย นั่นคือ การแปรอักษรบนอัฒจันทร์ และการเดินขบวนพาเหรดล้อการเมืองที่ยังคงเป็นองค์ประกอบสำคัญของกีฬาประเพณีชนิดนี้ จวบจนปัจจุบัน

เรื่องเล่าสภาพเศรษฐกิจแบบชีวิตประจำวัน ข้อมูลบอกเล่าที่น่าสนใจจากชาว ต.ม.ธ.ก. ทั้ง ๓๑ คนอีกเรื่องหนึ่ง คือ เรื่องเล่าการใช้ชีวิตประจำวันของผู้เล่าแต่ละคนที่แตกต่างกันด้วยฐานะทางเศรษฐกิจ ผู้บอกเล่าที่ฐานะดี เดินทางมาโรงเรียนด้วยรถยนต์นั่งส่วนตัวหรือรถรับจ้าง ได้เงินติดตัววันละตั้งแต่ ๑๕ สตางค์ ไปจนถึงวันละ ๑๐๐ บาท ผู้เรียนกลุ่มนี้ใช้ชีวิตประจำวันที่สะดวกสบาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้เวลาว่างในช่วงไม่มีการเรียน ด้วยการชมภาพยนตร์ตะวันตก

ที่โรงเรียนเฉลิมกรุง เฉลิมนคร และโรงเรียนย่านวังบูรพา ได้แก่ แกรนด์ คิงและควีนส์ เป็นต้น หรือไม่กี่ไปงานปาร์ตี้ ในกลุ่มชนชั้นสูง ส่วนผู้ที่ฐานะปานกลางจนถึงยากจนก็จะได้เงินไปโรงเรียนวันละ ๕ สตางค์ คนกลุ่มนี้น่าจะมีจำนวนมาก เงินที่ได้รับต้องแบ่งส่วนสำหรับค่าเดินทาง และค่าอาหารกลางวัน ทำให้มหาวิทยาลัยต้องมีนโยบายจัดสรรร้านอาหารราคาถูกขายที่โรงอาหาร ข้อมูลบอกเล่าจากหลายคนระบุว่า มีเหตุการณ์ประท้วงต่อต้านไม่ซื้ออาหารจากร้านที่ขึ้นราคาค่าอาหารอย่างไม่สมเหตุสมผล ที่จริงปรากฏการณ์แบบนี้ ในด้านหนึ่งสะท้อนถึงปัญหาภาวะขาดแคลนของผู้เรียน คนกลุ่มนี้แม้จะมีเวลาว่าง ส่วนหนึ่งพวกเขา ก็จะชมภาพยนตร์จากโรงภาพยนตร์อีกระดับหนึ่ง จากโรงหนังที่เฉลิมบุรี หรือในย่านบางลำพู เป็นต้น อย่างไรก็ตามยังมีคนอีกกลุ่มหนึ่งมาจากกลุ่มฐานะยากจนที่ต้องการเรียนหนังสือ พวกเขาไม่มีเงินแม้แต่ค่าอาหารกลางวัน บางคนต้องอดอาหาร แต่บางคนก็ได้รับความเอื้ออาทรจากกลุ่มเพื่อนด้วยกันทำกิจกรรม เช่น เล่นดนตรี เปิดหมวก หาเงินให้เพื่อนเรียน อย่างไรก็ตามผู้เรียนสองกลุ่มหลังจำนวนหนึ่ง มักทำงานหลังเลิกเรียนในช่วงการเรียนปีที่สองเป็นต้นไปจนจบมหาวิทยาลัย งานที่ทำส่วนมากเริ่มต้นด้วยงานเสมียนหรือเจ้าหน้าที่ชั้นผู้น้อย ในราชการหรือวิสาหกิจหลายคนในกลุ่มนี้สามารถใช้ความรู้ความสามารถศึกษาต่อต่างประเทศ และเลื่อนตำแหน่งหน้าที่จนถึงระดับผู้บริหารชั้นสูงได้ในที่สุด

เรื่องเล่าความสำคัญทางการเมือง ชาว ต.ม.ธ.ก. ทั้ง ๓๑ คน ให้คำบอกเล่าที่แสดงถึงความสนใจต่อจิตสำนึกทางการเมืองในระดับที่แตกต่างกัน ผู้เล่าบางคนมีภูมิหลังครอบครัวที่สัมพันธ์ใกล้ชิดกับนักการเมืองภาคอีสานฝ่ายก้าวหน้าอย่าง ทองอินทร์ ภูริพัฒน์ ทองเปลว ชลภูมิ หรือแม้กระทั่งกับอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ทำให้เข้าใจถึงสภาพทางการเมืองร่วมสมัยตั้งแต่ช่วงเรียน ผู้เล่าหลายคนได้รับการซึมซับจิตสำนึกทางการเมืองผ่านประสบการณ์ในโรงเรียนทั้งจากอิทธิพลของหลักสูตรการเรียนการสอนและจากเพื่อนร่วมโรงเรียน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มผู้เรียนบางคนเป็นกลุ่มแกนนำในการเคลื่อนไหวเรียกร้องความเป็นธรรมให้กับมหาวิทยาลัยและตัวผู้เรียน หลายกรณีที่ขอเรียกร้องเกี่ยวกับสิทธิประโยชน์ของชาว ต.ม.ธ.ก. โดยตรง ได้รับปฏิกิริยาตอบรับ เห็นด้วย และได้รับความร่วมมือจากเพื่อนในโรงเรียน กลุ่มแกนนำที่ได้รับการเอื้อชื่อจากคำบอกเล่า ได้แก่ อันดัม รองเดช ทวีป วรดิถก กุหลาบ สายประดิษฐ์ เป็นต้น เหตุการณ์เรียกร้องที่สามารถรวมกลุ่มชาว ต.ม.ธ.ก. ได้อย่างมาก คือ เหตุการณ์กรีดเลือดของอันดัม รองเดช เรียกร้องขอมหาวิทยาลัยคืนจากการที่ฝ่ายทหารได้เข้ามายึดครองพื้นที่ ทั้งนี้เนื่องจากผู้นำทหารขณะนั้นต้องการให้มีการย้ายสถานที่เรียนของมธก. อีกเหตุการณ์หนึ่งเป็นช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง ในกรณีเรียกร้องให้ยุวชนทหารเข้าร่วมเดินขบวนเรียกร้องดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงคืนจากรัฐบาลฝรั่งเศส ทำให้มีการเดินขบวนบนถนนราชดำเนิน

ความทรงจำเกี่ยวกับภูมิทัศน์การใช้พื้นที่ของมหาวิทยาลัยที่ท่าพระจันทร์ ผู้เล่าทั้ง ๓๑ คน ต่างมีความทรงจำร่วมถึงการใช้พื้นที่ของมหาวิทยาลัย ในยุคทศวรรษ ๒๔๘๐ ที่ชัดเจน เป็นต้นว่า อาคารเรียนของโรงเรียนเตรียมปริญญา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง มีที่ตั้งอยู่ที่ริมกำแพงท่าพระจันทร์ ด้านซึ่งปัจจุบันเป็นตึกคณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี เป็นอาคารหลังเก่าที่มีการสร้างแนวเชื่อมต่อกับอาคารตึกโดมปัจจุบัน มีโรงอาหารที่เป็นแหล่งเรื่องเล่าถึงร้านอาหารและเมนูอาหารมือเที่ยงในชีวิตประจำวัน ตั้งอยู่ที่ซึ่งปัจจุบัน คือ คณะนิติศาสตร์ ในขณะที่บริเวณหอบประชุมใหญ่ ซึ่งจะยังไม่ได้สร้างจนกว่าจะถึง พ.ศ. ๒๔๙๐ นั้นเป็นเหมือนสวนป่าที่เต็มไปด้วยต้นไม้ใหญ่และไม่ค่อยดอกไม้ผู้เรียน ต.ม.ธ.ก. นิยมไปนั่งเล่นระหว่างพักการเรียนและสนามฟุตบอลเป็นพื้นที่ที่มีอยู่ดั้งเดิม และใช้เป็นที่เล่นกีฬากลางแจ้งของพวกเขา

บริเวณสวนป่านี้อเอง เมื่ออาจารย์ปรีดี พนมยงค์ มีนโยบายรับผู้เรียนเพิ่ม เนื่องจากมีจำนวนผู้ต้องการเรียนต่อปริมาณมากขึ้น โดยเฉพาะรุ่นที่ ๗ และ ๘ ซึ่งมีผู้สมัครสอบเข้าจำนวนถึง ๑,๕๐๐ คนนั้น ทำให้อาจารย์ปรีดี สร้างอาคารเรียนแห่งใหม่ขึ้นรองรับในระยะแรกเป็นศาลาหลังคามุงจากเป็นลักษณะโถงยาว กั้นแบ่งเป็นห้องเรียนย่อย ศาลาแห่งนี้ถูกรื้อลงสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม เพื่อสร้างเป็นหอบประชุมใหญ่ ที่มีแบบสถาปัตยกรรมทรงไทยแบบชาตินิยมดังที่เห็นในปัจจุบัน การสร้างหอบประชุมใหญ่ เป็นการเปลี่ยนภูมิทัศน์กายภาพมหาวิทยาลัยอย่างขนานใหญ่ นั่นคือ ทำให้สภาพมหาวิทยาลัยก่อนหน้านั้นมีทางเข้าออกใหญ่อยู่ด้านท่าพระจันทร์ ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งเป็นทางสัญจรทางน้ำสำคัญของผู้คนยุคนั้น ได้เปลี่ยนมาเป็นประตูเข้า - ออกด้านหอบประชุมใหญ่ ซึ่งอยู่ติดถนนราชินี ด้านสนามหลวง อันเป็นเส้นทางสัญจรทางบกแทน

เรื่องเล่าความสัมพันธ์ชาย - หญิง ทศวรรษ ๒๔๘๐ อาจเป็นยุคแรกของระบบก่อนอุดมศึกษา ที่มีผู้เรียนชาย - หญิง รวมกันแบบสหศึกษา นับเป็นพื้นที่สาธารณะชาย - หญิง ในสังคมสมัยใหม่ยุคแรกเริ่มผู้ให้ข้อมูลสตรีบอกเล่าตรงกันถึงการเรียนหนังสือในชั้นเรียนแบบสหศึกษาเป็นครั้งแรกและจำนวนผู้เรียนหญิงมีน้อยมาก ชาว ต.ม.ธ.ก. ชาย หญิงต่างเล่าตรงกันถึงบรรยากาศการเรียนในห้องว่า เป็นภาพการจับกลุ่มแยกตามเพศ มีการพูดคุยต่างเพศไม่บ่อยครั้งแม้จะมีความสัมพันธ์ฉันคนชอบพอกัน ก็รักษาระยะห่าง ไม่ใกล้ชิดกัน แต่ส่วนใหญ่เป็นความสัมพันธ์แบบเพื่อน ผู้หญิงมีความตั้งใจในการเรียนและจดเลกเชอร์ได้ดีกว่า เป็นที่พึ่งพาของเพื่อนผู้ชาย ผู้หญิงมักมีผลการเรียนดีกว่า และมีข้อมูลชัดเจนว่า รุ่นที่ ๑ และรุ่นที่ ๘ (หลังเลิกสงคราม) ไม่มีผู้เรียนที่เป็นสตรี ด้วยเหตุผลที่คาดเดากันว่าเป็นเพราะภาวะหลังสงครามเศรษฐกิจยังไม่ฟื้นตัวและบ้านเมืองยังไม่ปลอดภัย

เรื่องเล่าความสัมพันธ์ที่มีต่อผู้ประศาสน์การ อาจารย์ปรีดี พนมยงค์ ผู้บอกเล่าชาว ต.ม.ธ.ก. เกือบทั้งหมดไม่เคยรู้จักเป็นการส่วนตัวหรือพบเห็นตัวตนอาจารย์ปรีดี ก่อนการเข้ามาเรียนที่โรงเรียนแห่งนี้ แต่ส่วนใหญ่ทราบกันดีว่า อาจารย์คือผู้ก่อตั้งโรงเรียนเตรียมและมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์ และการเมือง ทำให้พวกเขาที่มีความรู้สึกชื่นชมและบูชาในฐานะผู้มีคุณูปการที่ให้โอกาสทางการศึกษาแก่พวกเขา ตลอดวัยเรียนพวกเขาเคยพบเห็นอาจารย์เพียง ปีละ ๑-๒ ครั้ง ในวาระโอกาสเปิด - ปิดภาคการศึกษา ได้รับฟังโอวาทกล่าวต้อนรับนักศึกษาใหม่ พิธีการแจกกระดาษจดเลขเซอร์และตำราเรียน การเลี้ยงอาหารในวาระปิดภาคเรียน เป็นต้น แม้จะเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ที่มีระยะห่าง หากแต่ทุกคนมีภาพลักษณ์อาจารย์ปรีดีในฐานะนักการเมืองที่ให้ความสำคัญกับความเป็นประชาธิปไตย ความเสมอภาคทางสังคมและการแก้ปัญหาเศรษฐกิจของคนชนบท ที่สำคัญคือการให้โอกาสทางการศึกษาที่ดีแก่พวกเขา ซึ่งทั้งหมดชาว ต.ม.ธ.ก. ส่วนใหญ่ถือว่าเป็นหลักการที่เป็นเมตตาธรรม ข้อมูลบอกเล่าทั้ง ๓๑ คน จึงบ่งบอกความชื่นชมยกย่องให้อาจารย์อยู่ในฐานะปุษุชนียบุคคล (Idol person) โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อกาลเวลาผ่านไปหลังจบการศึกษา ความสำเร็จในการเลื่อนฐานะทางสังคมจากการทำงานของพวกเขา ได้ต่อยกย้าให้ตระหนักถึงปัจจัยอันเกิดจากโอกาสทางการศึกษาที่พวกเขาได้รับจากนโยบายและการดำเนินงานทางการศึกษาของอาจารย์ ซึ่งเป็นผลพวงจากการที่อาจารย์ปรีดี ได้วางหลักการทางการศึกษาที่เอื้อประโยชน์ อันมีค่าให้กับพวกเขาไม่ว่าจะเป็นนักศึกษา ต.ม.ธ.ก. และ ม.ธ.ก. ทำให้หลายคนมีโอกาสไปศึกษาต่อต่างประเทศ สามารถก้าวหน้าในตำแหน่งหน้าที่การงานได้ทั้งในวงราชการและรัฐวิสาหกิจรวมถึงวงการวิชาชีพกฎหมาย จึงไม่น่าแปลกใจที่ชาว ต.ม.ธ.ก. เช่นเดียวกับชาว ม.ธ.ก. ในยุคทศวรรษ ๒๔๗๐ และ ๒๔๘๐ ต่างมีจิตสำนึกที่ผูกพันกับอาจารย์ปรีดี พนมยงค์ มายาวนานจนทุกวันนี้

ความทรงจำร่วมของชาว ต.ม.ธ.ก. นอกเหนือจากจิตสำนึกทางการเมืองแล้ว ความทรงจำร่วมกันของชาวเตรียม มธก. ที่มีต่ออดีตของโรงเรียน ก็เห็นจะเป็นสิ่งของและบุคคลที่มีความสัมพันธ์ต่อพวกเขาเหล่านั้น ไม่ว่าจะเป็น “รถไอ้โกร่ง” ซึ่งเป็นรถบรรทุกขนส่งนักศึกษาคันเล็กที่มีอายุการใช้งานมายาวนาน หรือบุคคลที่เป็นยาม คอยดูแลการเข้า - ออก ของผู้เรียนอย่างเข้มงวดโดยเฉพาะการตรวจความถูกต้องของเครื่องแบบนักเรียนและการไว้ผมที่ต้องเป็นไปตามกฎข้อบังคับของโรงเรียน ไปจนถึงความทรงจำของพวกเขามีต่อบทเพลงประจำมหาวิทยาลัยเพลงแรกคือ มอญดูดาว และเพลงแรกที่เป็นเพลงประจำโรงเรียนของพวกเขาคือ โดมในดวงใจ พวกเขาถือว่าเป็นยุคนี้ด้วยการติดต่อผ่านภรรยาครูเอื้อ สุนทรสนาน ให้ครูเอื้อแต่งทำนองเพลงให้ ส่วนทวีป วรดิลก ซึ่งเป็นนักศึกษา ต.ม.ธ.ก. ยุคนั้น เป็นผู้แต่งเนื้อร้อง

ความทรงจำที่มีต่อสงครามโลกครั้งที่สอง ชาว ต.ม.ธ.ก. โดยเฉพาะรุ่นที่ ๕, ๖ และ ๗ เป็นบุคคลที่มีชีวิตร่วมสมัยในสงครามโลกครั้งที่ ๒ (พ.ศ.๒๔๘๓ - ๒๔๘๖) พวกเขามีอายุระหว่างวัยรุ่น สงครามโลกมีผลกระทบโดยตรงต่อการเรียนของพวกเขาในโรงเรียนแห่งนี้ ข้อมูลบอกเล่าของหลายคนได้เล่าถึงเหตุการณ์สงครามที่แต่ละคนประสบ สงครามโลกครั้งนี้มีผลโดยตรงต่อชีวิตและทรัพย์สินของพวกเขา ปัจจุบันคนรุ่นหลังอาจถูกทำให้ลืมความเลวร้ายช่วงนี้ คำบอกเล่าชุดนี้ ได้ให้ภาพเหตุการณ์ความเสียหายต่อชีวิตผู้คนโดยเฉพาะคนในกรุงเทพฯ จึงมีคุณค่ายิ่ง หลายคนยังบอกเล่าการมีบทบาทส่วนร่วมในการปฏิบัติการต่อต้านสงครามในรูปแบบขบวนการเสรีไทย ทั้งสายตรงสายอ้อมบทบาทการเคลื่อนไหวภายใต้กระแสชาตินิยมในระหว่างสงครามอินโดจีน ก่อนการเข้าสู่สงครามโลกในเอเชีย ในรูปแบบของการเดินขบวนยุวชนทหารและการเรียกร้องดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงคืนจากประเทศฝรั่งเศส อันเกิดแรงกระตุ้นจากผู้นำสายทหารภายใต้กระแสชาตินิยมและอุดมการณ์ขยายดินแดนภายใต้ชนชาติไทย หรือ Pan Thai

เรื่องเล่าสัมฤทธิ์ผลทางการศึกษา แม้ว่าข้อมูลบอกเล่าชาว ต.ม.ธ.ก. จากการสัมภาษณ์ครั้งนี้ มีจำนวนเพียง ๓๑ คนเท่านั้น จากจำนวนผู้สำเร็จการศึกษาทั้ง ๘ รุ่น ซึ่งมีถึง ๕,๘๘๘ คน พบว่าข้อมูลจากคำบอกเล่าทั้ง ๓๑ คน ยืนยันคุณภาพวิชาการของหลักสูตรโรงเรียน คำบอกเล่าที่บ่งบอกถึงสัมฤทธิ์ผลทางการศึกษาของโรงเรียน คือ ผู้เรียนที่ฐานะครอบครัวไม่ดีสามารถใช้ความรู้จากรายวิชาบางรายวิชาโดยเฉพาะพิมพ์ดีดและชวเลข ทำงานหลังเลิกเรียนและในช่วงระหว่างเรียนเมื่อเข้าเรียนในมหาวิทยาลัยแล้ว ทำให้มีรายได้ส่งเสียตัวเองจนเรียนสำเร็จการศึกษามหาวิทยาลัยได้ นอกจากนี้ผู้บอกเล่าทุกคน ต่างยอมรับถึงคุณภาพเนื้อหาวิชาว่าเป็นประโยชน์ต่อพวกเขา ในการเข้าใจมนุษย์และสังคม โดยเฉพาะเรื่องของปรัชญาและข้อกฎหมายสมัยใหม่ และเมื่อเรียนสำเร็จมหาวิทยาลัยแล้ว หลายคนได้รับโอกาสในการศึกษาต่อต่างประเทศ ที่เป็นการเพิ่มพูนความรู้ จนได้เลื่อนฐานะหน้าที่การทำงานของตนเองให้สูงขึ้น

อย่างไรก็ตามภาพรวมสัมฤทธิ์ผลทางการศึกษาของโรงเรียน ยังสามารถเชื่อมโยงกับสัมฤทธิ์ผลการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัย เนื่องจากผู้สำเร็จจากโรงเรียนเตรียมฯ สามารถศึกษาต่อในระดับมหาวิทยาลัยได้ทันที ดังนั้นการที่ผู้สำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัย เป็นกำลังคนหลักในการทำงานให้กับสังคมไทยในยุคแห่งความเปลี่ยนแปลงทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจ ไม่ว่าจะข้าราชการ เจ้าหน้าที่รัฐวิสาหกิจและองค์กรเอกชน ในส่วนที่เป็นกลไกทางเศรษฐกิจและการปกครอง ย่อมเป็นการสะท้อนสัมฤทธิ์ผลทางการศึกษาทั้งในระดับมหาวิทยาลัยและโรงเรียนแห่งนี้ ที่สำคัญกำลังคนของชาว ต.ม.ธ.ก. ซึ่งมีจำนวนมากถึงเกือบ ๖,๐๐๐ คน คนเหล่านี้ น่าจะเป็นฐานกลุ่มคนชั้นกลางในสังคมไทยในยุคหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ดังนั้น

ประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่าของพวกเขาแต่ละคนจึงมีคุณค่าสำหรับการศึกษาค้นคว้าทั้งใน ส่วนประวัติศาสตร์การศึกษาประวัติศาสตร์ความคิดและบทบาทของชนชั้นกลางไทยในยุคทศวรรษ ๒๔๘๐ - ๒๔๙๐

คำบอกเล่าที่คนคิดที่มีต่อมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ปัจจุบัน ในฐานะที่ผู้บอกเล่าซึ่งเป็น ชาว ต.ม.ธ.ก. ที่แม้จะใช้ชีวิตมหาวิทยาลัยผ่านเลยกว่ากึ่งศตวรรษ แต่การรวมกลุ่มทำกิจกรรม ของชาว ต.ม.ธ.ก. ทุกรุ่นต่างให้ความสำคัญกับมหาวิทยาลัย สถาบันที่พวกเขาสนใจถึงคุณภาพ ในการให้ความรู้ที่มีค่าต่อการดำเนินชีวิตที่ดีขึ้น พวกเขาจึงให้ความร่วมมือในการทำกิจกรรมพัฒนา สังคมและมหาวิทยาลัยอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้คำบอกเล่ายังสะท้อนทัศนคติต่อทิศทางการดำเนินงานของมหาวิทยาลัยในปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นความเห็นที่มีต่อการเติบโตขยายตัวของสาขาวิชาด้าน วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี และวิทยาศาสตร์สุขภาพ ส่วนใหญ่มีความเห็นด้วย แม้ว่าบางคนอด เป็นห่วงสถานะของคณะวิชาที่มีอยู่เดิมไม่ได้ พวกเขาส่วนใหญ่มีแนวทางสนับสนุนการใช้พื้นที่ แห่งใหม่ที่รังสิต ควบคู่กับความปรารถนาที่ต้องการให้รักษาพื้นที่ดั้งเดิมที่ทำพระจันทร์ อันเป็นพื้นที่ ประวัติศาสตร์ที่สะท้อนจิตวิญญาณอันทรงคุณค่าของมหาวิทยาลัย

สรุป คุณค่าของ “ประวัติศาสตร์บอกเล่า” โรงเรียนเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชา ธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๙๐” ซึ่งจัดเก็บจากคำบอกเล่าด้วยวิธีการสัมภาษณ์ ของชาว ต.ม.ธ.ก. รุ่นที่ ๑-๘ จำนวน ๓๑ คนชุดนี้ถือว่ามีความสำคัญโดยตรงต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยช่วงรอยต่อระหว่างยุคแรกกับยุคที่สอง ไม่เพียงแต่เป็นการสนับสนุนข้อมูลจาก เอกสารจดหมายเหตุมหาวิทยาลัยในเรื่องกระบวนการเรียนการสอนและหลักสูตรเท่านั้น หากแต่ ยังให้ความชัดเจนในด้านบรรยากาศการใช้ชีวิตประจำวันของผู้เรียน ความสัมพันธ์ระหว่างครูและ ผู้เรียนและกับกลุ่มเพื่อนด้วยตนเอง โดยเฉพาะชีวิตความสัมพันธ์กับเพื่อนต่างเพศ ที่อาจเป็น เรื่องใหม่ในวัฒนธรรมไทย ที่น่าสนใจคือ ชีวิตของผู้เรียนที่สัมพันธ์กับสังคมภายนอกในยุคหนึ่ง ผู้บอก เล่ายังบอกเล่าข้อมูลการใช้เวลาว่าง วัฒนธรรมความบันเทิง และที่สำคัญคือประสบการณ์ความทุกข์ ยากและความตายช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง สำหรับผู้ที่ไม่ได้ผ่านช่วงชีวิตในเวลานั้นอาจถูกทำให้ ลืมภาพความโหดร้ายของสงคราม เรื่องเล่าจากประวัติศาสตร์บอกเล่าของชาว ต.ม.ธ.ก. ทั้ง ๓๑ คน ได้ให้ข้อมูลในรายละเอียดที่แตกต่างกันตามประสบการณ์ของแต่ละคน แต่ทั้งหมดได้ปะติดปะ ต่อประวัติศาสตร์บอกเล่าที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาประวัติศาสตร์มหาวิทยาลัยในช่วงสงครามโลก ด้วยเช่นกัน ประวัติศาสตร์บอกเล่าชุดนี้จึงถือเป็นมิติเริ่มต้นของการจัดเก็บข้อมูลวัฒนธรรมและ ชีวิตประจำวันที่เกี่ยวข้องกับมหาวิทยาลัย ที่นอกจากจะเป็นข้อมูลในการศึกษาเรื่องของมหาวิทยาลัย

อันเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์อุดมศึกษาไทยแล้ว ยังเป็นข้อมูลสำคัญที่เป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ไทยในยุคสงครามโลกครั้งที่สอง และยังมีความสำคัญต่อการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องราวของชนชั้นกลางยุคสมัยใหม่และยังนับเป็นปรากฏการณ์ใหม่ของการทำงานหोजดหมายเหตุมหาวิทยาลัยอีกด้วย

นางสาววรุณี ไอสถารมย์

นางสาวดาวเรือง แนวทอง

นายอังคาร จันทร์เมือง

นางสาวกาญจนา เหล่าโชคชัยกุล

เหตุ-กาล

ในปีที่เราจัดทำประวัติศาสตร์บอกเล่า ต.ม.ธ.ก. นี้ เป็นปีที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มีอายุครบ ๗๖ ปี (และ ต.ม.ธ.ก. ครบ ๗๒ ปี หากไม่โดนยุบไปเสียก่อน) แต่เมื่อเราศึกษาข้อมูลก็ยิ่ง ทำให้ต้องทึ่งกับความจริงที่ว่า เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับ ต.ม.ธ.ก. และธรรมศาสตร์ในช่วงเวลา ๑๖ ปีแรกนั้น แทบจะพูดได้ว่าข้างเป็นช่วงเวลาที่มึลึลึ้นมากกว่าเหตุการณ์ของอีก ๖๐ ปีหลังรวมกันเสียอีก ยิ่งเมื่อเราตัดสินใจแสดงลำดับเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เชื่อมโยงเหตุการณ์ในธรรมศาสตร์กับ เหตุการณ์ภายนอกก็ยิ่งทำให้เห็นว่า ไม่เพียงแต่ธรรมศาสตร์เท่านั้นที่ต้องฝ่าฟันมรสุมที่รุนแรงที่สุดในช่วง ๑๖ ปีนั้น เรียกได้ว่าทั้ง ต.ม.ธ.ก ธรรมศาสตร์ ประเทศไทย และโลกใบนี้ต้องเผชิญกับทั้ง เหตุการณ์ที่หนักหนาสาหัสที่สุดในประวัติศาสตร์ของตัวเอง

สำหรับ ต.ม.ธ.ก. และมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เราเริ่มก่อร่างอย่างงดงาม ผจญมรสุม การเมือง ผจญสงครามโลก จนกระทั่งถูกยุบ ธรรมศาสตร์ถูกยึด ถูกระเบิด ถูกบังคับให้เปลี่ยนชื่อ ถูกลิดรอนสิทธิ และผู้ประศาสน์การของเราถูกใส่ร้ายจนต้องออกนอกประเทศไปตลอดชีวิต

ประเทศไทย หลังจากมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองมาได้ ๒ ปี เฉพาะช่วง ๑๖ ปี จากนั้น ต้องผ่านสงครามโลก การกบฏ ๓ ครั้ง (กบฏบวรเดช กบฏวังหลวง กบฏแมนฮัตตัน)

ส่วนโลกใบนี้ก็ผ่านสงครามที่รุนแรงและมีผู้คนล้มตายมากที่สุดเท่าที่เคยมีการบันทึกเอาไว้

๑๖ ปีนั้นจึงเป็นจุดเปลี่ยน และเป็นจุดที่หล่อหลอมให้ ธรรมศาสตร์เป็นธรรมศาสตร์ ประเทศ (สยาม) เป็นประเทศ (ไทย) และโลกเป็นโลกอย่างที่เรารู้จักในวันนี้

ประวัติศาสตร์บอกเล่าของชาว ต.ม.ธ.ก. จึงไม่ได้เป็นแค่บันทึกทางประวัติศาสตร์ของ ธรรมศาสตร์เท่านั้น แต่มันเป็นบันทึกหน้าหนึ่งของประวัติศาสตร์ประเทศไทย และประวัติศาสตร์ (สงคราม) โลกด้วย

ก่อนที่จะได้สัมผัสเรื่องราวจากปากของชาว ต.ม.ธ.ก.แต่ละท่าน เราจึงขอเสนอลำดับ เหตุการณ์ต่าง ๆ เพื่อให้ท่านได้เห็นภาพรวมของยุคสมัยโดยสังเขป และเป็นสิ่งที่คอยย้ำเตือนว่าในขณะที่เกิดเหตุการณ์หนึ่งในชีวิตของชาว ต.ม.ธ.ก. ยังมีเหตุการณ์สำคัญอื่นเกิดขึ้นพร้อมกัน

ผมขอใช้คำว่า รุ่นพี่ (ซึ่งอายุพอ ๆ กับปู่ตายายของผม) ที่ผมได้มีโอกาสได้สัมผัสกัน ถึงเรื่องราวในสมัยที่เขายังเป็นวัยรุ่นนั้น ข้างเป็นบุคคลที่คู่ควรแก่การใช้คำว่า “อาบน้ำร้อนมาก่อน”

อย่างแท้จริง และจากเหตุการณ์ที่จะไล่เรียงให้เห็นต่อไปนี่คงจะแสดงให้เห็นว่า คงจะไม่มีคนรุ่นอื่นใดที่จะได้อาบ “น้ำร้อน” ที่ร้อนกว่านี้อีกแล้ว

หมายเหตุ การลำดับเหตุการณ์ตั้งแต่ปี ๒๔๗๕ - ๒๔๘๓ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในเดือนมกราคม - มีนาคมจะจัดไว้ข้างท้ายเพราะสมัยนั้นถือวันที่ ๑ เมษายนเป็นวันใหม่ และเดือนมกราคม - เดือนมีนาคมถือเป็นเดือน ๑๐, ๑๑ และ ๑๒ ตามลำดับ โดยจะเปลี่ยนวันปีใหม่ให้เป็นวันที่ ๑ มกราคมในปี ๒๔๘๔ ปี ๒๔๘๓ จึงมีเพียง ๙ เดือน

๒๔๗๕

๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ เปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบรัฐธรรมนูญ
-----๒๔๗๕ ญี่ปุ่นยกพลขึ้นบกที่เชียงใหม่

๒๔๗๖

๒ เมษายน ๒๔๗๖ พระราชบัญญัติว่าด้วยคอมมิวนิสต์ถูกประกาศใช้ตามคำแนะนำของคณะรัฐมนตรี เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการกำจัดฝ่ายตรงข้ามทางการเมือง (ในที่นี้ อาจหมายถึง คณะราษฎร เพราะนายกรัฐมนตรีนขณะนั้นอยู่ตรงข้ามกับคณะราษฎร)

๑๒ เมษายน ๒๔๗๖ นายปรีดีถูกบังคับให้เดินทางออกนอกประเทศไปยังฝรั่งเศส เนื่องจากความเห็นของนายปรีดีถูกโจมตีว่าเป็นคอมมิวนิสต์ ภายหลังการเสนอเค้าโครงร่างทางเศรษฐกิจ ที่เจ้าและขุนนางต้องเสียผลประโยชน์

๒๐ มิถุนายน ๒๔๗๖ พลเอกพระยาพหลพลพยุหเสนาทำการยึดอำนาจพระยามโนปกรณ์นิติธาดา นายกรัฐมนตรี หลังจากการรัฐประหารได้มีการล้างมลทินให้ปรีดี พนมยงค์

๒๙ กันยายน ๒๔๗๖ นายปรีดี พนมยงค์เดินทางกลับสยาม และดำรงตำแหน่งศาสตราจารย์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๑๑ ตุลาคม ๒๔๗๖ กบฏบวรเดช: พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบวรเดช อดีตเสนาบดีกระทรวงกลาโหม เป็นหัวหน้าฝ่ายทหารนำกำลังทหารจากหัวเมืองภาคอีสานล้มล้างการปกครองของรัฐบาล เนื่องจาก

- ไม่พอใจที่นายถวัลย์ ฤทธิเดชฟ้องร้องพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ในกรณีนี้ที่พระองค์มีพระบรมราชวินิจฉัยคัดค้านแผนพัฒนาเศรษฐกิจของนายปรีดี พนมยงค์ (“สมุดปกเหลือง”) โดยออกเป็นสมุดปกขาว แต่กระทำการไม่สำเร็จ
- ๒๕ ธันวาคม ๒๔๗๖ หม่อมเจ้าวรรณไวทยากร วรวรรณทรงเป็นประธานคณะกรรมการพิจารณาเรื่องให้นายปรีดี เป็นคอมมิวนิสต์ ได้ลงมติว่าตัวนายปรีดี มิได้เป็นคอมมิวนิสต์
- ๓๐ มกราคม ๒๔๗๖ ฮิตเลอร์ได้รับการแต่งตั้งเป็นนายกรัฐมนตรีเยอรมนี
- ๒๔๗๗**
- ๑ เมษายน ๒๔๗๗ ฮิตเลอร์เริ่มการสังหารหมู่ชาวยิว
- ๒๗ มิถุนายน ๒๔๗๗ สถาปนามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ณ อาคารโรงเรียนกฎหมายเดิมเชิงสะพานผ่านพิภพลีลา หลวงประดิษฐมนูธรรมกล่าวรายงานวัตถุประสงค์ของมหาวิทยาลัยความว่า “ในสมัยที่ประเทศเราดำเนินการปกครองตามระบอบรัฐธรรมนูญเช่นนี้แล้ว ก็จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมียุทธศาสตร์สำหรับประศาสน์ความรู้ในวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองแก่พลเมืองให้มากที่สุดเท่าที่จะเป็นได้ เปิดโอกาสให้พลเมืองใช้เสรีภาพทางการศึกษาได้กว้างขวางยิ่งขึ้น อนึ่ง ในปีแรกที่มีการเปิดสอนมีผู้สมัครเข้าเรียนถึง ๗,๐๙๙ คน อาจารย์ส่วนใหญ่เป็นอาจารย์พิเศษ และในปีแรกนี้ผลิตบัณฑิตซึ่งโอนมาจากโรงเรียนกฎหมายเดิม ๑๙ คน”
- ๔ ธันวาคม ๒๔๗๗ มีการแข่งขันฟุตบอลประเพณีจุฬายุทธศาสตร์เป็นครั้งแรกที่สนามหลวงโดยเก็บเงินบำรุงสมาคมปราบวัณโรค ผลการแข่งขันเสมอกัน ๑-๑ ในการแข่งขันฟุตบอลคราวนี้ยังไม่มีขบวนพาเหรด การแปรอักษร หรือแม้กระทั่งเพลงเชียร์
- ๒ มีนาคม ๒๔๗๗ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๗ สละราชสมบัติรัฐบาลอัญเชิญ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดลขึ้นครองราชย์สมบัติ เป็นรัชกาลที่ ๘ แห่งราชวงศ์จักรี ขณะมีพระชนมายุ ๙ พรรษา ๕ เดือน ๑๐ วัน เถลิงพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล

๒๔๗๘

-----๒๔๗๘

ซื้อรถประจำมหาวิทยาลัยคันแรก นาม “ไอ้โกร่ง” เป็นรถฟอร์ด ขนาดบรรทุกทั้งชั้นที่นั่งปกติและหลังคาประมาณ ๖๐ คน หมายเลขทะเบียน กท ๓๓๓๔ ต่อที่อุ้งบางกอกตึก เป็นรถที่ใช้ในกิจการอเนกประสงค์ของมหาวิทยาลัยตั้งแต่ขบวนการก่อสร้างตึกโดม ขนนักศึกษา นักกีฬา และอุปกรณ์ที่ใช้ในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ของนักศึกษาและมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์) ประพันธ์เพลงมอญดูดาว อันกลายเป็นเพลงประจำมหาวิทยาลัยไปอีก ๒๘ ปี จนถูกแทนที่ด้วยเพลงพระราชทาน “ธรรมศาสตร์” หรือที่นิยมเรียกกันว่ายูงทองในปี ๒๕๐๖

มีการออกกฎให้ข้าราชการแต่งกายสากล ทำให้นักศึกษาธรรมศาสตร์ซึ่งส่วนใหญ่จะทำงานไปด้วยเรียนไปด้วยเริ่มมีการแต่งกายชุดสากลมาเรียน

๑๔ เมษายน ๒๔๗๘

มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองย้ายไปอยู่ ณ ท่าพระจันทร์ ในช่วงแรกนี้ได้พื้นที่จากหน้าประตูท่าพระจันทร์ ไปจนถึงสำนักหอสมุดปัจจุบันฝั่งติดแม่น้ำ

๒๔๗๙

๙ กรกฎาคม ๒๔๗๙

คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เป็นประธานในพิธีเปิดตึกโดม ซึ่งใช้งบก่อสร้างไป ๓๙,๘๐๒.๓๘ บาท

๒๓ กันยายน ๒๔๗๙

ตั้งกรมยุวชนทหาร โดยมีพลโท ประยูร ภมรมนตรี เป็นเจ้ากรม สถาปนาแกนอักษะ เบอร์ลิน-โรม

๒๕ ตุลาคม ๒๔๗๙

-----๒๔๗๙

แผนการศึกษาชาติ พุทธศักราช ๒๔๗๙ กำหนดระเบียบการศึกษาไว้ว่า นักเรียนที่จบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ ใน พ.ศ. ๒๔๘๐ ถือว่าจบประโยคมัธยมสมบูรณ์ ถ้าประสงค์จะเข้าเรียนในระดับอุดมศึกษา จะต้องเรียนสำเร็จชั้นเตรียมอุดมศึกษาก่อน

๒๑ มีนาคม ๒๔๗๙

มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองได้พื้นที่เพิ่มจากตึกโดมไปจนจรดสนามหลวง

๒๔๘๐

๗ กรกฎาคม ๒๔๘๐

ญี่ปุ่นยกทัพบุกประเทศจีน

๓ ธันวาคม ๒๔๘๐

ญี่ปุ่นบุกนานกิง ชาวนานกิงยอมแพ้ในวันที่ ๑๓ การสังหารหมู่ ทหารและพลเรือนกว่า ๓๕๐,๐๐๐ คนดำเนินเป็นเวลากว่า ๗ สัปดาห์ต่อจากนั้น

๒๓ มีนาคม ๒๔๘๐

คณะกรรมการมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ตราข้อบังคับให้เปิดการศึกษาชั้นเตรียมปริญญามหาวิทยาลัย วิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ต.ม.ธ.ก. ตั้งแต่ปีการศึกษา ๒๔๘๑ โดยกำหนดให้รับผู้สอบไล่ได้ชั้นมัธยมบริบูรณ์เข้าศึกษา ๒ ปี เพื่อเตรียมคนเข้าศึกษาในหลักสูตร “ธรรมศาสตร์บัณฑิต” ต่อไป

(ในเวลานั้นมีสถานศึกษาเปิดรับนักเรียนเข้าเรียนต่อในชั้น เตรียมอุดมศึกษารวม ๔ แห่ง คือโรงเรียนนายร้อย โรงเรียน นายเรือ โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และโรงเรียนเตรียมปริญญาของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์ และการเมือง (ต.ม.ธ.ก.)

๒๔๘๑

๖ มิถุนายน ๒๔๘๑

แผนกเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง เริ่มเปิดการเรียนการสอน โดยมีขุนประเสริฐศุภมาตราเป็น ผู้อำนวยการคนแรก ในวันที่นายปรีดี พนมยงค์ผู้ประศาสน์การ ได้ให้โอวาทแก่นักศึกษา ต.ม.ธ.ก. รุ่นแรก พร้อมทั้งแจกสมุด กระดาษฝึกเขียน แฟ้มและหนังสือหน้าที่พลเมืองให้นักศึกษา คนละชุด พร้อมทั้งสัมผัสมือกับนักศึกษาที่ละคนเรียงตามรายชื่อ ที่สอบได้จนครบ

๑๕ พฤศจิกายน ๒๔๘๑

แผนกเตรียมปริญญาฯ ได้ส่งกองลูกเสือสมุทรเสนาเป็นผู้แทน ลูกเสือทั่วราชอาณาจักร เข็มธงประจำกองลูกเสือตั้งแถวรับ เสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ซึ่งเสด็จนิวัติ พระนครครั้งแรก (และประทับอยู่ ณ พระตำหนักจิตรลดารโหฐาน ๒ เดือนก่อนจะเสด็จกลับไปศึกษาต่อที่ประเทศสวิตเซอร์แลนด์)

- ๓ พฤศจิกายน ๒๔๘๑ จักรพรรดิญี่ปุ่น ได้ประกาศนโยบาย “การจัดระเบียบใหม่ในเอเชียตะวันออกและการสร้างวงศัโพบูลย์ร่วมแห่งมหาเอเซียบูรพา”
- ๒๓ พฤศจิกายน ๒๔๘๑ มธก. จัดตั้งหลักสูตรประกาศนียบัตรทางการบัญชี
- ๑๖ ธันวาคม ๒๔๘๑ พันเอกพระยาพหลพลพยุหเสนายุบสภา พันเอกหลวงพิบูลสงครามขึ้นรับตำแหน่งแทน
- ๓๐ ธันวาคม ๒๔๘๑ นายปรีดี พนมยงค์ ได้จัดนักศึกษาไปช่วยงานในงานพิธีสดพระอภิธรรมศพเจ้าพระยามรราช (ปั้น สุขุม) ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในรัชกาลที่ ๘ ที่บ้านศาลาแดง (ปัจจุบันเป็นโรงแรมดุสิตธานี) เพื่อเรียนรู้ขนบธรรมเนียมประเพณี อีกทั้งยังเป็นการเปิดตัวสู่สังคมของนักศึกษา ต.ม.ธ.ก. เป็นครั้งแรก

๒๔๘๒

- ๒๔ มิถุนายน ๒๔๘๒ ตั้งธนาคารชาติ ซึ่งจะได้รับการยกระดับเป็นธนาคารแห่งประเทศไทย
- ๑ กันยายน ๒๔๘๒ เยอรมนีบุกโปแลนด์ ทำให้อังกฤษและฝรั่งเศสประกาศสงครามกับเยอรมนีในวันต่อมา
- ๒๔๘๒
ขุนประเสริฐสุภามาตราธิบดีราชการต่างประเทศ ดร.ทวี ตะเวทิกุล เป็นผู้อำนวยการแผนกเตรียมปริญญา คนที่ ๒
- ๓ กันยายน ๒๔๘๒ อังกฤษประกาศสงครามกับเยอรมนี และแต่งตั้งเซอร์ซิลเป็นนายกรัฐมนตรี
- ๑๐ ธันวาคม ๒๔๘๒ เปลี่ยนชื่อประเทศจาก “สยาม” เป็น “ไทย”

๒๔๘๓

- ๒๔๘๓
มธก. และผู้ประสานกิจการ นายปรีดี พนมยงค์ จัดสร้างภาพยนตร์เรื่องพระเจ้าช้างเผือก ซึ่งถ่ายทำเป็นภาษาอังกฤษโดยใช้เจ้าหน้าที่ ครูแผนกเตรียมปริญญา อาจารย์ นักศึกษา ธรรมศาสตร์ และนักศึกษาเตรียมปริญญา เป็นผู้แสดงสมทบ โดยมีนางสาวไอรีน เนียลเซ็น ว่าที่นักศึกษา ต.ม.ธ.ก. รุ่นที่ ๓

- เล่นเป็นนางเอก ภาพยนตร์เรื่องนี้เป็นภาพยนตร์ไทยชาวดำ
สร้างขึ้นเพื่อส่งไปประกวดรางวัลสันติภาพเพื่อรางวัลโนเบล
(Noble Prize for Peace) ที่สหรัฐอเมริกา กำกับโดย สันต์ วสุธาร
กำกับภาพโดย ประสาท สุขุม
- มิถุนายน ๒๔๙๓ ปรับปรุงหลักสูตรปริญญาตรีของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์
และการเมืองจาก ๓ เป็น ๔ ปี
- ๒๔ มิถุนายน ๒๔๙๓ เปิดโรงเรียนวิศวกรรมรถไฟ
- ๑๓ กรกฎาคม ๒๔๙๓ มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองเปิดแผนกเรียนฝึกฝน
ซึ่งเป็นเสมือนแผนกติวเตอร์ให้กับนักศึกษา
- ๘ ตุลาคม ๒๔๙๓ นักศึกษาเตรียมปริญญาฯ ร่วมเดินขบวนเรียกร้องดินแดน
อินโดจีนที่ฝรั่งเศสยึดไปในสมัยรัชกาลที่ ๕ แม้ผู้ประศาสน์
การปรีดี พนมยงค์จะเรียกประชุมและแสดงความไม่เห็นด้วย
ต่อการเดินขบวนในครั้งนั้น ทว่าเมื่อนักศึกษาเตรียมปริญญา
ได้ทราบข่าวว่ามีการเดินขบวนออกจากฝ่ายจุฬาย มาแล้ว
จึงได้ตัดสินใจเดินขบวนออกไปบ้าง (แต่ในท้ายที่สุดดินแดน
ที่ได้คืนมาก็ต้องคืนกลับไปเมื่อสงครามสงบลง)
- พฤศจิกายน ๒๔๙๓ ฝรั่งเศสส่งเครื่องบินมาทิ้งระเบิดที่จังหวัดนครพนม การรบระหว่าง
ฝรั่งเศสกับไทยจึงเริ่มขึ้น ฝรั่งเศสโจมตีไทยทางอรัญประเทศ
รัฐบาล จอมพล ป. ส่งทหารไทยเข้าไปในอินโดจีนทางด้านเขมร
แต่ในที่สุดญี่ปุ่นเสนอตัวเข้าไกล่เกลี่ย จนมีการส่งผู้แทนไปลงนาม
อนุสัญญาสันติภาพที่กรุงโตเกียว (Tokyu Convention) เมื่อวันที่
๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๔ ในครั้งนั้นไทยได้ดินแดนฝั่งขวา
แม่น้ำโขงคืน รวมทั้งทางใต้ตรงข้ามปากเซ คือ แขวงจำปาศักดิ์
และดินแดนในเขมรที่เสียให้ฝรั่งเศสไปเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๐
กลับคืนมาด้วย และในวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๔
พลเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา ได้เป็นผู้วางศิลาฤกษ์ก่อสร้าง
อนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ เพื่อเป็นอนุสรณ์สถานระลึกถึงชัยชนะ
ของไทยต่อฝรั่งเศส และ ๑ ปีต่อมา จอมพล ป.พิบูลสงคราม
เป็นผู้กระทำพิธีเปิดเมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๙๕

๒๔๘๔

- ๑ มกราคม ๒๔๘๔ เริ่มใช้วันที่ ๑ มกราคม เป็นวันปีใหม่ ทำให้ปี ๒๔๘๓ มีเพียง ๙ เดือน
- ๑๗ มกราคม ๒๔๘๔ ยุทธนาวีเกาะช้าง
- ๔ เมษายน ๒๔๘๔ ภาพยนตร์เรื่อง พระเจ้าช้างเผือก หรือ พระเจ้าจักรา (The King of the White Elephant) ออกฉายรอบปฐมทัศน์พร้อมกันที่ ศาลาเฉลิมกรุง สิงคโปร์ และนิวยอร์ก
- ๒๘ กรกฎาคม ๒๔๘๔ ญี่ปุ่นยกพลขึ้นประเทศอาณานิคมของฝรั่งเศสในอินโดจีน
- ๖ ธันวาคม ๒๔๘๔ ในงานฟุตบอลประเพณี จุฬาย-ธรรมศาสตร์ ครั้งที่ ๘ ธรรมศาสตร์ พบกับความพ่ายแพ้ เป็นครั้งแรกด้วยคะแนน ๓-๐ มีการพาดหัวตัวโตบนหน้าหนังสือพิมพ์ว่า ธรรมศาสตร์แพ้จุฬาย บางฉบับถึงกับมีการวิพากษ์วิจารณ์ว่าเป็นกลางไม่ดีสำหรับประเทศ ภายหลังหนึ่งในนักฟุตบอลของจุฬายซึ่งเป็นผู้ทำประตูชัย ในเกมส์นี้ได้แต่งงานกับนักเรียน ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๓ คุณไอริน (เนี่ยลเซน) นิตยวรรธนะ
- ๗ ธันวาคม ๒๔๘๔ ญี่ปุ่นโจมตีเพิร์ลฮาร์เบอร์ และสิงคโปร์
- ๘ ธันวาคม ๒๔๘๔ เช้าตรู่ ญี่ปุ่นยกพลขึ้นบกที่ประจวบคีรีขันธ์และชายฝั่งของไทย ปะทะกับยุวชนทหารในภาคใต้ งานประกวด “นางสาวไทย” ซึ่งจะจัดในวันนี้ต้องปิดการประกวดไปจนถึง ปี ๒๔๘๑ จึงได้กลับมาจัดประกวดอีกครั้ง ในเวลาเดียวกัน นักศึกษา ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๓ และ ๔ ที่กำลังจะสอบ จึงได้เลื่อนชั้นโดยไม่ต้องสอบเหมือนนักเรียนโรงเรียนอื่นทั่วกรุงเทพฯ โดยเรียกกันว่าได้ “โตโจสงเคราะห์” เพราะนายพล แม่ทัพใหญ่ของ ญี่ปุ่นชื่อโตโจ
- ๑๑ ธันวาคม ๒๔๘๔ รัฐบาลยอมยุติการต่อสู้กับกองทัพญี่ปุ่น และออกแถลงการณ์ ให้ทุกฝ่ายหยุดยิงและประกาศเข้าร่วมกับญี่ปุ่น ในวันเดียวกันนี้ ฝ่ายเยอรมนีก็ได้ประกาศสงครามกับสหรัฐอเมริกา
- ๑๒ ธันวาคม ๒๔๘๔ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เอกอัครทูตไทยประจำสหรัฐอเมริกา ไม่ยอมรับการประกาศเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่นของรัฐบาลไทย และได้ประกาศขบวนการเสรีไทยขึ้นที่นั่น โดยต่อมาคณะราษฎร

- ฝ่ายพลเรือนหลายคน เช่น ปรีดี พนมยงค์ ทวี บุณยเกตุ
 ดวง อภัยวงศ์ ได้แยกตัวออกมาร่วมกับขบวนการเสรีไทย
 ในประเทศ เนื่องจากไม่อาจยอมรับการกระทำของรัฐบาล
- ๑๘ ธันวาคม ๒๔๘๔ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ถูกใช้เป็นที่กักกันชาวต่างประเทศ
 ที่มาจากประเทศฝ่ายสัมพันธมิตร (จนถึงวันที่ ๑๐ เมษายน
 ๒๔๘๘) ศาสตราจารย์เจ.เอฟ ฮัตเจสสัน ก็รวมอยู่ในเชลย
 จำนวนนี้ด้วย ทำให้นักศึกษา ต.ม.ธ.ก. ตั้งแต่วันที่ ๔ เป็นต้นไป
 ไม่ได้เรียนวิชาภาษาลาตินซึ่งท่านเป็นผู้สอนแต่เพียงผู้เดียว
- ๒๑ ธันวาคม ๒๔๘๔ จอมพล ป.พิบูลสงคราม ลงนามร่วมเป็นพันธมิตรของญี่ปุ่น
 เมื่อวันที่ ๒๑ ธันวาคม ณ อุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
- ๒๔๘๕**
- ๘ มกราคม ๒๔๘๕ ฝ่ายสัมพันธมิตร (สหรัฐอเมริกา) ส่งเครื่องบินมาทิ้งระเบิด
 ในกรุงเทพฯ เป็นครั้งแรก
- ๒๕ มกราคม ๒๔๘๕ ประเทศไทยประกาศสงครามกับอังกฤษและสหรัฐอเมริกา
- ๒๔ มิถุนายน ๒๔๘๕ เปิดอนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ
- ๒๕ มิถุนายน ๒๔๘๕ ดไวท์ ไอเซนเฮอว์ร์ ได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้บัญชาการทหาร
 สูงสุดในยุโรป
- ๒๔๘๕ น้ำท่วมใหญ่กรุงเทพฯ จนสามารถพายเรือไปยังบริเวณพระบรม
 รูปทรงม้าได้ นอกจากจะส่งผลกระทบทำให้เศรษฐกิจของไทย
 ต้องหยุดชะงักแล้ว ยังส่งผลต่อการศึกษาของนักเรียนหัว
 กรุงเทพฯ บางส่วนไม่สามารถเดินทางมาสอบได้ บางส่วนก็
 ต้องพายเรือ หรือต้องเดินทางอย่างยากลำบากเพื่อมาสอบ
 นอกจากนั้นยังทำให้ฟุตบอลประเพณีต้องเว้นวรรคไป
- ๒๔๘๖**
- ๒ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๖ ตั้งมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ โดยการรวมโรงเรียนป่าไม้,
 โรงเรียนประมง และ โรงเรียนเกษตรกรรมที่บางเขนและแม่โจ้
 เข้าด้วยกัน

- ตั้งมหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์ (ภายหลังเปลี่ยนเป็นมหาวิทยาลัยมหิดล)
- ตั้งมหาวิทยาลัยศิลปากร โดยมี ศิลป์ พีระศรีเป็นอธิการบดีคนแรก
- ไทยได้รับมอบดินแดนสหรัญไทยเดิม (รัฐฉานด้านตะวันออกของแม่น้ำสาละวิน) และ ๔ รัฐมลายู จากกองทัพญี่ปุ่น
- ๑ ธันวาคม ๒๔๘๖ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ สิ้นพระชนม์ ณ วังวรดิศ
- ๑๖ ธันวาคม ๒๔๘๖ นายปรีดี พนมยงค์ในฐานะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ย้ายเข้าพำนักในทำเนียบท่าช้างซึ่งเคยเป็นตำหนักกรมน้ำของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสวัสดิวัตน์วิศิษฏ์ (ซึ่งเป็นปู่ของ มรว.ถนัดศรี ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๖) และใช้เป็นแหล่งพบปะและปรึกษางานของแกนนำขบวนการเสรีไทย
- ๒๓ ธันวาคม ๒๔๘๖ ในกลางดึกของคืนวันที่ ๒๓ ธันวาคม กองทัพบกสัมพันธมิตร ทั้งระเบิดถล่มย่าน ๔ ส (สุรวงศ์, สีลม, สาทร, สีพระยา) มีการส่งพลหลายพันแรงเทียนลงไปล้วงหน้าก่อนการปูพรมด้วยระเบิดเพลิง ซึ่งทำลายโรงพิมพ์ประมวลวันของ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ (น.ม.ส.) พินาศ
- ๒๔๘๗**
- ๕ มิถุนายน ๒๔๘๗ เครื่องบิน บี ๒๙ จำนวน ๗๗ ลำ จากอินเดีย ถล่มกรุงเทพฯ ในวันวิสาขบูชา ตอนเที่ยงวันทำลายโรงพยาบาลบ้านหม้อของญี่ปุ่น, โรงงานมักกะสันของกรมรถไฟ และอื่นๆ อีกมากมาย นับเป็นครั้งแรกที่มีการทิ้งระเบิดในเวลากลางวัน
- ๖ มิถุนายน ๒๔๘๗ พันธมิตรยกพลขึ้นบกที่นอร์ม็องดี D-Day
- มิถุนายน ๒๔๘๗ นักศึกษาแผนกเตรียมปริญญาฯรุ่นที่ ๗ เปิดเทอมแรกได้เพียงสองสัปดาห์ก็ต้องหยุดเรียนเพราะมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองต้องปิดทำการเรียนการสอนชั่วคราว และปิดต่อเนื่องเป็นเวลาเกือบ ๒ ปีเนื่องจากสถานที่เรียนในมหาวิทยาลัยเสียหายจากระเบิดของฝ่ายสัมพันธมิตรและไม่ปลอดภัย ครั้งหนึ่งในการ

ทิ้งระเบิด ฝ่ายสัมพันธมิตรต้องการทิ้งระเบิดโจมตีกองทัพญี่ปุ่น แต่ทิ้งระเบิดผิดพลาดลงมาโดนตึกโดมปีกขวา และสนามฟุตบอล เปิดสาขาแผนกเตรียมปริญญา ที่จังหวัดอุบลราชธานี เนื่องจากที่เรียนในมหาวิทยาลัยเสียหายจากระเบิดของฝ่ายสัมพันธมิตร มีนักเรียนทั้งหมด ๑๑๘ คน สิ้นปีการศึกษาตั้งกล่าวมีผู้สำเร็จ การศึกษาจำนวน ๑๐๒ คน

จอมพล ป. พิบูลสงคราม ลาออกเพราะแพ้เสียงในสภา เรื่องเทศบาลนครเพชรบูรณ์และ พุทธบุรีมณฑล รัฐสภาได้ เลื่อน นาย ควง อกภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรีแทน

นักศึกษา ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๗ เข้ารับการอบรมเพื่อเป็นนักเรียน นายสิบสารวัตรทหาร ซึ่งแท้จริงแล้วเป็นการฝึกเสรีไทยเพื่อ ต่อต้านญี่ปุ่น

๒๔๘๘

๒ มกราคม ๒๔๘๘

เครื่องบิน B๒๙ ของกองทัพอเมริกันถล่มสะพานพระราม ๖ แต่ไม่สำเร็จ

๗ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๘

เครื่องบิน B๒๔ ของกองทัพอังกฤษถล่มสะพานพระราม ๖ ครั้งนี้สามารถทำให้สะพานขาด

๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๘

สถานีรถไฟธนบุรี ถูกกองทัพสัมพันธมิตรทิ้งระเบิดจนสิ้นสภาพ

๖ มีนาคม ๒๔๘๘

นายเสริม บุญสุตม์ และพวกเข้าพบนายปรีดี พนมยงค์ ณ ศูนย์กลางการบัญชาการของเสรีไทยเพื่อฟังโอวาทก่อนถูกส่ง ไปฝึกปฏิบัติการทางทหารที่เมืองแคนดี ประเทศศรีลังกา

๑๒ เมษายน ๒๔๘๘

ประธานาธิบดีรูสเวลต์ของสหรัฐอเมริกาถึงแก่อสัญกรรม

๑๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๘

โรงไฟฟ้าวัดเลียบและโรงไฟฟ้าสามเสนถูกเครื่องบินสัมพันธมิตร ถล่มแหลก

๓๐ เมษายน

ฮิตเลอร์กระทำอัตวินิบาตกรรม

๘ พฤษภาคม ๒๔๘๘

เยอรมนียอมแพ้โดยไม่มีเงื่อนไข

๒๔ กรกฎาคม ๒๔๘๘

นายเสริม บุญสุตม์ กลับจากเมืองแคนดีประเทศศรีลังกา เพื่อปฏิบัติการกิจร่วมกับชาวอเมริกันอีก ๔ คน โดยใช้ชื่อ ในปฏิบัติการว่าสตีฟ ในขณะที่โตดดมลงมา ร่มของนายเสริม

- มีการผิดพลาดจนทำให้ต้องแขวนร่างอยู่กับท้ายเครื่องบินเป็นเวลานาน แต่สุดท้ายก็ได้รับการช่วยเหลือ และกลับมาปฏิบัติภารกิจอีกครั้งในวันต่อมา จนได้รับการยกย่องจากรัฐบาลสหรัฐอเมริกา โดยมอบเหรียญ The Bronze Star Medal ซึ่งเป็นเหรียญแรกที่คนไทยได้รับ พร้อมทั้งประกาศเนียบัตรที่มีลายเซ็นด์ของประธานาธิบดี เพื่อตอบแทนการปฏิบัติหน้าที่ด้วยดี
- ๒๗ กรกฎาคม ๒๔๘๘ มธก. ได้จัดให้มีการฝึกสารวัตรนายสิบขึ้นในพื้นที่มหาวิทยาลัย แต่แท้จริงแล้วเป็นการช่่งสมกำลังและฝึกกองกำลังขึ้นเพื่อต่อต้านญี่ปุ่นโดยการนำเอานักศึกษา ต.ม.ธ.ก. รุ่นที่ ๗ และนักเรียนโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษามาทำการฝึกฝนในช่วงสั้น ๆ แต่ยังไม่ทันได้ปฏิบัติการ ญี่ปุ่นก็แพ้สงครามเสียก่อน
- ๖ สิงหาคม ๒๔๘๘ หึ่งระเบิดปรมาณูที่ฮิโรชิมา
- ๑๔ สิงหาคม ๒๔๘๘ ญี่ปุ่นยอมแพ้สงคราม
- ๑๕ สิงหาคม ๒๔๘๘ สิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สอง
- ๑๖ สิงหาคม ๒๔๘๘ ออกประกาศสันติภาพ ให้การประกาศสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตรเป็นโมฆะ
- ๕ ธันวาคม ๒๔๘๘ รัชกาลที่ ๘ (และ ๙) เสด็จนิวัติพระนครอีกครั้ง
- ๒๔๘๙**
- ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๙ ทำสัญญาสมบูรณแบบกับอังกฤษ และคืนดินแดนสหรัฐไทยเดิม (รัฐฉานฝั่งตะวันออกแม่น้ำสาละวิน) และ ๔ รัฐมลายู เพื่อยุติสงครามกับอังกฤษ แม่กองทัพพายัพ (ทหาร ๕ กองพล) ยังติดอยู่ที่ เชียงตุง ทำให้ต้องเดินเท้าเปล่าจากเชียงตุงขึ้นรถไฟที่พิษณุโลก กลับที่ตั้ง มีทหารล้มตายจากมาลาเรียและอหิวาตกโรคเป็นจำนวนมาก กว่าจะรวบรวมอัฐิเพื่อประกอบพิธีบรรจุเข้าอนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิก็ปี พ.ศ. ๒๔๙๐
- ๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๙ การสวนสนามแสดงแสนยานุภาพเสรีไทย ที่ถนนราชดำเนิน โดยมีในหลวงอานันทมหิดล และพลเอกฮอร์ต หลุยส์ เมานท์แบตเตน (ผู้บัญชาการกองกำลังสัมพันธมิตรฝ่ายอังกฤษ) ตรวจพลสวนสนาม

- ๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๘ ในหลวงรัชกาลที่ ๘ เสด็จฯ ย่านสำเพ็ง เพื่อรับข้อพิพาทระหว่างคนไทย และ คนจีน
- ๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๘ ในหลวงรัชกาลที่ ๘ เสด็จฯ หว่านพันธุ์ข้าวที่มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์วิทยาเขตบางเขน เป็นพระราชกรณียกิจสุดท้าย
- ๖ มิถุนายน ๒๔๘๘ โรงเรียน ต.ม.ธ.ก. และ ม.ธ.ก. เปิดทำการเรียนการสอนอีกครั้ง ปาล พนมยงค์เข้าเป็นนักศึกษารุ่นที่ ๘ และรุ่นสุดท้ายของโรงเรียนเตรียม โดยนักศึกษารุ่นนี้ต้องเรียนด้วยหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ
- ๘ มิถุนายน ๒๔๘๘ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลเสด็จสวรรคตด้วยพระแสงปืน ก่อนเสด็จพระราชดำเนินกลับประเทศสวีเดนแล้วเพียง ๔ วัน นายเฉลียว ปทุมรส บิดาของนางสาวเครือพันธุ์ นักศึกษา ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๓ เป็นผู้หนึ่งที่ตกเป็นผู้ต้องหาว่าลอบปลงพระชนม์

๒๔๙๐

- ๘ พฤศจิกายน ๒๔๙๐ เกิดการรัฐประหาร นำโดยพลโทผิน ชุณหะวัณและนายทหารนอกประจำการอีกจำนวนหนึ่ง
- พลตรีชาติชาย ชุณหะวัณ นำรถถังมายิงทำเนียบทำข้างแต่ผู้ประศาสน์การ ปรีดี พนมยงค์ เดินทางออกนอกประเทศได้ทันเวลา นายเดือน บุนนาคเข้ารักษาการเป็นผู้ประศาสน์การต่อมา
- ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ และนายปาล พนมยงค์ต้องย้ายไปอยู่ที่สัตหีบเป็นเวลา ๓ เดือน ทำให้นายปาลต้องขาดเรียนจาก ต.ม.ธ.ก.

๒๔๙๑

- พฤษภาคม ๒๔๙๑
- รัฐบาลให้เนติบัณฑิตยสภาฟื้นฟูโรงเรียนกฎหมายโดยเรียกว่า “สำนักอบรมแห่งเนติบัณฑิตยสภา” โดยกำหนดให้ผู้ที่สำเร็จการศึกษาทางกฎหมายต้องเข้ารับการอบรมจากสำนักนี้ก่อนจะประกอบอาชีพทางกฎหมายได้

- ๓ สิงหาคม ๒๔๙๑ นักศึกษามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองกว่า ๕,๐๐๐ คน รวมชุมนุมเรียกร้องให้ยกเลิกกฎหมายของเนติบัณฑิตยสภาเสีย เพราะเห็นว่าเป็นการลิดรอนสิทธิของนักศึกษาที่เคยมีมาแต่เดิม
- ๑๒ กันยายน ๒๔๙๑ นักศึกษาประท้วงไม่เข้าฟังคำบรรยาย เนื่องจากรัฐบาลไม่หาคำตอบเกี่ยวกับการยกเลิกกฎหมายของเนติบัณฑิตยสภา นายอันดับ รองเดช กรืดเลือดเพื่อเป็นการประท้วง ทำให้นายเดือน บุนนาคเลขาธิการรับปากว่าจะพยายามทวงสิทธิของนักศึกษา กลับคืน นักศึกษาจึงยอมสลายตัว

๒๔๙๒

- ๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๒ ปรีดี พนมยงค์ กลับเข้าประเทศไทย เกิดกบฏวังหลวง พลตรี สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ยิงปืนใหญ่รถถังทำลายประตูวิเศษไชยศรีของ วังหลวง ผู้บริหารมหาวิทยาลัย ๓ คนถูกควบคุมตัวในข้อหาว่า มีส่วนพัวพันอยู่ด้วยคือ นายเดือน บุนนาค นายวิจิตร ลุลิตานนท์ และนายอุไทย พินทุโยธิน แต่ทั้ง ๓ ก็ถูกปล่อยตัวออกมา
- ๒๗ กุมภาพันธ์ ๒๔๙๒ เกิดคดีสังหาร ๔ รัฐมนตรี
- ๑๕ มีนาคม ๒๔๙๒ นายเดือน บุนนาค ยกร่างพระราชบัญญัติเปลี่ยนชื่อมหาวิทยาลัย วิชาธรรมศาสตร์และการเมืองเป็น “มหาวิทยาลัยกรุงเทพ”
- ๑๙ มีนาคม ๒๔๙๒ ชุนประเสริฐสุภามาตราเข้ารับตำแหน่งเลขาธิการสืบแทนนาย วิจิตร ลุลิตานนท์ ซึ่งพ้นจากตำแหน่งไปภายหลังกบฏวังหลวง
- ๑๔ มิถุนายน ๒๔๙๒ คณะกรรมการมหาวิทยาลัยออกข้อบังคับให้แยกการศึกษา ชั้นปริญญาตรีในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เสียใหม่ โดย แบ่งเป็น ๔ คณะ คือ นิติศาสตร์ พาณิชยศาสตร์และการ บัญชี รัฐศาสตร์ และเศรษฐศาสตร์
- ๙ พฤศจิกายน ๒๔๙๓ ศาสตราจารย์เดือน บุนนาค รักษาการแทนผู้ประศาสน์การ

๒๔๙๓

- ๒๙ พฤษภาคม ๒๔๙๓ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินมาพระราชทาน ปริญญาบัตรแก่นักศึกษามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

- ซึ่งนับเป็นครั้งแรกที่นักศึกษามหาวิทยาลัยนี้ได้รับพระราชทาน
 ปริญญาบัตรจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
- ๒๔๙๓
- ทวิป วรดิลกประพันธ์เพลง “โดมในดวงใจ” โดยเอื้อ สุนทรสนาน
 เป็นผู้เรียบเรียงเสียงประสาน เพลงนี้ได้กลายเป็นนิญญาณ
 และอารมณ์ความรู้สึกของชาวธรรมศาสตร์เรื่อยมานับแต่นั้น
- ๘ มิถุนายน ๒๔๙๓
- นักศึกษามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองกว่า ๘๐๐
 คนเริ่มเคลื่อนไหวชุมนุมคัดค้านกฎ ก.พ. ที่ ๑๑๐ ที่ทาง
 กระทรวงมหาดไทยประกาศใช้ โดยให้ผู้สำเร็จการศึกษารัฐศาสตร์
 บัณฑิตของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้รับคัดเลือกบรรจุเป็น
 ข้าราชการได้ทันทีในชั้นตรี และเพิ่มเงินเดือนเป็นค่าวิชาอีก
 ๓๐ บาท ส่วนผู้ที่จบการศึกษาปริญญารัฐศาสตร์บัณฑิต
 จากธรรมศาสตร์นั้นจะบรรจุเป็นข้าราชการได้ก็ต่อเมื่อมี
 ตำแหน่งว่าง และให้บรรจุในอัตราชั้นจัตวา อันดับ ๓ เมื่อรับ
 ราชการได้ ๑ ปี จึงปรับเป็นชั้นตรีและไม่มีเงินเพิ่มค่าวิชา
- ๒๒ มิถุนายน ๒๔๙๓
- นักศึกษามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง และ
 นิสิตคณะรัฐศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยราว ๒,๐๐๐ คน
 ร่วมกันชุมนุมประท้วงหน้ากระทรวงมหาดไทย จนกระทรวง
 มหาดไทยต้องยอมแก้กฎ ก.พ. ที่ ๑๑๐ ให้นักศึกษาทั้ง
 สองมหาวิทยาลัยมีสิทธิโดยเท่าเทียมกัน
- สิงหาคม ๒๔๙๓
- พลตรีหลวงวิจิตรวาทการเข้ามาดำรงตำแหน่งรักษาการแทน
 ผู้ประศาสน์การ
- ๒๔๙๔**
- ๘ เมษายน ๒๔๙๔
- หลังจากรับตำแหน่งผู้ประศาสน์การมา ๘ เดือน พลตรีหลวง
 วิจิตรวาทการลาออกจากตำแหน่ง พลโท สวัสดิ์ ส. สวัสดิ์เกียรติ
 เข้ามาดำรงตำแหน่งรักษาการแทนผู้ประศาสน์การ
- ๑ มิถุนายน ๒๔๙๔
- นักศึกษามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองจัดตั้ง
 “คณะกรรมการสันติภาพ” ขึ้นในมหาวิทยาลัย
- ๒๙ มิถุนายน ๒๔๙๔
- เกิดกบฏแมนฮัตตัน นาวาโทมนัส จารุภา บุคเข้าจับจอมพล
 ป. พิบูลสงครามเป็นตัวประกันกลางแม่น้ำเจ้าพระยา ในเวลา

๑๕ นาฬิกาของวันที่ ๓๐ มิถุนายน เรือก็จมแต่จอมพลป.หนีออกมาได้และยึดอำนาจคืน เหตุการณ์นี้ทำให้เกิดการปะทะกันของทหารอย่างที่ไม่เคยมีมาก่อนตั้งแต่หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ทำให้มีทหารตายไปร้อยละกว่าคนจากทั้งสองฝ่าย

ขณะที่มีการจี้จอมพล ป. ในแม่น้ำเจ้าพระยา มีการส่งกำลังทหารมาปิดสะพานพุทธฯ ปรีชา พานิชวงศ์ (ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๗) ซึ่งอยู่ระหว่างการไปดูงานกับมหาวิทยาลัยที่โรงพยาบาลสมเด็จพระเจ้าพระยาและกำลังจะนั่ง “ไอ้โกร่ง” กลับธรรมศาสตร์ ต้องติดอยู่บนสะพานอีกด้านหนึ่ง

---กรกฎาคม ๒๔๙๔

ไม่กี่วันหลังจากเหตุการณ์กบฏแมนฮัตตันสงบลง สถานที่ของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองก็ถูกทหารของกองทัพบกเข้ายึดครองโดยให้เหตุผลว่า “ขอยืมใช้เป็นสถานที่ชั่วคราวและเพื่อความสงบเรียบร้อย” ทำให้นักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ไม่มีที่เรียนอยู่ประมาณ ๔ เดือน นักศึกษาต้องตระเวนเรียนตามที่ทำงานของบรรดาอาจารย์ หรือสนามหญ้าใต้ต้นไม้ หรือตามแต่จะนัดกันได้ บางส่วนก็ไปขอยืมสถานที่ของโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาและอาคารของเนติบัณฑิตยสภาเป็นสถานที่เรียนชั่วคราว

๑๔ สิงหาคม ๒๔๙๔

พลโท สวัสดิ์ ส. สวัสดิ์เกียรติ รักษาการแทนผู้ประศาสน์การ มีคำสั่งห้ามนักศึกษา ๙ คนซึ่งเกี่ยวข้องกับขบวนการสันติภาพเข้าฟังบรรยายเป็นเวลา ๑ ปี คือ นายอาทร พุทธิสมบูรณ์ นายทวีป วรดิถก นายประจวบ อัมพะเสวต นายปริญญา ลีละสร นายมารุต บุณนาค นายไวฑูรย์ สินธุวณิช นายลิ่วละล่อง บุณนาค นายอารีย์ อิมสมบัติ และนายพรชัย แสงซัจจ์

๘ กันยายน ๒๔๙๔

พลโท สวัสดิ์ ส. สวัสดิ์เกียรติ มีคำสั่งให้ลบชื่อนักศึกษา ๕ คนออกจากทะเบียน ฐานยุยงนักศึกษาให้กระด้างกระเดื่องต่อรัฐบาลคือนายอาทร พุทธิสมภพ นายทวีป วรดิถก นายประจวบ อัมพะเสวต นายปริญญา ลีละสร นายลิ่วละล่อง บุณนาค

- แต่ทั้ง ๕ คนฟ้องร้องต่อศาลว่า พลโทสวัสดิ์ ส. สวัสดิ์เกียรติ
ใช้อำนาจไม่เป็นธรรม ศาลยกฟ้อง
- ๒๘ กันยายน ๒๔๙๔ กองทัพบกเสนอขอซื้อมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง
ในวงเงิน ๕ ล้านบาทเพื่อใช้เป็นที่ตั้งของหน่วยทหาร
- ๑๑ ตุลาคม ๒๔๙๔ นักศึกษาราว ๓,๐๐๐ คนเดินขบวนจากกระทรวงยุติธรรม
ไปยังอาคารรัฐสภาเพื่อขอมหาวิทยาลัยคืนจากจอมพล
ป. พิบูลสงคราม และฟังกระทู้ถามต่อเรื่องนี้ที่ ส.ส. เพทาย
โชติธนิชิต (ซึ่งเป็นศิษย์เก่าธรรมศาสตร์) ผู้หนึ่งเสนอเข้าสู่
วาระการพิจารณา
- ๕ พฤศจิกายน ๒๔๙๔ นักศึกษาราว ๓,๐๐๐ เข้ายึดมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และ
การเมืองคืน โดยนักศึกษาดังกล่าวเดินทางกลับจากทัศนจักร
ที่จังหวัดนครสวรรค์ โดยขบวนรถไฟ เมื่อมาถึงหัวลำโพงก็มา
ต่อรถบัสที่เตรียมไว้ ๑๒ คัน ขับตรงมาที่มหาวิทยาลัยต่อหน้ากลุ่ม
ทหารที่ยึดมหาวิทยาลัยอยู่ นักศึกษาประกาศจะไม่ยอมออกไป
ฉะนั้นจึงเรียกกันว่า “วันธรรมศาสตร์สามัคคี” หรือ “วันคืน
สู่เหย้า”
- ๒๔๙๕**
- ๑๓ มีนาคม ๒๔๙๕ พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีผลบังคับใช้ อันเป็น
ผลให้มีการเปลี่ยนชื่อมหาวิทยาลัยมาเป็น “มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์” และยุบตำแหน่งผู้ประศาสน์การมาใช้อธิการบดี
แทน
- ๑๑ พฤษภาคม ๒๔๙๕ เปลื้อง วรรณศรีเขียนบทกวี “โดม...ผู้พิทักษ์ธรรม” ลงตีพิมพ์
ในวารสารธรรมจักรของสโมสรนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ตอนท้ายของบทกวีที่ว่า “ถ้าขาดโดม เจ้าพระยา ทำพระจันทร์
ก็ขาดสัญลักษณ์พิทักษ์ธรรม” ได้กลายเป็นภาพจารึกทาง
ประวัติศาสตร์ของมหาวิทยาลัยแห่งนี้ที่ยังจดจำสืบเนื่องมา
- ๑๑ มิถุนายน ๒๔๙๕ จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี เข้าดำรงตำแหน่ง
อธิการบดีคนแรกของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

๑๑ ตุลาคม ๒๔๙๕

กุหลาบ สายประดิษฐ์ เขียนบทความเรื่อง “ดูนักศึกษา มธก. ด้วยแว่นขาว” ท่านเขียนถึง “อุดมคติ” ของนักศึกษามหาวิทยาลัยนี้ว่า “นักศึกษาและบัณฑิตของ มธก. มีความรักในมหาวิทยาลัยของเขา มิใช่เพราะเหตุแต่เพียงว่าเขาได้เรียนในมหาวิทยาลัยนี้ เขาได้วิชาความรู้ไปจากมหาวิทยาลัยนี้ เขารักมหาวิทยาลัยนี้เพราะว่ามีธาตุบางอย่างของมหาวิทยาลัยนี้ที่สอนให้เขารู้จักรักคนอื่น รู้จักคิดถึงเรื่องความทุกข์ยากของคนอื่น เพราะวามหาวิทยาลัยนี้ไม่กักกันเขาไว้ในอุปาทานความคิดที่จะเอาแต่ตัวรอดเท่านั้น ชาว มธก. รักมหาวิทยาลัยของเขาเพราะวามหาวิทยาลัยของเขา รู้จักรักคนอื่นด้วย”

๑๕ ตุลาคม ๒๔๙๕

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเงินส่วนพระองค์ตั้งเป็น “ทุนภูมิพล” ให้แก่นักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และนิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยมีกองทุนเริ่มต้นที่ ๒๐๐,๐๐๐ บาท

๑๐ พฤศจิกายน ๒๔๙๕

หลังจากฉลองวันธรรมศาสตร์สามัคคี (๕ พฤศจิกายน) ได้ ๕ วัน ก็มีการจับกุมนักศึกษาและตั้งข้อหาภักฎภายในและภายนอกราชอาณาจักร หรือที่เรียกว่าเหตุการณ์กบฏสันติภาพ นักศึกษาที่โดนจับมี นายมารุต บุณนาท ประธานนักศึกษา นายเฉลียว พิศลยบุตร รองประธาน นางสาวสมบัติ สุวรรณชีพ หัวหน้านักศึกษาหญิง สัมผัส พิงประดิษฐ์ เลขาอนุการ นายประดิษฐ์ สมรรถจันทร์ หัวหน้าศึกษาคณะรัฐศาสตร์ นายอารีย์ อิมสมบัติ ประธานแผนกบันเทิง นายชาญ แก้วชูใส ประธานแผนกปาลูกกลาย ต่อมา มีการจับกุมเพิ่มอีกคือ นายสุวิทย์ เติมชิต นายสิงห์ชัย บังคตนรา นายประจวบ อัมพะเสวต เนื่องจากบุคคลดังกล่าวร่วมกันจัดแสดงละครเรื่อง “ผิดแผ่นดิน” อันเป็นการล้อเลียนทางการเมือง

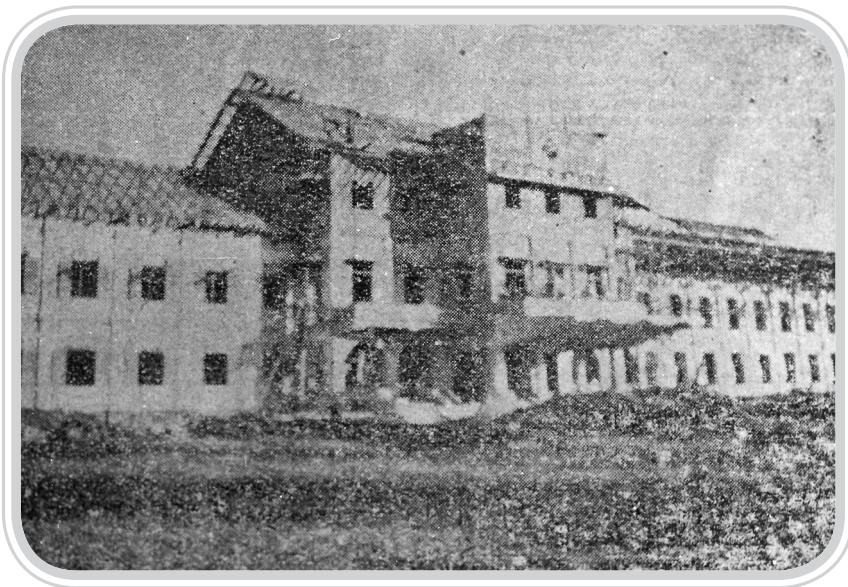
อังคาร จันท์เมือง

ผู้รวบรวมและเรียบเรียง

ตึกโดมขณะก่อสร้าง

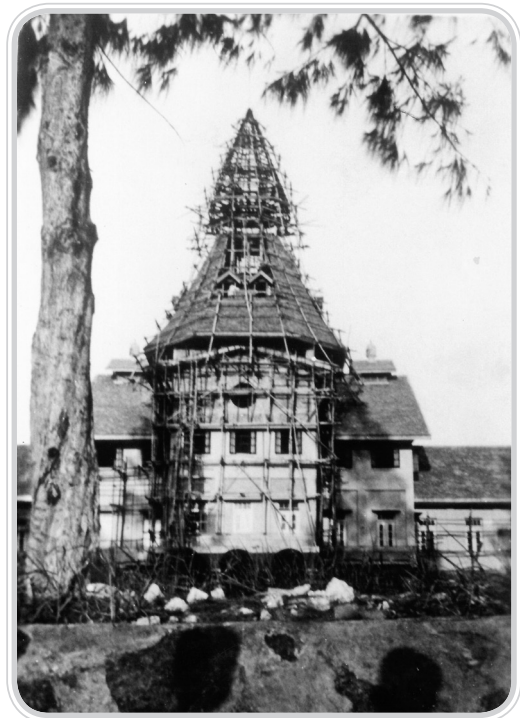
กำลังจะเป็นตึกโดม

ใกล้จะเป็นตึกโดม

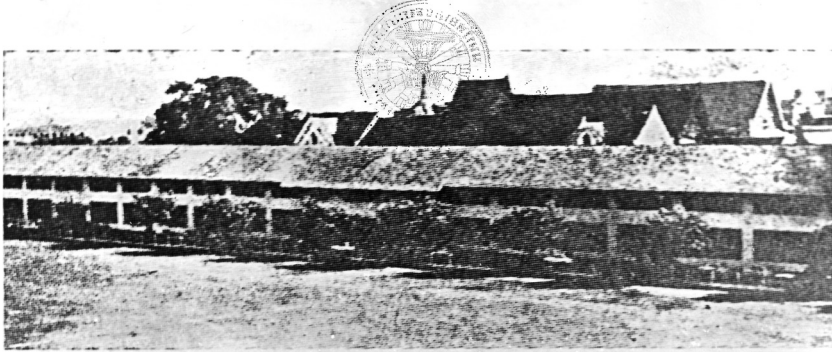

ตึกโตมเป็นรูปเป็นร่าง

มุงหลังคาโตม

สภาพทางกายภาพในยุคแรก

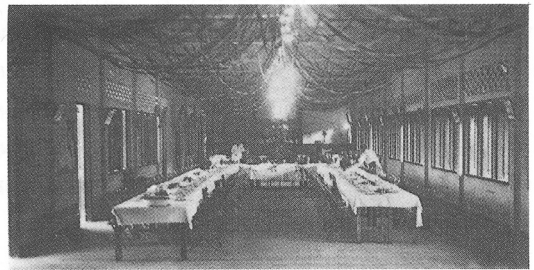
ตึกบัญชาในอดีต
(เตรียม ม.ธ.ก.)

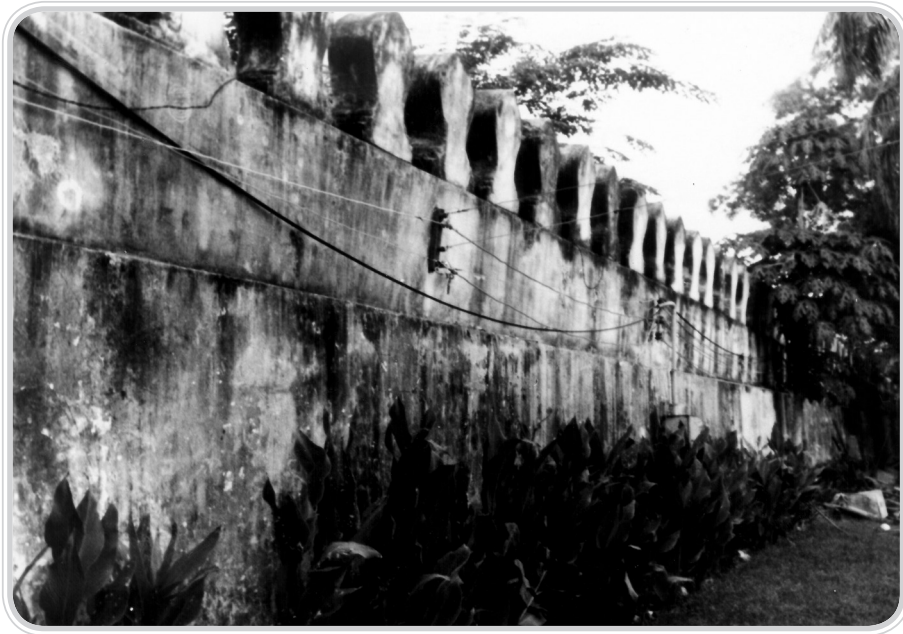
ตึกมหาวิทยาลัย
(ส่วนหน้า)

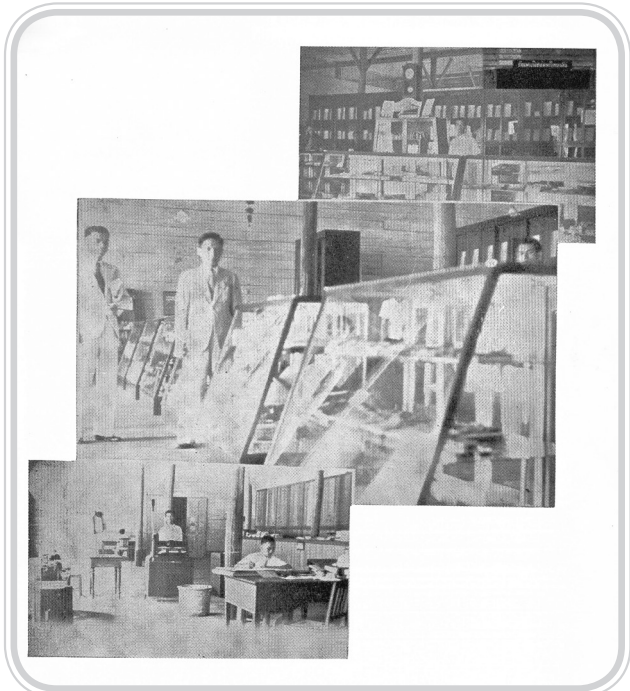
◆ สนามกีฬา
(จากบน)

ตึก ต.ม.ธ.ก. เตรียมจัดห้องเลี้ยงส่งอาจารย์, หลวงภัทรวาทิน ไปเป็น
เอกอัครราชทูต

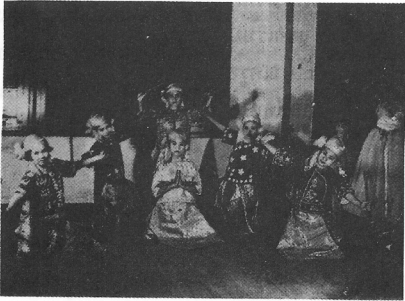
กำแพงชรา

ร้านค้าสหกรณ์ มธก.

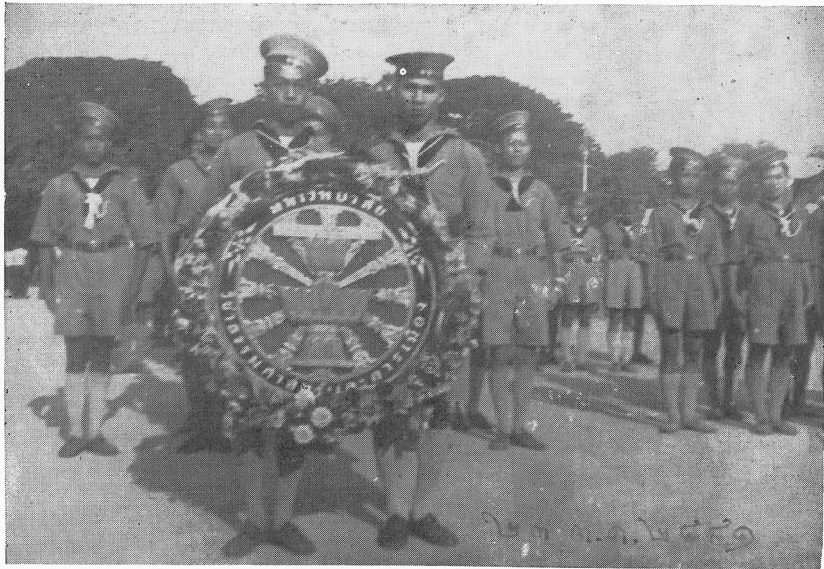
กิจกรรมนักศึกษา

รีวิวดุคพม่ารำหวาน

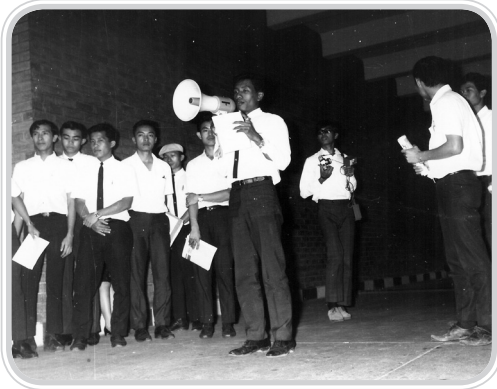
ระบำวอลซ์พวงกุหลาบ

ต.ม.ช ก. รุ่น ๑ ในวันพระบรมรูปทรงม้า

ประกวดแฟนซี ๒๔๘๒

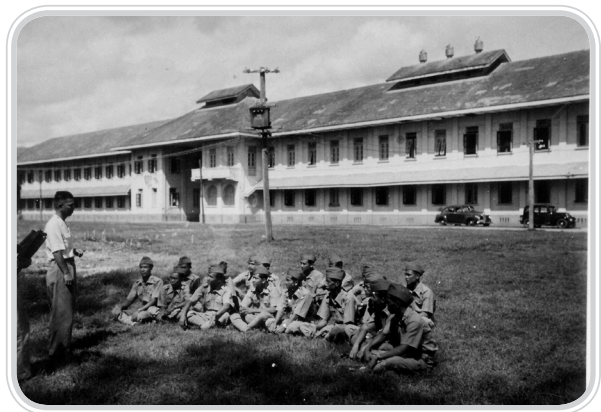
คุณอันดัม รองเดชแกนนำนักศึกษา

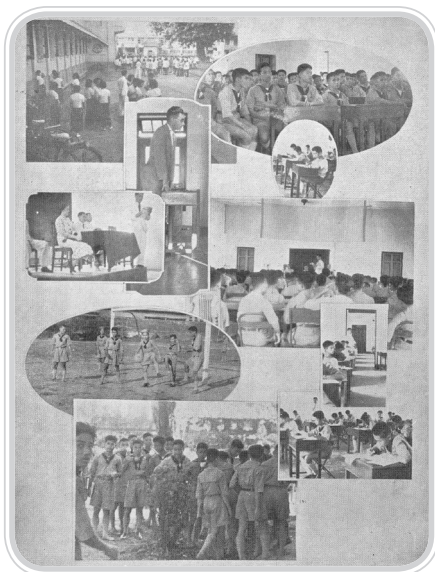
ทหารกรูซ่าของเนปาลเข้ามาควบคุมการยึดทรัพย์สินของญี่ปุ่นหลังแพ้สงคราม

นักศึกษาเดินขบวนเรียกร้องดินแดน

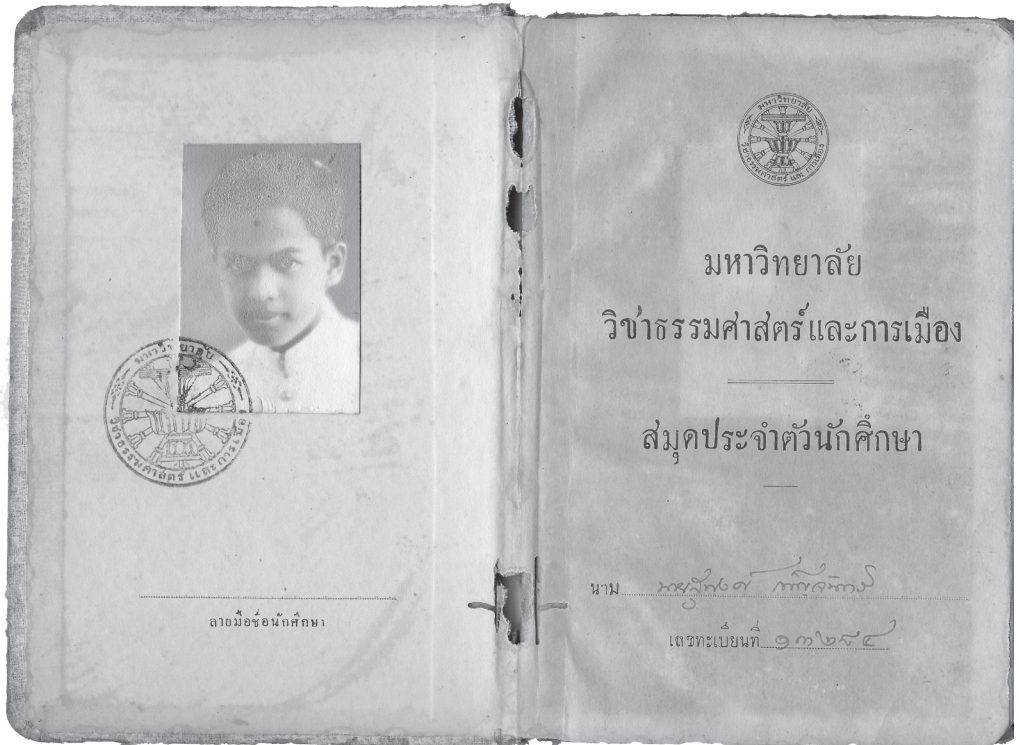

นักศึกษา ต.ม.ธ.ก. กับการฝึก
ปฏิบัติการเสรีไทย

บรรยากาศการเรียนการสอนในโรงเรียนเตรียมฯ

สมุดประจำตัวนักศึกษาคุณสุพงศ์ เพ็ญจันทร์

มหาวิทยาลัย
วิชาธรรมศาสตร์และการเมือง
สมุดประจำตัวนักศึกษา

ลายมือชื่อนักศึกษา

นาม

สุพงศ์ เพ็ญจันทร์

เลขทะเบียน

๑๓๖๕๔

ชุดลูกเสือสมุทรเสนา

สมุทรเสนาน้อย ๆ

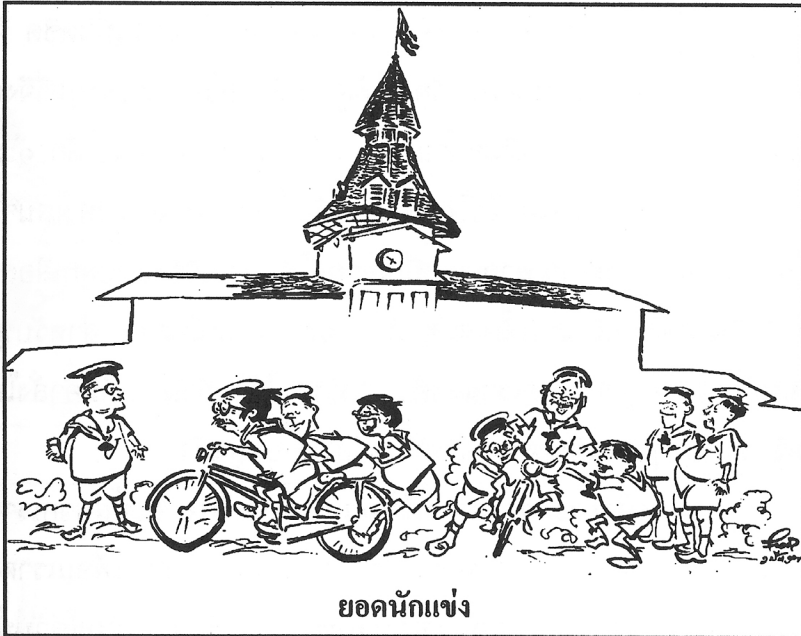
Silhouette

ค.ม.ธ.ก. วัน ๑
พุทธศักราช ๒๔๘๑

ศาสตราจารย์ เจ เอฟ ฮัตเจสสัน ครูคนเดียวกับที่แต่งชุดลูกเสือสมุทรเสนา

วีรกรรมนักศึกษาเตรียมฯ

บทลงโทษของการต่อยกันขณะเล่นฟุตบอล

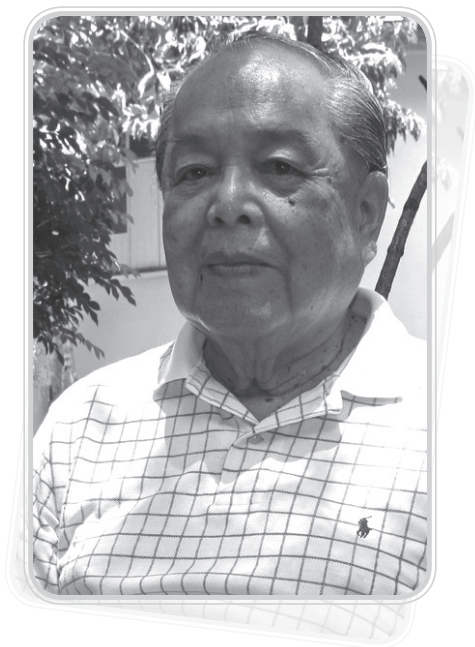

แอบดูนักเรียนนาฏศิลป์

ประวัติศาสตร์บอกเล่า ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๑

สุพงษ์ เพ็ญจันทร์

ช่วงชีวิตการศึกษาชั้นประถมศึกษา

ข้าพเจ้า นายสุพงษ์ เพ็ญจันทร์ เกิดเมื่อวันที่ ๑๗ เมษายน พ.ศ. ๒๕๖๖ ที่บ้านคุณยาย (ท้อ กิจโอธาน) ตั้งอยู่ที่ ตรอกศาลเจ้าเชียงใหม่ อำเภอสามพันธง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (สุวรรณ เพ็ญจันทร์) และนางสงวน เพ็ญจันทร์

คุณป้ารับราชการเป็นครู สังกัดกระทรวงธรรมการ เมื่อคุณป้าสอบไล่ได้เป็นเนติบัณฑิตเมื่อ พ.ศ. ๒๕๖๘ จึงได้ลาออกจากราชการกระทรวงธรรมการ เมื่อวันที่ ๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๖๘ และร่วมกับเพื่อน ๆ ตั้งสำนักงานทนายความผดุงธรรม โดยคุณป้าเป็นหัวหน้าสำนักงาน ที่ตึกแถวตรงข้ามโรงไฟฟ้าวัดเลียบ ถนนจักรเพชร มีรถรางสายรอบเมืองผ่าน คุณแม่ได้เริ่มสอนหนังสือให้ข้าพเจ้าตั้งแต่ก่อนเข้าโรงเรียน นอกจากประกอบอาชีพทนายความแล้ว คุณป้ายังได้เปิดการสอนและทบทวนวิชากฎหมายตอนกลางคืนด้วย ภายหลังลูกศิษย์คนหนึ่งได้เป็นนายกรัฐมนตรี คือ หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์

สมัยนั้น กระทรวงยุติธรรมได้สอบถามความสมัครใจของผู้ที่สอบไล่ได้เป็นเนติบัณฑิต ให้เข้ารับราชการเป็นผู้พิพากษาในกระทรวงยุติธรรม ๒ ครั้ง เมื่อถูกสอบถามความสมัครใจเป็นครั้งที่ ๒ คุณป้าจึงได้กลับเข้ารับราชการเป็นผู้พิพากษาศาลโปลิศสภา (เทียบเท่าศาลแขวง) ตรงข้ามตลาดน้อย ถนนเจริญกรุง และเข้าบ้านอยู่หลังวัดแก้วแจ่มฟ้า ซอยสว่าง ข้าพเจ้าจึงได้เข้าเรียนชั้นประถมปีที่ ๑ ที่โรงเรียนสว่างวรรณะสาร (ชื่อและนามสกุลของคุณปู่) ซึ่งอยู่ใกล้บ้าน

ในสมัยนั้น จังหวัดพระนครแบ่งเป็นพระนครเหนือและพระนครใต้ การสอบไล่ประโยค ประถมศึกษา สอบตามข้อสอบของกระทรวงธรรมการ โรงเรียนสว่างวรณนสารอยู่ในพระนครใต้นักเรียนจึงไปสอบที่โรงเรียนมัธยมวัดสามจีน (โรงเรียนไตรมิตรวิทยาลัยในปัจจุบัน) ปรากฏว่าข้าพเจ้าสอบได้ที่ ๑ ของโรงเรียนที่อยู่ในเขตพระนครใต้ จึงได้รับทุนเล่าเรียนดีและอายุน้อย ให้เข้าเรียนชั้นมัธยมศึกษาของโรงเรียนรัฐบาลได้ โดยไม่เสียค่าเล่าเรียน

เดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๗๕ คุณป้าย้ายไปเป็นผู้พิพากษาประจำจังหวัดนครปฐม จึงได้ฝากข้าพเจ้าให้อยู่กับคุณลุงไซ (ขุนอิทธิวัฒน์สุข) และคุณป้าอารี ซึ่งรักใคร่สนิทสนมกันเหมือนญาติที่บ้านในซอยใกล้โรงหนังน้ำแฉ สะพานเหลือง ต่อมาอีกประมาณ ๕ เดือนเศษ คุณป้าได้ย้ายกลับมาเป็นผู้พิพากษาศาลอาญา และเข้าบ้านอยู่ที่ซอยสะพานเหลือง ถนนพระราม ๔

ช่วงชีวิตการศึกษาชั้นมัธยมศึกษา

สำหรับการเรียนชั้นมัธยมศึกษา คุณป้าได้ให้ข้าพเจ้าเข้าเรียนที่ โรงเรียนมัธยมวัดปทุมคงคา ซึ่งมีมิสเตอร์ เอ.ซี.เชิซซิล เป็นอาจารย์ใหญ่ เมื่อพูดถึงชื่อเสียงของโรงเรียนมัธยมวัดปทุมคงคา อาจกล่าวได้ว่า เป็น ๑ ใน ๓ ของโรงเรียนที่มีชื่อเสียงในขณะนั้น อีก ๒ โรงเรียน ได้แก่ โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย และโรงเรียนมัธยมวัดเทพศิรินทร์

ในสมัยนั้น โรงเรียนมัธยมวัดปทุมคงคาแบ่งที่เรียนเป็น ๒ แห่ง ชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นตั้งอยู่ที่ วัดเกาะ (วัดสัมพันธวงศ์) ส่วนชั้นมัธยมศึกษาตอนกลางและตอนปลายนั้นอยู่ที่ วัดสำเพ็ง (วัดปทุมคงคา) ข้าพเจ้าเข้าเรียนชั้นมัธยมปีที่ ๑ หมายเลขประจำตัว ๒๗๐๒ ที่วัดเกาะ โรงเรียนเป็นเรือนไม้ ตั้งอยู่ในบริเวณวัด และไม่มีสถานที่สำหรับออกกำลังกาย ถึงชั่วโมงพลศึกษาต้องไปที่วัดสำเพ็ง

สมัยนั้น นักเรียนหนุ่มกางเกงขาสั้นสีดำ สวมเสื้อราชปะแตนสีขาว กัดกระดุมทองเหลือง ๕ เม็ด เสื้อชั้นในจะเป็นเสื้ออะไรก็ได้ ส่วนมากมักจะเป็นเสื้อคอกลมหรือคอพวงมาลัย ถูงเท้ารองเท้า ถ้ามีก็สวมได้ หมวกใช้หมวกฟาง ซึ่งนักเรียนสมัยนี้ไม่มีโอกาสได้เห็นอีกแล้ว มีผ้าพันหมวกเป็นแถบสีน้ำเงินและสีเหลืองอยู่ตรงกลาง ถ้าสีเหลืองกลางเส้นเดียวอยู่ชั้นประถม ถ้าสีเหลืองสองเส้นอยู่ชั้นมัธยม มีอักษรย่อติดหน้าหมวก อักษรย่อของโรงเรียนมัธยมวัดปทุมคงคาคือ ป.ค. (บางที่เขาเรียกว่า “ปุเค็ม” ฯลฯ) สุดแต่โรงเรียนอื่นจะตั้งชื่อให้) ส่วนคุณครูทุกคนนุ่งผ้าม่วง ส่วนเสื้อราชปะแตนสีขาว กัดกระดุม ๕ เม็ด และสวมถุงน่องรองเท้า

หลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ ได้ช่วงเวลาหนึ่ง นักเรียนจึงเปลี่ยนเป็นสวมเสื้อแขนสั้นสีขาว บนหน้าอกเสื้อด้านขวาปักอักษรย่อชื่อโรงเรียนและเลขประจำตัว ส่วนครูก็เปลี่ยนจากนุ่งผ้าม่วงเป็นกางเกงขาขายาว

โรงเรียนมัธยมวัดปทุมคงคาค่อนข้างอาภัพในเรื่องสถานที่ ทางด้านถนนปทุมคงคามีตึกร้านค้าก่อสร้างบังหน้า เว้นช่องว่างพอเป็นทางเข้าออกไปสู่ตัวอาคารโรงเรียน และไม่มีป้ายบอกชื่อโรงเรียนไว้ริมถนนที่ผู้สัญจรไปมาสามารถมองเห็น มีสนามฟุตบอลหรือสนามขี่หมู เพราะมีหมูที่อาศัยอยู่ในวัดเข้ามาหากินในสนาม ที่ปลายสนามมีอาคารเก่าอยู่หลังหนึ่ง เรียกกันว่า “โรงยิม” เป็นที่ฝึกมวย ยูโด และบาสเก็ตบอล ภายหลังต่อมาได้มีการตัดถนนผ่ากลางสนามฟุตบอลไปทะลุถนนเจริญกรุง เป็นเหตุให้สนามของโรงเรียนตกอยู่ในสภาพที่ใช้งานได้ โรงยิมก็ถูกรื้อไป

กลางปี พ.ศ. ๒๔๗๕ อาจารย์ใหญ่ เอ.ซี.เชิซซิล ย้ายไปเป็นอาจารย์ใหญ่โรงเรียนสวนกุหลาบวิทยาลัย หลวงบุญपालิตวิชาวาสสน์ ได้เลื่อนจากอาจารย์รองเป็นอาจารย์ใหญ่โรงเรียนมัธยมวัดปทุมคงคา ตั้งแต่วันที่ ๒๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๕

ในชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๒ ข้าพเจ้าได้มาเรียนที่วัดปทุมคงคา ในสมัยนั้นอาหารไม่แพง ถ้ามีเงินเพียงวันละ ๕ สตางค์ ก็พอจะกินอาหารได้อิ่มทีเดียว เพราะก๋วยเตี๋ยวหรือแกมม้อชามละ ๓ สตางค์ หรือจะกินข้าวแกงกะหรี่ใส่แตงกวาด้วยก็ชามละ ๓ สตางค์ ถ้าชามโตหน่อยก็ ๕ สตางค์ ไอศกรีมมีถั่วลิสงแถมให้ด้วย ๓-๔ เม็ด หรือ ผลไม้ตองก็ราคาสตางค์เดียว น้ำประปาดื่มจากที่โรงเรียนจัดไว้ให้

ข้าพเจ้าเรียนที่โรงเรียนมัธยมวัดปทุมคงคาได้ตลอดโดยไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียนเลย ในการสอบซ่อมครั้งแรกของชั้นมัธยมปีที่ ๓ ข้าพเจ้าสอบได้คะแนนดีมาก (๘๐ ถึง ๑๐๐%) จะสามารถข้ามชั้นไปเรียนมัธยมปีที่ ๔ ได้ แต่คุณป้าไม่เห็นด้วย เพราะต้องเรียนวิชาใหม่ คือ พีชคณิตและเรขาคณิต ส่วนวิชาอื่นๆก็ได้สอนไปก่อนหน้าแล้ว ประกอบด้วยข้าพเจ้าเรียนโดยไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียนอยู่แล้ว จึงเป็นอันว่าข้าพเจ้าเรียนชั้นละปี และในปีปลายปี พ.ศ.๒๔๗๙ คุณป้าได้ซื้อที่ดินพร้อมทั้งบ้านที่ซอยสะพานคู่ (เยื้องกับสนามมวยลุมพินีปัจจุบัน) ถนนพระราม ๔ เป็นที่อยู่อาศัย

ช่วงชีวิตการศึกษาชั้นเตรียมอุดมศึกษา

ในปีปลายปี พ.ศ. ๒๔๗๙ ได้มีแผนการศึกษาชาติ พุทธศักราช ๒๔๗๙ กำหนดระเบียบการศึกษาไว้ว่า นักเรียนที่จบมัธยมปีที่ ๖ ใน พ.ศ. ๒๔๘๐ ถือว่าจบประโยคมัธยมสมบูรณ์ ถ้าประสงค์จะเข้าเรียนในระดับอุดมศึกษา ต้องเรียนสำเร็จชั้นเตรียมอุดมศึกษาก่อน ในเวลานั้นมีสถานศึกษาเปิดรับนักเรียนเข้าเรียนต่อในชั้นเตรียมอุดมศึกษา รวม ๔ แห่ง คือโรงเรียนนายร้อย โรงเรียน

นายเรือ โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และโรงเรียนเตรียมปริญญาของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (ต.ม.ธ.ก.) ข้าพเจ้าเลือกเข้าเรียนที่โรงเรียนเตรียมปริญญา ม.ธ.ก.

สถานที่เรียนของโรงเรียนเตรียมปริญญา ใช้ด้านหลังของตึกอำนวยการของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (ม.ธ.ก.) เป็นตึกเก่าๆชั้นเดียว ๔ หลัง (เข้าใจว่าเดิมคงเป็นที่ตั้งของหน่วยทหาร เนื่องจากมีลูกกระสุนปืนใหญ่หลงเหลืออยู่) มีเรือนไม้อยู่ริมกำแพงด้านสนามหลวง ๑ หลัง ใช้เป็นที่ตั้งกองอำนวยการเตรียมปริญญา มีโรงอาหารอยู่ด้านวัดมหาธาตุ และมีกำแพงล้อมรอบ ๒ ด้าน คือ ด้านสนามหลวงและด้านวัดมหาธาตุ (ปัจจุบันเหลือแต่กำแพงด้านวัดมหาธาตุ)

ในชั้นแรก ม.ธ.ก. ประกาศรับนักเรียนเพื่อเรียนต่อในโรงเรียนเตรียมปริญญา จำนวน ๑๕๐ คน ปรากฏว่ามีผู้สมัครทั้งสิ้นประมาณ ๓๐๐ คน เป็นผู้หญิง ๑ คน แต่ไม่ได้มาสอบ ผู้เข้าสอบจึงเป็นผู้ชายทั้งสิ้น เนื่องจากโรงเรียนเตรียมอีก ๓ แห่ง ปิดรับสมัครหมดแล้ว ม.ธ.ก. จึงเพิ่มจำนวนรับสมัครเป็น ๑๘๐ คน แบ่งห้องเรียนเป็น ๖ ห้อง ห้องละ ๓๐ คน ข้าพเจ้าสอบได้ที่ ๕ ไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียนภาคแรก โรงเรียนเตรียมปริญญาเปิดเรียนภาคแรกเมื่อวันที่ ๖ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๑ โดยมี ขุนประเสริฐสุภมาตรา เป็นผู้อำนวยการคนแรก

ในการเปิดเรียนภาคแรก นักเรียน ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๑ ยังไม่มีเครื่องแบบแต่ง ทุกคนสวมเสื้อราชปะแตนสีขาว กัลติกระดุม ๕ เม็ด นุ่งกางเกงขาสั้น ส่วนมากใช้กางเกงสีกากีแกมเขียว (สีทหาร) บางคนใช้กางเกงสีกากี สีดำ หรือ สีกรมท่า สวมรองเท้าและถุงเท้ายาวถึงเข่า เมื่อเปิดเรียนภาคสอง ม.ธ.ก. ก็มีเครื่องแบบให้แต่ง คือ เครื่องแบบสมุทรเสนา กองอิสระที่ ๒ (ก.อ.๒) สำหรับการเรียนปีที่ ๒ ม.ธ.ก. ได้ขอให้นักเรียนเตรียมปริญญาทั้งรุ่น ๑ และรุ่น ๒ เป็นยุวชนทหาร ดังนั้น ต.ม.ธ.ก.รุ่น ๑ จึงมีเครื่องแบบ ๒ เครื่องแบบ กล่าวคือ เครื่องแบบสมุทรเสนาแต่งในวันธรรมดา และเครื่องแบบยุวชนทหารแต่งในวันที่เรียนหรือฝึกวิชาทหาร ในปี พ.ศ. ๒๔๘๒ นี้ ขุนประเสริฐสุภมาตราไปดูลานต่างประเทศ ดร.ทวี ตะเวทีกุล เป็นผู้อำนวยการคนต่อมา ในการศึกษาเตรียมปริญญาปีที่ ๒ ข้าพเจ้าได้รับรางวัลที่ ๑ ภาษาไทย

ในการเรียนชั้นเตรียมปริญญานี้ ครูผู้สอนทุกท่านล้วนแต่เป็นผู้ที่มีน้ำใจดี และหวังดีต่อพวกเราทั้งสิ้น ในที่นี้ขอกล่าวนามแค่เพียง ๓ ท่าน ดังนี้

ท่านแรก คุณครูกลม มะลิทอง ผู้สอนวิชาวรรณคดีและประวัติวรรณคดีไทย ท่านผู้นี้ไม่ใช่สอนวรรณคดีตามหนังสือเรียนเท่านั้น ยังมีเกร็ดมาเล่าให้ฟังด้วย โดยที่ท่านเป็นชาวสมุทรสาคร ท่านจึงกล่าวถึงที่สุนทรภู่ได้เขียนไว้ว่า “ถึงโคกขามดอนโคกคล้ายสัณฐาน” นั้น ที่ตำบลโคกขามไม่มีที่ดอนเลย เพื่อนเราคนหนึ่ง ชื่อ บั้นขั่ว ไปเปลี่ยนชื่อเป็น สมวาสน์ พอคุณครูกลมทราบเข้า

หัวเราะก๊ากใหญ่ แล้วเอ่ยกลอนท่อนหนึ่งในเรื่องพระอภัยมณีว่า “สมพาสเงือกเยือกเย็นเหมือนเล่นน้ำ” บั้นขีวเลยต้องไปเปลี่ยนชื่อใหม่อีกครั้งหนึ่ง เป็น สมศักดิ์

ท่านที่ ๒ คุณครูโผลก โกมารกุล ณ นคร ผู้สอนภาษาอังกฤษ สำเร็จจากมหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ด โดยที่ท่านเป็นนักกีฬา เมื่อหมดชั่วโมงสอน คุณครูโผลก มักเล่าเรื่องการแข่งขันเรือกรรเชียงระหว่างมหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ดกับมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ซึ่งจัดเป็นประจำทุกปี ท่านเคยเป็น cox (ผู้ถือหางเสือเรือกรรเชียง) ให้มหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ด และเล่าเรื่องการแข่งขันรักบี้บ้าง ให้พวกเราฟังเสมอ ๆ เป็นที่ถูกใจพวกเรายิ่งนัก

ท่านที่ ๓ มาตามพินทุโยธิน ผู้สอนภาษาฝรั่งเศส ที่พวกเราทุกคนรัก มาตามพินทุโยธินพูดภาษาไทยได้ไม่คำและไม่ค่อยชัด มาตามพินทุโยธินเชื่อว่าจะไม่ลงโทษพวกเราเลยก็หาไม่ โทษที่ลงมีสถานเดียว คือ สั่งให้นั่งคุกเข่าที่พื้นหน้าห้องเรียน โทษชนิดนี้เหมาะจะลงแก่นักเรียนอนุบาล ยิ่งกว่าลงโทษพวกเรา ซึ่งในขณะนั้นเรียกได้ว่า “ตัวโตเท่าช้าง” และให้นั่งคุกเข่าเพียง ๒-๓ นาทีก็ให้กลับไปนั่งที่เดิม ยิ่งผู้รับโทษทำหน้าที่ห้อยคล้ายจะร้องไห้ มาตามพินทุโยธินจะสั่งให้กลับไปนั่งโต๊ะตามเดิมเร็ว ๆ บางคนกลัวอยากจะรับโทษ จึงหาเรื่องทำผิด เพื่อให้ถูกลงโทษก็มี ผู้ที่ได้รับโทษ “คุกเข่า” จึงซ้ำหน้าเดิมเกือบทุกครั้ง

ม.ธ.ก. จัดให้มีการแจกประกาศนียบัตรแก่ ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๑ ที่สำเร็จการศึกษา เมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๒

ช่วงชีวิตการศึกษามหาวิทยาลัย

หลังจากเรียนสำเร็จชั้นเตรียมปริญญา ม.ธ.ก. ในปี พ.ศ. ๒๔๘๓ ข้าพเจ้าได้สมัครเข้าเรียนหลักสูตรธรรมศาสตร์บัณฑิต ซึ่งสอนวิชากฎหมายเป็นหลัก แต่สอนนิชารัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ การคลัง และการศุติด้วย มีหลักสูตร ๔ ปี โดยได้เลขทะเบียนที่ ๑๓๒๘๔ ในปีนั้น ม.ธ.ก. ได้เปิดแผนกฝึกฝนภาษาต่างประเทศและทบทวนกฎหมาย มีหลักสูตร ๔ ปี ข้าพเจ้าได้สมัครเรียนด้วย โดยเรียนหลังจากฟังคำบรรยายตามหลักสูตรธรรมศาสตร์บัณฑิตในตอนเช้า และเรียนถึงตอนบ่าย

นักศึกษา ม.ธ.ก. แต่งกายสากล ต่อมาต้องสวมหมวกด้วย ตามรัฐนิยมที่ว่า “มาล่านำไทยไปสู่มหาอำนาจ” การเดินทางก็โดยรถรางหรือรถเมล์ ดูเหมือนมีนักศึกษาเพียงคนเดียวที่ใช้รถยนต์และมีคนขับรด สมัยนั้น ถ้ามีเงินใช้จ่ายวันละ ๕๐ สตางค์ก็พอเพียง ถ้ามี ๑ บาทถือว่าไ้มาก ค่าดูหนังที่โรงภาพยนตร์ศาลาเฉลิมกรุง ที่นั่งชั้นล่างด้านหน้า ๒๐ สตางค์ ด้านหลัง ๔๐ สตางค์ ส่วนชั้นบน ๖๐ สตางค์

เมื่อสงครามมหาเอเชียบูรพาเกิดขึ้นในวันที่ ๘ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๘๔ กองทหารญี่ปุ่นเข้าสู่ประเทศไทยเพื่อเป็นทางผ่านไปโจมตีมลายู สิงคโปร์ และพม่า รัฐบาลไทยเห็นว่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนี้เป็นสิ่งที่ไม่สามารถจะหลีกเลี่ยงได้ จึงได้ตกลงให้ทางเดินทัพแก่ญี่ปุ่น ต่อมาประเทศไทยกับประเทศญี่ปุ่นได้ทำสัญญาพันธมิตรทางทหารร่วมรบร่วมรุกและร่วมการป้องกัน และในวันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๕ เวลา ๑๒.๐๐ น. ประเทศไทยได้ประกาศสงครามกับประเทศอังกฤษและอเมริกา

ถึงแม้จะมีการประกาศกฎอัยการศึกและการพรากไฟ โดยใช้ผ้าสีกรมท่าคลุมโปะไฟ เมื่อมีสัญญาณภัยทางอากาศ ต้องปิดไฟหมด ในตอนต้น การดำเนินชีวิตของคนไทยโดยทั่วไปไม่ค่อยกระทบกระเทือนมากนัก นอกจากการขาดแคลนสินค้าจากต่างประเทศบางอย่าง แต่ก็ใช้ของแทน เช่น ใช้เม็ดมะขามคั่วแทนกาแฟ เป็นต้น

ในเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๕ เกิดอุทกภัยในกรุงเทพฯ และจังหวัดใกล้เคียง กรุงเทพฯ ภูน้ำท่วมหนัก บางแห่งน้ำท่วมสูงมากจนใช้เรือแจว (เรือจ้าง) ได้ เช่น บริเวณลานพระบรมรูปทรงม้า เป็นต้น แทบทุกบ้านไม่ต้องออกไปซื้ออาหารเอง เพราะมีพ่อค้าแม่ค้าพายเรือขายอาหารให้ถึงบ้าน อาหารจำพวกผัก ภูน้ำท่วมหมด คงมีแต่ผักบุงและสายบัว ม.ธ.ก. อนุญาตให้นักศึกษาที่สมัครสอบสมัยเดือนตุลาคมไว้ เลื่อนไปสอบสมัยพิเศษได้ ส่วนข้าพเจ้าไม่ได้ขอเลื่อน จำได้ว่าน้ำท่วมสูงสุดวันที่ ๑๒ ตุลาคม ในวันสอบปีที่ ๓ วันแรก ข้าพเจ้าต้องเดินทางรถไฟสายปากน้ำซึ่งหยุดเดิน ไปขึ้นรถเมล์เขียวที่วิฑู (สวนลุมไนท์บาซาร์ปัจจุบัน) ลงที่หัวลำโพง แล้วต่อรถเมล์เทศบาลที่หน้าโรงพยาบาลนครโอเดียน ลีนสุดระยะทางที่สี่กั๊กพระยาศรี จากนั้นนั่งรถเจ๊กไปท่าพระจันทร์ ใช้เวลาเดินทางร่วม ๓ ชั่วโมง เย็นวันนั้นข้าพเจ้าจึงค้างกับเพื่อนที่ถนนทรงวาด เพื่อความสะดวกในการเดินทางไปสอบวันต่อมา

ในการสอบไล่สมัยเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๔๘๖ ข้าพเจ้าสอบไล่ได้ตามหลักสูตรชั้นปริญญาตรี เป็นธรรมศาสตร์บัณฑิต เป็น ๑ ใน ๑๐ คน ของ ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๑ ที่สำเร็จวิชาชั้นธรรมศาสตร์บัณฑิตในสมัยแรก และสอบไล่ได้ประกาศนียบัตรชั้นสูงภาษาต่างประเทศ หลังจากเข้าทำงานที่ธนาคารแห่งประเทศไทยแล้ว ในปีเดียวกัน ข้าพเจ้าสมัครเรียนชั้นปริญญาโททางเศรษฐศาสตร์ เลขทะเบียนที่ ศ. ๒๐๔ ในการสอบไล่วิชาชั้นปริญญาโท ภาค ๒ สมัยเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๘๒ ข้าพเจ้าสำเร็จวิชาชั้นปริญญาโททางเศรษฐศาสตร์ เป็นเศรษฐศาสตร์มหาบัณฑิต ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๑ ที่สำเร็จชั้นปริญญาโทจาก ม.ธ.ก. มี ๒ คน ข้าพเจ้าเป็นคนแรก คนต่อมาก็คือ ศิริวัฒน์ โอสถานุเคราะห์

สถานการณ์ในขณะนั้นต้องมีการปันส่วนน้ำมันเชื้อเพลิง และจำนวนที่ปันส่วนให้น้อยมาก จึงแทบไม่เห็นรถยนต์ ตามท้องถนนมีแต่รถจักรยานและรถสามล้อ ส่วนรถเมล์มีถึงบรรจุถ่าน

ไว้ตอนล่างติดท้ายรถ และเผาถ่านให้เกิดความร้อนเป็นก๊าซไปเดินเครื่องยนต์ หลังจากเกิดสงคราม ประเทศไทยค้าขายกับประเทศอื่นไม่ได้ ราคาสินค้าต่างๆ ซึ่งมีน้อยอยู่แล้ว จึงสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว และมีการปันส่วนของบางอย่าง เช่น น้ำตาล บุหรี่ ไม้ขีดไฟ ผู้ที่สูบบุหรี่ต้องมวนบุหรี่สูบเอง โดยหาใบยาสูบแห้งมาหั่นเป็นฝอย แล้วพรมน้ำผึ้ง เครื่องมือมวนบุหรี่เป็นไม้กลม ๆ ขนาดเท่าตะเกียบ มีกระดาษรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าเล็ก ๆ ลักษณะเหมือนธงสอดติดอยู่ตรงช่วงบนของไม้ สำหรับมวนบุหรี่ ได้ทีละตัว ค่าใช้จ่ายในการกินอยู่ในกรุงเทพฯ สูงขึ้นเป็นลำดับ รวมทั้งมีการกักตุนสินค้าโดยเฉพาะ ยารักษาโรคและเสื้อผ้า บางคนใช้ผ้าตัดเป็นรูปใบโพธิ์ปะที่ก้นกางเกงเพื่อซ่อนส่วนที่ขาด

ช่วงชีวิตเริ่มทำงาน

สมัยนั้น ประเทศไทยอยู่ในระบอบเชื้อผู้นำชาติพ้นภัย ข้าพเจ้าจึงอยากทำงานที่มีใช้ ส่วนราชการ คุณป้าได้ขอให้ คุณอาเลี้ยง ศรีสมวงศ์ ผู้จัดการใหญ่ธนาคารไทยพาณิชย์ ในขณะนั้น เป็นผู้ฝากข้าพเจ้าเข้าทำงานที่ธนาคารแห่งประเทศไทย (ธปท.) คุณอาเลี้ยง ศรีสมวงศ์ และข้าพเจ้า ได้เดินจากธนาคารไทยพาณิชย์ สำนักงานใหญ่เดิม ตำบลตลาดน้อย อำเภอสัมพันธวงศ์ มาที่ ธนาคารแห่งประเทศไทย ซึ่งเดิมเป็นธนาคารฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้ จำกัด ที่ปากคลองผดุงกรุงเกษม และฝากข้าพเจ้าเข้าทำงานกับ หม่อมเจ้าวิวัฒนไชยไชยันต์ ผู้ว่าการ ธปท. ในขณะนั้น ธปท. บรรจุ ข้าพเจ้าเป็นรองเวร ส่วนการเงิน ฝ่ายบัญชีการ อัตราเงินเดือน ๑๓๒ บาท เมื่อวันที่ ๑๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๘๗ โดยมี คุณวิระ รมยะรูป นายเวร รักษาการในตำแหน่งหัวหน้าส่วนการเงิน งานในหน้าที่ของส่วนการเงิน ได้แก่ งานบุคคล งานค่าใช้จ่าย งานพัสดุและสถานที่ ในขณะนั้นส่วนการเงินมีพนักงานไม่ถึง ๑๐ คน (ไม่รวมนักการ) ข้าพเจ้าต้องนำวิชาพิมพ์ดีดที่โรงเรียนเตรียมปริญญา ได้สอนไว้มาใช้ประโยชน์ในการพิมพ์บันทึกด้วยตนเอง สำหรับการแต่งกาย พนักงานชายแต่งกาย สากล สวมเสื้อนอก ผูกเน็คไท และสวมหมวก พนักงานหญิงสวมเสื้อและกระโปรง รวมทั้งสวมหมวก ตามประกาศรัฐนิยมนที่ว่า “มาลानำไทยไปสู่มหาอำนาจ”

นับแต่ปี พ.ศ. ๒๔๘๗ เครื่องบินสัมพันธมิตรได้มาโจมตีกรุงเทพฯ ในเวลากลางคืน และกลางวันบ่อยครั้งขึ้น โดยเฉพาะในคืนเดือนหงาย ผู้ที่มีที่อยู่ในกรุงเทพฯ อพยพไปอาศัยอยู่ แถบชานเมืองมากขึ้น ประมาณปลายเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๘๗ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ขอลาออกจากนายกรัฐมนตรี เนื่องจากสภาผู้แทนราษฎรไม่อนุมัติร่างพระราชบัญญัติอนุมัติพระราชกำหนดเรื่องพุทธมณฑล และเรื่องให้เมืองเพชรบูรณ์เป็นเมืองหลวง ผลต่อมา คือ นายควง อภัยวงศ์ ได้เป็นนายกรัฐมนตรี สืบแทนจอมพล ป. พิบูลสงคราม เมื่อวันที่ ๒ สิงหาคม

พ.ศ. ๒๔๘๗ หลังจากนั้น รัฐบาลได้ให้ประชาชนทั้งชายและหญิงไม่ต้องสวมหมวก ข้าราชการชายไม่ต้องสวมเสื้อนอก ผูกเน็คไท ธปท. ก็ปฏิบัติตามด้วย เป็นอันหมดสมัย “มาลानำไทยไปสู่มหาอำนาจ”

โดยที่ ธปท. ได้เข้าช่วงที่ดินและตึก ซึ่งเดิมเป็น ธนาคารฮ่องกงและเซี่ยงไฮ้ จำกัด จากคณะกรรมการควบคุมและจัดการกิจการและทรัพย์สินของคนต่างด้าวบางจำพวกในภาวะคับขัน จากการประเมินสถานการณ์สงคราม เป็นไปได้ที่ ธปท. จะต้องออกไปจากสถานที่ดังกล่าว ก่อนครบสัญญาเช่า ธปท. จึงได้เข้าวังบางขุนพรหมจากกรมธนารักษ์เป็นที่ทำการของธนาคาร โดยข้าพเจ้าเป็นผู้รับมอบสถานที่วังบางขุนพรหมจากเจ้าหน้าที่กองรักษาที่หลวง กรมธนารักษ์ และ ธปท. ได้ย้ายที่ทำการมาอยู่ที่วังบางขุนพรหม เมื่อวันที่ ๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ ตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๙๐ เป็นต้นมา ธปท. ให้ข้าพเจ้าปฏิบัติหน้าที่ หัวหน้าส่วนการเงิน สืบแทน คุณวิระ รมยะรูป ซึ่งลาออกจากงาน

เพื่อให้มีสถานที่ทำงานของตนเอง ธปท. จึงเสนอบ้านมนังคศิลา พร้อมด้วยที่ดิน มาแลกเปลี่ยนกับวังบางขุนพรหม และยินดีที่จะชำระราคาที่แตกต่างกันเป็นเงินสด กระทรวงการคลัง ได้แต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นคณะหนึ่ง ทำหน้าที่ตรวจสอบสภาพที่ดินและราคาที่สิ่งปลูกสร้างของวังบางขุนพรหม และบ้านมนังคศิลา พร้อมทั้งกำหนดราคาเปรียบเทียบ เมื่อมีการแลกเปลี่ยนวังบางขุนพรหมกับบ้านมนังคศิลาเป็นทางการ เมื่อวันที่ ๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๔ ราคาวังบางขุนพรหม ๓๖,๔๓๑,๖๐๐.๐๐ บาท ส่วนราคาบ้านมนังคศิลา ๓๐,๐๐๐,๐๐๐.๐๐ บาท ธปท. จึงชำระเงินที่ต่างกันอยู่จำนวน ๖,๔๓๑,๖๐๐.๐๐ บาท ให้แก่กระทรวงการคลัง วังบางขุนพรหมจึงตกเป็นกรรมสิทธิ์ของ ธปท. ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

ประวัติศาสตร์บอกเล่า ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๒

เดือน จิตรกร

วัยเด็ก

ผมชื่อ เดือน จิตรกร เกิดวันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ ๒๔๖๔ ที่เทศบาลชอยหนึ่ง อำเภอนางเลิ้ง จากนั้นก็ย้ายมาอยู่ที่ริมถนนสามเสน ข้างวังบางขุนพรหม คุณแม่ของผมคือ คุณหญิงอนุศาสน์ จิตรกร (เฟื่อง สุวรรณจิตร) พี่ชายของคุณแม่สองท่านคือ หลวงบรรจงลายเลิศ (ทองดี สุวรรณจิตร) และ ขุนสาธิตเลขา (จ่าง สุวรรณจิตร) เป็นช่างเขียนทั้งสองท่าน และคงทำงานที่เดียวกับคุณพ่อ จึงทำให้ทั้งสองท่านได้รู้จักและได้สมรสกันในที่สุด

คุณพ่อของผมคือ พระยาอนุศาสน์จิตรกร (จันทร์ จิตรกร) เป็นจิตรกร เป็นนายกอง เสือป่าพรานหลวง เป็นเจ้ากรมมหาดเล็กหลวง และเป็นองคมนตรีสมัยรัชกาลที่ ๖

นามสกุล “จิตรกร” ก็เป็นนามสกุลที่คุณพ่อได้รับพระราชทานจากในหลวงรัชกาลที่ ๖ หลังจากที่ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้เป็นพระยาแล้ว

รัชกาลที่ ๖ ทรงโปรดคุณพ่อของผมมาก และทรงวางพระราชหฤทัยให้คุณพ่อเป็นผู้วาดรูปประกอบบทพระราชนิพนธ์แทบทุกเรื่องของพระองค์ เมื่อรัชกาลที่ ๖ สวรรคต กรมมหาดเล็กก็พลอยถูกยุบไปด้วย ตอนนั้นคุณพ่ออายุห้าสิบพอดี จึงถูกให้ออกจากข้าราชการเพราะเกิดวิกฤตเศรษฐกิจจึงมีการลดภาพให้ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่กินเงินเดือนสูงออกจากราชการเพื่อรับบำเหน็จบำนาญ

ตอนนั้นรัชกาลที่ ๗ ทรงมีพระราชประสงค์ให้คุณพ่อไปเขียนรูปแสดงพระราชประวัติ สมเด็จพระนเรศวรที่วัดสุวรรณดาราราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ในโอกาสที่จะบูรณะวัดนี้ ในฐานะที่เป็นวัดประจำต้นราชวงศ์จักรีสืบมาที่ยังเป็นขุนนางแห่งกรุงศรีอยุธยา คุณพ่อรับเขียนรูปสนองพระราชประสงค์โดยไม่ขอรับค่าจ้างใดใด

ตอนนั้นเป็นปี ๒๔๗๔ ผมอายุได้ ๑๑ ขวบ พอปิดเทอมของโรงเรียนอัสสัมชัญ บางรัก ผมซึ่งเป็นลูกชายคนโตก็ตามไปอยู่กับคุณพ่อที่อยุธยาและมีโอกาสได้ช่วยคุณพ่อด้วยการใช้เข็ม ปรุกระดาษร่างภาพให้เป็นรูปตามเส้นที่คุณพ่อวาดไว้ จากนั้นก็นำผงด่านไปประทับตามรอยปรุที่กำแพง ด้านในพระวิหารรอให้คุณพอมาลงสีทับด้วยสีน้ำมัน

ผมกับคุณพ่อใกล้ชิดกันมาก ผมเห็นว่าท่านเป็นพระองค์หนึ่งของผม เพราะท่านไป วัดแทบทุกวัน และสวดมนต์ทำวัตรทั้งเช้าเย็น โดยตอนเย็นท่านจะตีฆ้องเรียกลูกทั้ง ๙ คนไปนั่ง สวดมนต์ด้วย วันไหนไม่ได้ไปวัดคุณพ่อก็จะเขียนรูป หรือทำงานช่างสิบหมู่อย่างการทำหีบฝังมุก พานแว่นฟ้าฝังมุก แกะหยวก หรือสลักชั้นฟ้า

แม้ผมจะไม่ค่อยได้คุยกับคุณพ่อบ่อยนัก แต่ท่านก็สอนวิชาความรู้และกิริยามารยาท และอะไรอีกหลายอย่างซึ่งเป็นประโยชน์แก่ผมในเวลาต่อมา

ผมเรียนหนังสือไม่ค่อยเก่ง เมื่ออยู่โรงเรียนอัสสัมชัญชั้นมัธยม ๒ เวลาต้องท่องจำ บทเรียนผมมักจะท่องจำไม่ได้ ลูกครูเอาไม้บรรทัดสีเหลี่ยมตีมือและให้คุณเข้าหน้าห้องท่องบทเรียน เป็นการประจานแก่นักเรียนห้องอื่นในช่วงหลังเลิกเรียนตอน ๔ โมงเย็นแทบทุกวัน คุณพ่อซึ่งมี อายุมากแล้วต้องลงเรือข้ามแม่น้ำไปคอยรับลูกซึ่งนั่งคุกเข่าอยู่หน้าห้องเรียนโดยไม่ปรึกษาบอกว่า ลูกเลยสักคำ ผมถือว่าเป็นการแสดงความรักความห่วงใยของพ่อที่มีต่อลูกอย่างที่สุด คุณพ่อเคย เขียนกลอนนิราศเมื่อคราวตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวไปมณฑลนครชัยศรี และมณฑลอยุธยาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ โดยมีขนาดเล็กจะอ่านนิราศที่คุณพ่อแต่งถวายทุกวันหลังเสวย พระกระยาหารค่ำ ตอนหนึ่งในนิราศคุณพ่อเขียนถึงผมว่า

“คิดถึงหนูลูกข้าหนักหนา	เพราะแสนรักเหลือจะตีมีที่ไหน
ด้วยช่างพูดเจรจาแต่ไร	ร่างอ้วนใหญ่เจ้าเนื้อเหลือจะตี
กำลังเข้าโรงเรียนเขียนหนังสือ	ไม่ตั้งดี้อพ้ออ่านได้อู้อี้
กิริยาวาจาในท่าที่	เป็นผู้ตีรีนรอยสวยสำอาง”

คุณพ่อไม่เคยดูต่ำเขียนตีผม มีอยู่ครั้งเดียวที่ท่านจะพาผมไปเฝ้าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะท่านเคยเป็นพระพี่เลี้ยงเลยจะพาผมไปถวายตัว แต่ผมเป็นเด็กขี้เขลาตกก็อืด ๆ ออด ๆ ไม่ยอมไป ท่านเลยเชกศรีชะผมหนึ่งที ผมตกใจร้องไห้ใหญ่ ตั้งแต่นั้นท่านก็ไม่เคยดูว่าอะไรผมอีกเลย แต่ผมก็โตขึ้นมาเป็นเด็กเรียบร้อยดี ไม่เคยทำอะไรให้เป็นที่น่าใจของท่าน

สมัยนั้นผู้ปกครองส่วนใหญ่ท่านจะไม่ค่อยมายุ่งเกี่ยวกับเรามากนัก นอกจากว่าเรามีปัญหาหรือสงสัยอะไร เราก็สามารถไปคุยกับท่าน คุณพ่อของผมท่านจะทำตัวให้เป็นตัวอย่างที่ดีแก่ลูก ตอนที่ถามท่านเรื่องอนาคตคุณพ่อท่านก็แนะนำว่าการทำงานกระทรวงต่างประเทศน่าจะดีที่สุด แต่ท่านก็ได้บังคับอะไรผม

แรกเรียน

ตอนเด็กๆ ผมเรียนชั้นอนุบาลที่โรงเรียนรัตนปัญญาในซอยเทเวศร์หนึ่ง เขตนางเลิ้ง เรียนอยู่ประมาณปีเศษก็ย้ายเข้าชั้นประถม ๑ ที่โรงเรียนเซนต์คาเบรียล ถนนสามเสน ซึ่งใกล้บ้านมาอยู่โรงเรียนนี้ความไม่ขยันขันแข็งในการเรียนของผมเห็นได้ชัด ตอนเย็นผมจะโดนทำโทษให้ยืนเสาโรงเล่น หรือโรงพักหลังเลิกเรียน ฐานไม่เข้าห้องเรียน บ่อยครั้งที่ผมแอบหนีขึ้นรถกลับบ้าน เพราะภรรยาเธอผู้ควบคุมจำไม่ได้ว่าสั่งให้ใครยืนเสาบ้าง

ผมเรียนอยู่ที่นั่นจนถึงมัธยม ๒ ตอนนั้นคุณพ่ออายุสักห้าสิบกว่าแล้ว ท่านไม่ค่อยสบายและบ่นว่านอนไม่หลับเพราะรำคาญเสียงระฆังที่คนขับรถรางเหยียบเรียกผู้โดยสารตลอดทางที่วิ่งผ่านหน้าบ้านบางขุนพรหมตอนเช้ามีด คุณแม่เลยชวนท่านไปซื้อสวนแถวบางลำภูกลางซึ่งเงียบสงบและอยู่ใกล้บ้านญาติของคุณแม่ บ้านเราก็เลยย้ายไปอยู่ในสวนบางลำภูกลาง อำเภอคลองสาน

เมื่อมาอยู่ที่ที่คุณพ่อก็นอนหลับสบายขึ้น เวลาว่างจากเขียนรูปก็จะทำหัตถกรรมต่างๆ และยังทำตนเป็นชาวสวนที่เป็นที่อิจฉาของคนแถบนั้นเพราะท่านปลูกผลไม้ต่าง ๆ ได้ผลดกมากกว่าใคร ปลูกดอกไม้ก็ออกดอกมากเสียจนลูก ๆ และคนรับใช้ต้องตื่นแต่เช้ามาเก็บดอกมะลิวันละสี่แสนดอกออกมาขาย

สวนบางลำภูกลางอยู่ฝั่งธนฯ และใกล้กับโรงเรียนอัสสัมชัญ บางรัก ผมจึงย้ายมาเรียนชั้น ม.๒ ที่นั่นในแผนกฝรั่งเศส เพราะในสมัยนั้นภาษาฝรั่งเศสกำลังเฟื่อง เนื่องจากเป็นภาษาการทูต คุณพ่ออยากให้ผมทำราชการเหมือนท่านเลยให้ผมเรียนแผนกนี้ แต่แวแห่งการเรียนไม่เก่งของผมก็ยิ่งเด่นชัดขึ้น เพราะท่องจำบทเรียนที่ครูสั่งไม่ได้ ทำให้โดนตีมือด้วยไม้บรรทัดเหล็กและให้คุกเข่าหน้าห้องเป็นประจำอย่างที่เคยเล่าไปแล้ว

ในชั้นต่อ ๆ มาผมถึงได้เรียนกับครูที่มีจิตวิทยาในการสอนดี ไม่เขี่ยนตีนักเรียนแต่ใช้วิธีเก็บเงิน ๑ สตางค์ทุกครั้งที่ได้ถามแล้วตอบไม่ได้ โดยจะนำเงินที่ได้ไปสมทบทุนสร้างตึกกอลอมเบิร์ตกว่าจะจบ ม.๖ ผมก็ร่วมสมทบทุนสร้างตึกไปหลายบาทอยู่เหมือนกัน

สอบเข้าเตรียมฯ

เมื่อจบ ม.๖ จากอัสสัมชัญบางรัก ผมก็ไปสมัครสอบเข้าโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย แต่เพราะไม่รู้ภาษาอังกฤษเลยจึงสอบเข้าไม่ได้ พอตีต่อนั้นโรงเรียนเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ประกาศรับสมัครนักเรียนรุ่นที่ ๒ โดยให้สอบวิชาภาษาต่างประเทศได้ ๒ ภาษา คืออังกฤษและฝรั่งเศส ขณะที่สอบวิชาภาษาอังกฤษผมก็เขียนภาษาฝรั่งเศสส่งเดชไป ครูคุมสอบก็มายืนหัวเราะหึ ๆ อยู่ข้างหลัง เมื่อประกาศผลสอบออกมาปรากฏว่าผมสอบได้ที่ ๓๐๐ หกดวงอีก เพราะเขาจะรับเพียง ๑๕๐ คนเท่ารุ่นแรก เหมือนพระมาโปรด ผู้ประสานการมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ศาตราจารย์หลวงประดิษฐ์มนูธรรม ท่านปรีดี พนมยงค์ เห็นว่าจำนวน ๑๕๐ คนนั้นน้อยเกินไปจึงสั่งให้รับเพิ่มเป็น ๓๕๐ คน เพราะท่านต้องการให้มีคนรู้กฎหมายมาก ๆ ผมก็เลยได้รับอานิสงส์ได้เข้าเรียนใน ต.ม.ธ.ก. รุ่นที่ ๒ กับเขาด้วย เลขประจำตัวของผมคือ ๒๓๙ ตอนนั้นยังอยู่ที่บ้านสวน เวลามาโรงเรียนเตรียมฯ ถ้าไม่กักรยานลงเรือข้ามแม่น้ำ ก็ต้องขี่ไปจนถึงวงเวียนใหญ่ ข้ามสะพานพุทธ เข้าถนนเจริญกรุงไปถึงสนามหลวง

อัสสัมชัญถือเป็นโรงเรียนที่สอนภาษาฝรั่งเศสอย่างดี ในห้องเรียนจะใช้แต่ภาษาฝรั่งเศสเท่านั้นแม้แต่การขออนุญาตไปเข้าห้องน้ำถ้าจำศัพท์ไม่ได้ครูก็จะปล่อยให้รอดอยู่ตรงนั้นเลย นักเรียนอัสสัมชัญแผนกฝรั่งเศสจะต้องเขียนเรียงความเป็นภาษาฝรั่งเศสทุกอาทิตย์ ถ้าปิดภาคเรียนก็ต้องเขียนเล่าว่าไปเที่ยวไหนหรือทำอะไรมาบ้าง จนผมสามารถเขียนภาษาฝรั่งเศสโดยใช้ไวยากรณ์แทบไม่ผิดเลย ความกวดขันของภราดรโรงเรียนอัสสัมชัญมาแสดงผลเอาเมื่อตอนผมเข้าโรงเรียนเตรียมฯ นี้เอง คนที่สอบเข้าแทบไม่ได้อย่างผมเลยกลายเป็นคนเรียนเก่งจนถึงขนาดครูภาษาฝรั่งเศสของโรงเรียนเตรียมฯ หว่าผมให้คนอื่นเขียนเรียงความให้

ผมได้เห็นอาจารย์ปรีดีครั้งแรกในงานอบรมต้อนรับรุ่นสอง ซึ่งก็คล้าย ๆ วันปฐมนิเทศน์สมัยนี้ วันนั้นท่านมาแจกกระดาษฝึกเขียนให้พวกเราคนละร้อยแผ่น ตอนรับกระดาษผมได้จับมืออาจารย์ปรีดีด้วย ตอนนั้นยังเด็กก็รู้เป็นเลา ๆ ว่าท่านคือคนที่เปลี่ยนแปลงการปกครอง ตอนหลังมาถึงได้ทราบรายละเอียดส่วนหนึ่งจากพ่อตาของผม

พ่อตาของผมก็คือพระยานิติศาสตร์ไพศาล ซึ่งอาจารย์ปรีดีเคยปีนรั้วเข้าไปหาถึงที่บ้านแล้วเชิญให้พ่อตาคผมไปช่วยร่างรัฐธรรมนูญฉบับแรกของประเทศไทย ที่วังปารุสก์ พ่อตาคผมท่านก็ใส่แค่เสื้อกวยเฮง นุ่งกางเกงแพรไปร่างรัฐธรรมนูญอยู่ ๗ วัน หลังจากนั้นท่านก็มาเป็นคณบดีที่คณะนิติศาสตร์ ธรรมศาสตร์ และต้องออกในสมัยจอมพลป. เพราะมีนักศึกษา (อันดับ รองเดช) ไปกรีดเลือดที่สนามหลวงแล้วจอมพลป. จะให้นักศึกษาคนนี้ออก พ่อตาคผมท่านคัดค้าน บอกว่าศาลยังไม่ตัดสินเลยว่าเค้าทำอะไรผิด จะให้เค้าออกได้ยังไง จอมพลป. ก็ให้คนมาบอกให้พ่อตาคผมลาออก

โรงเรียนเตรียมรุ่นแรกไม่มีนักเรียนหญิงเลย แต่รุ่นผมนักเรียนหญิงมีประมาณสี่สิบคนจากนักเรียนทั้งหมดสามร้อยห้าสิบคน ตอนนั้นผมเป็นเด็กขี้อาย ไม่กล้าคุยกับเด็กผู้หญิง จนคุณแม่บอกว่า “เอ๊ะ! นี่แกเห็นผู้หญิงเป็นเสือกแล้วเค้าจะกัตังนี่” มีเพื่อนบางคนเที่ยวไปจีบนักเรียนผู้หญิง แต่คำว่าจีบสมัยนั้นก็ไม่ได้ทำอะไรนอกกลุ่มนอกรทาง คนที่กล้าที่สุดแล้วอย่างมากที่สุดก็แค่กล้าชวนคุยเท่านั้นเอง

โรงเรียนเตรียมฯ ของเรา มีโรงอาหารอยู่ติดกับกำแพงพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เป็นหลังคาจาก ช่างในมีร้านอาหารไว้ขายให้นักศึกษามื้อกลางวัน อาหารก็ราคาถูก ไม่กี่สตางค์ ผมได้เงินไปโรงเรียนวันละ ๑๐ สตางค์ก็ถือว่ากระเป๋านักแล้ว เพราะกัวยเดียวสมัยนั้นขามละ ๓ สตางค์เท่านั้น สมัยที่เป็นนักศึกษาค่าเงินถูกลงเพราะสงคราม แต่ค่าแท็กซี่ก็แค่ ๕๐ สตางค์

ชุดนักเรียนเตรียมรุ่นผมส่วนใหญ่จะใส่ชุดลูกเสือสมุทรเสนา กับชุดยุวชนทหาร ชุดลูกเสือสมุทรเสนานั้นมีอยู่สองชุดคือ ชุดสีขาว จะใส่กางเกงขาวยาว มีผูกผ้าพันคอ ใส่หมวก และใส่รองเท้าสีน้ำตาล อีกชุดหนึ่งสีทากี้ กางเกงขาสั้นแค่หัวเข่า ใส่ถุงน่องยาว มีหมวก และใส่รองเท้าสีดำ ทั้งสองชุดนี้จะเหมือนทหารเรือแทบทุกอย่าง ถ้าวันที่ฝึกชุดยุวชนก็จะแต่งชุดยุวชนทหารเหมือนกันหมด ส่วนเวลาไม่ไปโรงเรียนเราก็แต่งตัวธรรมดาเหมือนคนเค้าแต่งกัน นุ่งกางเกงแพร นุ่งกางเกงขาสั้นมั้งแล้วแต่สะดวก

ห้อง ฐ ห้างพิเศษ ห้างภาษาฝรั่งเศส

เมื่อเข้าไปเรียนอยู่ในโรงเรียนเตรียมฯ ผมถูกจัดให้ไปอยู่ห้อง ฐ ซึ่งเป็นห้างพิเศษสำหรับนักเรียนที่จบสายฝรั่งเศสล้วนซึ่งทั้งหมดก็มีแค่นักเรียนอัสสัมชัญกับเซนต์คาเบรียลสองโรงเรียน มีนักเรียนหญิงจากอัสสัมชัญคอนแวนต์หลุดเข้ามาคนหนึ่ง แต่ก็ยังถือเป็นอัสสัมชัญด้วยกัน เขาชื่อคุณสมบัติ เสนีย์วงศ์ ณ อยุธยา คนนี้ตั้งแต่จบไปก็ไม่เคยเจอกันอีกเลย พยายามติดต่อ แต่ก็ติดต่อไม่ได้

ห้อง ฐ เป็นห้องสุดท้ายของตึกโดมซึ่งตอนนั้นยาวไปจนถึงประตูออกจากมหาวิทยาลัยด้านท่าพระจันทร์ ตอนนั้นเราได้ศาสตราจารย์ เจ เอฟ ฮัตเจสสันเป็นครูประจำชั้น รับหน้าที่สอนเป็นภาษาอังกฤษให้พวกเราเป็นพิเศษ เพราะโรงเรียนเขารู้ว่าเด็กที่จบสายฝรั่งเศสมานั้น ส่วนใหญ่ยังไม่เคยได้เรียนภาษาอังกฤษมาแม้แต่บ่อย คือในขณะที่เพื่อนห้องอื่นต้องเริ่มเรียนฝรั่งเศสเราเองก็ต้องเรียนภาษาอังกฤษตั้งแต่ขั้นพื้นฐานเลยเช่นเดียวกัน แล้วอาจารย์ท่านก็ไม่ได้สอนธรรมดา แต่เป็นแบบค่อนข้างจะเร่งรัด คือแทนที่จะสอนให้อ่านเป็นคำ ๆ อาจารย์ฮัตจินสันจะสอนพวกเราให้ท่องจำเป็นประโยคไปเลย ว่าสถานการณ์ไหนใช้ประโยคไหน คือพวกเราจะไม่ค่อยรู้แกรมม่าภาษาอังกฤษ ที่เรียนนั้นก็เรียนไว้พูดเท่านั้นเอง พอขึ้นปีสองก็เรียนภาษาอังกฤษน้อยลงเพราะเราต้องเริ่มเรียนกฎหมายกันแล้ว

นักเรียนห้องฝรั่งเศสเราก็ไม่ค่อยสนิทกับใครเท่าไร เพราะโดนแยกห้องอยู่เฉยๆ เลย ยิ่งส่วนมากเป็นนักเรียนโรงเรียนเดียวกัน ก็ทำให้สนิทกันอยู่แค่นั้น ผมก็ได้อยู่ห้องนี้กระทั่งจบปี ๑ และได้เป็นรองหัวหน้าหมวดตลอดปีการศึกษา เพราะคะแนนภาษาฝรั่งเศสผมค่อนข้างดี มักจะได้คะแนน ๘๐ เปอร์เซนต์ขึ้นไปเสมอ

โรงเรียนเตรียมปริญญาฯ คิดคะแนนสอบทั้งหมดรวมกันเป็นร้อยละ ถ้าใครสอบปลายภาคได้คะแนนต่ำกว่า ๕๐% ถือว่าสอบตก ต้องเรียนซ้ำชั้น

เมื่อขึ้นปีสอง ห้อง ฐ ห้องพิเศษ ห้องฝรั่งเศสของเราก็ไม่มีอีกต่อไป พวกเราต้องเรียนร่วมกับนักศึกษาของโรงเรียนเตรียมคนอื่น ๆ แต่ส่วนใหญ่พวกเราห้องฝรั่งเศสก็ยังผูกพันกันดี

แม้จะไม่มีห้องฝรั่งเศสแล้วแต่คะแนนภาษาฝรั่งเศสของผมนั้นก็ยังดีเยี่ยมตลอด ในปีสองนี้ เราเรียนกัน ๓ เทอม เทอมแรกสอบได้ ๗๐ % เทอมกลางผมไปฝึกยูวชนทหารที่ค่ายพระราม ๖ ใกล้กับพระราชินีเวศมฤคทายวัน หัวหิน ประจวบคีรีขันธ์ ต้องบุกป่าฝ่าดง รับประทานอาหารไม่เป็นเวลา จนโลหิตเป็นพิษ เจ็บหนักเป็นเดือนจนมาสอบไม่ได้ คะแนนตกไปเป็นลูกหมู พอเทอมสามกลับมาสอบได้ ๘๐ % เกณฑ์จะผ่านชั้นได้เขาบอกว่า ถ้าเอาคะแนนสามเทอมมารวมกันแล้วถ้าไม่ถึงห้าสิบก็ต้องเรียนซ้ำชั้น แต่โชคดีที่แม้ผมจะไม่ได้สอบไปเทอมหนึ่งแต่คะแนนสองเทอมที่สอบไปรวมกันได้ร้อยห้าสิบ ซึ่งเป็น ๕๐ เปอร์เซนต์พอดี ก็เลยได้เลื่อนชั้นไปอย่างเฉียดฉิว

ผมชอบวิชาที่สอนที่โรงเรียนเตรียมอย่างมาก เพราะวิชาเหล่านี้ทำให้คนที่เรียนจบไปแล้วสามารถออกไปทำงานได้กว้างขวาง อย่างวิชาภาษาไทยของครูทัพ ผมยังจำความประทับใจในวิชานี้ในตอนที่ถูกขับให้ต่อกลอนที่ขึ้นต้นว่า

“ร้านพานิชย์ มหาวิทยาลัยอันใหญ่ยิ่ง”

ผมก็ต่อว่า “สรรพสิ่งต่างจวางแกลง

ขอแจ้งออกบอกราคาว่าไม่แพง

สบู่แปรง ยาสีฟัน เสื้อชั้นใน

ทั้งเสื้อยืดเสื้อกล้ามงามสะพรั่ง

เช็ดคอตั้ง คอแบะ แวะเลือกได้...”

ผมก็ว่าไป ครูทัพชอบใจ ให้รางวัลเป็นกระดาษฝึกเขียนร้อยแผ่น นอกจากวิชาภาษาไทย พวกเรายังได้เรียนไปถึงรากของภาษาไทยคือภาษาบาลี ผมชอบวิชานี้มากเช่นกัน ในภายหลังผมได้ค้นภีร์พระคาถาชินบัญชรมาจากผู้ใหญ่ท่านหนึ่ง ผมอ่านสามเที่ยวก็จำได้หมดเพราะเราเคยเรียนภาษานี้มาแล้ว วิชาภาษาบาลีทำให้เพื่อนคนหนึ่งในรุ่นผมไปบวชจนกลายเป็นท่านเจ้าคุณก็มี ท่านคือเจ้าคุณภาวนาโกศล เถระ ชื่อเดิมชื่อคุณโอะ คาวาคิตะ ตอนเรียนอยู่ท่านไปถามอาจารย์

ว่าคนตายแล้วไปไหน ถามไปก็ไม่มีการตอบได้ พอเรียนเตรียมจบแล้ว ท่านก็เลยไปบวช แล้วก็ไม่มีสึกจนมาถึงเดี๋ยวนี้ จนเป็นเจ้าของคุณอยู่ที่วัดปากน้ำ สำหรับผมแล้วผลพวงจากวิชาภาษาบาลีก็คือผมได้ยากลายเครียด เวลาไม่สบายใจผมจะสวดคาถาชินบัญชร พอสวดจบแล้วเราก็ก้มหมุดปล่อยวาง ละวางได้หมด เป็นวิธีแก้เครียดที่ดีมาก

อีกเรื่องที่น่าสนใจเกี่ยวกับวิชาภาษาบาลีก็คือ เหตุการณ์เพื่อนชื่อละลิว บุนนาคเขาไปรวนครูที่พจนานุกรมภาษาไทย ตอนนั้นครูให้แต่งประโยคภาษาบาลี เขาก็แต่งว่า “ทบโปโลเก อปฺปนฺโณ” ซึ่งแปลได้ความว่า ครูทับอุบัติแล้วในโลกนี้ ครูทับท่านก็โกรธใหญ่เพราะการทำอย่างนี้ถือเป็นการก้าวร้าวกับครู นายละลิวเลยโดนเรียกเข้าห้องประชุมใหญ่ของโรงเรียนเตรียมฯ ซึ่งอยู่ตรงประตูพระอาทิตย์ และโดนเขียนต่อหน้าทั้งโรงเรียน

ตอนนั้นจำได้ว่ามีอาจารย์อีกท่านหนึ่งที่ชอบดูนักเรียนที่ทำผิดชื่ออาจารย์ประมุข ซึ่งจำไม่ได้ว่าท่านสอนวิชาอะไร พวกเราชอบทำอะไรให้แกดูอยู่เรื่อย อย่างเวลาเข้าแถวเคารพธงชาติที่จริงมันต้องไปกันทั้งห้อง ๓๐ คน แต่ห้องเราไปกันห้าคน ในขณะที่ห้องอื่นเค้าเข้าแถวกันเต็มไปหมด ครูเค้าก็เรียกลงไปเข้าแถวใหม่หลังเคารพธงชาติ แม้จะเกเรกันบ้างแต่พวกเราก็ก้มกราบกระตือรือร้นไปเข้าแถวแต่โดยดี

บางครั้งมีตรวจความยาวของผมหน้าแถวซึ่งทางโรงเรียนบังคับว่าให้ไว้ผมยาวไม่เกินสัปดาห์ ครูประมุขจับวัดเสร็จ ได้คนผมยาวขึ้นเป็นแถว แกก็ไล่ให้ไปหาครูอาบ คอมนตร์ ซึ่งเป็นผู้อำนวยการ แต่ก่อนทีจะไปถึงครูอาบพวกเราเลยเข้าห้องน้ำตัดผมกันใหญ่ พอตัดกันเสร็จก็เดินทำหน้าที่เหมือนไม่มีอะไรเกิดขึ้นไปหาครูอาบ พอครูอาบเห็นท่านก็ว่า “เอ๊ะ! ผมไม่เห็นยาวสักคนแล้วมาทำไม”

เพื่อน

ผมได้เพื่อนจากธรรมศาสตร์หลายคน เพื่อนสนิทที่ยังสนิทกันมาจนทุกวันนี้ส่วนใหญ่ก็กลับบ้านเก่ากันเกือบหมดแล้ว เวลานี้ก็เหลือไม่กี่คน อย่างไพบุลย์ ไวกาศรี ซึ่งเค้าเป็นหัวหน้าหมวดมาตลอด แล้วผมก็เป็นรองหัวหน้าหมวดอยู่เรื่อย แล้วก็พลตำรวจตรีแวน สุภวัฒน์ ซึ่งก็ติดต่อกันมาตลอดทุกปีแต่มาปีนี้เขาไม่ค่อยสบายก็ห่าง ๆ กันไป นอกจากนั้นแล้วยังมีเพื่อนผู้หญิงที่มารู้จักมาสนิทกันตอนหลังที่เป็นนักศึกษาแล้วก็มีคุณสุดจิตต์ ภูมิจิตร และคุณจ่านงค์ เจริญผล (นามสกุลเดิมคือ รุสนันต์) ซึ่งก็ติดต่อกันอยู่แค่นี้ นอกนั้นก็หายกันไปหมดแล้ว สมัยนั้นถ้ามีเวลาว่างส่วนใหญ่พวกเราก็จะมีที่รวมพลประจำคือ บริเวณหอประชุมใหญ่ในปัจจุบัน ซึ่งเมื่อก่อนเป็นดงต้นไม้ และยังมีกำแพงสูง เหมือนด่านที่ติดกับวัดมหาธาตุในตอนนั้น พวกเราก็ชอบปีนไปนั่งบนต้นไม้ ดูหนังสือกันบ้าง คุยกันบ้างประสาเด็กวัยรุ่น

สมัยเรียนในห้องจะมีเพื่อนคนหนึ่งชื่อ เรืองยศ ทองโรจน์ (เสียชีวิตแล้ว) เขาชอบทำวารสารในห้อง ผมก็จะนั่งเขียนบทความวิชาการเกี่ยวกับเคล็ดลับในการเรียนภาษาฝรั่งเศสให้เพื่อน ๆ อ่าน เหมือนเป็นหนังสือพิมพ์ในห้องเราเอง เรืองยศเขาเป็นนักเขียนก็เขียนเรื่องอะไรต่าง ๆ เอาไว้อ่านกันสนุก ๆ ทำเป็นเล่ม เล่มหนึ่งก็ยี่สิบ สามสิบหน้าราว ๆ นั้น พอทำเล่มเสร็จก็เวียนกันทั้งห้อง พอมาสมัยที่จบแล้วเค้ามีเลี้ยงรุ่นกันก็เลยเป็นไอเดียในการออกหนังสือรุ่น ผมก็ได้ร่วมเขียนกะเขาทุกเล่ม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องกสิกรรม ไปทำสวนมะม่วง ไปอบรมที่มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เรียนเรื่องการขยายพันธุ์พืช การทำขนมเค้ก อาหารกระป๋อง เต้าหู้ เต้าเจี้ยว หรือจะอะไรก็เอามาเขียนเล่าให้ฟังกันหมด

เพื่อนของผมแทบทั้งหมดก็เป็นคนรุ่น ๒ พวก รุ่น ๑ ผมก็รู้จักเฉพาะนักกีฬาบางคน ส่วนพวก รุ่นสามนั้นไม่รู้จักใครเลย นอกจากมารู้จักภรรยาผมตอนเรียนปีสามในธรรมศาสตร์แล้ว เขาเป็นคนเรียบริ่อย เราก็เป็นคนเรียบริ่อยก็เลยชอบพอกันตอนที่เพื่อนเค้าชวนผมไปตีหนังสือให้ที่บ้าน ซึ่งบ้านที่วาก็คือบ้านพ่อตามผม เจ้าคุณไพศาลท่านเห็นเรานั่งสอนหนังสืออยู่ก็ไม่ว่าอะไร ผมก็คบหาดูใจกันอยู่ ๘ ปี ก็ได้แต่งงานกัน แต่ไม่นานเขาก็เส้นโลหิตในกระเพาะแตก เสียไป

หลังจากนั้นผมย้ายไปเป็นหัวหน้าศาลจังหวัดสงขลา หัวหน้าศาลคดีเด็กและเยาวชนจังหวัดสงขลา แล้วผมป่วยกระดูกกดประสาท ขั้วรถก็แทบไม่ไหว เดินตีหนังสือก็แทบไม่ไหว พวกเพื่อน ๆ ผู้ร่วมงานต่าง ๆ เค้าก็บอกว่าต้องมีแม่บ้านมาช่วยดูแล ก็ช่วยกันหามา พอหามาได้ หม่อมผู้ว่าราชการจังหวัดก็มาขอให้แต่งงานซะเลย บอกว่าจะให้เค้ามานั่งดูแลเลย ๆ ได้อย่างไร พอคนนั้นก็ยุ คนนี้ก็ยุ ผมก็เลยแต่งงานกับคนสงขลา ซึ่งเป็นการแต่งงานรอบที่สอง ภรรยาผมคนที่สองเขามาอยู่กรุงเทพฯ ตั้งแต่เด็กจนพูดภาษาสงขลาไม่ค่อยได้ เขาจบโรงเรียนสตรีวิทย์ แล้วก็เข้าเรียนพาณิชยศาสตร์ บัญชีของธรรมศาสตร์

กิจกรรม

ที่จริงผมชอบเล่นฟุตบอล แต่ตอนปีหนึ่งไปตรวจโรคก็พบว่าหัวใจผมเต้นผิดปกติ พอขึ้นปีสองก็ถูกสั่งห้ามไม่ให้เล่นกีฬาเด็ดขาด แต่ผมก็รู้จักกับพวก รุ่นหนึ่งที่เป็นนักกีฬาอย่างคุณจำรัส มังคลารัตน์

พอเล่นกีฬาไม่ได้ เราก็ทำได้แค่เป็นกองเชียร์ให้งานฟุตบอลประเพณี ซึ่งเราจะเดินขบวนจากธรรมศาสตร์ไปสนามศุภชลาศัย พวกเราสนุกสนานกันมาก พอผ่านโรงเรียนนายร้อยเราจะถูกนักเรียนนายร้อยตะโกนใส่ว่า “ไอ้พวกหัวแดง ไอ้พวกหัวแดง” เพราะเค้าหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์

กิจกรรมอื่น ๆ เท่าที่จำได้ก็รู้สึกว่าจะมีงานแสดงละครตอนสิ้นปีการศึกษาสักครั้งหนึ่ง เป็นละครภาษาอังกฤษที่มีอาจารย์ฮัตชินสันแกเป็นคนควบคุมดูแล โดยรวบรวมเอาประโยคที่แกลสอน

ในห้องเรียนมาผูกเป็นเรื่องละคร แล้วมาเล่นกันสนุก ๆ ท่านผู้ประศาสน์การ และใครต่อใครก็นั่งหัวเราะ ก๊าก ๆ ผมจำเรื่องราวไม่ได้แล้ว จำได้แต่ว่ามีร้องเพลง โอแอลไฮน์ และจำได้ว่าตัวเองแสดงเป็นพ่อเพราะต้องเอาแบ้งมาใส่ผมให้ขาว อีกอย่างหนึ่งก็คือ ในเรื่องนี้ไม่มีนักแสดงผู้หญิง

งานนี้มีการแจกรางวัลให้พวกที่เรียนดีในแต่ละวิชา ผมเองไม่เคยได้รางวัลเพราะได้ที่สองตลอด เพื่อนผมมันบอกว่าดวงผมอาทิตย์ไม่ดี เป็นที่หนึ่งไม่ได้ เป็นอย่างมากที่สอง ผมถึงเป็นรองหัวหน้าหมวดอยู่เรื่อย ไม่เคยเป็นหัวหน้าหมวด ตอนนั้นรางวัลที่เค้าให้คือหนังสือ ผมจำได้ว่าเราเจ็บใจกันนักหนาเพราะคนที่ได้รางวัลเรียนดีในวิชาภาษาฝรั่งเศสเป็นนักเรียนที่ไม่ได้เรียนห้องภาษาฝรั่งเศส เขาชื่อไพโรจน์ ไวกาสี ซึ่งเป็นน้องของ ไพบูลย์ ไวกาสี ที่เรียนห้องเดียวกับผม

ส่วนเหตุการณ์ตอนที่ไทยเราทะเลาะกับฝรั่งเศสเรื่องดินแดนอินโดจีนนั้น ผมเป็นยุวชนทหาร ทางผู้ใหญ่เขาก็สั่งให้ไปประจำการที่กระทรวงกลาโหมเตรียมจะส่งไปชายแดน แต่ไม่ทันได้ไปสงครามก็เลิกเสียก่อน ส่วนคุณแม่ก็ได้ล่องหน้าไปเป็นอาสาสมัครกาชาดถึงด่านปอยเปต

เวลาว่าง

เมื่อไหร่ที่ว่างเว้นจากการเรียนผมชอบอ่านนวนิยาย โดยเฉพาะเรื่องของ ก.สุรางคนางค์ ซึ่งเนื้อหาส่วนใหญ่จะสอนให้คนเป็นคนดี นอกจากนั้นก็ชอบอ่านเรื่องบู๊ ๆ ผมชอบเรื่องบู๊แต่ตัวเองไม่บู๊ เดียวนี้หนังสือเหล่านั้นยังอยู่ในตู้หนังสือที่บ้านผมเต็มไปหมด วางแผนว่าจะเก็บไว้ให้ลูกหลานอ่าน แต่ลูก ๆ ไม่ค่อยมีใครอ่าน

เมื่อก่อนมันไม่ค่อยมีกิจกรรมบันเทิงใจมากมาย ถ้าไม่อ่านหนังสือ ผมก็ได้ประโยชน์จากการอยู่ในสวน ด้วยการยิงหนังสติ๊กเป็นหัวใจนำร่อง ๆ พวกเด็กรับใช้เที่ยวยิงนก ตกปลาไปตามเรื่อง ในสมัยนั้นไอ้เรื่องที่จะไปเที่ยวเตร่นอกลุ่มนอทางมันไม่ค่อยมีใครทำกัน

บ้านผมต้องเดินเข้าไปในสวนค่อนข้างลึก ผ่านสะพานไม้สองแผ่นใช้เวลาประมาณสิบห้า นาที บางทีกลับมืดไฟก็ไม่มี ต้องใช้ตะเกียงเจ้าพายุ คุณพ่อเห็นผมอ่านหนังสือดีแบบมืด ๆ แล้วสงสาร ท่านเลยไปซื้อไฟติดหัวนอนเตียงแล้วใส่แบตเตอรี่ ผมก็ต้องใช้แบตเตอรี่นี้อย่างประหยัดจะใช้คอมไฟนี่เฉพาะตอนดึก ๆ เท่านั้น ถ้ายังหัวค่ำอยู่ก็จุดตะเกียงเจ้าพายุเอา

สมัยเรียนเตรียมนั้นยังเด็กอยู่ ก็ไม่ค่อยขยันเท่าไร เ้านอนและตื่นนอนตามเวลา แต่เมื่อเข้ามหาวิทยาลัยแล้วผมบังคับตัวเองให้ต้องดูหนังสือตั้งแต่ทุ่มหนึ่งถึงสี่ทุ่ม ทำอย่างนี้ทุกวัน และจะดูคึ้นละสามวิชา วิชาละชั่วโมง พอตีห้าก็ลุกขึ้นมาดูอีกสองวิชาที่จะมาเรียนที่ธรรมศาสตร์ในวันนั้น

นักศึกษา มธก.

เมื่อผมเรียนจบจากโรงเรียนเตรียมปริญญาปีที่ ๒ ก็เข้าเรียนกฎหมายต่อ กฎหมายกลายเป็นวิชาที่ผมชอบ ธรรมศาสตร์บัณฑิต ตอนนั้นปีหนึ่งมีสอบเจ็ดวิชา ภาคหนึ่งผมสอบได้หมด พอภาคสองเราประมาทวิชาพระมนูญภาณวิมลศาสตร์ ซึ่งเป็น วิชาเกี่ยวกับการซื้อขาย ตำราหาราวเจ็ดสิบแปดสิบหน้า ซึ่งถือว่าเล็กน้อยถ้าเทียบกับเล่มอื่น ผมก็ทุ่มเทสรรพกำลังไปให้พวกเล่มใหญ่ ปรากฏว่ามาตกไอ้เจ็ดสิบแปดหน้าแต่วิชาใหญ่ผ่านหมด พอขึ้นภาคถัดไปผมก็สอบแก้วิชา โดยรวมวิชาเล็กที่ตกในภาคที่แล้วเข้าไปด้วย ภาคนี้เริ่มเที่ยวเก่งขึ้นหน่อย เลยอดถึงสี่วิชา ตอนประกาศผลออกมาเพื่อนหัวเราะกันใหญ่

พอภาคถัดไปผมเกิดมูมานะสอบสิบสองวิชา คือภาคนั้นลงไปแปดวิชาบวกกับสี่วิชาที่ตก ปรากฏว่าสอบได้หมดทีเดียวเลย ทำให้ผมเรียนจบภายในสามครึ่งปี แต่ว่าพอจบแล้วไปทำงานได้เงินเดือนปริญญาตรีเพียง ๒๐ บาทเท่านั้นเอง รุ่นที่ผมจบนั้นมีนักศึกษา ๓๕๐ คน ผมเพิ่งมารู้หลังจากเกษียณแล้วว่าคนที่สอบได้ในสมัยแรก และจบรุ่นเดียวกับผมมีเพียง ๑๕ คนเท่านั้น

ทำงาน

ผมเป็นคนที่ไม่มีโชคดีในทางราชการ พอเรียนได้อุปริญญา ก็ไปสอบเข้าเป็นเสมียนกระทรวงการคลัง ได้เงินเดือน ๑๖ บาท ทำงานได้สามเดือนก็จบปริญญาเป็นธรรมศาสตร์บัณฑิต ทางกระทรวงยุติธรรมประกาศรับสมัครเสมียนศาลอาญา ผมก็ไปสมัครเพราะชอบกฎหมาย เมื่อสอบได้จึงโอนจากเสมียนกระทรวงการคลังไปเป็นเสมียนศาลอาญา ได้รับเงินเดือนเท่าเดิม

ต่อมากระทรวงยุติธรรมประกาศคัดเลือกข้าราชการเป็นจำศาล ซึ่งเป็นตำแหน่งข้าราชการชั้นตรี เงินเดือน ๘๐ บาท ผู้ที่เข้ารับการคัดเลือกส่วนใหญ่ในตอนนั้นเป็นคนที่เพิ่งได้อุปริญญา มีผมคนเดียวที่จบปริญญาตรีแต่เวลาการทำงานของผมก็น้อยกว่าคนอื่นเพราะเพิ่งเข้าทำงานที่ศาลอาญาได้สามสี่เดือนเท่านั้น ตอนนั้นเขาคัดเลือกไว้ ๑๔ คน ตัวผมนั้นได้ที่ ๑๑ แต่กระทรวงยุติธรรมบรรจุได้แค่ ๗ คน ก็ประกาศสอบจำศาลใหม่อีกครั้งโดยไม่เอาคนที่สอบได้อันดับ ๘-๑๔ จากการสอบครั้งก่อน เมื่อผมไปสอบอีกครั้งก็สอบได้อีก และพร้อมกันนั้นผมก็ยังไปสอบเป็นอัยการได้อีก ซึ่งตอนนั้นเป็นตำแหน่งข้าราชการชั้นตรีเช่นเดียวกัน แต่ทั้งสองตำแหน่งที่สอบได้ก็ต้องรอบรรจุอยู่ปีเศษ ระหว่างนั้นก็ทำหน้าที่เสมียนศาลอาญาตามเดิมไปก่อน

ผมทำงานปีแรกเป็นที่พอใจของอธิบดีผู้พิพากษาศาลอาญาท่านแรกเป็นอย่างดี ท่านก็ขึ้นเงินเดือนให้จาก ๒๐ เป็น ๒๔ บาท ระหว่างนั้นเป็นช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ (ปี ๒๔๘๘) ผมต้องไปนอนเวรเฝ้าศาลตอนกลางคืน เพื่อนคนอื่นที่เคยไปนอนเฝ้าเจอหิวกันบ่อย แต่ผมแคล้วคลาดมาตลอด เคยเจอหิวแต่ตอนกลางวันขณะนั่งทำงาน ผมต้องรีบเอาสำนวนที่ตรวจอยู่

ใส่ตู้ใส่กุญแจแล้วรีบวิ่งไปหลบภัยที่หลุมหลบภัยทางอากาศในสนามหลวงซึ่งนั่งลงไปแล้วลี้กเพียงหน้าอกเท่านั้น ถ้าระเบิดตกลงมาจริง ๆ ก็คงตายกันหมด

ผมเป็นเสมียนอยู่ ๓ ปี ก็สิ้นสงคราม ตอนนั้นค่าเงินตกต่ำลงไปมาก รัฐบาลจึงปรับเงินเดือนให้สูงขึ้น ผมก็ได้เงินเดือน ๗๕ บาท ตอนนั้นศาลอาญาเปลี่ยนอธิบดีมา ๔ คน คนสุดท้ายมาอยู่ได้ ๗ วันก็มาคว่ำผมในเรื่องที่ไม่เกี่ยวกับผมเลย ผมชี้แจงก็ไม่ฟัง ผมเลยยื่นใบลาออกทันทีภายในหนึ่งชั่วโมงที่ถูกว่าและไปยื่นขอจดทะเบียนเป็นทนายความ รุ่งขึ้นก็ไปว่าความที่ศาลอาญาโดยไปอาศัยสำนักงานของเพื่อนที่เป็นทนาย ก่อนจะมาเปิดสำนักงานของตัวเอง

ผมว่าความอยู่ ๗ ปี ทางเนติบัณฑิตยสภาก็มาขอสถานที่ที่ผมเช่าเป็นสำนักงานไปใช้เป็นห้องบรรยายวิชากฎหมาย ผมต้องย้ายสำนักงานไปที่บ้านซึ่งยังความไม่สะดวกทั้งต่อตนเองและผู้ใหญ่ที่อยู่บริเวณเดียวกัน ทำเอาผมรู้สึกเบื่อ ประกอบกับผมว่าความได้เงินบ้างไม่ได้เงินบ้างเพราะไม่ยอมมรีดเหล็กหน้าไฟอย่างที่เพื่อน ๆ แนะนำ ผมจึงคิดว่าไปให้หลวงเลี้ยงจะดีกว่า เพราะอยู่อย่างนี้เกรงว่าลูกเมียจะอดตาย จึงไปสมัครสอบเป็นผู้พิพากษา

เมื่อสอบผู้พิพากษาได้ผมก็โดนย้ายไปอยู่หัวเมืองสงขลา ผมกลัวลูกเมียจะลำบากเลยรีบเขียนวิทยานิพนธ์ปริญญาโทจนเสร็จและสอบผ่านเมื่อย้ายไปสงขลาได้เดือนเดียว ผมไม่ค่อยถูกเส้นกับอธิบดีผู้พิพากษาที่นั่น ทำงานที่นี่ได้ ๑ ปี ๗ เดือนก็ลาไปเรียนต่อ ซึ่งนับเป็นความคิดที่ผิดอย่างมหันต์สำหรับผมเพราะทำให้ชีวิตทางราชการของผมต้องตกต่ำกว่าเพื่อน ๆ รุ่นเดียวกัน เพราะเสียเวลาไปถึง ๙ ปี ที่ต้องใช้เวลานานขนาดนั้นก็เพราะผมดันเลือกไปเรียนอังกฤษทั้งที่พูดภาษาเขาไม่ได้เลย แทนที่จะไปฝรั่งเศสซึ่งพูดได้อยู่แล้ว เมื่อกลับมาเพื่อน ๆ ก็เป็นหัวหน้าคณะศาลอุทธรณ์กันเกือบหมดแล้วส่วนผมยังคงเป็นผู้พิพากษาศาลชั้นต้นเท่านั้นเอง ตอนที่ผมได้เป็นผู้พิพากษาศาลอุทธรณ์นั้น คนอื่นเข้าได้เป็นประธานศาลฎีกา หรือรัฐมนตรีกระทรวงยุติธรรมไปเรียบร้อยแล้ว

ชีวิตราชการผมไม่ใคร่ราบรื่นดังที่กล่าวมา เพื่อนคนหนึ่งบอกว่าดวงผมหลวงไม่เลี้ยงพอผมมาสนใจด้านโหราศาสตร์เองบ้างถึงได้เห็นตามเขาและคิดว่าเราคงต้องพยายามทำกรรมดีไว้เพื่อรับผลกรรมในเวลาต่อไป

เป็นอาจารย์

ระหว่างที่ผมเป็นผู้พิพากษาในปี ๒๕๐๘ ผมก็ได้รับเชิญให้ไปเป็นอาจารย์สอนกฎหมายที่คณะรัฐศาสตร์และการทูตและคณะนิติศาสตร์ของธรรมศาสตร์ สอนอยู่ได้สองปีเศษ ผู้ใหญ่ที่ไม่ชอบหน้าผมก็ย้ายมาดำรงตำแหน่งคณบดีคณะนิติศาสตร์ ผมเลยไม่ได้ไปสอนที่ธรรมศาสตร์ตั้งแต่นั้น เพราะมองหน้ากันไม่ได้

ผมเป็นอาจารย์ให้หลายมหาวิทยาลัยหลังจากนั้น ตั้งแต่ออกจากธรรมศาสตร์ผมก็ได้ไปสอนที่มหาวิทยาลัยศรีปทุมร่วม ๒๐ ปี ไปเป็นอาจารย์พิเศษให้รามคำแหง ๒๖ ปี ให้อัสสัมชัญ ๒๐ ปี และหลังจากนั้นผมก็ไปเป็นคณบดีคณะนิติศาสตร์ให้เกษมบัณฑิตมาจนถึงปัจจุบัน จนตอนนี้มีคนลือว่าเป็นคณบดีที่แก่ที่สุดในประเทศไทย

ผมประกอบวิชาชีพทางด้านกฎหมายมาโดยตลอดตั้งแต่เรียนจบ ตั้งแต่เป็นเสมียนศาล เป็นทนายความ เป็นผู้พิพากษา จนกระทั่งเป็นอาจารย์ และในการทำราชการที่ผ่านมาฉันสมัครการเป็นอาจารย์มากกว่าอย่างอื่น เพราะผมได้เป็นตัวของตัวเอง ไม่ต้องง้องอนใครและได้นำความรู้ทางกฎหมายไปสั่งสอนลูกศิษย์ลูกหามากมายตั้งแต่ปี ๒๕๐๘ จนถึงปัจจุบัน ทำให้ผมไม่รู้สึกโดดเดี่ยวอ้างว้างเพราะได้พบลูกศิษย์ลูกหาที่มหาวิทยาลัยทุกวัน ไปไหนมาไหนบางที่ก็เจอลูกศิษย์ทำให้ได้ชื่นใจโดยบังเอิญบ่อยครั้ง ครั้งหนึ่งผมนั่งรถรับจ้างเพื่อจะมาเกษมบัณฑิต ระหว่างที่คุยกับคนขับรถ เขาก็ถามว่าผมเคยสอนที่รามหรือเปล่า พอผมถามว่าทำไมเขาก็บอกว่าเสียงผมเหมือนอาจารย์เดือนที่สอนวิชาพระธรรมนุญศาลยุติธรรม เขาจำหน้าผมไม่ได้เพราะนั่งหลังห้องบรรยายใหญ่แต่จำเสียงได้แม่น

ตอนนี้นอกจากงานสอนแล้วผมก็ยังทำการเกษตรเหมือนคุณพ่อ ผมศึกษาและลงมืออย่างจริงจังจนไปซื้อที่ดินที่รังสิต ๘ ไร่แล้วแปลงให้เป็นห้องร่องเหมือนสวนของคุณพ่อที่ผมเคยเห็นเคยช่วยทำในตอนที่เด็ก ๆ ผมปลูกบ้านหลังเล็ก ๆ ชั้นเดียวเป็นที่พักผ่าน มีนอกชานไว้นั่งเล่นริมบ่อปลากว้าง ๑ ไร่ พอเปิดวิทยุปลาก็จะมาคำพูดคำว่ายืดไปหมดเพราะรู้ว่าได้เวลาอาหาร ทั้งแขกและลูก ๆ ขอบก้นมาก ผมเองก็มีความสุขกับชีวิตช่วงที่เป็นอย่างมาก

ต่อมาที่ดินของผมมีปัญหาเรื่องน้ำท่วมน้ำแล้ง ประกอบกับเรี่ยวแรงก็ไม่พอจะไปทำสวนแบบเมื่อก่อนอีก หลัง ๆ มาเลยหันกลับไปสอนหนังสืออย่างเดียว เมื่อมีคนมาถามผมว่าเมื่อไหร่จะเลิกสอนหนังสือ ผมก็ตอบไปว่า “ถ้าเดินไม่ได้ ตามองไม่เห็น หูไม่ได้ยิน และสมองฝ่อ ก็จะเลิกสอน ตอนนี้สมองยังไม่ฝ่อ หูยังได้ยิน ตายังมองเห็น ขายังเดินได้ ก็ขอสอนหนังสือ ทำงานต่ออายุไปก่อน ถึงเวลาจะได้พักผ่อนเอง”

ถึงธรรมศาสตร์

ผมเห็นว่าตอนนี้ธรรมศาสตร์ของเรามีการปรับปรุงหลักสูตรอย่างดีขึ้นเยอะ คุณภาพด้านการศึกษาของเรา ก็เข้มแข็ง เพราะธรรมศาสตร์ไม่อุ้มคน ไม่อุ้มนักศึกษา ผมสอนมาหลายที่ และได้เห็นว่าหลายมหาวิทยาลัยเขาอุ้มนักศึกษา บางที่เขาให้นักศึกษาตกไม่ได้ เวลาผมให้นักศึกษาตก เขาจะถามว่าทำไมวิชาของอาจารย์ตกแะจะจ้ง บางที่เจ้าของมหาวิทยาลัยก็มาพูดเปรย ๆ ว่าอาจารย์ที่ให้นักศึกษาสอบตกแะจะเนี่ย เขาจะไม่ให้สอน คือเห็นได้ชัดเจนว่ามันขู่เราเนี่ยหว่า คราวนี้พอสอบ

คราวต่อไป ผมก็เอากระดาษคำตอบนักศึกษาไปถ่ายซีร็อกซ์ไว้หมดเลย พอคนบตีถามว่าทำไมมันตกเยอะ ผมก็เอากระดาษคำตอบส่งให้แล้วถามว่า เขียนมาแบบนี้แล้วให้ผมให้คะแนนยังไง พอเห็นหลักฐานอย่างก็เงิบไป ไม่พูด แต่เขายังมีนโยบายนี้อยู่ซึ่งผมคิดว่าธรรมศาสตร์ไม่มีเรื่องแบบนี้

ผมคิดว่าอุปสรรคที่คอยยับยั้งเราก็เห็นจะเป็นกระทรวงศึกษาธิการนี่แหละที่เป็นตัวการใหญ่ เทียบตั้งระเบียบข้อบังคับต่าง ๆ อาจารย์ที่จบมานี้จะต้องกำหนดเวลา เท่านั้นเท่านั้นถึงจะสอนได้ แต่ไม่ได้ศึกษาถึงคุณภาพของอาจารย์จริง ๆ

นอกจากนั้นก็ยังมี การส่งเจ้าหน้าที่ประเมินคุณภาพ ประกันคุณภาพ ไปดูทั่วประเทศ พยายามกดคะแนนทุกอย่าง จนอาจารย์และเจ้าหน้าที่ต้องมาทำประกันคุณภาพจนไม่เป็นอันสอนกันพอดี คราวนี้คนเก่ง ๆ ก็จะไม่อยากเป็นอาจารย์เพราะรำคาญเรื่องพวกนี้ ยิ่งเขาเก่งเขาก็ยังมีตัวเลือกไปเป็นทนาย เป็นผู้พิพากษาซึ่งรายได้ดีกว่า และไม่ต้องมาปวดหัวเรื่องพวกนี้ คราวนี้คนที่จะมาเป็นอาจารย์ก็น้อยลง เด็กก็ได้ประโยชน์น้อยลงไปด้วย

ชาว ต.ม.ธ.ก. อย่างพวกผมทุกคนล้วนรักธรรมศาสตร์ เมื่อก่อนเวลานัดประชุมกันก็มาทันเรื่อย แต่หลัง ๆ มานี้ก็แก่มากเข้ามากเข้า มากันไม่ไหวแล้ว เดียวนี้มาทันแค่ห้า หกคนเท่านั้น บทบาทต่อธรรมศาสตร์นี้วันก็เห็นจะต้องลดลงเรื่อย ๆ ตามเรี่ยวแรงที่ลดลง แต่ความรักที่เรามีต่อธรรมศาสตร์นี้ยังมีเสมอและอยากทราบความเป็นไปของธรรมศาสตร์ เราก็อยากให้ทางมหาวิทยาลัยส่งข่าวหรือสื่อสารถึงเราบ้าง

พวกเราอยากเห็นธรรมศาสตร์แข็งแกร่งในทุกด้านเหมือนมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองที่เราเคยอยู่ อยากเห็นบัณฑิตที่จบไปเป็นคนมีคุณธรรม จริยธรรม ไม่อยากเห็นศรีธัญชัยในหมู่นักกฎหมายของธรรมศาสตร์ ผมสอนนักศึกษาอยู่เสมอว่า พระอินทร์ท่านสอนผู้พิพากษาในสมัยก่อนไว้ในหนังสือมนุธรรมศาสตร์ หรือที่เรียกกันว่า คัมภีร์อินทราภาษ ในนั้นจะสอนว่าผู้พิพากษาเนียต้องปราศจาก ฉันทา คือความรักเห็นแก่พวกพ้อง เห็นแก่ลูกและมิตร สินจ้างสินบน ต้องปราศจาก โทสะ อคติ คือเห็นคู่ความฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งไม่ถูกกับตัวแล้วไปตัดสินให้เค้าแพ้ ภายาคติ คือตัดสินไปด้วยความกลัวคือเห็นเค้ามีศถาบันดาศักดิ์ ก็กลัวเค้าจะมาให้ร้ายแก่เรา ภายหลัง ก็ตัดสินให้เค้าชนะ หรือ ปราศจากโมหะคติ คือ ความหลงผิด คือไม่เข้าใจตัวบทกฎหมายก็ให้ถามไถ่คนที่เค้ารู้มาก่อน

ไม่ใช่แต่ผู้พิพากษาเท่านั้น ผู้ที่เรียนกฎหมายทุกคนก็ควรถือหลักอันนี้ เพราะเราเรียนกฎหมาย เหมือนเราถือมีดดาบไว้ในมือ จะไปเที่ยวฟาดฟันคนไหนคนนี้โดยไม่ถูกต้องไม่ได้ อันนี้ผมพูดอยู่เสมอ และขออย่าเป็นเรื่องสุดท้ายว่าไม่อยากเห็นนักศึกษาของธรรมศาสตร์เป็นศรีธัญชัย

ประจวบ อัมพะเสวต

ชีวิตวัยเยาว์

ภูมิลำเนาเดิมของผมเป็นคนจังหวัดชัยนาท คุณพ่อเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดชัยนาท แต่ท่านเสียชีวิตตั้งแต่ผมยังเด็ก คุณแม่จึงย้ายมาอยู่กับลุงที่อำเภอวัดสิงห์ มาประกอบอาชีพค้าขาย ผมมีพี่สาวร่วมมารดา ๑ คน

ผมเข้าเรียนระดับชั้นประถมศึกษาที่โรงเรียนประชาบาลอำเภอวัดสิงห์ จังหวัดชัยนาท จบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๓ อายุได้ ๑๐ ขวบ ก็ย้ายเข้ามาเรียนต่อในกรุงเทพฯ ที่โรงเรียนกรุงเทพคริสเตียนวิทยาลัย จบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ เพราะในตอนนั้นอำเภอวัดสิงห์ ไม่มีโรงเรียนในระดับชั้นมัธยมศึกษา เรียนจบชั้นประถมศึกษาที่นี่ก็ไม่มีโรงเรียนที่จะเรียนต่อ ผมจึงต้องเข้ามาเรียนที่กรุงเทพฯ โดยมาอาศัยอยู่กับคุณป้าที่ตรอกจันทร์ บางรัก ซึ่งท่านกรุณาให้การอุปการะเรื่องค่าใช้จ่ายด้วยจนผมเรียนจบ ต.ม.ธ.ก.

ตอนย้ายมาจากวัดสิงห์มาเรียนที่โรงเรียนกรุงเทพคริสเตียนนั้น ผมถูกลดชั้นลงไปสามชั้น ทั้ง ๆ ที่ตอนนั้นย้ายมาจบชั้น ป.๓ แล้ว แต่เพราะไม่ได้เรียนภาษาอังกฤษมา จึงต้องลดลงไปเรียนชั้น ป.๑ ใหม่อีกครั้ง ผมจึงจบชั้นมัธยมศึกษา มา จะเข้าเตรียมปริญญาก็อายุ ๑๘ ปีแล้ว

ตอนนั้นโรงเรียนเตรียมปริญญามีอยู่ ๒ แห่งคือ โรงเรียนเตรียมปริญญาของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง กับโรงเรียนเตรียมฯ ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ผมเลือกเข้าโรงเรียนเตรียมฯ ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เพราะเห็นว่าวิชาธรรมศาสตร์ เป็นวิชาที่ก้าวหน้าได้มาก

ในการทำงาน ผมคิดว่าว่าเรียนธรรมศาสตร์นี้จะได้เป็นหัวหน้า เรียนพวกเทคนิค วิศวะนั้นไม่ได้เป็นหัวหน้า เพราะในตอนนั้นวิชาเรียนของทั้งสองที่ค่อนข้างแตกต่างกัน คือ ของจุฬาย นั้นเรียนวิชาสามัญ ส่วนของธรรมศาสตร์นั้นไม่มีเรียนวิทยาศาสตร์

สู่รั้ว ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๒

ผมเข้าเรียน ต.ม.ธ.ก. ในรุ่นที่ ๒ ในปี พ.ศ.๒๔๘๒ รุ่นของผมนั้นมีสมาชิกประมาณ ๓๐๐ คน มีผู้หญิงมาร่วมเรียนประมาณ ๒๐-๓๐ คน แต่แม้ว่าจะเรียนรวมกันแต่ก็ไม่ค่อยได้มีปฏิสัมพันธ์กัน

เครื่องแบบนักเรียน ต.ม.ธ.ก. นั้นเป็นชุดลูกเสือสมุทรเสนา คือเป็นชุดปกกะลาสี มีโบว์อย่างทหารเรือ กางเกงขาสั้น สี kaki จะมีก็แต่วันที่เรียนยูวชนทหาร ผมจำได้ไม่แน่ชัดว่า วันพฤหัสบดีหรือวันศุกร์ ก็จะแต่งชุดยูวชนทหาร ซึ่งผมเรียนยูวชนทหารมาตั้งแต่สมัยเรียนที่ โรงเรียนกรุงเทพคริสเตียน ก็ขึ้นเป็นยูวชนทหารนายสิบ เราก็ไปเรียนกันที่บางขุนพรหม (ปัจจุบันคือ บริเวณ ธนาคารแห่งประเทศไทย) ตอนหลังก็ย้ายมาที่แถววังสราญรมย์ (ปัจจุบันคือ กองกำลังสำรอง กรมรักษาดินแดน)

ห้องเรียนของ ต.ม.ธ.ก. จัดห้องตามลำดับคะแนน เป็นห้องละประมาณ ๓๐ คน เรียงเป็นห้อง ก ถึง ห้อง ฎ และมีห้อง ฐ เป็นห้องสุดท้าย เป็นห้องพิเศษคือ คือ รับนักเรียนจากโรงเรียน อัสสัมชัญมาเป็นนักเรียน ต.ม.ธ.ก.เน้นเรียนภาษาอังกฤษ เพราะนักเรียนห้องนี้เรียนภาษาฝรั่งเศส มาเป็นพื้นตั้งแต่ระดับมัธยมศึกษาอยู่แล้ว

ตอนเรียนปีที่ ๑ เทอมที่ ๑ ผมอยู่ห้อง ง พอเทอมที่ ๒ กลับย้ายไปอยู่ห้อง ค แล้วพอเทอมที่ ๓ ผมก็กลับมาอยู่ห้อง ง อีก แต่พอขึ้นปีที่ ๒ ผมได้อยู่ห้อง ข ไม่ได้เปลี่ยนเลย

หัวหน้าห้องในตอนนั้นเรียก หัวหน้าหมู่ จะคัดเลือกเอาจากคนที่ได้คะแนนสอบระดับต้นของห้อง

ผมเคยเป็นหัวหน้าหมู่อยู่เทอมหนึ่ง ครั้งที่อยู่ห้อง ง เพราะสอบได้ระดับต้นของห้อง

โรงเรียนจะเข้าแถวเคารพธงชาติ ๘ โมงเช้า แล้วจึงเข้าห้องเรียนประมาณ ๘ โมงครึ่ง ของทุกวัน

วิชาและอาจารย์ในความทรงจำ

วิชาที่เรียนของ ต.ม.ธ.ก. เท่าที่ผมจำได้ก็มีวิชาภาษาอังกฤษ วิชาฝรั่งเศส ทั้งเป็นวรรณคดี แปลไทยเป็นฝรั่งเศส แปลฝรั่งเศสเป็นไทย วิชาภาษาไทย ทั้งเป็นวรรณคดี ประวัติวรรณคดี และไวยากรณ์ วิชาโบราณคดี วิชาเทคโนโลยี

ผมชอบเรียนวิชาโบราณคดี เพราะมันคล้ายประวัติศาสตร์ แต่ก็ไม่ใช่ประวัติศาสตร์ ส่วนใหญ่จะเป็นประวัติเกี่ยวกับโบราณคดีวัตถุของพระพุทธศาสนา อาจารย์ผู้สอนคือ หลวงบริบาล บุรีภัณฑ์ ซึ่งท่านเป็นหัวหน้าพิพิธภัณฑ์พระนคร ซึ่งอยู่ข้าง ๆ มหาวิทยาลัย นอกจากจะสอนในห้องเรียนแล้ว ยังมีการพาออกไปทัศนศึกษายังสถานที่สำคัญด้วย ของรุ่นผมนั้นได้ไปทัศนศึกษา ยังจังหวัดนครปฐม

วิชาภาษาไทย ก็เป็นอีกวิชาโปรดของผม เพราะผมรักภาษาไทย เป็นวิชาที่ชอบมานาน โดยเฉพาะในส่วนของหลักภาษา ตอนนั้นครูที่สอนก็มีครูพร มะลิทอง น้องของครูพร เดิมชื่อ กิมฮวย นามสกุลมะลิทองเหมือนกัน และครูธนิศ อยู่โพธิ์ ซึ่งผมสนิทสนมมาก เพราะผมชอบไปถามเกี่ยวกับวรรณคดีและคำศัพท์ จนถึงตอนเรียน ม.ธ.ก. แล้ว ผมเป็นบรรณกรทำหนังสือธรรมจักร ซึ่งเป็นหนังสือของคณะกรรมการนักศึกษา ผมก็ยังไปขอให้ครูธนิศเขียนเรื่องมาลงในหนังสือด้วย

ส่วนวิชาของโรงเรียนเตรียมฯ ที่เป็นประโยชน์กับชีวิตมากคือ วิชาความรู้เกี่ยวกับกฎหมายทั่วไป

วิชาอีกวิชาที่ผมชอบเรียน แต่ทำได้ไม่ดีนักคือ วิชาภาษาฝรั่งเศส ส่วนที่ผมไม่ชอบเรียนเอาเสียเลยคือ ไวยากรณ์ฝรั่งเศส ครูที่สอนฝรั่งเศสนั้น เท่าที่จำได้คือ ครูไววิทย์ ครูผ่านภพ ซึ่งครูฝรั่งเศสของ ต.ม.ธ.ก. นั้นส่วนใหญ่จะมาจากโรงเรียนอัสสัมชัญเกือบทั้งนั้น เป็นอาจารย์คนไทย ไม่มีอาจารย์ชาวต่างชาติ

วิชาที่มีอาจารย์ชาวต่างชาติคือ วิชาภาษาอังกฤษ ซึ่งเป็นอาจารย์ของ ต.ม.ธ.ก. แต่แกก็มาสอน ต.ม.ธ.ก. ด้วย ส่วนครูภาษาอังกฤษท่านอื่น ๆ ก็เป็นนักเรียนนอก ที่ทำงานตามกระทรวง แต่เข้ามาช่วยสอนและช่วยงาน ที่จำได้ก็มีครูยอดรัก ที่ทำงานอยู่กระทรวงการคลัง พอเลิกจากการสอน แกก็มาทำงานอยู่แผนกการเงิน ครูไฉลก โกมารกุล ณ นคร

นอกจากนั้น ก็มีครูสอนพละ ชื่อ ครูทองเจือ

ส่วนอาจารย์ทองเปลว นั้น เป็นเป็นอาจารย์สอนวิชาเศรษฐศาสตร์ ซึ่งเป็นวิชาที่คนสอบตกกันมากมาย

เลื่อนชั้นจาก ต.ม.ธ.ก. สู่มธก.

พอจบจากเตรียมปริญญาแล้ว ก็ได้เลื่อนชั้นขึ้นสู่มธก. หมดทั้งรุ่น ชีวิตมหาวิทยาลัย แตกต่างจากช่วงเรียนเตรียมปริญญาเพราะเวลาว่างมันเยอะ เพื่อนบางคนสมัครเรียนไว้ แต่ไม่เรียนก็มี บางคนก็ไปสมัครทำงาน เพราะเรียนมหาวิทยาลัยจะเข้าฟังเลคเชอร์หรือไม่ก็ได้ บางคนพอไปทำงานก็เลิกเรียนไปเลยก็มี

ในตอนนั้น มรท. มีคณะให้เลือกเพียง ๒ คณะคือ คณะธรรมศาสตร์ และคณะบัญชี นอกจากการสอนเลขเซอร์ในช่วงเช้าถึงแค่ ๑๐.๐๐ น. มหาวิทยาลัยจึงเปิดแผนกฝึกฝนขึ้น เพื่อให้ นักศึกษามาติวรายวิชาสำคัญ และเป็นการใช้เวลาว่างในช่วงบ่ายให้เป็นประโยชน์ เช่น ภาษาฝรั่งเศส ภาษาอังกฤษ เป็นต้น นักศึกษารุ่นผมมีความสนใจเข้าเรียนหลายคน ทำให้เพื่อผมนั้นสนิทกับ อาจารย์วิจิตร แล้วก็ได้รับเลือกไปเป็นเสรีไทย

ผมเองพอจบจาก ต.ม.ธ.ก. แล้ว ก็ทำงานทำเช่นเดียวกัน ผมทำงานเป็นเสมียนอยู่ที่ กรมอัยการ เขาอนุญาตให้ผมออกมาฟังเลขเซอร์ได้ในช่วงเช้า พอฟังเสร็จจึงไปทำงาน

ตอนนั้นตำแหน่งเสมียน ได้ ๔ ปี ได้รับเงินเดือน เดือนละ ๒๐ บาท ถือว่าพอใช้จ่าย เลยทีเดียว เพราะค่าเล่าเรียนมหาวิทยาลัยในช่วงนั้นเสียเพียงปีละ ๒๐ บาทเท่านั้น โดยเราไม่ได้ เสียค่าเทอมตั้งแต่เปิดเทอม แต่จะไปเสียเอาช่วงเวลาที่สอบ แล้วก็ต้องเสียค่าสมัครสอบเป็น รายวิชาด้วย ผมก็จำราคาค่าสมัครสอบได้ไม่แน่ชัดว่า วิชาย่อย วิชาละ ๑ บาท ส่วนวิชาสำคัญ ๑ วิชาละ ๓ บาท หรือว่า วิชาย่อยวิชาละ ๓ บาท วิชาสำคัญวิชาละ ๕ บาท

ใบปริญญาแรกปี พ.ศ. ที่ผมจบการศึกษาจาก ม.ธ.ก.คือ ๒๔๘๘ แต่จริง ๆ แล้วผมจบ ใน พ.ศ. ๒๔๙๐ เนื่องมาจากภาวะสงครามจึงมีการเลื่อนสอบหลายครั้ง และผมก็สมัครเข้าเรียนต่อ ในระดับปริญญาโทในปี พ.ศ. ๒๔๙๑

ความเป็นอยู่ระหว่างเรียน

บ้านเมืองในช่วงที่ผมเรียน ต.ม.ธ.ก.นั้น ยังเงียบสงบดี มาเรียนก็ได้ค่าขนมเป็น รายสัปดาห์ สัปดาห์ละ ๑ บาท

การเดินทางมาเรียน ต.ม.ธ.ก. จากบ้านคุณป้าที่ตรอกจันทร์ ก็นั่งรถเมล์บ้าง รถมอเตอร์ไซด์บ้าง มาที่ศาลหลักเมือง แล้วเดินต่อมายังธรรมศาสตร์ ใช้ระยะเวลาเดินทางประมาณครึ่งชั่วโมง

หลังจากนั้น พ่อคุณแม่ท่านมาอยู่ที่กรุงเทพฯ ด้วย ผมก็ย้ายบ้านมาอยู่เทเวศน์

ในรั้วมหาวิทยาลัย

สมัยนั้นมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีสโมสร อยู่ใกล้ ๆ ศาลเจ้าแม่ลิ้มกอเหนี่ยว ซึ่งใช้ได้ทั้ง อาจารย์และนักศึกษา โดยมีโต๊ะบิลเลียดบริการ นักศึกษาก็ไปรวมตัวเล่นบิลเลียดกันจนไม่เป็น อันเรียน ไม่ไปฟังเลขเซอร์ จนมหาวิทยาลัยยกเลิกบิลเลียดไป

ส่วนร้านอาหารในรั้วมหาวิทยาลัยในช่วงนั้น ที่จำได้ก็มีร้านนายก๊ก ซึ่งจำหน่ายก๋วยเตี๋ยว และกาแฟ

มหาวิทยาลัยมีรถบัสสี่ฟ้าแก่ ๆ สีกรมท่าเก่า ๆ คันเดียวของมหาวิทยาลัย เรียก “รถไอโกรง” เป็นรถสองชั้น ชั้นล่างมีประตูทางเข้า มีบันไดขึ้นไปยังชั้นสอง ซึ่งมีที่นั่งด้านข้างสองแถว ชั้นสองไม่มีหลังคา ส่วนใหญ่ใช้บรรทุกนักกีฬาไปซ้อม ความสูงของรถไอโกรง น่าจะสูงกว่ารถเมล์ธรรมดานิดหน่อย ขนาดบรรทุกของรถไอโกรงก็ไม่มาก เท่าที่ผมจำได้ คงเห็นว่า ชั้นล่างนั่งได้ประมาณสิบกว่าคน ชั้นบนอีกสิบกว่าคน ทั้งหมดน่าจะไม่เกินยี่สิบห้าคน

พื้นที่หย่อนใจ นั่งเล่นนั่งคุยของผมในรั้วมหาวิทยาลัยของผมส่วนใหญ่คือ สนามฟุตบอล จะมีที่ริมน้ำบ้าง ตอนนั้นริมน้ำเจ้าพระยา มีต้นสนและยังไม่มีรั้ว แต่มีตลิ่งซีเมนต์ที่สามารถไปนั่งเล่นนั่งคุยได้

สี่สนชีวิตในรั้ว ต.ม.ธ.ก. - มธก.

เวลาว่างส่วนใหญ่ของผมก็จะเล่นฟุตบอล ผมเป็นนักกีฬาฟุตบอลตั้งแต่สมัยเป็นนักเรียนเตรียม จนเข้ามาวิทยาลัย ตอนอยู่ ต.ม.ธ.ก. ผมก็เป็นหัวหน้าทีมฟุตบอล ตอนนั้นผมเล่นตำแหน่งแบ็ก เคยไปแข่งขันชนะเลิศเตรียมฯ ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ตอนอยู่มหาวิทยาลัย ผมก็เป็นประธานฟุตบอลอยู่ถึง ๒ ปี

การแข่งขันฟุตบอลสมัยที่ผมเป็นนักเรียนเตรียมนั้น ไม่ได้จัดแข่งขันอย่างเป็นทางการ เป็นเพียงการนัดแข่งระหว่างสถาบัน แต่ก็มีเพื่อนนักเรียนเตรียมมาร่วมชมร่วมเชียร์

ส่วนฟุตบอลประเพณีธรรมศาสตร์-จุฬานั้น สมัยอยู่เตรียม ผมเพียงแต่เข้าร่วมขบวนเชียร์มาได้เป็นนักกีฬาแข่งก็ในสมัยเรียน มธก. แล้ว

กิจกรรมในช่วงเรียน ต.ม.ธ.ก. มีทั้งการแข่งขันกีฬาภายในของมหาวิทยาลัย ซึ่งจัดแข่งขันโดยแบ่งออกเป็นคณะตามชั้นปี คือ คณะปีที่ ๑ คณะปีที่ ๒ คณะปีที่ ๓ และคณะปีที่ ๔ แล้วก็ให้นักเรียนเตรียมได้เข้าร่วมแข่งเป็นคณะหนึ่งด้วย กีฬาที่ใช้ในการแข่งขันกีฬาภายในนี้ ส่วนใหญ่จะเป็นจำพวกฟุตบอล และกรีฑา ทั้งวิ่ง กระโดดสูง วิ่งข้ามรั้ว เขย่งก้าวกระโดด กีฬาภายในนี้จัดขึ้นเพียงครั้งเดียวตอนที่ผมอยู่เตรียมปีที่ ๒ ผมได้เข้าร่วมเป็นนักกีฬาประเภทวิ่งข้ามรั้วกับเขย่งก้าวกระโดด

กิจกรรมงานรื่นเริงระดับประเทศที่มหาวิทยาลัยไปร่วมคือ งานฉลองรัฐธรรมนูญ ที่ลานพระบรมรูปทรงม้า สวนอัมพร ซึ่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ไปร่วมออกธำชานชายชาวดัม นักเรียนเตรียมฯ ก็ไปช่วยเสิร์ฟ สมัยผมเรียนอยู่ ต.ม.ธ.ก. ปีที่หนึ่ง ผมก็เคยไปช่วยเสิร์ฟครั้งหนึ่งแล้วในครั้งนั้นเขามีประชาสัมพันธ์ให้แต่งเรียงความเข้าประกวด ผมก็ได้ส่งเข้าร่วมประกวดด้วยปรากฏว่าไม่มีใครได้รับรางวัลชนะเลิศ ส่วนผู้ที่ชนะรางวัลที่ ๒ คือ นักเรียนเตรียมรุ่นที่ ๑ ชื่อ

วิชิต หอมโกศล และผมก็ได้รับรางวัลชมเชยจากเรื่อง “ระบบการปกครองระบอบรัฐธรรมนูญส่งเสริมเศรษฐกิจของชาติอย่างไร”

มาในช่วงเรียนมหาวิทยาลัยแล้ว กิจกรรมที่ทำก็มีกิจกรรมการจัดทำงานจัดทำหนังสือ ออกจำหน่ายของคณะกรรมการนักศึกษา ชื่อหนังสือ “ธรรมจักร” ออกปีละ ๓ เล่ม โดยจัดพิมพ์ครั้งละ ๑,๐๐๐ เล่ม จำหน่ายอยู่ที่เล่มละยี่สิบห้าสตางค์ เนื้อหาของหนังสือก็เป็นการรวบรวมข้อเขียนของนักศึกษบ้าง ข้อเขียนของอาจารย์บ้าง ผมรับผิดชอบหนังสือในตำแหน่ง “บรรณกร” ซึ่งหน้าที่ก็คือบรรณธิการ แต่ผมคิดชื่อเรียกขึ้นเองว่าบรรณกร ส่วนทางจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยนั้นเขาเรียกสาราณียกร

นอกจากจะจำหน่ายแก่นักศึกษาปัจจุบันแล้ว ก็ได้มีการส่งออกไปขายยังต่างจังหวัดด้วย เพราะตอนนั้นต่างจังหวัดมีนักศึกษาธรรมศาสตร์ที่งานอยู่มาก รวมไปถึงคนที่เคยเรียนธรรมศาสตร์ทั้งที่เรียนจบและเรียนไม่จบ เขาก็ถือตัวว่าเขาเป็นนักศึกษาของที่นี่ เวลามีการเคลื่อนไหวอะไรก็ตาม ก็จะได้รับแรงสนับสนุนจากในหลายกลุ่ม

หนังสือธรรมจักรเล่มนี้ หลังจากผมออกมาแล้ว ก็ยังคงพิมพ์จำหน่ายเรื่อยมาอีกสักประมาณสามหรือสี่ปี ก็โดนเล่นงานจากข้อเขียนของหนังสือซึ่งบางบทความมีข้อความคัดค้านรัฐบาล บางบทความเขาก็กล่าวหาว่ามีความเกี่ยวข้องกับคอมมิวนิสต์ เพราะเป็นบทความวิชาการที่มีข้อความอ้างอิงเกี่ยวกับลัทธิเศรษฐกิจของคาร์ล มาร์กซ์ เป็นต้น

เพราะไม่ยุติธรรม ธรรมศาสตร์จึงต้องเรียกร้อง

เหตุการณ์สำคัญคือสร้างความเปลี่ยนแปลงและสร้างผลกระทบต่อมหาวิทยาลัยอย่างใหญ่หลวงคือ ตั้งแต่เหตุการณ์รัฐประหารเมื่อปี ๒๔๙๐ ซึ่งท่านปรีดีเดินทางออกนอกประเทศไปแล้ว หลังจากนั้นก็ยังเกิดเหตุการณ์กบฏวังหลวง และกบฏแมนฮัตตันขึ้นมาอีก ซึ่งคนที่มีส่วนเกี่ยวข้องก็มีคนที่เป็นพวกท่านปรีดีอยู่ด้วย รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามขึ้นมาก็ได้เข้ามาทำการตรวจสอบมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์อยู่หลายเรื่อง รวมทั้งเข้ามาทำการจัดการระบบการบริหารจัดการใหม่ ทั้งสั่งให้เปลี่ยนเลขาธิการ ทั้งการแต่งตั้งผู้รักษาการมาแทนผู้ประศาสน์การ เนื่องจากตำแหน่งผู้ประศาสน์การนั้นติดด้วยข้อกฎหมายไม่สามารถเปลี่ยนแปลงเป็นคนอื่นนอกจากท่านปรีดีได้

นอกจากนั้น นักศึกษาธรรมศาสตร์เองก็มีการเคลื่อนไหวอยู่หลายครั้ง ซึ่งเป็นสาเหตุที่ทำให้ทางรัฐบาลมองว่า “พวกธรรมศาสตร์หัวแข็ง”

การเคลื่อนไหวครั้งที่สำคัญที่ผมจำได้คือ เรื่องกฏ กพที่ ๑๑๐ ที่กระทรวงมหาดไทย เขาประกาศให้นักศึกษาที่จบรัฐศาสตร์จากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้เงินเดือนขั้นตรี แปดสิบบาท และ

คำวิชาอีกสามสิบบาท รวมเป็นร้อยสิบบาท แต่ธรรมศาสตร์บัณฑิต จากมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง เขาให้เพียงแปดสิบบาทเท่านั้น นักศึกษาธรรมศาสตร์เห็นว่ากฎข้อนี้ไม่เป็นธรรม จึงมีการเคลื่อนไหว ทั้งเดินขบวนไปชุมนุมที่หน้ากระทรวงมหาดไทย ถึงขนาดว่ามีการกรีดเลือดกันในตอนนั้นก็มีพวกจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยบางส่วนเข้าร่วมด้วย เพราะเขาเองก็เห็นว่ากฎข้อนี้ไม่เป็นธรรมเช่นเดียวกัน

แล้วก็มีการเคลื่อนไหวปลดเนติสภาอีกครั้งหนึ่ง ก็สืบเนื่องมาจากความไม่เป็นธรรมต่อมหาวิทยาลัยของเรา คือ แต่เดิมคนที่จบธรรมศาสตร์บัณฑิตแล้ว สามารถไปเป็นทนายความชั้นหนึ่ง แล้วก็สามารถไปเป็นผู้พิพากษาก็ได้ เป็นอัยการก็ได้ตามเงื่อนไขที่เค้ากำหนด แต่ภายหลังเนติสภา เขาออกกฎใหม่มาว่า คนที่จบธรรมศาสตร์บัณฑิต จะต้องเข้าเรียนในโรงเรียนเนติสภาอีก ซึ่งนักศึกษาก็เห็นว่าไม่เป็นธรรม เพราะแต่เดิมนั้น คนที่จบธรรมศาสตร์บัณฑิตสามารถไปเป็นได้ถึงอธิบดี หรือผู้พิพากษาศาลฎีกา ก็มีความรู้ ความสามารถโดยไม่จำเป็นต้องไปเข้าโรงเรียนอีก

ตอนนั้นก็มีการเล่าลือกันไปว่า มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีการนำนักเลงหัวไม้มาเป็นคณาธิการโรง ในตอนเย็น ๆ คำ ๆ นักเลงพวกนั้นก็มาเดินสะพายปืนรอบ ๆ มหาวิทยาลัยบ้างก็ว่า กลัวนักศึกษาจะทำลายมหาวิทยาลัย ซึ่งจริง ๆ แล้วนักศึกษารักมหาวิทยาลัยมาก จะไปทำลายได้อย่างไร

เรียกได้ว่าในช่วงเวลานั้น หลาย ๆ เหตุการณ์กลายเป็นปัจจัยในการเข้ามาจัดการมหาวิทยาลัยของจอมพล ป. ได้หมดในทุกประเด็น

ธรรมศาสตร์ถูกยึด ธรรมศาสตร์ถูกขาย

คราวเกิดกบฏแมนฮัตตันนั้น มีการยิงปะทะกันที่ท่าช้าง ตอนนั้นผมนั่งอยู่ในธรรมศาสตร์กับเพื่อนหลายคน ก็มีคนวิ่งมาบอกว่าจอมพลป. ถูกจับ พอสักพัก ทหารก็เข้ามาในมหาวิทยาลัยเพื่อไล่นักศึกษาออกจากพื้นที่ เราก็ออกไป วันรุ่งขึ้นก็ได้ข่าวว่าธรรมศาสตร์ถูกยึด ผมเป็นคณะกรรมการนักศึกษาอยู่ก็เข้าร่วมเรียกร้องให้มหาวิทยาลัยเปิด โดยยื่นคำร้องไปที่กระทรวงศึกษาธิการ แต่ก็ไม่สำเร็จ ขณะนั้น พลโทสวัสดิ์ สวัสดิเกียรติ เป็นผู้รักษาการแทนผู้ประศาสน์การก็บอกให้รอไปก่อน แล้วให้มหาวิทยาลัยประสานหาที่เรียนชั่วคราว พวกคณะธรรมศาสตร์ ก็ไปเรียนที่เนติสภา ส่วนคณะบัญชีก็ไปเรียนที่โรงเรียนเตรียมฯ ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยถูกยึดอยู่นานเป็นปีทีเดียว พวกเราก็พยายามเขียนบทความไปลงหนังสือพิมพ์บ้างเพื่อเรียกร้อง ระหว่างนั้นก็ต้องเผชิญกับเหตุการณ์ที่ทหารจะเข้ามาขอซื้อมหาวิทยาลัยด้วยเงิน ๕ ล้านบาทเพื่อจะมาเป็นโรงแรมสำหรับชาวต่างชาติ แต่ก็มีพวกเราที่ทำงานอยู่กรม

บัญชีกลางไปเห็นหนังสือที่กระทรวงกลาโหมทำเรื่องมายังมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และผู้รักษาการอนุมัติแล้ว ก็อะอะกันขึ้นมา เอาเรื่องไปลงหนังสือพิมพ์ กลายเป็นการเคลื่อนไหวชุมนุมขึ้นมาทางทหารก็ไม่กล้าซื้อ ทางมหาวิทยาลัยก็ไม่กล้าขาย

จนกระทั่ง เพทาย โชตินุชิต ซึ่งเป็น ส.ส. เข้าได้ตั้งกระทู้เรื่องธรรมศาสตร์ขึ้นมา เพราะเขาเป็นศิษย์เก่าธรรมศาสตร์ ถามแก่รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งตอนนั้นก็คือ พลโท ส. สวัสดิ์เกียรติ พวกเราก็เลยเตรียมเคลื่อนไหวกัน โดยเดินขบวนไปสภาเพื่อเข้าพบจอมพล ป. ขอให้คืนมหาวิทยาลัย โดยบอกเหตุผลว่า ตอนนี้นักศึกษาเดือดร้อนมาก เพราะไม่มีที่เรียน จอมพลป. ก็รับปากว่าจะคืนให้

ตอนนั้นพวกเรามีการเตรียมการจะไปทัศนศึกษาที่บึงบอระเพ็ด จังหวัดนครสวรรค์อยู่ ออกเดินทางไปโดยรถไฟซึ่งจัดเป็นขบวนพิเศษ ตอนขากลับมาถึงสถานีหัวลำโพง ๗ โมงเช้าเราก็จัดรถ ๑๒ คันมารับที่สถานีรถไฟ แล้วให้วิ่งเข้าธรรมศาสตร์เลย เราประกาศกับทหารที่เฝ้าพื้นที่อยู่ว่า จอมพลป. ให้เข้าแล้ว เราไม่รออีกแล้ว แล้วก็ให้รถวิ่งเข้าไปเลย เป็นการยึดธรรมศาสตร์คืน เรียกว่าเป็นกลยุทธ์ที่เตรียมการไว้ โดยมีคนช่วยวางแผนกัน ๒-๓ คน มีผม อารี อิมสมบัติ แล้วก็ชรินทร์ เผ่าวิบูลย์

ดำเนินการโดยสันติ เขาจึงเรียก “กบฏสันติภาพ”

ช่วงประมาณ พ.ศ. ๒๔๙๕ ผมได้เข้าร่วมเป็นกรรมการสันติภาพแห่งประเทศไทย ในส่วนของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ก็จะเป็นกรรมการสันติภาพนักศึกษา มีกิจกรรมล่ำรายชื่อเพื่อร่วมรณรงค์คัดค้านการใช้ระเบิดปรมาณู คัดค้านการส่งทหารไทยไปช่วยรบในสงครามเกาหลี กิจกรรมเหล่านี้แม้กระทำโดยสันติ เพื่อเรียกร้องสันติภาพ แต่ถูกกล่าวหาว่าเป็นคอมมิวนิสต์ทั้งสิ้น อันเป็นจุดเริ่มต้นสู่การจับกุมในธรรมศาสตร์ กรรมการนักศึกษาของธรรมศาสตร์นี้โดนข้อหากันหลายคน ทั้ง ๆ ที่ผมในตอนนั้นผมไม่ได้เป็นกรรมการนักศึกษาแล้ว ผมเป็นนักศึกษาปริญญาโทแล้ว ก็โดนจับกุมด้วย ก็โดนจับกุมคราวเดียวกับท่านผู้หญิงพูนสุข พนมยงค์ จนมีชื่อเรียกกลุ่มผู้ถูกจับกุมในครั้งนั้นว่า “กบฏสันติภาพ”

ตอนนั้นผมถูกนำไปฝากขังไว้ที่สันติบาล ด้วยข้อหาคอมมิวนิสต์ คุมขังอยู่ ๔๐ วันระหว่างนั้นก็มีการสอบสวน ผมเองก็โดนสอบอยู่สี่ห้าครั้ง บางคนก็โดนซ้อมระหว่างสอบสวนก็มี แต่พวกนักศึกษาไม่โดน และผมก็ไม่ถูกส่งฟ้อง แต่ตอนนั้น ผมเรียนปริญญาโท และทำงานรับราชการที่กระทรวงการคลังอยู่ด้วย ก็ถูกสั่งพักราชการ ชื่อที่เรียนปริญญาโทก็ถูกลบออก ผมก็ต้องผันตัวไปทำงานหนังสือพิมพ์ โดยไปทำงานเป็นผู้ช่วยบรรณาธิการของหนังสือพิมพ์ไทย อยู่ ๔ ปี

จนกระทั่งจอมพล. ออกประกาศนโรโทษกรรมแก่คนที่ต้องหาคดีทางการเมืองทั้งหมดทางมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จึงคืนสถานภาพนักศึกษาให้ผม แต่ตอนนั้นเนื่องจากร้างลามานานจึงตัดสินใจไม่กลับไปเรียนต่อ ส่วนกระทรวงการคลังก็ยกเลิกคำสั่งพักราชการ ผมก็กลับเข้าไปทำงานเป็นข้าราชการ กระทรวงการคลังเช่นเดิม ต่อมาผมได้โอนไปรับราชการในสำนักงานประมาณตั้งแต่ปีพ.ศ. ๒๕๐๒ และก็ได้ไม่นานกลับมาทำงานหนังสือพิมพ์อีก

ท่านผู้ประศาสน์การ - อาจารย์ปรีดี ในความทรงจำ

กิจกรรมที่ทำให้ได้พบกับท่านผู้ประศาสน์การในสมัยนั้นคือ วันจบจากมหาวิทยาลัยซึ่งมีพิธีมอบปริญญาบัตร ส่วนตอนที่จบเตรียมปริญญา นั้น อาจารย์วิจิตร ลุลิตานนท์ เป็นผู้มอบ แต่อย่างไรก็ตาม ผมจำได้ว่า ท่านอาจารย์ปรีดีมามอบปริญญาบัตรอยู่เพียงคนเดียวคือปี พ.ศ. ๒๔๙๐ เพราะหลังจากนั้นท่านก็ต้องเดินทางออกนอกประเทศ

เหตุการณ์ที่ทำให้ผมได้มีโอกาสได้พบท่านอาจารย์คือ คราวที่ธรรมศาสตร์เดินขบวนเพื่อเรียกร้องดินแดนคืนจากฝรั่งเศส ตอนนั้นผมน่าจะเรียนอยู่ชั้นปีที่ ๑ ของ ต.ม.ธ.ก. แต่ที่ผมยังจำได้คือ ท่านปรีดีมาพูดในเชิงห้าม โดยท่านเรียกประชุมนักศึกษาทั้งหมดวิทยาลัย นักเรียนเตรียมฯ ก็ไปฟังด้วย ท่านกล่าวว่า นักศึกษาที่จะไปเดินขบวนเรียกร้องดินแดนนี้ท่านไม่ห้ามแล้วแต่สมัครใจ การเดินขบวนนี้ถึงอย่างไรก็ได้ดินแดนคืน แต่ว่าในที่สุดก็ต้องคืนให้ฝรั่งเศสอีก ท่านบอกว่า เราได้ดินแดนคืนมาแล้ว เราจะต้องคืนให้ฝรั่งเศส ชีวิตของนักศึกษาจะได้เห็น แต่ว่าในสมัยท่านไม่แน่ว่าจะได้เห็น แต่การห้ามปรามของท่านในวันนั้นก็ไม่ได้เป็นผล เพราะเหตุการณ์ในวันนั้น เมื่อมีคนมาบอกว่าจู่ๆ จะเดินขบวน ธรรมศาสตร์ก็เลยต้องเอาด้วย จึงจัดขบวนไป พวกเรานักเรียน ต.ม.ธ.ก. ก็เข้าร่วมด้วย การเดินขบวนในครั้งนั้น รัฐบาลจอมพล ป. ก็สนับสนุนอย่างเต็มที่ ผมจำได้ว่า เดินออกจากธรรมศาสตร์ ไปทางราชดำเนิน อ้อมสี่แยกคอกวัว แล้วก็มาออกตรงกระทรวงกลาโหม มาถึงก็เห็นจอมพล ป. ยืนอยู่ที่ระเบียงหน้าตึกกระทรวงกลาโหม ตอนรับ และกล่าวสนับสนุนการเรียกร้องดินแดนคืน แต่แล้วเราก็ได้เห็นว่าเป็นเรื่องที่ท่านปรีดีพูดในวันนั้นเป็นความจริง เพราะเราได้ดินแดนคืนแล้วในที่สุดก็ต้องคืนกลับไป

หลังจากนั้นแล้ว ผมได้มีโอกาสพบท่านอาจารย์ปรีดีอีกครั้งหนึ่ง ตอนที่ผมทำงานอยู่สำนักงานเร่งรัดและพัฒนาชนบท และเดินทางไปดูงานที่อเมริกา ตอนขากลับ ผมก็ได้แวะไปเยี่ยมท่านที่ปารีส ซึ่งท่านได้เลี้ยงอาหารด้วยมือหนึ่ง

ฝากรักษา “ธรรมศาสตร์” ไว้ในจิตวิญญาณ

ผมรู้สึกภูมิใจมากที่ได้เรียนมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และจบที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เพราะชีวิตเติบโตมาได้ดีก็เพราะธรรมศาสตร์

ในปัจจุบันมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เติบโตขึ้นมาก สำหรับตัวมหาวิทยาลัยโตยิ่งใหญ่ในทางที่ดี แต่ผมมีความเห็นว่า นักศึกษาธรรมศาสตร์มีความรักมหาวิทยาลัยน้อยลง มีจิตวิญญาณของ “ธรรมศาสตร์” ในเรื่องสิทธิ เสรีภาพและประชาธิปไตยน้อยลง รวมทั้งมีความสนใจในเรืองการเมืองน้อยลง

ผมอยากให้นักศึกษามีความสนใจในเรื่องเหล่านี้มากขึ้น รวมทั้งอยากให้ธรรมศาสตร์ออกสู่สังคม ออกสู่ชนบทอย่างที่เคยทำมาในระยะหนึ่ง โดยการออกไปช่วยเหลือชาวบ้าน ไปให้ความรู้ สร้างความตื่นตัวทางการเมืองและประชาธิปไตย และรู้ในเรื่องสิทธิและเสรีภาพมากขึ้น

สุดจิตต์ ภูมิจิตร

ฉันชื่อ สุดจิตต์ ภูมิจิตร เป็นคนกรุงเทพฯ คุณพ่อเป็นครูโรงเรียนเทพศิรินทร์ คุณแม่เป็นแม่บ้าน ดิฉันได้เริ่มเข้าเรียนชั้นประถมที่โรงเรียนสตรีวิทยา และเรียนที่นั่นจนจบ ม.๖ เพราะใกล้บ้าน จบสตรีวิทยาก็มาเข้า ต.ม.ธ.ก. เป็นรุ่นที่ ๒ เวลาไปโรงเรียนบางวันก็นั่งรถเจ๊กที่คนจีนเขาเป็นคนวิ่งลากเราไป ฉันมีพี่น้อง ๑๒ คน มีฉันมาเรียนธรรมชาติคนเดียว คนอื่นเขาก็เรียนพยาบาลบ้างอะไรบ้างแล้วแต่เขาจะเลือก

ที่จริงฉันควรจะได้เป็น ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๑ แต่ปีที่ ต.ม.ธ.ก. เปิดเป็นปีแรกนั้นฉันยังไม่รู้จักโรงเรียนนี้และไม่รู้ว่าเขามีสอบ ตอนนั้นก็ไปสอบเข้าที่โรงเรียนครูสวนสุนันทา แต่โชคดีที่สอบไม่ได้ เลยเสียเวลาไป ๑ ปี มีเพื่อนสตรีวิทยาหลายคนที่สอบได้ก็ไปเป็นครูกัน

เข้าแผนกเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

ปีต่อมาฉันก็ได้มาสอบเข้า ต.ม.ธ.ก. เขาประกาศว่าจะรับเข้าเรียนเพียงสี่ร้อยคน ฉันสอบได้ที่ร้อยกว่า ๆ และได้เข้าเรียนในห้อง ค.ควาย

สมัยนั้นพ่อแม่ไม่ค่อยมีบทบาทในการเลือกที่เรียนหรือสาขาที่จะเรียน แต่สำหรับฉันคุณพ่อก็จบจากธรรมศาสตร์ ตอนเลือกที่เรียนครั้งที่ ๒ ท่านกำลังวางแผนสร้างท่าเรือคลองเตย จึงเสนอว่าให้เรียนบัญชีที่ธรรมศาสตร์ เมื่อจบแล้วจะได้มาช่วยงานที่ทำเรือ ฉันก็เลยตัดสินใจเลือก ต.ม.ธ.ก. และได้เข้าเป็นรุ่นที่ ๒ ในปี ๒๔๘๓

ตอนอยู่สตรีวิทยาเป็นโรงเรียนผู้หญิงล้วน พอเข้ามาธรรมศาสตร์แล้วเจอเพื่อนผู้ชาย ตอนแรกก็เดินก้มหน้าก้มตา ไม่กล้ามองใคร ความรู้สึกตอนแรกมันก็อาย ๆ แต่พออยู่ไปสักเดือนเดียวก็ชินแล้ว เพราะเพื่อนผู้ชายรุ่น ๑ นี่เขาชอบล้อ กระแนะกระแหน นาน ๆ ก็ชินไป และกลายเป็นเพื่อนกัน สามี่ของฉัน คุณเจิม ก็เป็น ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๑ รุ่นเขาไม่มีผู้หญิง เพราะตอนนั้นมีผู้หญิงมาสมัครคนเดียว เขารู้ว่าจะไม่ค่อยมีเพื่อนก็เลยสละสิทธิ์ไปเสีย

เครื่องแบบ

ชุดเครื่องแบบของนักศึกษาหญิงโรงเรียนเตรียมฯ เป็นเสื้อแขนสั้นสีขาวเอวจัมพ์นิด ๆ เป็นแผ่นอยู่ริมสุดสั้น ๆ ปกเป็นวงกลมมีผูกหูกระต่าย ตรงอกติดตราของโรงเรียนเตรียมฯ ส่วนกระโปรงจะเป็นสีน้ำเงินกรมท่าหรือสีดำ จีบแค่เข้าหรือครึ่งน่อง ใส่ถุงเท้ารองเท้าหุ้มข้อเหมือนนักศึกษา ตอนไปเดินเรียกร่องดินแดนก็ใส่ชุดนี้ ส่วนเวลาที่ไม่ได้ไปโรงเรียนก็แต่งตัวธรรมดา ไม่มีขาสั้นอย่างทุกวันนี้ สั้นที่สุดก็อยู่ได้แค่เข้า

การสอบ

ตอนนั้นใน ต.ม.ธ.ก. รู้สึกว่าจะทุกเทอมจะมีการสอบ และแต่ละคนจะต้องเปลี่ยนห้องไปตามคะแนน คนที่ได้คะแนนเป็นที่ ๑-๓๐ อยู่ห้อง ก ส่วนที่ ๓๐ ขึ้นไปก็ห้อง ข ห้อง ค ตามคะแนนของตัว ส่วนฉันอยู่ห้อง ค ตลอด ผลการเรียนอยู่ในระดับกลาง ๆ ตอนนั้นมีห้องเรียนทั้งหมดน่าจะสัก ๗ ห้องคือ ก, ข, ค, ง, จ, ฉ แล้วก็มีห้องพิเศษ ฐ. คือเป็นห้องที่เรียนเป็นภาษาฝรั่งเศสอยู่ห้องเดียว นอกนั้นเรียนภาษาอังกฤษ ซึ่งจะมีการแบ่งแยกตั้งแต่ตอนสอบเข้า เพราะเขาจะให้เลือกว่าจะเรียนโดยใช้วิชาเอกภาษาอังกฤษหรือภาษาฝรั่งเศส

วิชาต่างๆ

แม้ฉันจะไม่ได้อยู่ห้อง ฐ. ซึ่งเป็นห้องเอกภาษาฝรั่งเศส แต่ฉันก็ชอบเรียนวิชาภาษาฝรั่งเศสที่สุด เพราะเราเรียนภาษาอังกฤษแล้วมาเรียนฝรั่งเศสรู้สึกมันง่ายขึ้น ทำได้ดีกว่าภาษาอังกฤษ

อาจารย์ที่สอนภาษาฝรั่งเศสตอนนั้นมีมาตามอุทัย ชาวฝรั่งเศสซึ่งเป็นภรรยาของ ดร.อุทัย พวกเราก็เรียกกันแต่มาตามอุทัยจนจำไม่ได้ว่าจริง ๆ แล้วท่านชื่ออะไรกันแน่

วิชาอื่นก็มีวิชาแปลก ๆ อย่าง วิชาเทคโนโลยี และอีกหลายวิชาซึ่งตอนนี้ก็จำไม่ค่อยจะได้แล้วเพราะมันเยอะมาก ครูส่วนมากจะเป็นครูผู้ชาย ครูผู้หญิงที่จำได้ก็จะมีคุณครูประมวล ซึ่งโดยมากจะคุมอยู่ห้องพยาบาล ที่จำได้แม่นก็คือครูทุกคนดีกับพวกเรามาก

ความผูกพันระหว่างเพื่อน

สำหรับฉันแล้ว การได้นั่งเรียนร่วมกับนักศึกษาชายเป็นเรื่องแปลกใหม่ เรา นั่งเรียงตามเกรด ตามคะแนนที่แต่ละคนสอบได้ รู้สึกว่ามีความเท่าเทียมกัน และทำให้สนิทสนมกันได้ง่ายขึ้นแต่ส่วนมากผู้หญิงเขาก็อยู่กลุ่มผู้หญิงตามความเคยชิน กับพวกป๊ออื่นก็สนิทกันเพราะได้ทำกิจกรรมร่วมกันบ้าง ในรุ่นของฉัน ครุสมบัติที่สอนวิชาพลศึกษาเหมารถพาไปทัศนศึกษา อย่างห้องของฉันได้ไปที่ปากน้ำ ที่สมุทรเจดีย์ แต่ไม่ทราบเหมือนกันว่าห้องอื่น ๆ จะได้ไปด้วยหรือเปล่า

แต่ละห้องถ้าอยู่ปีเดียวกันส่วนมากก็จะรู้จักกัน เพราะบางวิชาก็ต้องมาเรียนรวมกัน อย่างวิชาพลศึกษาเป็นต้น เวลาสอบพวกเราก็ไม่ค่อยซีเรียสกันเท่าไร บางทีสอบ ๆ ไปก็ห้อยกระดาษคำตอบลงไปให้เพื่อนดูบ้าง มีลอกกันเล็ก ๆ น้อย ๆ ทั้งที่มีครูคุมสอบเดินดูตลอด เวลาส่งสมุดการบ้าน นักศึกษาผู้ชายเขาก็ไม่ค่อยจะทำกันหรอก มาเปิดของเราแล้วเอาไปลอกหมดพวกนี้ซน ๆ ทั้งนั้น

ฉันรู้สึกสนิทสนมกับเพื่อน ๆ โรงเรียนเตรียมมากกว่าตอนเรียนมหาวิทยาลัย ยิ่งกับเพื่อน ๆ รุ่น ๒ ยังสนิทมาจนถึงตอนนี้ มีการนัดพบเจอกันอยู่ทุกเดือน ฉันเป็นคนออกจดหมายนัดเจอกัน อย่างเช่น ลูกเพื่อนแต่งงาน เพื่อนป่วยหรือเพื่อนจะตาย ฉันก็จะทำจดหมายแจ้งให้รู้กันทั่วและชวนกันไปงาน ไปเยี่ยม ทำให้พวกเรารักกันเหนียวแน่นมาจนตอนนี้ ตอนแรกเรานัดทานข้าวทุกเดือน มากัน ๓๐ คน เดียวนี้เหลือสามเดือนครั้ง คนก็ค่อย ๆ ลดลง เหลือห้าคน เวลามาก็ต้องให้ลูกจูงมาบ้าง ตอนนี้อย่างคนก็เก่าลึบกว่าแล้ว ฉันนี่แปดสิบเจ็ดแล้ว แต่เราก็กังติดต่อกัน

สิ่งที่ทำให้เรารักสนิทกันเหนียวแน่นขนาดนี้อาจเป็นเพราะตอนนั้นมันมีกิจกรรมเยอะ อย่างการแข่งขันกีฬาในมหาวิทยาลัยก็มีแข่งหลายอย่างทั้งกระโดดข้ามรั้ว วิ่งร้อยเมตร สองร้อยเมตร แข่งในรุ่น ๑ รุ่น ๒ รุ่น ๓ อะไรอย่างนี้ แต่รุ่น ๑ จะเสียเปรียบเขาเพราะมีแต่ผู้ชาย ตอนนั้นมีคนมาชอบฉันหลายคนเพราะเราเป็นนักกีฬา เขาก็มามาแหยมมาแซว เวลาที่มีซ้อมกีฬาเขาจะมายืนกันข้าง ๆ เต็มไปหมด เราก็ซ้อมไป เขาก็กระเช้าไป เรียกชื่อบ้าง แต่เราก็ไม่ค่อยสนใจ ตอนหลังพอเรียนไปสักพัก รู้จักกันก็เป็นเพื่อนกันหมด

นอกนั้นก็ยังมีการแข่งขันกีฬาเนื้ตบอล ผู้หญิงระหว่างเตรียมจุฬายกับเตรียมฯ ธรรมศาสตร์ (แข่งที่สนามจุฬาย) งานบอลลประเพณีก็ไปทุกปี วันอาจารย์ปรีดี วันธรรมศาสตร์ก็ไปร้องเพลงทุกปี ถ้าจะไม่ไปก็เพราะว่าตายแล้วหรือไปไม่ไหวแล้วเท่านั้น

งานฟุตบอลประเพณี

บรรยากาศงานบอลสมัยฉันยังเรียนเตรียมกัศีกักเหมือนเดี๋ยวนี แต่เห็นว่าการล้อ การเมืองมันไม่ค่อยเข้มข้นเหมือนก่อน แต่การแปรอักษรรู้สึกว่าจะเก่งขึ้น อาจเป็นเพราะสมัยนั้น ยังไม่มีนักศึกษาเท่านี้ การแปรอักษรให้หลังการฉิ่งทำได้ยาก แต่ตอนนั้นการแปรอักษรสวยงาม มาก

การทำโทษ

เมื่อก่อนนี้พวกเราเคารพครูมาก เวลาทำผิดยังถูกตีอยู่เลย โดยเฉพาะพวกแก่น ๆ รุ่น ๒ ไม่ค่อยมี แต่รุ่น ๑ มีจำแลงกับละลิว บุนนาคซึ่งโดนตีกลางห้องประชุมทั้งรวมสองรุ่นให้ได้ เห็นกันทุกคน โทษฐานที่แอบสูบบุหรี่ บางทีก็ไต่ต้นจำปี บางทีก็ในห้องน้ำ พอสูบก็นึกควันพุ่งออกมา จนโดนจับได้ วันที่โดนตีเขาหุ่่งกางเกงมาสองสามชั้น ตีเท่าไรก็ไม่เจ็บ ตอนหลังผู้อำนวยการ จับได้จังหวัดขา เมื่อก่อนการสูบบุหรี่นั้นถือว่าเกเรมาก

ครั้งหนึ่ง สองคนนี้ทะเลาะกันและจะต่อยกันเลยโดนครูพละจับผูกเชือกแล้วชักกรอกให้ ชกกันที่ต้นกำมปูหลังมหาวิทยาลัย เราพวกก็ไปดูแล้วหัวเราะกันจนคู่อริเองก็เข้าจนเลิกต่อยกัน ไปเอง

ละลิว บุนนาคนั้นเป็นตัวแสบของรุ่น ๑ เลย และเป็นเพื่อนสนิทของคุณเจิม สามี่ของฉัน ชอบมานอนค้างบ้านนี้บ่อย ๆ สมัยเรียนเรามักจะไปนั่งกันข้าง ๆ ศาลเจ้าพ่อสิงโต เพราะตรงนั้น มันมีร้านอาหารอยู่ บางทีก็มีถ้วยเดียวเรือพายก็มาจอดอยู่ข้าง ๆ ก็แอบกินกัน ออกจะสนุกมากกว่า อร่อย

(ละลิวเขาเป็นลูกเจ้าคุณสนิทกับครอบครัวฉันมาก กระทั่งตอนที่ฉันแต่งงานกับ คุณเจิมแล้ว เขาก็ยังมานอนอยู่ที่บ้านฉันเสมอ ตอนนั้นคุณหญิงแม่ของคุณละลิวท่านจ่ายเบี้ยเลี้ยง ให้วันละยี่สิบบาท เขามีพี่น้อง ๕ คนคือ คุณละล่อง คุณละลิว คุณละลิวละล่อง คุณละล่องละลิว แล้วก็ มีน้องสาวชื่อ คุณลีลา)

เวลาพวกเราจะไปเที่ยวกันก็มักจะเป็นที่เฉลิมกรุง ซึ่งมีร้านกาแฟใส่ครีมอร่อยมาก ชื่อ ออน ล็อก หยุน เดียวนี้ก็ยังอยู่ แล้วก็ร้านโรงที่ตรงข้างเฉลิมกรุงซึ่งถ้วยเดียวฝัดอร่อยมาก มารู้ทีหลังว่าเขาใส่น้ำมันงา เลยทำให้หอม อร่อย แหล่งความบันเทิงในสมัยนั้นยังมีไม่เยอะอย่าง ทุกวันนี้ หนังสือก็มีให้เลือกไม่มาก ที่ฉันอ่านโดยมากจะเป็นการ์ตูน (ชื่อเรื่องอะไรก็จำไม่ได้แล้ว) หรือก็ไม่เป็นหนังสือนิทาน แต่ที่แน่ ๆ ก็คือไม่มีหนังสือแพชั่นอย่างทุกวันนี้

มีครอบครัว

ตอนนั้นเวลาคนจะจับกันเป็นแฟนกันก็คบกันเปิดเผยปกติ ก็ไม่มีใครมาแหง เพื่อสนิทก็จะรู้จักกันเป็นนัย ๆ แต่สมัยนั้นมันไม่เหมือนสมัยนี้ จะไปเที่ยวกันนอกสายตาผู้ใหญ่ที่นอกจะไม่งาม โดยมากเขามีสำนึกและไม่ทำอย่างนั้น จะเจอกันที่โรงเรียน และมหาวิทยาลัยเป็นส่วนใหญ่ เวลาเจอกันก็คุยกันเฉย ๆ ไม่มีเดินควงกัน เรียกว่าถ้าไม่รู้มาก่อนว่าชอบกันคนอื่นก็จะดูไม่ออก เสรีแล้วก็ต่างคนต่างกลับ หรืออย่างวันหยุดคนที่เขารักกันชอบกันก็จะไปหากันที่บ้านผู้ใหญ่รับรู้ อยู่โรงเรียนก็อยู่ในสายตาของครูอาจารย์ตลอดเวลา

ฉันถือว่าโชคดีกว่าเพื่อนนักศึกษาเตรียมคนอื่นเพราะอาจารย์ปรีดีท่านเป็นเพื่อนกับคุณพ่อของคุณเจิม (คุณพระเจนสกลรัตน์) ตอนฉันแต่งงานกับคุณเจิมในปี ๒๔๘๗ คุณพ่อก็ไปหาอาจารย์ปรีดีให้ท่านมาเป็นประธานแต่งงาน ท่านก็เลยให้แต่งที่ตึกโดม รู้สึกว่าจะเป็นคู่เดียวที่ได้แต่งบนนั้น อาจารย์ทั้งหลายก็มาร่วมงาน อย่างอาจารย์ถนัดและอาจารย์อาบ คอมันต์ เพราะตอนเป็นนักศึกษาเราก็ได้ทำกิจกรรมช่วยเหลือโรงเรียนมาตลอด ครอบครัวเราสนิทกับท่านผู้ประศาสน์การกับท่านผู้หมิงพอสมควร วันที่ลูกแต่งงานเชิญท่าน ท่านก็มาเป็นประธานให้ เราติดต่อกันอยู่เรื่อย ปีใหม่ วันเกิด เราก็กินเยี่ยมท่านผู้หมิงที่บ้านที่ทุ่งมหาเมฆ

Spanish Dance

ตอนแต่งงานฉันจบจากเตรียมแล้วและเข้ามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ กำลังเรียนบัญชี ปี ๒ พอแต่งงานแล้วก็เลยไม่ได้เรียนต่อ ส่วนคุณเจิมนั้นจบกฎหมายได้ปริญญาเรียบร้อยแล้ว

ตอนนั้นแม้จะแต่งงานแล้ว แต่ก็ยังมีกิจกรรมที่ต้องกลับมาช่วยโรงเรียน ตอนนั้นในหลวงสองรัชกาลที่แปด ที่เก่า ท่านเสด็จนิวัติพระนครตอนที่พักหยุดเทอม ธรรมศาสตร์ก็เชิญเสด็จมางานเลี้ยงต้อนรับ พวกอาจารย์ก็ให้เราไปเต้นระบำสเปนซึ่งเคยแสดงมาครั้งหนึ่งแล้วในอีกโอกาสหนึ่ง ผู้ฝึกซ้อมให้คือมาตามอุภัย (พินทุโยธิน) ครูสอนวิชาภาษาฝรั่งเศส พอมาแสดงเป็นครั้งที่สองท่านจึงไม่เหน็ดเหนื่อย เพราะไม่ต้องเริ่มต้นฝึกใหม่ เครื่องแต่งตัวก็มีอยู่พร้อมแล้ว นักเต้นจับคู่หญิงชาย แล้วก็เต้นถวายท่านบนตึกโดมเลย ที่จริงตอนซ้อมก็กำลังแพ้ท้อง ก็ต้องซ้อมบ้างพักบ้าง แต่ในที่สุดงานก็ผ่านไปได้ด้วยดี

ทำงาน

หลังแต่งงานแล้วฉันก็ไปทำงานโรงพิมพ์ประยูร ของคุณประยูร หอมวิไล เพราะมันอยู่แถวเสาชิงช้า ซึ่งใกล้บ้าน ตอนนั้นโรงพิมพ์กลายเป็นร้านสุขาภัณฑ์ไปหมดแล้ว ตอนนั้นก็มีหน้าที่ตรวจรูปเป็นหลัก พอออกจากงานนี้ก็มาคุมโรงเรียนวัดธาตุทอง เพราะว่าคุณพ่อของคุณเจิมเป็น

คนสร้างวัดนี้ หลวงพ่อดีตเจ้าอาวาสก็เป็นลูกเลี้ยงของคุณพ่อคุณเจิม ทุกเช้าเราก็เอาของมาถวายตลอด อยู่มาท่านก็มาปรึกษาว่าท่านอยากจะทำโรงเรียนอนุบาลเรียนฟรี กินฟรี ให้กับเด็ก ๆ แถวพระโขนงและคลองเตยนี้ ฉันก็เลยมาทำให้ท่านจนกระทั่งเดี๋ยวนี้ รู้สึกดีใจที่ได้ออกไปทำงานให้กับสังคม ตอนนี้อยู่กับพวกครู ๆ และเด็ก ๆ ทำแล้วก็สบายใจที่เราได้ทำอะไรให้คนอื่นบ้าง

ลูก ๆ ของฉัน ๔ คนไปเรียนเมืองนอกหมด เราส่งไปตั้งแต่ ม.๓ คนโตจบจากอเมริกา คนที่สองจบจากอังกฤษ คนที่สามจบจากสวีเดน คนที่สี่ จบประวัติศาสตร์จากอเมริกา ตอนแรกก็เข้าไปเป็นอาจารย์ที่ธรรมศาสตร์ แต่ได้เงินเดือนแค่น้อยกว่าบาท เขาคิดว่าใช้ไม่พอเลยมาทำงานกับบริษัทของพ่อ

ฉันรักธรรมศาสตร์

ฉันรักธรรมศาสตร์ และเฝ้ามองการเปลี่ยนแปลงของธรรมศาสตร์ตลอดมา ก็ได้เห็นว่าเรามีแต่จะดีขึ้น ฉันยังดีใจว่ามหาวิทยาลัยเรายังมีชื่อเสียงดีขึ้นในด้านการศึกษา สังคมก็ยอมรับการที่เราได้ขยายไปที่ศูนย์รังสิตก็เป็นเรื่องที่ดีมาก ที่นั่นกว้างขวาง ต้องขอบคุณอาจารย์ป๋วยที่ซื้อที่ไว้ ท่านมองการณ์ไกล ถ้าไม่ซื้อที่ตั้งแต่ตอนนั้นเราก็ไม่รู้จะขยายอย่างไร วันที่เปิดศูนย์รังสิตเราก็ยังไปปลูกต้นยูงทองกันเลย สิ่งที่ทำให้ธรรมศาสตร์เป็นธรรมศาสตร์ได้อย่างทุกวันนี้อยู่ที่คนของเรา ทั้งผู้บริหาร ครูบาอาจารย์ และนักศึกษา ปัจจุบันนี้เราก็ยังมีชื่อเสียงดีอยู่ ก็ยังไม่ย่อหน้าใครหรอก

ตอนนี้คนรุ่นฉันก็ค่อย ๆ ตายกันไป รุ่น ๒ จาก ๓๐๐ กว่าคนที่เข้ามาเรียน ตอนนี้เหลือ ๘๐ คนแล้ว หรืออาจน้อยกว่านั้นเพราะเพื่อนที่อยู่ต่างจังหวัดบางที่เขาตายแล้วญาติ ๆ ก็ไม่ได้บอกเรา แต่ถ้าผู้หญิงด้วยกันเราจะรู้เพราะมีกันอยู่แค่ ๓๐ คนเท่านั้น พวกเรามีการจัดการเงินสวัสดิการรุ่น คนไหนเสียชีวิตก็ให้สองพัน ช่วงนี้ที่ไม่ได้เก็บเงินรุ่นแล้วเราก็ไปงานศพกัน แล้วแต่ใครจะทำบุญ และเวลาทำบุญให้รุ่น เราจะไปเลี้ยงที่โรงพยาบาลสงฆ์ ใครจะจ่ายเท่าไรก็มาช่วยกันทุกปี วันที่ยี่สิบ หรือยี่สิบเอ็ด เดือนมีนา เสร็จแล้วก็ไปทานข้าวกันที่โรงแรมเวียงใต้ของรุ่นพี่ ธรรมศาสตร์ชื่อ คุณนนทกานท์ เวลาเจอกันที่ไรก็คุยกันแต่เรื่องความหลัง เรื่องของเรา เรื่องของธรรมศาสตร์ แล้วก็มีความสุข รอจะได้มาเจอ มาคุยกันในเรื่องเดิม ๆ นี่อีกอย่างไม่มีวันเบื่อ

ประวัติศาสตร์บอกเล่า ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๓

คนึง ฤาไชย

วัยเด็ก

ผมเกิดที่จังหวัดอุตรดิตถ์แต่ไม่ได้เป็นคนอุตรดิตถ์ คุณพ่อของผมเป็นข้าราชการทหาร จึงถูกย้ายไปประจำตามจังหวัดต่าง ๆ ที่จริงท่านเป็นคนเพชรบุรี สมัยเด็กผมก็ต้องย้ายตามท่านไปเรื่อย จากอุตรดิตถ์ไปสระบุรี จากสระบุรีไปลพบุรี เรียนหนังสือในจังหวัดนั้นบ้างจังหวัดนี้บ้างไม่ค่อยเข้าที่เข้าระบบกับเขาเท่าไรหรอก ก่อนมาเข้าเตรียมมัธยมศึกษาตรีนี้ ทุกๆ เลตามคุณพ่อไปเรื่อย ๆ เมื่อผมจะขึ้น ม.๖ คุณพ่อกับคุณแม่เปลี่ยนจากทหารมาเป็นตำรวจและเข้ามาซื้อบ้านในกรุงเทพฯ ผมก็ต้องย้ายมาเรียนโรงเรียนอินทรีศึกษา บ้านใหม่ของเราอยู่แถวบางกอกใหญ่ เค้ายเรียกคลองบางลำเจียก ไกล ๆ กับท่าพระ เวลาผมมาโรงเรียนเตรียมมัธยมศึกษา ตรี ก็ขึ้นรถที่เจริญพาศน์มาลงที่ศิริราช แล้วก็นั่งเรือข้ามไป

อันที่จริงคุณพ่อกับคุณแม่ท่านอยากให้เข้าโรงเรียนนายร้อย แต่พอผมไปสมัครสอบเตรียมนายร้อยก็พบว่าสายตามันเอียง ทำให้ไม่ผ่านตรวจโรค ผมก็ต้องกลับมาอยู่บ้าน ระหว่างที่ยังไม่รู้จะเรียนอะไรผมมีหน้าที่ต้องออกไปรับไปส่งพี่สาวไปเรียน เพราะที่บ้านผมเขาหวังลูกสาว

ตอนนั้นเพื่อนฝูงที่จับหกด้วยกันมากก็ชวนไปเรียนเตรียมมัธยมศึกษา ตรี ผมก็ไปกับเค้าโดยที่ไม่รู้เรื่องอะไรหรอก ไม่รู้จักเตรียมมัธยมศึกษา ตรีด้วยซ้ำ ตอนที่ขึ้นใบสมัครสอบก็ไม่คิดว่าจะได้ เขามีสอบทั้งภาษาไทย เรียงความ ย่อความ คือเน้นหนักไปทางภาษาไทยเพราะว่าให้เข้ามาเรียนเพื่อไปทำงานราชการ แล้วก็มีการสอบภาษาอังกฤษบ้าง แต่พวกเราเป็นเด็กต่างจังหวัดภาษาต่างประเทศ

จะสู้เด็กในเมืองหลวงไม่ค่อยได้ แต่วิชาภาษาไทย ย่อความนี้ทำได้ พอประกาศผลออกมาก็มีชื่อ กับเขาด้วย ผมก็ตืออกดีใจใหญ่

สมัยที่ผมสอบเข้ามามันมีทั้งหมดสิบเอ็ดห้อง ห้องละประมาณยี่สิบ สามสิบคน ผมได้อยู่ห้อง ซ โช่ พอเปิดเทอมก็ได้เรียนในตึกใหญ่ วันแรกท่านผู้ประศาสน์การมาแจกกระดาษ แจกสมุดเรียนในงานปฐมนิเทศซึ่งจัดในห้องประชุมใหญ่ใกล้ท่าพระอาทิตย์

เมื่อพวกเราเจียบเสียงลงอาจารย์ปรีดีท่านก็ออกมากล่าวต้อนรับ ตอนนั้นก็ยังไม่รู้จัก ท่านสักเท่าไร เคยเห็นท่านบ้างตามหนังสือพิมพ์ รู้ว่าท่านคือหลวงประดิษฐมนูธรรม แต่ก็ไม่รู้ อะไรลึกซึ้งเพราะตอนนั้นแม้จะมีหนังสือพิมพ์แต่ก็หาอ่านลำบาก วิทยุก็มีอยู่ช่องเดียว ถึงได้ฟังก็รู้เรื่องบ้างไม่รู้เรื่องบ้างเพราะยังเด็ก

ชีวิตโรงเรียนเตรียมฯ

โรงเรียนเตรียมฯในสมัยนั้นเป็นที่รวมของคนทุกฐานะ ทุกชนชั้น ในเหล่านักเรียนเตรียมฯ นั้นมีตั้งแต่คนที่อึดคัตไม่มีเงินกินอาหารกลางวัน คนที่พอมีกินไม่ต้องอดอย่างผม ไปจนถึงบางคน ที่ทางบ้านมีฐานะดีมาก ๆ อย่างลือลือล่อง บุนนาค ซึ่งเรารู้ว่าเขาเป็นลูกพระยา เขาก็ทำตัวปกติ ไม่ได้ถือตัวอะไร แต่มีอยู่วันหนึ่งที่เขาใส่สูทมาเรียนแล้วก็ให้รถเจ๊กเข้ามาส่งถึงหน้าตึกเลย ไม่รู้นึกพิเรนทร์อะไรขึ้นมา เพราะปกติเขาก็ชอบทำอะไรแผลง ๆ อยู่แล้ว พอมาถึงก็เลยโดนพวกเรา โห้ต้อนรับเสียดายใหญ่

พอเริ่มเรียนนอกจากได้เพื่อนใหม่จากทุกสารทิศ พวกเราก็ได้พบกับวิชาแปลก ๆ ที่นอกเหนือจากที่เราเรียนตอน ม.๖ หลักสูตรของเตรียมฯธรรมศาสตร์ทำให้นักศึกษาได้เปิดโลกทัศน์ อย่างวิชาเทคโนโลยี เศรษฐศาสตร์ แม้แต่วิชาปรัชญาก็มีสอน ใครจะคิดว่าเราจะเรียนเพื่อเตรียมไปเป็นนักกฎหมายนี้จะสอนเทคโนโลยี สอนเศรษฐศาสตร์ซึ่งเราคิดว่าไม่เกี่ยวกับนักกฎหมายเลย และในขณะเดียวกันก็มีสอนดนตรี วรรณคดี บาลี-สันสกฤตด้วย

เท่าที่นั่นยังไม่พอ วิชาที่ไม่คิดว่าจะได้เรียนก็ยังมีอีกเช่น ชวเลขและพิมพ์ดีด ซึ่งตอนนั้น เราไม่รู้อะไรจะเรียนไปทำไม แต่ท่านผู้ประศาสน์การท่านเห็นตั้งแต่แรกว่า เราต้องได้ใช้ในการทำงาน แน่นนอนเพราะไม่ว่าหน่วยราชการไหน กระทรวงใดก็ต้องใช้สองวิชานี้ทั้งสิ้น คล้าย ๆ กับการเตรียมเราให้พร้อม ให้รู้ทุกอย่าง ส่วนใครจะไปทางไหนก็แล้วแต่เราจะเลือกเอาเอง

วิชาชวเลขนี่ทำให้นักเรียนเตรียมฯหลายคนได้ดิบได้ดีมาแล้ว อย่างจำรูญรองปลัดกระทรวงมหาดไทยนี่เขาก็เคยเป็นแชมป์ชวเลขของประเทศไทย พอจบเตรียมฯ แล้วไปทำงานในสภา จดอภิปรายจนได้ดิบได้ดี ท่านทูตอรุณ ภาณุพงศ์ก็เคยเป็นแชมป์พิมพ์ดีดประเทศไทย พอจบเตรียมฯก็ได้ไปเป็นหน้าห้องจอมพล ป. จอมพลสฤษดิ์

นอกจากจะได้เรียนวิชาที่จำเป็นต่อการทำงานแล้ว ท่านผู้ประศาสน์การยังอุตสาหะไปหาอาจารย์ที่มีคุณภาพที่สุดมาสอนพวกเรา อาจารย์ที่สอนวิชาไหนก็เป็นสุดยอดของวิชานั้นวิชาภาษาฝรั่งเศส ก็ได้คนที่จบจากฝรั่งเศสอย่าง ดร.สมปอง อาจารย์นวลจันทร์ ซึ่งเป็นอาจารย์ผู้หญิงที่ทำให้พวกเราได้ฮือฮากันมาก เพราะท่านจะนั่งกระโปรงเหนือหัวเขานิดหน่อย สมัยนั้นถือว่าเปรี้ยวมากแล้ว คือท่านทั้งเก่งทั้งสวยก็เป็นขวัญใจวัยรุ่นอย่างพวกเรา คุณครูที่สอนบาลีบางท่านก็เป็นเจ้าคุณสีกามาจากพระมาสอนเราให้รู้จักแห่งของภาษาไทย แต่ส่วนใหญ่แล้วเราก็เรียนวิชากฎหมายกับฝรั่งเศสเป็นหลัก

ผมจำได้ว่าตอนนั้นเรากลัวครูอาบ คอมนตร์มาก เพราะท่านเป็นผู้อำนวยการ เพื่อนคนหนึ่งโดนครูอาบเขียนหน้าห้องประชุมใหญ่เพราะเอาปากกาหมึกซึมไปสลัดใส่ท่านหลังจากโดนท่านตำหนิจากการทำผิดอะไรสักอย่างหนึ่ง พอท่านเรียกไปถึงห้องประชุมมันก็ลงนอนกับพื้นเพราะโรงเรียนเก่าของเขาให้นอนลงให้ครูตี ครูอาบก็เรียกให้ขึ้นแล้วตีไปหกทีหรือสิบสองทีก็จำไม่ได้แล้วก็ประกาศว่าโดนตีข้อหาอะไร เพราะนี่เป็นข้อหาทำก้าวร้าวกับอาจารย์ผู้ใหญ่ ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องอุกอาจมากสำหรับสมัยนั้น

ลุงโต

ลุงโตเป็นยามที่เฝ้าประตูที่ทำพระจันทร์ ใครจะเข้า จะออกได้ ก็ต่อเมื่อ หนึ่งถึงเวลาสองต้องแต่งตัวเรียบร้อย คือแม้จะเลิกเรียนแล้วก็ต้องแต่งชุดลูกเสือสมุทรเสนา ต้องใส่หมวกเพื่อนรุ่นผมคนหนึ่งเป็นผู้หญิงชื่อมาลิวิภา สารเกษตรตรีณ เค้าลืมนเอาหมวกมาหรือยังนี่ละ ลุงโตก็ไม่ให้ออก ก็ต้องบอกเพื่อนให้โยนหมวกเข้ามาให้ใส่ถึงจะได้ออกจากโรงเรียน

พวกเราบางคนก็ไปหลอกแกบ้าง ไปแกล้งแกบ้าง เพราะหงุดหงิดที่แกเข้มงวดมาก พอใครทำผิดแกจะจดชื่อไว้ว่าชื่ออะไร ทำผิดอะไร แล้วเอาไปรายงานที่กองอำนวยการ พอชื่อเราไปถึงตรงนั้นก็จะถูกทำโทษโดยการให้ยืนตากแดด แกจะจริงจังกับการเป็นหูเป็นตาให้ครูอาบ คอมนตร์มาก มารู้อีกทีหลังว่าลูกชายแกเรียนโรงเรียนเตรียมทหาร

การเรียนร่วมกัน

ตอนนั้นโรงเรียนเตรียมมีนักเรียนชายมากกว่านักเรียนหญิง พวกเราส่วนใหญ่ก็จากโรงเรียนชายล้วนและหญิงล้วน เมื่อมาเข้าโรงเรียนเตรียมต้องนั่งเรียนปนกันหมดก็ต้องมีการปรับตัวกันพอสมควร แต่ด้วยความเคยชิน เวลาเลิกเรียนส่วนใหญ่พวกเราก็ยังจับกลุ่มกันตามเพศของตัวเอง ผู้หญิงเขาก็อยู่กลุ่มเขา ไอ้เราก็จับกลุ่มของเรา แต่บางทีเวลาเราจลเจจลเชอร์จาจากการสอนในไมโครโฟนไม่ทันก็ต้องมีไปปรึกษากัน หรือแลกกันดูสิ่งที่อีกฝ่ายจดบ้าง ก็ทำให้สนิทกันหมด

อย่างคุณสมาน คักดีสงวน นี่เขาเป็นคนที่ทำเลคเชอร์ได้ดีมาก หมดชั่วโงมแล้วจะเอาสิ่งที่เพื่อน ๆ จดมาประมวลเข้าด้วยกันแล้วคัดใหม่ให้สวยงามอีกครั้ง แล้วก็ลอกมาแจกเพื่อน ๆ

บางที่ผู้หญิงเค้าก็เรียนเก่งกว่าเรา เขาก็ได้เป็นหัวหน้าห้อง อย่างคุณวิไล ปิ่นทอง แต่งงานแล้วก็อาจจะเปลี่ยนนามสกุลเป็น ดันติประภา ที่เป็นหัวหน้าห้องห้อง๒ ตอนปี ๒ ตอนนั้นปีหนึ่งเป็นห้อง ก, ข, ค, ง พอขึ้นปีสองเปลี่ยนเป็นห้อง ๑, ๒, ๓, ๔ ตามคะแนน พวกเราจึงได้มีเพื่อนหลากหลาย ปกติในห้องก็จะมีกิจกรรมที่เกี่ยวกับการเรียนกันอยู่แล้ว แต่ว่าการสนทนากับเพื่อนต่างชั้นก็ต้องอาศัยกิจกรรมอื่น ๆ เช่นเล่นกีฬาด้วยกันอยู่ที่มเดียวกัน ผู้หญิงเขาจะเล่นละครด้วยกันอย่างมาลิวิกากับเครือพันธ์ุ ที่เล่นละครตอนปีตภาคเรียนครั้งหนึ่งและตอนโนหลวงเสด็จครั้งหนึ่ง รู้สึกจะเป็นเรื่อง อินอะเปอร์เขียนมาร์เก็ต และระบำสเปนในเพลง La Paloma

กิจกรรม

กิจกรรมหลัก ๆ ที่ทำให้คนธรรมศาสตร์มีโอกาสได้สนุกร่วมกันก็คืองานฟุตบอลประเพณี วันนั้นจะเป็นวันพิเศษที่กรุงเทพฯ กลายเป็นสี่เหลี่องแดงชมพูทั้งกรุง บนถนนถ้าเป็นรถสี่ล้อสีเดียวกันสวนกันก็จะร้องเฮให้กัน แต่ถ้าเป็นคนละสีกันก็จะโห่กันเอาสนุกเอามันตามประสาวัยคะนอง แต่จะไม่มีทะเลาะบาดหมางกัน แพ้ชนะไม่สำคัญ แต่ตอนนั้นเราชนะมาตลอด พอวันที่เราแพ้สงครามโลกก็เข้าเมืองไทย

วันนั้นพวกผู้หญิงเค้าจะแต่งตัวสวยไปเชียร์ นุ่งกระโปรงขาว ใส่เสื้อแดงเหมือนกันหมดเลย แล้วก็หมีหมวกที่พับได้ ส่วนผู้ชายก็นุ่งกางเกงขาวยาวสีขาว แล้วเสื้อเหลืองแดง แล้วก็หมีหมวกเหมือนกัน พวกเราจะออกจากบ้านกันตั้งแต่เช้า แม้ว่าเค้าจะแข่งกันสี่โงมเย็น พ่อแม่ผู้ปกครองเขาก็จะรู้ว่าวันนี้เป็นวันที่ต้องปลดปล่อยให้พวกเราได้ออกมาสนุกกันหนึ่งวันในหนึ่งปี

ธรรมศาสตร์จะมีรถคันหนึ่งเรียกว่า ไอ้โกร่ง มันจะคล้ายรถเมลเล็ก สีเทา ๆ เค้าสร้างให้คนนั่งข้างบนได้ส่วนข้างล่างเอาไว้บรรทุกของ ส่งของ คุณสมานเขาจะไ้ขึ้นไอ้โกร่งบ่อยเพราะเป็นนักดนตรี มีเล่นที่ไหนก็ต้องนั่งไอ้โกร่งไป พวกเราหนุ่ม ๆ ไ้ขึ้นไปนั่งข้างบน แฮ่มมันโก้มากนะ แต่วันที่แพ้จุฬายี่นั้งคอตกลับมหาวิทยาลัย วันนั้นกลับมามันค่า สองทุ่มกว่าแล้วก็แจกข้าวปลาอาหาร ต่างคนต่างกินข้าวแล้วก็รีบกลับบ้าน

นอกจากนั้นก็แข่งกีฬาอย่างอื่นเช่น รักบี้ แต่ไม่สนุกเท่าฟุตบอล ฟุตบอลนี้แข่งกับจุฬายอย่างเดียว แต่รักบี้มันเล่นทั้งนายร้อย นายเรือ จุฬา ธรรมศาสตร์ ตอนหลังนี้มี วชิราวุธ เกษตรศาสตร์เข้ามาแข่งด้วย เมื่อมีหลายทีมเข้าก็มีแข่งหลายครั้งทำให้ตามไปเชียร์ยากกว่างานบอลประเพณีซึ่งเราทุกคนตั้งหน้าตั้งตารอมาทั้งปี กิจกรรมอื่น ๆ เท่าที่จะไ้ก็รู้สึกว่าจะมีงานไหว้ครูครั้งหนึ่งตอนปีแรกที่เข้ามาไ้ไ้ไ้เป็นงานใหญ่มาก

เวลาว่างจากกิจกรรมของโรงเรียนนั้นไม่มากนัก บางคนก็อาจไปดูหนังด้วยกันที่โรงหนังเฉลิมกรุงบ้าง พวกที่มีแฟนก็จะนัดกันไปดูหนัง สมัยนั้นเวลาไปดูหนังก็ต้องแต่งตัวเรียบร้อยหน่อยนะ ตอนนั้นมันเป็นสมัยของจอมพล ป. ผู้หญิงต้องใส่หมวกสานสวย ๆ ผู้ชายก็ใส่หมวกธรรมดาสีเสื้อกระดุมห้าเม็ด กางเกงแพร ไม่มีปก เป็นคอตั้งๆ เรียกว่าแต่งแบบในพล นิกร กิมหงวนเลย และที่ตรงเฉลิมบุรีจะมีลอดช่องสิงคโปร์ ซึ่งถ้าใครไม่ได้กินถือว่าล้าสมัยมาก วัยรุ่นที่มีระดับต้องไปกินลอดช่องเจ๊กฮั่วที่เฉลิมบุรี เป็นแฟชั่นการกินแห่งยุคนั่นเลยทีเดียว

ตอนนั้นผู้ปกครองเขาจะไม่ค่อยมีบทบาทกับเรามาก ถ้าจะเป็นห่วงก็แต่ลูกสาวเท่านั้นละ อย่างที่บอกว่า คุณพ่อมอบหมายให้ผมมีหน้าที่รับส่งพี่สาว ครั้งหนึ่ง พี่สาวเขากลับดึกก็ต้องนัดกันเพราะมันไม่มีมือถือเหมือนสมัยนี้ ผมก็ไปคอยเข้าบ้านพร้อมกันหน้าบ้าน สามทุ่มเขาก็มา สนุกมาเลย แต่ผมถูกพ่อติฐานพาพี่สาวไปเที่ยว

โดยส่วนตัวแล้วผมเป็นเด็กเรียบร้อย ไม่มีวีรกรรมอะไร อยู่ในโรงเรียนก็มีทำกิจกรรมเล็กน้อย เช่น เป่าแตรให้วงโยธวาทิต แล้วก็ไปเล่นฟุตบอลที่แข่งกันระหว่างห้อง หรือภายในมหาวิทยาลัย สุวัฒน์ วรดิลกก็เป็นนักฟุตบอลทีมเดียวกับผม

ตอนนั้นมีคนชวนไปเป็นเสรีไทย ชวนไปบ้านท่านอาจารย์ปรีดี แต่ผมก็ไม่ได้ไปกับเขา ตอนหลังมาฟังเพื่อนเล่าให้ฟังว่าไปแล้วเจออะไรบ้าง ก็คิดว่าฟังดูเป็นนิยายไปหน่อยแต่เหตุการณ์ก็ทำให้รู้ว่าสิ่งที่เขาพูดเป็นความจริง อย่างคุณเสริม บุญสุตม์ ที่ไปโดดรมติดท้ายเครื่องบินตอนปฏิบัติภารกิจกับเสรีไทย

กิจกรรมอีกอย่างหนึ่งที่พวกผมชอบทำกันก็คือ การไปแอบดูนักเรียนของกรมศิลปากร เขาซ้อมรำ จนมาวันหนึ่งทางศิลปากรก็โทรเข้ามาว่าพวกเรานี้ไปเจาะรูดู อาจารย์อาบก็มาจับพวกเราได้ ก็โดนตีกันสนุกไปเลย แต่ผมรอด เพราะวันนั้นไม่ได้ไปดูกับเขาด้วย

นอกจากนั้นก็ยังมีอีกสิ่งที่เราทำร่วมกันนอกหลักสูตร สมัยนั้นมีร้านน้ำซึ่งเราเรียกว่าร้านแก้วแดงซึ่งเป็นร้านอาหารที่เคยอยู่ตรงถนนนิตยาสตรีในปัจจุบัน ผมจำไม่ได้ว่าเป็นเพราะอะไรที่ทำให้เราประท้วงไม่กินของเขา เตื่อตร้อนจนครูอาบต้องมาสะสาง แล้วก็จบเรื่องไป

ยุวชนทหาร

ในปี ๒๔๙๓ ผมเข้าเตรียมธรรมศาสตร์ปี ๑ ยังต้องแต่งชุดลูกเสือสมุทรเสนา แต่พอขึ้นปีสองในช่วงปี ๒๔๙๔ ประเทศไทยก็เข้าสู่สงครามมหาเอเซียบูรพา จอมพลแปลก ผู้นำเผด็จการของเราที่เลือกเข้าฝ่ายเยอรมัน และได้จัดตั้งหน่วยยุวชนทหารคล้าย ๆ กับยุวชนนาซีของฮิตเลอร์ โดยให้พลโทประยูร ภมรมนตรี เป็นคนดูแลหน่วยนี้ และปลุกฝังให้เยาวชนนับสนุนนโยบายของทหารและปลุกใจให้รักชาติ เครื่องแบบนักเรียนเตรียมก็กลายเป็นชุดยุวชนทหารทั้งหมด

เรียกร่องดินแดน

ตอนนั้นผมอายุราวสิบหก สิบเจ็ด แต่ก็รู้สึกที่เราโตแล้ว เพื่อนในรุ่นบางคนยังเป็นเด็กชายอายุสิบห้าก็มี ผมได้มารู้จักการเดินทางในช่วงนี้เอง เพราะเขามีการเดินทางเรียกร่องดินแดนจากฝรั่งเศสกันโดยนักเรียนเตรียมของทั้งจุฬายและธรรมศาสตร์ เท่าที่จำได้ผมว่ามันยังไม่มีแกนอย่างที่เราเข้าใจในขณะนี้หรอก เราเดินเป็นสัญลักษณ์ของอุดมการณ์ความคิดเราเท่านั้น ตอนเดินก็มีร้องเพลงชาติ เพลงเชียร์ แล้วก็พูดว่า “แผ่นดินของเราต้องเอาคืนมา” พวกครูอาจารย์ที่โรงเรียนก็ไม่ว่าอะไร เพราะเขาก็เข้าใจว่าเมื่อเรามีความรู้สึกก็ต้องระบายออกทางหนึ่งทางใด

ช่วงนั้นใกล้จะมีสงครามโลก พอเราเรียนจบเตรียมสงครามโลกก็เข้าเมืองไทยแล้ว จำได้ว่าอยู่ป่วนขึ้น วันที่ ๘ ธันวาคม ๒๔๘๔ ตอนนั้นเรามีฟุตบอลจุฬา-ธรรมศาสตร์ ในวันที่ ๖ ซึ่งเป็นครั้งแรกเราแพ้จุฬาย ตอนเดินกลับกันมาจากสนามกีฬาอารมณไม่ตีกันใหญ่ หนังสือพิมพ์ยังเขียนเลยว่าเป็นลางไม่ดีสำหรับประเทศไทย อยู่ไปได้สองวันญี่ปุ่นบุกขึ้นมาจากจริง ๆ

การงาน

ผมต้องทำงานพิเศษเป็นเสมียนตั้งแต่ก่อนเข้าเตรียมเสียอีก ที่แรกคือศาลากลางจังหวัดธนบุรี ซึ่งอยู่ติดกับศาลากลางพระนคร ทำงานแล้วก็เดินมาเรียนได้ด้วย ตอนนั้นได้เงินเดือนยี่สิบบาท เพิ่มค่าครองชีพอีกสองบาท แต่ก็ยังใช้ไม่ค่อยจะพอ พอเทศบาลนครกรุงเทพ เปิดสอบเสมียนอีกระดับ โดยให้เงินเดือนสามสิบห้าบาท ผมก็เลยไปสอบและได้งานนั้น จากนั้นก็สอบเลื่อนอันดับอีกทีไปอยู่กองโรคติดต่อ และได้ทำงานที่โรงพยาบาลศส เพราะเค้ามีกรมการแพทย์ที่นั่น โดยได้เงินเดือนเพิ่มขึ้นเป็น ๕๐ บาท

คนเป็นเสมียนมีหน้าที่หลักคือคอยจดข้อมูลต่าง ๆ ที่ผ่านเข้ามาในกรม เมื่อถึงหน้าร้อนก็ต้องออกไปฉีดยากันหิวตักโรค และใช้ทรัพย์สิน พอเข้าปี ๒๔๘๓-๒๔๘๔ ในหน่วยก็เริ่มมีคนญี่ปุ่นเข้ามาร่วมทำงานในกองด้วย จึงได้เรียนภาษาญี่ปุ่นพอสื่อสารกันได้เล็กน้อย ก็มีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน

พอทำงานไปได้สักพักสงครามก็ซึกจะจริงจังมากขึ้น มีการทิ้งระเบิดก็เกิดคนบาดเจ็บล้มตาย คนในที่ทำงานผมซึ่งเป็นพวกสาธารณสุขก็ต้องไปรับคนเจ็บ คนตาย มาจัดการเก็บไว้ด้านหลังของกรมซึ่งแต่ก่อนเป็นโรงเรียนเงินที่ต้องปิดลงเพราะสงคราม กรมการแพทย์จึงใช้ที่นี่เป็นที่เก็บศพ

ด้านกองโรคติดต่อก็ต้องทำงานด้านที่ว่านี้ด้วย คือป้องกันภัยทางอากาศ ระเบิดลงที่ไหนก็ต้องเปิดหวิวแจ้งให้ทราบ หลังจากระเบิดลงแต่ละครั้งก็ต้องออกไปรับคนเจ็บ คนตายมาจัดการเสมียนอย่างผมจะมานั่งทำงานจดอย่างเดียวในภาวะอย่างนี้ก็ได้ ต้องออกไปช่วยเขาด้วย

ในช่วงสงครามนี้ผมอยู่ประมาณปีหนึ่งปีสอง สงครามกำลังเดือด จำได้ว่าวันหนึ่ง ผมก็เข้างานที่ยศเสตามปกติ วันนั้นมีการทิ้งระเบิดยกใหญ่แถวเทเวศน์ เมื่อการระเบิดปิดฉาก โทรศัพท์ก็ตั้งขึ้นเพื่อตามให้พวกเราไปจัดการคนเจ็บ คนตาย

ในสภาวะการแบบนี้แม้จะไม่ใช่หน้าที่ แต่ด้วยความอยากดู อยากรู้ อยากเห็นก็ตามไปช่วยเค้าพาคนเจ็บมาส่งโรงพยาบาล เสร็จแล้วก็เก็บศพไว้ด้านหลังที่ทำงาน

ในช่วงสงครามแบบนี้มีภาพสะท้อนใจให้ได้เห็นไม่เว้นแต่ละวัน วันหนึ่งมีโทรศัพท์มาแจ้งว่ามีภารกิจทิ้งระเบิดที่ฝั่งธน ผมก็ออกไปทำหน้าที่แบบใจไม่ตีเพราะเป็นห่วงคุณแม่ซึ่งไปดูแลคุณยายที่บ้านแถวฝั่งธนใกล้วัดพิชัยญาติ พอไปถึงเจอแม่ไม่เป็นไรก็จิตใจดีขึ้น แล้วสลับย้ายสองโมงก็ต้องกลับไปทำงาน รถที่กองที่ไปเก็บศพผ่านมามาพอดี ผมจำได้ก็โบกจะไปด้วย ช่างหน้ามีคนนั่งอยู่เต็มแล้ว ผมเลยต้องไปอยู่ข้างหลังกับศพ วันนั้นศพเต็มหลังรถไปหมด แขนขาด ขาขาดบ้าง เราก็ต้องนั่งไปคิดแต่ว่าดีกว่าเดิน ภาพในวันนั้นยังติดตาจนถึงวันนี้

สมัยนั้นญาติจะต้องมาตามหาศพเอาเอง คือแต่ละย่านก็จะมีที่เก็บศพ วันธรรมดาวันหนึ่ง มีคนมาตามหาลูกจากเทเวศน์ ถามชื่อแล้วก็ไม่พบในรายชื่อคนเจ็บ ผมก็ถามว่า “จะไปดูคนตายไปไหมผมจะพาไป” เขาก็บอกว่าจะไป พอเข้าไปเห็นศพลูกทั้งสี่คนเรียงกันเลย ก็ร้องไห้โฮปานจะขาดใจ ผมเห็นแล้วก็สะท้อนใจอย่างมาก

ตอนนั้นเวลาหิวอดต่างคนต่างก็วิ่งลงหลุมหลบภัย ช่วงที่มีทิ้งระเบิดหนักๆ ผมก็พาแม่หลบไปอยู่อ่างทอง เรื่องการเรียนไม่ต้องพูดถึงเพราะไม่ได้เรียนเลย ธรรมศาสตร์ก็ต้องปิดทำการชั่วคราว เพราะต้องใช้เป็นสถานที่กักพวกเชลยศึกอังกฤษ อเมริกา แม้แต่อาจารย์ฮัตชินสันก็ถูกจับเป็นเชลยอยู่ที่นั่นด้วย

ตอนหลังมารู้ว่าเป็นความคิดของท่านปรีดีในการรักษามหาวิทยาลัยไว้ เพราะว่าคนที่มาทิ้งระเบิดคืออเมริกา เมื่อรู้ว่ามีคนของตัวเองอยู่ในธรรมศาสตร์ จะได้ไม่ทิ้งระเบิดในนี้ เป็นกุศโลบายที่รักษาทั้งธรรมศาสตร์ และป้องกันวังหลวงด้วย

นัก “ศึกษา”

ผมเป็นนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในช่วงสงคราม ก็เลยไม่ได้เรียนอะไร แค่มาลงทะเบียน แล้วก็มาสอบก็สอบตามเวลานัด นาน ๆ ทีก็เข้ามาซื้อคำสอน คำบรรยายที่เค้าขายในมหาวิทยาลัย หาเวลาได้ก็นัดตัวกันในกลุ่มเพื่อน

ผมมีเพื่อนสนิทอยู่ห้องเดียวกัน อย่างสินสมบัติ อุดมเกียรติ รูปหล่อ ลูกพ่อค้าเศรษฐี มีบ้านใหญ่อยู่ชอยพระนาง แล้วก็มิสิงโต ประไพพานิชย์ วิธาร วัฒนธรรม อภรณ์ สุนทรสนาน แล้วก็มิวี่เชียร เพ็ญชาติ ผมมักจะเลิกเซอร์ให้เพื่อน ๆ ฟังเพราะมีเวลาดูหนังสือมากกว่าคนอื่น

ผมยังจำบรรยากาศสมัยนั้นได้อยู่เลย พอใกล้จะสอบบริหารจะต้องยืมอ่านหนังสือ ไม้จิ้มฟัน วันหนึ่ง ขณะที่อ่านหนังสือด้วยกัน เราก็นั่งของเราไป สักพักก็ได้ยินเสียง โครม หันไปเห็นบริหารลงไปนอนกับพื้นแล้ว

สมัยนั้นพวกเราต่างคนต่างทำงานไปด้วย เรียนไปด้วย หลบลูกกระเบิดไปด้วย สงครามมันทำให้อะไรมันต้องชะงักไปประมาณแปดปี สงครามจบผมก็เรียนจบพอดี ผมก็ไปสมัครสอบอัยการ ตอนนั้นก็สอบไปอย่างนั้นเพราะมันว่างงานไม่รู้จะทำอะไร แต่พอประกาศผลสอบออกมาปรากฏว่าสอบได้ที่หนึ่ง วันที่เค้าเรียกไปดูใบรับรองของเนติสภาคก็ไปยื่นรอรอรางที่ทำพระจันทร์ตรงนั้นมีกลุ่มหนุ่ม ๆ ๓-๔ คนยืนคุยกันอยู่ว่า “ยินดีด้วยเว้ย สอบได้ที่สองใช่ไหม แล้วคนที่ได้ที่หนึ่งละ” คนที่ได้ที่สองก็ตอบว่า “ไม่รู้แม่มัน ป่านี้อย่างไร” โดยไม่รู้ว่าผมซึ่งเป็นคนที่ได้ที่หนึ่งยืนอยู่ตรงนั้นด้วย

หลังจากสอบได้ผมก็ได้เป็นอัยการที่แพร่ ตอนนั้นเงินเดือนอัยการผู้ช่วยก็ได้ ๑๐๐ บาท ส่วนถ้าเป็นฝ่ายศาลจะได้ ๒๐๐ ผมก็เลยมีความคิดจะไปสอบทางนั้นเพราะตอนนั้นก็แต่งงานมีครอบครัวแล้ว มีความจำเป็นต้องหารายได้ให้มากขึ้นเพื่อมาเลี้ยงดูเขา ขณะเดียวกัน กพ. เค้าประกาศว่ามีทุนให้ไปเรียนกฎหมายในต่างประเทศ

เมื่อดูวิชาที่ต้องสอบก็พบว่าใกล้เคียงกับวิชาที่ใช้สอบผู้พิพากษา ผมเลยสมัครสอบทั้งสองอย่าง ผลประกาศมาก็ได้ทั้งสองอย่าง แต่ผลสอบทางศาลประกาศก่อน ผมจึงได้ไปเป็นผู้ช่วยผู้พิพากษาให้กับอาจารย์ธานินทร์ กรัยวิเชียรอยู่ ๗ เดือน ทำงานได้สักพักผลสอบ กพ. ก็ออกมาว่าผมได้ด้วย พอเขาให้เลือกระหว่างอเมริกากับอังกฤษผมก็เลือกอังกฤษเพราะได้รับอิทธิพลจากการเป็นผู้ช่วยอาจารย์ธานินทร์อยู่พักใหญ่เลยได้ฟังเรื่องมหาวิทยาลัยในอังกฤษมาจนเกิดแรงบันดาลใจในการไปอังกฤษเหมือนท่าน

เมื่อไปถึงอังกฤษก็เกิดความรู้สึกที่ว่า การเสาะแสวงหาความรู้ความเชี่ยวชาญนั้นไม่ยากถ้ามีแหล่งให้เราได้เรียนรู้ได้ แล้วห้องสมุดของเคมบริดจ์มันดีเหลือเกิน จะค้นเรื่องอะไรอย่างไรมันก็มีทั้งนั้น มันจึงเกิดความรู้สึกว่าต้องเรียน แล้วก็ต้องเรียนให้ดีด้วย ผมเรียนจบตรีในสองปี มีเวลามีทุนเหลืออีกหนึ่งปี ผมเลยได้เรียนจนจบโท แล้วก็สอบได้เนช ของอังกฤษติดมาด้วย

เมื่อกลับเมืองไทยผมก็เข้าไปทำงานสายอัยการเหมือนเดิม ตอนนั้นผมได้ไปบรรยายให้ท่านมาลัย หุวะนันท์ รองปลัดกระทรวงมหาดไทยฟังเรื่องกฎหมายแล้วท่านพอใจผมมากจนเสนอจอมพล ปรภาสาย้ายผมมาช่วยงานในกระทรวง ผมจึงได้ตำแหน่งผู้อำนวยการสำนักนโยบายและแผนมหาดไทย มีอำนาจหน้าที่เทียบเท่าอธิบดี

ช่วงนั้นเองผมไปเจอคุณบุญชู โรจนเสถียรซึ่งเป็นสมาชิกสภาอนุสัญญาแห่งชาติด้วยกันมา เขาก็ชวนให้ไปเป็นรองปลัดกระทรวงมหาดไทย ในสมัยที่อาจารย์ธานินทร์เป็นนายก

คุณสมัคร สุนทรเวชเป็นรัฐมนตรีมหาดไทย เป็นอยู่ได้สักปีรัฐบาลก็โดนปฏิวัติ ผมเลยไม่ได้อยู่ในวงการเมืองอีกต่อไป และได้คิดว่ามาเปิดสำนักงานกฎหมายของตัวเองดีกว่า

แม้ผมจะผ่านงานบริหารระดับสูงทั้งในแวดวงราชการและธุรกิจมามาก แต่ความภาคภูมิใจในชีวิตการทำงานกลับอยู่ที่การได้เป็นครูบาอาจารย์ เพราะผมรู้สึกว่ เราสร้างคนขึ้นมา เราให้ความรู้เขาด้วยความเต็มใจไม่หวังอย่างอื่น

ผมมีลูกศิษย์ลูกหามากมาย พอถึงวันเกิดก็มากันเต็มไปหมด มันก็ทำให้เราชื่นใจ เมื่อ ๓๐ ปีที่แล้วจุฬายเขาเชิญผมไปสอนก่อน ๑๕ ปีต่อมาธรรมศาสตร์ก็เชิญด้วย เพิ่งจะหยุดเมื่อต้นปีที่แล้วนี้เองเพราะตอนนี้สุขภาพไม่ค่อยอำนวยเท่าไรแล้ว

ถึงธรรมศาสตร์

ผมเห็นธรรมศาสตร์เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นเรื่อย ๆ เรื่องสถานที่ไม่ต้องพูดถึงเพราะเรามีรังสิตแล้ว เรื่องครูอาจารย์ของเราก็ดี ผมคิดว่าเรายังจะมีบทบาทให้สังคมไปอีกนาน เพราะเราสร้างคนให้รู้จักคิด รู้จักทำเพื่อส่วนรวม

พวกเราชาว ต.ม.ธ.ก. แต่ละคนไม่รู้จะอยู่กันอีกสักกี่ปี อายุก็เยอะ ๆ กันทั้งนั้น ตอนนั้ก็ได้แต่เตรียมตัวกลายเป็นประวัติศาสตร์ส่วนหนึ่งของมหาวิทยาลัยเท่านั้นเอง ได้แต่หวังว่าคนในรุ่นปัจจุบันจะรักธรรมศาสตร์ และรักษาความเป็นธรรมศาสตร์ต่อไป

เครือพันธ์ บำรุงพงษ์

วัยเด็ก

ดิฉันเป็นคนอยุธยา พ่อแม่ปู่ย่าตายายก็เป็นคนอยุธยาบ้านเดียวกับท่านอาจารย์ปรีดี ในวัยเด็กเติบโตขึ้นมาในครอบครัวผู้พิพากษาซึ่งได้ชื่อว่าเที่ยงตรงมากขนาดชาวบ้านชาวสวนเอาผลไม้ของสวนใส่เรือมาให้ ท่านก็ยังให้ชนกลับไป ท่านผู้นี้คือ พระยานลราชสุวัจน์ ท่านมีศักดิ์เป็นหน้าของคุณพ่อ ดิฉันเรียกท่านว่าคุณปู่

คุณปู่ไม่มีลูกแต่บ้านท่านมีหลานเยอะ เพราะญาติ ๆ ของท่านจะเอาลูกมาฝากไว้ในปกครองของท่าน เพื่อให้ได้เรียนหนังสือในโรงเรียนที่มีชื่อในกรุงเทพฯ สำหรับดิฉันนั้นคุณปู่และคุณย่าหญิง (คุณหญิงของท่าน) ขอมาเลี้ยง ตั้งแต่ดิฉันยังจำความไม่ได้ แต่พออายุได้สักประมาณ ๑๐ ขวบ คุณพ่อก็ขอดิฉันคืนจากคุณปู่เพื่อมาเลี้ยงเอง

ดิฉันอยู่บ้านคุณปู่ท่ามกลางญาติมากมายทั้งชายหญิง ซึ่งล้วนแล้วแต่เป็นลูกพี่ลูกน้องกัน ส่วนใหญ่เขาโตเป็นรุ่นหนุ่มรุ่นสาวดูแลตัวเองได้แล้ว

ด้วยความที่ในบ้านมีคนอยู่ด้วยกันมาก คุณปู่จึงวางระเบียบไว้พอสมควร เช่น เมื่อถึงเวลารับประทานอาหาร หลาน ๆ ทุกคนจะต้องมาทานพร้อมกัน โดยจะมีเสียงเคาะระฆังบอกเป็นสัญญาณ เมื่อมาถึงก็นั่งแยกเป็นหลานผู้ชายวงหนึ่ง หลานผู้หญิงวงหนึ่ง

ในบ้านนี้ หลานทุกคนจะมีหน้าที่ช่วยงานบ้านตอนเช้าก่อนไปโรงเรียน หลานผู้ชายจะรดน้ำต้นไม้ รดน้ำสนามหญ้า เก็บกวาดบริเวณบ้านให้สะอาด ถ้าหญ้ายาวก็ต้องตัดหญ้าด้วย ส่วนหลานผู้หญิงก็ต้องช่วยดูแลความสะอาดในบ้าน จัดดอกไม้อะไรต่างๆ

ทางกีรียมารยาทคุณย่าหญิงก็ทำการอบรมหลานทุกคนให้เรียบร้อย มีสัมมาคารวะ รู้จักกาลเทศะ ดิฉันเองเคยถูกทำโทษเรื่องกีรียมารยาทจำได้มาจนบัดนี้คือ บ่ายวันหนึ่งคุณย่าหญิงเอาเสื้อปูเออนหลังที่เรือนเล็ก ดิฉันวิ่งตึง ๆ เข้ามาในห้องที่ท่านเอนหลังอยู่ ท่านตื่นขึ้นเรียกดิฉันมาสั่งสอนว่า ถ้ามีผู้ใหญ่นอนอยู่ก็อย่าเข้ามา หรือถ้าจำเป็นจะต้องเข้ามาก็ต้องเดินก้มหลังย่องเข้ามาพยายามอย่าให้มีเสียงรบกวน และท่านก็เขกตาคุ่ม ๓ ที ไม่เจ็บเท่าไรหรอก แต่หลายจำดี บ้านคุณปู่นี่เองเป็นที่อบรมบ่มนิสัยและกีรียมารยาทเบื้องต้นของดิฉันในเรื่องระเบียบ ความเอื้อเฟื้อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ที่สำคัญต้องรู้จักหน้าที่ ที่จะทำให้แก่บ้านและแก่ส่วนรวม และรู้ประมาณไม่ฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือย

การศึกษา

ดิฉันได้เข้าเรียนที่โรงเรียนสตรีโชติเวชต่อมาทางกระทรวงศึกษาฯ ได้ปรับปรุงวังสวนสุนันทา ซึ่งรกร้างอยู่ขึ้นเป็นโรงเรียนสตรี ชื่อ โรงเรียนสวนสุนันทา แล้วอพยพนักเรียนโรงเรียนสตรีโชติเวชทั้งโรงเรียนไปเรียนที่โรงเรียนสวนสุนันทา ส่วนโรงเรียนสตรีโชติเวช ทราบว่าได้เปิดเป็นโรงเรียนการช่าง สอนเย็บปักถักร้อย ทำดอกไม้ประดิษฐ์ ฯลฯ จากนั้นก็มาจบชั้น ม.6 ที่โรงเรียนราชินี (ล่าง)

ตอนนั้นคุณพ่อรับราชการเป็นรองราชเลขาธิการ แห่งสำนักพระราชวัง ซึ่งเป็นตำแหน่งเลขาของในหลวง แต่ขณะนั้นท่านอาจารย์ปรีดีดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการในขณะที่ในหลวงประทับอยู่ต่างประเทศ ดังนั้นคุณพ่อจึงต้องทำหน้าที่คล้ายกับเป็นเลขาของท่านอาจารย์ปรีดี คุณพ่อต้องทำงานใกล้ชิดกับท่านอาจารย์ปรีดีในเวลาราชการ เวลาที่มีข้อราชการอย่างใดต้องนำเสนอให้ท่านพิจารณา ให้ท่านรับทราบ

ดิฉันมองว่าท่านอาจารย์ปรีดีเป็นผู้ที่ควรแก่การเคารพนับถือ และการที่ท่านเป็นหัวหน้าก่อตั้ง มธก. เป็นมหาวิทยาลัยเปิด ท่านให้โอกาสแก่ผู้ที่ใคร่ศึกษาหาความรู้ แต่ไม่มีทุนทรัพย์พอเพียงได้ทำงานไปด้วย เรียนไปได้ด้วย ทำให้ประชาชนมีโอกาสได้รับการศึกษาชั้นมหาวิทยาลัย ได้ผู้มีการศึกษาดีมารับใช้สังคมได้มากขึ้น มีความหวังขึ้น

เมื่อดิฉันเรียนจบจากโรงเรียนราชินีล่าง คุณพ่อจึงได้ให้มาสอบเข้าเรียนที่โรงเรียนเตรียมฯ ของธรรมศาสตร์ซึ่งอาจารย์ปรีดีเป็นผู้ตั้งขึ้น ดิฉันเองก็ไม่มีความคิดเป็นอื่น หรืออย่างน้อยก็ไม่มีความคิดที่จะโต้แย้งว่าไปที่ไหนดีกว่า จึงได้เข้าเรียนที่โรงเรียนเตรียมในปี ๒๔๘๓-๒๔๘๔ ต่อมาภายหลังน้องสาวของดิฉันอีกคนหนึ่งก็ได้มาเข้าโรงเรียนเตรียมในรุ่น ๖ อีกเช่นกัน

แม้ดิฉันจะเรียนในโรงเรียนหญิงล้วนมาโดยตลอด แต่เมื่อเข้ามาเจอเพื่อนผู้ชายในโรงเรียนเตรียมฯก็ไม่ถึงกับรู้สึกแปลกไปเท่าไรหรอก เพราะเรารู้ตัวแต่เพียงว่าเรามาเรียนหนังสืออีกอย่างเพื่อนผู้หญิงในโรงเรียนเตรียมฯก็มีอยู่พอสมควร เวลาจะไปไหนก็ไปกันเป็นกลุ่ม เพื่อนผู้ชายเราก็ไม่ได้สนใจ นักเรียนผู้ชายสมัยนั้นเรียบร้อยมากค่ะ เป็นสุภาพบุรุษ

ตอนนั้นบ้านของดิฉันอยู่ที่สุขุมวิทซอย ๘ การเดินทางจากบ้านมาโรงเรียนเตรียมฯ ส่วนใหญ่ดิฉันจะมากับรถบ้านคุณประไพระ ซึ่งเป็น ต.ม.ธ.ก. รุ่นเดียวกับที่บ้านอยู่ตรงข้ามกัน บ้านเขาค่อนข้างมีฐานะเพราะเป็นหลานท่านเจ้าคุณปริดาซึ่งเป็นคหบดีเจ้าของอสังหาริมทรัพย์ส่วนใหญ่ในซอยนี้ ส่วนขากลับโดยมากดิฉันจะใช้รถราง

แม้โรงเรียนเตรียมฯจะมีเด็กต่างจังหวัดเข้ามาเรียนอยู่มาก แต่ดิฉันมีเพื่อนต่างจังหวัดไม่มากนักเพราะส่วนใหญ่เขาจะเป็นผู้ชาย ดิฉันจึงไม่ค่อยได้ไปสนิทด้วย แต่เพื่อนผู้หญิงเกือบทั้งหมดจะเป็นคนกรุงเทพฯ และมีปริมาณน้อยกว่าผู้ชายมาก ห้องหนึ่งก็น่าจะมีสัก ๕-๖ คนเห็นจะได้ สมัยนั้นไม่ค่อยมีเรื่องชู้สาวให้เห็นเท่าไร คนที่จีบกันเป็นแฟนมีน้อยมาก

เมื่อเข้ามาในโรงเรียนเตรียมฯ ดิฉันได้อยู่ห้อง ข โข่ เวลาเรียนนักศึกษาหญิงมักจะได้นั่งโต๊ะตรงกลางด้านหน้า ส่วนผู้ชายก็อยู่ข้างซ้าย ขวา และข้างหลัง ในปี ๑ พวกเรายังไม่ได้นั่งตามคะแนน และยังไม่มีกรสอบเลื่อนห้องด้วย แต่พอเราขึ้นปี ๒ ก็ต้องเปลี่ยนห้องตามคะแนน โดยคนที่สอบได้คะแนนมากก็อยู่ห้อง ๑ คะแนนน้อยลงมาก็อยู่ห้อง ๒

รุ่น ๓ น่าจะเป็นรุ่นสุดท้ายที่ได้ใช้ชื่อห้องเป็น ก ข ค... ในปีหนึ่ง และเปลี่ยนเป็นตัวเลข ๑ ๒ ๓ ... ในปี ๒ รุ่นต่อ ๆ มาจะใช้ชื่อห้องเป็นตัวเลขตั้งแต่ปี ๑ แล้ว

ดิฉันรู้สึก่ววิชาที่สอนในโรงเรียนนี้มีความหลากหลายมาก ทั้งภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส ภาษาบาลี วรรณคดี โคลง กาพย์ กลอน พิมพ์ดีด ชวเลข ซึ่งสองวิชาหลังจะมีประโยชน์ในการทำงานอย่างมาก เพราะเราสามารถพิมพ์จดหมายส่งได้เลย ทำให้เราได้เปรียบนักเรียนโรงเรียนอื่นที่อาจต้องไปหาเรียนวิชาพวกนี้จากข้างนอก ส่วนนักเรียนเตรียมฯนั้นพร้อมที่จะทำงานได้ทันที

นอกจากนั้นก็ยังมีการเรียนวิชาที่เราไม่เคยแม้แต่จะได้ยินชื่อวิชามาก่อนเลย อย่างเช่น ปรัชญา เศรษฐศาสตร์ หรือกระทั่งภาษาละติน ตอนแรก ๆ ก็ยังรู้สึกว่าทำไมเขาถึงให้เรียนหลายวิชาขนาดนี้ ในขณะที่เดียวกันก็ทำให้พวกเรารู้สึกว่ามันน่าสนใจ เพราะได้เรียนอะไรกว้างขวางมาก คล้ายกับว่าเขาต้องการให้พื้นฐานไว้ว่าถ้าใครสนใจด้านไหนก็ไปเรียนต่อได้เอง

อาจารย์ที่มาสอนในโรงเรียนเตรียมฯก็ล้วนแต่ดี ๆ ทั้งสิ้น บางท่านก็ทำให้ดิฉันทิ้งมาก อย่างอาจารย์สอนวิชาภาษาละติน ซึ่งน่าจะเป็นชาวอังกฤษชื่ออาจารย์ ฮัตเจสสัน ท่านเป็นคนเสียงดังมาก ในชั่วโมงเรียนภาษาละตินนั้นจะต้องเรียนรวมกันในห้องประชุม เพราะท่านไม่มีเวลาสอนทีละห้อง ๆ พวกเราจึงต้องแบ่งครึ่งชั้นเช่น ห้อง ก ถึง ห้อง ง เรียนตอนเช้า ส่วนที่เหลือเรียนตอนบ่าย

พอท่านเข้ามา นักศึกษาก็ยังคุยกัน ท่านบอกเสียงดังโดยไม่ต้องใช้ไมโครโฟนว่า “นักศึกษา ขออยู่เงียบ” ดิฉันฟังในความดังของเสียงท่านมาก ภาษาไทยของท่านก็ออกจะแปลก ๆ อยู่สักหน่อย พวกนักเรียนชายเขาก็เลยมาล้อจน “นักศึกษา ขออยู่เงียบ” กลายเป็นอีกหนึ่งประโยคที่ติดปากนักเรียนรุ่น ๓

ในโรงเรียนเตรียมฯ การเรียนการสอนส่วนใหญ่จะใช้ภาษาไทย ยกเว้นวิชาภาษาต่างประเทศ ซึ่งจะใช้ภาษานั้นในการสอนเลย อาจมีภาษาไทยเพื่ออธิบายความหมายบ้าง แต่ส่วนใหญ่อาจารย์ทุกท่านก็จะใช้ภาษานั้นในการสอนให้มากที่สุด

ในวิชาดนตรีนั้นอาจารย์เป็นฝรั่ง แต่สอนด้วยภาษาไทยและอีกท่านเป็นคนไทยชื่อ ครูเล็ก แต่ท่านเกิดในเมืองไทย จึงพูดภาษาไทยได้ดีกว่าอาจารย์ฮัตเจสสัน เวลาเรียนกับท่านเรา จะไปเรียนกันในห้องประชุมซึ่งมีเปียโนสำหรับให้ท่านกดเป็นเสียงโน้ตต่าง ๆ ให้พวกเราฟังเทียบเสียง

พวกเราจะมีคุณครูประจำห้องที่มีหน้าที่รับผิดชอบนักเรียนในแต่ละห้อง ครูแต่ละท่านก็จะสอนวิชาที่คุณครูผู้นั้นถนัด เช่นครูประจำชั้นห้อง ซ โช่ ของดิฉันนั้นรู้สึกจะเป็นคุณครูสอนวิชาฝรั่งเศส เมื่อถึงชั่วโมงภาษาฝรั่งเศสของห้องอื่น ท่านก็ต้องไปสอน ตอนนั้นยังไม่มีครูผู้ช่วยที่เป็นบัณฑิตจบใหม่ และยังมีวิชาที่ต้องเรียนผ่านเสียงตามสาย มีแต่บางวิชาที่ต้องเรียนรวมกันในห้องใหญ่

พอเราขึ้นปี ๒ เราก็ได้เปลี่ยนครูประจำชั้นด้วย ส่วนครูประจำชั้นคนเดิมก็อยู่ห้องเดิมคอยดูแลนักเรียนใหม่ต่อไป นอกจากบรรดาครูอาจารย์แล้ว เจ้าหน้าที่อื่น ๆ ของโรงเรียนก็ทำให้รู้สึกว่าเขาก็เป็นกันเองและทำหน้าที่ได้ดี ที่สำคัญคือทำให้เรารู้สึกว่าเขาจะรักมหาวิทยาลัยมาก บางคนก็ได้มีปฏิสัมพันธ์กับนักศึกษาย่อยจนนักศึกษารู้สึกสนิทใจจนเข้าหาได้ อย่างคนเฝ้าประตูซึ่งเราจะเรียกกันว่า “ลุงสิงโต” ตอนที่เขาบังคับว่าใครไม่สวมหมวกจะเข้ามหาวิทยาลัยไม่ได้ บางทีมีคนลืมเอาหมวกมา ก็ให้คนที่สวมหมวกเดินเข้าไปก่อนแล้วก็โยนหมวกมาให้ ลุงสิงโตก็ไม่ว่าอะไรขอให้มีหมวกอยู่บนหัวเป็นพอ

กับเพื่อนนักเรียนที่อยู่คนละห้องกันก็มีบางคนที่เขาเคยอยู่โรงเรียนเดียวกันมาก่อน เขาก็สนิทกัน อย่างดิฉันเอง เพื่อนสนิทที่ไปไหนมาไหนด้วยกันเขาอยู่ห้อง ๑ แต่ว่าเรามาจากโรงเรียนราชินีด้วยกัน เรารู้จักกันมาก่อนแล้วก็ไปกินข้าว ไปโรงอาหารอะไรด้วยกันแล้วก็ก็มีเพื่อนร่วมห้องที่เขายังไม่มียุติเพื่อนคนอื่นก็มาร่วมกลุ่มกัน แต่กับนักศึกษาต่างรุ่นกันก็ไม่ค่อยจะรู้จักกันเท่าไร ในตอนนั้น มารู้จักกันตอนหลังแล้ว

โรงอาหารสมัยนั้นไม่มีฝา เป็นโรงกว้าง ๆ เหมือนกับโรงรถ มีแต่หลังคา พอถึงเวลาพักเที่ยงพวกเราก็นั่งกินข้าวกลางวันกันได้ทีเดียวทั้งโรงเรียน โต๊ะเป็นโต๊ะไม้ ในโรงอาหารจะมีร้านต่าง ๆ เป็น ๑๐ ร้าน พวกแม่ค้า พวกพ่อค้าก็เอาอาหารสารพัดมาขาย ตั้งแต่ข้าวแกง ก๋วยเตี๋ยว น้ำหวาน น้ำแข็ง แล้วก็ยังมีขนมหวาน ขนมไทย อีกหลายร้าน ถึงเวลาเราก็มารวมกันอยู่ตรงนี้ ตอนนั้นอาจจะมีเพื่อนที่ไม่มีตั้งคักินข้าว แต่เขาก็เลี้ยง ๆ ไปนั่งอ่านหนังสือ ที่มุมสงบของเขา กลุ่มเพื่อนของดิฉันเองบางทีเวลาพักก็ไปนั่งเล่นริมน้ำกันอยู่บ่อย ๆ

กิจกรรม งานบอลประเพณี

นักศึกษารุ่นดิฉันไม่มีกิจกรรมนอกหลักสูตรให้ทำกันมากนัก แต่แต่ละปีก็เห็นจะมีแต่งงานบอลประเพณีนี้แหละที่เราได้ทำร่วมกัน พอถึงวันก็ไปร่วมเชียร์ที่สนามกีฬา ทางมหาวิทยาลัยกีฬา ชั้นรถของมหาวิทยาลัยที่ชื่อ ไอ้โกร่ง

พวกเราส่วนใหญ่ก็จะแต่งเครื่องแบบ หรือแต่งสีมหาวิทยาลัย ใส่สีเหลืองแดง สมัยนั้นเรายังไม่มีเพลงเชียร์ให้ร้องกันมากนัก ที่ร้องอยู่ประจำก็มีแต่เพลงมอญดูดาว “ธรรมศาสตร์ ธรรมศาสตร์ และการเมือง เราจะเฟื่อง จะรุ่งเรืองก็เพราะการเมืองดี” เวลาพวกเราเดินเป็นขบวนเชียร์เพื่อขึ้นอัฒจันทร์เสียงเพลงมอญดูดาวจะกระหึ่มไปทั้งสนาม สมัยนั้นยังไม่มีเชียร์ลีดเดอร์ การแปรอักษรก็มาทีหลัง การเชียร์ในเวลานั้นก็ทำเพียงการโบกไม้โบกมือ และส่งเสียงร้องเพลงมหาวิทยาลัยให้นักกีฬา ฝ่ายจุฬา เขาก็เชียร์คล้ายเรา เขาก็ร้องเพลงมหาวิทยาลัยของเขา นอกจากนั้นก็ยังมี การแข่งรักบี้ ส่วนผู้หญิงก็มีเล่นวอลเลย์บอลซึ่งได้มาตามอุภัย ซึ่งเป็นภรรยาของดร.อุภัย พิณฑุโยธิน เป็นผู้สอน แต่งานกีฬาอื่นก็ไม่ยิ่งใหญ่เหมือนงานฟุตบอลประเพณี

เดินขบวนเรียกร้องดินแดน

เรื่องการเดินขบวนเรียกร้องดินแดนนั้นดิฉันจำไม่ได้ว่าเกิดขึ้นตอนไหน จำได้แต่ว่าได้ไปร่วมเดินขบวนกับเขาด้วยตามกระแส ตอนนั้นเราก็ได้ยินว่าทางธรรมศาสตร์ไม่สนับสนุนให้เดิน เพราะท่านผู้ประศาสน์การไม่เห็นด้วยกับการที่ญี่ปุ่นจะใช้เมืองไทยเป็นที่พักทัพ โดยการเรียกร้องดินแดนนี้ก็เป็นส่วนหนึ่งของแผนการรบกับฝรั่งเศสของญี่ปุ่นโดยใช้เราเป็นเครื่องมือ แต่เมื่อทางจุฬายา เขาก็เดินแล้ว พวกเด็ก ๆ ที่ยังไม่เข้าเตรียม ยังไม่ชมมหาวิทยาลัย เขาก็เดินกัน เราก็เลยออกไปตามกระแสกับเขาด้วย ครูปบางท่านก็คอยเดินคุมไปด้วย ขบวนของเราเป็นแถวละ ๔-๕ คน ตอนนั้นดิฉันจำได้ว่าตัวเองอยู่แถวกลาง ๆ พวกเราก็เดินกันไปเฉย ๆ ไม่ได้ร้องเพลง หรือมีป้ายอะไร แต่ก็ไม่เห็นว่ามีด้านหน้าหรือด้านหลังเขาจะมีอะไร หรือทำอะไรกันหรือเปล่า

“งานประจำปี”

ตอนนั้นมึงงานที่เรียกว่า “งานประจำปี” ซึ่งจัดอยู่ปีเดียวตอนเราจบปี ๑ หลายคนพูดว่าเป็นงานประจำปีปิดภาคเรียนหรือปิดเทอมใหญ่ คลับคล้ายคลับคลาว่าเราลองงานรับปริญญา (ซึ่งสมัยนั้นยังรับกับผู้ประศาสน์การ) ให้รุ่นพี่ด้วยถือเป็นงานเดียวกันคือให้เราแสดงให้รุ่นพี่ดูด้วย

การแสดงใน “งานประจำปี” นี้ ตอนแรกอาจารย์ก็จะมาเลือกนักศึกษาไปเป็นนักแสดง อาจารย์ที่มาสอนเป็นฝรั่งชื่อตามตามสวัสดิ์ ที่เรียกอย่างนี้เพราะท่านแต่งงานกับคนไทย ชื่ออาจารย์สวัสดิ์ ส. สวัสดิ์เกียรติ จึงได้เรียกชื่อตามสามี ส่วนพม่ารำชวานนี้ได้ครูจากกรมศิลปากรชื่อครูสมเป็น ผู้สอน ชุดที่ใช้ในการแสดงก็ได้อาจารย์ที่ฝึกสอนเป็นผู้ออกแบบแล้วก็ตัดขึ้นมาเพื่องานนี้โดยเฉพาะ โดยทางมหาวิทยาลัยจะจ่ายค่าเสื้อผ้าและค่าฝึกสอนให้ พวกเราซุ่มกันอยู่นานเหมือนกันกว่าจะได้แสดง

การแสดงก็มีอยู่หลายชุด การแสดงชุดแรกคล้าย ๆ กับเป็นการอัญเชิญธรรมจักร ด้วยการร้องเพลงธรรมจักร ฉากที่สองก็เป็นการเดินทางไปตั้งต้นที่พม่า แล้วก็ถึงชุดของดิฉันที่แสดง พม่ารำชวานก็เป็นฉากต่อมา จากนั้นก็เป็นฉากกระบาวอลท์ซ ซึ่งก็ใช้นักศึกษาหญิงสวมชุดสีขาวแบบฝรั่งวิ่งไปวิ่งมา ต่อมาเป็นฉากเปอร์เซียจนมาร์เก็ตซึ่งจะมีนักศึกษาหญิงแต่งตัวเป็นนางทาสมาร่ำรำ แล้วก็มีระบำสเปนซึ่งมีคุณไอรินดาราของรุ่นเป็นตัวนำ การแสดงชุดนี้ต้องมีผู้ชายแสดงคู่ด้วย โดยจะใส่ชุดแบบสเปนในมือจะมีเครื่องให้จังหวะขยับดังแกร๊ก ๆ ดิฉันเชื่อว่า ทุกคนที่ได้เห็นยังคงประทับใจการแสดงใน “งานประจำปี” ชุดนี้

พอขึ้นปี ๒ สงครามก็เข้ามาในปลายเดือนธันวาคม ซึ่งปิดเทอมพอดี งานประจำปีก็ไม่ได้จัดอีก เพราะพวกเราต้องย้ายไปอยู่ต่างจังหวัด ครอบครัวของดิฉันย้ายไปอยู่บ้านคุณอาที่บางปะอิน ตอนนั้นแม่ญี่ปุ่นจะเข้าเมืองไทยแล้ว แต่เราก็กังมาหนึ่งฟังคำบรรยายที่มหาวิทยาลัยได้ตลอด พอปิดเทอมก็ไปหลบอยู่ต่างจังหวัด

แพชั่น

สมัยนั้นเวลาที่ไม่ได้ไปโรงเรียนส่วนใหญ่เราก็จะอยู่บ้าน จะซื้อหาอะไรก็มีแต่ร้านขายของชำอยู่ไม่กี่ร้าน พวกศูนย์การค้ายังไม่มียกแห่งเดียว ตอนนั้นผู้ปกครองจะเข้มงวดมาก ไม่ได้ให้สตางค์ไปใช้จ่ายฟุ่มเฟือย มีเฉพาะให้มาใช้ในโรงเรียนเป็นค่าอาหารและค่าเดินทางเท่านั้น

ดิฉันเป็นคนที่ไม่ได้แต่งตัวตามแพชั่น ชุดที่ใส่ไปไหนมาไหนก็ได้ผู้ใหญ่เป็นคนจัดหาให้เรา เรียกว่าไม่รู้เรื่องแพชั่นเลย

ฝ่ามรสุม

เมื่อจบ ต.ม.ธ.ก. แล้วก็เข้าเรียน มธก. หลักสูตรกฎหมายเพราะไม่ค่อยเก่งเลข ชีวิตนักศึกษาก็เรียบ ๆ ไม่ค่อยมีอะไรเพราะสงครามเริ่มจะจบลงไปแล้ว แต่จำได้ว่าตอนขึ้นเป็นนักศึกษาปีที่ ๑ ต้องพายเรือมาสอบ เพราะเกิดน้ำท่วมกรุงเทพฯ อยู่เป็นเดือนในปี ๒๔๘๕

ดิฉันไปเรียนทุกวันที่มีเรียน และเข้าฟังบรรยายทุกรายวิชา เมื่อจบปี ๓ ก็ได้อนุปริญญา และเข้าทำงานที่สำนักงานพระคลังข้างที่อยู่ระยะหนึ่ง ระหว่างนั้นก็เข้าไปฟังเลคเชอร์ในตอนเช้า โดยตลอด

การเรียนที่ ต.ม.ธ.ก. มีประโยชน์ต่อการทำงานต่อมาเป็นอันมาก ทำให้มีความรู้พอจะสอบทำงาน และทำงานในหน้าที่ได้ นอกจากนี้ยังมีประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตต่อมาเป็นอย่างดี ทำให้เป็นคนรักความเป็นธรรม ความสุจริต ไม่ชอบการทะเลาะเบาะแว้ง เคารพในพุทธพจน์ที่ว่า ธรรมย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม

เมื่อได้ปริญญาตอนจบปี ๔ ก็ลาออกจากสำนักงานพระคลังข้างที่มาทำงานเป็นผู้ช่วยนายความผู้ใหญ่ซึ่งว่าความในคดีสวรรคต ซึ่งนายเฉลียว ปทุมรส คุณพ่อของดิฉันเป็นหนึ่งในผู้ที่ถูกกล่าวหาว่าอยู่ในขบวนการที่สมคบคิดกันฆ่าในหลวงรัชกาลที่ ๘ เพราะท่านเป็นรองราชเลขาธิการสำนักพระราชวัง ซึ่งต้องทำงานกับผู้สำเร็จราชการ อาจารย์ปรีดี ในระหว่างที่ในหลวงเสด็จประทับ ณ ประเทศสวิตเซอร์แลนด์ เมื่ออาจารย์ปรีดีถูกกล่าวหาว่าทำเรื่องนี้ คนที่ทำงานใกล้ชิดกับท่านอย่างคุณพ่อจึงโดนด้วย นอกจากนั้นก็ยังมีนายชิต และนายบุญชัย ซึ่งเป็นมหาดเล็กห้องบรรทมที่ซื่อสัตย์มาก

ตระกูลสิงห์เสนีของนายชิตนั้นทำหน้าที่สนองพระยุคลบาทของในหลวงมาทุกรัชกาล เป็นผู้ที่ได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยมาก วันเกิดเหตุนั้น ทั้งสองก็ไปเฝ้าหน้าห้องบรรทมตามหน้าที่ ความจริงแล้ววันนั้นเป็นเวรนายบุญชัยแต่นายชิตก็ตามมาเฝ้าด้วย เพราะต้องไปเอาตราและเครื่องทรงต่าง ๆ ของในหลวงซึ่งกำลังจะเสด็จเมืองนอก นายชิตเลยกลายเป็นแพะโดยข้อกล่าวหาไปด้วยอีกคน

เมื่อเข้ามาช่วยงานในคดีนี้ แม้จะไม่ได้ซักพยานด้วยตัวเอง แต่ก็ช่วยจดคำให้การแล้วเอามาพิมพ์เป็นรายงาน นอกจากนั้นก็ยังทำงานด้านธุรการ และการติดต่อกับศาลด้วย ตอนนั้นดิฉันทำงานแบบไม่ได้คำตอบแทนเพราะถือว่าการช่วยคดีของคุณพ่อ ค่าใช้จ่ายในคดีก็ได้ท่านผู้หมึงช่วยเหลือส่วนหนึ่ง และทางที่บ้านก็ต้องขายที่ขายทางจนเราต้องกลับไปอาศัยคุณปู่ท่าน

งานซักพยานในคดีสวรรคตนี้ เป็นงานที่ค่อนข้างหนักมาก เพราะมีพยานเท็จเป็นร้อย ๆ พยานที่เอาให้การตรงไปตรงมาก็มีเหมือนกันแต่ก็มีอยู่ไม่มากนัก ตอนหลังพยานเท็จนี้ก็มา

รับสารภาพ และได้เขียนจดหมายมาขอโทษท่านอาจารย์ปรีดี ว่าเขาทำผิด ทำบาปไปแล้วที่เขาไปเป็นพยานเท็จใส่ความทำลายท่านอาจารย์ปรีดี และท่านก็เอาจดหมายเหล่านี้ไปใช้หลักฐานเพื่อชำระมลทินท่านได้สำเร็จ และได้พิมพ์ไว้ในหนังสือเกี่ยวกับการฟ้องร้องหลายเล่มด้วยกัน

เช่น ในตอนนั้น นายตี ศรีสุวรรณ พยานปากแรกบอกว่า ได้เห็นนายปรีดี นายเฉลียว นายชิต และนายบุตร สมคบกันวางแผนฆ่าในหลวง โดยไปประชุมกันที่บ้านพระยาสุรยุทธ์ โดยพยานได้ยื่นคำว่า “ต้องฆ่า” แล้วก็ยังให้ความแบบไม่สอดคล้องกันต่อมาเรื่อย ๆ ศาลก็ตัดสินว่าคำให้การไม่น่าเชื่อถือ

ตอนนั้นทนายความชุดแรกมีอยู่ ๓ คน คือ คุณทองอินทร์ ภูริพัฒน์ คุณถวิล อุดล และคุณจำลอง ดาวเรือง ซึ่งเป็นสส.ที่มีคนเคารพนับถือทั้งนั้น เมื่อมาเป็นทนายให้อยู่พักหนึ่งก็ถูกขู่และในที่สุดก็ถูกตำรวจจับไปยิงทิ้ง เพราะท่านทั้งสามเป็นสส.ในกลุ่มของอาจารย์ปรีดี และเป็นหัวหน้าเสรีไทยสายต่างจังหวัด พอทนายความชุดแรกโดนฆ่าไปหมด ทนายความชุดที่ ๒ ก็โดนขู่จนวางมือไป สุดท้ายก็มาได้คุณพัก ณ สงขลาเข้ามาทำคดีต่อ ดิฉันเองก็ได้เข้ามาเป็นทนายผู้ช่วยในตอนนี้อย่าง และได้ทำอยู่เกือบ ๓ ปี จนคดีจบลงไป เพราะนอกจากจะมีทั้งพยานจริงพยานเท็จหลายปากแล้ว ยังต้องมีการพิสูจน์หลักฐานทางด้านนิติวิทยาศาสตร์อีกพอสมควร

ตอนนั้นดิฉันก็รู้สึกเศร้าเสียใจมาก ไม่คิดว่าคนเราจะใส่ร้ายกันได้ขนาดนี้ อย่าวว่าแต่คุณพ่อของดิฉัน แม้แต่อาจารย์ปรีดีซึ่งทำคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติมากมายก็ยังโดนใส่ร้ายคือเมื่อหาทางอื่นจะล้มท่านไม่ได้ก็ต้องเอาเรื่องในหลวงมาทำลายท่านถึงจะสำเร็จ

ที่แรกก็ศาลชั้นต้นปล่อยตัวคุณนุศย์และคุณพ่อ ตัดสินประหารเฉพาะคุณชิตคนเดียว พอศาลอุทธรณ์คุณนุศย์ก็โดนจับเข้าไปใหม่ พอถึงศาลฎีกาก็เอาคุณพ่อกลับเข้าไปด้วย ตอนนั้นมีคนบอกให้คุณพ่อหนีไปอยู่เมืองนอกเหมือนท่านอาจารย์ปรีดี และเรือเอกวัชรชัยซึ่งเป็นราชองครักษ์แต่คุณพ่อก็บอกว่าเราไม่ได้ทำผิด ศาลถึง ๒ ศาลก็ตัดสินแล้วว่าไม่ได้ทำผิด แล้วจะหนีทำไม แต่ในช่วงที่อยู่ในศาลอุทธรณ์มีพยานมาอ้างว่าไปเห็นคุณพ่อพูดว่าในหลวงไม่ได้เสด็จกลับสวิสหรอก คุณพ่อพูดอย่างนั้นเพราะวันนั้นนะเป็นวันพระราชเพลิงพระองค์เจ้าอาทิตย์ ซึ่งเป็นอดีตผู้สำเร็จราชการ แล้วในหลวงไม่ได้เสด็จมางานศพ คุณพ่อก็คิดว่าท่านคงประหลาดใจจริง ๆ ถึงมางานศพอดีตผู้สำเร็จราชการไม่ไหว วันที่จะกลับสวิสอีกไม่กี่วัน เกรงว่าจะหายประหลาดไม่ทัน ท่านจึงคิดว่าในหลวงคงต้องเลื่อนวันเสด็จกลับสวิสเพื่อรอให้หายประหลาดก่อน คือเขาฟังสิ่งที่มันคลุมเครือแล้วก็ตีความในทางร้าย ว่าคุณพ่อรู้แผนการปลงพระชนม์จึงได้พูดว่าในหลวงจะไม่ได้กลับ เพราะไม่รู้จะเอาอะไรมากล่าวหาคุณพ่ออีกแล้ว ศาลฎีกาก็ใช้ตรงนี้เป็นเครื่องตัดสิน

สมัยนั้นคุณเผ่าเขาเป็นอธิบดีตำรวจ ถ้าปล่อยให้คนใดคนหนึ่งออกไปได้ ก็แปลว่าคดีนี้สร้างขึ้น เขาคิดว่าต้องเอาให้ตายหมดถึงจะได้สมจริงว่าได้ทำผิดจริง ๆ

ลูกของจอมพล ป. มาบอกว่าจอมพล ป. ได้ทำหนังสือกราบทูลขอภัยโทษไปแล้ว ๓ ทีแล้ว ก็ไม่ตอบรับอะไร แล้วก็มีคนบอกว่าคุณเผ่าใจไปอย่างนั้นเอง ความจริงไม่ได้ยื่นถวายฎีกาอะไรไปหรอก ทางพวกสำนักพระราชวังก็บอกว่า ไม่เห็นมีหนังสือกราบทูลขอภัยโทษอะไรเลย คือ เขาพูดเอาใจไปอย่างนั้นเอง

คุณพ่อ นายชิต และนายบุศย์ต่างก็เสียใจมากเหมือนกันเพราะต่างก็รู้ว่าตัวเองไม่ได้ทำอะไรผิด ยิ่งนายบุศย์นั้น เวลาให้การแทบพูดไม่ได้เลย ร้องไห้โฮ ๆ คิดถึงในหลวงตลอดเวลา ท่านเป็นคนที่ในหลวงรัชกาลที่ ๘ ทรงโปรดมากเพราะเป็นพระพี่เลี้ยงที่คอยดูแลสรองน้ำให้ในหลวงมาตั้งแต่ในหลวงยังทรงพระเยาว์ และเป็นคนที่ในหลวงตั้งพระทัยจะให้ตามเสด็จไปสวีเดนแลนด์ด้วย ข้าวของเสื้อผ้าก็พระราชทานไว้พร้อมเดินทางแล้ว มันเป็นความรู้สึกของคนมีชีวิตดูเหมือนจะกำลังรุ่งเรื่องกลับต้องมาตกนรกอยู่ในคุก แล้วสุดท้ายทั้งคุณพ่อ นายชิตและนายบุศย์ก็โดนประหารทั้ง ๓ คน

มีครอบครัว

หลังจากคดียุติลง ดิฉันก็ได้แต่งงานกับคุณศักดิ์ชัย บำรุงพงศ์ ทราบว่าคุณศักดิ์ชัยได้เคยไปดูการพิจารณาคดีในศาล ที่รู้จักกับคุณศักดิ์ชัยเหมือนเป็นการบังเอิญหรือโชคชะตาที่กำหนดไว้ให้ คือในการทำสำนวนคดีมีการต้องไปสอบปากคำพยานจำเลยคนหนึ่ง ชื่อคุณสนิท เจริญรัฐที่บ้าน ซึ่งบังเอิญเป็นบ้านที่คุณศักดิ์ชัยพักอยู่ด้วย และคุณศักดิ์ชัยก็มาร่วมวงฟังการสนทนาซักถามพยานท่านนั้นด้วย ได้รู้จักคุณศักดิ์ชัยวันนั้นเป็นครั้งแรก ต่อมาเพื่อนสนิทของดิฉันคนหนึ่ง เขาชวนไปงานวันเกิดของเขา และเขาชวนคุณศักดิ์ชัยซึ่งบังเอิญเป็นเพื่อนบ้านของเพื่อนดิฉันคนนั้นไปงานเขาด้วย ก็เลยได้รู้จักกันมากขึ้น คุณศักดิ์ชัยแวะไปเยี่ยมไปคุยบ้างเป็นครั้งคราวที่สำนักงาน ทนายความที่ดิฉันไปช่วยงานอยู่ คุณศักดิ์ชัยสนใจในฐานะที่เป็นทนายผู้หญิงซึ่งเป็นของใหม่มากในเวลานั้น ที่ผู้หญิงทำงานทนายความดูเหมือนจะมีแค่คนสองคนเป็นรุ่นพี่และทำงานอยู่ที่สำนักงาน ทนายความเท่านั้น ไม่ได้ออกมาที่ศาล ไม่เหมือนสมัยนี้ผู้หญิงเก่งมาก เป็นทนายความมีมาก เป็นอัยการ เป็นผู้พิพากษาก็หลายท่าน

คุณศักดิ์ชัยทำงานกระทรวงการต่างประเทศ เวลาไปประจำสถานทูตไทยในต่างประเทศ ดิฉันก็ติดตามไปด้วย ประเทศแรกๆที่ไปคือประเทศอาร์เจนติน่า ตอนนั้นยังไม่มีสถานทูตไทยเลย คณะเราซึ่งมีอุปทูต คุณอุปติษฐ์ ปาจารย์ยางกูร เป็นหัวหน้าคณะ เสมือนไปเปิดสถานทูตไทยที่

อาร์เจนตินา เพราะต้องไปหาสถานที่ตกแต่งให้เป็นสถานที่จัดหาเครื่องใช้ให้ทำงานได้ อยู่อาร์เจนตินา ประมาณ 5 ปี กลับมาอยู่เมืองไทย 4 ปี แล้วไปอินเดีย กว่าจะเกษียณก็ไปอยู่อีกหลายประเทศมี ออสเตรเลีย อังกฤษ เอธิโอเปีย สุดท้ายคุณศักดิ์ชัยมาเกษียณอายุที่ประเทศพม่า

ถึงธรรมศาสตร์

ดิฉันกับคุณศักดิ์ชัยมีลูกด้วยกัน ๔ คน มี ๒ คนที่เรียนธรรมศาสตร์เหมือนเรา เรียกได้ว่าเป็นครอบครัวธรรมศาสตร์อีกครอบครัวหนึ่ง หลัง ๆ มาดิฉันได้รวมกิจกรรมกับทางมหาวิทยาลัยมากกว่าตอนที่จบมาใหม่ ๆ เดียวหนึ่งวันที่ ๑๑ พฤษภาคม วันปรีดีก็ไปทำบุญตลอด มี ๒ ปี หลังนี้รู้สึกว่าย่อนแอลง ไม่ได้ไป คุณศักดิ์ชัยก็ไม่ค่อยสบาย

ตอนนี้ธรรมศาสตร์ของเราก้าวหน้าทางวิชาการมากขึ้น มีหลากหลายคณะ ต่างจากสมัยที่ดิฉันยังเรียนอยู่ซึ่งมีแค่ ๒ คณะ คือบัญชีกับกฎหมาย

ธรรมศาสตร์ยังมีบทบาทในสังคมอยู่มาก ทั้งเป็นมหาวิทยาลัยเก่าแก่ เป็นผู้บุกเบิกตลาดวิชาซึ่งมีความสำคัญทางสังคมมาก เราสร้างผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจในประชาธิปไตยมากมาย

ชมรม มธก. และ ต.ม.ธ.ก. ทุกรุ่นก็ได้รวมเป็นชมรม ต.ม.ธ.ก. สัมพันธ์ คือทั้ง ๘ รุ่น รวมกัน เวลาธรรมศาสตร์มีงาน ไม่ว่าจะเป็น งานทำบุญ งานวันปรีดี งานวันสถาปนามหาวิทยาลัย หรืองานวันที่ ๑๐ ธันวาคมฉลองรัฐธรรมนูญ พวกเราก็ไปด้วย คือพวกเราผูกพันกับมหาวิทยาลัยมาก และอยากให้คนรุ่นหลังรักธรรมศาสตร์ และทำให้ธรรมศาสตร์ยังคงเป็นกำลังในการพัฒนาประเทศไทยต่อไป ส่วนพวกเราซึ่งเริ่มอ่อนแอลงก็จะเป็นกำลังใจให้ตลอดไป

ประเทือง วรรณพงษ์

ก่อนถึงเตรียมฯ

ผมชื่อประเทือง วรรณพงษ์ เป็นคนจังหวัดอ่างทอง ที่บ้านประกอบอาชีพค้าขาย ผมเป็นพี่คนโตมีน้องสาวอีกหนึ่งคน ผมเริ่มเข้าเรียนที่โรงเรียนวัดสนามชัยเพราะมันใกล้บ้าน เมื่อจบชั้นประถม ๔ ก็มาเรียนโรงเรียนประจำจังหวัดอ่างทอง ชื่อโรงเรียนปัทมโรจนราษฎร์ บำรุงจนจบ ม.๖ จากนั้นก็ไปสมัครสอบเข้าโรงเรียนเตรียมทหารก่อน แต่ไม่ได้ เพราะไม่ผ่านท่วงที วาจา หรือการสัมภาษณ์รอบแรก

เด็กนักเรียนรุ่นผมส่วนใหญ่ก็จะไปลองสอบเข้าเตรียมทหารก่อน ถ้าสอบไม่ได้ก็ค่อยหาตัวเลือกใหม่ ผมเสียเวลาไปปีหนึ่งถึงได้เห็นประกาศรับสมัครนักเรียนของ ต.ม.ธ.ก. ในหนังสือพิมพ์ จึงตัดสินใจเข้ากรุงเทพอีกครั้ง

ตอนนั้นก็ มี ต.ม.ธ.ก. กับเตรียมอุดมซึ่งเปิดรับสมัครสอบก่อนเราสองสามเดือน ในสายตาคนภายนอกตอนนั้น ธรรมศาสตร์นับเป็นที่เรียนหนังสือที่ดี เป็นมหาวิทยาลัยที่ดี แต่ถ้าเทียบกับเตรียมอุดมของจุฬาฯ โรงเรียนนายเรือ หรือโรงเรียนนายร้อย สถานะของโรงเรียนเตรียมฯก็อาจจะดีกว่าเขาหมด เพราะ เพื่อนผมคนหนึ่งจากอ่างทองเขาเรียนเตรียมแพทย์ เขาบอกว่าคนจนต้องไปเรียนที่ธรรมศาสตร์ แม้แต่ตอนสอบคัดเลือกเราก็สอบที่หลังเขา คล้าย ๆ เรารับคนที่ตก ๆ จากพวกเขาแล้ว ตอนหลังที่ผมจบไปแล้วมาถึงได้ขยับฐานะ เลื่อนเวลาขึ้นมาสอบพร้อมกันเสีย จะได้ไม่มีใครมาว่าได้ว่ารับคนตกมา แต่ตอนนั้นเราก็คิดว่า จะมีนั้นไม่สำคัญ สำคัญที่ว่า ต่อไปใครจะก้าวหน้ากว่ากัน

เมื่อได้สอบของธรรมชาติกรู้สึกว่าน่าจะสอบได้เพราะข้อสอบดูจะไม่ยากเกินไป มีวิชาภาษาไทยและภาษาอังกฤษ ภาษาไทยจำได้ว่าเป็นเรื่องความภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ ส่วนภาษาอังกฤษนั้นมีสองเปเปอร์ แม้เราเป็นเด็กต่างจังหวัดแต่ก็ไม่รู้สึกเสียเปรียบเขาเพราะว่าวิชาที่สอบนั้นก็ตรงกับที่เราเรียนมาในชั้น ม. ๖ เหมือนคนอื่น

ผมเดินทางมาจากอ่างทองด้วยเรือโดยสาร สายที่จะออกจากท่าเตียนและไปสุดสายที่ปากน้ำโพ จังหวัดนครสวรรค์ ระหว่างทางก็ผ่านสิงห์บุรีและอ่างทอง ตอนนั้นเรือยังล่องได้ตลอด เพราะยังไม่มีเขื่อน เวลาจะเดินทางเราจะต้องไปสอบถามเวลาว່ว่าเรือขาที่กลับมาจากปากน้ำโพจะล่องมาถึงอ่างทองประมาณเวลาเท่าไร เราก็ต้องไปรอเรือที่ท่าซึ่งส่วนใหญ่จะตรงเวลา

คราวนั้นมีคนอ่างทองมาสอบด้วยกันหลายคน ทั้งที่อายุเท่ากันและพวกรุ่นน้องที่ไล่ขึ้นมาทันเพราะผมเสียเวลาจากการพลาดโรงเรียนเตรียมทหาร สอบไปประมาณ ๑ เดือนก็มีการประกาศผลที่ธรรมชาติกร ผมมีญาติผู้หมิงมาสอบรุ่นเดียวกัน เขาก็มาดูผลให้และส่งข่าวว่าสอบได้กันทั้งคู่ เพื่อนที่มาจากอ่างทองด้วยกันก็สอบได้กัน ๓-๔ คน

เมื่อมาอยู่กรุงเทพฯ ผมมาอาศัยบ้านญาติคนที่ลูกสาวท่านก็เรียนชั้นเดียวกับผม ท่านก็รักใคร่ผมดี การได้อยู่บ้านญาติคนนี้ทำให้ผมไม่ต้องทำงานพิเศษที่ไหน บ้านท่านอยู่แถวสันติบาล ตอนหลังก็ย้ายมาอยู่ที่ซอยรางน้ำ เวลามาโรงเรียนก็เดินมาซีกกิโลหนึ่งมาขึ้นรถเมล์ขาวจากประตูน้ำ ราคา ๑ สตางค์มาลงท่าพระจันทร์ แล้วก็เดินเข้าธรรมชาติกร ตอนนั้นที่จริงมันมีรถรางด้วย แต่ราคาแพงกว่า รู้สึกว่าจะสัก ๒ สตางค์ แถมรถรางยังจอดป้ายบ่อยกว่า ทำให้เสียเวลา พอเรียนไปได้พักหนึ่งผมก็ย้ายไปอยู่หอพักค่าเช่า ๑๕ บาทต่อเดือน ถ้าห้องคู่ก็คนละ ๑๓.๕๐ บาท ตอนนั้นมีหอหลายแห่ง ที่บางลำภูนี่ก็มีหอของครูปลั่งซึ่งเป็นครูสอนวิชาภาษาฝรั่งเศสในโรงเรียนเตรียมฯ แต่หอผมอยู่แถวเยาวราช

ชีวิตในรั้วเตรียมฯ

พวกเราได้เจออาจารย์ปรีดีตั้งแต่วันแรกที่เข้ามารายงานตัว ท่านเข้ามาแสดงความยินดีกับคนที่สอบเข้ามาได้สำเร็จและได้แจกแฟ้มปกก่อนให้คนละเล่ม

เมื่อแรกเข้ามานั้นครูทั้งหลายต่างก็ให้ความเป็นกันเองกับพวกเรา นักเรียนก็รักใคร่กลมเกลียวกันดี ที่แรกผมได้อยู่ห้อง จ.จวน คณะนิติจึงได้เป็นหัวหน้าชั้น พอขึ้นปีสองผมก็ได้ย้ายห้องอยู่ ห้อง ๒ สมัยนั้นพอเข้าปี ๑ ชื่อห้องจะยังเป็น ก ข ค ง... แต่พอขึ้นปีสอง จะเปลี่ยนเป็นห้อง ๑ ๒ ๓ ๔... แต่ไม่ว่าจะอยู่ห้องไหนเราก็ได้เจอกันหมด แม้แต่นักเรียนคนละชั้นปีก็สนิทกันดี ตอนผมอยู่ปีสองก็มีเพื่อนชื่อคุณหนึ่ง

โรงเรียนเตรียมฯ เริ่มเรียนตอนประมาณ ๙ โมง และเลิกเรียนเวลา ๑๖ นาฬิกา ตอนเช้าจะต้องมาเข้าแถวหน้าห้อง แต่ตอนนั้นยังไม่มีกรร้องเพลงชาติ ไม่มีการชักธงชาติขึ้นเสา เค้าว่าเจ้าหน้าที่ก็คงชักของเขาเอง ระยะเวลาเย็นแถวหน้าพอสมควร อาจารย์สั่งยืนแถวให้เรียบร้อย ผู้ชายยืนก่อนตามลำดับไหล่แล้วตามด้วยผู้หญิง ห้องผมเมื่อแรกเข้าไปมีผู้หญิงเจ็ดแปดคน นอกนั้นเป็นผู้ชายเกือบสามสิบคน

อุปกรณ์การเรียนสมัยนั้นพวกสมุดปกากา ดินสอ สามารถซื้อได้ในมหาวิทยาลัย แต่ละชั้นจะมีตรา ต.ม.ธ.ก. ติดอยู่ด้วย สมุดก็มีทั้งปกอ่อน ปกแข็ง แรก ๆ ผมก็เก็บไว้ครับแต่ตอนหลังผมมาเป็นอัยการก็ให้ญาติไปอ่าน รู้เรื่องหรือเปล่าก็ไม่ทราบแต่ผมก็ให้ไปหมดไม่เหลือเลย สมุดเลขเซอร์พวกนี้บันทึกด้วยปกากา ซึ่งถือว่าเราเป็นผู้ใหญ่แล้ว ใช้ปกากาได้แล้ว

ตอนนั้นตำราเรียนชั้นเตรียมฯ ไม่มี เอกสารที่ได้จะเป็นซีตแจกฟรี ซึ่งโรงเรียนเตรียมฯ เข้าโรเนียวที่โรงพิมพ์นิติศาสตร์ของท่านอาจารย์ปรีดี ซึ่งพิมพ์ตำราให้มหาวิทยาลัยในราคาต่ำ

โรงเรียนเตรียมฯ ไม่เหมือนกับที่อื่นอย่างหนึ่งตรงที่เขาเรียกนักเรียนว่านักศึกษา อาจเป็นเพราะต้องการให้เราารู้ตัวว่าเรากำลังจะเป็นผู้ใหญ่แล้ว ส่วนผู้สอนนั้นพวกเราเรียกครูเป็นส่วนใหญ่ ถ้าคนไหนที่รู้ว่าจบมาจากเมืองนอกหรือถ้าเป็นผู้สอนที่โรงเรียนเชิญมาจากข้างนอกเราก็เรียกอาจารย์

พอเริ่มเรียนก็รู้สึกว่ามีวิชาแปลก ๆ อย่างที่เราไม่เคยได้เรียนมาก่อนอย่าง ภาษาลาดิน ภาษาฝรั่งเศส ภาษาบาลี ซึ่งเราไม่เคยมีพื้นความรู้มาก่อน ส่วนวิชาภาษาอังกฤษก็รู้สึกว่ายากขึ้นกว่าตอนเรียนที่อ่างทองมาก ยิ่งมาเจอครูที่จบมาจากอังกฤษเข้าอย่าง พ.ต.ท.กษม จาติกวณิช ซึ่งคาบแรกก็ให้เขียนตามคำบอก มีแต่ศัพท์ที่เราไม่เคยรู้มาก่อน ครั้งนั้นผมได้ศูนย์ เราฟังไม่ออกเลย เราก็เขียนเดาส่งเดซีไปผิดหมดเลย คนอื่น ๆ ก็ไม่ได้ดีไปกว่ากันเท่าไร ยกเว้นเด็กโรงเรียนอัสสัมชัญซึ่งจะเก่งกว่าเรานิดหน่อย ครูที่มาสอนภาษาอังกฤษบางท่านอย่างพี่ชายคุณไอรินซึ่งเรียนรุ่นเดียวกับผมก็เคยสอนที่อัสสัมฯ มาก่อน อาจารย์ปรีดีก็ดึงตัวมาสอนที่นี่ นักศึกษา ต.ม.ธ.ก. จึงได้เรียนภาษาอังกฤษแนวเดียวกับนักเรียนอัสสัมชัญ

พวกครูที่เป็นฝรั่งก็พอจะพูดไทยกันได้บ้าง แต่ไม่ค่อยชัดเจน อาจารย์ฝรั่งที่เป็นผู้หญิงเป็นภรรยาของคุณอุภัย พิณฑุโยธิน พวกเราเลยเรียกว่ามาตามอุภัยสอนภาษาฝรั่งเศส เวลาจะทำโทษใครท่านจะบอกให้ “กูกเก่า” หรือคุกเข่านั่นเอง

แต่อะไรก็ไม่แปลกเท่าวิชาเทคโนโลยี ซึ่งเราได้เรียนวิธีทำกระเบื้อง ทำอิฐ ทำปูนซีเมนต์เราก็นั่งจดไปนึกไปว่าเราจะไปทำปูนซีเมนต์ขายกันหรือไง พี่สาวผมคนหนึ่งเรียนแพทยจุฬายถามว่าเทคโนโลยีมันเป็นอย่างไร ผมก็บอกไม่รู้ ผมเรียนแล้วยังไม่รู้เลย ตอนนั้นเราก็เรียนกันเฉพาะทฤษฎี ไม่ได้เรียนปฏิบัติ และยังไม่รู้ว่าเรียนไปทำไม แต่ตอนหลังถึงเข้าใจว่าอาจารย์ปรีดี

ท่านเห็นว่าพวกเราจะต้องไปพัฒนาประเทศต่อไป จึงจำเป็นต้องมีความรู้เกี่ยวกับส่วนประกอบของโครงสร้างพื้นฐานของประเทศ แต่ตอนนั้นเรายังเด็กเกินกว่าจะคิดถึงข้อนี้

บางวิชาของเตรียมก็ต้องเรียนรวมกัน อย่างเวลาถึงชั่วโมงพิมพ์ดีดทุกคนจะต้องไปห้องพิมพ์ดีด แต่ละคนก็จะมีเครื่องพิมพ์ดีดประจำตัวพร้อมสำหรับการเรียนการสอน วิชาประวัติศาสตร์ สากล ภาษาลาติน และดนตรีก็ต้องย้ายไปเรียนห้องเรียนรวมกันเพราะอาจารย์ที่สอนได้ก็มีวิชาละคนเท่านั้น

ส่วนตัวแล้วผมประทับใจครูเกษม ครูสุธี และครูไนท์ ที่สอนวิชาภาษาอังกฤษมากที่สุด เพราะชอบวิชาภาษาอังกฤษเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว แต่ผมไม่สนิทกับครูคนไหนเป็นพิเศษเพราะเราเป็นเด็กบ้านนอก รู้สึกว่าต้องเจียมตัว ครูเรียกหน้าชั้นถึงจะไป ไม่เคยเข้าหาครูด้วยตัวเอง และด้วยความที่ทั้งกลัวทั้งเคารพนับถือครู เวลาท่านสั่งการบ้าน พวกเราทุกคนจะทำมาส่งกันทุกคน

เจ้าหน้าที่คนอื่นในโรงเรียนเตรียมฯที่ไม่ใช่อาจารย์ก็ดูแลเรามาก โดยเฉพาะที่ห้องพยาบาลซึ่งถ้าเป็นไข้หัด ๑ หน่อย ๑ ปวดหัวตัวร้อนก็สามารถมาขอยาต่าง ๆ ได้ มีครั้งหนึ่งผมเป็นไข้หวัดก็เคยมาที่ห้องพยาบาล ครูพยาบาลชื่อครูชื่น (เป็นภรรยาครูปลั่ง ซึ่งสอนวิชาภาษาฝรั่งเศส) ท่านก็ส่งไปศิริราชเลย เขาก็ให้น้ำแก้หวัด ซึ่ยาอะไรก็จำไม่ได้แล้วแต่ท่านครั้งสองครั้งก็หายแล้ว ครูชื่นท่านจะแต่งชุดนางพยาบาล อยู่ในห้องพยาบาลบนชั้น ๒ ของตึกโดม

นักเรียนเตรียมตอนนั้นส่วนใหญ่มีฐานะปานกลางถึงดีมาก แต่ก็มีเพื่อนบางคนที่ไม่ค่อยมีเงินเลย ซึ่งมาอยู่ที่วัดมหาธาตุ บางวันเขาก็ไม่ได้ทานอาหารกลางวันเพราะไม่มีสตางค์ ก็จะไปหลบใต้ต้นไม้หรืออยู่สี่ห้าคน

นักศึกษาโรงเรียนเตรียมฯมีทั้งผู้หญิงผู้ชาย ปริมาณก็เท่า ๆ กัน ห้องผมรู้สึกผู้หญิงออกจะมากกว่านิดหน่อยเพราะผู้หญิงเขาจะเรียนเก่ง ห้องผมตอนปี ๒ ก็มีรองหัวหน้าหมวดเป็นผู้หญิง ส่วนผมเป็นแค่หัวหน้าหมู่

ตอนนั้นหัวหน้าห้องเขาเรียกหัวหน้าหมวด ในห้องก็จะแบ่งย่อยเป็นหมู่อีก ๔ หมู่ ซึ่งจะมีหัวหน้าหมู่คอยช่วยหัวหน้าหมวดดูแลความเรียบร้อยในห้อง เช็ดชื่อว่าในหมู่ของตัวเองวันนี้มีใครมาบ้างใครขาดบ้างแล้วส่งให้หัวหน้าหมวด ๆ ก็รายงานครูประจำชั้นอีกทีหนึ่ง

ตำแหน่งพวกนี้จัดตามคะแนน ใครได้คะแนนดีที่สุดในห้องได้เป็นหัวหน้าหมวด คะแนนรองลงมาได้เป็นรองหัวหน้าหมวด และรองลงมาก็ได้เป็นหัวหน้าหมู่ ตำแหน่งที่นั่งเรียนในห้องก็เรียงตามลำดับคะแนนเหมือนกัน แต่จะแยกผู้หญิงให้อยู่ส่วนหนึ่ง ผู้ชายอยู่ส่วนหนึ่ง นั่งคนละซีกห้องกัน แต่เวลาปกติก็เป็นเพื่อนกันทั้งนั้นไม่ได้แบ่งแยกหญิงชาย แต่เด็กวัยรุ่นก็ต้องมีชอบพอกันบ้าง ตอนนั้นก็ยังมีเพื่อน ๆ จับกันเองจนจบไปแล้วได้แต่งงานกันก็มี เวลาที่เขาจับกันเราก็พอ

จะดูรู้ บางคู่เขาจะกลับบ้านด้วยกันมาโรงเรียนพร้อมกัน เราก็รู้ว่าคู่นี้เขารักกันแล้ว ในรุ่นผม รู้สึกว่าจะมีสัก ๓ คู่

การเรียนที่นี้พวกเราจะประจำอยู่ห้องใดห้องหนึ่ง ตอนเข้ามาก็เข้าแถวอยู่หน้าห้องของตัว พอถึงเวลาก็เดินเข้าห้องเรียน บางวิชาาก็ไปเรียนรวมกันในห้องใหญ่แล้วใช้ไมโครโฟนอย่างวิชาภาษาละตินของอาจารย์ฮัตชินสัน เวลาสอนท่านจะเดินรอบห้องแล้วพูดว่า “อาจารย์อยู่ที่นี่ใครสงสัยก็ถาม” รุ่นผมนี้ยังไม่มีการเรียนผ่านเครื่องกระจายเสียงแบบไม่เห็นหน้าอาจารย์ แบบนี้ รู้สึกว่าจะเริ่มใช้กับรุ่น ๔

ตอนนั้นเวลาสอบทางโรงเรียนก็จะเอาคะแนนของนักเรียนทั้งโรงเรียนมาเรียงกันแล้ว ก็จัดเข้าห้องใหม่ สอบแต่ละครั้งก็มีการเปลี่ยนห้องกันเยอะพอสมควร มันทำให้เราต้องขยันมากขึ้นไปอีก เพราะแต่ละวิชาเป็นสิ่งที่เราไม่เคยเรียนมาก่อนทั้งนั้น อย่างภาษาบาลี ภาษาละติน ภาษาฝรั่งเศส ยิ่งเรามาจากต่างจังหวัดยิ่งต้องขยันมาก วิชาตัวเลข พินิจคดี เวลาอาจารย์ให้การบ้านนั้นจะเป็นการให้หัวข้อมาเขียนเรียงความด้วยตัวเลข จนตอนนี้เวลาต้องจดต้องเขียนอะไรยาว ๆ ผมก็ยังได้ใช้วิชานี้มาช่วยอยู่เรื่อย ๆ

ชุดของโรงเรียนเตรียมฯ ผู้ชายส่วนใหญ่จะแต่งชุดยูนิฟอร์ม บ้างก็เป็นลูกเสือสมุทรเสนา ส่วนผู้หญิงใส่เสื้อเชิ้ตสีขาว ผูกคอของ ใส่กระโปรงสีน้ำเงิน เพราะเขาไม่ต้องฝึกวิชาทหาร เวลาเราฝึกทหาร พวกผู้หญิงเขาทำอะไรกันผมก็ไม่แน่ใจ ก็คงจะเล่นกีฬาหรือพักผ่อน เพราะเวลาฝึกเรา มันไม่นานพอให้เราทำกิจกรรมอะไรเป็นชิ้นเป็นอัน ส่วนใหญ่ก็ประมาณหนึ่งชั่วโมง ถ้าวันไหนครูฝึกเกิดปล่อยช้า พวกที่ใจร้อนก็อาจมีการสรรเสริญบุพการีครูฝึกกันในภายหลัง มีอยู่วันหนึ่งฝนตกแล้วมันก็ไม่ให้เลิก ให้เข้าแถวอยู่อย่างนั้นแหละ พอบอกเลิกแถวเท่านั้นละ เสียงสรรเสริญบุพการีของครูฝึก “...แม่” ก็ดังพร้อมกันทั้งรุ่นโดยไม่ต้องนัดกันเลย เป็นหนึ่งในฉากของโรงเรียนเตรียมที่ผมประทับใจมากที่สุด

งานฟุตบอลประเพณี และกิจกรรมอื่นๆ

กิจกรรมสมัยนั้นส่วนใหญ่จะเป็นกีฬา ทั้งบาสเกตบอล วอลเลย์บอล รักบี้ ฟุตบอล แต่ผมเล่นอะไรไม่เป็นซักอย่าง ส่วนงานฟุตบอลประเพณีจุฬาฯ-ธรรมศาสตร์บรรยายกาศสนุกสนานมากเลย เข้าชั้นเราก็แต่งเสื้อเหลืองแดงเดินจากบ้านข้าง ขึ้นรถข้าง แล้วมาพบที่สนามกีฬาแห่งชาติ

ก่อนหน้าจะถึงงานบอลประมาณ ๓ เดือน พวกเราต้องเริ่มหัดร้องเพลงเชียร์ ผมจำไม่ได้ชัดว่าใครเป็นคนมาหัดเพลงให้ อาจจะเป็นพวกนักกีฬาหรือไม่กี่ครูโกลก โกลมารกุล เพลงที่เราร้องมีเร็วบ้าง ช้าบ้าง ตอนนั้นเพลงโดมในดวงใจยังไม่มี มีแต่เพลงมอญดูดาว ที่ขึ้นว่า “สำนักไหนหมายชู ประเทศชาติ...” ทำนองนั้น และก็มีอีก ๒-๓ เพลง แต่นึกไม่ออก จำไม่ได้ มันก็หลายสิบปีมาแล้ว พอช่วง ๑๕ วันก่อนวันงานนั้นจะต้องซ้อมทุกวันหลังเลิกเรียน

เวลามีซ้อมเพลงเชียร์ส่วนใหญ่ก็ซ้อมกันบนอัฒจันทร์ที่สนามฟุตบอลบ้าง ไม่ก็ในห้องเรียน เวลามาซ้อมก็มากันทั้งโรงเรียนทั้งปี ๑ และปี ๒ ร่วมกับพวกนักศึกษา ตอนนั้นเรานักศึกษา ต.ม.ธ.ก. ยังเด็ก ๆ เขาต้องบังคับให้มาซ้อม ใครจะหนีกลับก่อนไม่ได้ มีเช็คชื่อด้วย อาจจะมีบ้างที่หนีซ้อมเชียร์ แต่เราส่วนใหญ่อยากซ้อม อยากสนุก บรรยากาศมันสนุกมาก ก่อนถึงวันงานก็ต้องไปหาซื้อเสื้อเชียร์เหลืองแดงมาใส่ให้เหมือนคนอื่น ๆ

ตอนนั้นเชียร์ลีดเดอร์เขาจะแต่งตัวสวยกว่านักศึกษาทั่วไป เห็นก็รู้เลยว่าเป็นเชียร์ลีดเดอร์ เขาจะเดินนำหน้าแล้วร้องเพลงเชียร์ แล้วก็เดินออกท่าออกทาง ส่วนดรัมเมเยอร์ ตอนที่เราซ้อมร้องเพลงเขาก็มาด้วย แต่ไม่เห็นเขาเดิน พอถึงวันงานก็ได้แต่ถือไม้พลองนำขบวน

วันนั้นพวกเราจะตื่นตื่นมากเพราะงานนี้ปีหนึ่งมีหนเดียว เพลงเชียร์ก็ซ้อมมาแล้ว นักกีฬาของเรา เราก็อยากไปเชียร์ ตั้งแต่มีการแข่งขันมาธรรมศาสตร์ก็ชนะมาเรื่อย มาแพ้เป็นครั้งแรกเอาปีที่ผมอยู่ปี ๒

นอกจากงานบอลประเพณี ตอนสิ้นปีเรายังมีงานดนตรีแล้วพวกผู้หญิงก็มีการเล่นละครรวมกันทั้งปี ๑ และปี ๒ เขาจะเล่นละครเป็นเรื่องเป็นราว ไปซ้อมกันที่ไหนผมก็ไม่ทราบ ผมจำได้ว่านักแสดงรุ่นผมก็มีคุณมาลีวิภา คุณน้อย สุโข แล้วใครอีกผมก็นึกไม่ออก แสดงละครเรื่องอะไรก็จำชื่อไม่ได้แล้วเป็นละครร้อง แล้วก็มึนระบ่ำสเปน ซึ่งในภายหลังการแสดงชุดนี้ได้ใช้แสดงต่อหน้าพระพักตร์ของในหลวงรัชกาลที่ ๘ และ ๙ ในงานเลี้ยงต้อนรับตอนเสด็จนิวัติพระนคร เพราะการแสดงรอบแรกประสบความสำเร็จดีมาก

นอกจากกิจกรรมที่ทำในมหาวิทยาลัย และในกรุงเทพฯ มีครั้งหนึ่งที่ครูเขาพาไปเที่ยวแบบไปเข้าเย็นกลับที่ลพบุรีทั้งโรงเรียน ผมจำได้เพราะว่ามีพาไปเที่ยวอยู่หนเดียว เขาเก็บค่าเดินทางเท่าไรก็จำไม่ได้รู้แต่่าเก็บแน่ๆ วันนั้นเราใส่ชุดยูเวนทาสมารอขึ้นรถไฟตั้งแต่เช้า ตื่นตื้นกันใหญ่ ก็เป็นทริปที่ประทับใจเหมือนกัน แต่ก็จำอะไรได้ราง ๆ เต็มที่

สมัยนั้นการเดินทางไปเที่ยวค่อนข้างลำบาก หนุ่มสาวในยุคนั้นส่วนใหญ่ก็ไปเที่ยวเขาเดิน ถ้านำสมัยหน่อยก็ไปดูหนังเฉลิมกรุง ส่วนเรานั้นไม่สู้ราคาตั๋ว เก็บไว้กินขนมดีกว่า หรือไม่ก็เก็บไว้ซื้อเสื้อผ้าโก้ ๆ ใส่ สมัยนั้นเขานิยมกางเกงขายาวตัดแถวหัวมุมเมือง ร้านอาลา ร้านกำจงหนัก

ใส่เสื้อคอปิดกระดุมห้าเม็ดแบบปกพระราชทานก็โก้แล้ว รองเท้าหนังก็มีสีดำ สีแดง สีน้ำตาลแล้ว แต่จะชอบกัน ส่วนสมัยจอมพล ป.เรื่องอำนาจปี ๘๕ ๘๖ ท่านบอกคนไทยต้องสวมหมวกก็เห่อซื้อหมวกกันใหญ่ แต่สักพักก็หายเห่อไปเอง

โรงอาหาร

โรงอาหารสมัยนั้นอยู่ตรงคณะนิติศาสตร์ ปลูกเป็นเฟิงมุงจากแล้วก็ให้ร้านอาหารข้างนอกมาเช่าที่ มีสัก ๕-๖ ร้าน มีทั้งข้าวราดแกง ข้าวหมูแดง สตรีก สตุ ผมนั้นกินแต่ข้าวแกงเพราะอย่างอื่นแพงกว่า

โรงอาหารนั้นใหญ่พอสมควร พื้นยังเป็นดิน มีโต๊ะเก้าอี้ไม้พอให้ปี ๑ กับปี ๒ มากินเที่ยงพร้อมกันได้ นั่งกันตามความยาวของโรงอาหาร ต่างคนก็ต่างเลือกนั่งเอา จานและช้อนบางร้านก็ใช้สังกะสี บางร้านก็ใช้กระเบื้อง กินเสร็จแล้วก็วางไว้ที่โต๊ะ ทางร้านเขาจะมาเก็บไปเองของใครของมัน เขาทำเครื่องหมายให้จำได้ว่าของตัวสีต่างจากร้านอื่นอย่างไร

มีอยู่ครั้งหนึ่งที่พวกเราประท้วงไม่กินของร้านหนึ่งเพราะเขาเอาของมาผสมขาย เราไม่กินกันอยู่วันเดียว รุ่งขึ้นเจ้าของร้านเขาก็ไปขอชมกับอาจารย์อาบ คอมนันท์ซึ่งเป็นรองผู้อำนวยการฝ่ายปกครอง อาจารย์อาบก็มาบอกพวกเราว่าเขามาขอโทษแล้ว ขอให้พวกเราไปกินต่อ

พูดถึงอาจารย์อาบแล้วก็คิดถึงท่าน หน้าท่านดู แต่ใจดีเป็นที่หนึ่งเลย ไม่เคยดูใคร ไม่เคยตีใคร มีอยู่ครั้งหนึ่ง ครูให้เพื่อนผมแปลภาษาฝรั่งเศส ความว่า “ว้าวอยู่ในทุ่งข้าวสาลี” แต่เพื่อนผมเขาแปลว่า “ว้าวอยู่ในข้าวสาลี” ผมก็ไปล้อเข้าว่า วัวตัวเท่าไหนถึงเข้าไปอยู่ในข้าวสาลีได้ เขาก็โกรธแล้วก็ชวนไปต่อยกัน ไข่ผมมันก็ไม่เคยต่อยกับใครที่ไหน แต่ก็คิดว่า เอาวะ ไปก็ไป เลิกเรียนแล้วก็ไปตามนัด รักษาสัญญา พอถึงเวลาแทนที่มันจะมา มันกลับส่งครูอาบมาแทน ท่านเข้ามาถามว่า “เธอเรียกนายสงวนเขาไปต่อยหรือ” ผมก็ตอบว่า “ผมพูดเล่นนะครับ ผมไม่ได้ตั้งใจ ผมต่อยใครไม่เป็น” ท่านก็ไม่ว่าอะไร ปล่อยผมกลับบ้านไป

พวกที่ทำผิดแล้วโดนทำโทษจริง ๆ มักจะเป็นเรื่องสุบบุหรี ซึ่งสำหรับที่นี่เขาห้ามขาดถือเป็นโทษร้ายแรง ถ้าจับได้เขาเขียนตรงหน้าห้อง คือใครอยู่ห้องไหนก็ไปเขียนหน้าห้องนั้น ให้เพื่อนในห้องตัวเองเห็น

“เอาดินแดนของเราคืนมา”

ในปีที่ผมเรียนมีเหตุการณ์ที่ผมประทับใจที่สุดอย่างหนึ่งคือ การเดินขบวนเรียกร้องที่ดินแดนคืนจากฝรั่งเศส ตอนนั้นจอมพล ป. ส่งทหารมาเป็นครูฝึกวิชายุทธนาทหาร ครูฝึกเหล่านี้เขาจะใช้เวลาช่วงที่สอนวิชาทฤษฎีทางทหารมาพูดปลุกระดมให้นักศึกษา ต.ม.ธ.ก. และนักเรียนโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา ออกมาเดินขบวนเรียกร้องดินแดนคืน

ครูที่มาสอนทฤษฎีวิชายุทธนาทหารนั้นมีหลายคน แต่ละคนก็จะกระจายกันไปพูดกับนักศึกษาเตรียมฯห้องต่าง ๆ แต่เวลาฝึกปฏิบัติซึ่งเรียนรวมกันนั้นครูยุทธนาฯก็ไม่ได้พูดถึงเรื่องเรียกร้องดินแดนแต่อย่างใด อาจารย์ปรีดีก็รู้เห็นพฤติกรรมนี้ แต่ก็ไม่ได้ห้ามปรามอะไรเพราะไม่อยากจะให้เกิดความขัดแย้ง

ตอนนั้นเรามุ่งเป้าไปที่นักเรียนวิชายุทธนาทหารของธรรมศาสตร์และจุฬาฯ สองที่เท่านั้น เพราะวันที่เราเดินกันก็ไม่เห็นว่ามีโรงเรียนอื่น หรือประชาชนมาร่วมขบวนด้วย ครูวิชายุทธนาทหารเป็นคนระบุนัดเดินขบวนและแจ้งให้รู้ในห้องเรียน เขาไม่ได้บอกว่าใครจะไปบ้าง แต่ขอให้ไปกันพร้อมเพรียงเราก็ไปกันหมดไม่มีใครขาด กระทั่งคำว่า “เอาดินแดนของเราคืนมา” เขาก็เป็นคนสอนให้พวกเราพูด

ในวันที่เราจะเดินขบวน มีข่าวแว่วไปเข้าหูอาจารย์ปรีดีแล้วว่าเรานัดกันจะไปหลังเลิกเรียน พอใกล้เวลาเลิกเรียนประมาณบ่าย ๒ อาจารย์ปรีดีท่านก็เดินมาจากทำเนียบท่าช้าง เรียกพวกเราเข้ามาเข้าแถวเหมือนเข้าแถวหน้าเสาธงตอนเช้า ท่านเพียรขอร้อง พยายามเกลี้ยกล่อมว่ามันเป็นเรื่องของทหารเขา เราอย่าไปยุ่ง อย่าไปเดินเลย เพราะจากการวิเคราะห์สถานการณ์ของท่านแล้วการเรียกร้องนี้ไม่มีวันได้ผล ไม่มีวันชนะ

ท่านพูดเสร็จได้ไม่ถึง ๑๐ นาที พวกเราก็พากันเดินออกไป พวกครูก็ไม่มีใครห้าม ยามของมหาวิทยาลัยที่ชื่อลูงโตก็ไม่ห้าม เปิดประตูให้ออกไปแต่โดยดี วันนั้นพวกเราทั้งโรงเรียนน่าจะไปกันครบทุกคน ในขบวนมีแต่นักศึกษาเตรียมฯ ไม่มีอาจารย์มาเดินด้วย ผมจำไม่ได้ว่าใครเป็นนำขบวน นักศึกษา ต.ม.ธ.ก. ทั้งชายหญิงเดินแถวตอนเรียงสี่ ไม่มีแตกแถวตั้งแต่ต้นขบวนยันท้ายขบวน แม้พวกผู้หญิงเขาจะไม่ได้เรียนวิชายุทธนาทหารแต่เขาก็เดินไปกับเราด้วย โดยให้ผู้ชายทั้งปี ๑ และ ๒ เดินปนกันข้างหน้า แล้วตามด้วยแถวของผู้หญิง เขาก็เดินกันเรียบร้อยดี

วันนั้นเราก็เดินกันเฉย ๆ ไม่ได้มีป้าย หรือธงอะไร นอกจากเสียงฝีเท้าของพวกเราที่มีแต่เสียงตะโกน “เอาดินแดนของเราคืนมา” แต่ผมก็ไม่รู้ว่าเอาดินแดนที่ไหน เขาสอนให้ร้องอย่างนั้นเราก็ร้องตะโกนอย่างนั้น ผมไม่รู้ว่าคนอื่น ๆ ที่เดินอยู่จะมีกี่คนที่รู้ว่าเราเดินเพื่อดินแดนส่วนไหน ขบวนของเราไม่ได้ขัดขวางการเดินรถ ที่น่าแปลกก็คือ แม้ว่าสถานการณ์ตอนนั้นมีความแปรปรวนอย่างไร แต่ทั้งทหารและตำรวจก็ไม่ได้มาขัดขวาง หรือสนับสนุนขบวนของเรา

พวกเราเดินไปจนถึงพระบรมรูปทรงม้าก็เจอกับขบวนของเตรียมอุดม กว่าจะไปถึงวังปารุสกก็ประมาณ ๕ โมงเย็นพอดี รวมตัวกันอยู่ได้สักครู่ ก็มีคนบอกให้เลิกแถว พวกเราก็แยกย้ายกันกลับ ไม่มีนักเรียน ไม่มีการถ่ายทอดทางโทรทัศน์ การเดินขบวนของเราเลยไม่ได้เป็นข่าวครึกโครม หลังจากเราเดินขบวนก็ไม่มีเสียงสะท้อนจากสังคม และในที่สุดก็เป็นอย่างที่อาจารย์ปรีดีบอกไว้คือฝรั่งเศสเขาก็ชนะจริง ๆ เช้าวันรุ่งขึ้นเมื่อเข้ามาในโรงเรียนก็ไม่มีอาจารย์คนไหนพูดถึงเรื่องนี้อีกเลย แต่นี่ก็นับเป็นเหตุการณ์ที่ดูจะนำต้นตอที่สุดที่เกิดขึ้นในช่วงที่ผมเรียนอยู่ที่นี่

เมื่อผมเรียนจบจากแผนกเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองได้สักปีสองปีก็มีการตั้งชมรม ต.ม.ธ.ก. ขึ้นมา จากนั้นพวกเราก็นัดเจอกันทุกปี แม้เวลาจะผ่านมานานขนาดนี้ ผมกับบรรณศาสตร์ก็ไม่ได้ห่างไปไหนลูกชายผมคนหนึ่งก็มาเรียนนิติศาสตร์ของเรา

นักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

พอเรียนจบโรงเรียนเตรียมผมก็เรียนต่อในธรรมศาสตร์ ตอนนั้นยังเป็น ธรรมศาสตร์บัณฑิตไม่แยกแผนกกฎหมายและบัญชี แต่ผมก็เรียนหนักไปทางกฎหมาย ตอนแรก ๆ ยังได้เข้าฟังเลคเชอร์บ้างตอนเช้าสักสองชั่วโมง บางคนก็ไปเป็นเสมียนศาล แต่สำหรับผม พอเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๒ ผมก็กลับไปอยู่บ้านนอก ไม่รู้ความเคลื่อนไหวในเมืองเท่าไร ตอนนั้นแม่ขอให้กลับมาอยู่อย่างทองเพราะกลัวผมจะโดนระเบิดถ้ายังอยู่กรุงเทพฯ ต่อไป

ต้นเทอมก็มาลงทะเบียนที่ธรรมศาสตร์แล้วก็เอาหนังสือกลับไปอ่าน ถึงเวลาสอบเราก็เข้ามาสอบ ไม่เคยรู้จักหน้าอาจารย์ ตอนนั้นแผนกศึกษาดิจิทัลของจังหวัดเขารับเป็นตัวแทนของธรรมศาสตร์ รับสมัครสอบให้จากต่างจังหวัดแล้วก็ส่งข้อมูลมาให้ธรรมศาสตร์ เราก็เสียค่าสมัครเป็นรายวิชา พอสอบไปได้สักพักก็สามารถมาฟังผลสอบได้ที่ศึกษาดิจิทัลจังหวัดได้ด้วย ไม่แน่ใจว่าเป็นอย่างไรทุกจังหวัดเลยหรือเปล่า แต่เข้าใจว่าน่าจะใช้ระบบเดียวกัน

เวลาเข้ามาสอบโดยมากก็ใช้เวลาในกรุงเทพฯ สองวัน เข้ามาเราเห็นร่องรอยสงครามไม่มากเพราะเขาบูรณะหมดแล้ว ตอนระเบิดมาลงแถวราชกลางคืน ต้นขึ้นมาแล้วใส่เสื้อยู้ชนแต่ใส่กางเกงสีน้ำเงิน แล้วก็วิ่งออกไปดูว่ามันเป็นอย่างไร พอได้สติก็เห็นว่าเราแต่งตัวเป็นอยู่คนเดียวเลยวิ่งกลับหอพัก นอกจากครั้งนั้นก็ได้เจอระเบิดอีก

ตอนที่ผมสอบปีหนึ่ง มีเพื่อน ๆ ที่เข้าฟังเลคเชอร์ช่วยเก็งข้อสอบแล้วเขียนจดหมายส่งให้ ผมก็แจกให้เพื่อน ๆ ที่อยู่อย่างทองด้วยกัน เขาก็เก็งถูกหลายข้อ

ทางอ่างทองได้รับผลกระทบจากสงครามไม่มากนัก ถ้าจะมีก็มีแค่เสื้อผ้าซึ่งต้องใช้จนเก่า ก็ต้องปะกางเกงขายาวเป็นขาสั้นเพราะมันไม่มีของใหม่ขาย พวกผู้หญิงก็ขาดแคลน แต่ก็ยังดีที่อาหารการกินเราอยู่ได้ มีขาย แต่อย่างปลากะป๋องเราก็ไม่มีกินเพราะเป็นของต่างประเทศ ตอนนั้นการกินปลากะป๋องถือเป็นของโก้

สมัยนั้นสิ่งที่ให้ความสว่างคือตะเกียงน้ำมันก๊าด บางทีก็ใช้น้ำมันหมู ใส่กระป๋องเล็ก ๆ แล้วทำไส้ส่องสว่าง แต่น้ำมันก๊าดก็ไม่ถึงกับขาดแคลนเสียทีเดียว เพียงแต่ต้องใช้ประหยัดกว่าปกติเท่านั้นเอง

ระหว่างนั้นผมทำงานเป็นเสมียนศาลจังหวัดอ่างทอง ตอนแรกที่ผมกลับมาถึงบ้านหน้าเขยผมบอกว่าวิทยุเขาประกาศรับสมัครเสมียนศาลอ่างทอง ผมเองไม่อยากจะไปเป็นเสมียนบ้านนอก แต่ก็สมัครเผื่อไว้ คิดว่าถ้าสอบไม่ได้ก็ไม่เป็นไร แต่ไม่อยากจะทิ้งโอกาส ที่ไหนได้พอประกาศผลสอบออกมา เกิดได้ที่หนึ่งไปได้ ตอนแรกที่ยื่นใบสมัคร พอมีคนรู้ว่าผมสมัครด้วยแล้วถอนใบสมัครก็มี เพราะผมเรียนเก่งมาตั้งแต่อายุ ๑๖

ในช่วงสงคราม นักศึกษาจำนวนมากก็ต้องเลิกเรียนไป บางคนเสียชีวิตไปก็มี คนที่ยังกัดฟันเรียนต่อก็ต้องเรียนจบช้ากว่าการเรียนในสถานการณ์ปกติ เพราะทั้งติดสงคราม ทั้งต้องเรียนทางไกลจากต่างจังหวัด สรุปแล้วผมต้องใช้เวลา ๗ ปีกว่าจะได้ ธรรมศาสตร์บัณฑิต

ธบ.สุ ผู้พิพากษา

พอจบจากธรรมศาสตร์แล้วผมก็เข้าเป็นอัยการที่กรมอัยการ สมัยนั้นคนที่ได้ ธบ. ไม่ต้องสอบเนช ก็สามารสอบเป็นอัยการได้ เป็นอัยการผู้ช่วยปีกว่า ๆ เขาก็เปิดสอบอัยการประจำต่างจังหวัด ผมก็ได้ไปประจำที่อุทัยธานี เป็นอัยการอยู่หกปี ก็มาสอบเป็นผู้ช่วยผู้พิพากษาสังกัดกระทรวงยุติธรรม

รุ่นผมเขาเรียกผู้ช่วยผู้พิพากษารุ่น ๑ รุ่นก่อนหน้านี้ถ้าสอบได้แล้วก็ได้เป็นผู้พิพากษาประจำกระทรวงเลย แล้วก็สอบแค่วิแพ่งและวิอาญา แต่รุ่นผมนี้มีสาระบัญญัติ วิธีสบัญญัติ ฟังภาษาอังกฤษเข้าไปอีก พอสอบได้แล้วได้เป็นแค่ผู้ช่วยอยู่ปีหนึ่ง เขาจะดูความประพฤตินิสัยใจคอเรา การวางตัว แล้วถึงจะได้เลื่อนขั้นขึ้นไปเป็นผู้พิพากษา

ความรู้ที่ได้จากธรรมศาสตร์ทำให้ผมได้ทำงานไต่เต้าจากการเป็นเสมียนศาลจังหวัดอ่างทอง จนในที่สุดก็ได้เป็นผู้พิพากษาศาลฎีกา หากไม่มีธรรมศาสตร์ผมอาจจะไม่ได้มาอยู่นอยู่ในจุดนี้ได้

ถึง มธ.

หลายสิบปีที่ผ่านมาธรรมศาสตร์มีการเปลี่ยนแปลงไปมากเลยทีเดียว รุ่นผมมันไม่ค่อยเป็นระเบียบเรียบร้อยมีแค่ ๒ แขนง ตอนนี้มีคณะมากขึ้น คุณภาพการศึกษาของเราก็ตีขึ้นทุกอย่างก็มีทำที่จะพัฒนาไปในทางที่ดีขึ้น พวกเราชาว ต.ม.ธ.ก. รักธรรมศาสตร์มากครับ ไม่ว่าจะผ่านไปกี่ปีเราก็ติดตามข่าวและคอยลุ้นเอาใจช่วยให้ธรรมศาสตร์ของเราเจริญรุ่งเรืองยิ่ง ๆ ขึ้นไป

วิไล ตันติประภา (ปิ่นทอง)

วัยเด็ก

ดิฉันชื่อวิไล ตันติประภา (ปิ่นทอง) เป็นคนกรุงเทพฯ บ้านอยู่ซอยรื่นรมย์ สี่ก๊กเสาชิงช้า เวลาไปโรงเรียนก็เดินไปเพราะใกล้นิดเดียว จากสี่ก๊ก เสาชิงช้า เดินไปทางสะพานช้างโรงสี แล้วก็ไปเข้าสนามหลวง

คุณพ่อของดิฉันเป็นข้าราชการพลเรือน อยู่กรมเสมียนตราในกระทรวงกลาโหม คุณแม่ก็เป็นแม่บ้านเหมือนผู้หญิงที่แต่งงานแล้วส่วนใหญ่ในสมัยนั้น บ้านของเราเป็นตึกแถวที่กทม. แบ่งให้เช่าเป็นห้อง ๆ อยู่หลังตลาดเสาชิงช้า พอเช้าขึ้นมาเราก็ไปจ่ายตลาด คุณพ่อจะซื้ออาหารใส่บาตรพระวันละรูปทุกเช้า บางทีก็เอาแกงใส่สาแหรกเล็ก ๆ ถวายพระไปเพราะสมัยก่อนไม่มีถุงพลาสติก เช้าวันใหม่ท่านก็เอาสาแหรกนั้นมาไว้หน้าบ้าน

ดิฉันมีพี่น้อง ๖ คน คือ พี่ชายถาวร พี่สาวนิลวรรณ ดิฉัน น้องสาววิมล และน้องชายประวิทย์ ส่วนคนที่ ๖ เสียตั้งแต่ตอนเด็กๆ พี่น้องของดิฉันไม่มีใครมาเข้าธรรมศาสตร์เลย พี่นิลวรรณกับ น้องชื่อวิมลอยู่จุฬายุช ส่วนประวิทย์เป็นทหารเรือ ส่วนพี่ถาวรอยู่การรถไฟ

ดิฉันได้เรียนหนังสือแต่เล็ก และเรียนอยู่โรงเรียนสตรีวิทยาจนจบ ม. ๖ ตอนนั้นเกือบจะไม่ได้เรียนต่อแล้วเพราะคุณพ่อเพิ่งเกษียณราชการ ทางบ้านก็ขาดรายได้ ตอนนั้นดิฉันเสียใจจนร้องไห้ที่จะไม่ได้เรียน เพราะตอนที่รู้ว่าอาจจะไม่ได้เรียนนั้นดิฉันสอบเข้าของจุฬายุชได้เรียบร้อยแล้ว แต่ค่าเทอม ๘๐ บาทของเขาถือว่าแพงมากสำหรับสมัยนั้น

เมื่อคิดว่าจะไม่ได้อ่านต่อ ดิฉันเลยไปทำงานที่บริษัทของอาของเพื่อนชื่อ นวนิตย์ โรจนเสนา ได้เงินเดือน ๒๐ บาท ทำงานไปได้สักพักบริษัทก็ปิดตัวไป ดิฉันก็กลับมาอยู่บ้านที่สาวกลัวว่าอยู่บ้านนานจะเสียเด็กเลยให้ดิฉันไปสมัครเรียนที่โรงเรียนเตรียมของธรรมศาสตร์ ดิฉันก็เลยชวนนวนิตย์ไปเรียนด้วยกัน

ดิฉันรู้จักโรงเรียนเตรียมของธรรมศาสตร์มาระยะหนึ่งแล้วเพราะ สตรีวิทยาที่อยู่ไม่ไกลจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และรู้ว่าท่านปรีดีเปิดโรงเรียนนี้เพื่อให้โอกาสและสนับสนุนให้คนที่มีทุนน้อยได้เรียนหนังสือโดยเก็บค่าเล่าเรียนเพียง ๔๕ บาท ซึ่งเป็นครึ่งหนึ่งของค่าเทอมของจุฬายาเท่านั้น ดังนั้นดิฉันจึงเป็นอีกคนหนึ่งที่ได้รับโอกาสและการสนับสนุนจากท่านอาจารย์ปรีดี

หัวหน้าห้องหญิง

ดิฉันเข้าโรงเรียนเตรียมเป็นรุ่นที่ ๓ มีกันอยู่ ๕๐๐ คน แบ่งเป็น ๑๑ ห้อง ซึ่งมากกว่าสองรุ่นที่ผ่านมา เมื่อเข้ามาเจอเพื่อนผู้ชาย นักเรียนสตรีวิทยาอย่างพวกเราก็รวมกลุ่มกัน ไม่ยุ่งพวกผู้ชายสักเท่าไร คิดกันแต่ว่าเรามีเพื่อนเยอะตั้ง ๕๐๐ คน จะไปกลัวอะไรกับผู้ชาย

ตอนนั้นดิฉันได้เป็นหัวหน้าห้อง ง.งู ซึ่งก็แปลว่าดิฉันน่าจะสอบได้ที่ ๗ ตอนสอบเข้าจำได้ว่าคนที่ได้ที่ ๑ ชื่อคุณน้อม ศรีสรรพวงค์ สมัยนั้นใครสอบได้ที่เท่าไรจะรู้กันหมดเพราะเขาจะติดคะแนนให้เห็นกันทั่ว ห้อง ง.งู เป็นห้องที่อยู่ติดกับตึกโดมที่สุด มีเพียงห้องพยาบาลที่มีครูชั้นเป็นพยาบาลประจำคั่นอยู่ห้องเดียวเท่านั้น

หน้าที่ของหัวหน้าห้อง เข้าชั้นมาก็ต้องจดว่ามีใครป่วย ใครลา มีมากี่คน แล้วเขียนรายงานส่งขึ้นไป ตอนนั้นมีเพื่อนคนหนึ่งชื่อ ระดม อุไรพันธ์ แก่เป็นคนไข้โรค ต้องหยุดบ่อย ๆ เพราะไม่สบาย วันหนึ่งดิฉันเขียนรายงานไปแล้วว่าระดมไม่มา พอส่งขึ้นไปมันดันไม่ตรงกับรายงานของหัวหน้าหมู่คนหนึ่ง พอครูอาบ คอมนตร์ตรวจดูก็เจอว่าวันนี้ระดมมา ท่านก็เรียกดิฉันขึ้นไปพบ ตอนเจอท่านดิฉันหน้าซีดไปหมด ท่านใจดีมาก พอเห็นว่าดิฉันกลัวก็แค่บอกว่า “วิไล คราวหลังดูให้ดี ๆ ก่อนนะ” แล้วก็ไม่ว่าอะไร

ในห้องง.งูมีนักเรียนหญิงทั้งหมด ๗ คน ก็มีดิฉัน (วิไล) ทองใบ ทองย้อย มะลิ (คุปตะวาทีน) แล้วก็หม่อมราชวงศ์ชองมาศ นวรัตน์ และสมศรี ส่วนอีกคนหนึ่งชื่อ นพรัตน์ ส่วนใหญ่พวกเราจะไม่ค่อยเล่นกับผู้ชาย เพราะผู้หญิงสมัยก่อนจะค่อนข้างถือตัว ส่วนใหญ่เราก็จะไปทำความรู้จักกับนักศึกษาหญิงห้องอื่น ๆ ตอนที่เรียนรวมกันในห้องประชุม ส่วนความสัมพันธ์กับพวกรุ่นพี่ก็ไม่ค่อยได้ไปรู้จักกับเขามากนั้นเพราะ รุ่นหนึ่งเขาก็มีแต่ผู้ชาย รุ่น ๒ ก็มีผู้หญิงน้อย แต่แม้ดิฉันจะเป็นหัวหน้าห้องหญิงแต่พวกผู้ชายเขาก็เรียบร้อยดีไม่มีปัญหาอะไร

ตอนนั้นก่อนเข้าห้องเรียนในตอนเช้าจะต้องมีการเข้าแถวหน้าห้อง มีเพื่อนผู้หญิงคนหนึ่งชื่อฉวีรายุ ออกจะแก่น ๆ อยู่สักหน่อย เวลาเขาให้เข้าแถวเธอจะไม่ค่อยยอมเข้ากับเขานายหอม ศรีสรรพวงค์ เขาเป็นหัวหน้าหมวด หัวหน้ารุ่น ก็ต้องเข้าไปดึง ฉวีรายุยอมเข้าแถวจนได้

คุณครู

หน้าที่อีกอย่างหนึ่งของหัวหน้าห้องก็คือ เวลาคุณครูจะเข้าห้อง จำได้ราง ๆ ว่าจะต้องบอกชั้นว่า “นักศึกษาตรง” แล้วพวกเราก็จะต้องลุกขึ้นยืนทำความเคารพครู

ครูของโรงเรียนเตรียมขมนั้นล้วนแต่เป็นบุคคลมีความสามารถ มีครูคนหนึ่งเป็นฝรั่งสอนภาษาอังกฤษชื่อ ศาสตราจารย์ เจ. เอฟ. ฮัตเจสสัน (จากจุฬาสารหอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์) ท่านหน้าแดงดูน่ารัก บางทีเราจิกแก๊กก็โดนท่านดูว่า “นักศึกษาขอยู่เงียบ” (Let be quiet) ซึ่งเป็นคำที่นักศึกษารุ่นเดียวกับดิฉันน่าจะยังจำกันได้ดี นอกจากนั้นก็ยังมีอาจารย์เกษม จาคิตกวนิชที่มาสอนภาษาอังกฤษให้พวกเรา ตอนนั้นมีบางวิชาที่ต้องไปเรียนในห้องประชุมทั้งหมด ๕๐๐ กว่าคน เพราะอาจารย์บางท่านไม่มีเวลามาสอนให้ครบทุกห้อง

ครูที่สอนภาษาบาลีเรียกดิฉันว่า นางสาวปิ่นทอง ตามนามสกุลของดิฉัน พอดิฉันเข้าไปบอกท่านว่าชื่อวิลัย ท่านก็บอกว่า “เอ๊ะ ก็ครูจะเรียกนางสาวปิ่นทองจะทำไม” วิชานี้คือวิชาที่ดิฉันเรียนได้ดีที่สุด ตอนสอบดิฉันได้คะแนนเป็นที่ ๑ ได้รางวัลเป็นหนังสือเล่มเดียวกับที่เราเรียน เพราะโรงเรียนเขาก็ไม่ได้มีเงินมากมายอะไร แต่เราก็รู้สึกว่าเขาให้กำลังใจจนเรียนดีจริง ๆ

นอกจากนั้นก็จำได้ว่าครูศิริ อินทรเป็นผู้สอนวิชาตัวเลข ส่วนครูที่สอนพิมพ์ดีดชื่ออะไรไม่รู้ท่านก็มาเป็นบางช่วงมั้ง เพราะว่าท่านทำงานที่อื่น ที่จำได้แม่นอีกอย่างหนึ่งก็คือ ตอนนั้นรู้สึก่ววิชาภาษาฝรั่งเศสนี่ยากจริง ๆ แต่จำได้ราง ๆ ว่าครูอาณัติเป็นผู้สอน

ดิฉันทำหน้าที่เป็นหัวหน้าห้องได้ปีเศษ ๆ พอเราขึ้นปีที่ ๒ เรียนได้เทอมหนึ่งพวกเราก็ได้ “โตโจสงเคราะห์” คือได้ผ่านชั้นโดยไม่ต้องสอบ เพราะนายพลโตโจแห่งญี่ปุ่นยกทัพมายึดประเทศไทย พวกเราก็ต้องกลับไปอยู่บ้านกันพักหนึ่ง

เข้ามหาวิทยาลัย

พอสงครามเริ่มสงบ ดิฉันก็กลับมาเรียน โดยเข้าเรียนบัญชีตามคำแนะนำของพี่ชาย ตอนนั้นค่าเทอมก็รู้สึกว่าจะ ๔๕ บาทเหมือนกัน

สมัยนั้นกิจกรรมอย่างเดียวของนักศึกษาที่ได้ทำร่วมกันทั้งมหาวิทยาลัยก็คืองานฟุตบอลประเพณีระหว่างธรรมศาสตร์และจุฬาย พวกเราก็พากันไปเชียร์อย่างสนุกสนาน ดิฉันชอบ

ร้องเพลงเชียร์เป็นที่สุด ตอนนั้นมีคนมาให้จังหวะเวลาร้องเพลงแต่จะเรียกว่าเชียร์ลีดเดอร์ได้หรือเปล่าก็ไม่แน่ใจเพราะมันไม่เหมือนกันกับสมัยนี้ แม้แต่ตอนนี้ดิฉันก็ยังรู้สึกถึงบรรยากาศวันงานทุกครั้งที่ได้ยินเสียงเพลงเชียร์ของธรรมศาสตร์

นอกจากงานฟุตบอลประเพณี ในเวลาปกตินักศึกษาหญิงก็จะมีการเล่นเน็ตบอลกันบ้าง ส่วนใหญ่ดิฉันจะนั่งดูเสียมากกว่า คนรุ่นดิฉันโดยมากจะใช้เวลาที่ว่างจากการเรียนมาช่วยที่บ้านทำงานบ้าน หรือไม่อย่างนั้นก็ต้องออกไปทำงานพิเศษหาเงิน การจะได้ออกไปเที่ยวกับเพื่อน ๆ นั้นเกิดขึ้นนาน ๆ ครั้ง ไปกันทีก็มักจะไปซื้อของแถวเฉลิมกรุง บางลำภู พาหุรัด หรือสำเพ็ง แถวนั้นมีร้านอาหารมาก บางทีก็นัดกันไปกินข้าว และถึงเราจะนัดกันใกล้โรงหนัง แต่ก็ไม่ค่อยได้ดูกันเท่าไรเพราะไม่มีเวลาและค่าดูหนังแค่เรื่องละ ๔๐ สตางค์ก็ถือว่าไม่น้อยสำหรับสมัยนั้น

ฝึกงานบัญชี

ความภูมิใจในชีวิตของดิฉันก็คือการที่ได้เรียนบัญชีที่ธรรมศาสตร์นี้แหละ เพราะมันเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้ดิฉันมีงานและมีครอบครัวที่ดี

นักศึกษาบัญชีในสมัยนั้นจะต้องฝึกงานภาคปฏิบัติ พอดีว่าคุณพ่อรู้จักกับคุณโกสินทร์ ซึ่งเป็นผู้ตรวจบัญชีของคตง. (คณะกรรมการตรวจเงินแผ่นดิน) เขาเลยช่วยฝากดิฉันเข้าไปฝึกงานที่นี่ คตง. นั้นมีสำนักงานอยู่ในวัดพระแก้ว ดิฉันจึงสามารถทำงานไปด้วยและเรียนไปด้วยโดยไม่ต้องลำบากเรื่องการเดินทางมากนัก

การได้เข้ามาฝึกงานที่ยังทำให้ดิฉันเจอกับสามีสุดที่รัก คุณบำรุง ดันดีประภา เพราะดิฉันไปเป็นลูกน้องเขา เขาเป็นธรรมศาสตร์บัณฑิตด้วย ก็ถือว่าเป็นรุ่นพี่รุ่นน้องกัน เรียกได้ว่าเป็นบุพเพสันนิวาสตั้งแต่ตอนที่ไม่ได้เรียนที่จุฬาแล้ว ไม่งั้นก็ไม่ได้เจอกัน

ทำงาน

เมื่อเรียนจบบัญชีดิฉันก็ต้องไปอยู่บ้านพี่อุบลที่ซอยสองพระเพราะสามีท่านเพิ่งเสีย และต้องการญาติมาอยู่เป็นเพื่อน พอดีว่าพี่อุบลรู้จักกับคุณนายชุ่ม ภรรยาของหลวงชำนาญ ซึ่งเป็นผู้อำนวยการโรงงานยาสูบ ดิฉันเลยได้เข้าทำงานที่นี่มาจนเกษียณในตำแหน่งหัวหน้าแผนกสารบัญชี

ดิฉันคงต้องฝากคนรุ่นหลังให้ช่วยกันพัฒนามหาวิทยาลัยของเราให้เจริญก้าวหน้าขึ้นไปให้เลือดเหลืองแดงยังเข้มข้นอยู่ต่อไป ให้ธรรมศาสตร์ยังเป็นที่แห่งโอกาสเหมือนที่เคยเป็นในสมัยของดิฉัน

สมาน ศักดิ์สงวน

การเดินทางของลูกจำเมน

ผมชื่อนายสมาน ศักดิ์สงวน เป็นลูกชายคนเดียวของจำเมน ศักดิ์สงวน ทหารเสนารักษ์ จังหวัดราชบุรี กับนางเลื่อน ศักดิ์สงวน เมื่อปี ๒๕๓๕ จำเมนถูกคุดออกจากราชการเพราะเศรษฐกิจตกต่ำจนรัฐบาลไม่มีเงินเดือนจะจ่ายให้ข้าราชการ จำเมนจึงได้ย้ายไปรับราชการเป็นแพทย์ตำรวจที่จังหวัดกาญจนบุรี

ผมได้เข้ารับการศึกษาที่โรงเรียนเบญจมราชูทิศ จังหวัดราชบุรีก่อนเมื่อครอบครัวของเราย้ายไปอยู่กาญจนบุรี ผมจึงต้องย้ายไปเรียนชั้นมัธยมที่โรงเรียนวิสุทธิรังสี ซึ่งเป็นโรงเรียนประจำจังหวัดกาญจนบุรี เมื่อผมจบม.๖ ในปี ๒๕๕๒ ตอนนั้นอายุเพิ่งจะ ๑๖ ปี ก็ยังงง ๆ อยู่ไม่รู้จะไปเรียนต่อที่ไหน ก็บังเอิญมีทนายความท่านหนึ่งจากกรุงเทพฯ ชื่อคุณเอิบ พนมชน เดินทางไปสืบพยานที่กาญจนบุรี และได้ขอเช่ารถจักรยานจากคุณพ่อเพื่อใช้เดินทางไปพบพยาน คุณพ่อให้ยืมรถไปใช้ฟรี ๆ โดยไม่ได้รับเงินค่าเช่า และได้คุยกับคุณเอิบถึงลูกชาย (ซึ่งก็คือผม) ว่า เพิ่งจบ ม.๖ ไม่รู้ว่าจะไปเรียนต่อที่ไหน คุณเอิบจึงแนะนำให้ไปเรียนเตรียมปริญญาฯ และจะไปอยู่กับเขาก็ได้นะ ในฐานะเด็กรับใช้

โดยที่ไม่เคยเห็นกรุงเทพฯ มาก่อน แต่อยากเรียนต่อ ก็เลยตกลงตามไปอยู่บ้านของคุณเอิบที่ซอยเกษมสันต์ ๒ เขตปทุมวัน คุณเอิบไม่ค่อยได้อยู่บ้าน ผมจึงมีหน้าที่ดูแลบ้านและตั้งใจอ่านหนังสือ ตอนนั้นก็ได้ไปสอบเข้าโรงเรียนเตรียมปริญญา มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (ต.ม.ธ.ก.) บังเอิญสอบติดได้เข้าเรียนเป็นรุ่นที่ ๓ ของโรงเรียน (ปี พ.ศ. ๒๔๘๓-๒๔๘๔)

เข้าเป็น “นักศึกษา” โรงเรียนเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองเปิดการเรียนการสอนในปี ๒๔๗๗ เมื่อเริ่มเปิดการเรียนการสอนแบบตลาดวิชานั้น มีผู้สนใจมาสมัครเป็นนักศึกษาถึงเกือบหมื่นคน แต่เมื่อเวลาล่วงมาเพียง ๒ ปี คือในปี ๒๔๗๙ มีนักศึกษาจำนวนมากที่ขาดมาตรฐานความรู้ และถูกคัดออกไป มหาวิทยาลัยจึงเริ่มวางมาตรการที่จะยกระดับมาตรฐานความรู้ของผู้ที่จะมาเป็นนักศึกษาระบบธรรมศาสตร์ให้สูงขึ้นเพื่อแก้ปัญหาข้างต้น และได้จัดการศึกษาระดับก่อนมหาวิทยาลัย (Pre-University) ให้ผู้เรียนมีความพร้อมที่จะเข้าเรียนในระดับมหาวิทยาลัยต่อไป

ต.ม.ธ.ก. จึงได้ถูกจัดตั้งขึ้นตามข้อบังคับว่าด้วยการเรียนเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (วันที่ ๒๓ มีนาคม ๒๔๘๐) กำหนดให้เปิดการศึกษาระดับเตรียมปริญญา นับตั้งแต่ปี ๒๔๘๑ โดยกำหนดคุณสมบัติพื้นฐานของผู้ที่จะมาสมัครเข้าศึกษาว่าต้องเป็นผู้ที่จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาปีที่ ๖ มีอายุไม่เกิน ๒๐ ปี ผู้สำเร็จหลักสูตร ๒ ปีของ ต.ม.ธ.ก. จะได้เข้าเรียนในระดับปริญญา มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองได้ทันทีโดยไม่ต้องสอบคัดเลือกอีก

โรงเรียนเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองจึงได้กำเนิดขึ้นในวันที่ ๖ มิถุนายน ๒๔๘๑ ท่านผู้ประศาสน์การปรีดี พนมยงค์ถือว่าแผนก ต.ม.ธ.ก. เป็นส่วนหนึ่งของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง จึงให้เรียกผู้เข้าเรียนว่า “นักศึกษา” ส่วนผู้สอนให้เรียกว่าครู

ธรรมศาสตร์ในสมัยของผมมีต้นชงโคและต้นจำปออยู่ริมน้ำ แม้แต่ในนิยายก็ยังมีเขียนว่าหนุ่มสาวชอบไปนั่งกันใต้ต้นชงโค หรือต้นจำปอริมแม่น้ำเจ้าพระยา (ชงโคไม่มีความหมายในภาษาไทย เข้าใจว่ามาจากภาษาเขมรว่า “เจิงโก” แปลว่า “ตีนวัว” เพราะใบไม้ต้นเจิงโกมีก้านเหมือนตีนวัวมาก ภาษาไทยอาจพูดเพี้ยนจาก “เจิงโก” เป็น “ชงโค” ไป นอกจากนี้ยังมีพูดเพี้ยนอีกมาก เช่น อดีตทูตเขมรท่านหนึ่งชื่อ “ซุ่ม” เขมรจะออกเสียงเป็น “ตุตซุ่ม” เป็นต้น)

ปี ๑

นักศึกษา ต.ม.ธ.ก. รุ่นที่ ๓ มีนักศึกษาทั้งชายหญิงรวม ๕๑๙ คน แบ่งเป็น ๑๑ ห้อง ห้องละประมาณ ๕๐ คน ผมถูกจัดให้เรียนอยู่ห้อง ง. ซึ่งจะอยู่บนตึกที่ติดกับประตูทางเข้ามหาวิทยาลัย ด้านท่านพระจันทร์ ปัจจุบันเป็นอาคารอเนกประสงค์ คราวนี้นับเป็นครั้งแรกในชีวิตที่ได้เรียนร่วมกับนักศึกษาหญิง โดยที่เป็นคนต่างจังหวัดไม่เคยเห็นกรุงเทพฯ มาก่อนก็รู้สึกกลัว ๆ และออกจะประหม่าที่เห็นนักศึกษาหญิงในกรุงเทพฯ ดูสวยกว่าเด็กสาวในต่างจังหวัดมาก ผมพูดจาเสียงแปร่ง ๆ แบบคนต่างจังหวัดจึงต้องเก็บตัวเงียบ ๆ

นักศึกษาในโรงเรียนเตรียมขมนั้นมีความหลากหลายมาก มีนักศึกษาจากเกือบทั่วทุกภาค มีทั้งพวกรวยกับพวกไม่รวย พวกรวย ๆ เราดูก็รู้เพราะคนที่มีฐานะเขาจะแต่งตัวโก้เก๋กว่าคนอื่นหน่อย หรือเวลาที่เขาสั่งอะไรมากิน ก็พอจะดูออก ส่วนมากพวกเราที่มาจากต่างจังหวัดจะไม่ค่อยร่ำรวยกันนัก

ที่นี่มีวิชาเรียนทั้งมากและแปลก เช่น วิชาภาษาไทย ภาษามลายู ภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส ภาษาละติน ภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ไทย ประวัติศาสตร์สากล โบราณคดี วรรณคดี ปรัชญา กฎหมายเบื้องต้น ดนตรี ชวเลข พิมพ์ดีด เป็นต้น บางวิชาที่เราไม่รู้เลยจริง ๆ ก็คือวิชาเทคโนโลยี ซึ่งสอนให้เราเกี่ยวกับความก้าวหน้าของวิทยาศาสตร์ บางวิชาต้องเรียนในห้องประชุมผ่านทางเครื่องกระจายเสียง จดทันหรือไม่ทันก็ต้องเรียน

วิชาภาษาต่างประเทศจะสอนโดยครูที่สำเร็จจากต่างประเทศบ้าง ครูจากพระนักธรรมจบเปรียญสูง ๆ และครูจากต่างประเทศที่เราเรียกกันว่า “ฝรั่ง” สอนแล้วฟังไม่รู้เรื่อง เพราะเราเรียนจากต่างจังหวัด ไม่เคยมีประสบการณ์การเรียนการสอนอย่างนี้ สู้เด็กกรุงเทพฯ ที่เคยชินกับวิชาต่าง ๆ เหล่านี้ไม่ได้ แต่ก็ต้องพยายามอดทน ถามเพื่อน ๆ (ชาย) ที่เขารู้บ้าง กลับบ้านก็ต้องไปคัดเขียนวิชาที่ได้จด ๆ ไปใหม่ให้แลดูสวยงามอีกรอบ รวมทั้งทำการบ้านที่ครูให้ไป และการบ้านจริง ๆ เช่น เก็บกวาด ตักน้ำ ล้างรถ ถูบ้าน...อีก ไม่มีเวลาออกไปเที่ยวเตร่เลย แต่ผลการเรียนก็อยู่ในระดับพอใช้

นอกจากอ่านหนังสือเรียนแล้ว ผมยังชอบอ่านหนังสือการ์ตูนของคุณประยูร จรรย์วงษ์ เป็นอย่างมาก ผมคิดว่าเขาเขียนได้ดีที่สุดในตอนนั้น ตอนหลังที่ผมเกษียณจากเป็นข้าราชการกระทรวงการต่างประเทศ แล้วไปทำงานในตำแหน่งเลขานุการ “ปะกำพล” แห่งหนังสือพิมพ์ไทยรัฐ ถึงได้เจอกัน แก่มีมोटโต้ว่า “สัปดาห์วันละนิดจิตแจ่มใส”

ปี ๒

เมื่อเรียนผ่านมาได้หนึ่งปี ผมก็เกิดความเคยชินกับระบบการเรียนการสอนแบบ ต.ม.ธ.ก. มากขึ้น ผลการเรียนก็ดีขึ้นมาบ้าง สืบเนื่องจากผลการสอบประจำภาค เพราะหากสอบได้ดีก็จะได้เลื่อนชั้นไปอยู่ห้องดีหน่อย ผมนั้นสามารถเลื่อนชั้นไปอยู่ห้อง ๒ ส่วนคนที่เรียนไม่ดีก็จะถูกย้ายลง ไปอยู่ห้องถัดไป ซึ่งห้องสุดท้ายมีแต่นักเรียนชาย ไม่มีนักเรียนหญิงเลย

สมัยนั้น ต.ม.ธ.ก. เก็บค่าเล่าเรียนเทอมละ ๒๐ บาท และยังสามารถจ่ายแบบผ่อน เป็น ๔ งวด งวดละ ๕ บาท บ้านผมส่งเงินมาให้ใช้จ่ายส่วนตัวเดือนละ ๑๕ บาท ผมจึงต้องใช้จ่าย อย่างประหยัดมาก แต่ผมก็อยู่ได้โดยไม่เดือดร้อนเพราะมีที่อยู่กินโดยทำงานบ้านให้คุณเอิบเสมือน เด็กรับใช้ทุกอย่าง เมื่อกลับจากโรงเรียนก็ต้องท่องหนังสือ โดยเฉพาะการแจกเว็บบ (conjuguer le verbe) ในภาษาฝรั่งเศส เมื่อไม่มีเวลาจะไม่เที่ยวเตร่ จึงเป็นการประหยัดค่าใช้จ่ายไปในตัว

นักศึกษาเตรียมฯ ชายในรุ่นของผมมีการแต่งตัวสองแบบคือ แต่งเครื่องแบบลูกเสือสมุทร เสนาในวันจันทร์ อังคาร พุธ และจะแต่งเครื่องแบบยุวชนทหารในวันพฤหัสบดี ศุกร์และวันเสาร์

ลูกเสือสมุทรเสนาของ ต.ม.ธ.ก. ประจำกองอิสระที่ ๒ (กองอิสระที่ ๑ อยู่ที่จังหวัด ฉะเชิงเทรา) แต่งเครื่องแบบอย่างทหารเรือ มีเสื้อแขนสั้นสีน้ำตาลอ่อน กางเกงขาสั้นสีเดียวกัน ถุงเท้ายาว และใส่หมวกทรงหม้อตาล มีศาสตราจารย์ เจ.เอฟ. ฮัตเจสสัน เป็นผู้กำกับลูกเสือ ท่านจะแต่งตัวลูกเสือสมุทรเสนามาสอนหนังสือทุกวัน ส่วนเครื่องแบบยุวชนทหาร เป็นเสื้อแขนยาว กางเกงขาสั้น สี kaki แกมเขียว มีหมวกแบบทหารมีแถบด้านหน้า ใส่ถุงเท้ายาว มีเข็มเครื่องหมาย ต.ม.ธ.ก.

นักศึกษาหญิงของ ต.ม.ธ.ก. จะใส่เสื้อขาวรัดแขนสั้น จี้มพ์เอว รองเท้าหนังสีดำ (บางคน ก็ใส่สีขาว) มีเข็ม ต.ม.ธ.ก. ติดหน้าอกซ้าย

ต.ม.ธ.ก. เปิดสอนสัปดาห์ละ ๖ วัน (หยุดวันอาทิตย์) โดยจะเริ่มเรียนตั้งแต่เวลา ๘.๐๐ น. และเลิกเรียนเวลา ๑๗.๓๐ น. พักกลางวัน ๑ ชั่วโมง ทุกวิชาเรียน ๑ ชั่วโมง พัก ๑๐ นาที บางวิชา เรียนรวมกันในห้องประชุมใหญ่ เช่น วิชาดนตรี

สำหรับวิชาดนตรีนั้นมิใช่สอนให้ขับร้องหรือเล่นดนตรี แต่สอนให้อ่านตัวโน้ต ให้อู้จัก กุญแจ และบันไดเสียง โดยครูจะเล่นเปียโนให้ฟัง ส่วนใหญ่จะไม่ใคร่รู้เรื่อง ผมเองเป็นนักดนตรี มาก่อนก็ยังไม่รู้จักบันไดเสียงหรือกุญแจ แต่มาฝึกหัดไม่นานก็พอเข้าใจได้เร็วขึ้น ตอนสอบครู จะดีดเปียโนช้า ๆ แล้วให้นักศึกษาเขียนโน้ตตาม มีเพื่อนนักศึกษาหญิงเขาทำไม่ได้ พอครูผล่อ เธอก็แอบกระซอกกระซิบถามผมเขียนเสร็จแล้วไปคัดลอกแล้วแอบคืนมา ก็นำส่งสารเธอ ถ้าผมทำผิด เธอก็ต้องผิดไปด้วย ภายหลังพบกันตอนอายุเข้า ๘๐ ปี มาคุยกันเป็นที่สนุกสนาน เฮฮาจนถึงความหลังตอนอยู่ในวัยรุ่น

การทำโทษ

ใน ต.ม.ธ.ก. เมื่อมีการทำโทษนักศึกษาที่กระทำผิดหลายแบบ ส่วนใหญ่จะไม่ค่อยทำโทษแบบเขียนตี เพราะเด็กบางคนทำผิดแบบไม่ตั้งใจก็มี แต่เมื่อมีกฎระเบียบข้อกำหนดไว้ ก็ต้องทำตามระเบียบ การทำโทษก็แล้วแต่ดุลยพินิจของครู เช่น ให้อ่านตักแตด ให้อ่านหน้าห้องเรียน คุกเข่า หน้าชั้น หรือใช้ให้ลบกระดานดำ

คนที่ร้าย ๆ ในโรงเรียนเตรียมฯ ก็พอมี เช่น เอาปากกาหมึกซึมสลัดหมึกใส่ครู บางคนก็สูบบุหรี่ใต้ถุนโรงเรียน พวกแมงที่อยู่ตามร่องไม้มันโดนควันบุหรี่ มันก็หนีขึ้นมาข้างบนพอครูเห็นก็เลยรู้ว่ามีคนแอบสูบบุหรี่อยู่ข้างล่าง เขาก็ส่งคนมาจับตัวไปลงโทษด้วยการตีให้เพื่อนทั้งโรงเรียนได้ยินเสียงไม้เรียวผ่านทางไมโครโฟน ทำคนที่ได้ยินขยาดกันพอสมควร

การทำผิดของนักเรียนเตรียมบางครั้งก็เป็นธรรมชาติของวัยรุ่น สมัยนั้นมีบ่อยครั้งที่เราไปแอบดูนักเรียนนาฏศิลป์เขารำละคร หรือซ้อมการแสดงต่าง ๆ กำแพงระหว่างธรรมศาสตร์ แม้จะเป็นปูนซีเมนต์ แต่ด้านบนมันเป็นสังกะสี พวกเราก็เจาะรูดูเขา ทางโน้นเขาก็โทรแจ้งมาทางเราก็เลยส่งครูไปจับ วันที่เขาไปจับผมโชคดีที่ไม่ได้ไปดูในวันนั้นเลยรอดมาได้ คนอื่น ๆ นั้นโดนทำโทษกันเป็นแถว

ผมเคยมาโรงเรียนสายเช้าแถวเคารพธงชาติไม่ทัน บังเอิญวันนั้นมันนักศึกษาหญิงคนหนึ่ง มาสายเหมือนกับผม เลยถูกลงโทษให้อ่านอยู่คู่กัน แล้วให้นักศึกษาทุกคนที่เข้าแถวเดินเข้าห้องเรียนผ่านหน้าเราไปทั้งหมด ๕๑๙ คน เราทั้งสองคนไม่รู้จักกันเพราะอยู่กันคนละห้อง

เวลาล่วงเลยมาหลายปีจนกระทั่งถึงงานวันเรียงสังสรรค์ประจำปี ๒๕๔๕ ของชมรม ต.ม.ธ.ก.๓ หรืออีก ๖๒ ปีต่อมา เราพบปะเพื่อนรุ่นเดียวกันก็ได้เล่นเกมเพื่อความสนุกสนาน จับคู่ชาย-หญิง โดยใช้หน้าผากชนกันโดยมีลูกโป่งอยู่ตรงกลางแล้วให้เต็นรำไปตามเสียงเพลง คู่ไหนทำลูกโป่งหลุดไปจะถูกตัดออก คู่ที่เหลืออยู่เป็นคู่สุดท้ายจะเป็นผู้ชนะได้รับรางวัลเล็ก ๆ น้อย ๆ ปรากฏว่าผมได้คู่กับคุณอมรา อยู่มันและได้เป็นคู่ที่ชนะ ระหว่างเล่นเกมก็ได้มีโอกาสคุยกันถึงเรื่องเก่า ๆ เกิดจะเอ๋ ! และได้รู้ว่าคุณอมราตัวเองที่ถูกทำโทษให้อ่านคู่กันต่อหน้าแถวนักศึกษาเมื่อ ๖๒ ปีก่อนโน้น นับว่าเป็นประวัติศาสตร์อันยาวนานที่ขบขัน เสียตายที่คุณอมราได้จากพวกเราไปหลายปีแล้ว ขอให้เพื่อนจงไปสู่สุคติในสัมปรายภพชั่วนิรันดร์...เทอญ

ครูผู้ทรงคุณวุฒิ

ดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า ใน ต.ม.ธ.ก. มีครูผู้ที่มีคุณภาพคับแก้วมากมาย ทั้งไทย (ที่เพิ่งจบมาจากต่างประเทศ) ฝรั่งเศส มหาเปรียญ ทั้งที่พูดไทยชัดและไม่ชัด เช่น ดร.ถนัด คอมันตร์ ครูอาบ คอมันตร์ ดร.อุภัย พิณฑุโยธิน ดร.ขุน ศรียาภัย ครูสมปอง บุนนาค ครูยอดรัก กรรณสูต

ครูแดง คุณะติลก พ.ต.ท.เกษม จาติกวณิชย์ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีสุภาพสตรีเก่งอีก ๒ ท่านคือ ครูฉนวนนาฏ อมาตยกุล สอนภาษาอังกฤษ และครูฉนวนจันทร์ ณ ป้อมเพ็ชร สอนภาษาฝรั่งเศส ทั้งสองท่านจบจากต่างประเทศ ส่วนวิชาภาษาบาลีก็ล้วนแต่เป็นมหาเปรียญ หรือบางท่านเป็น กระทั่งอดีตเจ้าคุณ เช่น ครูทับ วรภัณฑ์ ครูยัญ คงสมจิตร ครูพร มะลิตอง นอกจากนี้ยังมี ครูชาวต่างประเทศท่านหนึ่ง คือ ศาสตราจารย์ เจ.เอฟ. ฮัตเจสสัน พุฒไทยได้บ้าง จำได้ว่า เวลาเรียน ถ้านักศึกษาพูดคุยกันจ้อกแจ้ก ท่านจะพูดว่า “นักศึกษาจงอยู่เงียบ...ที่นี่ไม่ใช่ตลาด” เป็นภาษาฝรั่งปนไทยที่ฟังไม่ใคร่ชัด ฟังแล้วพวกเราขบขันกันมาก ยังมีครูอีก ๒-๓ ท่าน ที่มาจากโรงเรียนอัสสัมชัญ เช่น ครูสุวัฒน์ นิลรังสี ครูอาณัติ คริสเตียนเสน ฯลฯ ความจริงยังมีอีก หลายท่านที่ผมจำชื่อไม่ได้ หรือบางท่านก็จำชื่อได้แต่จำนามสกุลไม่ได้เช่นครูไววิทย์ เป็นต้น (ในเอกสารจดหมายเหตุธรรมศาสตร์พบแต่ชื่อครู วรวิทย์ ประสานศัพท์)

ผมไม่ค่อยสนิทกับครูเท่าไร จะมีก็แต่ครูพร้อยซึ่งสอนวิชาดนตรีเท่านั้น แต่พวกเพื่อน ผู้หญิงบางคนเขาจะสนิทกับอาจารย์เพราะชอบไปขอคะแนน นอกจากนี้ก็ยังมีการประจำชั้น ซึ่งเมื่อเราเลื่อนชั้นขึ้นปีสอง ก็ได้เปลี่ยนครูประจำชั้นด้วย

ครูอาณัติท่านเป็นผู้อำนวยการ ท่านก็ไม่ได้ดูอะไรมากมาย แต่นักศึกษาส่วนใหญ่ก็ จะมีความรู้สึกคล้ายๆ กับกลัวท่านโดยอัตโนมัติ เพราะท่านจะเป็นผู้ลงโทษคนที่ทำผิดระเบียบ

ตำนานแถววง ต.ม.ธ.ก.

สมัยนั้นนักศึกษาที่ลงเรียนวิชาดนตรีและเป็นสมาชิกวงดุริยางค์ จะได้รับสิทธิพิเศษ คือไม่ต้องเรียนวิชาพลศึกษา จึงมีนักศึกษา (ตัวอ้วน ๆ) มาสมัครเรียนดนตรีกันมาก ผมเคยเป็น นักดนตรีจากโรงเรียนประจำจังหวัดกาญจนบุรีมาก่อน จึงได้สมัครเรียนดนตรีของวง ต.ม.ธ.ก. ๓ เมื่อก่อนผมเป่าโฟเนียม ซึ่งใช้ลมไม่มากแต่หนักหน่อย อาศัยว่ายังเด็กก็ยังแบกไหว ตอนนั้น รู้สึกว่าการเป็นนักดนตรีแล้วได้ไปเป่าตามงานต่าง ๆ มันเท่มากทีเดียว พอมาเข้าวงของธรรมศาสตร์ ผมเปลี่ยนไปเป่าทรัมเป็ตแทน

สมัยนั้นผมคิดว่าแถววงของธรรมศาสตร์เป็นวงที่น่าจะใหญ่ที่สุดแล้ว เพราะเรามีเครื่อง ดนตรีถึงประมาณ ๒๐๐ ชิ้น ทั้งโฟเนียม ทรัมเป็ต ทรอมโบน พิโคโล่ ฯลฯ นอกจากนี้เราก็กังมี วงของโรงเรียนนายเรือซึ่งเป็นวงใหญ่อีกวงหนึ่ง แต่ตอนนั้นเราน่าจะใหญ่กว่า ครูผู้สอนนอกจาก พระเจนดุริยางค์แล้วก็มีครูพร้อยอีกคนหนึ่ง ตอนเรียนอยู่ในวงของโรงเรียนประจำจังหวัดกาญจนบุรี นั้นเราเรียนโน้ตไทย แต่พอมาอยู่ธรรมศาสตร์ต้องเปลี่ยนเป็นอ่านโน้ตสากลแทน

เวลาที่แถววงของธรรมศาสตร์ใช้ฝึกซ้อมก็คือเวลาในวิชาดนตรีปฏิบัติ ซึ่งเป็นคนละวิชา กับวิชาทฤษฎีดนตรีที่ทุกคนต้องเข้าไปเรียนเขียนและอ่านโน้ต วิชาดนตรีปฏิบัตินี้เป็นการหนีเรียน

ชั่วโมงพลศึกษาไปในตัว และโดยที่เคยเป่าแตรทรัมเป็ต จึงถูกเกณฑ์ให้ไปเป่าแตรซักรงชั้นยอดโดมตอนเช้าก่อนเข้าห้องเรียนทุกวัน จำได้ว่ายังมีเพื่อนอีก ๔ คนคือ เกษม หวังในธรรม (ถึงแก่กรรม) วิโรจน์ ลิลิต (ถึงแก่กรรม) ดร.จิระ เจริญเลิศ (ถึงแก่กรรม) ในปัจจุบันนี้ ผู้ที่เป่าแตรซักรงกับผมยังเหลือผมกับ พ.ต.ท.ประทีป ทองประดิษฐ์ ๒ คน สมัยนั้นพวกเราทั้ง ๕ คน จะต้องรีบไปโรงเรียนแต่เช้าหน่อยเพื่อเตรียมตัว

เวลาเป่าแตรซักรงนั้น พวกผมจะไปตั้งแถวกันห้าคน แล้วยืนอยู่หน้าแถวของนักศึกษา ต.ม.ธ.ก. ทั้งหมดที่สนามหญ้า (คือบริเวณที่ตั้งอนุสาวรีย์ท่าน้ำของท่านผู้ประศาสน์การ ปรีดี พนมยงค์ ริมน้ำมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปัจจุบันนี้) เมื่อพวกผมเป่าทรัมเป็ตในทำนองนี้ ๓ เที้ยว กินเวลาประมาณ ๒ นาที อีกด้านก็จะมีคนซักรงชั้นยอดโดมซึ่งจะรู้จังหวะเพลงที่เราเป่าเป็นอย่างดี เขาก็จะรีบซักรงให้ทันเพลงจบพอดี

สมัยนั้นพวกเราทุกคนไม่ว่าจะอยู่ห้องไหนก็ต้องมาเข้าแถวรวมกันหมด ใครเป็นหัวหน้าห้องก็ต้องเอาลูกน้องมายืนให้เรียบร้อยก่อนเวลาสองโมงเช้าซึ่งจะเป็นเวลาที่จะต้องเชิญธงขึ้นสู่อยอดเสาทุกวัน สมัยนั้นยังไม่มีการร้องเพลงชาติ มีแต่เสียงแตรเท่านั้น ผมเองก็ไม่รู้เหมือนกันว่าเพลงนี้เขาเรียกว่าเพลงอะไร จำได้แต่ทำนองเพราะมันมีหลายเพลง

นักดนตรีเก่ง ๆ ในวงส่วนใหญ่ก็มักจะมีทักษะด้านดนตรีมาก่อนแล้วเพราะลำพังแต่การมาเริ่มเรียนที่นี่แค่สองปีนี่มันไม่เก่งหรอก ผมเองก็เคยรับจ้างเป่าแตรในงานแต่งงานบวชนาคและในโรงหนังแทบทุกคืนก่อนเข้ามาเป็นนักดนตรีในวงของ ต.ม.ธ.ก. แต่พอมาที่นี่เราก็เรียนอย่างเดียวแล้ว ไม่ได้ไปรับงานเป่าแตรที่ไหนอีก พอช่วงสงครามโลกถึงได้กลับไปเป่าแตรหาเงินที่กาญจนบุรี อย่างแต่ก่อน แต่พอกลับเข้ามาเรียนมหาวิทยาลัยอีกที่ แตรวงของธรรมศาสตร์และโรงเรียนเตรียมฯ ก็หายไปพร้อมกับสงครามโลกครั้งที่ ๒ (ไม่รู้ไปอยู่ที่ไหน น่าเสียดายมาก)

แต่สมัยที่ผมยังอยู่ในวงของ ต.ม.ธ.ก. หากมหาวิทยาลัยมีงานสำคัญ ๆ ซึ่งจะต้องใช้วงดนตรีบรรเลงแล้ว เราจะต้องไปร่วมด้วยทุกครั้ง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มีรถยนต์แปลกกว่ารถยนต์อื่น ๆ อยู่หนึ่งคัน สำหรับใช้บรรทุกของ นักกีฬา นักดนตรีแตรวง ฯลฯ รูปร่างคล้ายรถยนต์ประจำทางขนาด ๔ ล้อ มีบันไดขึ้นไปนั่งข้างบนหลังคาร์ถได้ รถคันนี้มีชื่อว่า “ไอโกรง”

ไอโกรงเป็นรถสี่สี่เทา ๆ จำได้ว่าบนหลังคาเนี่ยมันจะมี เก้าอี้ยาว ๒ ข้าง พวกเราจะต้องไปแย่งกันนั่งเป็นแถว ข้างล่างมันก็มีที่นั่งแต่นั่งข้างบนมันไวกว่ากันมาก ข้างล่างนั้นส่วนใหญ่เอาไว้ขนของ

ถ้ามีงานที่ไหนพวกนักดนตรีทั้งหลายจะพากันไปนั่งบนหลังคาร์ถคันนี้โดยที่ตำรวจในสมัยนั้นไม่ว่ากล่าว ทำให้วัยรุ่นนักดนตรีสมัยนั้นรู้สึกโก้มาก ยิ่งเครื่องแตรวงซุบโครเมียมของธรรมศาสตร์สมัยนั้นดูออกจะเป็นวงใหญ่มาก งานพิธีที่พวกเราได้ไปร่วมด้วยเท่าที่จำได้ก็มี

การร่วมเรียกร้องดินแดนคืน

ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ ๒ ปี ๒๔๘๓ เยอรมันเข้ายึดได้ชัยชนะจากฝรั่งเศส รัฐบาลไทยเห็นเป็นโอกาสที่ฝรั่งเศสยอมแพ้สงครามเยอรมัน จึงขอเจรจาเรียกร้องขอเอาดินแดนริมฝั่งโขงที่ฝรั่งเศสยึดครองไป นอกจากจะไม่ยอมเจรจาด้วยแล้ว ฝรั่งเศสยังยิงปืนใหญ่ข้ามแม่น้ำโขงมายังฝั่งไทยอีกด้วย คนไทยเริ่มมีปฏิกริยารุนแรงขึ้น โดยเฉพาะนิสิตจุฬาย และนักศึกษาธรรมศาสตร์ จึงได้ร่วมกันเดินขบวนเรียกร้องดินแดนคืน

อันที่จริงท่านผู้ประศาสน์การไม่ประสงค์จะให้มีการเดินขบวนเช่นนั้น และบอกว่ารัฐบาลจะพยายามทุกวิถีทางที่จะใช้วิธีเจรจา และขออย่าให้นักศึกษาใช้วิธีรุนแรงในการเดินขบวน เพราะจะทำให้การเจรจาล่าช้าขึ้น แต่ปรากฏว่าฝ่ายนิสิตจุฬาย ได้จัดการเดินขบวนขึ้นก่อน ฝ่ายธรรมศาสตร์เห็นว่าฝ่ายจุฬาย เดินขบวนได้ จึงได้ร่วมกันทำป้ายปลุกใจ เดินขบวนไปพบรัฐมนตรีกลาโหมสนับสนุนให้ดำเนินการกับฝรั่งเศสบ้าง

ในการนี้วงดนตรีของธรรมศาสตร์ได้ออกบรรเลงเพลงปลุกใจร่วมการเดินขบวน ทำให้พวก ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๓ และรุ่นอื่น ๆ ดุคึกคักเข้มแข็ง เพราะถูกเพลงปลุกใจวัยรุ่นหนุ่มสาวให้เกิดความรักชาติ

งานฟุตบอลประเพณี จุฬาย-ธรรมศาสตร์

งานกีฬาประจำปียิ่งใหญ่ของมหาวิทยาลัยสมัยนั้น คือการแข่งขันฟุตบอลประเพณีระหว่างมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง และจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วันนั้นเราจะได้เห็นนิสิตและนักศึกษาของทั้งสองมหาวิทยาลัยแต่งกายด้วยเสื้อผ้าสีสัน สะดุดตาเตรียมไปเชียร์ฟุตบอลกันตั้งแต่เช้า แทบจะกล่าวได้ว่าบนรถเมล์ รถราง รถจี๊ป รถยนต์ส่วนตัว ฯลฯ และทุกหนแห่งในกรุงเทพฯ เต็มไปด้วยนักศึกษาธรรมศาสตร์ที่แต่งกายด้วยเสื้อผ้าสีเหลืองแดง (ธรรมศาสตร์) และนิสิตจุฬายที่แต่งกายในสีชมพูขาว

สมัยนั้นเสื้อเชียร์มันก็มีหลายแบบ เขาก็ออกแบบมาขายกันในมหาวิทยาลัย ซึ่งมหาวิทยาลัยเขาคงจัดมาเพราะว่าเราจะต้องแต่งตัวเหมือนกัน หรืออย่างน้อยก็ต้องเป็นเหลืองแดง พวกเชียร์ลีดเดอร์เขาจะออกแบบชุดของเขา

ผมมีบ้านพักอยู่ในซอยเกษมสันต์ ๒ เขตปทุมวัน วันงานบอลประเพณีผมแต่งกายด้วยสีเหลืองแดงออกจากบ้านมาและต้องเจอกับบ้านพักของนิสิตจุฬาย ซึ่งอยู่ปากซอย จึงถูกนิสิตจุฬาย ๕-๖ คน ร้องไชโย โห้ฮิ้ว แห้ว ซ่า...เล่นเอาผมเดินกันขาชีวิตเขียวแหละ

วันเสาร์ ที่ ๖ ธันวาคม ๒๔๘๔ (ค.ศ.๑๙๔๑) เป็นวันแข่งขันฟุตบอลประเพณีอีกครั้งหนึ่ง นิสิตนักศึกษาของทั้งสองมหาวิทยาลัยต่างคึกคักเข้มแข็งกันมาก และต่างก็แต่งตัวด้วยเสื้อผ้าชุด

เชียร์ของสถาบันตนเองนอกจากบ้านกันแต่เช้า บ้างก็ขับรถตระเวนไปตามถนนหนทาง บ้างก็ร้องเพลงเชียร์ของตนเอง หากรถยนต์ของทั้งสองฝ่ายสวนทางกันจะมีเสียงโห่ร้อง แว่วกันเต็มไปทั่วกรุงเทพฯ (สมัยนั้นยังไม่มีรถติด) ประชาชนบนท้องถนนก็พลอยสนุกสนานไปกับพวกเราด้วย

วันนั้นผมแต่งตัวชุดกางเกงขาวสีขาวยาว สีเสื้อเหลืองแดง หมวกหนิสีเหลืองแดง ออกจากบ้านแต่เช้าเพราะต้องรีบไปร่วมขบวนแห่ดวงไฟตามนัด เพื่อขึ้น “ไอโกรง” ไปสนามกีฬาแห่งชาติหรือสนามศุภชลาศัย เขตปทุมวัน

เรานัดคณะนักศึกษา ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๑-๒-๓ พร้อมทั้งนักศึกษา มธก. (รุ่นเรียนกฎหมาย) ไปพร้อมกันที่นั่น เมื่อเวลา ๑๕.๐๐ น. พวกเราเตรียมตั้งขบวนแห่ดวงไฟนักศึกษาธรรมศาสตร์ที่แต่งกายด้วยสีเหลืองแดง ยาวเป็นแถวในเขตสนามกีฬา ดูเป็นที่สวยงามและคึกคักอย่างยิ่ง แตรวงธรรมศาสตร์วงมหิมาจัดแถวอยู่ตอนหน้า ถัดมาเป็นขบวนนักศึกษาทั้งชายหญิงและขบวนธรรมจักร ตามด้วยขบวนล้อการเมือง และป้ายผ้าเชียร์ต่าง ๆ เมื่อได้เวลา ขบวนแห่เริ่มนำขบวนเข้าสนามแข่งขันด้วยเพลงประจำมหาวิทยาลัย “มอญดูดาว” ผู้ร่วมขบวนจำนวนพัน ๆ คนเดินตามเข้าสนามศุภชลาศัย ลู่วิ่งรอบสนามฟุตบอลถูกล้อมด้วยขบวนสีเหลืองแดง มีริ้วธงประดับพร้อมเสียงร้องเพลงมอญดูดาวเปล่งออกจากปากของนักศึกษาหนุ่มสาวดังกระหึ่มไปทั้งอัฒจันทร์ สร้างความประทับใจมิรู้ลืมให้แก่ผู้ที่ได้ชมและปลุกใจให้กับนักฟุตบอลของธรรมศาสตร์เกิดความตื่นเต็นจนบางคนถึงกับน้ำตาไหลกับความยิ่งใหญ่ในครั้งนี้

ผมและคณะนักดนตรีทั้งหลายเป็นผู้นำขบวน ปากก็เป่าไปตามโน้ตที่ได้รับแจกมา (ซึ่งเมื่อเสร็จงานเขาก็มาเก็บโน้ตเหล่านี้กลับไป เราก็เป่าตามที่เขาเขียนไปเรื่อย แล้วก็เดินไปซื้อเพลงอะไรบ้างก็จำไม่ได้ มันก็เป็นประเภทเพลงมาร์ช เพลงเดินขบวน) เมื่อพวกผมเป่าเสร็จก็ไปสมทบกับกองเชียร์บนอัฒจันทร์

บรรดาเชียร์ลีดเดอร์ทั้งชายหญิงแต่งตัวและแสดงท่วงทีลีลาได้สวยงาม งานฟุตบอลอันยิ่งใหญ่ได้เริ่มขึ้นต่อหน้าผู้ชมหลายพันคน เสียงปรบมือดังกึกก้อง นักฟุตบอลทั้งสองทีมเริ่มลงไปวอร์มในสนาม เมื่อถึงเวลา เสียงนกหวีดจากกรรมการก็ดังขึ้น การแข่งขันเปิดฉากอย่างเป็นทางการ

ตามเอกสารวิจัยของอาจารย์ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ในหัวข้อเรื่อง “สำนักนั้นธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ. ๒๔๗๗-๒๕๑๑” หน้า ๑๒๐ กล่าวว่า “การแข่งขันฟุตบอลประเพณีระหว่างสองมหาวิทยาลัยนี้ ธรรมศาสตร์ไม่เคยแพ้จุฬาย เลย คือชนะบ้าง เสมอบ้าง แพ้มาแพ้ครั้งนี้ (ครั้งที่ ๘) ๒ ต่อ ๐ มีหนังสือพิมพ์บางฉบับลงตีพิมพ์ต่อมาว่า การที่ธรรมศาสตร์แพ้จุฬาย ครั้งนี้เป็น “ล้างไม่ตี” สำหรับประวัติชาติไทย เพราะว่าอีก ๒ วันต่อมา คือวันที่ ๘ ธันวาคม ๒๔๘๔

กองทหารญี่ปุ่นบุกขึ้นประเทศไทยที่จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ และภาคใต้หลายแห่งในสงครามโลกครั้งที่ ๒ ทหาร ตำรวจ ชนชาวไทยต่อสู้และเสียชีวิตหลายราย”

การแข่งขันจบลงใกล้พลบค่ำ บรรดานักศึกษาเริ่มเข้าแถวตั้งขบวนในสนามกีฬาเพื่อเดินทางกลับมหาวิทยาลัย นำโดยแถววงชุดเดิมจากสนามกีฬาฯ ผ่านเจริญผล กษัตริย์ศึก สะพานตำหนักนบารุงเมือง สุ่มหาวิทยาลัย จำได้ว่าเราเดินเป็นขบวนมาด้วยความเหน็ดเหนื่อย ผมเป่าแตรทรมัเป็ดมาครึ่งทาง รู้สึกลมเป่าอ่อนลง จึงขอเปลี่ยนไปตีกลองบ้าง จะเป็นด้วยเครียด หรือเพราะแพ้ฟุตบอลอย่างไรไม่ทราบ ผมตีกลองหนึ่งดังตึง ตึง ตึง แต่เกิดตั้ง “บ๊ยะ” ตามมา ก็ลงไปดูเห็นไม้ตีทะลุเข้าไปอยู่ในกลองแล้ว เมื่อกลองแตก จังหวะของเพลงมาร์ชก็พลอยระส่ำไปด้วยผมจึงรีบตีไม้ตีกลองออกมาเพื่อคุมจังหวะให้เข้ากับเพลง แล้วเปลี่ยนไม้ตีไปอยู่ในมือซ้าย แต่ไม่ถนัด จึงต้องสละกลองและส่งไม้ตีให้ผู้ตีกลองคนเดิมคุมจังหวะต่อไป ขบวนนักศึกษาเดินทางกลับถึงมหาวิทยาลัยเมื่อเวลาประมาณ ๒๐.๓๐ น. พวกเราได้รับแจกข้าวห่อให้รับประทานพอประทังหิว จากนั้นก็แยกย้ายกันกลับบ้านด้วยความผิดหวังและเหนื่อยอ่อน

เหตุ “ระทึกขวัญ” กับเธอผู้นั้น “อภิชาติรี”

ก่อนเล่าเหตุระทึกขวัญ ขอเกริ่นก่อนว่าปกติเมื่อเสร็จธุรกิจเป่าแตรซักรงขึ้นแม่โดมทุกเช้าก่อนเข้าเรียน ผมจะนำแตรไปเก็บที่ชั้นบนของตึกหลังใหม่ ซึ่งเป็นอาคารเรียนที่สร้างยาวตลอดแนวกำแพงฝั่งตรงข้ามวัดมหาธาตุ ขากลับลงมาจากการเก็บแตร ผมมักจะเห็นกลุ่มนักเรียนชายยืนสนทนา สรวลเสเฮฮาอยู่ใกล้บันไดเป็นประจำ ตรงจุดนั้นถ้าหันหน้าเข้าตัวอาคาร ด้านขวามือจะเป็นห้องเรียนของรุ่น ๔ (ปี ๑) ส่วนห้องเรียนของผมนั้นอยู่ทางด้านซ้ายมือ

นักศึกษาชายกลุ่มนี้จะคุยห้อมล้อมนักศึกษาหญิงรุ่นเดียวกันคนหนึ่งทุกเช้า ผมจำได้ว่าเห็นนักศึกษาหญิงผู้นั้นนั่งรถเมล์เล็กจากยศเสไปท่าพระจันทร์ ส่วนผมนั้นนั่งรถรางจากปทุมวันมาต่อสายหัวลำโพงไปหลักเมือง แล้วเดินข้ามสนามหลวงไปธรรมศาสตร์เพราะค่ารถถูกกว่าแม้จะต้องนั่งสองต่อแต่ก็ต่อละเพียง ๑ สตางค์เท่านั้น บางครั้งถ้ากลัวไปสายก็จะต่อรถเมล์เล็กเพื่อที่จะได้ประหยัดเวลาที่ต้องเดินข้ามสนามหลวง และได้พบนักศึกษาหญิงผู้นั้นนั่งรถเมล์เล็กบ่อย ๆ เราไม่รู้จักกัน ผมรู้แต่เธอเป็น ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๔ บางครั้งก็ยิ้มให้กันในฐานะนักศึกษาสถาบันเดียวกันแบบมิตร

ผมขอสมมุติชื่อเธอว่า “อภิชาติรี” ก็แล้วกัน วันแข่งขันฟุตบอลประเพณีครั้งที่ ๘ นี้เมื่อเราเดินขบวนกลับถึงมหาวิทยาลัย ผมก็เอาแตรขึ้นไปเก็บบนชั้นสองอย่างเคย เมื่อลงบันไดมาก็ได้เห็นนักศึกษาชายกลุ่มเดิมยืนสนทนอยุ่ใกล้คุณอภิชาติรีใกล้บันไดอีก ผมเข้าใจว่าบรรดานักศึกษาชายต่างอาสาพาเธอไปส่งบ้าน ผมเดาได้ว่าคุณอภิชาติรีกำลังตกอยู่ในสภาวะลำบากใจเพียงใด

ผมเองก็ไม่มีควมสนทิตชอบถึงขั้นจะให้ความช่วยเหลือใด ๆ ได้ บังเอิญคุณอภิชาติรีเยหน้าขึ้น ไปเห็นผมจะลงบันไดมาพอดี

แทบไม่น่าเชื่อเลยว่าคุณอภิชาติรีจะได้ใช้ปฏิภาณไหวพริบอย่างนี้ไม่ถึง เธอกล่าวด้วยเสียงค่อนข้างดังว่า “ขอบคุณนะ...ไม่ต้องไปส่งหรอก...พี่ชายกำลังมารับ” ผมนั้นได้ยินชัดเจนทุกคำ รู้สึกตกใจ หัวใจพองโต พาลหายใจไม่ออก นึกในใจตามสัญญาตัญญาณชายหนุ่มที่จะให้ความช่วยเหลือเธอโดยเร็ว คิดว่าเดินลงบันไดจะช้าเกินไป ใจอยากจะขี่ราวบันไดรวดเดียวไปถึงชั้นล่าง แต่ก็นึกขึ้นได้กลัวมีเสี้ยนตำเอาบาดเจ็บ ก็ได้แต่รีบเดินลงไป แล้วสวมบทบาทพี่ชายที่เป็นห่วงน้องสาวด้วยคำกล่าวว่า “เออ...คุยกันจบหรือยัง...จะได้กลับบ้านกันเสียที” แล้วเธอก็รีบหลีกวงล้อมบรรดาหนุ่มอาสาทั้งหลายเดินเคียงข้างไปกับผม มันเป็นความตื่นเต้นที่บอกไม่ถูกที่มีหญิงสาวสวยเดินเคียงคู่กันไปด้วยกัน รู้แต่ว่าหัวใจพองโตคับอก ตัวลอยเหมือนเดินไม่ติดดิน...นั่นแหละ

ผมพาเธอเดินเลี้ยวเลาะผ่านเงามืดไปออกประตูหน้ามหาวิทยาลัย หัวใจจะพาขึ้นรถเมล์เล็กประจำทางที่หน้ามหาวิทยาลัยไปส่งหน้าบ้านเธอที่สะพานกษัตริย์ศึกโดยเร็ว แต่อนิจจา รถเมล์คันนั้นเต็มไปด้วยนักศึกษาที่สวมเสื้อเหลืองแดงเบียดเสียดกันเต็มทั้งคัน เหมือนรถตกแต่งสีสันเตรียมไปทอดกฐินยังงี้ยังงั้น

ผมตัดสินใจพาเธอออกไปขึ้นสามล้อริบหนีไปทันที เรานั่งสามล้อในชุดเหลืองแดงคู่กันไปด้วยความโล่งใจมาตามถนนบำรุงเมืองผ่านมาถึงสำราญราษฎร์ เราได้ยินเสียงเพลงมอญดูดาวแว่วมาทำให้เกิดความคึกคักไปตามเสียงเพลง ครู่เดียวเสียงเพลงและเสียงไซโยให้อิ๊วกี้ดังใกล้เข้ามาพร้อมทั้งมีแสงสว่างจากดวงไฟรถยนต์ตามจี๋มาติด ๆ จนเกือบชนหลังรถสามล้อ หันไปดูปรากฏว่ารถโดยสารที่เราหนีมานั้นไล่หลังมา มีนักศึกษาเต็มรถล้นขึ้นไปถึงหลังคา บางคนห้องล่องแล่งออกมานอกตัวรถและทำเสียงเพลงกระเช้าเย้าแหย่เราสองคนอย่างสนุกสนาน ผมตกใจประหม่าพอสมควร คิดไม่ออกว่าจะทำอย่างไรดี ปล่อยให้รถเมล์จี๊ดติดมาพักใหญ่เมื่อผ่านสำราญราษฎร์มาถึงสี่แยกสะพานดำ ผมก็คิดได้ฉับพลัน ตะโกนสั่งให้สารถีขับขี่สามล้อเลี้ยวขวาที่สี่แยกเข้าถนนวรจักรไป ส่วนรถเมล์คันนั้นต้องเลยตรงไปทางกษัตริย์ศึก เราสองคนหันหน้าสบตากัน ต่างยิ้มด้วยความโล่งอกที่แก้ปัญหาหลุดไปได้

สารถีสามล้อพาเราฝ่าลมเย็นมาตามถนนวรจักรแล้วถามว่าจะไปไหนดี ผมก็ไม่รู้เหมือนกัน เพราะไม่คุ้นเคยกับท้องถิ่น ปล่อยให้สามล้อเลี้ยวซ้ายเลี้ยวขวาไปเอง จนผ่านสถานีรถไฟหัวลำโพงไปถึงสวนลุมพินี ผมจึงชวนเธอลงไปเดินเล่น (สมัยนั้นสวนลุมพินี มีไฟฟ้าสว่างไสว ปลอดภัยไม่มีอันตรายน่ากลัวเหมือนในปัจจุบัน)

เราไปนั่งคุยกันที่สะพานข้ามคลองเล็ก ๆ ผมเชิญให้นั่ง เธอก็ไม่ยอมนั่ง ที่แรกผมก็คิดว่าอาจเป็นเพราะเราไม่เคยรู้จักกันมาก่อน เคยแต่เห็นกัน เขาจึงไม่ยอมนั่ง แต่แล้วผมก็นึก

ขึ้นมาได้ว่าเธอสวมกระโปรงสีขาว และอาจจะกลัวเปื้อน ผมก็เลยควักผ้าเช็ดหน้าผืนแรกในชีวิต ออกมาปูให้เธอนั่ง คราวนี้เธอก็ยอมนั่ง ผมก็เลยนั่งลงข้าง ๆ เธอ ที่ว่า ข้าง ๆ นี้หมายความว่า นั่งห่างกันเป็นเมตรนะครับ แต่สมัยนั้นแค่นี้ก็ถือว่าใกล้ชิดกันมากแล้ว

คืนนั้นผมมีความสุขมากเพราะบรรยากาศมันช่างเป็นใจ แหม พระจันทร์เต็มดวง ส่องแสงมา เห็นหน้าเด็กสาวคนนั้นแล้วเธอสวยมาก ผมไม่รู้จะทำอะไรก็เอาไอ้ก้อนกรวดทรายที่นั่น ขว้างลงไปในน้ำ จ๋อม จ๋อม เรียกว่าให้ผมนั่งอยู่ที่นั่นเฉยๆ โดยไม่ต้องพูดอะไรตลอดคืนผมก็ยังยอม อยู่นั่งอยู่จนประมาณ ๕ ทุ่ม ผมคิดว่าป่านนี้พ่อแม่ของเธอคงร้อนใจแย่แล้ว ผมก็เลยชวนเธอ กลับและไม่ลืมหยิบผ้าเช็ดหน้าพับใส่กระเป๋ากางเกงไปด้วย จากนั้นจึงถามเธอบ้านอยู่ไหน เธอแจ้งว่าอยู่ใกล้วัดพระยาบัง ผมจึงพาเธอขึ้นรถสามล้อเลี้ยวเข้าแยกขวามือก่อนขึ้นสะพานยศเส เข้าไปในซอยลึกประมาณ ๘๐ เมตร ซึ่งใกล้บ้านเธอแล้ว ผมไม่กล้าไปส่งเธอถึงบ้านเพราะเกรงคุณพ่อ ของเธอจะถือไม้ตะพดคอยอยู่ด้วยความเข้าใจผิดว่าพาลูกสาวคนสวยของเขาไปไหนมาไหนจนค่ำมืด ก่อนจากกันด้วยเหตุระทึกใจที่เต็มไปด้วยความตื่นตระหนก ความสนุกสนานและความสุขที่เป็น มิตรไมตรีครั้งนี้ เราได้สัมผัสมือและกล่าวคำว่าสวัสดิ แล้วเธอก็เดินจากไป ผมมองเห็นเธอจนเธอ เข้าประตูบ้าน เกิดความภูมิใจในความสามารถที่ตัวเองได้ช่วยเหลือพาเธอกลับบ้านอย่างปลอดภัย แล้วผม ก็ขึ้นรถรางกลับบ้านด้วยความ “สุขใจ”

หลังจากเหตุการณ์นั้น เพียง ๒ วันสงครามโลกครั้งที่ ๒ ก็มาเยือนประเทศไทย คือ วันที่ ๘ ธันวาคม ๒๔๘๔ กองทัพญี่ปุ่นบุกขึ้นที่ประจวบคีรีขันธ์ ผมไม่ได้เจอกับเธออีกเลย ผมสำเร็จการศึกษาจาก ต.ม.ธ.ก. (พ.ศ.๒๔๘๔) และได้เข้าเป็นนักศึกษาปริญญาตรีทางกฎหมาย ของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ขณะนั้นกรุงเทพฯ ถูกฝ่ายสัมพันธมิตรระดมเครื่องบิน มาทิ้งระเบิดทำลายที่มั่นของกองทัพญี่ปุ่นหลายจุด เป็นเหตุให้ผมและเพื่อนนักศึกษาต้องหนีภัย สงครามไปอยู่ต่างจังหวัดกันมาก ผมเองนั้นหนีระเบิดไปอยู่จังหวัดกาญจนบุรี เราจากกันตั้งแต่นั้นจนถึงวันนี้ (พ.ศ. ๒๕๕๓) นาน ๖๙ ปีแล้ว ถ้าคุณ “อภิชาติ” ยังมีชีวิตอยู่ ผมขอฝากความระลึก ถึงแบบมิตรไมตรีอันดีผ่านทางบันทึกฉบับนี้ด้วย

การศึกษาระดับมหาวิทยาลัย และผลกระทบจากสงครามโลกครั้งที่ ๒

ผมเริ่มเข้าเป็นนักศึกษากฎหมายปีที่ ๑ ในปี ๒๔๘๕ ปีนั้นเกิดสงครามโลกครั้งที่ ๒ พอดี สงครามปะทุขึ้นในยุโรปก่อนเมื่อวันที่ ๑ กันยายน ๒๔๘๒ โดยกองทัพนาซีเยอรมันเข้า ยึดครองโปแลนด์ ยังผลให้ประเทศอังกฤษประกาศสงครามกับเยอรมนีในอีกสองวันต่อมา ซึ่งเป็น ช่วงเวลาเดียวกับที่ญี่ปุ่นพยายามขับไล่ชาวยุโรปที่เข้ามายึดครองดินแดนในเอเชียเพื่อที่ตน จะได้เข้าไปมีอำนาจแทนในภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ และต้องการใช้ประเทศไทยเป็นทางผ่านไปพม่า

จึงได้ใช้กำลังทหารบุกประเทศไทยทางจังหวัดภาคใต้เมื่อวันที่ ๘ ธันวาคม ๒๔๘๔ (สองวันหลังจากที่ธรรมศาสตร์แพบอลประเพณี) เวลา ๐๒.๐๐ น. ทหาร ตำรวจและประชาชนชาวไทยที่จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ได้เข้าต่อสู้อย่างเข้มแข็งถึงกับล้มตายเป็นอันมาก รัฐบาลไทย โดยจอมพล ป.พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี เห็นว่าเราไม่มีทางสู้ได้ จึงประกาศยอมแพ้เมื่อเวลา ๐๗.๓๐ น. ของเช้าวันเดียวกัน และต่อมาก็ถูกกดดันให้ลงนามในสัญญาลงวันที่ ๑๑ ธันวาคม ๒๔๘๔ เข้าร่วมกับญี่ปุ่นต่อต้านฝ่ายพันธมิตร

ใน พ.ศ. ๒๔๘๕ ผมเป็นนักศึกษาปีที่ ๑ ของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ผมและนักศึกษาในรุ่นนั้นได้เห็นทหารญี่ปุ่นจับเชลยศึกชาวอังกฤษ ออสเตรเลีย ฯลฯ มาคุมขังไว้ในค่ายที่ปลูกขึ้นหน้ามหาวิทยาลัย (หมายถึงด้านริมแม่น้ำเจ้าพระยา) ศาสตราจารย์ เจ.เอฟ.ฮัตเจสสัน ที่เคยสอนภาษาอังกฤษให้นักศึกษาต.ม.ธ.ก. ก็ถูกควบคุมตัวเป็นเชลยด้วย พวกเราพากันไปมุงดูเหมือนเป็นสิ่งแปลกประหลาด เพราะไม่เคยเห็นฝรั่งซึ่งอยู่ในสภาพอดอยากมาก่อน พวกเราสงสารมาก และไม่ชอบที่ทหารญี่ปุ่นแสดงความโหดร้ายทารุณ ตอนหลังก็มารู้ว่าที่ท่านปรีดีนำเชลยมาไว้ที่นี่เพราะต้องการป้องกันธรรมชาติจากการทิ้งระเบิดเพราะที่นี่มีค่ายชาวฝรั่งเศสอยู่

ในช่วงแรกของสงครามนี้ ผมได้ไปช่วยงานทหารญี่ปุ่นในกองแพทย์แถวศเส เขาจะส่งทหารเสนารักษ์มาหน่วยละสองสามคนเพื่อทำการปลูกฝิ่น และฉีดวัคซีนป้องกันโรคระบาดต่าง ๆ

อเมริกาส่งเครื่องบินมาทิ้งระเบิดกองทหารญี่ปุ่นในกรุงเทพฯ ครั้งแรกเมื่อวันที่ ๘ มกราคม ๒๔๘๕ และมีการทิ้งระเบิดต่อจากนั้นเรื่อยมา สร้างความเสียหายแก่กรุงเทพฯ เป็นอันมาก และเป็นสาเหตุให้ไทยต้องประกาศสงครามกับฝ่ายพันธมิตรเมื่อวันที่ ๒๕ มกราคม ๒๔๘๕ ครั้งใดที่เครื่องบินอเมริกันมาทิ้งระเบิดเราจะได้ยินเสียง “หวอ” ดังขึ้นอย่างวังเวงโหยหวนเป็นสัญญาณให้เรารีบลงหลุมหลบภัยซึ่งทางการสร้างไว้เป็นจุด ๆ หรือตามบ้านทั่วไปที่สร้างขึ้นเอง โดยจุดเป็นร่องลึกประมาณท่วมศีรษะ กว้างประมาณ ๑ เมตร มีบันไดเดินลงไป ด้านบนจะมีเสาไม้ไผ่ ๔ เสา นำเอาไม้รวกขึ้นไปเรียงไว้เพื่อป้องกันกระสุน หรือลูกระเบิดที่อาจตกลงมาที่หลุมมันจะกระเด็นออกไปเอง เมื่อลงไปแออัดกันอยู่ในหลุม ผู้หญิงและคนแก่จะก้มก้นมากันมาก ห้ามพูดคุยหรือสูบบุหรี่เป็นอันขาด เพราะกลัวเครื่องบินจะได้ยินเสียงคุยหรือเห็นแสงไฟจากบุหรี่ มันจะยิงเข้ามาในหลุม

ถ้ามีเสียงหวอดังขึ้นระหว่างเวลาซอปปิ้งตอนกลางวันแล้วละก็ บรรดาพ่อค้า แม่ค้า และลูกค้าจะวิ่งหนีกันซุกหลุม ผมเคยวิ่งหนีจากแถวพาหุรัดกลับบ้านที่ปทุมวัน ขณะเดียวกันก็ได้เห็นคนอื่นวิ่งจากปทุมวันไปพาหุรัด บางคนก็วิ่งเร็วมากแบบไม่คิดชีวิต สุนัขบางตัวมันก็ไม่รู้เรื่องเมื่อเห็นคนวิ่งกันขวักไขว่มันก็นึกสนุกวิ่งไล่กวดและเห่าตามหลังมาเป็นฝูง เมื่อหวอดังขึ้นอีกครั้งก็แปลว่าเครื่องบินผ่านไปแล้ว หมดอันตรายแล้ว ตอนนั้นก็จะได้เห็นนักวิ่งทั้งหลายที่เข้าไปแออัดกัน

ในหลุมออกมาหนึ่งหอบแฮก ๆ แม้จะไม่รู้จักกัน แต่ต่างก็จับกลุ่มกันริมถนน วิพากษ์วิจารณ์กันต่าง ๆ นานา บ้างก็ได้ยินเสียงเฮฮาเป็นที่สนุกสนานกันอีกนาน ทั้ง ๆ ที่เพิ่งหนีตายออกมาจากหลุมเดียวกัน

๙ ปีที่เมืองกาญจนบุรี

เมื่อถึงปี พ.ศ. ๒๔๘๖ เครื่องบินมาทิ้งระเบิดถล่มขึ้น ชาวกรุงเทพฯ ต่างหนีไปอยู่ต่างจังหวัดกันมาก ผมเองก็หนีตายกลับไปอยู่กับคุณพ่อคุณแม่ และได้อพยพเข้าไปอยู่ในป่าวังสารภี ซึ่งอยู่ห่างจากตัวกาญจนบุรีประมาณ ๑๐ กิโลเมตร

ตอนนั้นมหาวิทยาลัยปิดการเรียนการสอน ผมต้องซื้อตำรากฎหมายไปเรียนเอง ทั้งกฎหมายแพ่งพาณิชย์ อาญา รัฐธรรมนูญ เศรษฐศาสตร์ และวิชาอื่น ๆ แล้วเข้าไปสอบที่มหาวิทยาลัยเป็นครั้งแรก (สมัยนั้นธรรมศาสตร์มีอยู่ ๒ แผนกคือ แผนกกฎหมายและแผนกบัญชี)

ช่วงนั้นทหารญี่ปุ่นเริ่มสร้างทางรถไฟแยกจากสายใต้ที่สถานีหนองปลาตุก ผ่านกาญจนบุรีไปออกชายแดนพม่า และสร้างจากเมือง Thanbyuzayat ในเขตพม่ามาบรรจบกันที่ด่านเจดีย์ ๓ องค์ในเขตไทย เป็นระยะทางยาว ๔๒๑ กิโลเมตร โดยอยู่ในไทยเสีย ๓๑๓ กิโลเมตร

ในการสร้างทางรถไฟสายนี้ กองทัพญี่ปุ่นได้ขนเชลยชาวอังกฤษ อเมริกา ออสเตรเลีย ฮอลันดาและจ้างชาวมาเลเซีย ฟิลิปปินส์ สิงคโปร์ ฯลฯ จำนวนหลายแสนคนมาเป็นแรงงาน และได้สร้างค่ายที่พักให้เชลยเหล่านี้ตามจุดต่าง ๆ ใกล้เคียงจังหวัดกาญจนบุรี ค่ายที่ใหญ่ที่สุดมีเชลยหลายหมื่นคน

เส้นทางรถไฟสายนี้ผ่านเส้นทางที่จะไปตำบลงวังสารภีพอดี ผมจึงมีโอกาสผ่านค่ายเชลยเหล่านี้ และมีโอกาสได้แอบพบกับเชลยศึกที่ถูกส่งเข้าไปขุดดินตัดไม้ในป่าที่สร้างทางรถไฟ เพื่อเอากลิ้ว มะละกอและบุหรี่ป้ายให้เชลยที่อดอยาก พร้อมกับขอซื้อสิ่งของ เช่น นาฬิกา ปากกา แหวน หมวกสักหลาด เสื้อผืนและอื่น ๆ ในราคาถูกเพื่อไปขายเอากำไร เรียกว่าซื้อทุกอย่างจนกระทั่งเหล่าเชลยเหลือแต่ผ้าเตี่ยวกับกางเกงลิง

เมื่อถึงเวลาเย็น ทหารญี่ปุ่นจะต้อนเอาเชลยนับหมื่นคนนี้ให้ลงมาอาบน้ำในจุดที่แม่น้ำแควใหญ่และแควน้อยมาบรรจบกันที่หน้าเมืองจังหวัดกาญจนบุรีเป็นแม่น้ำแม่กลอง ผมเคยนั่งกางเกงลิงปะปนลงไปอาบน้ำกับเชลยในแม่น้ำเพื่อหาซื้อของจากเชลยที่พออยากจะหลงเหลืออยู่ พอพลบค่ำเชลยจะขึ้นจากน้ำเดินกลับเข้าค่ายซึ่งอยู่ห่างไปประมาณ ๓-๔ กิโลเมตร ผมก็จะเดินปะปนเข้าแควไปด้วย อาศัยที่หน้าตา ผิวพรรณคล้ายเชลยชาวมาเลเซีย อินโดนีเซีย และฟิลิปปินส์ แล้วค่อยหาโอกาสหนีเข้าป่าละเมาะข้างทาง ถ้าทหารญี่ปุ่นเห็นเข้าก็จะวิ่งไล่ฟันด้วยดาบซามูไร

แต่ก็ไม่กล้าตามไปไกลนักเพราะกลัวแก๊งเด็กไทยที่ไม่ชอบทหารญี่ปุ่นเป็นทุนเดิมอยู่แล้วจะเล่นงานเอาบ้าง

วันจันทร์ที่ ๖ สิงหาคม ๒๔๘๘ อเมริกาส่งเครื่องบินไปทิ้งระเบิดปรมาณูลูกแรกที่เมืองฮิโรชิมา สามวันต่อมาก็บินไปทิ้งลูกที่สองที่เมืองนางาซากิ มีผู้เสียชีวิตทันทีราวสองแสนห้าหมื่นคน สมเด็จพระจักรพรรดิฮิโรฮิโตะจึงทรงประกาศยอมแพ้สงครามเมื่อวันที่ ๑๔ สิงหาคม

ไทยนั้นประกาศสงครามกับฝ่ายพันธมิตร ถือเป็นฝ่ายเดียวกับผู้แพ้ ปัญหาก็คือ ไทยจะต้องจ่ายค่าประติกรรมสงครามเช่นเดียวกับญี่ปุ่นหรือไม่ คำตอบก็คือไทยไม่ต้องเป็นฝ่ายที่แพ้สงคราม เหตุเพราะตอนที่จอมพล.ป.ประกาศสงครามนั้น มีผู้ที่ไม่เห็นด้วยหลายฝ่าย จึงได้มีการก่อตั้ง “ขบวนการเสรีไทยกู้ชาติ” ขึ้นอย่างลับ ๆ โดยมีนายปรีดี พนมยงค์ (อดีตผู้สำเร็จราชการอดีตนายกรัฐมนตรี อดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงต่างประเทศ และผู้ก่อตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง) เป็นหัวหน้า ทำหน้าที่รวบรวมนักศึกษาระบบธรรมศาสตร์ นิสิตจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและนักเรียนไทยในต่างประเทศทั้งในอังกฤษและอเมริกาเพื่อต่อต้านสงครามครั้งนี้

สำหรับเรื่องนี้หน่วยงานไทยไม่ทราบเรื่อง เมื่อกลุ่มเสรีไทยที่ไปฝึกในต่างประเทศกลับเข้ามาโตตรมเพื่อเข้ามาสอดแนมข้อมูลข่าวกรองในประเทศไทยนั้นได้ถูกตำรวจไทยยิงตายไปก็มี ทั้งนี้ฝ่ายอังกฤษและอเมริกา รู้เรื่องนี้และแอบให้การสนับสนุนอย่างลับ ๆ มาโดยตลอด

มีเพื่อนต.ม.ธ.กร.รุ่น ๓ คนหนึ่งชื่อ เสริม บุญสุตม์ ได้เข้าร่วมขบวนการเสรีไทย และได้ถูกส่งไปฝึกอบรมการทำกิจกรรมที่กรุงโคลอมโบ ประเทศศรีลังกา และถูกส่งให้มาโตตรมบริเวณมาบตาพุดในคืนวันที่ ๒๔ กรกฎาคม ๒๔๘๘ ขณะที่โตตรมมานั้นสายร่มของเสริมติดกับหางเครื่องบิน ทำให้เสริมต้องหมุนคว้างอยู่ท้ายเครื่องบินราว ๑๐ นาที เสริมยิงปืนพกที่ติดตัวไปจนหมดแมกกาซีนแต่นักบินก็ไม่ได้ยิน จนกระทั่งนักบินรู้สึกว่เครื่องบินเซไปมา จึงได้ตรวจสอบพบสายร่มติดอยู่ที่หางเครื่องบินและดึงเอาตัวของเสริมเข้ามาในเครื่องบิน เสริมเลยรอดตายมาได้ อย่างปาฏิหาริย์ เขาได้รับเหรียญกล้าหาญ The Bronze Medal จากสหรัฐอเมริกา ปัจจุบันเสริมยังมีชีวิตอยู่และยังพบปะสังสรรค์กับผมอยู่เสมอ

ในวันเดียวกับที่ญี่ปุ่นยอมแพ้สงคราม ลอร์ด หลุยส์ เมานท์แบตเทน ผู้บัญชาการสูงสุดสัมพันธมิตรในภาคพื้นเอเชียอาคเนย์ ได้ส่งสารถึงนายปรีดี พนมยงค์ แนะนำให้ออกประกาศปฏิเสธการประกาศสงครามต่ออังกฤษและอเมริกา รวมทั้งยกเลิกข้อตกลงต่าง ๆ ที่ได้ทำไว้กับญี่ปุ่น นายปรีดีจึงได้ออกประกาศเมื่อวันที่ ๑๖ สิงหาคม ๒๔๘๘ ความว่า “การประกาศสงครามต่อต้านอังกฤษและอเมริกาเมื่อวันที่ ๒๕ มกราคม ๒๔๘๕ นั้นเป็นการกระทำอันผิดจากเจตจำนงของประชาชนชาวไทย และขัดต่อบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญไทยและกฎหมายบ้านเมือง จึงขอประกาศว่า การประกาศสงครามต่อสหรัฐอเมริกาและบริเตนใหญ่เป็นโมฆะ ไม่ผูกพันประเทศไทย

และพร้อมที่จะให้ความร่วมมือแก่สหประชาชาติในการสถาปนาสันติภาพในโลกนี้” เป็นผลให้ประเทศไทยหลุดพ้นจากการเป็นหนึ่งสงครามร่วมกับญี่ปุ่น มิฉะนั้นแล้ว ประชาชนชาวไทยทั่วประเทศต้องร่วมกันใช้หนึ่งสงครามกันหัวโตเหลือแต่กระดูกซี่โครงแน่ ๆ

ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๘๘-๒๔๙๓ ผมเคยคลุกคลีอยู่กับเชลยศึกเกือบ ๔ ปี ทำให้คุ้นเคยกับชาวยุโรปจนพอทราบวัฒนธรรมประเพณีและด้านภาษาขึ้นบ้าง ตอนที่หนีระเบิดจากกรุงเทพฯ กลับไปถึงเมืองกาญจนบุรี ใหม่ ๆ รู้สึกว่าคนเขาก็ยินดีมาก เพราะในต.ม.ธ.ก. รุ่น ๓ นั้น ผมดูท่าจะมีผมเพียงคนเดียวที่มาจากเมืองกาญจนบุรี นอกนั้นก็มิ พลโทจาร์ส มังคลาร์ตัน รุ่น ๑ ที่เป็นคนบ้านเดียวกัน เขาเป็นรุ่นพี่ ตอนที่ผมเข้าเตรียมนั้นเขาเป็นนักศึกษาแล้ว เขาก็ได้แบ่งปันตำรามาให้เรียนบ้าง เพราะผมมาอาศัยเรียนอยู่ที่บ้านเขาตอนที่ผมกลับไปบ้านพวกเพื่อน ๆ ก็ดีใจกันใหญ่ ผมก็รู้สึกว่ไ้แก่่มากในฐานะที่เป็นนักเรียนเตรียมฯ ธรรมศาสตร์ เขาก็มานั่งถอดเข่าฟังเราคุยเหมือนตอนที่ผมยังอยู่เมืองกาญจนบุรี แล้วไปนั่งฟังพวกรุ่นก่อน ๆ ที่ไปเรียนกรุงเทพฯ เขากลับมาเล่าเรื่องราวทางกรุงเทพฯ ให้เราฟัง เรียกได้ว่าเท่าพอสมควรทีเดียว

ยิ่งตอนที่ไปคุยกับเชลยฝรั่งแล้วเขาเห็นเราพูดภาษาอังกฤษได้บ้าง รู้สำเนียง รู้คำศัพท์ต่าง ๆ ทุกคนก็ลงความเห็นว่ “โหยนี่เว้ย ไอ้หมามันเก่งเว้ย” แต่ความจริงเรามันก็ไม่ได้เก่งถึงขนาดนั้นหรอก ที่จริงตอนนั้นฝรั่งบางคนก็พูดภาษาอังกฤษไม่ชัดเหมือนกัน เช่น พวกฮอลแลนด์หรือพวกที่มาจากอินโดนีเซียก็พูดภาษาอังกฤษไม่ได้ อาศัยว่าคนอื่นเขาอายุไม่กล้าพูด แต่เรามันไม่กลัว ผมยังบอกเพื่อนว่ “เฮ้ย ลืออย่าไปกลัวมันนะ ไอ้ภาษาเนี่ยนะ ลือดูสิไอ้ฝรั่งมันพูดไทยเนี่ยมันพูดชัดหรือเปลว เพราะฉะนั้น พูดไปเถอะ ดีเสียด้วยถ้าเราพูดไม่ถูกมันจะได้สอนเรา” เพราะฉะนั้นภาษาอังกฤษผมก็พอดีขึ้นบ้าง สิ่งนี้อาจมีส่วนช่วยให้ผมสอบเข้ากระทรวงการต่างประเทศได้ในภายหลัง

แถวรวงข้าวดีแทรก

เมื่อสงครามเลิกและเชลยศึกลากลับไปหมดแล้ว ผมก็ยังไม่มิจานอะไรทำเป็นขึ้นเป็นอันจึงได้กลับไปอ่านตำรากฎหมายที่เรียนค้างไว้อยู่ แต่ก็หาลำไพ่พิเศษด้วยการรับจ้างเป่าแตรตามงานต่าง ๆ เช่น งานขึ้นบ้านใหม่ งานแต่งงาน งานบวชขนาด งานศพ และการเป่าในโรงภาพยนตร์ โดยใช้แตรของโรงเรียนประจำจังหวัด ผมได้จ้ว่าทำได้จ้จ้เงินละ ๑๕ บาท โดยแบ่ง ๗ บาทให้โรงเรียน ส่วนอีก ๘ บาทเราอีก ๕-๖ คนก็เอามาแบ่งกัน แม้จะไม่มากมายแต่ก็ถือว่าเป่าเอาสนุกเพื่อโหมโรงเรียกให้คนมาดูหนัง

สมัยนั้นภาพยนตร์ยังเป็น “หนังเจียบ” ยังไม่มีการพากย์ไตไต โรงหนังจึงได้ใช้วิธีการจ้างแถวรวงมาเป่าเรียกคนมาดูหนังระหว่างฉายหนังก็เป่าเพื่อให้หนังไม่น่าเบื่อ เราเป่ากันจนชนิดที่

เรียกได้ว่าวงออเคสตราใหญ่ๆ อายุที่เดียวแหละ เพราะเราเป่ากันในโรงหนังมืด ๆ ตั้งแต่หนังเริ่มฉายจนหนังเลิก ซึ่งกินเวลาประมาณ ๒ ชั่วโมงโดยไม่ต้องดูโน้ต (คือถ้าเป็นวงสากลเขาต้องดูโน้ตถ้ามีดๆ เขาจะเล่นไม่ได้)

ที่สนุกอีกอย่างหนึ่งก็คือ ตอนที่พระเอกจะต่อยกับผู้ร้าย แตรวงจะเป่าเพลงเชิดเพื่อเร้าใจคนดู ขณะเดียวกันจะมีกลุ่มเด็กอายุระหว่าง ๘-๑๐ ปีประมาณ ๑๐-๒๐ คนขึ้นไปมาต่อยกันบนเวทีหน้าจอภาพยนตร์ ลำแสงที่ทอดยาวมาจากห้องฉายหนึ่งส่องต้องกลุ่มเด็กเหล่านั้นไปปรากฏบนจอหนังคล้ายหนังตะลุงที่กำลังต่อสู้กันอย่างเมามันสุด ๆ เขาจะต่อยกันจนกว่าแตรวงเปลี่ยนเพลงเด็ก ๆ พวกนี้ก็คือเด็กที่มาขอดูหนังฟรีโดยมาช่วยคณะแตรวงหามเครื่องดนตรี ปี่ กลอง ฉิ่ง ฉาบ บางทีเก้าอี้ตัวเดียวยังแย่งกันแบกถึง ๔ คน เพื่ออาศัยเข้าไปในโรงหนังด้วย เขาจะมาช่วยเราทุกวันเด็ก ๆ จะสนุกกันมาก เราก็พลอยสนุกไปด้วย

เปลี่ยนอาชีพ

ผมเป่าแตรอยู่ปีกว่า ๆ ก็เปลี่ยนอาชีพไปค้าถ่านไม้เผา เพราะญี่ปุ่นและเชลยทิ้งรถบรรทุกใหญ่ ๆ ไว้มาก เขาเรียกกันว่า “รถสหประชาชาติ” พ่อค้าหัวใสนำไปตัดแปลงเป็นรถบรรทุกถ่านไม้เผาได้ถึงคันละ ๘๐ กระสอบ แล้วนำไปขายในกรุงเทพฯ เป็นอาชีพใหม่ที่ขายได้ดี คนที่เป็นแนวหน้าในการทำเรื่องนี้ก็คือพวกเพื่อนผม ซึ่งเป็นพี่น้องกันคือ แพน ผวน และศิลป์ สิริเวชพันธ์ ซึ่งเป็นน้องของคุณบุญผ่อง สิริเวชพันธ์ เศรษฐีใหญ่ของกาญจนบุรี ที่เป็นเจ้าของรถเมล์บุญผ่องสีฟ้า เราเริ่มด้วยการจ้างรถบรรทุกเข้าไปหาซื้อถ่านไม้เผาตามหมู่บ้านแห่งละ ๑๐-๒๐ กระสอบ ช่วยกันแบกขึ้นรถจนเต็ม จากกาญจนบุรี ไปตระเวนขายในกรุงเทพฯ ตามโรงรับซื้อถ่าน ถ้าวินไหนขายไม่ได้ก็ต้องแบกถ่านลงกองไว้ข้างกำแพงแห่งใดแห่งหนึ่งที่ว่างอยู่เพราะรถยนต์จะต้องกลับไปรับรถบรรทุกถ่านของเจ้าอื่นอีก เราจะต้องรีบไปหาจ้างรถบรรทุกคันอื่นมาขนกระสอบถ่านนี้ไปขายต่อตอนแบกถ่านขึ้นหลังรถนี้ ผมจำเป็นต้องเป็นคนแบก ส่วนคนขับและเด็กท้ายรถเขาจะช่วยยกกระสอบถ่านใส่หลังผม เป็นอาชีพที่มีกำไรพอสมควร แต่ต้องเหนื่อยหน่อยจำได้ไม่ลืมมาจนถึงทุกวันนี้

ม.ม้ากินถ่าน

ผมได้ประสบการณ์ชีวิตในช่วงนี้ที่ต้องแบกกระสอบถ่านขึ้นลงรถบรรทุกมาเป็นร้อย ๆ กระสอบ เป็นที่ชาวซั้งลิ้มไม่หลง ครั้งสุดท้ายขายถ่านทั้งหมด ๘๐ กระสอบ ได้เงิน ๑,๔๐๐ บาท ก็บังเอิญพบเพื่อนชาวกาญจนบุรี มาอยู่ในกรุงเทพฯ เขาชวนเข้าสนามม้านางเลิ้ง เขาว่ามีตัวเต็ง ๆ

ชื่อ “ไอ้ดอกหญ้า” เชื่อได้ ก็เลยไปกับเขา วันนั้นไอ้ดอกหญ้างินถ่านไปทั้งหมด ๘๐ กระสอบ ผมก็เลยเลิกค้าถ่านอย่างถาวรกลับมาตงงานอีกครั้ง

ด้วยเหตุพลิกผันนี้ผมเลยต้องกลับไปอ่านตำรากฎหมายอย่างจริงจัง เมื่อเข้าไปสอบที่มหาวิทยาลัยก็สอบได้เป็นธรรมศาสตร์บัณฑิตในที่สุด ผมมีเพื่อนที่เรียนกฎหมายมาด้วยกันคือ จุล ะสี (พี่ชายศ.นพ.ประเวศ ะสี) เขาได้ชวนผมไปสอบเป็นเสมียนที่กระทรวงต่างประเทศ ตอนนั้นไม่รู้ว่าการกระทรวงต่างประเทศอยู่ตรงไหนเลยไปสมัครสอบไม่ทัน แต่ไม่กี่เดือนก็มีการประกาศสอบอีกครั้งหนึ่ง คราวนี้เป็นการสอบข้าราชการชั้นตรี เราจึงพากันไปสอบโดยในการสอบครั้งนี้เป็นการสอบแข่งกับผู้ที่สอบเสมียนได้ในรุ่นก่อนที่เราจะมาสอบไม่ทันนั่นเอง

เมื่อผลสอบออกมา ปรากฏว่าผมเกิดสอบติดในฐานะคนนอก แต่จุล ะสี เพื่อนรักสอบไม่ติด รู้สึกเสียใจแทนเพื่อนด้วย แต่ก็ไม่แน่ใจว่าเพื่อนอาจจะไปประกอบอาชีพที่ดีกว่าเป็นเศรษฐีไปแล้วก็ได้ เพราะหลังจากนั้นเราก็ไม่ได้พบกันอีกเลย

ต.ม.ธ.ก. ในกระทรวงการต่างประเทศ

พ.ศ. ๒๔๙๓ ผมได้รับการบรรจุให้เป็นข้าราชการชั้นตรี ตามประกาศกระทรวงการต่างประเทศลงวันที่ ๑๖ สิงหาคม ๒๔๙๓ จำได้ว่ามีเพื่อนสอบได้ในฐานะคนภายนอกรุ่นเดียวกัน ๘ คน คือ คุณวิเชียร วัฒนคุณ คุณช่วย กรรณวัฒน์ คุณเสน่ห์ จามริก(ภายหลังสอบชิงทุนได้ที่อื่น จึงลาออกไป) คุณเฉลิม ชัยชาติประเสริฐ (ถึงแก่กรรม) คุณชะลอ เจริญยิ่ง(ถึงแก่กรรม) คุณเขต นาวารัตน์ (ถึงแก่กรรม) คุณภาค รจนานนท์ (ถึงแก่กรรม) และผม นายสมาน ศักดิ์สงวน

ผมนั้นเสียเวลาไปใช้ชีวิตในต่างจังหวัดระหว่างสงครามโลกเสีย ๙ ปี เมื่อกลับไปกรุงเทพฯ จึงไม่ค่อยจะรู้จักใคร ยิ่งทราบว่ากระทรวงนี้มีผู้ที่มีความรู้ความสามารถทำงานอยู่มาก และมีเชื้อสายราชวงศ์ชั้นสูงอยู่หลายท่าน ผมเองพูดราชาศัพท์ก็ไม่เป็น ทำให้ผมต้องเก็บตัวเงียบ ๆ เป็นส่วนใหญ่

ครั้งแล้วจู่ ๆ วันหนึ่งได้เห็น คุณไพบูลย์ เมลาณนท์ เพื่อนนักเรียนเตรียมฯรุ่นเดียวกัน และห้องเดียวกันแต่งสูทโก้เก๋มาเดินในกระทรวง ด้วยความดีใจจึงรีบไปทักทายว่า “เพื่อนมาหาใคร จะให้ช่วยเหลืออะไรบ้าง” เขาตอบกลับมาว่า “ลืมหาทำอะไรอยู่ที่นี่” ผมก็ตอบกลับไปด้วยความภูมิใจว่า “อ้าวเป็นข้าราชการที่นี่” เขาก็พูดต่อไปว่า “อ้าวก็เป็นข้าราชการที่นี่ แต่ถูกส่งไปประจำสถานเอกอัครราชทูต ณ กรุงโซ่งอน เพิ่งย้ายกลับมา” ผมเลยหน้าแตกไปหลายเสียงและเพิ่งจะรู้ว่าการเป็นข้าราชการกระทรวงต่างประเทศจะถูกส่งไปประจำที่สถานเอกอัครราชทูตในต่างประเทศอีกด้วย

เมื่ออยู่นาน ๆ ไป ก็ทำให้ได้พบเพื่อนนักเรียนเตรียมรุ่น ๓ ที่เพิ่งย้ายกลับมาจากต่างประเทศอีกหลายคน เช่น ดร.โอวาท สุทธิวาทนฤพุดิ (อดีตปลัดกระทรวงฯ กลับมาจากออสเตรเลีย) ดร.จิระ เจริญเลิศ (คนนี้เคยเป่าแตรซักรงขึ้นยอดโดมมหาวิทยาลัยด้วยกันทุกเช้าก่อนเข้าเรียน เขากลับมาจากรัสเซีย) คุณทวี มั่นสรวง (กลับมาจากบังคลาเทศ) คุณจรรยา สุนทรโททยาน (กลับมาจากนครนิวยอร์ก) คุณเศรษฐ์ เหวอบัติร (กลับมาจากอินโดนีเซีย) คุณเฉลิมชัย มโนเวชพันธ์ (ลาออกจากราชการก่อนเกษียณ) คุณชำนาญ โมรานนท์ (ลาออกไปประกอบอาชีพในสหรัฐอเมริกา) คุณทองสูตร สุทธิประดิษฐ์ (กลับมาจากสวีเดน-ถึงแก่กรรม) คุณสมัคร ธนมิตร (กลับมาจากกรุงวอชิงตัน - ถึงแก่กรรม) คุณปรก อัมระนันท์ (มาจากสายการเมืองได้รับแต่งตั้งให้ไปเป็นเอกอัครราชทูต ณ กรุงวอชิงตัน เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๓ ภายหลังย้ายกลับและไม่ได้มาประจำกระทรวงอีก)

บรรดาเพื่อน ๆ ที่กล่าวมาข้างต้นต่างได้รับแต่งตั้งให้ไปประจำการในต่างประเทศอีกหลายแห่งจนเกษียณอายุราชการไปทั้งหมดแล้ว ในกระทรวงต่างประเทศนั้นมีพวก ต.ม.ธ.ก. เราอยู่แยะจริง ๆ เรียกว่าอยู่กันครบทั้ง ๘ รุ่นเลย สมัยนั้นเขาจะมีการสอบนักพิมพ์หนังสือไปประจำอยู่ในที่ต่าง ๆ ทั้งในกระทรวงการต่างประเทศและการทรวงอื่น ๆ นักเรียนของ ต.ม.ธ.ก. ซึ่งมีหลักสูตรวิชาพิมพ์ดีดอยู่ทีเดียว เวลาสอบเราก็มักจะสอบชนะเขาหมด บางคนก็ได้ไปต่างประเทศเพราะวิชาพิมพ์ดีดแท้ ๆ

และได้ทราบเพิ่มอีกว่า ศิษย์เก่า ต.ม.ธ.ก. ที่เข้ามาเป็นข้าราชการในกระทรวงการต่างประเทศทุกรุ่น ได้สร้างผลงานเป็นที่น่าภาคภูมิใจในข้อที่ว่า มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองได้ผลิตนักศึกษาและบัณฑิตที่มีคุณภาพเข้ามาทำประโยชน์ให้แก่กระทรวงการต่างประเทศอยู่มากมาย เช่น คุณอุทัย ทองภักดี (รุ่น ๑) คุณถนอม นพวรรณ (รุ่น ๒) รุ่น ๓ นั้นได้กล่าวมาแล้วข้างต้น คุณอรุณ ภาณุพงษ์ (รุ่น ๔) คุณคณิต ศรีเจริญ (รุ่น ๕) คุณสุโข สุวรรณศิริ (รุ่น ๖) คุณวิเชียร วัฒนคุณ (รุ่น ๗) คุณเจตนา โชติศาลิกร (รุ่น ๘) ทุกคนเกษียณอายุราชการไปหมดแล้ว แต่ยังมีชีวิตอยู่ และยังมีบะลังสรรค์กันอยู่โดยเฉพาะวันมารับบำนาญที่กระทรวงฯ

ตั้งแต่วันที่ ๑๖ สิงหาคม ๒๕๕๓ ที่ได้รับการบรรจุเป็นข้าราชการชั้นตรี ผมรับราชการอยู่ในกระทรวงการต่างประเทศเป็นเวลา ๓๔ ปี โดยอยู่ในกรุงเทพ ๑๔ ปี และถูกส่งไปประจำ ณ สถานเอกอัครราชทูตไทยในต่างประเทศเป็นเวลา ๒๐ ปี สอบเลื่อนขั้นตรี-โท-เอกด้วยการสอบครั้งเดียวผ่านตลอด ส่วนขั้นพิเศษได้รับแต่งตั้งให้เป็นตำแหน่งที่ปรึกษาประจำสถานเอกอัครราชทูตไทยในต่างประเทศ แต่ละที่ก็ให้ประสบการณ์ต่าง ๆ กันไป

“โกอินเตอร์”

หลังจากเข้ากระทรวงมาได้ ๖ ปี ผมก็ได้รับทุนให้ไปอบรมฝึกงานที่สำนักงานใหญ่องค์การสหประชาชาติที่นิวยอร์ก เมื่อกลับมาผมก็สอบเลื่อนเป็นข้าราชการชั้นโทและได้ประจำที่กรุงเทพมหานครจนพูดเขมรได้ สมัยที่ผมปฏิบัติหน้าที่อยู่ที่เขมรนั้นก็มีส่วนที่ทำให้ไทยต้องตัดความสัมพันธ์ทางการทูตกับเขมร อันที่จริงไทยกับฝรั่งเศส (และอังกฤษ) ก็มีเรื่องทะเลาะกันเรื่องเขตแดนอยู่เรื่อยมาเพราะเขาพยายามจะเอาเราเป็นเมืองขึ้นให้ได้

ตอนนั้นเจ้าสีหนุเพิ่งเรียนจบมาจากฝรั่งเศส นายชั้นงอกทันซึ่งเป็นนายภยเกิดมีความเห็นไม่ตรงกันและได้แยกตัวไปเป็นเขมรอิสระและมาอยู่ตามชายแดนไทย-เขมร ฝรั่งเศสก็คุยให้เรากับเขมรทะเลาะกันโดยบอกว่าไทยให้การสนับสนุนเขมรอิสระ หนังสือพิมพ์ของทั้งสองประเทศก็มีบทความและข่าวด่ากันไปมา ผมเองซึ่งเรียนภาษาเขมรจนพอใช้การได้แล้วจึงมีหน้าที่แปลข่าวจากหนังสือพิมพ์ภาษาเขมรส่งกลับมาให้รัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ได้อ่านเพื่อตอบโต้ มีส่วนทำให้รัฐบาลทั้งสองประเทศ ดึงเครียดมากขึ้นไปตามข่าวหนังสือพิมพ์

ผลที่สุด เขมรก็แจ้งให้ทูตชื่อตีติมขวมาตัดความสัมพันธ์ทางการทูตในวันที่ ๒๓ พฤศจิกายน ปี ๒๕๐๑ อันเนื่องมาจากปัญหาชายแดน พอถึงวันที่ ๒๖ รัฐบาลไทยก็ประชุมตัดสัมพันธ์ทางการทูตกับเขมรด้วยเหมือนกัน และเรียกให้ทูตสมใจ อุนมานราชธนกลับ ผมเองก็ถูกเรียกตัวกลับเหมือนกัน แต่ได้กลับเครื่องบิน ส่วนอรุณ ภาณุพงศ์ (ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๔) นั้นต้องขั้บรถประจำตำแหน่งของท่านทูตจากพนมเปญกลับมากรุงเทพฯ

พอวันที่ ๒๙ พฤศจิกายน ๒๕๐๑ เพราะประชาชนเขมรก็ขอเปิดสัมพันธ์ใหม่อีกครั้งเพราะจำเป็นต้องซื้อสินค้าจากเรา ได้กลับไปอีกครั้งหนึ่งเมื่อก็ล่วงเข้าเดือนกุมภาพันธ์ ๒๕๐๒ แล้วต่อมาในปี ๒๕๐๔ หลังจากที่ผมย้ายกลับจากพนมเปญกลับกระทรวงได้เพียงสามเดือนก็มีการตัดความสัมพันธ์อีกครั้งเพราะเรื่องปราสาทเขาพระวิหาร

จากนั้นก็ไปประจำที่แคนาดา ที่นั่นมีอากาศหนาวจัดถึง -๓๒ องศาฟาเรนไฮต์ หน้าหนาวน้ำในแม่น้ำแข็งจนสามารถขั้บรถยนต์พาลูกๆไปวิ่งเล่นเหมือนสนามเด็กเล่นได้

เมื่อปี ๒๕๐๗ ได้รับโปรดเกล้าฯ พระราชทานแต่งตั้งให้เป็นกงสุลไทย ณ เมืองโกตาบารู รัฐกลันตัน ประเทศมาเลเซีย เป็นช่วงที่ภาคใต้เริ่มก่อตัวเป็นกบฏแบ่งแยกดินแดน หัวหน้ากบฏหนีไปอยู่ในรัฐกลันตัน ผมเองเคยไปพบหัวหน้ากบฏผู้นี้ (เต็งกูยะลานาเซ) เพื่อเกลี้ยกล่อมให้มาเจรจากับรัฐมนตรี พลตรีชาติชาย ชุณหะวัณ เพื่อจะชวนให้กลับมาดูสภาพจังหวัดภาคใต้ว่าเจริญขึ้นมากกว่าแต่ก่อน แต่เต็งกูไม่ยอมมาพบ ทำให้ความไม่สงบยังดำเนินมาจนทุกวันนี้

ขณะที่รับตำแหน่งกงสุลที่นี่ ผมได้มีโอกาสได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเพื่อถวายรายงานสถานการณ์ชายแดน ณ พระราชวังทักษิณราชนิเวศน์

จังหวัดนครราชสีมาเป็นครั้งคราว ส่วนทางพระราชวงศ์รัชกาลันต์นั้นก็ทรงให้ความเมตตาสนิทสนมกับ กงสุลไทยเป็นอันมาก สมัยที่สุลต่านองค์ปัจจุบันยังดำรงตำแหน่งเป็นรัชทายาท เมื่อทรงสมรสแล้ว ผมเคยทูลเชิญเสด็จมาเยือนกรุงเทพฯ ด้วยกัน พระชายาทรงสนพระทัยในโครงการศิลปะของ สมเด็จพระบรมราชินีนาถของเรามาก จึงได้เสด็จมาเฝ้าขอคำแนะนำเพื่อจะดำเนินการตามโครงการ ดังกล่าวเสมอ แม้กระทั่งครั้งที่เสด็จมากรุงเทพฯ ในปี ๒๕๔๗ ซึ่งเป็นเวลา ๒๘ ปีหลังจากที่ผม พ้นจากตำแหน่งกงสุลแล้วท่านก็ยังเชิญให้ไปร่วมโต๊ะเสวยด้วย

หลังจากพ้นตำแหน่งกงสุลไทยประจำรัชกาลันต์แล้ว ผมได้ไปเป็นที่ปรึกษาประจำสถาน เอกอัครราชทูตไทย ณ กรุงแคนเบอร์รา ประเทศออสเตรเลีย และเป็นกงสุลใหญ่ ณ นครซิดนีย์ ในการนี้ทำให้ผมมีโอกาสเข้าเฝ้าสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ซึ่งเสด็จตามคำ กราบบังคมทูลให้ไปร่วมสวนสนามวันแจกประกาศนียบัตรผู้สำเร็จการศึกษานักเรียนเตรียมทหาร ที่วิทยาลัยดันทรูนซึ่งพระองค์เคยศึกษาอยู่ก่อน แล้วเสด็จเยี่ยมบ้านเลขที่ ๑๕ MUGGA WAY ที่พระองค์เคยเสด็จมาเยือนระหว่างปลายสัปดาห์ที่ว่างเว้นจากการเรียน ซึ่งขณะนั้นเป็นที่พักของ ผมในฐานะที่ดำรงตำแหน่งที่ปรึกษาสถานเอกอัครราชทูต ทุก ๆ ปี ที่พระองค์เสด็จพระราชดำเนิน มาร่วมพิธีนี้จะได้ทรงพบเพื่อนนักเรียนเก่า ๆ ที่ทางวิทยาลัยตามหามาเฝ้าจนได้

ข้าราชการกระทรวงการต่างประเทศนั้นเมื่อได้ไปปฏิบัติราชการต่างประเทศ จะได้เงินเดือน ทั้งในต่างประเทศ (ในอัตราต่างประเทศซึ่งสูงกว่าในเมืองไทย) และยังได้เงินเดือนในไทยด้วย เรียกว่ารับทั้งสองทาง แล้วลูก ๆ ก็ยังได้เรียนภาษาอังกฤษ แล้วได้เงินค่าเช่าบ้านอีก ได้เงินพิเศษ ชื่ออะไรก็ตามต้องเสียภาษีทั้งนั้น เรียกว่าพวกที่ไปอยู่นอกสบายกันทุกคน แต่พอครบเทอม ๔ หรือ ๕ ปีก็ต้องกลับเมืองไทยเพราะคนอื่นก็รอคิวจะไปเหมือนกัน

คุณพระช่วย

ในช่วงเวลาครบวาระจะต้องย้ายกลับมาประเทศไทย ก็จะถูกสับเปลี่ยนให้ปฏิบัติหน้าที่ ตามกรม กองต่างๆ เช่น กองคุ้มครองคนไทยในต่างประเทศ กองหนังสือเดินทาง กรมสหประชาชาติ กรมการเมือง กรมพิธีการทูตหรือชื่อกองรับรองในสมัยนั้น ผมเองก็ประจำมาแล้วทุกกรม แต่ที่เหนื่อยและทำทายนมากที่สุดก็เห็นจะเป็นงานในกองรับรองกรมพิธีการทูต

ระหว่างที่ผมดำรงตำแหน่งหัวหน้ากองรับรองนั้น มีหน้าที่รับผิดชอบการจัดทำโปรแกรม รับรองแขกสำคัญ ๆ ของทางราชการ แม้กระทั่งพระราชอาคันตุกะของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผมก็ต้องออกไปรับและส่งที่สนามบิน และต้องนำไปพบกับหัวหน้ารัฐบาล รัฐมนตรี หรือกระทรวง เข้าเฝ้าในขณะที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแปรพระราชฐานไปประทับอยู่ต่างจังหวัด งานเหล่านี้

จะต้องตามติดตลอดเวลา ไม่มีวันหยุดหรือเวลาพัก ที่สำคัญคือต้องประสานงานกับเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่ายเพื่อให้ความปลอดภัยระหว่างที่พักอยู่ในประเทศไทยด้วย

มีอยู่ครั้งหนึ่งที่ต้องเสี่ยงอันตรายและน่าตื่นเต้นที่สุด คือเมื่อวันจันทร์ที่ ๑๔ พฤษภาคม ๒๕๒๒ ผมพาคณะพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ นายกรัฐมนตรีในขณะนั้น และดร.เคิร์ท วัลด์ไฮม์ เลขาธิการองค์การสหประชาชาติ ซึ่งเป็นแขกของรัฐบาลเดินทางไปเข้าเฝ้าในหลวงที่พระราชวังไกลกังวล หัวหินโดยเฮลิคอปเตอร์ ๓ ลำ ขากลับกรุงเทพฯ เครื่องบินทั้งสามลำออกจากหัวหินเวลา ๑๖.๐๐ น. เมื่อบินออกมาได้สัก ๑๐ นาที ก็เกิดพายุฝนพัดกระหน่ำอย่างรุนแรง

ผมอยู่บนเครื่องลำสุดท้าย ถูกพายุพัดโยนไปโยนมา ทุกคนหวาดกลัวกันเป็นอย่างมาก การติดต่อทางวิทยุขาดหายไป ไม่รู้เป็นตายร้ายดีอย่างไร บางคนถึงกับพึมพำสวดมนต์ให้เจ้าพ่อเจ้าแม่ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายคุ้มครองให้เครื่องบินไปตลอดรอดฝั่ง

ในที่สุด คุณพระได้ช่วยให้เครื่องบินที่เรานั่งฝ่าพายุบินไปถึงกรุงเทพฯ จนเมื่อใกล้ค้ำปรากฏว่าเฮลิคอปเตอร์สองลำแรกที่ออกล่วงหน้ามาก่อนนั้นยังไม่ถึง พวกเราร้อนใจกันมากพยายามติดต่อกลับไปทีหัวหินก็ได้ความว่า เครื่องบินทั้งสองลำบินกลับไปหัวหินเพื่อความปลอดภัยและได้เปลี่ยนการเดินทางกลับกรุงเทพฯ โดยรถยนต์ ปล่อยให้พวกเราเสี่ยงตายมาลำเดียว ดูเอาเหอะ..ไม่บอกให้เรารู้มั่ง

ชีวิตหลังเกษียณอายุราชการ

ผมเกษียณอายุราชการเมื่อวันที่ ๓๐ กันยายน ๒๕๒๗ ในขณะที่ดำรงตำแหน่งที่ปรึกษาสถานเอกอัครราชทูต ณ กรุงแคนเบอร์รา ประเทศออสเตรเลีย ภายหลังได้รับเชิญให้ร่วมปฏิบัติงานอื่น ๆ บ้าง เช่น ระหว่างปี ๒๕๒๗-๒๕๓๓ ได้ทำงานเป็นเลขานุการฝ่ายต่างประเทศ ให้ ผอ.กำพล วัชรพล หนังสือพิมพ์ไทยรัฐ จากนั้นก็ออกไปเป็นหัวหน้ากองพัฒนาการค้าของ เวอร์ลเทรดเซนเตอร์ (Chief of Trade Development Department, World Trade Center Bangkok (WTCB) จนถึงปี ๒๕๔๕ จากนั้นก็ได้เป็นกรรมการบริหารชมรม ต.ม.ธ.ก. สัมพันธ์ เป็นสมาชิกเมื่อปี ๒๕๒๗ รุ่นก่อตั้ง จนถึงปัจจุบัน และผมยังได้รับเกียรติบัตรศิษย์เก่าดีเด่น มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เมื่อวันที่ ๒๗ มิถุนายน ๒๕๔๗

กำเนิดชมรม ต.ม.ธ.ก. สัมพันธ์

เสียดายเวลาที่หลบหนีสงครามไปอยู่กาญจนบุรี ใช้ชีวิตแบบลูกทุ่ง มีโอกาสพบปะ खेलศึก หาความรู้ถึง ๙ ปี เมื่อเข้ารับราชการก็ถูกส่งไปประจำต่างประเทศรวมเวลาที่ต้องจากเพื่อน ต.ม.ธ.ก. ๓ ไปถึง ๒๙ ปี นานเกินพอที่เพื่อน ๆ จะจำกันไม่ได้ ยิ่งถ้าตอนเรียนอยู่คนละห้องกัน

ด้วยแล้วก็คงจะจำกันไม่ได้แน่ ๆ เว้นแต่เพื่อนสนิทที่เคยช่วยเหลือซึ่งกันและกันซึ่งยังไปมาหาสู่กันอยู่บ้าง หรือบางกลุ่มก็ยังมีการประชุมประจำเดือนหรือประจำปีก็จะมีความมั่นคงใกล้ชิดกันอยู่ โดยเฉพาะคนที่ร่วมเป็นสมาชิกชมรม ต.ม.ธ.ก.สัมพันธ์ ซึ่งเป็นสิ่งที่รวมชาว ต.ม.ธ.ก. ทั้ง ๘ รุ่น ไว้ด้วยกันเป็นปีกแผ่น และให้ความช่วยเหลือเพื่อน ๆ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และสถาบันปริตี พนมยงค์ตลอดมา

เมื่อพูดถึงชมรม ต.ม.ธ.ก. สัมพันธ์แล้ว บางท่านอาจไม่ทราบความเป็นมา จึงขอเรียนให้ทราบย่อ ๆ ดังต่อไปนี้

ในปี ๒๕๒๖ คุณสุภัทร สุคนธวัต อดีตนักศึกษา ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๑ ได้เดินทางไปท่องเที่ยวในยุโรป และพักอยู่ที่กรุงปารีส ๕ วัน ได้มีโอกาสเข้าเยี่ยมคารวะศาสตราจารย์ ดร.ปริตี พนมยงค์ ซึ่งได้ลี้ภัยการเมืองไปอยู่ที่นั่น และได้พูดคุยกันถึงเรื่องโรงเรียนเตรียมปริญญาที่ท่านได้ก่อตั้งขึ้นว่า พวกเราэйสามัคคีกันดีอยู่ และรำลึกถึงพระคุณที่ท่านได้ก่อตั้งไว้ให้พวกเราได้ศึกษาหาความรู้ ปีหนึ่ง ๆ พวกเราจะพบปะสังสรรค์กันแต่ละรุ่นมิได้ขาด ท่านฟังแล้วเจ็บไปครู่หนึ่งแล้วจึงกล่าวว่า “ทำไมเราไม่คิดรวมทุกรุ่นเข้ากันละ รู้ว่าพวกเราถูกรังแก ถูกกีดกันบ่อย ๆ ถ้าพวกเราสามารถรวมตัวกันได้ทั้ง ๘ รุ่นก็จะแข็งแกร่งช่วยกันได้เหมือนแขนงไม้ ๘ แขนงรัดรวมกัน ก็จะหักได้ยาก”

เมื่อกลับถึงประเทศไทย คุณสุภัทร สุคนธวัต จึงได้เชิญประธาน ต.ม.ธ.ก. ทั้ง ๘ รุ่น มาร่วมปรึกษาหารือรวมกำลังสามัคคี และได้วางระเบียบข้อบังคับขึ้น กำหนดเวลาวันที่ ๘ มิถุนายน ๒๕๒๗ เป็นวันกำเนิด “ชมรมเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองสัมพันธ์” ภายหลังเปลี่ยนเป็น “ชมรม ต.ม.ธ.ก. สัมพันธ์”

ต.ม.ธ.ก. ๓ (พ.ศ. ๒๔๘๓-๒๕๕๓) ครบรอบการศึกษา ๗๐ ปีแล้ว เชื่อได้ว่าทุกคนเกษียณอายุไปหมดแล้ว แต่เราก็ยังเกาะกลุ่มสามัคคีกันอยู่อย่างมั่นคง โดยมีการเลือกตั้งประธานและคณะกรรมการรุ่นทุก ๆ ปี ปีละ ๑ คณะ

คณะกรรมการจะได้รับเงินบริจาคจากเพื่อน ต.ม.ธ.ก. ๓ ในโอกาสต่าง ๆ แล้วเราจะนำเงินจำนวนนี้ฝากธนาคารไว้ใช้ดูแลช่วยเหลือเพื่อนร่วมรุ่นในกรณีจำเป็น เช่น ไปเยี่ยมเพื่อน และมอบเงินช่วยเหลือในกรณีเจ็บป่วย ถ้าถึงแก่กรรมก็นำพวงหรีดไปเคารพศพ และร่วมการกุศลช่วยเหลือการอุปถัมภ์ เป็นต้น

ขอเรียนด้วยว่า ต.ม.ธ.ก. เริ่มเข้าศึกษาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๘๓ จากจำนวน ๕๑๙ คน เวลาล่วงเลยมาจนถึงปัจจุบัน (กันยายน ๒๕๕๓) ได้ถึงแก่กรรมไปแล้ว ๓๙๔ คน ยังคงมีเหลืออยู่อีก ๑๒๕ คน แม้จะมีอายุเกินกว่า ๘๐ ปีแล้วทุกคน เราก้ยังมีความสามัคคีช่วยเหลือซึ่งกันและกันอยู่อย่างมั่นคงอยู่เสมอ

นอกจากนี้ เรายังร่วมกันทำบุญอุทิศแก่ท่านผู้ประศาสน์การ ครูบาอาจารย์ และเพื่อน ต.ม.ธ.ก. ๓ ที่ล่วงลับไปแล้วในเดือนมิถุนายนของทุก ๆ ปี ตลอดจนงานเลี้ยงสังสรรค์ในวันประชุมใหญ่ในเดือนพฤศจิกายนทุกปี รวมไปถึงการร่วมทำบุญในวันสำคัญกับมหาวิทยาลัยตลอดมา

มหาวิทยาลัยให้ประโยชน์อะไรแก่ชาวธรรมศาสตร์

ความคิดวิวัฒนาการการศึกษาให้สอดคล้องกับการปกครองระบบประชาธิปไตยที่ศาสตราจารย์ปรีดี พนมยงค์ได้ริเริ่มเปิดตลาดวิชาให้ลูกหลานได้เข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองนั้น สามารถผลิตบัณฑิตออกไปรับใช้ประเทศชาติในระดับต่าง ๆ ถึงขั้นเป็นนายกรัฐมนตรี รัฐมนตรี นักการเมือง ผู้พิพากษา อัยการ ทนาย และข้าราชการอื่น ๆ ในองค์กรต่าง ๆ อีกมากมาย

ผมเองเปรียบได้กับเมล็ดกรวดทรายเมล็ดหนึ่งที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ผลิตออกไปรับใช้ชาติ ขอบุद्धแทนพวกเราชาว ต.ม.ธ.ก. ทั้งหมดว่า เราขอแสดงความกตัญญูต่อดวงอาทิตย์และสำนักในพระคุณของท่านผู้ประศาสน์การ ครูบาอาจารย์ทุกท่าน แม้เวลาจะเนิ่นนานจนท่านได้จากพวกเราไปแล้วก็ตาม แต่คุณความดีของท่านยังฝังอยู่ในความทรงจำของเรา บรรดาศิษย์ทั้งหลายตลอดไป

ตั้งแต่ผมจบออกไปจากที่นี่ ธรรมศาสตร์ของเราก็เปลี่ยนแปลงไปแยะจากเมื่อก่อนที่มหาวิทยาลัยมีแค่สองแผนก ตอนนั้นก็ยังมีหลากหลายคณะ แม้แต่คณะแพทย และคณะด้านวิทยาศาสตร์ก็มีแล้ว ผมรู้สึกว่ายกอธิการบดีท่านนี้ (ศ.ดร.สุรพล นิติไกรพจน์) จะปรับปรุงธรรมศาสตร์ได้ดีมาก สิ่งที่น่าประทับใจก็คือ ท่านยังให้ความสำคัญกับคนรุ่นผม ท่านยังเรียกพวกเราว่ารุ่นพี่ และให้ความนับถือพวกเรามาก ทำให้เรารู้สึกว่ามหาวิทยาลัยไม่ลืมเราและยังให้ความสำคัญกับเราอยู่ ผมก็อยากจะทำ "น้อง ๆ" เมื่อเรียนสำเร็จออกมาแล้วก็ต้องหา "งานที่ดี" ทำ เพื่อสร้างความเจริญให้แก่ครอบครัวและประเทศชาติ

ปัจจุบันผมมีอายุ ๘๕ ปีแล้ว หากได้พบปะเพื่อน ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๓ หรือรุ่นอื่น ๆ จำกันไม่ได้ มิได้ทักทายกันก็ต้องขอภัยด้วย หรือถ้าจะทักทายกันก็จะขอคุณอย่างยั้ง

ร้อยตรี เสริม บุญสุตม์

เข้า ต.ม.ธ.ก.

ผมชื่อเสริม บุญสุตม์เป็นคนอุบลราชธานี พ่อผมเป็นจำศาลในศาลจังหวัดอุบลราชธานี สมัยเด็กได้เข้าเรียนที่โรงเรียนประจำจังหวัดอุบลฯ จนสำเร็จ ม.๖ จากนั้นคุณพ่อก็ส่งมาเรียนที่โรงเรียนเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ตอนหลัง ลูกผมก็ได้เรียนที่ธรรมศาสตร์ ๒ คน แล้วหลานก็ตามมาอีก ๒ คน

สมัยก่อนไหนผมเดินทางจากอุบลราชธานีด้วยรถไฟนี้แหละ ก็ต้องมาด้วยวิธีนี้ เพราะถนนหนทางยังไม่ค่อยสะดวก พอเข้ามาถึงกรุงเทพฯ ก็ได้มาพักที่บ้านของคุณลุงทองอินทร์ ภูริพัฒน์ แถวนางเล็ง เวลาไปโรงเรียนก็นั่งรถรางหรือรถเมล์ขาว ตอนสอบเข้าผมคะแนนไม่ค่อยดี ได้อยู่ห้อง ท.ทหาร แม้การสอบแต่ละครั้งจะมีการย้ายห้องขึ้น ย้ายห้องลงตามคะแนน แต่ผมก็ได้ อยู่ห้อง ท.ทหารมาตลอด

สมัยที่ยังเรียนเตรียมพวกเราได้พบอาจารย์ปรีดีน้อยมากเพราะท่านก็ภารกิจรัดตัว นอกจากมีงานมีการใหญ่ ๆ เท่านั้นเอง แต่พวกเรานักเรียนเตรียมฯก็เคารพนับถือท่าน สำหรับผมนั้นทราบคุณงามความดีของท่านจากคุณลุงทองอินทร์ซึ่งเป็น ส.ส. ที่ใกล้ชิดกับอาจารย์ปรีดี ยิ่งภายหลังที่ผมมาเป็นเสรีไทยและได้รู้ว่าท่านเป็นหัวหน้าเสรีไทย กอบกู้ประเทศไทยให้หลุดพ้นจากการยึดครองของกองทัพญี่ปุ่น ก็ยิ่งแน่ใจว่าเราฝากชีวิตไว้กับท่านได้

ตอนนั้นนักเรียนชายของโรงเรียนเตรียมฯทุกคนล้วนต้องฝึกยูวชนทหาร เนื่องจากบ้านเมืองอยู่ในภาวะที่ต้องเตรียมบุคลากรทางทหารไว้รับมือกับความเปลี่ยนแปลงที่กำลังส่อเค้าว่าจะเข้ามาคุกคามสวัสดิภาพของชาติไทย แม้เด็กอย่างพวกเราจะยังไม่ออกว่าสงครามจริงๆ หน้าตาเป็นอย่างไร แต่ก็ฝึกยูวชนทหารกันอย่างแข็งขัน หลัก ๆ แล้วเราก็เรียนหนังสือเหมือนกับมันไม่ได้มีสงคราม

โรงเรียนเตรียมฯทำให้เราได้พบกับครูดี ๆ มากมาย คุณครูของเตรียมฯมีบทบาทต่อพวกเราเยอะมาก ทุกท่านจะเข้มงวดมากในการศึกษา สิ่งที่เราได้เรียนในโรงเรียนเตรียมฯก็เป็นวิชาแปลก ๆ ยาก ๆ ที่ไม่เคยเรียนที่ไหนมาก่อน อย่างวิชาภาษาบาลี วิชาเทคโนโลยี วิชาชาวเลชพิมพีต์ดี อย่างนี้เป็นต้น ทำให้โรงเรียนเตรียมฯและมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองกลายเป็นตลาดวิชาที่มีชื่อเสียงมาก อนาคตของชาติแห่แหนมาจากทุกทิศแหละครับ เหนือ ใต้ อีสาน คนจนคนรวย ปนกันหมด ไม่มีการแบ่งแยก

แม้จะมีความแตกต่างกันขนาดนั้นพวกเราก็เป็นเพื่อนที่สามัคคีกัน คนที่มาจากภาคเดียวกันก็อาจจะสนิทสนมแน่นแฟ้นดีหน่อย เรียนจบไปแล้วพวกเราก็ยังติดต่อกันอยู่เรื่อย ที่เรารักกัน เหนียวแน่นขนาดนั้นก็คงเป็นเพราะความเห็นใจกันเป็นสำคัญ จนเดี๋ยวนี้เวลามีเพื่อนเจ็บป่วยก็ไปหากัน ไปเยี่ยมกัน มีอะไรก็โทรหากันเรื่อย เยี่ยมเยียนอยู่เรื่อย

การแต่งตัวในสมัยนั้นผมใส่กางเกงขาสั้น ฆ่าเสียบ ไม่มีเครื่องแบบอะไรเป็นจริงเป็นจัง แต่งกันธรรมดา เรียนเสร็จก็ไปกินข้าวกันที่โรงอาหาร

สิ่งที่น่าตื่นตื้นที่ที่สุดสมัยเรียนโรงเรียนเตรียมฯก็เห็นจะเป็นงานฟุตบอลประเพณี เพราะเป็นงานสนุกมากครับ เรื่องใหญ่เลย เวลาถึงงานนี้ คนธรรมศาสตร์จะยกขบวนไปเชียร์กันทั้งมหาวิทยาลัยเลย ทั้งเหลืองแดง ทั้งจุฬาย เต็มไปหมดเลย ทุกหนทุกแห่ง บรรยากาศคึกคัก สนุกมากครับ ถ้าจุฬาย ชนะเขาก็แห่กันไปใกล้ ๆ ถ้าเราชนะก็ต้องเดินแห่กันไกลหน่อย ผมไปเชียร์ทุกปี

นอกจากงานนี้พวกเราก็ไม่ค่อยมีการติดต่อกับนักศึกษามหาวิทยาลัยอื่น หรือนักเรียนโรงเรียนอื่นกันเท่าไรถ้าไม่ได้รู้จักกันมาก่อนเป็นการส่วนตัว เพราะว่ามันลำบากครับ แต่ก่อนอาศัยรถราง รถเมล์ อะไร ๆ ก็ไม่สะดวก

Bronze Star Medal Free Thai

เมื่อผมเรียนจบปี ๒ จากโรงเรียนเตรียมฯแล้วก็ได้เรียนกฎหมายต่อที่ธรรมศาสตร์ พอขึ้นปี ๒ อายุได้ประมาณ ๒๑ - ๒๒ ปีก็ได้ไปเป็นเสรีไทย

สาเหตุที่ผมได้เป็นเสรีไทยก็เพราะ อย่างที่ผมบอกไปแล้วว่าคุณลุงทองอินทร์ที่ผมมาอยู่ด้วย ท่านเป็น ส.ส.พรรคเดียวกับท่านอาจารย์ปรีดี และได้ทำงานสนิทสนมกับอาจารย์ปรีดี (ร่วมกับ เตียง ศิริพันธ์ จำลอง ดาวเรือง ถวิล อุศลที่ตอนหลังถูกยิงตายกันทั้งหมดในคดีสังหาร 4 อดีตรัฐมนตรี) ซึ่งเป็นหัวหน้าขบวนการเสรีไทย คุณลุงทองอินทร์ท่านเรียกผมเข้าไปบอกว่ามีงานอยากจะใช้ ช่วงนี้อย่าไปเถลไถลที่ไหน ให้อยู่บ้าน ผมรออยู่ถึงสี่เดือนกว่าเขาจะเรียกหาตัว

ค่ำวันหนึ่งของต้นเดือนมีนาคม ๒๔๘๘ คุณลุงทองอินทร์พาผมกับหลานอีกคนหนึ่ง ชื่อดำริ บุญประสิทธิ์ซึ่งเป็นเพื่อนผม เราสองคนนั่งรถไปธรรมศาสตร์ในชุดนักเรียน ไปถึงท่านบอกให้ขึ้นไปข้างบน พลองชี้มือให้ขึ้นไปบนตึกไปห้องประชุมได้โดยม พวกเราซึ่งไม่เคยเข้าห้องนี้มาก่อน รู้สึกตื่นเต้นกันมาก เมื่อขึ้นไปถึงในห้องก็ไม่เห็นมีใครนอกจากอาจารย์วิจิตร ลulitanนท์ ซึ่งมารู้ภายหลังว่าท่านเป็นเลขาธิการของเสรีไทย

เราออกันอยู่สักครู่หนึ่งก็มีคนขึ้นตามมาอีก หทยอยมาเรื่อยจนครบ ๗ คน ประกอบด้วย ผม ดำริ คุณสุพัตร สุคนธาภิรมย์ (ซึ่งจบปริญญาโทแล้ว จึงได้เป็นหัวหน้า) คุณโชติ พรโสภณ คุณนิยะ จักกะพาก คุณธวัช บุญยเกตุ และคุณพินิจ ศรีอรุณ พอมาครบท่านก็ยังไม่บอกว่าจะให้ทำอะไร บอกแต่ว่ามีงานจะให้ทำ ตอนนั้นมีผู้ที่จะมาคอยควบคุมดูแลเราอีก ๓ ท่านคือ คุณชาญ บุณนาค คุณแดง บุณนาค และคุณพูนเพิ่ม ไกรฤกษ์

อีกสักครู่หนึ่ง ท่านอาจารย์ปรีดีก็เปิดประตูเดินเข้ามา พวกเรารู้ในใจแล้วว่าต้องเป็นเรื่องสำคัญแน่ ๆ ท่านเดินเข้ามาหยุดอยู่ตรงหน้าพวกเราแล้วก็เริ่มพูดว่า “ที่เรียกทุกท่านมาในวันนี้เพราะมีเรื่องสำคัญมากเกี่ยวกับว่าประเทศไทยของเรา อย่างที่ทุกท่านก็ทราบกันถ้วนทั่วไปแล้วว่า ประเทศของเราถูกทหารญี่ปุ่นยึดเอาไว้ได้แล้ว เราในฐานะที่เป็นคนไทย ควรจะดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อไล่ญี่ปุ่นออกไปจากประเทศให้ได้” ท่านพูดปลุกใจให้เราเกิดความรู้สึกรักชาติว่าเราเป็นคนไทย จะมาถูกระทำอย่างนี้เป็นเรื่องที่ยอมกันไม่ได้ เราจะต้องทำให้พวกญี่ปุ่นออกไปให้หมดให้ได้

ท่านบอกว่า “เพื่อประเทศชาติแล้วก็อย่าไปเสียตายชีวิตเลย จงเอาเอกราชของเราคืนมา เอาละ ทั้งหมดในนี้ ๗ คน ถ้าใครกลัวไม่สมัครที่จะไป ก็ขอให้บอกเสียแต่ตอนนี้ ที่จะไปนี่จะไปฝีกอาวุธ ฝึกวิทยุ ฝึกรบแบบกองโจร เพื่อจะต่อสู้ พวกท่านจะต้องเดินทางไกล เดินทางไกลมาก เพราะฉะนั้นจงเตรียมตัวเตรียมใจเอาไว้” พูดจบท่านก็จับมือทุกคน แล้วบอกว่า ขอให้โชคดี ท่านบอกอีกว่า ถ้าเราโชคดีเกิดชนะขึ้นมาแล้วพวกคุณระวังใจไว้ อย่าไปเรียกร้องผลตอบแทน ภายหลังเป็นอันขาด เพราะว่าเราทำเพื่อประเทศชาติแท้ ๆ จากนั้นท่านก็ถามย้ำอีกทีว่า ถ้าเรากลัวตายจะไม่ไปก็ได้ ด้วยเลือดรักชาติของคนหนุ่มบวกกับความเชื่อมั่นในตัวท่านจึงไม่มีใครถอนตัว

เมื่อพูดคุยกันเสร็จพวกเรา ก็เดินลงจากตึกแล้วขึ้นรถไปจนถึงใต้สะพานพุทธ ฝั่งพระนคร ตรงนั้นมีเรือตรวจการของศุลกากรจอดรออยู่ลำหนึ่งซึ่งมีนายสินธุ์ อุทัยศรีเป็นกัปตัน

ตอนนั้นก็พลบค่ำแล้ว ตรงนั้นจึงค่อนข้างจะมีต ๑ มองไม่ค่อยเห็นหน้าว่าใครเป็นใคร ตอนนั้นใน ๗ คนที่มาก็ยังไม่รู้จักกัน ไปถึงใต้ไม่นานคุณลุงทองอินทร์ท่านก็บอกให้เรารีบขึ้นเรือ พอทุกคนขึ้นไปเขาก็เอาผ้าใบมาคลุมไว้จนแทบไม่เห็นอะไรข้างนอกเลย แล้วท่านก็กลับไป เรือค่อย ๆ เคลื่อนตัวออกไปยังจุดหมายที่พวกเราทั้ง ๗ คนก็ยังไม่รู้ว่าจะเป็นที่ไหน เราค่อย ๆ ลัดเลาะไปตามคลองบางกอกน้อย จนออกปากอ่าวไปโคลงเคลงอยู่ในทะเลทั้งคืน รู้สึกตัวอีกทีเรือก็แทบเกยหาดหัวหินแล้ว

๗ โมงเช้าของ วันที่ ๗ มีนาคม ๒๔๘๘ เรือที่พวกเรา นั่งไปจอดอยู่หน้าท่าเทียบในหลวง แถวท่าเรือใกล้ ๆ กับบ้านมหาตเล็ก และได้พักอยู่ที่นั่นจนถึงเวลา ๒๒.๐๐ น. ก็ถูกดึงขึ้นเรือไปเขาสามร้อยยอดด้วยเรือตรวจการศุลกากรลำเดิม คนที่พาเราไปส่งเป็นทหาร เมื่อไปถึงที่นั่นก็มีเครื่องบินน้ำคาทาลินาบินวนรออยู่แล้ว มีคนกลุ่มใหญ่คอยจัดการ แสดงว่ามีการวางแผน และนัดหมายกันไว้อย่างดี

ภายหลังได้ทราบว่าในคนกลุ่มใหญ่ที่มาคอยจัดการความเรียบร้อยนั้น ก็มีผู้ควบคุมทั้งสามของเรา คนเหล่านี้เป็นขุนพลสำคัญของเสรีไทย โดยเฉพาะคุณพูนเพิ่มนั้นสำคัญมาก ท่านออกไปยืมบนหัวเรือเพื่อให้สัญญาณแก่เครื่องบิน เพราะเขาต้องส่งสัญญาณซึ่งเป็นโค้ดลับที่ตกลงกันไว้ หากส่งสัญญาณผิดเครื่องบินจะถือว่ายกเลิกภารกิจ ต่างคนต่างกลับ

เมื่ออาจารย์พูนเพิ่ม ไกรฤกษ์ ส่งสัญญาณไปให้เครื่องบินอย่างถูกต้องแล้ว เครื่องบินก็ค่อย ๆ ลงจอดในทะเล เมื่อจอดหนึ่งสัณทิตเราก็เอาเรือเข้าเทียบเพื่อขนอาวุธจากเครื่องบินลงเรือ เมื่อถ่ายของเสร็จเรือที่ขนเรามากก็ขนอาวุธกลับไป ส่วนพวกเราขึ้นเครื่องบินเพื่อไปฝึกให้เรากลายเป็นอาวุธที่ใช้งานได้

นี่เป็นการเห็นฟ้าครั้งแรกของพวกเราส่วนใหญ่ พวกเราผ่านมหาสมุทรอินเดียไปตั้งแต่เช้า จนบ่ายก็ถึงเมืองโคลัมโบ ของศรีลังกา เราได้ลงพักที่นั่นคืนหนึ่ง พอตื่นเช้าอีกวัน รุ่งขึ้นรีบแต่งตัวแล้วขึ้นรถต่อไปกับทหารอเมริกันเพื่อไปค่ายฝึกอาวุธที่เมืองทริงโคมาลี ซึ่งอยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือของเกาะ

ประมาณบ่ายโมงกว่า ๆ ก็ถึงค่ายฝึกอาวุธ คุณสหัสให้ทหารอเมริกันปฏิบัติต่อพวกเรา อย่างนายทหารสัญญาบัตรของเขาทุกประการ เพราะพวกที่มาจากพม่าทหารอเมริกันเขาไม่ให้อินชาว์ห้องเดียวกันเลย เขาให้อินต่างหาก พอพวกเราไปถึงค่ายฝึกทหารพวกเราก็ลงไปที่พักพักหลับนอนกัน พวกเราได้ชื่อฝรั่งกันทุกคน เวลาญี่ปุ่นจับได้จะได้ไม่รู้ว่าเป็นคนไทย ตัวผมมันตอนแรก ๆ ได้ชื่อแซม แต่ภายหลังไปช้ำกับชื่อคนอื่น จึงเปลี่ยนเป็นสตีฟ

เมื่อเข้าค่ายก็ต้องฝึกกันทันที มีทั้งการเดินเร็ว เดินทน เดินป่าและการดำรงชีพในป่า การใช้อาวุธต่าง ๆ แต่จุดประสงค์สำคัญที่สุดของการมาฝึกในครั้งนี้ก็คือ การส่งสัญญาณวิทยุ เพื่อแจ้งข่าวคราวเกี่ยวกับฝ่ายศัตรู สภาพดินฟ้าอากาศ และความเคลื่อนไหวต่าง ๆ ให้ฝ่ายสัมพันธมิตร การเรียนรู้เริ่มตั้งแต่การเคาะโทรเลขซึ่งพวกเราโดนจับเข้าเรียนแต่เช้าโดยไม่สนใจว่าเราจะเหนื่อยมาอย่างไร คือพวกฝรั่งเขาให้เรียนเลย ก็ได้หัดเรียนเคาะนี้ว การรับส่งวิทยุ การถอดโค้ด การอ่านโค้ด การรายงานสภาพอากาศ ผลการโจมตีการทิ้งระเบิด ความเคลื่อนไหวของศัตรู รวมไปถึงการปลอมตัว ทั้งหมดเฉพาะที่วามานี้ประมาณ ๓ เดือนกว่า จากนั้นก็ฝึกตั้งแต่อาวุธ ฝึกเรื่องดู ดินฟ้าอากาศ และฝึกการช่วยเหลือตัวเองในป่า เรียกได้ว่าฝึกอย่างหนักทีเดียว

เมื่อเรียนไปได้สักพัก ก็รู้สึกว่เรานั่นเป็นคนทีเคาะวิทยุใช้ได้ คือได้ทั้งความเร็ว และ ความถูกต้องตามเกณฑ์เขา ซึ่งถือว่าทำได้ค่อนข้างยาก

วันหนึ่งขณะที่ผมกำลังดูหนังสือกลางแปลงอยู่กับพวกทหารอเมริกัน และเพื่อน ๆ ผมเกิดถูก เรียกตัวขึ้นมาเฉย ๆ เพื่อให้ไปพบกับทหารฝรั่ง ๓ คนซึ่งรออยู่ในห้อง เขาพูดว่ทหารฝรั่ง ๓ คนนี้ เตรียมจะเดินทางเข้าเมืองไทยและต้องเลือกคนไทยคนหนึ่ง เพื่อร่วมปฏิบัติการ

ผมได้พบกับชุดปฏิบัติการซึ่งมีร้อยเอกฟรานซ์ เป็นหัวหน้า กับผู้ร่วมงานชื่อ ดิก แจ็ค และเรด ซึ่งเข้ามาสัมภาษณ์พวกเราและพวกเขาทีตกลงว่เลือกผม เพราะคุยกันพอรู้เรื่องแล้ว ผมต้องยกความดีให้คุณครูวิชาภาษาอังกฤษของโรงเรียนเตรียมของเรานี้แหละ ตามปกติในการโตตร่มแต่ละครั้งจะมีชาวต่างชาติตามมาปฏิบัติงานหน่วยละคนเท่านั้น แต่หน่วยผมจะโตดลงมา ด้วยนี้มีฝรั่งมาถึง ๔ คนก็เพราะต้องการฝรั่งเข้ามาฝึกหัดนิสิตจุฬาย ให้เป็นเสรีไทยด้วย

เมื่อได้คนเข้าชุดครบแล้วก็ต้องออกฝึกร่วมกันในป่าเพื่อซ้อมการหาสถานที่ ที่ตั้งสถานี รับส่งสัญญาณวิทยุนอกฐานทัพ ใช้เวลาเดินทางถึง ๒ วัน ป่าทึบมาก ผมอดฝีมือการหุงข้าวให้ ฝรั่งกินโดยใช้กองไฟเล็ก ๆ ซึ่งต้องพรางไฟไม่ให้ศัตรูเห็นแสง มีกระป๋องเป็นอุปกรณ์

พวกเราตั้งสถานีได้ในเวลาที่เขากำหนด จากนั้นผมก็ต้องไปฝึกโตตร่มเตรียมตัวเข้า เมืองไทย ตอนนั้นหอบโตตร่มย้งไม่มี เขาจึงใช้วิธีให้โตเสาสูง ๕๐ ฟุตแล้วโรยตัวลงมาตามสายลวด เตรียมท่าลงพื้น เมื่อฝึกเสร็จก็ออกเดินทางจากฐานทัพไปกัลกัตตา และค้างคืนที่นี้ ๑ คืนแล้วออก เดินทางไปสนามบินย่างกุ้งซึ่งอเมริกาเพิ่งยึดได้ และพักอยู่ที่นั่น ๓ วัน

ใน ๗ คนทีไปด้วยกัน รู้สึกว่ผมจะเป็นคนแรกทีถูกส่งกลับมาปฏิบัติการกิจในเมืองไทย ส่วนคุณสุพัตรเขาแยกไปทำงานที่สำนักงานใหญ่ เพราะเขาเป็นผู้ใหญ่กว่า หน้าที่ของผมในการกิจ นี้ก็เหมือนกับทีเราได้รับการฝึกมา คือต้องดูแลด้านการส่งสัญญาณวิทยุเป็นหลัก

๒๔ กรกฎาคม ๒๕๕๕ ผมแต่งตัวพร้อมรถเต็มที สวมหมวกเหล็ก สะพายปืนคาร์บิน มีปืนพก ๑๑ ม.ม. เหน็บเข็มขัด ในตัวยังมีปืนเก็บเสียงอีก ๑ กระบอก พร้อมทั้งอาหาร น้ำ ยารักษาโรค รวมทั้งยาฆ่าตัวตายซึ่งอาจต้องใช้ในกรณีที่มีปัญหาจับได้ และมีเหรียญทองโตลาของอินเดีย เพื่อว่าหากตกผิดที่หมายจะได้ขายเอาเงินมาใช้ดำรงชีวิตชั่วคราว

เมื่อตะวันลับฟ้า ผมกับพวกก็เดินทางไปขึ้นเครื่องบินซี ๔๗ ดาโกต้า ๒ เครื่องยนต์ เครื่องบินออกจากสนามบินย่างกุ้งมา ๒-๓ ชั่วโมงก็ถึงระยอง คือนั้นฟ้ามืดสนิทเหมาะแก่การหลบหนีสายตาของฝ่ายตรงข้าม เมื่อถึงที่หมายบริเวณมาตาพุดซึ่งนักเรียนนายทหารสห. ได้ถากถางป่าให้ราบเตรียมไว้แล้ว พวกผมก็ลุกขึ้นเตรียมตัว

เครื่องบินเริ่มทิ้งร่ม อาวุธ และ ยุทโธปกรณ์ต่าง ๆ ลงไป พลร่มทั้งหมดก็มายืนเรียงตัว เข้าแถวรอโดดตามลงไปบ้าง เราเอาซองของสายกระตุกรมเกี่ยวเข้ากับเชือกที่ซึ่งยาวตลอดตัวเครื่องบิน เมื่อทิ้งร่มสัมภาระหมดแล้ว นักบินก็เปิดไฟแดงที่ประตูเครื่องบินเป็นสัญญาณให้พวกเราโดด ผู้ควบคุมการโดดสั่งให้พรานซีโดดออกไปเป็นคนแรก ดิกเป็นคนี่ ๒ และผมเป็นคนี่ ๓

เมื่อลอยตัวออกไปปะทะลมข้างนอกผมมองไปรอบ ๆ เห็นร่มคนอื่นกางและลอยต่ำลงไปทุกที แต่ตัวผมยังลอยค้างอยู่ไม่ยกลอยตามลงไปด้วย ผมจึงเงยหน้าขึ้นดูและได้เห็นว่าสายร่มของผมหลุดออกไปหมดแล้วแต่ร่มก็ยังไม่งาง เครื่องบินลากตัวผมหมุนคว้างอยู่ที่หาง

ผมเองไม่รู้จะทำอย่างไร แต่เมื่อตั้งสติได้ก็นึกได้ว่าต้องทำให้คนบนเครื่องรู้ว่าผมยังอยู่ที่นี้ ก่อนที่เขาจะตัดสายร่มทิ้ง ผมงอขาคุ้ยเข้าขึ้นมาเพื่อควานหาปืนพกที่เหน็บไว้จากเข็มขัด เมื่อคลำเจอผมปลดเซฟและยิงลวดขาออกไปจนหมดกระสุนซึ่งมีอยู่ราว ๘ นัด สาวร่มตีเกลียวทำให้ตัวผมหมุนเป็นลูกข่าง หมวกเหล็กกระเด็นหลุดออกจากหัวไปตั้งแต่เมื่อไหร่ก็ไม่รู้สักตัว เส้นผมถูกลมแรง พักเข้ามาตีหน้าผากจนเลือดออกชิบ ๆ

เสียงปืนที่ผมยิงออกไปเพื่อเรียกให้คนช่วยโดนลมหอบเดียวกันพัดผ่านไปจนไม่มีใครได้ยิน นักบินรู้สึกบังคับเครื่องได้ลำบากและเข้าใจว่าสายกระตุกรมของพวกเราที่ห้อยอยู่เป็นสาเหตุ จึงออกคำสั่งให้ตัดสายร่มทิ้ง เดชะบุญที่พวกลูกเรือเปลี่ยนวิธีการเป็นการสาวสายร่มเข้ามาเก็บ และพบว่ามีส่วนหนึ่งหนักมาก จึงมองไปทางท้ายเครื่องและเห็นผมหมุนตัวอยู่จึงช่วยกันลากตัวผมกลับเข้ามาที่ละน้อย

ในที่สุดหัวผมก็พาดกับประตูเครื่อง พวกลูกเรือช่วยกันดึงตัวผมเข้าไปในเครื่องจนสำเร็จ ผมนอนแผ่หราอยู่กลางลำเครื่องบินพักใหญ่ ๆ จึงหายเวียนหัว

ส่วนพวกฝรั่งที่โดดลงไปก่อนผมนั้นเขายืนไว้อาลัยให้ผมกันเรียบร้อยแล้ว เพราะคิดว่าไอ้สติฟมันคงไม่รอดแน่ ๆ (และโปรดเชื่อเถอะว่า ไอ้สติฟคนนี้ก็ยังงออยู่ว่าตัวเองรอดมาได้อย่างไร) พวกนั้นพยายามหาศพผมจนถึงเช้า แต่หาเท่าไหรก็หาไม่เจอ เจอแต่หมวกบูบ ๆ บี ๆ และได้

แต่หวังว่าผมจะยังมีชีวิตอยู่ เรดบอกว่าได้ยินเสียงปืน ๒ นัด ส่วนนักเรียนนายทหารสห. ได้ยินหลายนัด พอทางนี้วิทยุบอกไปว่าผมไม่ตายเขาก็ไชโยกัน ดีใจกันใหญ่ ทุกวันนี้ผมยังคิดขอบคุณลูกเรือที่ไม่ตัดสายร่มทิ้งไม่งั้นผมคงได้หล่นตามหมวกเหล็กลงไปด้วย

การกู้ชาติจากครั้งนี้ มันเป็นอย่างที่อาจารย์ปรีดีท่านว่าจริง ๆ ว่ายากกว่าการเปลี่ยนแปลงการปกครองอีก เพราะว่าอันตรายทุกฝีก้าวเลย แต่ในกลุ่มที่ไปกัน ๗ คน ตั้งแต่ตอนแรก ไม่มีใครโดนจับ หรือบาดเจ็บล้มตาย กลับมาได้ปลอดภัยทุกคน มีแต่ผมคนเดียวที่มีเรื่องต้นตอเกิดขึ้น

คงอยากรู้ใช่ไหมว่าผมมีพระอะไรถึงแคล้วคลาดมาได้ตลอด เมื่อแรกที่ออกจากเมืองไทยนั้น ผมมีพระปิตทวารหรือที่เรียกว่าพระมหาอุตถอยคอปไปด้วยองค์หนึ่ง (ไม่เคยให้เขียนพระดูเลยว่าเป็นของวัดไหน) เมื่อมาฝึกลงอยู่ที่ทรงโคมา คุณสงวน ตุลารักษ์ก็ให้พระเครื่องมาอีกองค์หนึ่ง ซึ่งผมก็ไม่ทราบอีกเช่นกันว่าเป็นพระอะไรแต่ก็ห้อยทั้งสององค์ติดตัวตลอดเวลา

แต่ตอนที่ไปซ้อมรบก่อนมากระโดดร่มผมดันลืมไว้ได้หมอนในเต็นท์ทหาร เมื่อกระโดดร่มจึงไม่มีพระติดตัวอยู่เลย แต่ก่อนกระโดดผมก็ยกมือไหว้พระขอให้ท่านคุ้มครอง สุดท้ายก็คงเป็นอุปทานุภาพของคุณพระศรีรัตนตรัยและกุศลที่ผมบำเพ็ญมา ประกอบกับวิญญานของบรรพบุรุษชาติไทยที่เลี้ยงเห็นว่าผมจะมาทำหน้าที่กู้ชาติบ้านเมืองด้วยความบริสุทธิ์ใจ จึงช่วยคุ้มครองให้ผมรอดชีวิตในยามคับขันเช่นนั้นมาได้

มีผู้เขียนเล่าเรื่องของผมว่าผมชกกลับไปโดดร่มในคืนนั้นเลย ออกจะยกย่องผมจนเกินจริงไปหน่อยเพราะคืนนั้นในเครื่องไม่มีร่มสำรองเหลืออีกแล้ว ร่มที่ผมใช้มันก็ไม่น่าไว้วางใจ เครื่องบินพามกลับมาอย่างกึ่งๆ พอลงจากเครื่องก็ได้รับหนังสือแสดงความยินดีจาก ผบ. ทหารอเมริกันทันที

นายทหารอเมริกันพามไปตรวจร่างกายว่ากระดูกกระเดี้ยหักตรงไหนหรือเปล่า เมื่อเห็นว่าไม่มีอะไรเสียหาย เขาก็ถามผมว่าพร้อมจะไปโดดร่มอีกครั้งในคืนพรุ่งนี้หรือไม่ ผมก็รับปากเขาทันที เขาก็บอกว่าเป็นถ้าเป็นทหารอเมริกันคงได้พักอีก ๒ อาทิตย์ ผมบอกว่าผมเป็นคนไทยไม่กลัวอะไรอยู่ มาสู้ที่หลังว่าทางเขาก็เป็นห่วงอีก ๔ คนที่โดดลงไปแล้วจะไม่มีใครดูแล ไม่มีผมอยู่ไม่รู้จะเป็นอย่างไรกันบ้าง

เช้าวันรุ่งขึ้นผมต้องไปขอยืมร่มชูชีพของคุณถนอม นพวรรณ ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๒ ซึ่งตามกำหนดเดิมจะต้องโดดร่มชุดต่อจากชุดของพวกเขามาก่อน คืนนั้นผมเดินทางไปโดดร่มคนเดียวในสถานที่เดิม หลังจากทิ้งของเสร็จผมก็โดดตามลงมา คราวนี้ร่วมทางเป็นปกติ แต่ดันผ้าไปลงบนยอดแสม ผมจึงต้องโรยตัวลงพื้นดิน

พวกอเมริกันเชื่อว่าครั้งแรกที่ร่มไม่กางนั้นเป็นเพราะผมน้ำหนักน้อยเกินไปทำให้สายกระตุกร่มไม่ขาด แต่ผมคิดว่าร่มมันไม่ตีมากกว่า ร่มบางชุดที่ส่งอาวุธลงมาก็ฉีกขาดข้าวของเสียหาย ร่มของแจ๊คก็กางไม่เต็มที่ ทำให้ลงสู่พื้นเร็วกว่าที่ควร โชคดีที่ไม่ถึงกับแขนขาหัก

รุ่งเช้าผมก็ได้พบชุดปฏิบัติการของผม พวกเขาดีใจกันใหญ่ ยกย่องผมเป็นผู้กล้าหาญของชุด ผมเข้าปฏิบัติหน้าที่ที่ค่ายนักเรียนทหารสห. เขาบางทราย จังหวัดชลบุรี พวกอเมริกันก็สอนวิชาอาวุธศึกษาและการรบแบบกองโจรแก่นักเรียนเหล่านี้ เพื่อให้ไปสอนนักเรียนนายสิบสห. อีกต่อหนึ่ง พวกเราเตรียมรบกับญี่ปุ่นด้วยความพร้อมเต็มที่ แต่โชคดีที่สงครามเล็ก ญี่ปุ่นยอมแพ้เสียก่อน

หลังสงครามจบแล้ว วันที่ ๒๙ กันยายน ๒๔๘๘ มีประกาศสำนักนายกรัฐมนตรีเรื่องการพระราชทานยศทหารให้ผมเป็นร้อยตรีพร้อมกับเพื่อนเตรียมฯ รุ่น ๓ อีก ๓ คน คือ โชติแสง นนทสูต และพร้อม ลูติदानนท์ ซึ่งได้ไปปฏิบัติการนอกประเทศเหมือนกัน

หลังจากนั้นสถานทูตสหรัฐอเมริกาก็มีหนังสือแจ้งให้ผมไปรับเหรียญ The Bronze Star Medal เหรียญแรกที่คนไทยได้รับ พร้อมทั้งประกาศนียบัตรที่มีลายเซ็นต์ของประธานาธิบดีเพื่อตอบแทนการปฏิบัติหน้าที่ด้วยดีของผม ในพิธีมอบเหรียญก็ไม่ได้มีพิธีรับรองอะไรมามีทูตอเมริกามอบให้แล้วก็จับมือ เป็นอันเสร็จพิธี

ตอนนี้เหลือแต่ประกาศนียบัตร ส่วนเหรียญนั้นหายไปแล้ว ผมยังเสียดายอยู่ที่เดียว แต่ก็ยังดีใจเพราะแม้ผมจะไม่จบรบ. แต่ผมก็ยังได้เหรียญนี้มา หลังจากเหตุการณ์สงบลง วันหนึ่งคุณลุงทองอินทร์ก็พาผมไปทำเนียบท่าช้าง ผู้ใหญ่ท่านจะนัดหมายอย่างไรก็ไม่ทราบ พอไปถึงก็ให้ผมรออยู่ใต้ร่มहुกวางหน้าทำเนียบ

สักครู่ ท่านปรีดี พนมยงค์และคุณลุงทองอินทร์ก็เดินออกมาจากตึกด้วยกัน ท่านอาจารย์ปรีดีตรงเข้ามาโอบไหล่ผมและพูดว่า “ขอบใจมากนะเสริม” ผมปลาบปลื้มเป็นที่สุด ไม่มีวันลืมความรู้สึกของตัวเองในวันนั้นเลย เพราะตื่นตันใจที่ผู้ใหญ่ของบ้านเมืองเห็นคุณค่าของสิ่งที่ผมทำ

ผมได้รับการบรรจุแต่งตั้งเป็นข้าราชการในตำแหน่งพนักงานวิทยุในหน่วยปฏิบัติการราชการลับ สังกัดสำนักนายกรัฐมนตรี หน่วยงานนี้ส่งผมไปทำหน้าที่ที่ศูนย์วิทยุขุบลราชธานี เพื่อควบคุมการปฏิบัติราชการลับของที่นั่น คอยรายงานข่าวทางฝั่งลาวซึ่งขณะนั้นกำลังดำเนินการต่อสู้เพื่อกอบกู้เอกราชจากฝรั่งเศสอยู่ ผมข้ามไปมาระหว่างสุวรรณเขตประเทศลาวและมุกดาหารของไทย ทำหน้าที่อยู่ประมาณ ๒ ปี การกอบกู้เอกราชของลาวล้มเหลว ผมจึงถูกเรียกตัวกลับกรุงเทพฯ

ผมเป็นเสรีไทยอยู่จนสงครามเลิกก็ไปทำงานกับพวกอเมริกันหลายสิบปีก็อยู่มาหลายบริษัท ตอนนี้อายุมากแล้วก็เลยเกษียณอายุออกมาอยู่กับบ้าน แต่ประสบการณ์ในวัยหนุ่มนั้นก็ยังคงอยู่ในใจเสมอมีรู้อิม

ช่วงชีวิตที่ประทับใจที่สุดช่วงหนึ่งของผมก็คือ ช่วงที่ได้เรียนที่ธรรมศาสตร์ ตลาดวิชานี้ ผมรักจนเข้าไส้ ยิ่งไงๆ ผมก็ต้องรักธรรมศาสตร์ของผมตลอดชีวิต แต่ตอนนี้คนรุ่นผมก็อายุจะ ๘๐ ทุกคนแล้ว จะให้ไปทำอะไรอีก ผมยังหวังว่าทายาทที่จะสืบทอดเรื่องราวของเตรียมปริญญาต่อไปในวันจะน้อยลง น้อยลง บทบาทของเรา ก็อาจจะต้องลดลงไปเรื่อย ๆ และมันก็ควรจะเป็นอย่างนั้น ตามวันเวลา ก็ได้แต่ฝากธรรมศาสตร์ไว้กับคนรุ่นใหม่ ๆ

ถ้าพูดถึงมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ผมก็ต้องรักของผมอยู่เรื่อย แต่ผมอยากจะให้ทางด้านการแพทย์ของเรามีการปรับปรุงให้ดีกว่านี้ อุปสรรคที่จะทำให้เราพัฒนาไปได้ยากก็เห็นจะเป็นเรื่องเราไม่มีเงินนี่แหละ ไม่มีเงินมันก็ไม่มีความหวัง ทุกอย่างมันต้องใช้เงินทั้งนั้น พวกเราก็จะต้องคิดหาทางกันไป ส่วนเรื่องที่จะเอามหาวิทยาลัยไปทำในรูปการค้ามันไม่ได้ มันใช่เรื่องที่ไหน

ผมภูมิใจที่เกิดมาเป็นคนไทยแล้วมีโอกาสได้เสี่ยงชีวิตรับใช้ชาติบ้านเมืองในยามคับขัน อย่างน้อยก็ส่วนเล็ก ๆ ส่วนหนึ่ง นับว่าไม่เสียชาติเกิด ทุกวันนี้ผมก็มีความสุขตามสมควรแก่อัตภาพแล้ว เรื่องของผมคงยุติแต่เพียงเท่านี้...

หมายเหตุ ประวัติศาสตร์บอกเล่าจากร้อยตรีเสริม บุญสุตม์ฉบับนี้ นอกจากจะได้เรียบเรียงจากคำบอกเล่าจากการสัมภาษณ์ท่านด้วยตัวเองแล้วยังได้ใช้ข้อมูลจากบทความ “ร้อยตรีเสริม บุญสุตม์ วีรชน ของรุ่นสาม” ของคุณอำนาจ เปล่งวิทยา อดีตผู้พิพากษาศาลฎีกา ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๓ อีกท่านหนึ่ง

อุไร วงศาโรจน์

วัยเด็ก

ผมเกิดอยู่กรุงเทพฯ ตอนเด็ก ๆ ผมอยู่บ้านที่คุณยายให้ไว้จนถึง ๑๐ ขวบ แถวนั้นเขาเรียกว่า สะพานสว่าง พออายุได้สัก ๑๕ ปี บ้านหลังนั้นก็โดนยึดไป ครอบครัวของผมจึงย้ายมาอยู่ที่บ้านหลังปัจจุบันนี้ ช่วงที่ย้ายบ้านเป็นช่วงที่ผมกำลังจะเข้าโรงเรียนเตรียมฯพอดี

คุณพ่อของผมทำงานการรถไฟแห่งประเทศไทย ส่วนคุณแม่ก็เป็นแม่บ้านคอยดูแลบ้านช่องและเลี้ยงดูลูก ๆ ทั้ง ๕ คน ผมได้เข้าเรียนชั้น ป.๑ ที่โรงเรียนวัดสุทธิวรากรม พอจะจบ ป.๓ ซึ่งเป็นชั้นสูงสุดของชั้นประถมในตอนนั้น กระทรวงศึกษาธิการก็เปลี่ยนหลักสูตรว่าชั้นประถมต้องเรียนถึง ป.๔ ผมเลยต้องเรียนชั้น ป. ๔ ที่โรงเรียนสว่างวัฒนสาร จากนั้นก็ไปเข้าชั้นมัธยม ๑ ที่โรงเรียนวัดสามจีน ซึ่งตอนหลังเปลี่ยนเป็นโรงเรียนวัดไตรมิตร

นักเรียนเตรียมรุ่น ๓

เมื่อจบ ม. ๖ ที่โรงเรียนวัดสามจีน ก่อนที่คุณพ่อจะเสียชีวิต ท่านให้ผมไปสอบเข้าโรงเรียนของกรมชลประทานเพราะท่านเคยทำงานที่นั่นก่อนมาเข้ารถไฟ แต่ผมสอบไม่ผ่าน เมื่อไปลองสอบนายร้อยเป็นที่ถัดไปก็ยังไม่ได้อีกเพราะไม่ค่อยเก่งเลข คุณพ่อบอกให้ไปสอบเข้าวิศวกรรมรถไฟ ผมก็หนีไม่ยอมไปสอบ จนสุดท้ายก็มาเข้าธรรมศาสตร์ตามที่ชายคนโต สมัยที่ผมเข้าไปนั้นรู้สึกว่าจะไม่ต้องสอบเข้า เพียงแต่ต้องมีอาจารย์เขียนใบรับรองวุฒิการศึกษาให้ และในที่สุดผมก็เข้ามาเป็นนักเรียนเตรียมรุ่นที่ ๓

โรงเรียนเตรียมฯ เปิดโอกาสให้คนทุกชนชั้นเข้ามาเรียนได้อย่างไม่มีการกีดกัน เพราะเราเก็บค่าเล่าเรียนถูกมาก คือเก็บเพียง ๒๐ บาทเมื่อแรกเข้าครั้งเดียวเท่านั้น ธรรมศาสตร์จึงได้ช่วยคนไว้มากมาย ของจุฬาย แม้จะตั้งกว่าเราในตอนนั้น แต่ค่าเทอมเขาเป็นร้อย คนจนไม่มีปัญญาเรียนแน่นอน

เมื่อเข้ามาในโรงเรียนเตรียมฯ ได้แล้ว พวกเราต้องไปซื้อสมุดหนังสือซื้อเองจากร้านเครื่องเขียน ตอนนั้นธรรมศาสตร์มีโรงพิมพ์เป็นของตัวเองเพื่อพิมพ์สมุดและหนังสือขายให้นักศึกษาในราคาถูก สมัยนั้นเวลาจดเลคเชอร์หรือเวลาตอบข้อสอบ ส่วนมากจะยังต้องใช้ดินสอเพราะปากกา ยังต้องใช้แบบจิ้มหมึกมาเขียนซึ่งใช้ไม่สะดวก

เวลาเรียนของโรงเรียนเตรียมฯ จะเริ่มตั้งแต่ ๘ โมงเช้าไปจนราว ๔ โมงเย็น เวลาพักเที่ยง เราจะไปกินข้าวในโรงอาหารของโรงเรียนเตรียมฯ ซึ่งอยู่ตรงตำแหน่งของคณะนิติศาสตร์ในปัจจุบัน จำได้ว่าข้าวราดหน้าหมูแดงนี่อร่อยจริง ๆ เราชอบกันมาก เพราะซื้อง่ายและกินง่าย แค่ ๕ สตางค์ก็อิ่มแล้ว สมัยนั้นแม่ให้เงินไปโรงเรียนวันละ ๗ สตางค์ เพราะผมมีจักรยานขี่ไปกลับไม่ต้องจ่ายค่าเดินทาง รายจ่ายทั้งเดือนที่แม่ให้ก็ประมาณ ๒ บาทกว่าเท่านั้น

วันไหนพอมีเวลาว่างอย่างหลังทานข้าวเสร็จก็มักจะไปนั่งเล่นกันได้ต้นโพธิ์ข้างหน้าแล้วสมัยนั้นก็ยังมัตินจามจุรีเรียงกันเป็นแถวเลย ตอนนั้นหายไปหมดแล้ว

เมื่อเข้ามาแล้วทางโรงเรียนมีการสอบวัดพื้นฐานความรู้ภาษาอังกฤษของนักเรียนเพื่อจะได้จัดเข้าชั้นที่เหมาะสม ผมสอบได้ห้อง จ จาน พอถึงวันเปิดเรียนผมก็นั่งรถเมล์ขาวไปธรรมศาสตร์ ตอนนั้นถนนราชดำเนินยังไม่ได้ตัดด้วยซ้ำ เมื่อเปิดเรียนไปได้สักพัก ที่บ้านก็ให้จักรยานไว้ขี่ไปโรงเรียน ซึ่งถือว่าได้อยู่พอสมควร เพราะมีคนขี่รถมาโรงเรียนเองอยู่ไม่กี่คน สมัยนั้นสามารถจอดรถได้โดยไม่ต้องล็อก ไม่ต้องกลัวรถโดนขโมย

ตอนที่อยู่โรงเรียนเตรียมฯ นี้ พวกรุ่นแรก ๆ อย่างผมยังได้เจอท่านอาจารย์ปรีดีบ้างในเวลาที่ท่านเรียกประชุม บางที่ท่านก็ไม่ได้พูดอะไร เพียงแต่เดินดูความเรียบร้อยของพวกเราและให้อาจารย์ท่านอื่นทำหน้าที่ไป ผมพูดได้อย่างเดียวว่า ผมรักและเคารพท่านมาก

ผมเป็นเด็กที่ค่อนข้างเรียบร้อยไม่เกะกะไร ถึงเวลาเรียนก็เรียน ถึงเวลาเล่นก็เล่นกีฬา พอโรงเรียนเลิกก็กลับบ้าน การเรียนในโรงเรียนเตรียมฯ ผ่านไปอย่างสบายมาก ผมได้อะไรหลายอย่างจากที่นี่ ทั้งภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส ซึ่งได้ครูเจ้าของภาษาหรือครูคนไทยที่จบมาจากต่างประเทศมาสอน สองวิชานี้คือวิชาที่ผมชอบที่สุด อีกวิชาที่ชอบไม่แพ้กันคือวิชาความรู้ทั่วไปของครูตุ๊ก

ความประทับใจของผมเรื่องหนึ่งเกิดในวิชาภาษาอังกฤษของครูนวนจันทร์ วันนั้นท่านให้ผมคุมกระดาษคำตอบข้อสอบวิชาภาษาอังกฤษซึ่งท่านตรวจและให้คะแนนเสร็จแล้ว เมื่อได้คะแนนของทุกคนมาอยู่ในมือ ผมก็ไม่สามารถข่มความอยากรู้คะแนนตัวเองเอาไว้ได้ จึงแอบเปิดหัวมุมกระดาษคำตอบของนั้นเพื่อดูคะแนนของตัวเอง แต่ปัญหาอยู่ที่ผมไม่ได้เป็นคนเดียวที่อยากรู้คะแนนตัวเอง เพื่อนแทบทุกคนในห้องก็อยากรู้คะแนนตัวเองด้วยกันทั้งนั้น พอเห็นผมเปิดข้อสอบดูก็เลยกรูกันมาเกือบทั้งห้อง แต่โชคร้ายก็เป็นของผมที่อาจารย์เดินเข้ามาพอดีเลย ผมซึ่งเป็นตัวการแห่งความซุลมุนเลยโดนทำโทษให้ได้คะแนนเป็นศูนย์ในการสอบครั้งนั้น แต่ผมก็ยังชอบวิชานี้อยู่ดี ส่วนวิชาที่ไม่ค่อยจะชอบสักเท่าไรก็คือดนตรี โด เร มี ฟา ซอล ลา ซี โด พวกนี้ ซึ่งผมได้ศูนย์เลย เพราะเราชอบแต่ฟัง ส่วนโน้ตนั้นจำได้เฉพาะเพลงที่ชอบจริง ๆ เท่านั้น อีกร่างผมเป็นนักกีฬาเลยไม่ค่อยมีเวลามาฝึกซ้อม หนังสือตำราก็มีมากมายที่ต้องอ่าน

แม้ว่าตอนอยู่โรงเรียนวัดสามจีน ผมจะมีเฉพาะเพื่อนผู้ชาย แต่เมื่อมาเจอเจอเพื่อนนักเรียนผู้หญิงในโรงเรียนเตรียมฯก็ไม่ค่อยรู้สึกเคอะเขินสักเท่าไร เพราะในจำนวน ๔๐ กว่าคนของแต่ละห้อง มีผู้หญิงอยู่เพียงไม่กี่คน ตอนแรกที่เข้าโรงเรียนเตรียมฯ นั้นอายุเพิ่งจะ ๑๔-๑๕ เท่านั้น เลยยังไม่สนใจเขาเท่าไร ตั้งหน้าเรียนอย่างเดียว แต่เมื่อเวลาผ่านไป เริ่มสนิทกันคุยกันก็มีการจิบกันบ้างเพราะห้องผมก็มีคนสวย ๆ หลายคน จำได้ว่ามีเพื่อนผู้หญิงคนหนึ่งชื่ออะไรเหมือนกันเป็นดาราราชของห้อง สมัยนั้นการจิบกันอย่างมากก็คือซื้อขนมให้ ไม่มีพฤติกรรมนำหน้าใจเหมือนเด็กสมัยนี้

ตอนนั้นนักเรียนชายในเตรียมรุ่น ๓ ยังมีทั้งที่เป็นยุวชนทหาร และที่เป็นลูกเสือสมุทรเสนาแล้วแต่ว่าโรงเรียนเก่าให้เรียนอะไร เพราะตอนนั้นกรมยุวชนทหารเพิ่งตั้ง การแต่งตัวของนักเรียนชายรุ่นสามเลยมีทั้งสองแบบ ใครที่แต่งแบบไหนก็ต้องแต่งแบบนั้นตลอด และต้องเรียนตามที่แต่ง ผมนั้นเป็นยุวชนทหาร เวลาแต่งตัวจะต้องขัดเข็มขัดและอินทรรูที่บ่อให้แวว ไม่อย่างนั้นอาจารย์ไวท์ซึ่งเป็นอาจารย์ฝรั่งคนหนึ่ง จะไล่ให้ไปนั่งขัดให้เพื่อน ๆ ดู ส่วนเวลาไม่ได้ไปโรงเรียนส่วนใหญ่ก็ใส่เสื้อเชิ้ตตัวหนึ่ง แล้วก็มีการกางขาสั้น

ในโรงเรียนเตรียมฯ มีเด็กต่างจังหวัดมาเรียนเยอะมาก เพื่อนผมหลายคนก็เป็นเด็กต่างจังหวัด แต่ในรุ่น ๓ ส่วนมากก็ยังเป็นเด็กกรุงเทพฯ

นักเรียนเตรียมฯ ในสมัยนั้นก็เด็กเรียบร้อยกันดีเป็นส่วนใหญ่ อาจมีทะเล่เล่นอะไรแผลง ๆ ตามประสาเด็กอย่างจุปะตัดในห้องเรียนบ้าง หรือต่อยกันบ้าง ก็โดนตีในที่ประชุมไปตามระเบียบ ทุกครั้งที่มีการลงโทษก็จะมีการประกาศความผิดให้ทราบทั่วกันด้วย จำได้ว่าครูคนที่เขี่ยนอนอยู่ประจำคือครูอาบ คอมันตร์ ซึ่งที่จริงท่านก็ไม่ใช่คนดุอะไรมากมาย เพียงแต่ต้องการสั่งสอนให้หลายจำเท่านั้นเอง

นักกีฬา

ผมเป็นนักกีฬาบาสเกตบอลตั้งแต่อยู่โรงเรียนวัดสามจีนแล้ว ตอนนั้นเล่นรุ่นเล็ก พอเข้าเตรียมธรรมศาสตร์ ผมก็ได้เป็นหัวหน้าทีมบาสเกตบอลของห้อง จ จาน นำทีมคว้าตำแหน่งรองชนะเลิศจากการแข่งขันในโรงเรียน (แชมป์คือ ห้อง น หนู ซึ่งเป็นรุ่นพี่วัดสามจีนเหมือนกัน) ตอนนั้นเราจะแข่งตอนเย็นหลังเลิกเรียน

นอกจากบาสเกตบอล แล้วผมก็ยังเป็นนักกีฬาฟุตบอลด้วย ผมได้เล่นในตำแหน่งผู้รักษาประตู ฟุตบอลก็มีการแข่งกันเองข้างในและการแข่งกับข้างนอก แต่ได้แข่งเฉพาะตอนเรียนเตรียมฯ ไม่ได้ไปแข่งบอลประเพณี ตอนนั้นจำได้ว่าเราไปเตะฟุตบอลชนะโรงเรียนวิเศษกรรมรถไฟ บางทีไปแข่งข้างนอกก็ต้องเดินกลับบ้านเอง เวลาเดินพวกเรามักจะร้องเพลงเดินมธก. “...เดินรีบเดินไป ซิงโซคซัย ของเราเบื้องหน้า เร็วไวอย่าช้า ซัยข้างหน้า กำลังรอ มธก.ไม่เคยย่อกีฬาใด รวมกำลังหวังเอาชัย กู้เกียรติไว้ มธก...” เมื่อถึงงานบอลประเพณี เพลงนี้ก็กลายเป็นเพลงที่เราร้องกันไปตลอดทางที่เดินไปสนามฟุตบอล

ผมไปงานบอลประเพณีทุกปีเพราะเป็นงานที่สนุกสนานมาก ในโรงเรียนเตรียมฯจะมีการซ้อมร้องเพลงเชียร์ในหอประชุมกันตั้งแต่หลายวันก่อนถึงวันงาน พอถึงวันพวกที่มีโชว์อะไรก็มาเตรียมตัวกันแต่เช้า ส่วนกองเชียร์อย่างพวกเราจะเดินร้องเพลงเดินมธก. ตั้งแต่ธรรมศาสตร์จนถึงสนามฟุตบอลเพราะไม่มีรถมากพอจะให้นั่งไปกันหมด บรรยากาศในวันนั้นทำให้พวกเราตึกตักกันมาก แต่ปีไหนแพ้ก็จะเดินแบบระโยยแรงอยู่สักหน่อย ผมก็ยังไปงานนี้อยู่ทุกปี อาจจะได้มีส่วนร่วมอย่างเต็มที่เหมือนเมื่อก่อนเพราะไม่มีแรงจะไปเดินกับเขาแล้ว

สงคราม

เมื่อผมเข้าเป็นนักเรียนเตรียมรุ่น ๓ ในปี ๘๓ ปีแรกนี้ เราได้เรียนกัน ๓ เทอม พอขึ้นปีสอง ก็เกิดสงคราม มีการทิ้งระเบิดในกรุงเทพฯ เวลาระเบิดลง ถ้าอยู่ในธรรมศาสตร์เราก็จะวิ่งไปอยู่ใต้กำแพงซึ่งไม่หุหุราเหมือนในปัจจุบันนี้ เมื่อขึ้นปี ๒ ผมเปลี่ยนจากห้อง จ จาน ไปอยู่ห้อง ๗ จากทั้งหมด ๒๑ ห้อง พอสอบอีกครั้งก็ได้เลื่อนไปอยู่ห้อง ๔ และได้เป็นหัวหน้าห้องด้วย หัวหน้าห้องก็จะมีหน้าที่เอารายชื่อของคนมาเช็คว่ามีใครมาหรือไม่มา ถ้าขาดต้องรู้ว่าขาดเพราะเหตุผลอะไร แล้วก็ส่งให้หัวหน้าหมวดอีกที

พวกเราเรียนกันไปได้สองเทอมโรงเรียนก็ประกาศว่าเทอมที่สามนั้นไม่ต้องเรียนแต่ให้ผ่านไปได้เลย เพราะญี่ปุ่นบุก ตอนนั้นเขาเรียกว่าได้โตโจ ผมยังอายุไม่ถึง ๑๘ ปี เมื่อโรงเรียนปิดเทอม ผมก็เลยไปทำงานรถไฟกับเพื่อนร่วมงานของคุณพ่อ ตอนนั้นมีคนเข้าทำงานพร้อมผม

๗๐ คน แต่มีผมคนเดียวที่ได้ประจำที่กรุงเทพฯ คือที่หัวลำโพง คนอื่น ๆ เขาต้องไปต่างจังหวัดกันหมด อาจจะเป็นเพราะเพื่อน ๆ ของพ่อเห็นใจผมซึ่งเพิ่งเสียพ่อไปไม่นาน งานของผมเริ่มตั้งแต่นั้นที่นั่งเคาะโทรเลข แล้วก็ย้ายไปขายตัว จากนั้นก็ย้ายไปซังของสำหรับคนที่จะขึ้นรถไฟ รวมทั้งขนเสบียงขึ้นรถไฟเป็นหน้าที่เราทั้งหมด

เมื่อเข้ามาวิทยาลัยตอนแรกผมเรียนทั้งนิเทศศาสตร์และบัญชี แต่สุดท้ายแล้วเห็นว่าบัญชีมันยุ่งยาก ก็เลยเหลือแต่กฎหมายอย่างเดียว เรียนไปได้สักพัก ก็เกิดสงครามการเรียนของผมจึงชะงักไป พอปี ๕๕ ก็มาเกิดน้ำท่วมอีกผมเลยยังไม่ได้กลับไปเรียนให้จบสักที กรมรถไฟก็ต้องย้ายไปอยู่ที่วัดปทุมคงคาซึ่งไกลบ้านมาก ผมเลยตัดสินใจลาออกจากกรมรถไฟ และได้เข้าไปทำงานที่บริษัทमितซูบิซซึ่งได้เอกสิทธิ์ในการค้ำน้ำตาลซึ่งขนมาจากบอร์เนียว ตอนนั้นผมได้เงินเดือนเพิ่มจาก ๓๔ บาทของกรมรถไฟ เป็น ๘๐ บาท และได้เพิ่มเป็น ๑๒๐ บาทในที่สุด ตอนนั้นผมอายุได้ ๑๗-๑๘ ปี ผู้จัดการใหญ่ก็ให้มาเป็นหัวหน้าโกดัง คูมน้ำตาลและข้าวสาร อธิยาศย์ก็ดี ไม่เคยกตขื่ออะไรผม บางวันแกก็ยังเลี้ยงอาหารกลางวันผม เราคุยกันด้วยภาษาอังกฤษ ซึ่งเป็นความรู้จากโรงเรียนเตรียมฯที่ได้ใช้จริงในคราวนี้เอง

การที่ผมทำงานในบริษัทญี่ปุ่นในขณะที่เขาเข้ามายึดประเทศไทยอยู่ ไม่ได้ทำให้คนไทยมองผมในทางร้าย มีแต่พวกคนจีนที่พอจะมีความโกรธจนถึงกับมาต่อยมผมเอาบ้างแต่ส่วนใหญ่ก็ไม่ได้คิดอะไร เมื่อแรกเข้ามาทำงาน ผมก็รู้แต่แรกว่าमितซูบิซเป็นบริษัทของญี่ปุ่น ผมเองเป็นคนไทยซึ่งรู้สึกที่เราโดนญี่ปุ่นเข้ามายึดเอาประเทศของเราไปกระทำการต่าง ๆ จึงมีความต่อต้านอยู่ในใจลึก ๆ

ตอนนั้นบริษัทमितซูบิซขายน้ำตาลให้กระทรวงพาณิชย์ น้ำตาลที่मितซูบิซเอามาขายนั้นบางส่วนก็เป็นน้ำตาลเปียกที่ขนมาจากตอนเมือง ผมมีหน้าที่ไปรับน้ำตาลทั้งหมดมา เอบางส่วนที่เปียกไปตากแล้วเก็บในโกดังเคทาว์น ตรงข้ามตรอกจันทน์ พอกระทรวงพาณิชย์มารับน้ำตาล ผมก็ดวงให้เกินไปไม่รู้เท่าไร เพราะถือว่าเราเป็นคนไทยด้วยกัน ส่วนเวลาคนจีนมาซื้อน้ำตาลไปขายที่ร้านกาแฟริมแม่น้ำผมก็แอบแถมน้ำตาลเปียกไปบ้าง พอญี่ปุ่นมาเบิบบ้างเราก็แกล้งดวงให้พร่องไปเล็กน้อย

ในช่วงเวลานั้น บนฟ้าเต็มไปด้วยเครื่องบินของฝ่ายพันธมิตร เวลาได้ยินเสียงเครื่องบินมาทิ้งระเบิด ผมต้องวิ่งเข้าไปหลบอยู่ในตรอกจันทน์ซึ่งสมัยนั้นยังเป็นป่าเป็นสวนทั้งนั้น

ในปี ๒๔๘๘ มีทหารญี่ปุ่นล่าถอยมาอนหลบอยู่ข้างบนโกดัง ตัวผู้จัดการใหญ่ของโรงงานก็เพิ่งทำฮาราจิริต่อหน้าผมก่อนหน้านี่ไม่กี่วัน เขาเชิญให้ผมเข้าไปดูเพื่อเป็นเกียรติแก่เขา ผมก็พูดไม่ออก ได้แต่ตามเข้าไปดู เพราะตอนที่ทำงานเขาก็ดีกับผม

หลังจากผู้จัดการใหญ่ทำฮาราตรีได้ไม่กี่วันญี่ปุ่นก็ประกาศยอมแพ้สงคราม ตอนนั้นมีทหารกรูซ่า (ทหารอินเดีย-เนปาลที่เป็นทหารรับจ้างของอังกฤษ) เข้ามาในมิตซูบิชิเพื่อยึดทรัพย์สินของญี่ปุ่นทั้งหมดไว้เป็นค่าประกันสงคราม ทหารคนหนึ่งถึงกับขึ้นมาเหยียบบอกผม แล้วร้องว่า “Bring me the key” ซ้ำไปซ้ำมา เพราะจะเอากุญแจเพื่อเข้าไปตรวจค้นและยึดของในโกดังทั้งหมด แต่กุญแจไม่ได้อยู่ที่ผม คนที่ถือกุญแจคือคุณอิวาสะ เลยต้องรีบเอากุญแจมาให้เขา

“เรียนต่อ”

พอสงครามจบผมก็หยุดทำงานและได้กลับมาเรียนในธรรมศาสตร์อีกครั้ง ตอนนั้นเขาใช้วิธีเรียนแบบเร่งรัดคือเรียนสามเดือนสอบครั้งหนึ่ง ในแต่ละช่วงสามเดือนนั้น บางทีก็เรียนกัน ๗-๘ วิชา เรียนแบบปี ๑ ควบปี ๒ และปี ๓ ควบปี ๔ ซึ่งหมายความว่า ตอนก่อนสงครามนั้นผมสอบวิชาของปีหนึ่งผ่านไปเกือบหมดแล้ว พอมาเริ่มเรียนใหม่ก็เรียนวิชาของปีสองและวิชาของปีหนึ่งที่ยังไม่ผ่าน พอขึ้นปีสามก็เรียนวิชาของปีสองที่ยังสอบไม่ผ่านด้วย เลยเรียกว่าเรียนควบ

ตอนนั้นธรรมศาสตร์ไม่มีเปิดเทอมปิดเทอม เพราะมันเรียนแล้วสอบตลอดเหมือนเขาย่นเวลาแต่ละเทอมให้สั้นลงเพื่อจะชดเชยเวลาที่เสียไปกับสงคราม พอปี ๘๘ ผมก็เรียนจนได้อนุปริญญา ซึ่งก็อยู่ในช่วงปี ๓ ตอนปลาย มันมีวิชาสอบปากเปล่าของอาจารย์ขุนศรียาภัย แกถามว่า “ถ้าผมบังคับให้คุณแก้ผ้า จะมีความผิดฐานใด” ผมก็พาซื้อออกจะรู้ว่าที่สั่งให้แก้ผ้า นั้นยังให้เหลือกางเกงในหรือเปล้า พอถามกลับไปเท่านั้นแหละ ได้ศุนย์มาเลย ปี ๓ ควบปี ๔ ของผมก็เลยตร่วงกฐ

พอตกก็ต้องเรียนใหม่อีก ๓ เดือนแล้วก็มาสอบอีกครั้ง คราวนี้ไม่เจออาจารย์ขุนฯ ก็เลยสอบผ่าน ตอนนั้นจำได้ว่า พอจะขึ้นปี ๔ เหลืออีก ๒ วิชาคือ เศรษฐศาสตร์กับวิธีพิจารณาความอาญา พอขึ้นเดือนสิงหาคมก็เข้าสอบแข่งขันเข้ากรมศาลากากร ผมก็เอาวุฒิปริญญาเท่าที่มีไปสมัครสอบ และก็เอาไปสอบได้เป็นข้าราชการชั้นตรี ส่วนปริญญานั้นไปได้อาปี ๘๒ เข้าไปแล้ว เพราะปีนั้นเขาบอกว่าจะเลิกโรงเรียนเตรียมแล้ว ผมก็เลยคิดได้ เลิกเกร เกตุงมาดูหนังสือสอบอย่างเดียว

วันหนึ่งผมนั่งอยู่ในรถไฟ มีทหารยศพันเอกเห็นผมอ่านหนังสือกฎหมายอยู่จึงเข้ามาถามว่า “ถ้าพวกญี่ปุ่นชนะเป็นอย่างไร” ผมบอก “ไม่ดี” เขาก็ถามต่อว่า “แล้วถ้าอังกฤษชนะล่ะ” ผมบอกว่า “ก็เหมือนกัน” เขาก็เลยไม่เอาเอาผมไปเป็นเสรีไทยเหมือนคุณเสริม บุญสุตม์ ความจริงผมเองก็อยากไปร่วมกับเสรีไทยเหมือนกัน แต่ถ้าเข้าไปตอนนั้นก็คงแย่ เพราะคุณพ่อผมเพิ่งเสียได้ไม่นาน ผมเองยังต้องอาศัยป่าอยู่ แม้ไม่ได้ทำงานและท่านก็บอกว่าท่านส่งผมได้แค่จบเตรียมฯ

พอเข้ามาวิทยาลัยผมก็ต้องเลี้ยงตัวเองตลอด ตอนที่มาวิทยาลัยต้องหยุดไปนั้นผมเองก็พอจะมีเงินเก็บจากทั้งรถไฟและมิตซูบิชิ จึงพอจะอยู่บ้านดูหนังสือแบบสามเดือนไปสอบที่ได้

ขณะนั้นผมก็ยังทำงานอยู่ที่กรมศุลกากรด้วย แต่พออายุได้ ๒๕ บริบูรณ์ก็ครบกำหนดที่ผ่อนผันการเกณฑ์ทหารไว้ แต่โชคดีที่ปีนั้นเขาจับฉลากได้คนครบก่อน ผมเลยไม่ต้องไปเป็นทหาร ตอนที่ฝึกภูษัณติภาพนั้นผมทำงานอยู่ในศุลกากร ตอนนั้นเขาให้พวก สห. ที่ย้ายมาทำงานในศุลกากรทั้ง ๕๐ คนเซ็นชื่อเข้าร่วมขบวนการด้วย ผมเองก็อยู่ในฐานะที่จะต้องร่วมเซ็นชื่อด้วย แต่วันนั้นผมไม่ได้เข้าที่ทำงานพอดี เลยรอดจากการโดนจับในฐานะผู้สมรู้ร่วมคิด ส่วนคนอื่นนั้นโดนตำรวจไล่จับทั้งหมด

หน้าที่การงาน

พอผมจบปริญญาตรีผมก็ยังรับราชการอยู่ในกรมศุลกากรต่อมาจนได้ตำแหน่งผู้ช่วยเขตศุลกากรที่ภูเก็ต และในที่สุดก็ได้ตำแหน่งนายด่าน แต่ในปี ๒๕๒๐ ก็เกิดเรื่องเพราะมีลูกน้องมาทำกำแหงจนผมทนไม่ไหวไปตบหน้าเขา จึงต้องลาออกเพื่อแสดงความรับผิดชอบ พอออกจากกรมศุลกากร ผมก็ใช้ใบรับรองเนติบัณฑิตยื่นขอเป็นทนาย และได้เป็นทนายตั้งแต่ปี ๒๕๒๐ พอถึงปี ๓๔ ผมก็หยุดรับคดีใหม่ และสะสมคดีเก่าหมดไปในปี ๒๕๔๕ พอภาระคดีทั้งหลายเสร็จลงทุกอย่างแล้วผมก็วางมือจนถึงเดี๋ยวนี้ เพื่อมาพักผ่อนอยู่กับบ้าน

แม้จะเรียนจบกฎหมาย แต่ผมทำงานที่ศุลกากรมาโดยตลอด เมื่อมาเป็นทนายความเลยต้องปรับตัวพอสมควร แต่ก็เพราะตอนอยู่ที่กรมศุลกากรผมเป็นผู้สอนวิชากฎหมายศุลกากรและวิธีการศุลกากรซึ่งเป็นหัวใจของกรม ให้กับข้าราชการในนั้น เมื่อมาทำงานผมก็เน้นมาทางคดีด้านนี้ ซึ่งเป็นความถนัดของผมจึงไม่มีปัญหาเท่าไร และด้วยความที่รู้ระเบียบของกรมอย่างละเอียด (เพราะเป็นคนสอนเรื่องนี้เอง) จึงมีประโยชน์ในการทำงานอย่างมาก ยิ่งเวลาเจอคดีที่ต้องเกี่ยวข้องกับข้าราชการในกรมศุลกากรก็ยิ่งสะดวกเพราะบางส่วนก็เป็นลูกศิษย์ของผมทั้งนั้น เวลาเจอหน้าตอนชกพยานเขาก็จะบอกว่า เห็นหน้าอาจารย์มาเองแล้วโกหกไม่ได้

ในชีวิตการทำงานเป็นทนายความ มีอยู่หลายคดีที่ผมสามารถพิสูจน์จนศาลฎีกาต้องกลับคำพิพากษาเกี่ยวกับเรื่องศุลกากร เพราะเราผ่านงานศุลกากรมามาก จึงมีความด้านนี้เป็นพิเศษ ในปัจจุบัน เวลาตำรวจเขาต้องการพยานในคดีด้านนี้ก็มักเชิญผมไปเสมอ

ต.ม.ธ.ก. สัมพันธ์

ผมและเพื่อนเตรียมฯ นั้นยังคบหาติดต่อกันมาโดยตลอด แต่ผมเพิ่งลาออกจากตำแหน่งประธานรุ่น ๓ ได้ไม่นานเพราะเราก็แก่ตัวซึกจะไม่ไหวแล้ว รุ่นเราเป็นรุ่นที่รวมตัวกันได้ค่อนข้างดี

มีกิจกรรมร่วมกันมานานแล้ว งานครั้งแรกที่เรารวมตัวกันหลังเรียนจบน่าจะจัดก่อนปี ๒๕๒๐ เสียอีกเพราะผมจำได้ว่าตอนนั้นผมยังทำงานอยู่ศุลกากร

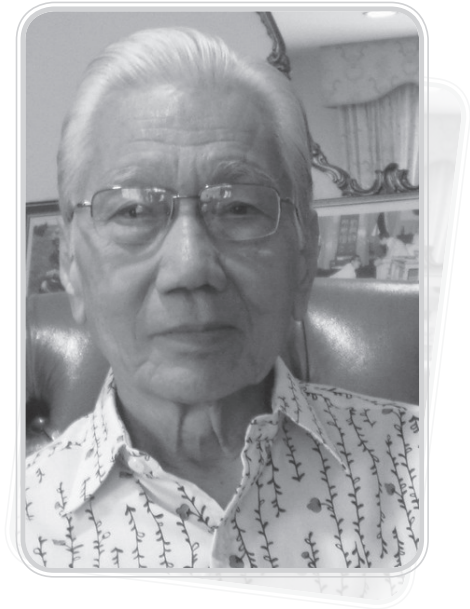
ครั้งแรกเรานัดกันที่หน้าเฉลิมกรุง แล้วก็มาแถวลุมพินี จนในปัจจุบันก็มาจัดที่ราชตฤณมัยสมาคม เพราะผมเป็นสมาชิกของที่นี่ พวกเรามีการเก็บเงินของรุ่นสะสมไว้ได้ค่อนข้างมาก ปัจจุบันมียอดเงินรวมกว่า ๒ ล้าน ๑ แสนบาท เวลาเพื่อนป่วย หรือเสียชีวิตก็ได้เงินก้อนนี้มาจัดการช่วยเหลือ หรือหากมหาวิทยาลัยมีงานหรือขอความช่วยเหลือให้ซื้อโต๊ะงานเลี้ยงเราก็มีงบส่วนนี้จัดสรรไปช่วยเสมอ ไม่ว่าจะเป็นงานสถาปนามหาวิทยาลัย ๒๗ มิถุนายน งานวันที่ ๑๐ ธันวาคม งานวันปริทัศน์ หรืองานอะไรเราก็ไปตลอดตั้งแต่เริ่มไม่เคยเว้น

ธรรมชาติเปลี่ยนแปลงไปจากสมัยที่ผมอยู่เตรียมฯ ก่อนเกิดสงครามโลก ผมคิดว่าอิทธิพลนี้ อาจารย์สุรพล นิติไกรพจน์ ทำงานได้ดีมาก เราทั้ง ๘ รุ่นก็สนับสนุนท่านเต็มที่ ตอนนี้อะไรต่างในมหาวิทยาลัยดูดีขึ้นแยะ และไม่ใช่ดีเฉพาะที่ท่าพระจันทร์เท่านั้น แต่ที่รังสิต หรือที่ไหน ๆ ท่านก็พัฒนาหมด ที่โรงพยาบาลผมก็ช่วยหาเงินสนับสนุนตอนที่เขาสร้าง

ในเรื่องคุณภาพการศึกษาของเราในปัจจุบันนั้นสู้ที่อื่นได้แน่ๆ แต่ถ้าพูดถึงในสมัยของผมก็บอกได้อย่างเดียวว่า ถ้าไม่มีธรรมชาติ ผมและเพื่อนนักเรียนเตรียมฯ และนักศึกษา มธก. ทั้งหมดจะไม่มีโอกาสมานั่งอยู่ในตำแหน่งที่เราอยู่ในตอนนี้ โรงเรียนเตรียมฯ และ มธก. นั้นได้ให้ความรู้ติดตัวที่พวกผมได้ใช้ในการทำงาน การดำเนินชีวิตที่ผ่านมา เขาสอนวิชาชั้นสูงให้คนทุกชนชั้น แคววิชาพิมพ์ดีดขเลขก็เป็นวิชาที่สร้างคนให้เจริญก้าวหน้าได้มากมายเช่น ดร.อรุณ ภาณุพงศ์ ซึ่งได้วิชานี้สร้างความก้าวหน้าในชีวิตจนได้เป็นทูต เป็นรัฐมนตรี และคนเก่งอีกคนที่เป็นอดีตปลัดกระทรวงมหาดไทย อย่าง จำรูญ ปิยมบุตระ ก็ได้เป็นเลขาของจอมพลประภาสเพราะวิชาขเลขพิมพ์ดีดนี้เอง ผมเองก็ได้วิชาพิมพ์ดีดนี้เองที่ทำให้ชีวิตก้าวหน้ามาจนทุกวันนี้ ที่ผมสอบเข้าศุลกากรได้แบบแทบจะเรียกว่าไร้คู่แข่งก็เพราะวิชาพิมพ์ดีดนี้เอง ตอนที่สอบกรรมการผู้พิจารณาคัดเลือกมาขึ้นเฝ้าที่โต๊ะสอบพิมพ์ดีดเลย เพราะผมพิมพ์เพียงไม่นานก็เสร็จ และพิมพ์เป็นระเบียบเรียบร้อยตามแบบเอกสารราชการซึ่งได้เรียนมาจากโรงเรียนเตรียมฯ เมื่อมาเป็นทนายก็ยังได้ใช้วิชานี้ช่วยในการทำงานอย่างมาก

ผมเชื่อว่านักเรียนเตรียมฯ และนักศึกษามธก. ทุกคนมีความรักในสถาบันของเราเหลือเกิน เพราะชีวิตของเราส่วนใหญ่ได้มาจาก หรืออย่างน้อยก็มาตั้งต้นอย่างแข็งแรงที่นี่ ผมก็อยากฝากธรรมชาติไว้เป็นมือของรุ่นหลัง ซึ่งยังมีพลัง มีแรงที่จะทะนุบำรุงรักษาธรรมชาติให้เป็นสถาบันทางการศึกษาที่ส่งเสริมความก้าวหน้า ความเรียบร้อยของสังคมไทยตลอดไป

โอวาท สุทธิวาทนฤพุดมิ

จากชีวิตวัยเด็ก สู่วัย ต.ม.ธ.ก. เมื่ออายุ ๑๓

ผมเกิดที่จังหวัดตรัง เมื่อแรกเกิดใช้นามสกุล “รมยานนท์” จนกระทั่งถึงคราวที่ ท่านจอมพล ป.พิบูลสงคราม ริเริ่มให้มีการสละบรรดาศักดิ์ เพื่อสร้างสังคมประชาธิปไตย คุณพ่อ จึงได้นำบรรดาศักดิ์มาใช้เป็นนามสกุล “สุทธิวาทนฤพุดมิ” เข้าใจว่า เพื่อให้ลูกหลานรุ่นหลัง ๗ ได้ตระหนักถึงคุณงามความดีของบรรพบุรุษ

หน้าที่การงานในฐานะเป็นผู้พิพากษา ทำให้คุณพ่อต้องโยกย้ายไปตามจังหวัดต่าง ๆ อยู่เสมอ การศึกษาในช่วงวัยเด็กของผมจึงเกิดขึ้นในต่างจังหวัดทั้งสิ้น เริ่มต้นที่ชั้นประถมศึกษาปีที่ ๑ - ๒ ที่จังหวัดกระบี่ แล้วไปต่อที่จังหวัดพังงา ชั้นชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๑ จากนั้นก็ไปเข้าเรียน ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๒, ๓ และ ๔ ที่จังหวัดปัตตานี

ถึงตอนนี้ คุณพ่อคงเป็นห่วงอนาคตของลูก จึงได้ตัดสินใจให้ผมกับพี่ชายย้ายเข้ามา เรียนต่อที่กรุงเทพฯ ที่โรงเรียนมัธยมวัดเทพศิรินทร์ โดยให้มาอยู่กับคุณย่าที่บ้านในตรอก วัดสังเวชวิศยาราม บางลำพู (เดิมชื่อวัดบางลำพูบน) ผมได้เข้าเรียนในโรงเรียนนี้ในชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๕ และ ๖ เป็นอันจบการศึกษาระดับมัธยมในระยะนั้น และจะต้องเตรียมตัวเพื่อสอบเข้ามหาวิทยาลัย ในลำดับต่อไป

ก่อนหน้านั้น ผมได้เคยคิดหวังไว้ว่าจะเป็นหมอ จึงได้เตรียมตัวเพื่อสอบเข้าเตรียมอุดมศึกษาของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย แต่เมื่อใกล้จะถึงเวลาสอบเข้า คุณพ่อได้กล่าวเชิงแนะนำว่าจะเรียนกฎหมายจะเหมาะกว่า ผมเข้าใจเอาเองว่าอาจเพราะท่านเป็นผู้พิพากษาเรียนกฎหมายจบเป็นเนติบัณฑิต เมื่ออายุยังน้อยและประสบความสำเร็จด้วยดีในอาชีพราชการด้านยุติธรรม ผมจึงตกลงใจเปลี่ยนมาสอบเข้าแผนกเตรียมปริญญา มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ขณะนั้นผมมีอายุ ๑๓ ปี

หลังจากได้เข้ามาเรียนแล้ว ก็ได้เห็นประจักษ์ว่า ความรู้ด้านกฎหมายเป็นพื้นฐานที่ช่วยให้พิจารณาเลือกอาชีพได้กว้างขวางมาก เช่น ถ้าคิดจะเป็นข้าราชการก็สามารถสอบเข้าได้หลายกระทรวง

กระทรวงที่ผมปักใจมาตั้งแต่เป็นเด็ก คือ กระทรวงการต่างประเทศ เพราะอยากหาโอกาสไปศึกษาต่อในต่างประเทศ ประกอบกับผมรักภาษาต่างประเทศมาก โดยเฉพาะภาษาอังกฤษ

แผนกเตรียมปริญญามีหลักสูตรการศึกษา ๒ ปี มีวิชาที่ต้องเรียนค่อนข้างมากเท่าที่พอนึกออกหลังจากขุดคุ้ยเอกสารเก่า ๆ ดู ก็มีวิชาภาษาไทย ภาษบาลี ภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส ภาษาละติน ประวัติศาสตร์โบราณคดีไทย ประวัติศาสตร์สากล ปรัชญา สุขศึกษา ดุริยางคศาสตร์ ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับกฎหมาย พิมพ์ดีด ชวเลขและพลศึกษา จะเห็นได้ว่าเจตนารมณ์ของผู้กำหนดหลักสูตร คือ การปูพื้นฐานให้นักเรียนได้เตรียมตัวไว้ล่วงหน้าด้วยความรู้รอบตัว เพื่อพร้อมที่จะนำไปใช้งานได้อย่างกว้างขวางจริงๆ

สำหรับตัวผมเองซึ่งยังเด็กอยู่มาก มีวิชาเดียว คือ วิชาปรัชญาที่สร้างปัญหาให้พอสมควร เพราะยังไม่สามารถเข้าใจว่าปรัชญาคืออะไรกันแน่ มีประโยชน์อย่างไร ผมคุ้นกับการเรียนแบบท่องจำเป็นส่วนใหญ่ เมื่อมาเจอกับอุดมการณ์ทางการเมืองและเศรษฐกิจของนักปราชญ์ตะวันตกเข้า ต้องยอมรับว่าเข้าใจไม่ถึง จึงได้แต่ฟังบรรยายแล้วก็จดบันทึกเท่าที่จำได้

การเรียกชื่อห้องเรียนในปีแรกของรุ่น ๓ ใช้ตัวอักษร ก. ข. ค. ง. เป็นหลักทั้งหมด ๑๓ ห้อง จำนวนนักเรียน ๕๒๙ คน การกำหนดให้ใครอยู่ห้องไหนนั้นผมไม่ทราบว่าได้ใช้อะไรเป็นเกณฑ์ แต่เมื่อขึ้นชั้นปีที่ ๒ ได้ใช้ตัวเลข ๑, ๒, ๓, ๔ เป็นหลักและบรรจุนักเรียนตามลำดับผลการสอบที่ผ่านมานในปีที่ ๑ อย่างไรก็ดี การเรียนในปีที่ ๒ ทำได้เพียง ๒ ภาคเท่านั้น พอเข้าภาคที่ ๓ ผลกระทบของสงครามในประเทศไทยรุนแรงขึ้น ต้องหยุดการเรียนการสอน และให้ถือว่าสอบผ่านเข้าเป็นนักศึกษาในมหาวิทยาลัยได้ทั้งหมด

ส่วนความรู้และความรู้สึกที่มีต่อท่านผู้ประศาสน์การ ยพณฯ ปรีดี พนมยงค์นั้น ในปี ๒๔๘๓ ซึ่งเป็นปีการศึกษาปีที่ ๑ ของ ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๓ ทางแผนกเตรียมปริญญาได้จัดให้มีพิธีประกาศผลสอบภาคแรกในห้องประชุมใหญ่ของมหาวิทยาลัย โดยท่านผู้ประศาสน์การได้กรุณา

มาเป็นประธานในพิธี ผมแทบไม่เชื่อหูของตนเอง เมื่อได้ยินเสียงประกาศชื่อของผมว่าเป็นผู้สอบได้เป็นที่ ๓ ของนักเรียนทั้งหมด ให้ไปรับรางวัลจากมือของท่านผู้ประศาสน์การซึ่งนั่งอยู่ที่หน้าเวที ผมรู้สึกตื่นเต้นและภูมิใจอย่างบอกไม่ถูกที่ได้เข้าไปใกล้ตัวท่าน เป็นการได้พบเห็นท่านเป็นครั้งแรกในชีวิต ใบหน้าของท่านออกสีชมพูอ่อน ยังติดตามผมกระทั่งบัดนี้

หลังจากนั้น ผมก็ได้รับรู้และตระหนักถึงบทบาทที่สำคัญยิ่งของท่านไม่แต่เพียงเป็นผู้วางรากฐานและให้กำเนิดมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง รวมทั้งแผนกเตรียมปริญญาเท่านั้น ท่านได้ประกอบคุณงามความดีให้แก่ประเทศชาติมากมาย ได้เสียชีวิตช่วยให้ประเทศไทยรอดพ้นจากสภาพของการตกเป็นฝ่ายแพ้สงคราม ท่านได้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงที่สำคัญถึง ๓ กระทรวง คือ กระทรวงการคลัง กระทรวงมหาดไทย และกระทรวงการต่างประเทศ ท่านได้รับการสถาปนาเป็นรัฐบุรุษอาวุโส และเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ของแผ่นดิน มีชื่อเสียงโดดเด่นทั้งในและนอกประเทศในด้านความสามารถและความซื่อสัตย์สุจริต

กิจกรรมในความทรงจำ

กิจกรรมหนึ่งที่ผมเคยเข้าร่วมเมื่อครั้งเรียนอยู่แผนกเตรียมปริญญา คือ การเรียกร้องเอาดินแดนอินโดจีน ได้แก่ พระตะบอง เสียมราฐ และศรีโสภณคืนจากฝรั่งเศส พวกเรานักเรียนที่ต้องเป็นยุวชนทหารได้รับการปลูกฝังให้ตื่นตัวในเรื่องชาตินิยม ผมไม่ทราบว่าต้นคิดในการเดินขบวนมาจากไหนและเกิดขึ้นได้อย่างไร แต่พวกเราก็เข้าร่วมด้วยดีเป็นการสนับสนุนนโยบายของรัฐบาลในขณะนั้น โดยตั้งขบวนเดินจากมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ไปหยุดที่หน้ากระทรวงกลาโหม จำได้ว่าได้มีการคุกเข่าหันหน้าไปทางกำแพงวังเพื่อนมัสการและขอพรจากพระแก้วมรกตด้วย

อีกกิจกรรมหนึ่งที่พอจำได้ เป็นการเดินขบวนเหมือนกัน แต่คราวนี้เพื่อสนับสนุนและให้กำลังใจแก่ทีมของธรรมศาสตร์ในการแข่งขันฟุตบอลประเพณีจุฬา - ธรรมศาสตร์ เป็นเรื่องสนุกพวกเราที่อยู่ในกองเชียร์ทั้งหลายได้สวมเสื้อสีแดงเหลืองนุ่งกางเกงขาวยาวสีขาว เดินขบวนกันจากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ไปจนถึงสนามกีฬาแห่งชาติ ระยะทางค่อนข้างไกลทีเดียว จำไม่ได้ว่าปีนั้นฝ่ายใดเป็นเจ้าภาพ น่าจะเป็นจุฬาฯ ผลการแข่งขันปรากฏว่าทีมธรรมศาสตร์แพ้

เริ่มต้นอาชีพ

เมื่ออายุของผมย่างเข้าปีที่ ๑๘ สามารถเข้ารับราชการได้ ผมได้ตัดสินใจสมัครสอบเข้าทำงานที่กระทรวงการต่างประเทศในตำแหน่งเสมียนพนักงานในปี ๒๔๘๘ ได้เงินเดือนเริ่มต้นที่ ๓๔ บาท โชคดีที่หลังจากนั้นไม่กี่เดือน ผมสอบแข่งขันเป็นข้าราชการชั้นตรีได้ ได้รับการปรับเงิน

เดือนขึ้นเป็น ๘๐ บาท เป็นข้าราชการชั้นสัญญาบัตร ตำแหน่งประจำแผนก ดีใจมากที่เริ่มต้นช่วยตัวเองได้แล้ว

ในช่วงเวลาทำงานเป็นเสมียนและเป็นประจำแผนก วิชาพิมพ์ดีดที่ได้อ่านเรียนมาจากแผนกเตรียมปริญญา ช่วยผมได้มากในการปฏิบัติหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย ส่วนตัวเลขที่ได้เรียนมาเช่นกัน ไม่ค่อยจะได้ใช้และผมเองก็ไม่สู้จะถนัดนัก นาน ๆ เข้าความรู้ด้านนี้ก็ค่อย ๆ เลือนหายไป

ผมทำงานไปได้ระยะหนึ่ง ถึงปี ๒๔๙๑ รัฐบาลไทยได้เปิดให้มีการสอบชิงทุนเพื่อการศึกษาในต่างประเทศ เป็นครั้งแรกหลังสงครามโลกครั้งที่สอง โดยให้คณะกรรมการข้าราชการพลเรือน เป็นผู้ดำเนินการตามความต้องการของกระทรวง ทบวง กรมต่างๆ

กระทรวงการต่างประเทศได้ขอไว้ ๓ ทุน เป็นทุนการศึกษาด้านกฎหมาย ด้านการทูต และด้านอักษรศาสตร์ คุณวุฒิธรรมศาสตร์บัณฑิตของผมให้สิทธิสอบชิงทุนได้ทั้งด้านกฎหมาย และด้านการทูต เพื่อความไม่ประมาท ผมตัดสินใจสมัครสอบทั้งสองทุน น่าสังเกตว่าสำหรับทุนด้านการทูตนั้น ต้องสอบทั้งภาษาอังกฤษและภาษาฝรั่งเศส ทำให้รู้สึกสำนึกในการมองการณ์ไกลของท่านผู้กำหนดหลักสูตร การเรียนภาษาของแผนกเตรียมปริญญา

ผลการสอบปรากฏว่า ผมโชคดีสอบได้ที่ ๑ ทั้งสองทุน จึงตัดสินใจเลือกทุนด้านการทูต เพราะมีความสนใจเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ มาตั้งแต่แรกแล้ว

ขอก้าวโดยสรุป ณ จุดนี้ว่าการที่ผมสอบชิงทุนรัฐบาลได้ จนกระทั่งศึกษาจนได้รับปริญญาเอกทางการทูตจากมหาวิทยาลัยที่มีชื่อเสียงในต่างประเทศและต่อมาได้ประสบความสำเร็จในชีวิตราชการ สมดังที่ได้ตั้งความหวังไว้นั้น ผมเป็นหนี้บุญคุณ “ธรรมศาสตร์” อยู่มาก ที่ได้มีบทบาทสำคัญในการ “เตรียม” ผมไว้ล่วงหน้าตั้งแต่ครั้งยังเป็นเด็ก เพื่ออนาคตที่แจ่มใสซึ่งก็ได้กลายเป็นความจริง และในที่สุดมาเป็นอดีตที่ควรภูมิใจได้ในปัจจุบัน

สงครามโลกครั้งที่ ๒ และผลกระทบต่อชีวิต

หลังจบการศึกษาระดับเตรียมปริญญา และขึ้นเป็นนักศึกษามหาวิทยาลัยได้ระยะหนึ่ง ผมได้ย้ายที่พักอาศัยไปอยู่ที่บ้านไม้หลังย่อมหลังวัดชนะสงครามใกล้ถนนพระอาทิตย์ ซึ่งคุณพ่อซื้อให้ เพื่อพี่น้องจะได้อยู่ด้วยกัน และสะดวกขึ้นต่อการเดินทางไปฟังการบรรยายที่มหาวิทยาลัย

ปี ๒๔๘๘ เป็นช่วงปลายสงคราม ญี่ปุ่นเริ่มเพลี่ยงพล้ำมากขึ้น ฝ่ายสัมพันธมิตรเริ่มโจมตีทางอากาศหนักขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในอาณาบริเวณกรุงเทพ ที่ยังมีเป้าหมายทางทหารกระจายอยู่หลายแห่ง

คืนหนึ่งในเดือนมิถุนายนปี ๒๔๘๘ ขณะที่ผมกับพี่ชายและเพื่อนร่วมรุ่น ต.ม.ธ.ก. ๓ อีก ๒ คน กำลังขมกขมมันอยู่กับตำราเพื่อเตรียมสอบ เราได้ยินสัญญาณเตือนภัยทางอากาศดังขึ้น แต่เนื่องจากเคยมีสัญญาณดังก่อนหน้าหลายครั้งแล้ว โดยไม่มีอะไรเกิดขึ้น เราจึงชะล่าใจไม่ได้ทำอะไร ทันใดนั้นเองก็ได้ยินเสียงที่คุ้นหู เป็นเสียงประตู่ห้องเครื่องบินเปิดดังแหวกอากาศ อยู่เหนือศีรษะ เป็นสัญญาณอันตราย บอกว่า เครื่องบินกำลังทิ้งลูกระเบิดลงมาแล้ว เรา ๔ คน รีบกระโจนหนีออกจากบ้าน แยกไปกันคนละทิศคนละทาง ผมวิ่งไปทางสนามหลวงคนเดียว กระโดดลงไปหลบอยู่ในหลุมหลบภัยเปิด หน้ากระทรวยยุติธรรม มองเห็นเพลิงลุกไหม้อยู่ใน ทิศทางเดียวกับสถานีรถไฟบางกอกน้อย การทิ้งระเบิดและการยิงตอบโต้ของฝ่ายไทย ดำเนินไปนานพอสมควร จนใกล้รุ่ง เหตุการณ์สงบแล้ว ผมได้รับมาที่บ้าน ปรากฏว่าบ้านทั้งหลังถูกระเบิด ไฟไหม้หมด ไม่มีอะไรเหลือเลย ผมเองเหลือสมบัติแค่เพียงชุดที่ใส่อยู่กับตัวในเวลานั้นเท่านั้น เรียกได้ว่าหมดตัวจริง ๆ นี่ก็ครั้งหนึ่งยังจำได้ ไม่เคยลืม

สายสัมพันธ์ และกิจกรรมของ ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๓

ภายใต้การนำที่เข้มแข็ง และการริเริ่มที่สร้างสรรค์ของคุณจำรูญ ปิยะมปุตระ ผู้อุทิศตัว เสียสละ ทำหน้าที่ประธานชมรมศิษย์ ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๓ ติดต่อกันถึง ๒๕ ปีเต็ม โดยยึดอุดมคติที่ว่า “สุขทุกข์อย่างไร ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๓ จะไม่ทอดทิ้งกัน” อาจกล่าวได้ว่า สายสัมพันธ์ของเพื่อนร่วมรุ่น ต.ม.ธ.ก. ๓ กระชับแน่นด้วยไมตรีจิตและความร่วมมือช่วยเหลือกันอย่างพร้อมเพรียงเสมอ ศิษย์เก่าแต่ละคนต่างมีรายชื่อของเพื่อนร่วมรุ่นทั้งหมด พร้อมทั้งตำบลที่อยู่ สามารถติดต่อกันได้ ทุกเวลาตามต้องการ

ในกรณีที่เพื่อนร่วมรุ่นเกิดเจ็บป่วย หรือได้รับความยากลำบากในการครองชีพ ตัวประธานเองหรือกรรมการคนหนึ่งคนใด จะไปเยี่ยมและให้ความช่วยเหลือ เป็นสิ่งที่ได้ปฏิบัติสืบต่อกันมาตลอด และเพื่อให้การปฏิบัติเช่นนี้สามารถกระทำได้อย่างต่อเนื่อง ประธานจำรูญและคณะกรรมการชมรมฯ ได้ร่วมกันจัดตั้ง “กองทุนสวัสดิการต.ม.ธ.ก. รุ่น ๓” ขึ้นและเชิญชวนให้ศิษย์ร่วมรุ่นทั้งหลายบริจาคเงินเข้ากองทุนนี้ เนื่องในโอกาสวันเกิดของแต่ละคน ปรากฏว่าได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดี สามารถนำดอกผลจากกองทุนมาช่วยจ่ายเป็นค่ารักษาพยาบาลผู้เจ็บป่วยที่ต้องการความช่วยเหลือได้ทุกราย แม้ในกรณีศิษย์เก่าถึงแก่กรรม ทายาทของผู้วายชนม์ ก็จะได้รับความช่วยเหลือด้านค่าใช้จ่ายในการทำศพทุกรายเช่นกัน

นอกจากช่วยเหลือเพื่อนร่วมรุ่นแล้ว ยังมี “ทุนต.ม.ธ.ก. รุ่น ๓” อีกก้อนหนึ่ง ซึ่งได้มอบให้มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์รับไปจัดสรรดอกผล เพื่อมอบให้แก่นักศึกษาที่เรียนดี แต่ขาดทุนทรัพย์เป็นประจำทุกปีอีกด้วย

สำหรับกิจกรรมหลักที่กระทำเป็นประจำทุกปีมี ๒ รายการ คือ

๑. ในเดือนมิถุนายน เป็นการทำบุญเลี้ยงพระอุทิศส่วนกุศล ให้แก่ ท่านผู้ประศาสน์การ และท่านผู้หญิง คณาจารย์แผนกเตรียมปริญญา และศิษย์ร่วมรุ่นที่ได้ล่วงลับไปแล้วทั้งหมด พิธีนี้ ในปัจจุบันกระทำที่วัดราชบพิธ

๒. ในเดือนพฤศจิกายน เป็นการประชุมใหญ่ เพื่อเลือกประธานรุ่นรายงานผลการปฏิบัติงานของคณะกรรมการ และร่วมสังสรรค์ร่วมสนุกกันตามอัธยาศัย โดยเฉพาะสำหรับเพื่อนเก่า ที่อยู่ห่างไกล

ทัศนะต่อธรรมศาสตร์ในช่วง ๗๕ ปี

ผมดีใจและภูมิใจที่ได้เห็นมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เจริญก้าวหน้าไปมากอย่างมั่นคง และหนักแน่น จากการเริ่มต้นด้วยวิชากฎหมายและบัญชีมาเป็นมหาวิทยาลัยที่สมบูรณ์ ประกอบด้วย คณะต่างๆแทบครบถ้วนทุกแขนงวิชาหลัก ที่น่ายินดีอีกประการหนึ่ง คือ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้ขยายโอกาสในการศึกษาไปยังภาคอื่นของประเทศ และได้แก้ไขความแออัดที่ท่าพระจันทร์ ด้วยการขยายและปรับปรุงศูนย์รังสิต จนมีลักษณะคล้ายเมืองมหาวิทยาลัยได้อีกแห่งหนึ่ง การเพิ่มหลักสูตรนานาชาติก็เป็นการริเริ่มที่เหมาะสม สอดคล้องกับพัฒนาการของความสัมพันธระหว่าง ประเทศ ที่มุ่งส่งเสริมและกระชับความรู้ความเข้าใจซึ่งกันและกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มประเทศ ที่อยู่ในภูมิภาคเดียวกัน

ไอริน นิตยวรรณะ

ลูกครึ่งมอญเดนมาร์ก

ดิฉันชื่อไอริน นิตยวรรณะ เป็นคนกรุงเทพฯ โดยกำเนิด คุณแม่ของดิฉันเป็นชาวมอญ พระประแดง ส่วนคุณพ่อชื่อวิลเลียม เนลสัน เป็นคนเดนมาร์ก เข้ามาทำงานในเมืองไทยตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ ๕ จนพูดไทยได้คล่องแคล่วและให้พระนับถือศาสนาพุทธเหมือนคนไทยทั่วไป

ท่านเข้ามารับราชการอยู่กรมเจ้าท่าจนได้บรรดาศักดิ์เป็นหลวงสัญญาจรลณีและไม่คิดจะกลับเดนมาร์กอีก กับญาติพี่น้องที่อยู่ทางโน้นคุณพ่อก็ไม่เคยติดต่อ หลังจากออกจากราชการแล้วท่านก็เข้าทำงานที่บริษัทเอเชียติก ทำงานควบคุมเรือสินค้าไปเกาะสีชัง และส่วนใหญ่ท่านก็จะอยู่ที่นั่น

คุณพ่อบ้านอยู่ติดกับถนนเจริญกรุง ตรงข้ามสำนักงานของบริษัทเอเชียติกซึ่งเป็นโรงซุง โรงเลื่อยแถววัดพระยาไกร มีพื้นที่กว้างไปถึงแม่น้ำเจ้าพระยา เวลาเมื่อมาลงไม้คุณพ่อซึ่งดิฉันมักจะเรียกว่า “คุณป้า” จะเป็นคนคุมงานทั้งหมด แม้ท่านจะเป็นชาวต่างชาติ แต่ก็พูดภาษาไทยได้เหมือนคนไทย ดิฉันเองก็ใช้ภาษาไทยคุยกับท่าน

พอจำความได้คุณป้าก็ให้เรียนหนังสือ ดิฉันเรียนที่โรงเรียนสตรีบ้านทวาย (ซึ่งในปัจจุบันเปลี่ยนเป็นโรงเรียนศรีสุริโยทัย) ตั้งแต่ชั้น ป.๒ จนถึง ชั้น ม.๒ ตอนนั้นคุณป้ากับคุณแม่มักจะไปอยู่เกาะสีชัง เราอยู่บ้านก็เหงา พี่สาวจึงให้ย้ายไปเรียนโรงเรียนประจำหญิงล้วนที่เซนต์แมรี เอสทีจี สาร จนถึงชั้น ม.๖

นางงามบุปผชาติ

สมัยที่เรียน ม.๖ เทอมสุดท้ายที่เซนต์แมรี กรมตำรวจต้องการหาผู้หญิงผมยาวไปแต่งตัวเป็นพระแม่ธรณีบีบมวยผมเพื่อให้นั่งบนรถบุปผชาติที่ใช้ในงานอะไรดิฉันก็จำไม่ได้ จำได้แต่ว่างานจัดที่ลานพระบรมรูปทรงม้า และจัดปีเดียวก็เลิกไป ตอนนั้นพี่เขยดิฉันเป็นตำรวจ เห็นที่ทำงานกำลังหาคนอยู่และเห็นว่าดิฉันไว้ผมยาวเลยเอาตัวไปนำเสนอและได้รับการคัดเลือก ตอนนั้นเขาแต่งตัวดิฉันด้วยดอกกล้วยไม้ต่าง ๆ แล้วให้ขึ้นรถที่เต็มไปด้วยดอกไม้ แห่ไปพร้อมกับรถของหน่วยงานอื่นและนางงามอื่นอีก ๑๐ คัน ตอนนั้นได้รางวัลเป็นแหวนเพชรรูปพวงอุ้งนึ่งมีใบเป็นหยก ซึ่งได้ยกให้ลูกไปแล้ว

พระเจ้าช้างเผือก

ดิฉันเรียนที่นั่นจบ ม. ๖ พอจบมาแล้วก็ยังไม่ทำอะไรก็อยู่บ้านไปก่อน วันหนึ่งพี่ชายของดิฉันก็มาชวนไปเล่นหนังเรื่อง “พระเจ้าช้างเผือก” พี่ชายของดิฉันชื่อสุวัฒน์ นิลรังสี (ชื่อเดิมคือ เอ็ดเวิร์ด เนลสัน) เป็นครูภาษาอังกฤษของโรงเรียนเตรียมฯ และเล่นเป็นตัวสมุหนายก ในภาพยนตร์เรื่องพระเจ้าช้างเผือก ตอนนั้นอาจารย์ปริตมีโครงการจะทำหนังเป็นภาษาอังกฤษ ตัวแสดงชายนั้นใช้นักศึกษาอัสสัมแทบทั้งหมดเพราะพูดภาษาอังกฤษได้ดี ส่วนนักแสดงหญิงนั้นก็ยังหากันอยู่ พี่ชายของดิฉันก็เสนอว่าให้ดิฉันเล่นเพราะดิฉันเรียนที่เซนต์แมรี ภาษาอังกฤษดีพอสมควร เขาก็เรียกไปทดสอบหน้ากล้องโดยยังไม่ได้เห็นหน้ากัน แต่บางคนก็รู้จักดิฉันแล้วจากการไปเป็นนางงามบุปผชาติให้กรมตำรวจ ตอนนั้นมีหม่อมหลวงคนหนึ่งมาทดสอบภาษาอังกฤษและตกลงใจว่าดิฉันได้เล่นเป็นนางเอกหนังเรื่องนี้

ในเรื่องนอกจากมีบทพูดภาษาอังกฤษแล้วก็ยังมีฉากที่ต้องรำกับนักศึกษาของกรมศิลปากร ซึ่งต้องไปหัดกับท่านผู้หญิงประภาพรณ เวลาที่ใช้จริงก็เป็นแค่การชวยเท่ากับพินมือเท่านั้นเอง เพราะเราอาจจะรำไม่เก่งเท่านักรำมืออาชีพ ตัวประกอบอื่น ๆ ก็ใช้นักศึกษาเตรียมรุ่น ๑ แทบทั้งหมด

หนังทั้งเรื่องใช้เวลาถ่ายทำประมาณ ๓ เดือน แต่ส่วนที่ดิฉันต้องร่วมแสดงด้วยนั้นใช้เวลาประมาณเดือนครึ่งเท่านั้นและถ่ายอยู่ในโรงถ่ายของศรีกรุงที่เดียวยกเว้นฉากสุดท้ายที่ต้องเข้าไปถ่ายในพระบรมมหาราชวัง

ตอนที่ถ่ายทำหนังกันอยู่นั้นดิฉันเห็นน้ำใจท่านอาจารย์ปริตอย่างมาก เวลาจะถ่ายท่านจะมารับที่บ้านแล้วไปโรงถ่ายของศรีกรุงด้วยกัน ถ่ายเสร็จท่านก็มาส่งเองถึงประตูบ้าน ใครจะขอมาส่งแทนท่านก็ไม่ให้เพราะไม่ไว้ใจ สมัยนั้นในกองถ่ายหนังไม่ได้เหมือนกองถ่ายหนังในสมัยนี้ มันไม่มีฝ่ายคอสตูม หรือเมกอัพแต่งหน้า มีแต่รับไปผัดหน้าผัดตาเล็กน้อยเท่านั้น เสื้อผ้าก็หากัน

มาแต่ให้เข้ากับเรื่องเคย ๆ ไม่ได้มีพิธีตรองอะไร คนที่จัดการเรื่องการแต่งหน้าแต่งตัวก็มีอยู่คนเดียวสำหรับดิฉัน ถ้าวันไหนไม่มีฉากที่ดิฉันต้องถ่ายด้วยท่านปรีดีก็จะไม่ให้ไป เมื่อดิฉันถ่ายฉากสุดท้ายที่พระบรมมหาราชวังเสร็จแล้ว กองถ่ายทั้งหมดยกเว้นดิฉันก็ยกกองไปจังหวัดแพร่เพื่อถ่ายทำฉากสงคราม ที่มีช้าง มีเผาบ้าน เผาเมือง ดิฉันออกไปกับพวกเขามาก จัดเสื้อผ้าใส่กระเป่าเรียบร้อยแล้ว แต่ท่านอาจารย์ปรีดีก็ไม่ให้ไป เพราะในกองถ่ายมีแต่ผู้ชายทั้งนั้น

ตอนแรกหนังเรื่องนี้เป็นหนังขาวดำ แต่ท่านอาจารย์ปรีดีเอาไปทำที่ฝรั่งเศสก็กลายเป็นหนังสีไป ท่านเอาไปฉายต่างประเทศเหมือนกันแต่ดิฉันไม่แน่ใจว่าไปฉายที่ไหนบ้าง แต่สำหรับดิฉันหลังจากเล่นเรื่องพระเจ้าช้างเผือกแล้วก็ไม่ได้เล่นเรื่องอื่นอีก

ดิฉันเคารพรักท่านอาจารย์ปรีดีมากจนเรียกท่านว่าพ่อ และเรียกท่านผู้หญิงว่าแม่ตลอดชีวิต ระหว่างการถ่ายทำบางที่ท่านก็มารับไปทานข้าวกับครอบครัวท่าน หรือพาไปนั่งดูกองถ่ายทำงานให้เราดูระบบการทำงาน ตอนดิฉันแต่งงาน ท่านก็เป็นเจ้าภาพและให้แต่งในตึกโตม ในพิธีก็มีแต่ญาติสนิทและคนรู้จักในกองถ่ายหนังพระเจ้าช้างเผือกทั้งนั้น

เข้าเตรียมฯ

ตอนนั้นพอเล่นหนังจบท่านปรีดีก็สั่งให้มาเรียนที่โรงเรียนเตรียมฯ และออกค่าใช้จ่ายให้ทุกอย่าง ทั้งค่าเสื้อผ้า ค่าหนังสือ ค่าเล่าเรียน เวลาไปโรงเรียนท่านจะให้เลขชองท่านชื่อคุณประภาส บุญหลงขับรถยนต์มารับที่บ้าน ตอนนั้นน้องสาวของคุณประภาสชื่อคุณนิลประภา ก็เป็นนักศึกษาเตรียมฯรุ่นแรกซึ่งกำลังขึ้นปีสอง ก็ไปด้วยกัน เข้ารับเงินส่งตลอด ไม่ต้องเดินทางเอง พอคุณนิลประภาเรียนจบ ดิฉันบอกท่านว่าตอนนี้สามารถนั่งรถรางไปโรงเรียนเองได้แล้ว ก็ขึ้นจากหน้าบ้านที่บริษัทเอเชียติกแล้วไปลงที่ศาลหลักเมือง จากนั้นก็เดินลัดสนามหลวงเข้าธรรมศาสตร์

ตอนนั้นดิฉันยังเด็กอยู่เรียนไปก็ไม่ได้คิดอะไรมาก ก็สนุกไปวัน ๆ กับเพื่อนเหมือนเด็กทั่วไปนั่นแหละ รุ่นของดิฉันมีกันห้าร้อยกว่าคน ปีแรกเขาให้เรียนคณะกันไม่ได้แยกตามลำดับคะแนน ดิฉันได้อยู่ห้อง ๓ พอขึ้นปี ๒ มีเปลี่ยนห้องตามคะแนนแต่ดิฉันต้องเอาไปอยู่โหลโดยไม่เกี่ยวกับคะแนนเพราะห้องสุดท้ายอยู่ใกล้ห้องพักครู ซึ่งเป็นห้องทำงานของพี่ชาย เขาก็ได้ช่วยดูแลไม่ให้ใครมาเกาะเกาะเรา

ต้องเข้าใจว่าดิฉันมาจากโรงเรียนหญิงล้วน พอมาเข้าเตรียมฯเจอเพื่อนผู้ชายก็ค่อนข้างยุ่ง ยิ่งทุกคนรู้จักเราเพราะนักศึกษาเตรียมฯหลายคนก็เป็นตัวประกอบของพระเจ้าช้างเผือกหรือถ้าไม่ได้แสดงร่วมก็ได้เห็นเราจากในหนัง เขาก็เที่ยวล้อโน่นล่อนี่ อะไรก็ไม่รู้ ประมาธว่า “นี่หรือนางเอก เนี่ยหรือ ไอ้โหย...” ดิฉันก็ไม่รู้จะทำอย่างไร ในใจก็คิดว่า ไม่เอาไม่พูดด้วยหมั่นไส้ ไม่ชอบ น่าโมโหจริง ๆ แต่ละคน การมีพี่ชายเป็นครูอยู่ใกล้ ๆ ก็ทำให้พวกผู้ชายเขา

เกรงใจมากขึ้น ปกตินักศึกษาหญิงก็จะอยู่แต่กลุ่มผู้หญิง ไม่ใครจะยุ่งกันเท่าไร พอปีสองนี้ค่อยกล้าคุยกันหน่อย

ชุดนักศึกษาเตรียมฯ

ชุดนักศึกษาของโรงเรียนเตรียมฯ เท่าที่จำได้รู้สึกว่าจะไม่มีขาย ต่างคนต่างต้องไปตัดกันเอง แต่ของดิฉันพอเปิดเทอม ท่านผู้หญิงและท่านอาจารย์ปรีดีก็จัดชุดนักศึกษาฝากมาให้ผ่านพี่ชายของดิฉันซึ่งเป็นครูสอนภาษาอังกฤษในโรงเรียนเตรียมฯอยู่แล้ว ดิฉันเลยค่อนข้างสบายกว่านักศึกษาคณะอื่นหน่อย

สมัยนั้นเสื้อนักศึกษาหญิงเป็นสีขาวยาวแขนสั้นทำจีบ ไม่มีปักชื่อ หรือปักอักษรย่อของโรงเรียน แต่โรงเรียนเตรียมฯมีเข็มกลัดหน้าอก เข็มกลัดนี้เป็นวงกลมขนาดเท่าเหรียญ ๕ บาท อันใหญ่สมัยก่อน ใหญ่กว่าเข็มกลัดที่แจกกันในงานเลี้ยงรุ่นสมัยนี้ บนเข็มกลัดไม่มีตัวอักษรเขียนชื่อโรงเรียน มีแต่รูปธรรมจักรสีทองบนพื้นสีแดงเท่านั้น เสื้อของพวกเขาตรงหน้าอกก็เกิดเป็นแผงทำเอวจัมพ์ ตรงคอผูกหูกระต่าย กระโปรงเป็นผ้าถุงสำเร็จแล้วพับทบเข้าแล้วจัมพ์เอว ไม่ได้เป็นกระโปรงอย่างสมัยนี้ ส่วนเรื่องสีนั้น จะเป็น ขาว น้ำเงินหรือดำก็ได้ ส่วน รองเท้าเป็นรองเท้าผ้าใบสีขาว ใส่ถุงเท้าหุ้มข้อ

การเรียนการสอน

สมัยที่เรียนอยู่นี้ดิฉันชอบวิชาภาษาอังกฤษที่สุด จำได้ว่าครั้งหนึ่งมีสอบเขียนเรียงความเป็นภาษาอังกฤษโดยให้เลือกหัวข้อเอง ดิฉันเลือกเรื่องวันปีใหม่ เขียนไปครึ่งหน้ากว่าเท่านั้น แต่ได้คะแนนดี อาจเป็นเพราะตอนเรียนที่เซนต์แมรีนั้นเคยมีประสบการณ์การเขียนเรียงความภาษาอังกฤษคล้าย ๆ กันนี้ยิ่งได้เรียนกับเจ้าของภาษาตั้งแต่แรกก็ทำให้ลื่นเร้ามันดี สำเนียงก็พอใช้ได้ เวลามาเรียนกับเพื่อน ๆ ที่มาจากต่างจังหวัดมันก็ไวกว่าเขา แต่ผลการเรียนโดยรวมของดิฉันก็แค่พอใช้ได้ เวลาอ่านหนังสือก็ไม่ขยันเท่าไร อาจเป็นเพราะใจจริงอยากเรียนวิชาชีพพวกวิชาการบ้านการเรือน เย็บปักถักร้อยพวกนี้มากกว่า

ตอนนั้นบางวิชาพวกเราต้องเรียนรวมกันในห้องประชุมนี้ทั้งรุ่น มีวิชาสังคมและประวัติศาสตร์ เราก็นั่งกันเต็มห้องโดยมีอาจารย์อยู่คนเดียว พออาจารย์หันไปเขียนกระดานก็มีแอบเคี้ยวขนมกันบ้าง หลับกันบ้าง ส่วนวิชาด้านภาษาพวกเราเรียนแยกเป็นห้องๆ

รุ่นดิฉันยังมีจำนวนไม่มากนัก เวลาเรียนรวมในห้องประชุมก็ยังพอมีพื้นที่ให้ทั้งรุ่นเรียนพร้อมกันได้ ยังไม่ถึงกับต้องเรียนด้วยเครื่องกระจายเสียง พวกเราต้องจดเล็คเชอร์กันทุกคน ไม่จดไม่รู้เรื่อง จดแต่เฉพาะหัวข้อนะ อะไรที่เราไม่เข้าใจเราก็จะไนต์เอาไว้ แล้วไปเปิดหนังสือดู

หรือถามเพื่อน ตอนนั้นห้องสมุดของโรงเรียนยังไม่มี เราต้องไปหาตามร้านขายหนังสือของมหาวิทยาลัย เพราะมันโกโรโกโสมาก หนังสือพอมือ แล้วก็ขายสารพัด ถุงเท้า รองเท้า อะไรต่ออะไร เบ็ดเตล็ด ก็รวมทั้งซีท ตำราเรียน ก็ขายอยู่ที่นั่นด้วย

เรียกร้องดินแดน

ในช่วงที่มีการเดินขบวนเรียกร้อง ดิฉันคิดว่าอาจจะเป็นทางมหาวิทยาลัยที่จัดให้มีการเดินขบวนนี้ นักศึกษาเตรียมเราก็พร้อมที่จะไป ตอนนั้นเขาให้ผู้หญิงเดินนำหน้าเป็นคู่เรียงสอง จากนั้นก็ต่อด้วยผู้ชายเดินเป็นแถวเรียงสองเหมือนกัน พวกเราก็เดินกันเฉย ๆ จำไม่ได้ว่ามีป้ายหรือธงอะไรหรือเปล่า แต่จำได้ว่าเมื่อเดินขบวนเสร็จอาจารย์อาบ คอมนันท์ ยังมาส่งถึงบ้าน ท่านน่ารักมาก

วิชายูวชนทหาร

นักศึกษาหญิงของโรงเรียนเตรียมฯไม่ต้องเรียนวิชายูวชนทหาร ช่วงที่ผู้ชายเขาฝึกวิชา ยูวชนทหารก็เป็นคาบว่างของเรา ใครที่จะซ้อมก็พากันซ้อมไป ส่วนมากจะวอลเลย์บอล แต่ดิฉันไม่ได้เล่นอะไรเลย ส่วนใหญ่ก็จะไปนั่งเล่นใต้ต้นจำปรีมแม่น้ำเจ้าพระยา

ร้านอาหารในโรงเรียน

โรงอาหารของโรงเรียนเตรียมฯอยู่ติดกับกำแพงของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร ร้านอาหารเรียงรายเป็นแถวสักประมาณ ๕-๖ ร้าน ไม่มากมายเหมือนสมัยนี้ พอถึงเวลาพักเที่ยง พวกเราก็ไปเข้าคิวกันยาวเหยียด ใครอยากทานอะไรก็ไปซื้อเอาตรงนั้น ส่วนใหญ่ดิฉันจะรอให้เขาเข้าคิวกันสัก ๑๕ นาที แล้วค่อยไปซื้ออาหารซึ่งก็มีรสชาติอร่อยดี มีร้านหนึ่งขายสตูว์ลีนซึ่งดิฉันทานทุกวันไม่เคยขาด แม่ค้าเห็นดิฉันเดินมาก็จะตักสตูว์ให้โดยไม่ต้องสั่ง

ร้านอื่น ๆ ก็ขายข้าวราดแกง หรือก๋วยเตี๋ยว ราคาอาหารก็ไม่แพง ก๋วยเตี๋ยวราคา ๓ สตางค์ ดิฉันได้ค่าขนมวันละ ๑๒ สตางค์ ซึ่งถือว่าได้มากพอสมควร เงิน ๑๒ สตางค์นั้นสามารถจ่ายค่ารถรางไปกลับ และค่าอาหารกลางวัน แถมค่าดอกกุหลาบจากตลาดวัดพระยาไกร มาฝากเพื่อนทุกวัน

เข้าแถวเคารพธงชาติ

นักศึกษาโรงเรียนเตรียมฯ ต้องเข้าแถวเคารพธงชาติก่อนเข้าห้องเรียนทุกเช้า โดยเราจะยืนกันหน้าห้องเรียน ส่วนยอดเสาธงอยู่บนยอดตึกโดม เคารพธงชาติเสร็จแล้วก็เข้าห้อง ไม่มีอบรมหรือกิจกรรมอื่นใด

ตึกเรียน

อาคารเรียนของเตรียมมีสองชั้น มีอยู่ ๘ ห้องทั้งบนและล่าง พอเข้าประตูไปก็อยู่ขวามือ ก่อนที่จะถึงตึกโดม ต่อจากตึกเรียนเป็นบ้านของ Mr. Hutchinson พอขึ้นปี ๒ ก็ได้ขึ้นเรียนตึกใหม่ ในตำแหน่งที่เป็นตึกคณะบัญชีในตอนนั้น เวลากลับบ้านตอนเย็นจะมีเณรจากวัดมหาธาตุมาแอบดู บางทีก็โดนดิฉันดูเอาบ้างเหมือนกัน

ดูหนังที่เฉลิมเวียง

บ้านดิฉันอยู่แถวเจริญกรุงทำให้ได้ดูหนังบ่อย เพราะว่ามีพี่ชายพาไปดูที่เฉลิมเวียง ใกล้เคียง กับสาร ผังตรงข้ามมีโรงหนังอีกโรงหนึ่ง จำชื่อไม่ได้ ใหญ่โตดี แต่ส่วนมากจะไปเฉลิมเวียง ดิฉันชอบดูหนังต่างประเทศ โดยเฉพาะหนังเพลงที่ชอบมากที่สุด ดาราที่ชอบตอนนั้น คือ เซอร์รี เทมเปิล พอมีหนังใหม่เข้าบ๊ีบ ก็จะรบเร้าให้พี่ชายพาไปดูทันที แต่ถ้าเป็นหนังบู๊ก็เว้นไว้ ไม่ไปดู เพราะไม่ชอบหนังแบบนี้

สมัยนั้นนอกจากไปดูหนังแล้วก็ไม่ได้มีกิจกรรมอะไร ไม่มีข้อบ๊ีบ สมัยนั้นเราไม่มีเงิน จะไปฟุ่มเฟือยถึงขนาดไปเดินห้าง ตอนนั้นก็ยังมีห้างไว้ท้อเวย์แต่ก็ไม่มีใครชวนกันไปเดินเลย

แฟชั่น

วัยรุ่นผู้หญิงตอนสมัยนั้นไม่มีใครแต่งตัวสูดดิฉันได้ เพราะพี่สาวของดิฉันเป็นคนตัดเย็บเสื้อผ้าเก่ง และมีความสุขในการจับดิฉันแต่งตัวสวย ๆ คุณพี่ทำหน้าที่เป็นสไตลิสต์ประจำตัวของดิฉันตั้งแต่สมัยเรียนอยู่ที่เซนต์แมรี ทุกวันอาทิตย์เราจะต้องไปเข้าโบสถ์ ดิฉันไม่เคยแต่งชุดซ้ำกัน เลยสักครั้งเดียว เดือนหนึ่งไปโบสถ์ ๔ ครั้งก็มีชุดใหม่ ๔ ชุด เสื้อของดิฉันใช้ผ้าปานมัสลินจากนอกซึ่งพี่มักจะไปซื้อมาจากพาหุรัด ทั้งคอปก ตีเกล็ด ตัดออกมาก็สวยมากทุกตัว ส่วนข้างล่างก็ใส่ผ้าชิ้นใหม่หรือผ้าถุงสำเร็จเสียบกับชุดด้านบน พอมาเข้าโรงเรียนเตรียมฯก็ถือได้ว่าเป็นผู้นำแฟชั่น ได้เลยกระมัง แต่สมัยนั้นเราไม่มีแต่งหน้าใช้แต่แป้งน้ำควินนา ทาบาง ๆ เท่านั้น

งานประจำปี

ตอนนั้นถึงงานประจำปี ดิฉันได้รับคัดเลือกให้ไปแสดงระบำฟลามิงโก ของสเปน ส่วนอรพิน เขาเล่นทางฝ่ายวอลทซ์ แต่ละคนก็จะได้ประกบคู่กับรุ่นพี่ผู้ชาย คนที่คู่กับดิฉันนี้จำชื่อไม่ได้แล้ว แต่จำได้ว่าแหงหน้าดูมาก พวกเราได้มาตามอุภัยเป็นผู้สอน งานประจำปีนี้จัดขึ้นตอนปิดภาคของปีหนึ่ง และมีอยู่ครั้งนั้นเดียวแล้วก็ไม่มีอีกเลย เพราะพอเราขึ้นไปสองก็มีสงครามพอดี

ได้โตโจ

เรียนไปได้ไม่นานญี่ปุ่นก็บุก โรงเรียนเตรียมฯ ต้องประกาศหยุดเรียนและรุ่นดิฉันจึงได้ผ่านยกชั้น ถ้าเป็นคนรุ่นดิฉันก็จะเรียกว่า “ได้โตโจ” เพราะแม่ทัพญี่ปุ่นคือนายพลโตโจ พอสงครามสงบแล้วดิฉันก็ไม่ได้ไปเรียนต่อเพราะว่าป่าไม่สบายมาก เส้นเลือดในสมองแตกและต้องอยู่ที่โรงพยาบาลเซนต์หลุยส์ตลอด ดิฉันก็ต้องรับหน้าที่ดูแลป่า สักพักพี่เขยก็ชวนไปทำงานเป็นแคชเชียร์ของบริษัทประมวลพานิช ซึ่งชายตีบุกให้กระทรวงการคลัง

งานฟุตบอลประเพณี

งานฟุตบอลประเพณีของเรากับจุฬายี่นั้นเป็นกิจกรรมที่สนุกมาก ปีที่ดิฉันไปเชียร์นั้นเราแต่งยูนิฟอร์มนักศึกษาเพราะตอนนั้นยังไม่มีการทำเสื้อเชียร์เหลืองแดงขาวยอย่างจริงจัง และไม่มีเชียร์ลีดเดอร์ ในการแข่งที่ผ่านมาเราชนะจุฬามาโดยตลอด ปีนี้เราก็คิดว่าจะชนะเหมือนทุกปี และวางแผนว่าพอฟุตบอลชนะตอนพลบค่ำจะจุดโคมดอกบัวฉลองชัยให้เต็มอัฒจันทร์ แต่ปรากฏว่าปีนั้นเราแพ้ รู้สึกลัวว่าจะ ๓ ต่อ ๑ ประตู พวกเราหัวเสียขว้างโคมทั้งหมด ดิฉันโกรธนักฟุตบอลของจุฬายี่ที่มายิงประตูของฝ่ายธรรมศาสตร์ มีคนหนึ่งเห็นแล้วนึก “อยากปาหัวอิตาคันนี่จัง” เพราะเป็นคนที่ทำให้เราแพ้ ตอนนั้นยังไม่รู้จักเขา และก็ไม่นึกว่าวันหนึ่งเขาจะกลายเป็นสามีของเรา

สมัยสาว ๆ ดิฉันมีคนมาจีบพอสมควร มีคนหนึ่งเป็นอาจารย์พละของโรงเรียนเตรียมฯ แต่ดิฉันก็ไม่ได้ไปคุยกับเขา ไม่นึกว่าสุดท้ายจะแต่งงานกับนักฟุตบอลของจุฬายี่ที่ทำให้ธรรมศาสตร์แพ้ฟุตบอลประเพณีเป็นครั้งแรก

คุณเสาวเป็นคนรูปหล่อ มีสาว ๆ มาติดแยะ แต่แกบอกว่าตั้งแต่มีดิฉันแล้วก็ไม่มองใครเลย

ดิฉันเจอกับคุณเสาวเมื่อตอนป่าเจ็บก็พักอยู่โรงพยาบาลเซนต์หลุยส์ ตอนนั้นพี่เขยกับพี่สาวเข้าบ้านตรงตรอกวัดแขกซึ่งใกล้โรงพยาบาล ดิฉันก็ไปอยู่ไปดูแลป่าอยู่พักหนึ่ง พี่เขยเห็นว่าดิฉันอยู่เฉย ๆ ก็ไม่มีประโยชน์ ก็เลยรับมาทำงาน เพราะให้ญาติกันให้มาถือเงิน ถือทอง มันไวใจได้มากกว่า

คุณเสาวเป็นหลานแท้ ๆ ของพี่เขย ตามศักดิ์นะดิฉันเป็นน้ำแก คุณเสาวเขาเรียนวิทยาศาสตร์ของจุฬาย สมัยเรียนก็ยังไม่ได้เจอกันมาก่อน พอดิฉันมาทำงานกับพี่เขยก็ได้เจอกับคุณเสาว

น้ำท่วมใหญ่กรุงเทพฯ ปี ๘๕ เป็นสิ่งที่ทำให้เราได้ใกล้ชิดกัน เพราะพอน้ำท่วม ดิฉันต้องขึ้นรถจากบ้านมาลงที่สี่ลม พอเดินมาถึงสุวรรณฯ คุณเสาวแกก็เอาเรือจ้างมารับส่งอยู่อย่างนี้ทุกวัน ที่แรกก็คิดแต่ว่าเป็นญาติกันแต่สุดท้าย สองเราก็ลงเอยเป็นคู่กัน

ดิฉันมีลูกทั้งหมด ๘ คน สามคนแรกเสียไปแล้ว ตอนนั้นก็เหลืออยู่ ๕ คน คนที่ ๔ ทำงานอยู่โรงไฟฟ้าบางเขน คนที่ ๕ จบรัฐศาสตร์ ทำงานเป็นเพอร์เซออร์ของการบินไทย คนที่ ๖ จบรัฐศาสตร์ ธรรมศาสตร์ เป็นกัปตันอยู่การบินไทย คนที่ ๗ จบสัตวแพทยจุฬาย แต่มาเป็นกัปตันการบินไทย ส่วนคนที่ ๘ เป็นลูกสาวคนเดียว ก็เป็นเลขาอยู่ที่การบินไทยเหมือนกัน ตอนนีพอกแก่แล้วก็มีความสุขมากขึ้น เห็นลูก ๆ มีความสุขและดูแลเราดี พอมีเวลาว่างก็อาศัยว่าลูกอยู่การบินไทยหลายคน เลยได้ตัวราคาถูกลงหน่อย ก็ทำให้ได้ไปเที่ยวคอนข้างบ่อย

เมื่อแต่งงานกันแล้ว ดิฉันก็ต้องย้ายตามสามี เพราะว่าคุณเสาวเป็นอาจารย์อยู่ที่แม่โจ้ ตั้งแต่นั้นดิฉันก็ไม่ได้เจออาจารย์ปริดีไปอีกนาน เพราะพอดิฉันไปแม่โจ้ก็เกิดเรื่องจนท่านต้องลี้ภัยทางการเมืองไปอยู่ต่างประเทศ แต่กับท่านผู้หญิงนี้ได้เจอก็พอ ปีใหม่ก็ไปกราบท่านทุกปี จนท่านสิ้นไป

ดิฉันไปอยู่แม่โจ้ได้ ๓ ปี คุณเสาวก็สอบได้ทุนไปต่อโทที่เมืองนอก ดิฉันจึงต้องกลับมาอยู่กรุงเทพฯ และกลับไปทำงานกับพี่เขยพักหนึ่งจากนั้นก็ไปเป็นครูอยู่ที่โรงเรียนของอาจารย์สุกิจ นิมมานเหมินทร์อยู่ ๒ ปี สอนภาษาอังกฤษ ให้เด็กชั้น ป.๓ ป.๔ จนคุณเสาวกลับมา เราก็ก็นย้ายกลับไปแม่โจ้เหมือนเดิม

คุณเสาวสอนหนังสืออย่างเก่าอยู่ได้ไม่นานก็เบื่อเลยขอย้ายมาเป็นผู้อำนวยการเกษตรบางพระ ตอนหลังน้องชายก็ชวนไปทำงานที่โรงน้ำตาลที่สุพรรณ ที่นี้ทำให้แกมีชื่อเสียงเพราะสามารถคิดวิธีรีไฟน์น้ำตาลได้ จากนั้นก็ย้ายไปหลายที่ จนสุดท้ายก็มาเกษียณที่โรงน้ำตาลราชบุรี

ตอนนั้นดิฉันตามแกไปทำงานถึงไหนต่อไหนในระยะแรก วันเสาร์ก็กลับบ้าน วันจันทร์ก็ไป สักพักซักจะสงสารลูก ๆ เพราะไม่มีใครทำกับข้าวให้ทาน ดิฉันก็เลยตัดสินใจปักหลักอยู่กรุงเทพฯกับลูก ๆ รับหน้าที่เป็นแม่บ้านเต็มตัว ไม่ได้ไปไหนอีกเลย

เพื่อนเตรียมหลังจบ

เมื่อเรียนจบไปแล้วดิฉันไม่ค่อยได้ติดต่อกับเพื่อนเท่าไรเพราะต้องย้ายตามสามีไปอยู่เชียงใหม่ ยังมีสงครามด้วยก็ยิ่งห่างกัน จนมาปีที่เขาจัดงานรวมรุ่น ๓ ที่ราชตฤณมัยก็ยังไม่ได้ไปในครั้งแรก ๆ เพราะไม่ทราบข่าว พอปีต่อ ๆ มาก็มีหนังสือเวียนมาถึงก็เลยได้ไปร่วมงานกับเขาด้วย ก็มีชื้อฮา แดกตื่นกันใหญ่เลย เพราะไม่เห็นกันเป็นสิบ ๆ ปีตอนนั้นอายุ ๔๐ ได้กระมัง ตั้งแต่นั้นมา ถ้าร่างกายสบายดีก็ไปร่วมงานไม่ได้ขาด เพราะรู้สึกสนุกที่ได้เจอเพื่อน ๆ นับจากวันนั้นพวกเรากรวมตัวกันมากกว่า ๕๐ ปีแล้ว ยิ่งสมัยที่คุณจำรูญ ปิยะมุตตะระ เป็นประธานรุ่นปีหนึ่งเราต้องไปเที่ยวกัน ๓-๔ ครั้ง ไปต่างจังหวัด ไปเหนือไปได้ หรือแม้แต่ไปเมืองนอกกัน

ความเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ

มหาวิทยาลัยของเราใหญ่โตขึ้นเยอะ เมื่อตอนลูกได้รับปริญญาดิฉันยังเข้าไปไม่ถูกเลย เพราะมันเข้าข้างหน้าเหมือนสมัยที่เราเรียนไม่ได้ ดิฉันเข้าธรรมชาติอีกครั้งก็วันที่เขามีสงานที่อนุสาวรีย์ท่านอาจารย์ปรีดี เดินแทบไม่ถูก เพราะมันเปลี่ยนแปลงมากเหลือเกิน และมีอีกครั้งหนึ่งเขาเชิญไปสัมภาษณ์เรื่องพระเจ้าช้างเผือกที่หอบประชุมเล็กก็ได้เห็นความเปลี่ยนแปลงอีกครั้ง ดูแล้วก็มีความสุข ภูมิใจเหลือเกินว่าโรงเรียนของเราไม่ระจอกแล้ว ในด้านคุณภาพการศึกษาของเราที่ดี ลูกดิฉันจบธรรมศาสตร์มากก็ได้ไปเป็นนักบิน หลานก็ได้เรียนวิทยาศาสตร์ที่ศูนย์รังสิต

จนถึงวันนี้ความรู้สึกที่ดิฉันมีต่อมหาวิทยาลัยก็ยังคงเดิม คือหมายความว่า ถ้ามีใครมาทำอะไรไม่ดีต่อมหาวิทยาลัย เราก็ยังจะเกิดความโกรธความแค้นอยู่ ยังรักสถาบันนี้อยู่ เลือดเหลืองแดงของดิฉันไม่เคยจางไป

ดิฉันอยากให้ธรรมชาติมอบทุนให้นักศึกษามากขึ้น โดยเฉพาะคนที่เขาตั้งใจอยากจะทำเรื่องจริง ๆ แต่ไม่มีเงินทองมาจ่ายค่าเทอมที่เพิ่มขึ้นทุกปี ธรรมชาติควรจะส่งเสริมเด็กพวกนี้ เขาจะกลายเป็นคนที่มาทำชื่อเสียงให้ธรรมชาติ ปกป้องธรรมชาติแทนคนรุ่นที่กำลังจะค่อย ๆ ล้มหายตายจากไป ถ้าไม่มีเงินก็ทำจดหมายมาขอพวกศิษย์เก่าของเราที่จบ ๆ ไปเป็นพันเป็นหมื่นคน ใครมีมากก็ให้มาก ใครมีน้อยก็ให้น้อย ดิฉันมั่นใจว่าต้องมีคนเต็มใจสนับสนุนรุ่นน้อง รุ่นลูก รุ่นหลานของพวกเขา

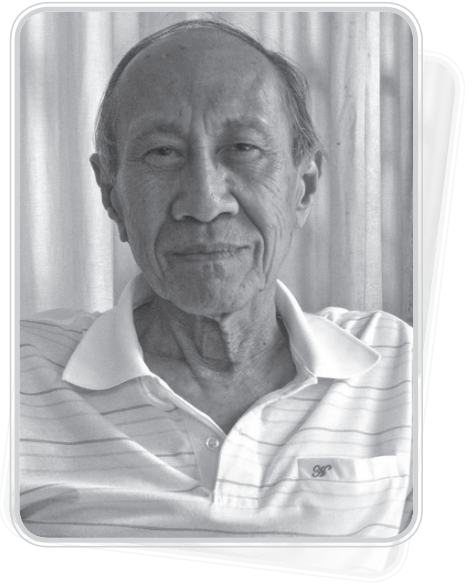
ดิฉันอยากเห็นธรรมศาสตร์รุ่งเรืองขึ้นเรื่อย ๆ มีความมั่นคงในจุดยืนของเราอย่างไรที่เราเคยมี มีอยู่ และจะมีต่อ ๆ ไป นักศึกษาในรุ่นปัจจุบันก็ควรจะต้องตั้งใจเรียน ความรู้เป็นของติดตัวเราที่สามารถเอาไปทำมาหากินได้ เอาไปช่วยตัวเอง เอาไปช่วยคนอื่น และเอาไปช่วยประเทศชาติ บ้านเมืองได้ เหมือนกับที่คนรุ่นก่อน ๆ ได้ทำกันมา

ประวัติศาสตร์บอกเล่า ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๔

พลตรี พิบูลย์ จันทรโรจน์วงศ์

วัยเด็ก

ผมชื่อพิบูลย์ จันทรโรจน์วงศ์ บรรพบุรุษของผมเป็นอุปราชเมืองนครศรีธรรมราช ในสมัยอยุธยา ท่านชื่ออุปราชจันทร ในคราวที่มีการพระราชทานนามสกุล ต้นสกุลผมจึงได้นามสกุลว่า “จันทรโรจน์วงศ์” แต่คุณปู่ผมย้ายถิ่นฐานไปอยู่ที่พัทลุงซึ่งท่านก็นับเป็นคนที่มีอำนาจวาสนาในจังหวัดนั้นคนหนึ่ง ท่านได้ส่งคุณพ่อผมไปเรียนหนังสือที่สิงคโปร์ จำเรียนเขียนอ่านอยู่ ๒ ปี จนรู้ภาษาจีนฮกเกี้ยนเป็นอย่างดี เมื่อย้ายกลับบ้านมาก็ได้เข้าเป็นเสมียนที่อำเภอเล็ก ๆ ในจังหวัดพัทลุง ชื่ออำเภอปากพูน ตอนนั้นได้เงินเดือนสามบาท จากนั้นก็ทำงานเรื่อยมาจนปลดเกษียณในตำแหน่ง ปลัดจังหวัดระนอง

ตัวผมนั้นเกิดในปี ๒๔๖๙ ที่จังหวัดกระบี่ ตอนนั้นคุณพ่อบรรดาศักดิ์เป็น ขุนอรรถวิบูลย์ รักราชการเป็นนายอำเภอเมืองกระบี่ตั้งแต่ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ตอนที่ผมเกิดนั้น คุณแม่กำลังป่วยแถมยังคลอดก่อนกำหนด ผมจึงเป็นเด็กที่ไม่ค่อยแข็งแรงเท่าใดนัก แม่บอกตัวเล็ก เหลือเกิน หัวเท่าลูกมะกอก ใคร ๆ ก็บอกว่าเห็นทีจะไม่รอด แม่ผมก็ไปบ่นว่าถ้าผมรอดจะสร้างพระเงินขนาดเท่าตัวผมเมื่อแรกเกิด พอผมรอดมาถึง ๒ ขวบ แม่ก็ไปสร้างพระตามที่บ่นไว้

แรกเรียน

ผมมีพี่น้องทั้งหมด ๖ คน พ่อรู้ความเห็นพี่ๆ เขาไปโรงเรียนกันทั้งนั้น ผมอยู่บ้านก็เหงา เวลาพี่ ๆ ออกจากบ้านไปโรงเรียนก็มักจะวิ่งตามเขาไป คุณพ่อสงสารก็เลยให้ไปเรียนกับเขาด้วย ผมเลยได้เข้าโรงเรียนตั้งแต่ ๔ ขวบ ซึ่งถือว่าเร็วมาก ผมยังจำที่ครูสอนได้ว่า ไทยส่งข้าวออกเป็นอันดับ ๑ ไม้สักเป็นอันดับ ๒ และตึกเป็นอันดับ ๓

พอผมอายุได้สัก ๖-๗ ขวบ พ่อก็ย้ายมาเป็นปลัดจังหวัดระนอง บ้านของเราเป็นตึก ๒ ชั้น หลังเดียวในจังหวัด เพราะเป็นบ้านที่พักของเจ้าเมือง หลังบ้านเป็นป่าทึบ บางคืนยังได้ยินเสียงเสื่อร้องอยู่ไกล ๆ

สมัยนั้นยังไม่มีชั้นอนุบาล มีแต่ชั้นเตรียมประถม โรงเรียนที่ผมเข้ามีอาคารไม้เล็ก ๆ อยู่ไม่ไกลจากบ้าน ผมยังจำภาพได้ว่าทางซ้ายจะเป็นโคกเนินขึ้นไปเล็กน้อย บนยอดเนินนั้นมีสุเหร่าแขก ซึ่งมีเสียงสวดมนต์โหยหวนทุกเช้า โรงเรียนอยู่ถัดจากสุเหร่า มีครูใหญ่ชื่อคุณครูปริดา

ห้องเรียนชั้นเด็กเล็กเป็นอาคารหลังคามุงจากอยู่ข้าง ๆ อาคารเรียนชั้นประถม ในสมัยนั้นคนที่จบชั้นประถม ๓ ก็ถือว่าจบชั้นประถมศึกษาเรียบร้อยแล้ว ตอนสอบชั้นประถมผมสอบได้ ๕๐% ซึ่งที่จริงตกเกณฑ์ ๕๕% ที่เขากำหนดไว้ แต่เพราะอายุน้อยกว่าเพื่อนร่วมชั้นมาก และครูก็เกรงใจว่าเป็นลูกชายหัวแก้วหัวแหวนของท่านปลัดจังหวัด เลยลุ่มมะหล่วยให้ผ่านขึ้นไปเรียนชั้นมัธยมได้

ตอนนั้นคุณพ่อต้องกลับพัทลุง ใช้เวลาเดินทางสามวันกว่าจะถึง ก็จะต้องลงเรือที่ระนอง เพราะเป็นหนทางเดียวที่เบิกค่าใช้จ่ายจากหลวงได้ ตอนนั้นรถไฟมีแล้วแต่ค่าโดยสารยังแพงอยู่ เวลาจะขึ้นเรือต้องนั่งเรือยนต์จากแม่น้ำระนองออกไปต่อเรือใหญ่ ผมลงเรือไปกับคุณพ่อด้วย จำได้ว่าเราได้ห้องชั้นหนึ่งอยู่ทางท้ายเรือ เรือนี้เป็นเรือกลไฟมีปล่องใหญ่ ๆ เมื่อออกเดินทางเรือก็ไปเทียบท่าที่ภูเก็ตเพื่อเปลี่ยนไปขึ้นเรืออีกลำหนึ่ง ซึ่งมีชื่อว่า “เรือทุ่งสง” เป็นเรือกลไฟขนาดเล็กกว่าลำแรกที่เรานั่งมา ตอนถึงท่าเรืออำเภอกันตังผมไม่สบายเป็นไข้ ต้องไปพักบ้านญาติตระกูล ณ พัทลุง ชื่อพระสกลเป็นน้องของพระยารัษฎานุประดิษฐ์ บ้านท่านใหญ่โตมาก เพราะเป็นเศรษฐีเหมือนแร่ตึก

เมื่อผมย้ายมาอยู่พัทลุง กระทรวงศึกษาธิการเปลี่ยนหลักสูตรจากเดิมที่ชั้นประถมจบที่ ป.๓ มาเป็นต้องจบ ป.๔ ผมจึงต้องมาเข้า ป.๔ ที่โรงเรียนประจำตำบลลำปำ

อาคารเรียนของที่นี่เป็นเรือนยาวหลังหนึ่งซึ่งสร้างขึ้นเพื่อใช้เป็นที่ทำพญาตีผู้ใหญ่ของผมซึ่งเคยเป็นเจ้าเมืองพัทลุง จึงมีการทำศพกันใหญ่โต พอเสร็จงานศพแล้วเค้าก็เลยยกให้เป็นโรงเรียนประชาบาล และพอจบจากที่นี่ผมก็ไปเข้า ม.๑ ที่โรงเรียนประจำจังหวัด ครูใหญ่สมัยนั้นคือ ครูถัด พรหมมานพ ซึ่งตอนหลังได้เป็นผู้แทนราษฎร

เข้ากรุงเทพ

เมื่อผมเรียนจบชั้นม. ๔ กำลังจะขึ้นม.๕ มีญาติท่านหนึ่งเดินทางจากกรุงเทพเข้ามาเยี่ยมพวกเราถึงพัทลุง ญาติท่านนี้มีศักดิ์เป็นน้าของผม สามีของท่านเป็นตำรวจสันติบาลประจำสถานีตำรวจปทุมวัน

ท่านคุยกับคุณพ่อผมได้ไม่นาน ผมก็ได้รับคำสั่งให้แต่งเนื้อแต่งตัว เก็บข้าวของเตรียมตัวขึ้นรถไฟเที่ยว ๔ โมงเย็นของวันนั้น พอเช้าขึ้นมาผมก็พบตัวเองยืนอยู่ที่หัวลำโพงแล้ว คุณน้าพาผมไปที่บ้านที่อยู่ซอยเกษมสันต์ ๒ และให้ผมเข้าเรียนชั้น ม.๕ ที่โรงเรียนเทพศิรินทร์ เวลาจะมาโรงเรียนก็ขึ้นรถรางโดยเสียค่าโดยสาร ๒ สตางค์ เพื่อนร่วมรุ่นของผมตอนนั้นคือ ดร.ประสม สถาปิตานนท์ ไอ้ประสมเรียนหนังสือเก่งมากมันได้ที่หนึ่งเรื่อย ผมก็เรียนใช้ได้ เพราะได้ที่ ๒ ที่ ๓ ตลอดเหมือนกัน ผมเข้าเรียนที่เทพศิรินทร์ในปี ๒๔๘๒ ตอนนั้นครูประจำชั้น ม.๕ ชื่อครูจาก โนมทองดี ส่วนครูประจำชั้น ม.๖ ชื่อ หลวงฤกษ์ศาสตร์

เข้าโรงเรียนเตรียมฯ

พอจบ ม.๖ ผมก็มาสอบเข้าเตรียมธรรมศาสตร์ สมัยนั้นมีโรงเรียนเตรียมปริญญायอยู่ ๔ ที่คือ ๑. ธรรมศาสตร์ ๒. จุฬาย ๓. นายร้อย และ ๔. นายเรือ ถ้าจะไปเข้าจุฬาย ผมก็คิดว่ามันมีอะไรจำกัดมาก คิดว่าตัวเองคงจะไปสู้ลูกท่านหลานเธอทั้งหลายไม่ได้ อีกทั้งธรรมศาสตร์นั้นค่าใช้จ่ายต่ำกว่ามาก พ่อแม่เราก็ไม่ใช่เศรษฐีที่ไหน ผมก็เลยเลือกเรียนธรรมศาสตร์

เตรียมรุ่น ๔ ของผมมีนักศึกษาประมาณ ๙๐๐ คน แบ่งเป็น ๑๘ ห้อง ห้องละ ๕๐ คน ตอนแรกผมได้อยู่ห้อง ๑๐ แต่พอขึ้นปี ๒ คะแนนดีขึ้นเลยได้อยู่ห้อง ๔ พวกเรานั่นแปลกกว่าโรงเรียนอื่นตรงที่เราเป็นโรงเรียนเดียวที่ผู้เรียนเรียกตัวเองว่านักศึกษา ที่อื่นอย่างจุฬาย นายร้อย และนายเรือเป็นนักเรียนหมด ทั้งนี้เป็นเพราะว่าอาจารย์ปริัติท่านบอกว่า พวกเขาเป็นนักศึกษาโตแล้ว ต้องมีความรับผิดชอบกว่านักเรียน

เมื่อเข้าโรงเรียนเตรียมฯ พวกผมก็ได้เจอพวกนักเรียนผู้หญิง ตอนนั้นแม่จะอยู่ในห้องเดียวกันแต่แยกกันนั่ง มีการแบ่งแถวหญิงแถวชาย ไอ้ผมมันเด็กเค้าก็ให้ไปนั่งแถวผู้หญิง ทำให้ผมได้สนิทกับดาราของรุ่น ๔ ชื่อพัชรินทร์ นิมิชาญเวทย์ เพื่อนคนนี้เป็นคนสวย พอเข้าปี ๑ พวกปี ๒ ก็มาจีบ ผมก็นั่งอยู่เหมือนจะกันทำเขาแต่ความจริงเราก็ไม่ได้คิดอะไร เพราะเขามีแฟนอยู่แล้ว นักเรียนเตรียมฯในตอนนั้นถ้าได้เรียนห้องเดียวกันก็จะมี ความคุ้นเคยกันมากกว่า ส่วนถ้าอยู่ต่างห้องก็พอรู้จักกันบ้าง เพราะเรามีการสอบเลื่อนชั้นตามคะแนนกันทุกเทอม

พอปิดเทอมผมก็กลับบ้าน ช่วงนั้นเกิดสงครามพอดี พอผมจะกลับมากรุงเทพก็ต้องต่อรถไฟหลายทอด กลับมาอีกทีคุณพ่อก็เอาผมไปฝากผมอยู่หอพักนักเรียนของสมาคมชาวปักซ์ได้

ที่ชอยศิริพงษ์ ตรงเสาชิงช้า พอเดินผ่านวัดเทพธิดาไปจะทะเลจนถึงศาลเจ้าพ่อเสือ จากนั้นเดินไปที่ถนนบุญศิริ ไปลอดสะพานเจริญศรีแล้วเดินลอดใต้ถนนกระทรวงยุติธรรมออกมาสนามหลวง พอข้ามสนามหลวงก็ถึงธรรมศาสตร์

การแต่งตัว

ตอนนั้นนักศึกษาเตรียมชายจะแต่งยุวชนทหาร ส่วนผู้หญิงก็ใส่เสื้อขาว กระโปรงจีบยาว สีน้ำเงิน สมัยนั้นมันยังไม่มีเรื่องแฟชั่น เพราะสมัยสงครามนั้นเสื้อผ้ามีราคาแพงมาก แต่มีเสื้อผ้าใส่ก็ดีแล้ว บางบ้านมีผ้าถุงอยู่ผืนเดียวก็ผลัดกันนุ่งไปตลาด คนที่อยู่บ้านต้องแก้ผ้า ไม่มีเวลาจะไปนึกถึงแฟชั่นอะไรเลย

โรงอาหาร

โรงอาหารของเราอยู่ตรงข้ามกับตึกเตรียมฯ ติดกับกำแพงด้านพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ตรงนั้นจะมีสระน้ำแล้วก็มีร้านอาหารเป็นแถวยาว ตอนนั้นมีการประท้วงไม่ซื้อน้ำจากร้านน้ำแข็งร้านหนึ่งซึ่งขายดีกว่าเพื่อน พวกเราเรียกว่าร้านน้ำแข็งแก้วแดง สาเหตุของการประท้วงมาจากการที่เพื่อนคนหนึ่งไปเห็นเจ้าของร้านเอาน้ำแข็งที่ขายแล้วไปล้างมาขายใหม่ และเวียนขายอย่างนี้เรื่อย ๆ นักศึกษาก็เลยพากันประท้วงไม่ยอมกินของร้านนี้ จนเจ้าของร้านต้องไปขอร้องครูอาบให้ช่วยอธิบายกับนักเรียนว่าจะไม่ทำอีกแล้วเรื่องถึงได้จบไป

การเรียนการสอน

หลักสูตรของโรงเรียนเตรียมฯนั้นท่านอาจารย์ปรีดีมีความเห็นว่า คนที่เรียนเพื่อจะไปเป็นข้าราชการผู้พัฒนาประเทศนั้นต้องรู้อะไรที่มากกว่ากฎหมาย ท่านจึงให้มีวิชาที่ทำให้เรามีความรู้รอบด้าน

ผมเป็นคนชอบเรียนประวัติศาสตร์อยู่แล้วเพราะคุณตาของผมท่านเป็นนักประวัติศาสตร์ เมื่อได้เรียนกับครูที่เป็นถึงอธิบดีกรมศิลปากรก็ทำให้มีความสุขกับการเรียนวิชาประวัติศาสตร์โลกอย่างมาก แต่วิชาด้านภาษานั้นผมไม่ค่อยถนัดเท่าไรจึงเรียนได้ไม่ดี สมัยนั้นคนที่เก่งภาษาจะได้เปรียบคนอื่น ได้ไปเรียนเมืองนอก ได้เป็นทูตอย่างดร.อรุณ ภาณุพงศ์ พี่นพเดิมก็เป็นคนพ่ทูลงเหมือนผม เราสนิทกันมาก

สมัยนั้นคุณครูจะค่อนข้างเข้มงวดกับนักศึกษามาก เวลามีคนทำผิดจะโดนเขียน มีอยู่ครั้งหนึ่ง เพื่อนผมเขาเล่นปาของในห้องโดนครูคล้ายเขียนที่น้องจนเลือดไหล ครูฉลาดต้องเข้ามาแย่งไม้ไม่ให้ตีต่อ

อาจารย์ปรีดี

สมัยเรียนหนังสือ ผมได้เห็นท่านอาจารย์ปรีดีแล้วก็เห็นได้ว่าคุณเป็นคนที่มีเมตตาธรรมสูงมาก ที่สำคัญคือท่านให้โอกาสเด็กต่างจังหวัดอย่างพวกเราได้เรียนหนังสือได้สูง ๆ เทียบเท่ากับเด็กในเมือง

ผมจำได้ว่าครั้งหนึ่งธรรมศาสตร์จัดงานเลี้ยงสังสรรค์ในโอกาสไหนก็ไม่ใคร่แน่ใจ แต่ผมได้เห็นภาพประทับใจที่กลุ่มนักศึกษาชายอุ้มท่านทั้งเก้าอี้แล้วแห่ไปรอบ ๆ อย่างรักสนิทใจ เห็นแล้วก็รู้สึกว่าคุณคิดถึงคนและมีความเป็นกันเองมาก ไม่ใช่คนเจ้ายศเจ้าอย่างเลย ที่จริงห้องที่ท่านนั่งทำงานอยู่นั้นใครจะไปหาท่านก็ได้ แต่ส่วนมากสมัยก่อนเราจะกลัวไม่กล้าเข้าไปหา

สงคราม

สงครามโลกมันเกิดขึ้นตั้งแต่ผมเรียนเตรียม ๑ พอเตรียม ๒ ยิ่งแย่ง พอเป็นนักศึกษามหาวิทยาลัยก็ยังทนเปิดเรียนได้พักหนึ่ง แต่พอผมขึ้นปี ๒ สถานการณ์ก็รุนแรงจนทั้งโรงเรียนและมหาวิทยาลัยต่าง ๆ ต้องพากันปิดหนีสงคราม

พอต้องหยุดเรียนญาติคนหนึ่งก็เอามาเป็นเสมียนให้บริษัทที่ท่านทำงานอยู่ เพราะเวลานั้นไม่สามารถหางานราชการอื่นให้ทำแล้ว ผมจึงต้องไปอยู่ในป่า กินนอนอยู่ที่นั่นสบายเลย แต่ตอนเข้าไปที่บริษัทไม่ใช่จะไปง่าย ๆ ต้องนั่งรถไฟสายตะวันออกขึ้นรถที่สถานีมีกักสะสันไปลงปราจีนบุรี แล้วก็นั่งเรือจากปราจีนบุรีไปตามลำคลอง ไปขึ้นที่ตำบลท่าตูม แล้วไปต่อจนถึงพระตะบอง มานึก ๆ ดูก็เห็นว่าใช้ชีวิตได้สะบายดีเหมือนกัน อาศัยว่าตอนนั้นเรายังเด็กเลยเห็นทุกอย่างสนุกมากกว่าลำบาก

จะว่าไปแล้วการทำงานที่นี้ก่อปัญหาอยู่อย่างเดียวคือทำให้ผมสอบตกอยู่เรื่อย ๆ เพราะตรกรไฟฟ้า หลงทางบ้างทำให้มาตัวมาสอบไม่ทัน กว่าสอบได้ก็หลายปีทีเดียว บางครั้งอุตุสำหรับมาสอบทันแล้ว พอเจอการสอบปากเปล่าของขุนประเสริฐศุภมาตราเข้าไปก็ต้องตกไปอีกครั้ง เพราะคำถามท่านยากจนเป็นที่เลื่องลือ

ทหารเหล่าพระธรรมนูญ

เมื่อสงครามจบ ผมก็มาตามเก็บวิชาต่าง ๆ จนเรียนจบ แล้วก็เข้าไปทำงานที่กรมพระธรรมนูญ ซึ่งก็เหมือนกับเป็นอัยการทหารนั่นเอง ตอนนั้นเจ้ากรมพระธรรมนูญ ชื่อพลตรีอัมพร ศรีไชยยันต์ ท่านเป็นตร.กฎหมายเยอรมัน เป็นคนหัวดีมาก

การจะเป็นทหารสมัยนั้นคนที่จบปริญญาต้องมาเป็นพลทหารก่อน ๓ เดือน แล้วจะได้เป็นชั้นประทวนอีก ๓ เดือนก่อน รวมเป็น ๖ เดือนกว่าจะได้เข้าทำงานจริง ๆ ตอนนั้นโรงเรียนนายทหารเหล่าพระธรรมนูญยังไม่มี เขาเลยต้องตั้งคณะอบรมขึ้นมา พวกเราก่อนผมต้องไปฝึกกับทหารบก และทหารเรือ ส่วนรุ่นผมฝึกกับทหารอากาศ รุ่นผมมีกันอยู่ห้าคนพวกเรารักใคร่สนิทสนมกันมากจนถึงปัจจุบัน

ผมทำงานที่นั่นจนเกษียณอายุราชการ ในชีวิตการทำงานก็มีผลงานที่ภูมิใจอย่างหนึ่งคือการได้เป็นอัยการเจ้าของสำนวนในคดีของจิตร ภูมิศักดิ์ ตอนนั้นผมเห็นว่าช็อกกล่าวหาว่าเขาเป็นคอมมิวนิสต์นั้นไม่มีมูล ผมเลยยกฟ้องไป

ตอนหลังผมมานั่งคิดว่า ถ้าผมสั่งฟ้องให้เขาเข้าไปติดคุกเสีย จิตรอาจจะไม่ตายก็ได้ แต่ตอนนั้นผมก็คิดว่าเขาไม่ผิด ก็ไม่มีเหตุผลอะไรให้เข้าต้องไปลำบากในคุก

กำเนิดชมรม ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๔

หลังจากที่เรียนจบกันไป พวกเรานักศึกษาเตรียมก็แทบจะไม่ได้เจอกันเลยในระยะแรก ตอนนั้นผมเป็นทหารเหล่าพระธรรมนูญแล้วไปเป็นอัยการผู้ช่วยอยู่ที่หาดใหญ่ อัยการเจ้านายผมคือ ร้อยโทอุดม ทวีวัฒน์ บังเอิญว่าภรรยาของท่านเป็นนักเรียนเตรียมรุ่นเดียวกับผมชื่อคุณสุรางค์ อยู่ไปที่เจอเพื่อนเตรียมที่เป็นสรรพากรบ้าง เป็นข้าราชการการรถไฟบ้าง และคนอื่นที่ไปรับราชการอยู่แถวนั้น ก็เลยชวนกันไปกินข้าว และจากการกินข้าวครั้งนั้นก็เริ่มมีการนัดเป็นนอกระบบมากขึ้น พอผมย้ายกลับมากรุงเทพพวกเราก็นัดเลี้ยงกันที่สโมสรพระมงกุฎ ตรงข้ามกับโรงพยาบาลพระมงกุฎ หลัง ๆ ก็เลยติดพันจนกลายเป็นชมรม ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๔ ขึ้นมา

ถึงธรรมศาสตร์

ธรรมศาสตร์เราก็เจริญขึ้นอย่างมาก โดยเฉพาะด้านอาคารสถานที่ซึ่งตอนนี้ก็มีตึกขยายไปถึงรังสิตแล้ว ต้องนับเป็นความเจริญก้าวหน้าของเรา นอกจากจะมีคณะมาก มีนักศึกษามากขึ้นแล้ว เรายังมีวิทยาเขตในจังหวัดต่าง ๆ อีกด้วย เห็นแล้วก็ดีใจ

ผมอยากบอกว่า อุปสรรคที่ธรรมศาสตร์ต้องเจอมาทั้งหมดคือสิ่งที่ทำให้เกิดความสำเร็จในทุกวันนี้ เพราะฉะนั้นคนรุ่นหลังอย่าไปท้อถอยกับอุปสรรค ตอนนี้บทบาทของคนรุ่นผมก็คงลดลงไปเรื่อยๆแล้ว

ผมรู้สึกขอบคุณที่ผู้บริหารมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ชุดปัจจุบันที่เขายังให้ความสำคัญกับคนรุ่นผม พวกเราเห็นธรรมศาสตร์เจริญมาตามลำดับก็สามารถวางมือ วางใจได้ว่าคนรุ่นหลังเขามีความสามารถจะสร้างอะไรได้ด้วยตัวเองแล้ว ผมไม่มีอะไรที่ต้องเป็นห่วงแล้ว

อรุณ ภาณุพงศ์

กำเนิด

ผมเป็นคนอำเภอกำแพงเพชร (ปัจจุบันเปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอรัตนบุรี) จังหวัดพิจิตร บ้านที่อยู่ตอนเด็ก ๆ ไม่ได้อยู่ในตัวเมืองแต่อยู่ชายแดนติดต่อกับสตูลด้านหนึ่ง และสงขลาอีกด้านหนึ่ง

คุณพ่อของผมท่านเป็นคนจังหวัดสงขลา เรียนจบก็มาเป็นศึกษาธิการอำเภอที่รัตบุรี ส่วนคุณแม่เป็นคนพิจิตร แต่งกับคุณพ่อก็เป็นแม่บ้านคอยดูแลทุกอย่าง

ผมเริ่มเรียนหนังสือที่อำเภอรัตนบุรี โรงเรียนของผมอยู่ในบริเวณที่ชุมชนมีความแตกต่างระหว่างวัฒนธรรมของกลุ่มคนที่นับถือศาสนาอิสลามและคนที่นับถือศาสนาพุทธ แต่สมัยนั้นพวกเราก็อยู่กันอย่างสงบสุข และต่างติดต่อสัมพันธ์กันด้วยดี เด็กส่วนใหญ่ในโรงเรียน แม้จะไม่ได้นับถือศาสนาอิสลามก็พอจะพูดภาษายาวีได้บ้าง เพื่อที่จะติดต่อและคุยกันกับเพื่อน ๆ อีกกว่าครึ่งโรงเรียนที่พูดยาวีถนัดกว่าภาษาไทย ไม่ว่าจะนับถือศาสนาหรือพูดภาษาที่ต่างกัน แต่เด็ก ๆ อย่างเราก็เล่นกันสนุกสนานไม่มีการแบ่งแยกใดใด

รัตนบุรีเป็นจุดเชื่อมโยงการคมนาคมในสมัยนั้น มีถนนที่มีรถยนต์วิ่งผ่านเชื่อมจังหวัดสตูลกับสงขลาโดยผ่านทางอำเภอควนเนียง เพื่อจะต่อไปหาดใหญ่ ฉะนั้น ชีวิตของผมพอเริ่มรู้ความก็ได้สังเกตเห็นความแตกต่างหลากหลายของคนเชื้อชาติต่าง ๆ ที่สัญจรผ่านไปมา ทั้งจีน อินเดีย

ปากีสถาน มาเลเซีย หรือแม้แต่คนปาซาไกก็จะได้เห็นประมาณทุก ๒ สัปดาห์ เพราะเขาจะเอาข้าวของป่ามาแลกกับอาหาร

ผมเข้าใจว่าประสบการณ์ในช่วงนี้มีอิทธิพลในชีวิตของผมพอสมควรเพราะมันทำให้ผมได้เห็นความแตกต่างของคน ของมนุษย์ในโลกนี้ เห็นความเชื่อมโยงและก็ความขัดแย้ง และผมนึกตั้งแต่เด็กว่าโลกนี้มันกว้าง ยิ่งคิดก็ยิ่งอยากจรรู้ อยากจะไปในที่ต่างๆ เท่าที่จะไปได้

วัยเรียนก่อนเข้าธรรมศาสตร์

พอจบชั้นประถมผมก็ไปต่อชั้นมัธยมที่โรงเรียนมหาวชิราวุธสงขลาโดยอาศัยอยู่กับญาติ จากนั้นย้ายไปเรียนต่อที่พัทลุงโดยอาศัยอยู่กับตาและยาย จากนั้นก็ต้องย้ายกลับมาเรียนจนจบมัธยมบริบูรณ์ที่สงขลา (มหาวชิราวุธ) เหมือนเดิม

ผมกับคุณพ่อค่อนข้างจะใกล้ชิดกัน ท่านได้สอนหนังสือผมเยอะ ส่วนคุณแม่ผมมีเพื่อนอยู่คนหนึ่งซึ่งสนิทกันมาก เป็นครูโรงเรียนฝรั่งที่จังหวัดตรัง เวลาโรงเรียนปิดเทอมเพื่อนแม่คนนี้ก็จะมาเยี่ยมเยียนเป็นประจำ ตอนนั้นผมเพิ่งเริ่มหัดอ่านเขียนเรียนหนังสือ เพื่อนของคุณแม่ท่านนี้จะเอามาฝากเสมอคือหนังสือการ์ตูนภาษาอังกฤษซึ่งใช้ประกอบการเรียนสำหรับเด็ก เช่น นิทานอีสป และเรื่องอื่นๆ อื่น ๆ ของภาษาฝรั่ง หนังสือพวกนี้จะพิมพ์ตัวโต ๆ และมีภาพด้วย ผมอ่านไม่ได้อะไรหรอกครับ ที่แรกก็ให้คุณพ่อช่วยบ้าง ถึงท่านไม่ใช่จะเก่งมากมายแต่ก็พอรู้บ้าง

นอกจากที่พ่อช่วยบอกแล้วผมก็พอจะมีความสุขกับหนังสือด้วยตัวเองได้ เพราะมันมีรูปภาพและมีเรื่องกระตุ้นความสนใจ จุดนี้อาจทำให้ผมมีนิสัยรักการอ่าน แต่อีกส่วนหนึ่งก็ทำให้เกิดความอยากรู้อยากเห็นมากขึ้น พออายุได้ราว ๖ ขวบ ความอยากรู้อยากเห็นของผมก็มีมากพอที่จะทำให้ผมต้องไปรบเร้าให้คุณพ่อช่วยซื้อดิ๊กชันนารี เล็ก ๆ เล่มหนึ่ง เป็นฉบับอังกฤษเป็นไทย ซึ่งจำไม่ได้ว่าเป็นฉบับที่ใครเป็นคนทำ

ผมอาศัยเจ้าพจนานุกรมเล่มเล็ก ๆ นี้มาพลิกเล่น สิ่งนี้ก็ทำให้ผมเริ่มสนใจภาษาฝรั่งเพื่อที่จะอ่านการ์ตูน อ่านเรื่องในนั้นที่เขาเขียนประโยคสั้น ๆ ตัวโต ๆ ศัพท์ง่าย ๆ เพื่อสำหรับเด็กเรียนจุดเริ่มต้นเล็ก ๆ นี้เป็นรากฐานในความเจริญก้าวหน้าในการทำงานของผมในด้านการต่างประเทศ ความรู้ภาษาต่างประเทศ ทำให้ผมมีโอกาสได้มาทำงานในทางด้านการทูต กินเวลาหลายปี นับตั้งแต่อายุ ๑๘ จนกระทั่งเกษียณอายุราชการ

สมัยนั้นคุณพ่อผมเคยเอาผมเดินไปตามทางรถไฟ แล้ววันหนึ่งคุณพ่อก็บอกผมว่าเมื่อเรียนจบชั้นประถมแล้ว ก็ให้เดินทางไปกรุงเทพฯ เพราะที่กรุงเทพฯเท่านั้นที่มีแสงสว่างของการศึกษา ของการงาน ซึ่งมันอาจจะมียุติพลต่อชีวิตผมด้วย คือคุณพ่อผมท่านได้ทุนจากต่างจังหวัดเข้ากรุงเทพฯมาเรียนโรงเรียนฝึกหัดครูในสมัยนั้น

คุณพ่อท่านบอกว่า เราเป็นคนจนนะลูก หนังสืออย่างเดียวกันที่นั่นที่จะช่วยเรา ที่จะพาเราขึ้นไปที่สูงกว่านี้ และแสงสว่างที่นำทางไปสู่ที่สูงนั้นอยู่ที่กรุงเทพฯ สมัยนั้นยังมีขโมยขโจรเยอะ การโดนปล้นแทบจะเป็นของธรรมดา คุณพ่อผมท่านบอกว่า วิชาความรู้ที่เราได้จากการเรียนหนังสือ ไฟไหม้ก็ไม่หมด โจรมาปล้นไปก็ไม่ได้ ผมก็จำไว้จนเดี๋ยวนี้ มานึกในตอนหลัง ๆ ว่า สิ่งที่ฟังมาจากพ่อคงจะมีอิทธิพลเหนือความนึกคิดของเราเหมือนกัน

ขอเล่าเรื่องที่น่าจะเกี่ยวกับจุดเปลี่ยนในชีวิตของผมสักหน่อย วันหนึ่งในตอนเริ่มสงครามโลก ครั้งที่ ๒ ตอนนั้นประเทศไทยยังไม่ได้เข้าสงคราม แต่สงครามเกิดขึ้นแล้วในยุโรป ในตอนนั้นก็ยังมีฝรั่งคนหนึ่ง ซึ่งนานๆ เราเห็นทีหนึ่งที่บ้าน ก็ผ่านมาแวะที่ว่าการอำเภอซึ่งมีห้องแถวอยู่แถวเดียว อยู่ด้านเดียวที่หน้าที่ว่าการอำเภอ เมื่อมีฝรั่งตามประสาคนไทยก็ไปมุงดูฝรั่ง เรียกว่า มาดูกันทั้งอำเภอ ผมก็ไปด้วย ตอนนั้นอายุผมราวสิบกว่าปี ฝรั่งเขาพยายามสื่อสารกับชาวบ้าน แต่ก็ไม่มีชาวบ้านคนไหนที่จะฟังรู้เรื่องว่าเขาต้องการอะไร ผมเองที่ไปยืนมุงดูกับเขาก็ไม่ได้ฟังรู้เรื่องอะไรมากมาย แต่ในประโยคที่เขาพูดมามากมายนั้นผมได้ยินและเข้าใจอยู่สองคำ คือคำว่า one night และ food ซึ่งผมก็เดาเอาว่าเขาขออาหารสักมื้อและขอนอนคืนหนึ่งแล้วเขาจะไป ผมก็ไปบอกชาวบ้านที่มาดู และฝรั่งก็ต้องการอย่างนั้นจริง ๆ พวกชาวบ้านก็ช่วยกันหาข้าว หาอะไรให้เขา

ผมยังจำคำที่ชาวบ้านพูดมาว่า “ไอ้หนูมึงนี่หัดรู้ภาษาฝรั่งตั้งแต่อยู่ในท้องหรืออย่างไร” เมื่อได้ยินแบบนี้ผมก็รู้สึกชื่นใจประสาเด็กที่ได้รับความชื่นชมจากผู้ใหญ่ เหตุการณ์นี้เป็นแรงกระตุ้นอย่างหนึ่งที่ทำให้ผมมีความอยาก และความชอบในการร่ำเรียนภาษาต่างประเทศ คล้ายกับว่าผมได้ค้นพบเสน่ห์บางอย่างของการเป็นคนที่มีความสามารถด้านภาษาเหนือกว่าคนอื่น ในทางหนึ่งมันก็เป็นเครื่องมือที่ช่วยให้การมองโลกของเรากว้างขึ้น แต่สิ่งที่ทำให้เหตุการณ์นี้มีความสำคัญมากก็คือ มันสร้างแรงกระตุ้นที่ทำให้ผมอยากมากกรุงเทพฯ อยากไปเมืองนอกและอยากไปทุกที่ทางที่ผมไปได้

ประสบการณ์ต่างประเทศครั้งแรก

เมื่อผมเรียนจบชั้นมัธยมที่ ๖ ในตอนนั้นมัน รู้สึกว่าจะใกล้สงครามจากญี่ปุ่น เพราะว่าสงครามในยุโรปมันเกิดแล้ว ช้างบ้านเราอินโดนีเซียก็อยู่ภายใต้อิทธิพลของฮอลันดา ที่สงขลามิเรือจากอินโดนีเซียเข้ามาเทียบท่าขนส่งสินค้าอยู่เสมอ ส่วนใหญ่จะเป็นเรือมาซื้อข้าว ตอนนั้นผมก็มักไปเที่ยวเล่นอยู่ชายทะเล พอไปใกล้ท่าเรือ เขาก็ชวนผมว่าไปทำงานบนเรือไหม ไปเที่ยวอินโดนีเซียไปเที่ยวสุราบายา

ใจผมมันอยากไปไหนต่อไหนอยู่แล้ว อยากลองเสี่ยง เขายื่นข้อเสนอที่จะให้ค่าจ้าง ๔ บาทต่อ ๑ อาทิตย์ ให้ลงเรือไป ผมก็ตกลงไปกับเขา โดยที่พ่อแม่ไม่รู้ ใคร ๆ ก็ไม่รู้ ผมก็หายไปเลย การเดินทางขาไปก็ประมาณเกือบเดือน กว่าจะกลับมาถึงสงขลาก็ประมาณเกือบ ๑ เดือน ไปอยู่บนเรือเขาก็ใช้ให้ตักน้ำ ล้างห้องเรือ ล้างเพดาน ในเรือบรรทุกข้าวไปเต็มลำ เดือนหนึ่งผ่านไปเรือก็ไปเทียบท่าที่สุราษฎร์ และผมอยู่ที่นั่นประมาณ ๒-๓ อาทิตย์ ขากลับบ้านด้วยความที่ยังเด็กอายุราว ๑๓ ปี ก็ไม่รู้จะซื้ออะไร ก็ซื้อลิงตัวหนึ่ง ไล้ลิงตัวนั้นมันก็แปลก ผมเห็นมันฉลาดดี มันเป็นลิงแสม แต่แทนที่หัวมันจะแหลม หัวมันกลับกลม ๆ ขนสั้นเลียนคล้าย ๆ กับ หวีแสด ผมเห็นก็ชอบมัน ก็ซื้อมาเลี้ยง

การไปที่นั่นที่มีความหมายสำหรับผมมาก ๓๐ ปีให้หลัง ผมกลับไปที่นี่อีกครั้งหนึ่งในฐานะเอกอัครราชทูตประจำอินโดนีเซีย สิ่งเหล่านี้อาจไม่ได้เป็นเรื่องบังเอิญก็ได้

ตั้งแต่กลับจากอินโดนีเซียมาผมก็อยากทำงานหาเงิน เพื่อจะมากองทุน ผมจึงทำการค้าขายอยู่พักหนึ่ง การค้าขายที่ว่าคือการซื้อพลูจากอำเภอรัตภูมิมาขายเอากำไร ขายไปสัก ๓ เดือนก็เริ่มมีกำไร ผมเก็บเงินได้สักประมาณเกือบ ๒๐๐ บาท ซึ่งถือว่าเยอะสำหรับสมัยนั้น

วันหนึ่งพลูที่ซื้อมาจากบางกล่ำโดนขโมย ผมเอาใส่เชิงแล้วขึ้นรถลอรี่ (Lorry) ซึ่งมีลักษณะกึ่งรถสองแถว กึ่งรถบรรทุก ใช้ชนทั้งคนทั้งของ ทำให้ผมขาดทุนเยอะ และตกใจกับความแค้นในใจ ผมก็รู้สึกที่จิตใจผมเริ่มซัดจะไปในทางความรุนแรงก็เลยเลิก เบนเข็มมุ่งหน้าเข้ามากรุงเทพฯ เงินก็หมด เพราะไอ้ที่เก็บ ๆ ไว้ก็นำไปทำโน่นทำนี่บ้าง และพลูที่หายไปมันก็ทำให้ขาดทุนเป็นโขยงเหมือนกัน

ผมเข้ามากรุงเทพฯ ก็มีเงินมาเล็กน้อยแค่ ๖, ๗ บาทเท่านั้น คิดแต่ว่าจะมาเลี้ยงเอาข้างหน้า พอมาถึงกรุงเทพฯ ก็อาศัยความช่วยเหลือจากคนรู้จักของคุณแม่ฝากให้อยู่วัด และด้วยความอยากไปเมืองนอกที่มากระตุนอยู่ตลอดเวลา ทำให้ผมเลือกเรียนที่โรงเรียนอาชีวะซึ่งอยู่ตรงข้ามวัดจักรวรรดิ ชื่อโรงเรียนบพิตรพิมุข ที่นั่นสอนภาษาต่างประเทศ ทั้งภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน จีน และภาษาญี่ปุ่น

ผมเลือกเรียนภาษาเยอรมัน เพราะตอนนั้นสถานทูตเยอรมันให้ทุนเพื่อจะไปเรียนต่อที่เมืองนอกได้ปีละคน และคนนั้นก็คือคนที่เรียนให้ได้ที่หนึ่ง

แรงบันดาลใจในการมูมานะเล่าเรียนของผมมาจากเพื่อนรุ่นพี่ ๆ ที่ไปเรียนเมืองนอกมาแล้ว อย่างคุณอุปติศร์ ปาจารย์งูร (ซึ่งเป็นรัฐมนตรีต่างประเทศต่อมา) ศักดิ์ชัย บำรุงพงศ์ (เสนีย์ เสาวพงศ์ นักการทูตและนักเขียน) ซึ่งมีอิทธิพลเหนือชีวิตผมเยอะเหมือนกัน แม้ตอนนั้นจะยังไม่รู้จักเขาแต่รู้ว่าเขาได้ทุนไปก่อนหน้าผม

ในแผนกภาษาเยอรมันมีนักเรียน ๑๒ คน ผมมาจากต่างจังหวัดแต่ผมมุ่งมั่นมากที่อยากจะไปเมืองนอก สอบเทอมแรกผมก็ได้ที่หนึ่ง เทอมที่สองเราก็ได้ที่หนึ่ง ตอนนั้นมีสามเทอม เหลืออีกเทอมหนึ่ง ใกล้จะเปิดเทอม Professor ชื่อ Kreisler Hampe ที่สอนภาษาเยอรมันก็บอกว่าคงไปไม่ได้แล้ว เพราะว่าคุณศักดิ์ชัยไปติดอยู่ที่แมนจูเรีย เพราะมีสงครามโลกครั้งที่สอง ญี่ปุ่นเข้ายึด แมนจูเรีย ทางด้านเบอร์ลินก็กำลังใกล้จะแตกแล้ว ถูกบอมบ์ทั้งวันทั้งคืน

เขาก็เอาคุณศักดิ์ชัยมาที่ญี่ปุ่น และจากญี่ปุ่น ศักดิ์ชัยก็เริ่มเขียนหนังสือ เป็นนักเขียนขึ้นมา เล่มแรกผมเข้าใจว่า “ไม่มีข่าวจากโตเกียว” อันที่สอง “ชัยชนะของผู้แพ้” และอันที่สามที่มันติดใจกว่าทุกอัน มีพาดหัวประโยคหนึ่งซึ่งผมจำได้จนเดี๋ยวนี้ อาจจะไม่ตรง ๑๐๐% เขาเขียนว่า “เมืองไทยไม่ได้มีแต่ผีเสื้อและดอกบัวแต่มีปลิง งูเห่า และเหี้ยด้วย” ซึ่งได้อารมณ์มาก ผมก็จำได้ เพราะมันคมจริง ๆ แต่ที่นี้เขาไปติดอยู่ที่นั่น Professor ก็มาบอกผมว่าไปเยอรมันไม่ได้นะ เพราะว่าเบอร์ลินกำลังถูก Bomb Bomb แบบปูพรม ผมก็เลยต้องออกจากบพิตรพิมุข ไปหาที่เรียนใหม่

เข้าเตรียมขบวนการศาสตร์

สมัยนั้น การสอบเข้าโรงเรียนนายร้อยและโรงเรียนนายเรือได้ ถือเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของคนหนุ่มที่จะได้แต่งเครื่องแบบสวย ๆ ของเขา แต่นั่นหมายถึงคุณต้องแข็งแรงและเก่งวิชาคณิตศาสตร์ ผมพิจารณาตัวเองแล้วเห็นว่า ร่างกายไม่ค่อยแข็งแรง แดงวิชาคณิตศาสตร์ก็ไม่ใช่วิชาที่ถนัด จึงไม่ได้ไปสมัคร

ผมตัดสินใจมาสมัครเข้าโรงเรียนเตรียมของธรรมชาติ เพราะที่อื่นนี้เข้าลำบาก ส่วนธรรมชาติก็คล้าย ๆ กับเป็นตลาดวิชา สอบก็ไม่ต้องสอบเข้ามา และเรียนก็เสียเงินไม่มาก ที่สำคัญคือเรียนไปทำงานไปได้

โดยสรุปก็คือ ผมเข้ามาเข้าธรรมชาติ โดยที่ไม่รู้ว่าจริง ๆ แล้วธรรมชาติสอนอะไร พอเข้ามาก็มาเข้าเตรียมปริญญา โดยที่ในขณะที่เรียนผมขาดแคลนในหลาย ๆ อย่าง ผมต้องทำงานไปด้วยหลังเลิกเรียน

ตอนนั้นมันมีแข่ง ๒ ชนิด ซึ่งผู้หญิงใช้ผ้าหน้า ซึ่งได้แก่ แข่งฝุ่นมะนาวกับแข่งบาหยัน ผมทำที่โรงงานแข่งบาหยันอยู่แถว ๆ บางลำภู มีหน้าที่ตักแป้งสีชมพูใส่ถุง กว่าจะเลิกก็เกือบสี่ทุ่ม หัวขาวไปหมด เสร็จจากงานก็ไปสระผมแล้วกินข้าวต้มกลางคืน พอรุ่งเช้าก็มาเรียน

สมัยเรียนเตรียมฯ ผมไม่ค่อยได้ทานข้าวกลางวัน เพราะว่าเราไม่มีเงิน ราคามันไม่เท่าไรหรอกแต่เราไม่มี เวลาพักเที่ยงคนอื่นเขาออกมาซื้ออะไร ๆ กินกัน เราก็นั่งในห้อง เมื่อไม่รู้จะทำอะไรก็เอาหนังสือมาพลิก ๆ ดู ๆ เพื่อนมันก็เห็นว่าผมขยัน ที่นี้พลิกไปพลิกมา

ความจริงสมาธิไม่ค่อยมีเพราะหิว แต่นานๆ เข้ามันก็เคย และเราดูหนังสือทุกวัน ทุกวัน เหมือนกับ คนนั่งริมหน้าต่างตอนฝนตก พอโดนละอองฝนนานเข้ามันก็เบียดเข้าข้าง ความสำเร็จในการเรียน มันก็ได้มาบ้างจากสิ่งเหล่านี้ เป็นฟลุค Experience แต่มันเริ่มจากความขาดแคลนของเรา

บางวันมีเพื่อนชวนกินและเลี้ยงอาหาร อย่างน้ำเต้าหู้ หรือเย็นตาโฟนี่ถือเป็นของ ฟุ่มเฟือยนะสมัยผม สำหรับคนไม่มีเงิน เพราะเราอยู่บ้านเรากินแต่ข้าวเย็น มันก็เกรงใจ เมื่อเขาเลี้ยงบ่อยเข้า ผมอายเขา เพราะผมไม่มีโอกาสที่จะเลี้ยงเขาเลย

เรื่องเรียนเรา (เด็กต่างจังหวัด) เสียเปรียบเขามาก โดยเฉพาะวิชาภาษาต่างประเทศก็มี พวกอัสสัมชัญ เซนต์คาเบรียล หรืออะไรอย่างนี้มาเข้าเยอะ แต่เราก็อาศัยความมานะและอาจจะมีความขยันอยู่บ้างเพราะเล็ก ๆ เราก็พูดสอง สามภาษาอยู่แล้ว ที่ว่าสามภาษาก็คืออย่างนี้ ที่ว่าสามภาษาก็คือ ภาษาปักษ์ใต้ ภาษายาวีจากเพื่อน ๆ และภาษากรุงเทพฯ

พอเข้าโรงเรียนเตรียมของธรรมศาสตร์ ชื่อมันก็บอกอยู่ว่า เตรียมวิชาธรรมศาสตร์ และการเมือง มันฟังมาแล้วว่าเป็นเรื่องของบ้านเมือง บ้านเมืองต้องมีกฎเกณฑ์ และศีลธรรม นอกจากนั้นเรายังต้องเรียนให้กว้าง กระทั่งโบราณคดีก็ได้เรียน

วิชาที่ผมสนใจในทันทีคือวิชาภาษาต่างประเทศ ทั้งอังกฤษ ฝรั่งเศส ซึ่งใช้ครูที่มีความเชี่ยวชาญภาษานั้น ๆ เป็นอย่างดี แล้วก็วิชาประวัติศาสตร์สากล และวิชาปรัชญาซึ่งผมคิดว่าอันนี้เป็นอีกส่วนหนึ่งที่ธรรมศาสตร์ให้ผม วิชาปรัชญามันฟังลึกอย่างกับหิน มันเป็นส่วนหนึ่งของความรู้เกี่ยวกับความคิดของมนุษย์ พอเรียนวิชานี้ มันเป็นการเปลี่ยนวิถีคิดชนิดหนึ่ง มันสอนให้เราตั้งคำถามกับตัวเองและความพยายามที่จะอธิบาย

อีกวิชาที่น่าสนใจมากคือ วิชาภาษาบาลี ซึ่งทำให้เราเข้าใจภาษาไทยแตกต่างกว่าเดิมตอนที่เรียนอยู่ อาจารย์พูดว่า “เอ็ง สมายัง พรามโณ” แล้วให้เพื่อนผมมันแปล มันก็แปลว่า สมัยหนึ่งยังมีพรามณ์คนหนึ่ง อาจารย์พูดต่อว่า “นาโม สุขุโข” มันก็แปลว่ามีชื่อว่าสุขุโข มหาอัปรีโย มันต่อเอง เลยโดนอาจารย์ด่ากลางห้องเป็นที่สนุกสนาน

ตอนนั้นผมคิดไม่ออกหรอกว่าจะเอาความรู้ทางภาษาที่ได้จากโรงเรียนเตรียมฯไปทำอะไร แต่พอผมอายุมากขึ้น และได้ผ่านงานต่าง ๆ ก็ได้เห็นว่า สิ่งที่ผมเรียนจากโรงเรียนเตรียมฯ เป็นตัวสร้างชีวิตผมมาจริง ๆ และเมื่อผมลองมองย้อนหลังไปค้นหาว่า อะไรกันที่มันมีอิทธิพลในชีวิตผมที่สุด สิ่งนั้นก็คือภาษา มันสั่งสมมาโดยที่เราไม่รู้ตัว

ยิ่งได้เรียนก็ยิ่งได้รู้ว่าภาษาเป็นเรื่องสำคัญ ไม่ว่าต่อไปเราจะทำอะไร ทุกอาชีพต้องการสื่อสาร เราต้องใช้ภาษาที่สื่อความหมายและให้อารมณ์ตามที่เรากำลังต้องการได้ โดยในการสื่อสารนั้น อาจสื่อออกไปด้วยภาษาเขียน ภาษาพูด หรือภาษากาย ด้วยสายตา ด้วยน้ำเสียง ด้วยอะไรเหล่านี้

“เลื่อนชั้น”

ตอนนั้นเวลาสอบแต่ละทีมันจะมีการเลื่อนห้องกันตามคะแนนที่สอบได้ การสอบนี่มีทุก ๖ เดือน แล้วก็จัดตามลำดับ ถ้าเป็นที่ ๑ หัวหน้าห้อง และที่ ๒ เป็นรองหัวหน้าและนั่งข้างหน้าสุดตามลำดับคะแนน แต่ตอนนั้นเราก็เป็นเพื่อนมันสนิทกันไม่ได้นี่อะไร มันไม่เชิงกระตุ้นให้เราอยากเรียนให้ดีขึ้น แต่มันทำให้เรารู้ว่าตอนนี้เราอยู่ตรงไหนเมื่อเทียบกับคนอื่น

อย่างผมเขาไม่เรียกว่าขยันหรือว่าอะไรหรอก คือตอนนั้นผมน่าจะอ่อนกว่าเขาในพื้นที่ความรู้ เราเรียนต่างจังหวัดจะสู้เด็กกรุงเทพฯ ไม่ค่อยได้ ความต้อยกว่าเหล่านี้มันอาจจะกระตุ้นนิดหน่อยว่าทำให้เราต้องพยายามมากขึ้น แต่แรงกระตุ้นเหล่านี้มันส่งผลมาจนถึงช่วงการทำงานราชการของผมเลยทีเดียว

ในช่วงนั้นผมได้เข้าทำงานในกรมประชาสัมพันธ์ ซึ่งสมัยนั้นมีชื่อว่า กรมโฆษณาการ มีสำนักงานอยู่ตรงหน้าโรงแรมรัตนโกสินทร์

ผมเข้าไปทำงานที่นั่นได้เพราะวิชาหนึ่งซึ่งที่เตรียมธรรมศาสตร์สอนและคนก็ไม่ค่อยสนใจเท่าไร วิชานั้นก็คือวิชาตัวเลข ซึ่งมันคล้าย ๆ กับความสามารถในการใช้คอมพิวเตอร์สมัยนี้ แต่สมัยนั้นมันไม่มีคอมพิวเตอร์ เทปมันก็ยังไม่ มีแต่ใครพิมพ์ดีดหรือจดชวเลขได้ก็จะมีประโยชน์มาก และคนที่ต้องการใช้งานเราก็คือคนที่ทำหน้าที่การงานระดับสำคัญ คือสำคัญระดับที่พูดแล้วต้องให้คนจด เช่น รายงานการประชุม หรือคำสั่งต่าง ๆ

ความรู้วิชาตัวเลขที่ได้จากเตรียมทำให้ผมได้มีโอกาสที่ใกล้ชิดกับบุคคลระดับสูงมาก เช่นว่าผมเข้าทำงาน ผมก็ได้เป็นหน้าห้อง เป็นคนจด lecture อาจารย์ไพโรจน์ ชัยนาม ที่ท่านเป็นอธิบดี ผมนั่งหน้าห้องให้ท่านไว้เรียกใช้ คือพอจบเตรียมฯ อายุก็เข้าทำงานได้พอดี ๑๘ ปี

การอยู่ใกล้ผู้หลักผู้ใหญ่ระดับนี้ก็มันเหมือนอยู่ใกล้น้ำเต๋มถึง ถ้าวันไหนมันล้นออกมา ก็ต้องมีหกเราดราม่า เย็น ๆ อาจารย์ไพโรจน์ท่านจะเอาหนังสือมาเรียงๆ เท่าที่ผมเห็นตอนนั้นมีภาษาฝรั่งเศสบ้าง ภาษาอังกฤษบ้าง ภาษาไทยบ้าง ท่านแบะกางแบไว้ แล้วท่านก็เดินไปเดินมาปากท่านก็พูดที่สิ่งที่ท่านจะเขียนเป็นกฎหมายรัฐธรรมนูญ ผมก็เป็นคนจด และผมเป็นคนพิมพ์อีกเราก็ได้ความรู้ไปด้วยในขณะนั้น

เมื่อพิมพ์ต้นฉบับให้ท่านเสร็จผมต้องมาส่งต้นฉบับที่โรงพิมพ์ของมหาวิทยาลัยที่ท่าพระจันทร์ซึ่งอยู่ตรงใกล้ ๆ คณะรัฐศาสตร์เก่า และผมก็มีหน้าที่ต้องมาตรวจปฏิรูปอีกรอบ ตกเวลาสอบก็เหมือนไม่ต้องอ่านหนังสือเพราะผมคือคนฟัง จด พิมพ์ และตรวจปฏิรูปหนังสือที่ทุกคนต้องอ่านสอบอยู่แล้ว

ตอนที่ผมไปรับราชการที่กระทรวงต่างประเทศใหม่ ๆ ประมาณสองปีต่อมาก็มีเหตุการณ์คล้ายกันอีก ตอนนั้นคุณพ่อของคุณกันตธีร์ ศุภมงคล เป็นอธิบดีกรมการเมือง (ซึ่งตอนหลังผมก็ได้

มาเป็นอธิบดีกรมนี้) ก็เรียกผมไปจดแบบเดียวกันนี้ ตกลงวิชากฎหมายระหว่างประเทศที่ท่านสอน เวลาสอบผมไม่ต้องทำอะไรเลย เพราะมันผ่านหู ผ่านมือ และผ่านตามาหลายเที่ยวและทุกตัวอักษร เพราะฉะนั้น ตอนที่มาสอบแข่งขันเพื่อที่จะไปเมืองนอก ทุน ก.พ. สิ่งเหล่านี้ผมแทบจะไม่ต้องดูเลย เพราะตำราที่คนอื่นเขาอ่านมาสอบกันนั้นเราทำออกมาทุกตัว

เห็นใหม่ว่า จากขวเลข ซึ่งเป็นวิชาที่ดูเหมือนไม่ได้เรื่องกลายเป็นประโยชน์อย่างคาดไม่ถึง เพราะฉะนั้นสิ่งที่เรียนจากเตรียมธรรมศาสตร์นั้นเป็นสิ่งที่ช่วยเราโดยไม่รู้ตัว

อีกวิชาหนึ่งที่คิดว่ามีประโยชน์มากคือ วิชาประวัติศาสตร์สากล เพราะเราได้เรียนเรื่องการปฏิวัติต่าง ๆ ในฝรั่งเศส อังกฤษ และอเมริกา ได้รู้ถึงวิวัฒนาการของความคิดเกี่ยวกับเรื่องบ้านเมือง ในวิชาภาษาอังกฤษ อาจารย์ของเราที่ชั้นดีทั้งนั้น คุณอาจจะเคยได้ยิน ท่านถนัด คอมันตร์ และอีกหลายท่าน

สิ่งที่เขาสอนที่เตรียมฯ มีทั้งเรื่องที่เป็นอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ครูทั้งหลายสอนให้เราทราบว่าเราควรเดินไปทางไหน เรามีอดีต มีที่มาอย่างไร ทำให้เราได้เห็นแล้วว่าคนรุ่นเก่าเขาทำความผิดพลาดอะไรบ้าง เราจะเดินไปข้างหน้าเราควรจะไปทางไหน เราต้องมีความสามารถที่จะคิด วิพากษ์ วิจารณ์ ด้วยตัวเราเอง

ผมคิดว่าสิ่งที่เตรียมฯ ให้เรามาเป็นเครื่องมือก็คือภาษาที่เขาสอนทั้งภาษาไทย ภาษาบาลี ทั้งเรื่องเกี่ยวกับความเป็นไทย และเขาสอนโลกที่กว้างขวางออกไป ภาษาต่างประเทศ ให้พื้นฐานต้น ๆ มีทั้งในเรื่องของหลักวิชาที่จะเตรียมเดินไปข้างหน้า เป็นเครื่องมือสำหรับที่เราจะไปเลือกว่า จะเรียนกฎหมาย จะเรียนบัญชี จะเรียนเศรษฐศาสตร์ จะเรียนอะไร สิ่งเหล่านี้เป็นพื้นฐานทั้งนั้น เป็นพื้นฐานที่ทำให้เราเรียนรู้ มีทั้งหลักวิชา มีทั้งทางปฏิบัติ

ส่วนผู้ประสานงานการตอนนั้นผมยังไม่ได้สัมผัสเป็นส่วนตัว แต่ว่าเวลาถึงเปิดเทอม ผมจำได้ว่ามีการประชุม ไม่ทราบเฉพาะนักเรียนเตรียมหรืออย่างไร ท่านมาเป็นประธานในพิธี ก็เห็นครั้งแรกในตอนนั้นเอง

ตอนนั้นผมก็ไม่รู้หรือว่าผู้ประสานงานหมายถึงอะไร เป็นอะไร แต่รู้สึกว่าเป็นหัวหน้าใหญ่สุด ผมไม่รู้ด้วยซ้ำไปว่าตอนที่เรียน ท่านเป็นคนสร้างมหาวิทยาลัยขึ้นมา เพิ่งมารู้เอาทีหลัง เมื่อเราได้อ่านหนังสือ ได้รู้จากแหล่งต่าง ๆ บอกเล่าบ้าง มันเพิ่มความประทับใจในลักษณะที่ว่า อายุท่านตอนนั้นเข้าใจคงประมาณ ๓๐ กว่า หรือ ๔๐ ประมาณนั้น

คนอายุเท่านั้น มีแนวคิดลึกซึ้ง ผ่านงานการเมืองชนิดเอาชีวิตเป็นเดิมพัน เป็นผู้เปลี่ยนแปลงการปกครอง เป็นนายกษ เป็นรัฐมนตรีคลัง แก้ปัญหาเศรษฐกิจของบ้านเมืองในตอนนั้น ตั้งธนาคารชาติ เป็นรัฐมนตรีศึกษา ตั้งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เป็นตลาดวิชา เมื่อไปอยู่กระทรวง

มหาไทยก็ได้แบ่งราชการเป็นส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่น เมื่อไปอยู่กระทรวงการต่างประเทศ ก็ได้แก่นิสิตสัญญาที่ไม่เสมอภาคแทบทั้งหมด เมื่อไปอยู่กระทรวงยุติธรรมก็ได้แก่ระบบกฎหมายเป็นกฎหมายแพ่งพาณิชย์ที่ใช้ในปัจจุบัน

ผมคิดว่าท่านเป็นคนหนุ่มที่น่าชื่นชมมาก ซึ่งตอนหลัง ๆ ผมก็ไม่เข้าใจว่าทำไมคนถึงได้มานิยมคนแก่ ต้องแก่ถึงจะทำงานได้ อย่างเขาเรียกนายกว่า เด็กมาร์ค เด็กต๋อ เขาก็ไม่ได้เด็กเท่าไร อายุก็ ๔๔ แล้ว

นอกจากบรรดาครูอาจารย์ในโรงเรียน พวกเจ้าหน้าที่ของโรงเรียนเตรียมฯ ที่ไม่ใช่อาจารย์ก็ให้ความเอ็นดูพวกเราดี แล้วก็ยังมีอาจารย์ที่เลี้ยงด้วย คือเขาเอาคนที่จบใหม่ ๆ ที่เก่งในด้านต่าง ๆ มาสอนเรา และมาคุมห้องด้วย ตอนนั้นพวกนักเรียนเตรียมอย่างผมและเพื่อน ๆ ก็อายุประมาณสัก ๑๔ ถึง ๑๖ ปี มันเริ่มช้า เริ่มทะเลาะก็ต้องมีพี่เลี้ยงมาคอยคุม เราก็รู้สึกว่าเขาเป็นคนรุ่นไม่ห่างจากเรามากน่าจะเข้าใจเราได้มากกว่า เมื่อเราเห็นว่าเขาเรียนจบแล้วและเป็นคนเก่ง มันทำให้เราเกรงใจ เลื่อมใส และที่สำคัญคือทำให้เชื่อมั่นว่าเราก็คงไปยืนในจุดนั้นได้

สิ่งที่มีอิทธิพลต่อเรามากก็คือครูในโรงเรียนเตรียมฯ นั้นเอง เพราะครูส่วนใหญ่ที่นั่นโรงเรียนเขาคัดมาแล้ว ทุกคนเป็นคนดีและเป็นคนเก่ง ซึ่งสร้างความศรัทธา ความเลื่อมใสให้ได้ทันทีว่าครูเราสวย ครูเราเก่ง สวยด้วยเก่งด้วย ตอนนั้นเรายังไม่นิยมมวย ตอนนั้นต้องบวกรวยด้วยถึงจะแท้จริง

ส่วนอิทธิพลจากผู้ปกครองนั้นพอมาเข้ากรุงเทพฯ แล้วผมก็ไม่มีผู้ปกครองโดยตรง ส่วนผู้ปกครองในทางกฎหมายนั้นไม่มีอิทธิพลกับผมเท่าไร เพราะผมมาห่างพ่อแม่มาตั้งแต่อายุ ๗ ขวบ ต้องปกครองตัวเอง ต้องมีความรับผิดชอบตัวเองเพื่อเอาตัวให้รอด เพื่อให้ได้รับความปลอดภัย เพื่อให้ได้รับการยอมรับจากการเรียน ต้องคิดเองได้เพื่อทำในสิ่งที่เราอยากจะทำ ต้องมีอุดมการณ์ เราเข้ามาในโรงเรียนเตรียมฯ เห็นพวกครูเรารู้แต่ว่าเขาก้าวหน้ากว่าเรา และก็รู้มากกว่าเรา ให้อะไรเราได้มากกว่าที่เราเคยได้ รู้สึกว่าผิดไปจากครูธรรมดาที่เราเคยเจอที่ต้องการกำกับให้อยู่ในระเบียบวินัยทำเดียว

ตอนหลังถึงได้มาสนิทกับบรรดาครู ๆ มากขึ้น เพราะว่าตอนที่เรียนครูก็คือครู เราก็มีความเคารพ มีระยะห่าง แต่พอเราจบไปได้ดิบได้ดีเขาก็มีความภูมิใจในความสำเร็จของเราว่า ไอ้เนี่ยออกไปทำงานแล้วมันไปได้ดี เหมือนท่านได้ปลุกต้นไม้สักต้นหนึ่ง เมื่อเห็นมันงอกงามท่านก็ดีใจไปกับเราด้วย

ประกาศสงครามกับภาษา

ผมเชื่อว่าที่เราชาว ต.ม.ธ.ก. มีทุกวันนี้ได้รากฐานที่ ต.ม.ธ.ก. เขาให้เรา เรากอบโกยไปได้บ้างไม่ได้บ้าง แต่ก็ทำให้เราคิดอย่างมีระบบ ระเบียบ ผมปักใจเชื่อว่า สิ่งที่ทำให้ผมมีทุกนี้ได้ก็คือความรู้ทางภาษา

สมัยหลัง ๆ มานี้เด็กบางคนอาจจะได้รับอิทธิพลทางความคิดจากนักคิด นักเขียนผ่านหนังสือ แต่สมัยผมมันยังไม่มียังไม่มีหนังสือให้อ่านอะไรมากมาย อีกอย่างมันติดสงคราม เลยไม่มีหนังสืออะไรให้อ่านเท่าไร ไอ้ผมมันอยากไปเมืองนอก เป็นความอยากที่ฝังในใจเสมอ ผมก็เลยไปขอหนังสือภาษาฝรั่งจากสถานทูตที่เปิดอยู่มาอ่านฝึกภาษา

สมัยนั้นสถานทูตเยอรมัน สถานทูตอเมริกา และสถานทูตอังกฤษ เขาจะมีเอกสารที่แปลสองภาษา ในหนึ่งหน้าจะขีดเส้นตรงกลาง อีกซีกหนึ่งเป็นภาษาอังกฤษ ซีกหนึ่งเป็นภาษาไทย ในเอกสารเหล่านี้จะมีทั้ง ข่าว ข้อความประชาสัมพันธ์ และโฆษณาเกี่ยวกับประเทศของเขา ผมไม่มีเงินซื้อหนังสืออื่นจึงต้องเริ่มจากจุดนี้ เป็นอันว่าได้อ่านหนังสือตลอดช่วงสงคราม

พอสงครามเริ่มเลิกตัวเลือกทางการอ่านก็เริ่มเปิดกว้างมากขึ้น อย่างแรกเลยไทยเราได้รับความช่วยเหลือของอเมริกันอันหนึ่งคือห้องสมุดของยูซีเอส มีหนังสือใหม่ ๆ ที่ทันสมัยเข้ามาให้ได้ผ่านตา ธรรมชาติเองก็เริ่มสถาปนาห้องสมุดซึ่งเมื่อก่อนนี้อยู่ชั้นสองของตึกโดมปีกซ้าย (ฝั่งประตูท่าพระจันทร์)

พูดถึงห้องสมุดธรรมชาติ ผมมีเรื่องฝังใจเกี่ยวกับเรื่องห้องสมุดธรรมชาติอยู่เรื่องหนึ่ง คือ ตอนนั้นผมผ่านงานการเป็นเสมียนอริบติกรมการเมืองในกระทรวงต่างประเทศ ทำให้คุ้นเคยกับข้อกฎหมายระหว่างประเทศเป็นอย่างดี ระหว่างที่ทำงานกับท่านอริบตี ท่านได้ปรารภถึงหนังสือกฎหมายระหว่างประเทศของ Oppenheim ซึ่งเป็นหนังสือที่มีชื่อเสียงมากเล่มหนึ่ง ผมก็อยากหามาอ่าน แต่ตอนนั้นติดสงครามไม่รู้จะไปหาที่ไหน พอสงครามสงบ ธรรมชาติเพิ่งปรับปรุงห้องสมุดเสร็จ ผมก็ไปยืมหนังสือเล่มที่ว่ามาอ่าน ทีนี้ผมก็นิสัยไม่ค่อยดี อ่านหนังสือไปก็เอาดินสอด่ขีดเข้าไป ตอนที่เอากลับไปคืน บรรณารักษ์แถวๆเอาเสียไม่มี บอกว่า “เนี่ยอ่านออกหรือเปล่าก็ไม่รู้ ทำเสียหมดเลย หนังสือมีอยู่เล่มเดียวต้องสั่งเข้ามา” แล้วก็สั่งปรับผม ๓๐ บาท ในขณะที่เงินเดือนผมตอนนั้นแค่ ๓๖ บาทเท่านั้น แต่เสียเงินนี้ไม่เท่าเจ็บใจ

การอ่านตำราภาษาต่างประเทศเป็นประจำนี้ช่วยผมได้มากในเรื่องการเตรียมตัวสอบชิงทุนไปต่างประเทศ คือผมซุ่มซุ่มมามาก อ่านมาล่วงหน้าโดยไม่ได้ตั้งใจบ้างตั้งใจบ้าง บวกกับความมุ่งมั่นตั้งใจอยากไปรู้จักโลกข้างนอก ที่สำคัญคือคนอื่นเขายังไม่ทันเตรียมตัว คล้าย ๆ มวยไม่ได้ซ้อมเวลามาสอบแข่งกันจึงสู้ได้

แม้แต่ตอนที่สอบเข้ากระทรวงต่างประเทศ ผมต้องเตรียมตัวเต็มที่เมื่อรู้ว่าต้องเขียนเรียงความภาษาอังกฤษ ผมจึงไปเลือกเอาหนังสือบทความที่เขียนเกี่ยวกับเมืองไทยมาเรื่องหนึ่ง และบทความทั่วไปเรื่องหนึ่ง นอกจากนั้นก็เอาสนธิสัญญาของสมัยนั้นที่มีคำแปลมาท่อง ๆ ไว้ด้วย ซึ่งนับเป็นโชคของผมเพราะข้อสอบให้แปลสนธิสัญญาจากไทยเป็นอังกฤษ ผมที่เตรียมตัวท่องมาตรงข้อสอบพอดีจึงสามารถแปลถ้อยคำสำคัญ อย่างเช่น อัครภาคี ผู้ทำสนธิสัญญา (The High Contracting Parties) ได้อย่างถูกต้อง

ส่วนการเขียนเรียงความภาษาอังกฤษ ผมก็จำประโยคขึ้นต้นและลงท้ายหลัก ๆ เอาไว้แล้ว เช่น It's well known that... แล้วลงท้ายว่า in conclusion... ซึ่งท่องไว้แล้วได้ใช้เสมอ ไม่ว่าจะให้เขียนเรื่องอะไร ผมก็เปลี่ยนเนื้อหาแต่ใช้ลีลาที่จำมา พอผลสอบประกาศออกมาผมก็ได้ที่ ๑ อธิบดีกรมสนธิสัญญาและกฎหมาย ดร.กนิธี ศุภมงคลจึงเรียกตัวไปใช้งาน

แต่การท่องจำแต่พอใช้สอบได้เพียงถ่ายเดียวก็เล่นงานผมเข้าบ้างเหมือนกัน สามวันหลังจากที่สอบเข้ากระทรวงได้ ผมได้ทำงานคล้าย ๆ กับเลขาท่านอธิบดี วันนั้นท่านเข้าประชุมกับสายการบิน (Koninklijke Luchtvaart Maatschappij ซึ่งเรียกกันแต่ตัวย่อว่า KLM) ระหว่างการเจรจาทุกครั้งที่เขาพูดจบ ดร.กนิธีจะหันมายิ้ม ๆ คล้ายกับจะส่งสัญญาณว่า ตรงนี้จัดไว้นะ สำคัญนะ จัดไว้แล้วใช่ไหม ท่านองนั้น

ตอนนั้นผมถึงกับเหงื่อตก ไม่ใช่เพราะใส่สูท แต่เพราะจัดไม่ได้เลยสักตัว 'ไม่รู้เรื่องเลยว้า' เขาพูดอะไรกัน หลังจากจบการประชุมผมต้องเข้าไปสารภาพกับคุณยวด เลิศฤทธิ์ หัวหน้ากองซึ่งเข้าประชุมด้วยว่าผมจับความไม่ได้เลย คุณยวดให้ความกรุณาต่อผมมาก ท่านอุทิศสหายย่อการประชุมให้ด้วยความเมตตา ผมถึงได้มีงานส่งไปให้ท่านอธิบดีในวันรุ่งขึ้น พอท่านอธิบดีเห็นผลงานท่านก็กล่าวชมว่า "ผมดูคุณไม่ผิด นึกแล้วว่า คุณต้องทำได้" ผมเรียนท่านอธิบดีไปว่า งานชิ้นนี้ได้ความช่วยเหลือจากหัวหน้ากอง ท่านกลับพูดว่า "คุณถ่อมตัว"

วันนั้นผมกลับบ้านไปนอนน้ำตาไหลเพราะอนาคตตัวเองที่ไม่เอาไหนและใช้ไม่ได้จริง ๆ ที่แล้ว ๆ มาผมอาศัยแต่การท่องจำถ่ายเดียว ความรู้ยังไม่เข้าขั้นใช้การได้ด้วยซ้ำ ตั้งแต่นั้นที่นั้นผมประกาศสงครามเต็มรูปแบบกับภาษาอังกฤษ ผมต้องรู้มันให้ดีพอ ให้ได้ ต้องศึกษาทุกวัน

ผมเข้าไปขอคำแนะนำจากเพื่อนข้าราชการที่สอบเข้ามาพร้อม ๆ กันคนหนึ่ง ซึ่งแม้จะสอบได้ที่ต่ำกว่าแต่เขารู้ภาษาอังกฤษดี เขาแนะนำให้ไปซื้อตำราสามเล่มคือ Oxford Dictionary สำหรับพกติดตัว สอง คือ Grammar ของ Nestfield ซึ่งว่ากันว่าเป็นหนังสือหลักภาษาอังกฤษที่ดีที่สุดในสมัยนั้น และอีกเล่มคือ English-Thai Dictionary ของส.เศรษฐบุตุร

ตอนนั้นผมได้เงินเดือนงวดแรกตกเบิก ๓ เดือน เป็นเงิน ๒๗๐ บาท ก็ตรงไปที่ร้านขายหนังสือกรุงเทพบรรณาคาร ใช้เงินไป ๑๕๐ บาทเพื่อส่งกำลังบำรุงให้พอที่จะเป็นอาวุธสู้กับ

ภาษาอังกฤษ สู้กับมันทุกวัน จากวันเป็นสัปดาห์ จากสัปดาห์เป็นเดือน เป็นปี จากปีเป็นทศวรรษ...
ขณะนี้คิดว่าพอใช้การได้

ในปี ๒๔๙๑ สำนักงานข้าราชการพลเรือน (ก.พ.) เปิดสอบทั่วประเทศเพื่อหาคนไปเรียนเมืองนอก เมื่อมีสอบให้ไปเรียนเมืองนอก สมัยนั้นเขาให้เลือกกว่า จะไปอังกฤษ อเมริกา หรือฝรั่งเศส ผมก็นั่งคิดว่าจะไปไหนดี สุดท้ายผมเลือกไปฝรั่งเศส เมื่อคณะกรรมการ ก.พ. ถามว่า “ทำไมเลือกไปฝรั่งเศส คุณรู้ภาษาฝรั่งเศสดีหรือ” ผมตอบว่า “ก็พอ ๆ กับภาษาอังกฤษแหละครับ” ผมไม่ได้โกหกนะเพราะผมไม่ได้เรื่องทั้งภาษาอังกฤษ ทั้งภาษาฝรั่งเศส แต่กรรมการพอใจนะเพราะเขาไม่ได้ถามต่อ สรุปว่าสอบผ่าน ก็ได้ไปเรียนต่อเมืองนอกสมใจอยาก

หนังสือประเภทอื่นที่อ่านตอนนั้นก็เป็นวกวรรณคดีที่เรียนในโรงเรียนเตรียมฯ ทั้งไตรภูมิพระร่วง ปฐมสมโพธิ และก๊อกลายต่อหลายเรื่อง บางเรื่องผมก็เอาไปแปลเป็นภาษาอังกฤษและฝรั่งเศส

เล่าถึงเรื่องการแปลแล้วทำให้นึกถึงเหตุการณ์ประทับใจในการทำงานอีกอย่างหนึ่ง สมัยนั้น ด้วยประโยชน์ของวิชาชาวเลซอกอีกเช่นเคย ท่านอาจารย์ไพโรจน์ ชัยนามแนะนำงานให้จนผมได้นั่งทำงานเป็นหน้าห้องให้จอมพลสฤษดิ์

มีอยู่วันหนึ่งท่านต้อนรับทูตอเมริกัน ชื่อมิสเตอร์ยั้ง (Kenneth T. Young) ท่านใช้นักเรียนเวสปอยด์มาเป็นล่ามให้ (เดี๋ยวนี้เป็นนายพลไปแล้ว) ส่วนผมเป็นคนจับบันทึกการสนทนา ตอนนั้นเราต้องการที่จะเอาทองซึ่งเราฝากไว้ที่ญี่ปุ่นคืนมาเป็นทุนสำรองของเรา อเมริกันเข้ามาหลังสงครามและยึดทองเหล่านั้นไว้ เจรจาเท่าไรอเมริกันไม่ปล่อย ทูตก็มาพบกับจอมพลสฤษดิ์

จอมพลสฤษดิ์ได้ให้ทูตพยายามเจรจาก็แล้ว ให้รัฐมนตรีเจรจาก็แล้ว อเมริกาก็ยังไม่ให้ทองคืนเสียที่ ท่านเลยขอพบเอง พอท่านทูตยังมานั่ง ก็เจรจากันไป มีอยู่ประโยคหนึ่ง จอมพลสฤษดิ์บอกว่า “นายยังเอ๊ย” นักเรียนเวสปอยด์แปลว่า “มิสเตอร์ยั้ง” จอมพลสฤษดิ์หันขวับแล้วถามว่า “เอ๊ย ทำไมมึงไม่แปล” ท่านทูตอย่างนั้นจริงๆ “เอ๊ยทำไมมึงไม่แปล” พอนายยังกลับไปท่านบอกว่า “ไอ้ที่กูบอกว่า เอ๊ย เนี่ย กูเตือนมัน นี่มึงเรียกมันเสียอย่างเคารพว่า คุณยัง มิสเตอร์ยั้ง มึงจบมาได้ยังไงวะ” เวสปอยด์งงเลย

ผู้นำแพชชัน

นอกเรื่องเสียนาน กลับไปที่โรงเรียนเตรียมฯดีกว่า สมัยนั้นนักเรียนเตรียมฯต้องฝึกยูวชนทหาร ก็ต้องนุ่งกางเกงขาสั้นกับเสื้อแขนยาว การฝึกยูวชนทหารจะแบ่งนักเรียนเป็นสองชั้นคือ ชั้น ๑ ชั้น ๒ แต่ละชั้นก็มีเครื่องหมายของตัวเอง ในสมัยนั้น เขานุ่งกางเกงต้องขาอ่อนข้างลึบ เพราะว่ากางเกงขาบานมันบีบได้ และสมัยนั้นเรายังไม่รู้จักรุ่นกางเกงในกันเท่าไร

เครื่องแบบในสมัยนั้นมันจะมีร้านหรือยี่ห้อซึ่งเป็นที่ยอมรับกัน ต้องไปตัดกันแถวบางลำพู ถึงจะโก้ ผมจำซื้อไม่ได้เพราะไม่เคยไปใช้บริการเลย เสื้อผ้าของผมส่วนใหญ่จะไปซื้อแถวสำเพ็ง เพราะราคาถูกกว่ากันมาก แต่จะได้กางเกงแบบขabanเลย

เล่าให้ฟังอีกนิดหนึ่ง ตอนเรียนจบไปเมืองนอก ช่วงแรกๆไป เขาบอกว่าเมืองนอกหนาว ให้นุ่งกางเกงสองชั้น กางเกงชั้นในเอากางเกงแพรเราดีที่สดุผูกเอวเข้า ผมก็ทำตาม แต่ที่นี้พอไปถึงเมืองนอก ผมก็ต้องไปซื้อเสื้อผ้าใหม่ เพราะเราเอาไปชุดเดียวที่ใส่ ปัญหาก็คือ ไซส์มันมีแต่ของผู้ใหญ่ เพราะของเด็กมันใช้สีแปลก ๆ และเนื้อผ้าแปลก ๆ ใส่ไม่ได้

เมื่อไปซื้อของผู้ใหญ่มา ก็ต้องเอามาตัดแขน ตัดขาให้มันสั้นลง เวลาใส่มันจึงใหญ่โหล่งอยู่อย่างนั้น

ที่นี้พอผมกลับมาสอนธรรมศาสตร์ก็เป็นคล้าย ๆ กับอาจารย์รุ่นแรกหลังสงครามกลับมา สมัยนั้นคณะรัฐศาสตร์กับคณะนิติศาสตร์รวมกัน ฟังการบรรยายกฎหมายระหว่างประเทศ ผมมีกางเกงอยู่ ๒ ตัว เอามาจากเมืองนอกตัวหนึ่ง ผ้าดีหนวย ผ้าสักหลาด อีกตัวหนึ่งมาซื้อที่นี้ ๘๐ บาท ซึ่งถือว่าค่อนข้างแพงทีเดียว

พอผมเข้ามาก็เป็นที่จับตามองของนักศึกษา ตอนนั้นเป็นอาจารย์จบนอกใหม่ ๆ หน้ายังใส ๆ อยู่ ผมก็เอากางเกงตัวดีที่เนื้อผ้าดีแต่ไซส์ใหญ่กว่าปกตินี้มาใส่ไปสอน แก่ทั้งเอว ทั้งขา เพราะตัวมันใหญ่ เป้ามันยานคล้าย ๆ กางเกงแมว เราก็นุ่งมาเลย คนก็ไม่ว่าอะไร

วันแรกๆไปสอน ผมเดินลงจากรถของกระทรวงที่มาส่งอาจารย์ตามตึกต่าง ๆ เดินเข้าไปถึงห้องบรรยายแล้ว นักศึกษามันก็ยืนปนกันตรงระเบียบว่า “อาจารย์ยังไม่มาสักที” บางคนก็บอกว่า “นักศึกษาของคณะรัฐศาสตร์ นิติศาสตร์รุ่นนี้มันแก่ไปหน่อย” คือเขานึกว่าผมเป็นนักศึกษาเพราะตอนที่จบดอกเตอร์กลับมาอายุ ๒๕ เท่านั้นเอง ที่นี้ผมก็เดินเลี้ยวขึ้นไปชั้นอัฒจันทร์ ที่บรรยายอยู่ ริงกันกรูเลย “อาจารย์มา ๆ” ผมก็นุ่งกางเกงตัวนั้นมาสอนโดยที่ไม่ได้คิดอะไร สอนไปได้สักประมาณ ๒ เดือน เฮ้ย ทำไมมันนุ่งกางเกงแมวกันหมดวะ

คือนักศึกษาเขาคิดว่าเราจบมาจากปารีสมาจากเมืองแฟชั่น จึงยกให้เป็นผู้นำเทรนด์ เขาก็ไปตัดกางเกงเป๋าย้วยตามผมกันไปหมด ที่ไหนได้ เราไม่มีกางเกงขนาดพอดีใส่ ทำเอาดูน่าเกลียดไปหมดทั้งมหาวิทยาลัยอยู่พักหนึ่ง ตอนนั้นค่อนข้างเนื้อหอมทีเดียว นักศึกษาที่มีรถจะถามว่า “มีแฟนหรือยัง นุ่งรถหนูไปส่ง” นี่ถ้าขึ้นไปคงเสียคน

สมัยผมเรียนเตรียมฯ เวลาที่ไม่ได้มาโรงเรียนต้องใส่เสื้อคอกลม นุ่งกางเกงแพร เสื้อคอกลมควรจะมีขา กางเกงแพรก็สีต่าง ๆ คล้าย ๆ ในพล นิกร กิมหงวน กางเกงแพรก็มีเข็มขัดบ้าง บางคนไม่มีก็รูต ถ้าคนชั้นดีหน่อย มีเงินเยอะก็จะได้ผ้าดี ทรงดี ส่วนรองเท้าผมใช้

เกียะซึ่งพื้นเป็นไม้ส่วนคาคจะตองสีขาว ต่อมาก็สวมหมวกที่ต้องซื้อจากร้านบุติก แต่คนส่วนใหญ่ก็ไม่ได้แต่งตัวตามเทรนด์อะไรมากมาย เพราะไม่รู้จะแต่งไปให้ใครดู

กิจกรรมนักศึกษา

ตอนนั้นมันยังไม่มีการเที่ยว หรือกิจกรรมอะไรเยอะอย่างทุกวันนี้ แต่สัปดาห์ก็ขอให้ถึงวันฟุตบอลประเพณี สมัยนั้นธรรมศาสตร์กับจุฬาฯ เป็นขมึ้นกับปูน ยอมไม่ได้ และถ้าแพ้จะรู้สึกเสียใจ เดินหน้าแข่งกันทั้งมหาวิทยาลัย พอชนะเดินยึดตอกกันทั่วเมือง ผมกลับมาจากเมืองนอกผมยังลงไปเดินฉลองชัยกับเขาเลย คือคนเวลาอยู่ในฝูงชนประเภทเดียวกันมันฮึกเหิมไปด้วย มันสนุกไปด้วย

กิจกรรมอื่น ๆ ก็มีการแข่งรักบี้กับโรงเรียนนายร้อย แต่มันก็ไม่สนุกเท่างานบอลลอย ส่วนกิจกรรมอื่น ๆ มันโดนผลกระทบจากสงคราม พวกเราถูกจัดเป็นพวกเตรียมทหาร เตรียมไว้สำหรับทำสงคราม รบได้ ยิ่งป็นเป็น ทั้งเรื่องระเบียบแถว ทั้งการบังคับบัญชา เราก็ฝึกไว้หมด กิจกรรมอื่น ๆ ก็ดูต้อความสำคัญลงไปในฐานะการรบแบบนั้น ยิ่งการรับน้องอย่างสมัยนี้ยิ่งไม่มี ไม่มีเพราะเรารู้ว่ารับน้องเป็นของเถื่อน ยิ่งจุฬาฯ เขาทำมาก่อน เราก็ไม่อยากทำ เมื่อก่อนนี้เรามองจุฬาฯ เป็นพวก conservative ยึดประเพณีแบบคร่ำครึ และวางใจยศศักดิ์ แต่ของเราเป็นพวกประชาชน แต่มารุ่นหลัง ๆ มันไปอีกอย่างหนึ่ง ธรรมศาสตร์กับจุฬาฯ ก็เริ่มตีกันแล้ว

ชีวิตนักเรียนเตรียมฯ

โรงเรียนเตรียมฯสมัยที่ผมเรียนอยู่นั้นมีนักเรียนหญิงกับชายในสัดส่วนที่แทบจะเท่ากัน ที่แต่งงานกันเองสักประมาณ ๔ คู่ เวลาเรียนก็นั่งรวมกัน แต่ละห้องอัตราส่วนนักเรียนชายหญิงจะไม่ค่อยเท่ากัน เพราะเขาแบ่งตามคะแนนที่สอบได้ ที่ ๑ - ที่ ๓๙ จะอยู่ห้องหนึ่ง ทั้งหมด ๑๖ ห้อง ถ้าใครสอบได้ดีก็จะอยู่ห้องต้น ๆ ผมเข้าไปครั้งแรกได้นั่งห้องสอง ก็มีผู้หญิงครึ่งหนึ่ง สอบเทอม ๒ ก็ได้ขึ้นไปห้องหนึ่ง

ผู้หญิงที่อยู่ห้องเด็กเรียนเก่งนี้จะมีแต่ผู้หญิงที่ไม่ค่อยเที่ยว ก้มหน้าก้มตาเรียน และเขาเกาะกลุ่มกันมากพอสมควร

เพื่อนผมคนหนึ่งเขาเรียนเก่ง เขามีวิธีเรียนด้วยการไปเป็นเพื่อนกับกลุ่มผู้หญิงและเขาก็จะซื่อกล้วยไป และเขาก็ให้ผู้หญิงตีวงกันแล้วนอนฟังเฉยๆ เวลาไปสอบได้คะแนนเยอะกว่า

สมัยนั้นก่อนเข้าเรียนพวกเราต้องเข้าแถวหน้ากระดานร้องเพลงชาติไทยตอน ๘ โมง เวลาเข้าแถวผู้หญิงเขาจะยืนต่อจากเรา คือแถวจะเริ่มด้วยผู้ชายเรียงตามความสูงแล้วต่อด้วยผู้หญิง ผมเป็นหัวหน้าห้องก็ต้องคุมแถว บางทีผู้หญิงเขาก็รวน เวลาเขารวนเราบางที่เขา ก็แก้มองเล่น

กันเอง บางทีก็ยืนยืดยื้อ ล้าไปล้ามา เพื่อนที่เป็นหัวหน้าอีกคนมันฉลาด เวลาผู้หญิงเขาแกล้งเข้าแถว ไม่เรียบร้อยเขาก็ให้รองหัวหน้าห้องสองคน วิ่งยื่นมือไปจัดแถวให้เรียบร้อย คือให้คนหนึ่งวิ่งข้างหน้า อีกคนหนึ่งวิ่งข้างหลัง พวกผู้หญิงเขามีส่วนยื่นออกมาเขาก็ต้องหลบกันพัลวันไม่ให้โดนมือคนจัดแถว เรากก็ได้แถวที่ตรงด้วยวิธีนี้ บางห้องรู้สึกว่าจะมีหัวหน้าเป็นผู้หญิงด้วย ผมก็ไม่แน่ใจเหมือนกัน แต่ยังไงพวกเราก็สนิทกันหมด ก็มีการพูดเอ็ง พูดข้ากันเหมือนกัน ตอนนั้นผมเดินไปทานอาหารที่ทำพระจันทร์ได้ยีนนักศึกษาด้วยกัน มิ่ง ภู ทั้งผู้หญิงผู้ชายเป็นปกติ ไม่ใช่ตั้งใจจะหยาบคาย แต่มันสนิทกัน มันเป็นภาษาของคนเป็นเพื่อนกัน

ผมจำได้ว่าเพื่อนคนหนึ่งไปสารภาพรักกับเพื่อนผู้หญิงว่า “เฮ้ยแดน อีรักเอ็งวะ” ไอ้แดนหัวเราะก๊าก ๆ บอก “เอ็งนะหรือ เอ็งนะหรือ” ไอ้เพื่อนผมเหมือนซึมไปเลย มันบอกมันเอาจริงนะ มันจะเอาเพื่อนมัน คือ รักจริง แต่สุดท้ายก็ไม่ได้แต่งงาน เพราะมันเป็นเพื่อนกันมาตั้งแต่ต้นเพื่อน ๆ คนอื่นก็สงสัยว่า “เฮ้ยมีงมาแปรสภาพตอนไหนวะ” คือมันสนิทกันเกินไปที่จะเป็นแฟนกัน ส่วนคนอื่นที่เขาคบกันก็ไม่ได้แสดงออกอะไรมากมายอย่างสมัยนี้ ไม่มีอะไรประเจิดประเจ้อให้เห็นอย่างมากที่สุดก็แค่คนที่สนิทกับเขาที่รู้ว่าเขาชอบกัน คบกัน คนอื่นอาจจะดูไม่ออกเลย แต่เขาก็ไม่ถึงกับต้องปิดบังความสัมพันธ์ของเขา เพียงแต่มันเป็นเรื่องส่วนตัว และเมื่อก่อนนี้เรื่องการจะนอกสู่นอกทางมันไม่ค่อยมี แต่เดี๋ยวนี้มันอาจจะเป็นที่ที่มีอิทธิพลต่อพวกเขา เมื่อก่อนการจับมือกันในที่สาธารณะก็ไม่เห็นใครมาทำ คือเมื่อก่อนนั้นการยอมรับของคนอาจจะยังไม่มี และสมัยนั้นเรายังอยู่ในวัยเด็กซึ่งอยู่ในการเรียนการสอนสุภาพที่สอนน้องก็ดี หรือสุภาพที่สอนหญิงก็ดี เหล่านี้มันยังอยู่ใกล้กับสิ่งที่เขาสอนอยู่พอสมควร

ส่วนความสัมพันธ์กับรุ่นพี่นั้นแล้วแต่คน สำหรับผมไม่สนิทกับเขาเท่าไร แต่เราก็ค่อนข้างจะให้ความนับถือเขาว่าเขาเป็นรุ่นพี่ เขามาก่อน แต่การมาก่อนก็ไม่ใช่ว่าเหตุผลอย่างเดียวที่ทำให้เราเคารพเขา เพราะอีกใจหนึ่งเราก็นึกว่าเขาใกล้จะได้มุ่งทางเก่งขายาวแล้ว จะได้เป็นนักศึกษาของ มธก. แล้ว เขาได้ผ่านรั้วไปอันหนึ่งแล้ว แต่สำหรับนักศึกษารวมศาสตร์เราก็ไม่ได้สนิทสนมกับเขาเท่าไร เพราะสภาวะการณ์ตอนนั้นมันเพิ่งเลิกสงครามเลิกใหม่ ๆ อะไร ๆ มันไม่เอื้ออำนวยเลย ยิ่งกับนักศึกษาสถาบันอื่นก็ยิ่งไม่ได้ติดต่อกันเข้าไปใหญ่ ไหนจะเรื่องสงคราม ไหนจะเรื่องการเดินทาง การติดต่อสื่อสารที่ไม่สะดวกเหมือนตอนนี้

ระบบการศึกษาตอนนั้นเองมันก็ติดสงคราม พวกเราศิษย์เก่า ต.ม.ธ.ก. ก็เพิ่งมาเจอกันเป็นล่ำเป็นสันก็ตอนหลังจากเรียนจบกันมาแล้ว แต่ที่ผมเล่าให้ฟังว่าชีวิตในตอนนั้นมีความหมายไม่ได้หมายความว่าถึงมีกิจกรรมอะไรมากมาย แต่มันเป็นการมองย้อนหลังว่า เราแต่ละคนที่ได้มีชีวิตแบบนี้ ทั้งผมเอง หรือคนอื่น ๆ ก็ดี เตรียมธรรมศาสตร์ได้วางฐานไว้ให้

สงคราม

ตอนผมเรียนมันติดสงครามโลก ผมคิดว่าสิ่งนี้ทำให้แต่ละคนต้องใช้ความเพียรส่วนตัวอย่างยิ่งในการค้นคว้า ในการศึกษามากขึ้น เพราะเหตุว่าการเรียนการสอนหรืออะไรเหล่านี้มันไม่สม่ำเสมอ เอกสารการสอนก็แทบจะไม่มี หนังสือแทบจะไม่มี เอกสารเท่าที่ได้อ่านกันก็เป็นเอกสารคัดลอกจากเลคเชอร์เก่าเป็นส่วนใหญ่ ก็จะมีคนมาที่ธรรมศาสตร์ แล้วก็เอาไปแบ่ง ๆ กัน หรือบางคนอาจจะตกทอดมา อย่างว่าแต่หนังสือเลย ทุก ๆ อย่างมันก็ขาดแคลน การมีหนังสืออ่านจึงต้องใช้ความพยายามมาก เพราะตอนนั้นแค่มีอาหาร มียา กินก็ถือว่าดีแล้ว

ในช่วงนั้นหลาย ๆ คนมุ่งที่จะค้าขาย เพราะสินค้าต่าง ๆ หายากมาก เพื่อเอาตัวรอดในการที่จะเรียนต่อและการดำเนินชีวิตพร้อมกันไปด้วย สำหรับผมไม่มีปัญญาในการซื้อขายอะไร เพราะเราไม่มีทุน ก็ได้อาศัยหนังสือหนึ่งหาตามห้องสมุดบ้าง ที่เขาทิ้งไว้บ้าง ที่เขาแจกฟรีบ้าง

ตอนนั้นเราเป็นยุวชนทหารเขาก็ฝึกการมีระเบียบวินัย ปลูกฝังให้เรารู้จักรักชาติบ้านเมือง รู้จักว่าใครเป็นมิตร ใครเป็นศัตรู รู้จักใช้อาวุธเล็กบ้าง เช่น ยิงปืน แต่ก็ไม่ได้เน้นมาก คือฝึกเราให้อย่างน้อยถ้าเกิดเหตุการณ์ฉุกเฉินขึ้นแล้วปืนอยู่ในมือเรา เราจะได้ใช้ประโยชน์ได้ ไม่ถือปืนเป็นท่อนไม้ อย่างตอนญี่ปุ่นบุก เพื่อนผมหลายคนได้ออกสู้กับญี่ปุ่น ส่วนผมเองไม่ได้ออกรบกับเขา แต่ผมอยู่ในเหตุการณ์ในขณะที่จบจากเตรียมมาเป็นนักศึกษาแล้ว และทำงานที่กรมประชาสัมพันธ์ สมัยนั้นเรียกกรมโฆษณา อยู่ข้างโรงแรมรัตนโกสินทร์ ตอนนั้นกระทรวงกลาโหมมีการอยู่กรมหนึ่งเรียกว่า กรมประสานงานพันธมิตร คือ เป็นที่ประชุมปรึกษาหารือกันประจำวันหรือตลอดเวลา ระหว่างกองทัพญี่ปุ่นกับกองทัพไทย เขาก็ต้องการคนจัดประชุม เขาก็มาว่าจ้างผมย้ายจากกรมประชาสัมพันธ์ไปอยู่ที่นั่นโดยให้เงินเดือนก็สูงมาก เพราะหาคนที่จะจดชวเลขได้ด้วย ฟังภาษาอังกฤษได้ด้วยนั้นยาก แม้เราจะฟังได้ไม่ ๑๐๐% แต่ก็ต้องพยายามฟังและจดไป เพราะสมัยนั้นเครื่องมือในการบันทึกก็ไม่มี

จากงานนั้น ทำให้ชีวิตของผมได้สัมผัสอยู่กับวงการในระดับบนของประเทศ ทั้งในด้านทหาร ทั้งในด้านพลเรือน ทั้งในด้านสภา จะว่าไปก็เป็นโชคดีที่ตอนนั้นจับพลัดจับผลูเข้าได้ ก็ต้องขอบคุณวิชาขวเลขพิมพ์ดีด ดูเป็นวิชาไม่มีความสำคัญอะไร มันเหมือนไม่น่าจะมีระดับวิชานี้ได้ทั้งนั้น แต่คะแนนมันก็เท่าวิชาอื่น คือเต็ม ๕๐ ๕๐ ๕๐ อย่างภาษาอังกฤษผมก็สู้พวกอัสสัมฯ เขาไม่ได้หรอก เขาเก่งกว่า เขาเรียนมามากกว่า บางคนก็ความจำก็ดี และสมองเขาก็ดีด้วย เรียนดีด้วย แต่ว่าวิชานี้เขาจะเอาใจใส่หน่อย แต่พอดีผมไม่รู้จะทำอะไรก็ทิ้งฝึก ๆ ไปจนกระทั่งมีความชำนาญขึ้น

เมื่อออกจากกรมประชาสัมพันธ์ (กรมโฆษณาการ) ผมก็ได้ไปอยู่กรมประสานงานพันธมิตร ตรงสหกรณ์ข้างวัดเบญจมฯ พอสงครามจบ ไทยเรากลับไปใช้ระบบสภา เขาก็หานักชวเลขไปจดอีก

คนแก่ก็มีอยู่บ้าง แต่มันไม่พอ ตอนนั้นอาจารย์ไพโรจน์ ชัยนามเป็นเลขาธิการพฤษสภา สมัยนั้นเขาเรียกอย่างนี้ อาจารย์ไพโรจน์ เป็นคนรับผมไป เพราะว่าผมเคยเป็นเสมียนหน้าห้อง จด Lecture ท่านตอนที่เริ่มเข้าทำงานที่ประชาสัมพันธ์ จนกระทั่งเปลี่ยนแปลงการปกครองโดยการรัฐประหาร ที่นี้เมื่อเลือกตั้ง เขาก็ย้ายผมจากที่นั่นมาอยู่สภาผู้แทนราษฎร โดยใช้ให้จดชวเลข

งานนี้เอื้อให้ผมได้ฟังการโต้ตอบ การใช้ความคิดในการประชุม การฟัง แล้วถอดออกมาเป็นตัวหนังสือ พิมพ์เป็นตัวพิมพ์ เพื่อที่จะเป็น Record ของการประชุม เราได้ยินคำพูดของคนเก่งๆ ก็ถึงเขาจะพูดแนวไหนก็ตามแต่ ผมเองก็มันได้ยินมาบ่อยเข้า บ่อยเข้า ผมว่ามันก็เข้าหัวมาบ้าง

ที่นั่นผมได้เห็นสติปัญญาของท่านปรีดี พนมยงค์ ชัดเจน เพราะที่อื่น ที่ธรรมศาสตร์ ผมไม่ได้พบปะท่านจริง ๆ ท่านยืนอยู่ไกล ๆ ผมเป็นคนหนึ่งในที่ประชุมประมาณร้อยคนพันคนหลายร้อยคน

วันนั้นเป็นวันที่เขาเปิดอภิปรายทั่วไป เรื่องอะไรผมก็จำไม่ได้ วันนั้นท่านปรีดีไม่ได้หนึ่งในที่ประชุม แต่ก็มีรัฐมนตรีคนอื่น ๆ ทั้งอาวุธ ทั้งไม่อาวุธหนึ่งอยู่ปีกหนึ่งในพระที่นั่งอนันตสมาคม ณะรัฐบาลนี้จะอยู่ฝั่งขวา ถ้าเรายืนหันหลังให้จากพระที่นั่ง ฝ้ายค่านอยู่ซ้าย ตรงกลางก็คนที่ไม่ค่อยซ้ายขวาวอย่างเราที่นั่งจذبันทีก วันนั้นหม่อมราชวงศ์เสนีย์ ปราโมชซึ่งตอนนั้นหัวหน้าฝ้ายค่าน ตั้งกระทู้ถามรัฐบาลเรื่องรัฐบาลขอเพิ่มงบประมาณกลางปีเพื่อนำไปสร้างคุก จากที่เคยตั้งไว้เมื่อต้นปีงบประมาณนั้น หม่อมเสนีย์บอกว่ามันเป็นเรื่องที่น่าสงสัยและเป็นเรื่องที่ไม่น่าจะถูกต้อง เพราะในตอนต้นปีรัฐบาลได้แถลงขอรับหลักการงบประมาณ ว่าก่อนรัฐบาลจะเข้ามาทำหน้าที่นั้นประเทศไทยมีโจรผู้ร้ายชุกชุมขึ้น แต่ว่าการปฏิบัติงานของรัฐบาลได้ทำการปราบปรามให้มีโจรผู้ร้ายน้อยลงแล้ว แต่มาวันนี้มาแถลงขอเพิ่มงบประมาณเพื่อขยายคุก และใช้ในราชการของราชทัณฑ์ คำถามก็คือถ้าโจรผู้ร้ายลดลงแล้วจะสร้างคุกเพิ่มเพื่ออะไร

เราฟังฝั่งรัฐบาลพยายามตอบเท่าไรก็แก้ตัวไม่หลุด ท่านหม่อมเสนีย์ก็พูดว่า ถ้าไม่โกหกวันนี้ก็โกหกเมื่อคราวที่แล้ว ถ้าไม่โกหกคราวที่แล้วก็โกหกคราวนี้ ในฝ่ายรัฐบาลก็ส่งรัฐมนตรีทุกคนเวียนหน้ามาแก้กัน แต่ผมฟังก็เห็นได้ชัดว่าแก้ไม่ตก เพราะมันยังไม่มีเหตุผลอะไรที่ฟังได้เลย ผมจำได้แต่ว่าฟังไม่ขึ้นเลยสักท่านหนึ่ง ตอนนั้นผมก็ไม่ทันเห็นว่าฝั่งรัฐบาลเขาส่งคนไปตามอาจารย์ปรีดีมาตอนไหน ตอนที่ท่านเข้ามา ก็หอบเล็กน้อย ท่านเข้ามายืนอยู่ตรงใกล้ ๆ กับโต๊ะที่ผมนั่งจดชวเลข

วันนั้นท่านแต่งชุดขาว เหมือนที่เราเห็นในภาพถ่าย เมื่อมาถึงท่านก็ถามว่าญาติไปถึงไหนแล้ว ฝั่งนั้นก็ช่วยกันโจมตีใหญ่ สมาชิกฝ้ายค่านโจมตีซ้ำ ในที่สุดท่านก็ลุกขึ้น ยกมือแล้วท่านก็พูดประมาณว่า ความจริงเรื่องนี้ไม่เห็นมีปัญหาอะไร เมื่อวันก่อนนี้ผมแถลงว่าโจรผู้ร้าย

ลดน้อยลง วันนี้ผมมาขอเงินกรมราชทัณฑ์เพิ่มขึ้น มันก็เป็นเรื่องสมเหตุสมผล โจรมันลดน้อยลง เพราะว่าเราจับมามากขึ้น ตอนนี้นั้นมันมีปัญหาว่าไอ้ที่จับมา แล้วเอาไปไว้ในไหนละ ก็เอาไปไว้ในคุก เมื่อเอาไปไว้ในคุกผมขอเพิ่มงบประมาณขยายคุกมันจะโกหกตรงไหน ทางโน้นเหมือนนกปีกหัก ผมเห็นหม่อมเสนีย์ก็ดี หรือแกนนำฝ่ายค้านก็ดี มะรุมมะตุ้ม สุ่มหัวปรีกษา กันใหญ่ ตอนหลังผมมานึกทุกอย่างมันต้องมีสติปัญญา

การทำงานที่ดูไม่มีความสำคัญนี้ทำให้ผมได้เห็นฉากสำคัญทางการเมืองระดับประเทศ เรียกว่าได้ดูมวยคู่เอกเป็นประจำ ทั้งกลเม็ดในการโต้ตอบ การแก้เกมการเมืองด้วยวาจา ทำให้เรารู้จักชื่นชมคนที่เขาพูดจาเข้าท่าเข้าทาง

สำหรับอาจารย์ปรีดีตอนหลังผมได้คุยตัวต่อตัวกับท่าน ตอนนั้นผมเป็นทูตที่ฝรั่งเศส ผมและเจ้าหน้าที่กระทรวงต่างประเทศระดับสูงอีกคนหนึ่งได้ไปเยี่ยมคารวะท่านที่บ้านที่องโตนีซานเมืองปารีส ที่แปลกมากก็คือว่าท่านไม่เคยสัมผัส หรือไม่เคยรู้จักกับเรามาก่อน แต่พอรู้ว่าเราจะมาท่านก็ออกมาต้อนรับ คนที่นำผมเข้าไปคือองคมนตรี พลอากาศ สิทธิ เศวตศิลา ซึ่งผมเคยเป็นรัฐมนตรีช่วยให้ท่าน

เมื่อได้เจออาจารย์ปรีดี ท่านก็ทักทายผมและสอบถามถึงเรื่องการงาน ถ้ามถึงเหตุการณ์ขณะที่ผมย้ายไปประจำในประเทศต่าง ๆ ราวกับว่าท่านติดตามข้อมูลผมมาโดยตลอด ผมคิดว่าท่านคงไม่ได้จำหรอกว่าผมไปอยู่ที่ไหนมาบ้าง แต่มันแสดงว่าท่านค้นข้อมูลและสอบถามคนที่รู้จักผมตั้งแต่ตอนที่เราขอเข้าพบท่าน คือท่านเตรียมข้อมูลให้พอรู้ว่าคนที่ไปหาท่านเป็นใคร มีพื้นมีภูมิอย่างไร สำหรับผมเองตอนนั้นก็ประทับใจมาก เพราะคิดว่าคนอย่างเราไม่มีความหมายอะไรที่ผู้ใหญ่ขนาดนั้นจะมาจดจำอะไรได้ แต่มันแสดงให้เห็นว่าท่านเป็นคนที่ทำอะไรไม่ใช่ชู้ย แม้แต่เรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ อย่างนี้ ท่านคงต้องศึกษาหรือถามใครมาก่อนถึงได้รู้ว่าใครเป็นใครซึ่งสิ่งนี้แสดงให้เห็นนิสัยของคนที่เป็นมหาบุรุษคนหนึ่ง ที่ได้เป็นเพียงผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยหรือหัวหน้าของเสรีไทยและอดีตนายกรัฐมนตรี

พูดถึงเสรีไทย ตอนที่ผมอยู่ที่กรมประสานงานพันธมิตร และทำหน้าที่จัดบันทึกการประชุมอยู่ที่นั่นได้เห็นเขาเอาเฉลยที่โดตรัมไปให้ทหารญี่ปุ่นกับกรรมการฝ่ายไทยสอบเป็นคน ๆ อย่างอาจารย์ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ก็มากระโดตรัม เขาใช้ผมให้ไปส่งหนังสือตรงที่สำนักงาน อยู่ใกล้ ๆ สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกาในปัจจุบันผมก็ไปส่ง แต่ผมไม่รู้หรอกว่าข้างในมันเป็นเอกสารที่เกี่ยวกับเสรีไทยหรือเป็นอะไร มารู้ว่าเสรีไทยตอนที่เขาเลิกกันเรียบร้อยไปแล้ว เพราะตอนที่เกิดเหตุการณ์นั้นผมเองก็ยังไม่รู้จักคนในวงแคบ ๆ ยังเด็ก อายุ ๑๘-๑๙ ปี ความคิด ความอ่าน ก็ยังไม่ค่อยมี สิ่งที่ผ่านมาเข้ามาในสายตา ผ่านมาแล้วก็ผ่านไป แม้อยู่แวดวงอย่างนั้น มานึกย้อนหลังถึงได้รู้ว่าอะไรซ่อนอยู่ที่เราไม่รู้ตั้งมาก คล้าย ๆ มันผ่านสายตาแต่เราไม่เห็น เหมือนเวลาคุณนั่งอยู่

บางที่คุณลืมตา แต่คุณไม่เห็น บางทีใจมันลอย ตอนนั้นเรายังเด็กและเรา ไปส่งหนังสือเท่านั้นเอง เราก็มารู้ว่าหนังสือที่เราถือมามันสำคัญยังไง

ความจริงคนที่ปฏิบัติการอยู่ในนั้น ที่อยู่ในกรมประสานงานพันธมิตรนี่คือเป็นเสรีไทย เสียเยอะ เป็นนักเรียนเตรียม รุ่น ๑ รุ่น ๒ เกือบทั้งหมด ส่วนผมมารุ่น ๔ ซึ่งได้เรียนเป็น ยุวชนทหาร เราคงเอาอย่างมาจากยุวชนของนาซีในสมัยโน้น ซึ่งเห็นว่าประเทศทั้งหลายต้องมีอำนาจทหารที่เด็ดขาดถึงจะปกครองประเทศได้ ในยุโรปมีฮิตเลอร์ สตาลินและมุสโสลินี ส่วนทางตะวันออกก็มีนายพลโตโจ ของเรามีจอมพล ป.พิบูลสงคราม ซึ่งเป็นผู้หนึ่งในการ เปลี่ยนแปลงการปกครองแต่เมื่ออยู่มามีอำนาจขึ้นมาก อยู่นานไป หรือสภาพแวดล้อมมันทำให้ท่าน ค่อย ๆ เปลี่ยนไป เพราะท่านก็เห็นว่าผู้นำของประเทศที่เขาเป็นมหาอำนาจก็ล้วนใช้อำนาจเด็ดขาด กันทั้งนั้น ท่านเองถูกครอบงำยกให้เป็นผู้นำสูงสุด ท่านเองก็คงรับค้ำยกย่องนั้นด้วยกระมัง ฉะนั้นผู้นำเผด็จการต่าง ๆ นั้นมีครอบงำเป็นอิทธิพลสำคัญ

นักศึกษารวมศาสตร์

หลังจากจบเตรียมแล้วผมก็เลือกเข้าเรียนต่อในธรรมศาสตร์ เพราะว่าไม่ต้องสอบและ ไม่ต้องเสียเงินมาก เวลาจะสอบก็เสียค่าสมัคร ๗ วิชา อย่างปี ๑ ผมจำได้ว่า ๑๑ บาทเท่านั้นเอง ที่จำได้แม่นว่าเป็น ๑๑ บาท ก็เพราะตอนนั้นผมไม่มีเงินค่าสอบเลย คือปกติถ้าผมไม่มีเงินจริง ๆ ผมก็เดินเข้าไปขอจากคุณนิลวรรณ ปิ่นทอง ซึ่งเป็นหัวหน้าผมที่กรมประชาสัมพันธ์ เธอเป็น เจ้าของและบรรณาธิการของสตรีสาร วันนั้นผมเข้าไปบอกท่านว่าผมไม่มีเงินไปสอบ หหมดตัวจริง ๆ ท่านก็ยิ้ม ๆ แล้วถามว่า “สอบได้ไหม” ผมก็ตอบว่า “สอบได้” แกก็เลยให้เงินผมมา แกดิ่งลิ้นชัก ออกมา ผมยังจำได้ว่าในลิ้นชักแกมีปืนวางอยู่อันหนึ่ง คงจะเป็นสัญลักษณ์ของนามสกุลปิ่นทอง ท่านก็เป็นบุคคลตัวอย่างผมอีกคนหนึ่ง เห็นห้องท่านแล้วต้องร้องอุ้หว่าหนังสือเยอะมาก เพราะ ท่านเป็นนักเขียน

ตอนนั้นผมทำงานไปด้วยเรียนไปด้วย เดินจากกรมประชาสัมพันธ์ข้ามสนามหลวง ไปเรียน พอผมเข้ากระทรวงต่างประเทศก็เหมือนกัน แต่ในท้ายที่สุดผมก็จบปริญญาตรีที่มหาวิทยาลัย วิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ก่อนได้ทุนไปเรียนต่อเมืองนอก ทั้งหมดนี้ผมว่าเริ่มจากข้อจำกัด ในเรื่องความขาดแคลนของผม และมันเริ่มจากใจที่เรา จากความรู้สึกมาเป็นความรักในเส้นทางที่ เราอยู่ สู้ด้วยการหาความรู้จากหนังสือ มันกลายเป็นความลุ่มหลงในการอ่าน ในการรู้ ผมเห็นว่าการอ่านเป็นวิธีที่สั้นที่สุดที่คนรุ่นนี้จะรับเอาประสบการณ์ของรุ่นเก่าหรือคนอื่นเขาถ่ายทอดมา ให้เรา มันเป็นทางลัดที่สุด ดีที่สุด แม่นยำที่สุด หนังสือแนวที่ผมชอบคือหนังสือที่เกี่ยวกับสังคม และศาสตร์ทั้งหลายที่เกี่ยวกับสังคม

ตอนที่เป็นักเรียนวรรณศาสตร์ก็ได้เรียนศาสตร์ทางสังคมหลายแขนง ธรรมศาสตร์ บันทิตไม่ใช่เรียนแต่กฎหมายอย่างเดียว แต่จะเรียนรัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ และอื่น ๆ ด้วย

ตอนเป็นนักศึกษา หนังสือเศรษฐศาสตร์หนอย่างงี้ และมันยากที่สุดที่ผมจะเข้าใจได้ เพราะฉะนั้น ตอนไปเรียนที่ฝรั่งเศส เมื่อได้ต็อกเตอร์อั่งดร์วัตต์ หรือจบปริญญาเอกทางด้านกฎหมาย ในปี ๒๔๙๖ เสร็จแล้วทุนมันยังเหลืออยู่ ระยะเวลาที่ยังเหลืออยู่ ก็เลยเรียนต่อโททางเศรษฐศาสตร์ เพราะคิดว่าไอ้วิชานี้มันทำให้อ้าวลำบากมาเยอะ ไหนมาลองเรียนให้มันรู้ดูสิว่ามันเป็นอย่างไร นี่ก็ทำให้ได้ปริญญาเพิ่มมาอีกใบ

ตอนที่จบปริญญาเอกผมอายุประมาณ ๒๕ พอกลับมาเมืองไทย เขาก็ชวนจะให้ เล่นหนัง เพราะตอนอายุน้อย ๆ หน้าตาคงพอดูได้กระมัง แต่ก็ไม่ได้ไปเอาดีทางด้านนั้น ผมก็เข้า ประจำกระทรวง แล้วก็ช่วยสอนที่ธรรมศาสตร์

จากนั้นผมก็ตั้งเอน้อง ๆ ทั้งหมดเข้ามาเรียนในธรรมศาสตร์ นิรันดร์น้องชายผม เพิ่งเสียชีวิตเมื่อปีกลายนี้ เขาจบปริญญาโท แล้วรับราชการในกระทรวงต่างประเทศเหมือนผม จนได้เป็นเอกอัครราชทูต เขาได้เข้าเตรียมเป็นรุ่นสุดท้าย มีอยู่ ๕๐๐ คน เขาเรียกรุ่น ๕๐๐ แถมติดช่วงสงคราม ได้เรียนบ้าง ไม่ได้เรียนบ้าง ได้แต่มาสอบเท่านั้นเอง เขาก็ทำงานทำการ ได้ก้าวหน้าไปจนสุดตำแหน่งชีวิตทางราชการอีกคนหนึ่งคือ ธีระ ภาณุพงศ์ ที่สำนักงานส่งเสริม การลงทุนระหว่างประเทศ ซึ่งเทียบเท่ากับปลัดกระทรวง ส่วนน้องสาวอีกคนหนึ่งจบปริญญาโท เมืองไทยแล้วได้แต่งงานกับชาวต่างชาติไปอยู่ที่อเมริกา คือผมเป็นพี่ของเขา น้อง ๆ ก็พยายาม ทำตามอย่าง และมีเราเป็นคนคอยชี้ช่อง ถางทางให้แล้ว เขาก็ตาม ๆ กันมา

นักเรียนนอก

ตอนที่ผมไปอยู่ฝรั่งเศสนั้นสุขภาพผมไม่ค่อยแข็งแรงเท่าไร ที่จริงตั้งแต่เด็กต้องประคับ ประคองมาเรื่อย ตอนอายุ ๒๕ ขณะที่กำลังจะจบจากฝรั่งเศส ผมต้องนอนโรงพยาบาลอยู่ตั้งปีครึ่ง ผ่าตัดซี่โครงออกไป ๕ ซี่ ตัดปอดข้างขวาออกไป เพราะไปอยู่เมืองหนาวนานเข้าร่างกายคงทน ไม่ได้ บวกกับช่วงสงครามก็ไม่ค่อยมีอะไรกินสุขภาพเลยแย่มาก ของที่ฝรั่งเศสผมก็ไม่ค่อยกิน เพราะไม่ค่อยถูกกับนมเนย เอาแต่น้ำพริกเผาไปกิน พักเดียวโรคกินเลย

ด้านการเรียน แรก ๆ มันเหมือนบ้านนอกเข้ากรุง การเรียนก็เสียเปรียบเขาเยอะ มันเหมือนตอนที่ผมย้ายจากบ้านนอกเข้ากรุงเทพฯ มา จะกินจะอยู่ก็ลำบาก แล้วยังต้องพูดภาษา กรุงเทพฯ ให้มันดี ไปที่โน่นก็ต้งเรียนภาษาฝรั่งเศสซึ่งเป็นอีกภาษาหนึ่งเลย มันต้องใช้เวลานาน ทีเดียวกว่าจะปรับตัวได้ แต่ก็อย่างว่า ไอ้ผมมันตั้งใจปรารถนาที่จะสู้มัน ผมใช้วิธีตามไปไล่อ่าน หนังสือตั้งแต่ชั้นพื้นฐานของนักเรียนฝรั่งเศส โดยที่ไม่ให้คนรู้ เพราะถ้าเราเดินถือหนังสือเด็กก็

อายุคนเขา เวลาไปข้างนอกหรือมหาวิทยาลัยผมก็ถือหนังสือธรรมดา เพราะว่าอยากเบ่ง เดินถือหนังสือหนา ๆ ไปไหนมาไหน เหมือนนักศึกษา คนอื่น ๆ เขา

ผมรู้ตัวว่าเราตามระบบความคิดเขาไม่ทัน แต่ก็คิดว่า ตอนเด็กมันเกิดมามันไม่รู้เรื่องด้วยกันทั้งนั้น ถ้าเราได้ดูว่ามันอ่านอะไรมาบ้างคงพอจะคิดตามได้ ก็ใช้เวลาพอสมควรกว่าจะผ่านจุดนั้นมาได้ แต่มันก็มาเกิดประโยชน์ตอนหลังในอาชีพของผม เพราะผมต้องไปติดกับฝรั่ง ไปติดกับฝรั่งตลอดเวลา เราต้องทันเขา เราต้องยืนบนหลักของประโยชน์ของชาติบ้านเมืองเรา

งาน งาน งาน

ในชีวิตการทำงานของผม ทั้งราชการและทางการเมือง ผมไม่ได้เป็นอย่างเดียวคือตำราจกัับนายกษ นอกจากนั้นผมเป็นมาหมดแล้ว ทั้งอาจารย์ ข้าราชการตั้งแต่เสมียนจนกลายเป็นรัฐมนตรีช่วย รัฐมนตรี ปลัดกระทรวง อธิบดี ด้านทูตก็เป็นมาหลายแห่งมาก ผมเคยถูกย้ายตรงจากเอกอัครราชทูต สหภาพโซเวียตตรงไปที่วอชิงตัน ซึ่งเขาเป็นปรปักษ์กันอยู่ ในระหว่างสงครามผมก็เป็นทหาร นอกจากนั้นก็ยังคงเคยปฏิบัติหน้าที่ตำแหน่ง ส.ว. เป็นสมาชิกสภานิติบัญญัติ ส่วนฝ่ายตุลาการ ผมก็เป็นอนุญาโตตุลาการผู้แทนประเทศไทยประจำศาลโลก

(อนุญาโตตุลาการหมายถึงตุลาการที่คู่ความระหว่างประเทศเขาเลือกให้เป็นผู้พิพากษาดัดสินคดีระหว่างประเทศ ถ้าเขาเลือกประเทศไทย ผมก็ไปนั่งบัลลังก์พิจารณาวินิจฉัย)

ผมเคยเป็นเสมียนของจอมพล ป. เป็นหน้าห้องจอมพลสฤษดิ์ เป็นที่ปรึกษาของท่านอาจารย์สัญญา ผมเคยอยู่กับจอมพลถนอม ผมเคยเป็นรัฐมนตรีสมัยของเกรียงศักดิ์ และในสมัยของพลเอกเปรม ท่านอายุมากกว่าผม ๒ ปี แม้จะเคยเรียนมหาวิทยาลัยเหมือนกัน แต่ตอนนั้นยังไม่รู้จักกัน

ในงานทั้งหมดที่เคยทำมา ผมชอบและภูมิใจในการเป็นทูตที่สุด เวลาที่รับตำแหน่งทูต ผมรู้ว่าผมเป็นผู้แทนประเทศไทย สิ่งที่ผมพูดคือประเทศไทยพูด ผมทำตัวดี แต่งตัวดี คือประเทศไทยดี ถ้าผมไปทำแยะ ประเทศไทยก็ถูกเขามองว่าไม่ดี แล้วประเทศไทยคือใคร คือคนไทย

วันที่เขาให้ผมเป็นรัฐมนตรีช่วยต่างประเทศครั้งแรก สมัยคุณอุปดิศร์ ปาจารย์ยางกูร เป็นรัฐมนตรี ในรัฐบาลเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ตอนนั้นผมเป็นเอกอัครราชทูตประจำอยู่ที่สหรัฐอเมริกา แล้วถูกเรียกกลับมาเป็นปลัดกระทรวง มอบหมายให้ผมไปเจรจาทางการเมืองกับสหภาพโซเวียต ท่านก็อาจจะพอใจหรืออย่างไรไม่ทราบ พอกลับมารัฐบาลเกรียงศักดิ์ ๒ ก็ให้คุณสิทธิ เศวตศิลา (เดี๋ยวนี้เป็นรองคมนตรี) มาเกณฑ์ไปเป็นรัฐมนตรีช่วย

ตอนแรกผมก็ยังไม่รู้ว่าทำไมเขาถึงเลือกผม แต่เดี๋ยว ตอนที่ผมย้ายจากรัสเซียไปเป็นทูตที่อเมริกา ในตอนนั้นคุณเกรียงศักดิ์เขาเป็นผู้บัญชาการทหารสูงสุดและได้เดินทางไปอเมริกา ตอนนั้นผมไม่รู้หรือกว่าเขากลับมาเมืองไทยแล้วจะได้เป็นนายกฯ เขาไปอเมริกา ผมเป็นผู้แทนประเทศต้องต้อนรับข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของประเทศ ผมก็ไปรับเขาที่สนามบินร่วมกับทูตทหาร และเจ้าหน้าที่อีกหลายคน คุณเกรียงศักดิ์เขาก็ถามผมเกี่ยวกับอเมริกา เกี่ยวกับเรื่องที่จะไปทูตที่โน่น ผมก็อธิบายให้ท่านฟัง อาจจะเข้าใจง่าย ท่านก็ชอบใจผมตอนนั้นก็ได้

ตอนนั้นนั่งคุยกันที่ห้องรับรอง VIP ที่เขาจัดให้ ท่านคุยกับผมไม่ยอมออกจากห้อง โดยให้ทูตทหารรออยู่ข้างนอกซึ่งคอยมาเปิดประตูแล้ว เปิดประตูอีก แกก็โบกมือให้ออกไปไม่ให้กวน

ตอนแรกผมก็นึกว่าผมมาถึงจุดสูงสุดในชีวิตราชการแล้ว เพราะได้เป็นทูตที่อเมริกา แต่ผมกลับต้องเป็นรัฐมนตรีในสมัยเกรียงศักดิ์ ๒ เกรียงศักดิ์ ๓ เปรม ๑ เปรม ๒ เปรม ๓ เปรม ๔ ครั้งหนึ่ง พอเกิดปฏิวัติ ผมจึงขอลกลับเป็นทูตที่ปารีส

ที่จริงตอนได้เป็นทูตแรก ๆ นั้นผมค่อนข้างหนักใจทีเดียว เพราะฐานะก็ไม่ใคร่เหมาะกับการเป็นทูต เป็นหน้าเป็นตาของประเทศ เราไม่ได้เตรียมตัว ครอบครัวก็ไม่ได้เตรียมตัว บ้านก็ไม่ได้อะไรเลย แต่ปัญหาหนึ่งที่ผมหนักใจที่สุด ผมไปนอนคิดอยู่หลายวันว่า สิ่งที่ผมทำทุกอย่างเป็นการทำในฐานะผู้แทนประเทศ แล้วประเทศคือใครกัน ผลประโยชน์ที่ต้องรักษาไว้ให้ได้ก็มีหลายเรื่อง แต่สุดท้ายก็พบว่า เป็นงานที่ผมภาคภูมิใจที่สุด

ความจริงความพร้อมส่วนตัวของผมนั้นแย่มาก ภรรยาผมก็เป็นแม่บ้านธรรมดา ไม่ได้เทรนมาเพื่อรับแขกบ้านแขกเมืองมาโดยเฉพาะ ฐานะของเราก็ไม่ดี บ้านยังเช่าเขาอยู่เลย ยิ่งต้องมาเป็นรัฐมนตรีต่างประเทศ มันยากไปหมด สังขารเราก็ไม่ค่อยพร้อม ผมมีปอดข้างเดียว มาตั้งนานแล้ว แต่ผมต้องใช้ร่างกายนี้ทำงานทั้งวันทั้งคืนเลย

อย่างข่าวสารผมต้องรู้ทุกวัน คอยหนังสือพิมพ์ไม่ได้ ต้องฟังวิทยุตั้งแต่ตี ๓ ตี ๔ เพื่อที่จะรู้ trend ของโลกทั่ว ๆ ไป พอไปทำงานเช้าแป๊บ หนังสือพิมพ์ตอนนั้นมี ๑๗ ฉบับ ก็ต้องพลิก ๆ scan ให้หมด พอประมาณ ๙ โมง นายกฯโทรไปถามท่านรัฐมนตรี ซึ่งผมมีหน้าที่ต้องสรุปให้ฟังแล้ว เพราะว่าถ้าเรื่องไหนด่วนโทรเลขจะเข้าตั้งแต่ตอนดึก เขาเอามาที่บ้านเลย บางเรื่องต้องสั่งการภายในชั่วโมงนั้นก็เลย และเวลาทำงานกับต่างชาติ เวลารุ่งสว่างมันไม่เท่ากัน ก็ต้องตัดสินใจไปตามเวลาของที่นี่ที่เกิดเรื่อง จะมั่วรอให้เป็นเวลาราชการของเราไม่ได้ ก็ต้องตัดสินใจว่าเรื่องไหนที่เราสั่งได้เอง เรื่องไหนที่เราต้องเสนอขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง แต่จะไปเครียดไม่ได้ เพราะถ้าเครียดก็คงบ้าไปเลย

พอเก้าโมงเช้านายกฯ ถามว่าเรื่องนั้นเรื่องนี้ มีโทรเลขอะไรบ้างที่เข้ามา ตกลง คือ คอยกรมสารนิเทศซึ่งมีหน้าที่ screen หนังสือพิมพ์ไม่ได้ เพราะกว่ามันจะอ่านเหตุการณ์ก็ไปถึงไหน ๆ แล้ว เด็กเขาเข้ามาทำงาน ๘ โมงครึ่ง และกว่ามันจะจัดหนังสือพิมพ์อ่าน ไม่ทันกิน ต้องอ่านเองที่บ้าน ๙ โมงก็ต้องรายงาน

ยังไม่ทัน ๑๐ โมงตี พวกข้าราชการที่เคยทำงานในกระทรวง ก็จะเข้ามาให้งานที่ไม่เป็นงาน เช่น “ท่านคะมีคอนอยากไปทำงานเมืองนั้น เมืองนี้ อยากจะเลื่อนมาอยู่ตรงนั้น ตรงนี้” ยุ่งไปหมดเลย พอออกข้างนอกนักข่าวก็จะถามแล้วว่า “ไอ้ นั้นจะเอาอย่างไร” พอเที่ยงเช้าก็ต้องกินเลี้ยง กับไทยบ้าง ฝรั่งเศสบ้าง พอตกเย็นก็จะมีวันชาติประเทศนั้น ประเทศนี้ ต้องไปงานคอกเทล

บางที่พอเรามีตำแหน่งเข้า คนเขาอยากเชิญไปงานแต่งงาน เป็นเกียรติในงานแต่งงาน ดังนั้นทุกวันต้องกินเลี้ยง เวลาไปงานนี้ปกติก็จะคุยผอยกันสักชั่วโมงหนึ่ง แล้วก็กินเหล้า พอได้ที่มีน ๑ หน่อยก็กินน ๒ อาหารอย่างดี เริ่มกินประมาณ ๒ ทุ่มกว่าจะเลิกก็ ๔ ทุ่มกว่า กว่าจะกลับถึงบ้านก็ตึกตื่น

แม้แต่วันธรรมดาที่ไม่ต้องไปนอกกระทรวงแต่ก็ต้องรับแขกกลางวัน แขกมาคนหนึ่ง กาแฟเขาถ้วย เราถ้วย ถ้าผลออกไปกินชดไปทุกแก้วก็บ้า งงตายเลย ความทุกข์ของผมตอนนั้นคือการกิน เพราะมันมาทั้งวัน ของดี ๆ กินฟรี ผมมานึกในใจ ที่เราเมื่อหนุ่มๆ สมัยนั้นไม่มีเงินจะกิน พอมาตอนนี้อะไรเลยเราบ้าง ต่างประเทศเลี้ยงบ้าง ต้องกินเอา กินเอา จนมันจะตายเอา

ในวงการทูตที่มีที่เสียคนไปเพราะเหล้าก็หลายคน เพราะอาชีพมันเป็นอย่างนี้ เขายื่นมาเราก็กิน ทั้งคอกเทล วิสกี้ โซดา เบียร์ ไวน์ขาว ไวน์แดง บรันดี ตั้งแต่เข้ายันค่ำเพราะฉะนั้นต้องมีลูกไม้บ้าง ผมได้ลูกไม้ี่มาจากจีน เวลาไปเมืองจีนเขาก็ให้กินเหมาโตซึ่งมันแรงมาก เราก็กินสงสัยอยู่ว่าไอ้พวกนี้ทำไมมันนั่งกินอยู่ได้ไม่ยกเมา เขาบอกผมตอนหลัง ว่าของเขาเสรีพิน้ำทั้งนั้น เราเลยหายสงสัยว่า ไม่น่า นั่งกินอยู่ได้ ผมก็รู้แถวก็เลียนแบบบ้าง

เวลาเป็นทูตสติเราจะเพี้ยนไม่ได้ เวลาเมานี้บางคนก็พูดของที่ไม่ควรพูดหลุดออกไปหรือพลาดไม่ได้ แม้แต่ตอนที่มัน ๑ เม้า ๆ เวลาผมพูดก็ยังเป็นประเทศไทยพูด ถึงจะเป็นประเทศไทยที่เมาก็เถอะ ดังนั้นเราต้องควบคุมตัวเองอย่างมาก แล้วก็ต้องควบคุมเอง ไม่มีใครคอยมาสั่งมาเตือน เพราะเวลาอยู่ข้างนอกเราได้รับอำนาจเต็มแล้ว การเป็นทูต มันเหมือนคล้าย ๆ กับว่าเราเป็นนักกีฬาที่ประเทศเขาคัดแล้วว่าจะให้ไปโอลิมปิก ซีวิต ๒๔ ชั่วโมงขณะที่เป็นทูตก็คือการแข่งขันกับนักกีฬาตัวแทนประเทศอื่นอยู่ตลอดเวลา จะลืมนี่ไปไม่ได้

ถึงธรรมศาสตร์

ธรรมศาสตร์ในรอบ ๗๕ ปีเปลี่ยนแปลงไปมาก และมันจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงไปตามสังคมด้วย โลกมันต้องติดต่อกันมากขึ้น มีมนุษย์มากขึ้น ก็ต้องมีคนที่มีความรู้แยกย่อยไปในสาขาต่าง ๆ สำหรับหลักสูตรของธรรมศาสตร์ สมัยก่อนมันเรียนร่วมกันหมดเป็นมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

ต่อมาก็เริ่มแยกเป็นด้านคณะบัญชี นอกนั้นสังคมศาสตร์ทั้งหมดจะเรียนทั้งเรื่องของประเทศ ทั้งเรื่องอาหาร หลักสูตรนั้นมันก็เหมาะสมกับความต้องการของประเทศในเวลานั้น มันก็ทำแบบนั้นได้ แต่ตอนหลังความที่เราต้องการผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านในแต่ละด้านมาเพื่อพัฒนาประเทศ และเราต้องการผลิตอย่างรวดเร็วแบบอุตสาหกรรม เพราะเราคิดอยู่แต่ที่เราไล่ฝรั่งไม่ทัน หลักสูตรเราก็ค่อย ๆ เปลี่ยนมารองรับความต้องการแบบนั้น

ธรรมศาสตร์เราอยู่ในวังวนของความต้องการตัวนั้นที่ทำให้ความรู้ต่าง ๆ มันต้องแยกย่อยออกไปโดยลืมไปว่าบางที่มันก็แยกขาดออกจากกันไม่ได้ ตอนนี่แม้แต่ในคณะที่แยกย่อยออกไปแล้วก็ยังแยกย่อยลงไปอีก ทั้งนิติศาสตร์ ก็มีสาขากฎหมายระหว่างประเทศ กฎหมายมหาชน และกฎหมายย่อยอื่น ๆ ทุกคณะก็มีการแยกย่อยไปอย่างนี้หมด มันควรจะมีการบูรณาการที่ชัดเจนเป็นรูปธรรมกว่านี้ ไม่งั้นเราก็จะมีแต่คนที่เป็นผู้เชี่ยวชาญ (ที่ไม่รู้เชี่ยวชาญจริงหรือเปล่า) แต่ขาดความรู้นอกเหนือจากสิ่งที่ตัวเองเรียนมา

พอมองดูในสังคม คนของธรรมศาสตร์ มีบทบาทในสังคมของประเทศ เท่าที่ผ่านมาก็เป็นรัฐมนตรี เป็นนายก เป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่และผู้น้อยกระจายอยู่ทั่วประเทศ ที่ดีก็มี ที่ไม่เข้าท่าก็มี แม้บางสาขาที่เพิ่งตั้งใหม่อย่างวิทยาศาสตร์เรายังล้ำหลังที่อื่นเขาอยู่บ้าง แต่เราก็โตขึ้นทุกวัน ตอนนี้ชื่อเสียงเราอาจจะไม่แน่นอนเท่าไร แต่ทุกอย่างมันก่อร่างสร้างตัว เหมือนต้นไม้ อย่างหน่อไม้ เป็นหน่อมาก่อน ถ้าเรารีบไปตัดเสียตอนนั้นหรือไปเหยียบมันตอนนั้นมันก็บี้ พอมันแข็งแล้วใครเหยียบไม่ได้ มันตำเท้าเอา

เมื่อก่อนนี้ธรรมศาสตร์เป็นตลาดวิชา เดียวนี้เป็นตลาดที่ department store ที่ขายของระดับดี ต้องสอบแข่งขันกันเข้ามา กว่าจะได้ ได้แล้วกว่าจะผ่านก็ไม่ใช่ง่าย ๆ เพราะฉะนั้น เวลาผ่านเด็กมันถึงดีใจ ที่เขาเอาหัวชนกันร้องตะโกน เฮ ๆ ก็เพราะมันลำบากกว่าจะทำสำเร็จ มันลำบากมากกว่าจะเข้าได้ กว่าที่จะจบได้ แต่การเรียนกว้าง ๆ อย่างเมื่อก่อนคือการหาหลักช่วยให้เราได้อะไรได้อีก เดียวนี้เรามักจะให้ค่านิยมคำว่าเรียนจบคณะนั้นคณะนี้ ที่จริงมันไม่มีวันเรียนจบหรอก ถ้าคุณถือว่าการศึกษาจบเมื่อไร คุณจบเห่ในทางปัญญาเมื่อนั้น

รากฐานของธรรมศาสตร์เราคือ วิสัยทัศน์ของอาจารย์ปรีดีที่ไปเรียนเมืองนอกและได้เห็นความจำเป็นในการสร้างการศึกษา ท่านวางหลักสูตรของธรรมศาสตร์ให้นักศึกษาที่จบจากธรรมศาสตร์เห็นคุณค่าของประชาชน เท่ากับวางรากฐานของธรรมศาสตร์ไว้ที่ประชาชน

เมื่อก่อนนี้เราเรียนรวมอยู่ที่เดียว ความผูกพันต่อสถานที่ หรือความกระจุกตัวกันก็มีความแน่นหนามากกว่า และก็ต้องยอมรับว่ามันแคบ แต่พอมันกระจายออกไป ความผูกพันและการรวมตัวกันมันก็จางลงไป แต่ถ้าเรายังยึดถือประโยชน์ของปวงประชาชนเป็นตัวตั้งจะอยู่ที่ไหนก็ดูไม่ใคร่สำคัญ

มหาวิทยาลัยมันอาจจะอยู่แต่ชื่อ เพราะธรรมศาสตร์มันไม่มีตัวตน แต่ทุกคนรู้จักในจิตวิญญาณนั้นว่ามันมีสิ่งนั้น แต่มันอะไรก็ไม่รู้ แต่เรารู้ว่ามันคือความเป็นธรรมศาสตร์ เราภูมิใจในสิ่งที่เราเคยทำ เราภูมิใจที่จะใส่เสื้อธรรมศาสตร์ เราต้องรักษาสิ่งที่ทำให้เราเกิดความภูมิใจในสิ่งเหล่านี้ได้ต่อไป

ผมอยากให้ธรรมศาสตร์มองเห็นจุดมุ่งหมายของเราขั้นต้นที่สุด ในประการที่หนึ่งคือผมอยากให้คนรุ่นหลังได้รับการถ่ายทอดจากคนรุ่นก่อนให้มากที่สุด มากทั้งความกว้างและมากในความลึกด้วย มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ ประการที่สองคืออยากเห็นว่าในวงของครูบาอาจารย์ของแต่ละคณะนั้นไม่ควรแยกกันเด็ดขาดเกินไป ควรจะมีจุดเชื่อมโยงซึ่งกันและกัน ในระหว่างอาจารย์เอง ไม่ใช่มีวแต่จะถือว่าฉันเทรนมาจากฝรั่งเศส คนนั้นมาจากอเมริกา คนนี้จบในไทย ต้องไม่ลืมว่าครูอาจารย์เป็นผู้ที่จะหลอมคนต่อไป เป็นตัวการที่สำคัญอย่างมากในการสืบเนื่องของธรรมศาสตร์

ผมเชื่อในความเกี้ยวโยงของสิ่งทั้งหลายที่จำนวนมากขึ้น และเชื่อว่า ถ้าคุณจะพัฒนาการศึกษา คุณต้องพัฒนา ๑. คน ๒. หลักสูตร ๓. เครื่องมือที่จะใช้

คนนี่คือ คนสอน จริง ๆ แล้วคนสอนของเราไปขึ้นกับระบบราชการมากไปก็ทำให้เขาลำบากเหมือนกัน ไหนต้องเป็นห่วงในเรื่องความเป็นอยู่ ไหนจะต้องเตรียมการสอน การเป็นอาจารย์นี่คุณแทบจะเรียกว่าพอมีกิน พอเลี้ยงชีวิตเท่านั้นเอง ต้องมีใจรักในอาชีพเท่านั้นถึงจะอยู่ได้ และก็ต้องรักคนรุ่นหลัง ไม่ใช่รักกว่าตัวเอง หรือรักชื่อเสียง คราวนี้พอมีกคนสอนดีก็ต้องมีหลักสูตรที่ดี และเครื่องมือที่เหมาะสมไว้ให้เขาด้วย ไม่งั้นก็ไปไม่ถึงไหน ก็ได้แต่หวังว่าธรรมศาสตร์จะค่อย ๆ พัฒนาต่อไป อนาคตเป็นเรื่องลึกลับ เราก็ได้แต่พยายามให้เต็มความสามารถแล้วก็คอยดูว่าอะไรจะเกิดขึ้น

สำหรับคนธรรมศาสตร์รุ่นผมก็คอยเป็นกำลังใจให้คนรุ่นหลังและยินดีให้คำแนะนำ ถ้าเขาต้องการ พวกเราอายุก็เยอะ ๆ กันแล้ว และพยายามที่จะรวมตัวกันเป็นรุ่น ๆ ผมเองเคยเป็น ประธานรุ่น ๔ ของผม ในช่วงเวลาที่ผมเป็นประธานรุ่นนี้ พวกเราได้ไปประชุมกันที่สถาบันปริทัศน์ว่าแต่ละคนต่างก็มีงานในหน้าที่ ผมเองต้องเดินทางมาก ตอนแรกมันก็ตึกคักใน แต่ต่อมาด้วย สังขารบ้าง ภาระบ้าง ก็ต้องแยกย้ายจากกันไป บางคนก็เจ็บไข้ได้ป่วยเพราะอายุอานามก็ป็นนี้ กันแล้ว บางคนก็มีปัญหาทางเศรษฐกิจบ้าง ด้วยความหลากหลายในชีวิตมันทำให้ค่อย ๆ ห่าง กันไป

รุ่นผมนี้บางทีก็รู้อยู่ว่าเขามีการนัดเจอกันแต่มันไปไม่ไหว หรือบางทีเราก็มองไปที่ ไม่ค่อยสบาย แต่พอไปถึงงาน มีการเลี้ยงอาหารแต่กินอะไรไม่ได้เลย เพราะหมอสั่งว่ากินเค็มก็ไม่ได้ กินเปรี้ยวมันก็ไม่ได้ กินพริกมากก็ไม่ได้ เดี่ยวมันก็เจ็บเข้าบ้าง ปวดหลังบ้าง มันหลายเรื่องอยู่ เวลานั้นटकันคนก็มาน้อยลงทุกวัน

สำหรับคนรุ่นผมตอนนี้ สิ่งที่ทำได้ก็คือการให้กำลังใจและนึกถึงความหลังสมัยที่เรายังมีแรงมีส่วนร่วมในความเป็นธรรมศาสตร์ พวกเราคงได้แต่นั่งมองความเป็นธรรมศาสตร์ในปัจจุบันและจินตนาการถึงอนาคตที่สดใส

ประวัติศาสตร์บอกเล่า ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๕

มารุต บุญภาค

สู่วัยเตรียม มธก. รุ่น ๕

ผมมาจากครอบครัวปานกลาง ฐานะทางบ้านไม่ได้ลำบากเรื่องเศรษฐกิจมาก แต่ลำบากเรื่องความเป็นอยู่อยู่บ้าง เพราะครอบครัวผมต้องแยกกัน เนื่องจากคุณแม่เสียชีวิตตั้งแต่ผมอายุ ๙ ขวบ ส่วนคุณพ่อของผมท่านไม่สบายตั้งแต่หนุ่ม ๆ ด้วยโรคอัลไซเมอร์อย่างรุนแรง ทั้ง ๆ ที่ท่านเก่งมาก สามารถสอบเนติบัณฑิตได้ตั้งแต่อายุ ๑๖ ปี หลังจากท่านมีปัญหาเรื่องความทรงจำ ท่านก็ต้องออกจากราชการ ผมต้องมาอยู่ภายใต้การดูแลของคุณอา คือ ขุนสิทธิเศรษฐกรรม ท่านช่วยดูแลทั้งทรัพย์สินสมบัติและเป็นผู้ปกครองดูแลการใช้ชีวิต แต่ผมก็ต้องดูแลตัวเองมาก เพราะคุณอาท่านก็มีลูกเยอะ ท่านก็ต้องดูแลลูกๆ ของท่าน

ผมเรียนชั้นมัธยมศึกษาที่โรงเรียนสีตบุตรบำรุง จนถึงชั้น ม.๔ ก่อนจะย้ายมาเรียนที่โรงเรียนเทพศิรินทร์ จนจบระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายตอนอายุ ๑๗ ปี ก็เลือกมาสอบเข้าเรียนต่อที่โรงเรียนเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง แต่จริง ๆ แล้ว ในตอนนั้นเดิมคิดว่าจะไปเป็นทหาร แต่ว่ามีญาติผู้ใหญ่ดูलयมือให้และทักว่า “หมอนี้ถ้าเรียนกฎหมาย จะเป็นนักกฎหมายที่มีชื่อเสียง” จึงมาคิดทบทวนตรึกตรองดูใหม่ ว่าบรรพบุรุษของผม ทางด้านคุณตา คือ คุณหลวงพระยาไกรสี (เปล่ง เวการะ) ก็เป็นคนไทยคนแรกสำเร็จเนติบัณฑิตของอังกฤษรัชกาลที่ ๕ ทรงโปรดปรานมาก คุณพ่อของผมก็เป็นผู้พิพากษา จึงตกลงใจว่าจะเรียนนักกฎหมายเพื่อที่จะเป็นผู้พิพากษา ในตอนนั้นจึงสมัครสอบเข้าเรียนต่อที่ ต.ม.ธ.ก. เพียงแห่งเดียว

แม้ว่าในตอนนั้นเตรียมปริญญาจะมีอยู่ ๒ แห่ง แต่ผมคิดว่าผมเหมาะที่จะเรียนมหาวิทยาลัย วิชาธรรมศาสตร์และการเมืองมากกว่า เพราะว่าชื่นชมในความเป็นประชาธิปไตย รวมไปถึง จุดประสงค์ที่ท่านผู้ประศาสน์การวางไว้ว่าจะให้เป็นตลาดวิชา ให้เรียนกันอย่างเสรี เพื่อที่จะให้คนจน ได้มีโอกาสเล่าเรียนในระดับมหาวิทยาลัยได้

ผมมาสอบเข้าเรียน ต.ม.ธ.ก. เป็นรุ่นที่ ๕ ในรุ่นนี้มีคนมาสอบมาก คะแนนได้น่าจะ ประมาณพันกว่า แต่สอบคัดกรองรับเพียง ๘๐๐ คน ในรุ่นของผมนี้ มีผู้หญิงมาร่วมเรียนประมาณ ๑ ใน ๓ การจัดห้องก็แบ่งออกเป็น ๑๘ ห้อง ห้องละประมาณเกือบ ๕๐ คน ในปีที่ ๑ ของ ต.ม.ธ.ก. ผมได้อยู่ห้อง ๕ แต่พอสอบปลายปีก็ได้เลื่อนขึ้นไปเรียนห้อง ๑ ในชั้นปีที่ ๒ และก็เลื่อนลงมาห้อง ๒ ในชั้นปีที่ ๒ เทอม ๒

เวลาเรียนของ ต.ม.ธ.ก. นั้น เรียนตั้งแต่วันจันทร์ถึงศุกร์ เริ่มขึ้นตั้งแต่เช้า ๘ โมง และเลิกเรียนในช่วงเวลา ๔ โมงเย็น มีช่วงพักเที่ยง ๑ ชั่วโมง เรียกว่าเรียนทั้งวันตั้งแต่เช้าถึงเย็น ส่วนเครื่องแบบของนักเรียน ต.ม.ธ.ก. จะแต่งชุดยูวชนทหารมาเรียน ใส่สูททหารแต่ใส่กางเกง ขาสั้น ใส่แล้วคล้าย ๆ ทหาร ยิ่งเวลาได้سابแดง (เครื่องหมายของความกล้าหาญ) มาติด ก็เดินเท่ด้วยความภูมิใจ

การเรียนในตอนนั้น เพราะจำนวนนักเรียนมาก ปริมาณครูอาจารย์มีไม่เพียงพอ การเรียน ในช่วงเช้าเป็นการเรียนโดยมีอาจารย์มาสอนในห้องเรียน เน้นเฉพาะวิชาที่ต้องมีการฝึกฝน เช่น ภาษาฝรั่งเศส ที่ต้องมีการจี้ให้พูดให้ได้ตอบ ส่วนในช่วงบ่าย เป็นการเรียนผ่านไมโครโฟน เรียนพร้อม ๆ กันทุกห้อง ก็จะเป็นวิชาเน้นบรรยาย ที่ผมจำได้ก็เช่น วิชาประวัติศาสตร์

วิชาที่ผมชอบเรียนมากในช่วงเรียน ต.ม.ธ.ก. คือ วิชาภาษาฝรั่งเศส ซึ่งเรียนแล้ว ทำให้สามารถพูดได้ใช้ได้ในชีวิตประจำวัน วิชาภาษาไทย เรื่องความ เพราะผมชอบเขียนหนังสือ วิชาขวเลข เพราะขวเลขเป็นวิชาที่ช่วยให้เราจดเลขเซอร์ได้ทัน ทำให้ผมสถิติดี เป็นวิชาที่มีประโยชน์มาก ส่วนวิชาที่ผมไม่โปรดเอาเสียเลยคือ วิชาดนตรี เพราะเขียนโน้ตเพลงไม่ได้

อาจารย์ที่มาสอนในช่วงนั้น ที่ผมจำได้ก็เช่น อาจารย์นวนลจันทร์ ณ ป้อมเพชร์ น้องของท่านผู้หญิงพูนศุข อาจารย์หม่อมพินทุโยธิน ภรรยาของอาจารย์อุภัย พินทุโยธิน อาจารย์ผ่านภาพ บุษราคัม ที่พวกเราเรียกกันว่าด้วยฉายาภาษาฝรั่งเศสว่า อาจารย์ปักกะไบ้ คุณครูยอดรัก ซึ่งมี บุคลิกตลก

จริง ๆ แล้วสามารถพูดได้เลยว่า วิชาที่สอนในโรงเรียนเตรียมฯจนถึงมหาวิทยาลัยวิชา ธรรมศาสตร์และการเมืองในตอนนั้นมีประโยชน์มากแก่การทำงาน สำหรับผมคือ ตอนที่ไปทำงาน เป็นเสมียน วิชาต่าง ๆ เหล่านี้มีประโยชน์มาก ทั้งระเบียบบริหารราชการ การเสนอหนังสือ การเขียน บันทึกรู้จักได้ว่าที่นี้สอนให้คนทำงานเป็นข้าราชการได้

กิจกรรมในหลักสูตรนอกจากเรียนก็ยังมีการฝึกยูวชนทหาร เขาจะให้พวกผู้ชายก็ต้องไปฝึกยิงปืนที่ค่ายมฤคทายวัน ที่หัวหิน

การลงโทษนักเรียนเวลาที่ทำผิดของ ต.ม.ธ.ก. คือ การเขียนทางไมโครโฟน โดยประกาศออกอากาศถึงความผิดว่า ใครทำผิดอะไร และต้องรับโทษอย่างไร เช่น “ต้องเขียนให้ปรากฏ เนื่องจากนายอันดับ รองเดช ดุดบุหรีในห้องน้ำในห้องส้วม จับได้เป็นครั้งที่ ๒ เขียน ๖ ที นักศึกษาพึงสังวรณไว้” แต่กลายเป็นว่านักศึกษาที่รอฟังอยู่ไม่ได้หวาดกลัว แต่จะออกเป็นทางซ้ำเพื่อนำไปเสียทำได้อย่างไรเสียมากกว่า คนที่โดนเขียนออกทางไมค์บ่อยๆ ก็เช่น อันดับ รองเดช ปริณญา ลีละสร ส่วนใหญ่ก็ด้วยข้อหาแอบสูบบุหรี่

ชีวิตประจำวันระหว่างเรียน ต.ม.ธ.ก.

ในช่วงที่เรียนอยู่ที่โรงเรียนเทพศิรินทร์ ผมพักอยู่กับบ้านเจ้าคุณลุง คือ เจ้าพระยาพิชัยญาติ (ตัน บุณนาค) ท่านเป็น “บุณนาค” คนแรกที่เป็นประธานสภาผู้แทนราษฎร ส่วนผมก็เป็นบุณนาคคนที่ ๒ ที่ได้ดำรงตำแหน่งนี้

พอเข้าเรียน ต.ม.ธ.ก. ผมก็มาอาศัยอยู่บ้านคุณพ่อ ซึ่งคุณอาดูแลอยู่ ย่านสะพานควาย ถนนประดิพัทธ์ การเดินทางก็อาศัยรถราง ซึ่งเป็นการเดินทางที่สะดวกและประหยัดที่สุดแล้ว ในช่วงเวลานั้น อย่างรถรางก็ใช้ตัวเดือน แต่จากบ้านผมก็ต้องเดินมาประมาณหนึ่งกิโลเมตรเพื่อมาขึ้นรถรางที่สะพานแดง เพื่อมาลงที่ตรงสะพานผ่านพิภพลีลา แล้วจึงเดินตัดสนามหลวงเข้ามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ รวมใช้เวลาเดินทางประมาณ ๓๐-๔๕ นาที เมื่อเรียนเสร็จ กลับบ้านก็ใช้เส้นทางเดิม

กิจกรรมหลังเลิกเรียนของผมส่วนใหญ่จะอยู่ที่การซ้อมกีฬา เพราะผมเป็นนักกีฬารักบี้ฟุตบอล ตั้งแต่อยู่ ต.ม.ธ.ก. เคยไปแข่งขันกับโรงเรียนเตรียมทหารบ้าง โรงเรียนเตรียมฯ ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยบ้าง ตอนนั้นธรรมศาสตร์มีโค้ชกีฬามาช่วยสอนเยอะ อย่างรักบี้ก็มีอาจารย์ โฉลก โกมารกุล ณ นคร

ส่วนเรื่องการคบหาเพื่อนต่างเพศในสมัยนั้น ไม่เหมือนสมัยนี้ พวกผู้หญิงมาเรียนน้อย ถ้าเทียบสัดส่วนกับผู้ชาย คบเพื่อนฝูงก็อยู่แบบเกาะกลุ่มกัน หนุ่ม ๆ จะคบหาหรือหมายตาชอบผู้หญิงคนไหน ก็ชวนเดินคุย เดินเล่นรอบสนามหลวง เดินรอบสนามหลวงเสีย ๓ รอบแล้ว ก็ยังแทบไม่ได้พูดอะไรกันเลย หรือชวนไปดูภาพเขียนในวัดพระแก้ว วนอยู่หลายรอบ ก็ยังไม่ได้พูดกันเลยเสียอย่างนั้น แต่เพื่อนผู้หญิงหลายคนตอนนี้ก็มาสนิทกันตอนแก่ และช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

บรรยากาศสงครามโลก

ระหว่างช่วงที่ผมเรียน ต.ม.ธ.ก. นั้นราว พ.ศ. ๒๔๘๕-๒๔๘๖ เป็นช่วงที่สถานการณ์สงครามโลกครั้งที่ ๒ ยังคุกรุ่น ยังมีเครื่องบินมาทิ้งระเบิดในมหาวิทยาลัย แถว ๆ สนามฟุตบอลข้างตึกโดมบ้าง บางครั้งมหาวิทยาลัยต้องสั่งปิดชั่วคราวให้ลี้ภัยออกนอกมหาวิทยาลัย

บริเวณตึกคณะรัฐศาสตร์ในปัจจุบัน เป็นค่ายเชลยศึก แต่ก็ เป็นค่ายเชลยศึกที่มีไว้ช่วยพวกพันธมิตรที่ตำรวจจับได้ เพราะถ้าส่งไปให้ญี่ปุ่น ก็โดนซ้อม

บรรยากาศสงครามระหว่างเรียนนี้ ยังมีมาถึงช่วงเรียนระดับมหาวิทยาลัย เพื่อหลบภัยในช่วง ๒๔๘๗-๒๔๘๘ ตอนนั้นเรียนในโรงจาก เรียน ๆ อยู่ หวอมมาก็ต้องวิ่งกันอุตุลุดเพื่อหลบภัย

ช่วงระหว่างสงครามนี้ แม้กระทั่งตอนที่อยู่ที่บ้านช่วงเวลากลางคืนยังมีเครื่องบินมาทิ้งระเบิดที่หน้าบ้านผม ซึ่งใกล้คลองประปา เพราะเครื่องบินเข้าใจผิดว่าเป็นคลองเปรมประชากรที่เป็นที่ตั้งของกรมคลังแสงทหารบก

ก้าวสู่ มธก.

หลังจากเรียนจบ ต.ม.ธ.ก. แล้ว ก็ผ่านขึ้นไปเรียนในระดับมหาวิทยาลัย ในตอนนั้นมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองมีเพียง ๒ คณะ คือ คณะธรรมศาสตร์บัณฑิต และคณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี ผู้ชายส่วนใหญ่ก็เลือกเรียนธรรมศาสตร์บัณฑิต ส่วนผู้หญิงส่วนใหญ่ก็เลือกเรียนด้านพาณิชยศาสตร์และการบัญชี

หลักสูตรธรรมศาสตร์บัณฑิตที่ผมเรียนนั้น ผมเห็นว่าเป็นหลักสูตรที่มีประโยชน์มาก เพราะไม่ได้เรียนแต่กฎหมายอย่างเดียวอย่างที่นักกฎหมายรุ่นใหม่มัมนั้นเรียน แต่เราต้องเรียนเศรษฐศาสตร์เบื้องต้น หลักเศรษฐกิจ ลัทธิเศรษฐกิจ ไปจนถึงความรู้เรื่องการเมืองชั้นพื้นฐาน

อย่างวิชาเกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์ ก็เรียนแบบถกเถียงกับอาจารย์ของเปลวกันอย่างเข้มข้น อาจารย์ของ มธก. ท่านอื่น ๆ ที่ผมจำได้ดีก็เช่น อาจารย์ถนัด คอมันตร์ ซึ่งเป็นอาจารย์ที่มีกระตือรือร้นเดียวแต่บรรยายได้ ๒ ชั่วโมง อาจารย์บุญญา วงษ์สวรรค์ ซึ่งท่านสอนเศรษฐศาสตร์ได้เข้าใจง่าย โดยท่านอาศัยตำราของอาจารย์ของเปลวแต่นำมาถอดเป็นภาษาง่าย ๆ เข้าใจง่าย

เพื่อนร่วมรุ่นที่เรียนธรรมศาสตร์บัณฑิตในรุ่นผมมีเพียงคนเดียวที่สามารถเรียนจบได้ใน ๓ ปีครึ่ง ส่วนผมอยู่ประเภทเรียนจบได้ใน ๔ ปี ตอนนั้นคนที่จบ ๔ ปี มี ๑๘ คน มีผมรวมอยู่ด้วย แล้วก็ มีธานีรินทร์ กรัยวิเชียร ประภาศน์ อวยชัย เป็นต้น

ชีวิต กิจกรรมและการงานระหว่างเรียน มธก.

ในช่วงเป็นนักศึกษาปริญญา มธก. แล้วนั้น ผมมีกิจกรรมทำอยู่หลากหลาย ทั้งกิจกรรมนักศึกษา คือเป็นประธานนักศึกษาและเป็นหัวหน้าคณะนักศึกษาปริญญาโท เอก

ด้านการทำงาน ก็เคยทำงานหารายได้พิเศษเป็นพนักงานชั่วคราวหอสมุดมหาวิทยาลัย เป็นผู้ช่วยบรรณารักษ์ ตั้งแต่ในช่วงค่าจ้างถึงประมาณ ๔ ทุ่ม ซึ่งตอนนั้นห้องสมุดยังตั้งอยู่ที่ตึกโดม

แล้วผมก็ไปสอบเข้าเป็นเสมียน กรมปศุสัตว์ ซึ่งตั้งอยู่ที่ถนนพระอาทิตย์ เมื่อเข้าทำงาน เข้าก็ไปฟังเลคเชอร์ พอ ๘ โมงกว่า ๆ ก็รีบกลับมาทำงาน พอถึงบ่ายสามโมงกว่าก็ออกจากที่ทำงานไปซื้อหมักรับ เงินเดือนเสมียนตอนนั้นรับเดือนละ ๗๐ บาท แต่เงินเดือน ๆ หนึ่งเกือบไม่พอ เพราะกรมปศุสัตว์อยู่ใกล้มหาวิทยาลัย เพื่อน ๆ ก็พากันไปกินข้าวและเซ็นชื่อไว้ พอเงินเดือนออก หักลบกลบหนี้แล้วก็อยู่ในระดับไม่พอใช้

จนกระทั่งเรียนจบปริญญาตรีในปี พ.ศ. ๒๔๙๐ ก็ไปสอบเข้ากระทรวงยุติธรรมได้ในตำแหน่ง จำศาล หรือ เจ้าหน้าที่พิทักษ์ทรัพย์ ฐานะทางการเงินก็ดีขึ้นในระดับใช้จ่ายไม่ติดขัด

เมื่อจบระดับปริญญาตรีแล้ว ผมก็ศึกษาต่อในระดับปริญญาโท ตอนนั้นทำหน้าที่เป็นประธานนักศึกษาด้วย ทำงานด้วย เป็นนักกีฬาฟันกันด้วย

วันหนึ่งในเหตุการณ์ที่มหาวิทยาลัยถูกยึด พลโทสวัสดิ์ ส. สวัสดิเกียรติ ซึ่งเป็นรักษาการผู้ประสานการ พูดกับนักศึกษาว่า จะให้ย้ายมหาวิทยาลัย โดยจะให้เงิน ๕๐ ล้านบาท ผมก็ลุกขึ้นได้ว่า “๕๐ ล้านนั้นสร้างสามในกรุงเทพฯ ยังไม่พอเลย จะไปสร้างมหาวิทยาลัยใหม่ มันสร้างไม่ได้หรอก” พระคุณยภาค สุวมันต์ ซึ่งเป็นปลัดกระทรวงยุติธรรมและเป็นกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ ก็พูดกับผมว่า “มารุต กลับไปทำงานเดี๋ยวนี้” ผมก็ได้กลับว่า “ตอนนี้ ๘ นาฬิกาครึ่ง งานราชการทำ ๙ โมง ตอนนั้นผมทำหน้าที่ประธานนักศึกษา ๙ โมงผมเป็นข้าราชการ” รุ่งขึ้นท่านก็จะย้ายผมไปแม่ฮ่องสอน ผมก็เขียนจดหมายลาออกเลย โดยมีเนื้อความว่า “ข้าพเจ้าประสงค์จะลาออกจากกระทรวงยุติธรรม และขอให้คำมั่นว่าเมื่อลาออกแล้วจะไม่ขอกลับเข้ารับราชการอีก” แต่แล้วท้ายที่สุด ผมก็ได้กลับไปกระทรวงยุติธรรมอีก แต่ไปในฐานะข้าราชการการเมืองตำแหน่งรัฐมนตรีแทน ในตอนนั้นพอลาออกจากกระทรวงยุติธรรมแล้ว ก็ออกมาเป็นทนายความ อยู่กับคุณเพี้ยน มณีรัตน์ ทนายความอาวุโส ซึ่งท่านก็ไม่ค่อยชอบผมที่เป็นนักกิจกรรมสักเท่าไร ท้ายที่สุดผมก็ออกมาเปิดสำนักงานทนายความเองในช่วงปี ๒๔๙๘

เหตุการณ์ระหว่างเป็นนักศึกษาเรียนปริญญาโทที่ต้องมาเผชิญหน้ากับเหตุการณ์ทางการเมือง จนโดนลอบชื้อจากทะเบียนนักศึกษาและถูกจับเป็นผู้ต้องหาด้วย ในช่วงกบฏสันติภาพ หลังจากเหตุการณ์ผ่านไปแล้ว ก็รู้สึกว่าอาจจะได้กลับไปทำวิทยานิพนธ์ให้เสร็จ ทำให้ผมใช้เวลาเรียนปริญญาโทถึง ๕ ปี ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๐-๒๔๙๕

เกี่ยวกับท่านผู้ประศาสน์การและท่านผู้หญิงพูนศุข

ในช่วงที่ผมเรียนทั้ง ต.ม.ธ.ก. จนมาถึง มธก. ท่านผู้ประศาสน์การดำรงตำแหน่งในรัฐบาล เป็นรัฐมนตรีกระทรวงการคลังบ้าง รัฐมนตรีกระทรวงต่างประเทศบ้าง แต่ท่านก็มาดูแลธรรมศาสตร์ ช่วงเย็น ๆ ท่านก็มาดูกีฬาบ้าง มีการแจกรางวัลท่านก็มา ความใกล้ชิดในช่วงนั้นก็ในลักษณะไปรับรางวัล ท่านก็ตบหัวลูบหลัง มามีโอกาสได้ใกล้ชิดท่านผู้ประศาสน์การก็คือ ในช่วงที่ท่านอยู่ที่ต่างประเทศแล้ว เพราะเวลาผมมีโอกาสได้ไปต่างประเทศ ก็จะไปพบไปเยี่ยมท่านในช่วงเวลานั้น

ความสัมพันธ์อีกด้านที่เกี่ยวข้องกับทั้งท่านผู้ประศาสน์การและท่านผู้หญิงพูนศุข คือ ช่วงเหตุการณ์กบฏสันติภาพ เพราะในช่วงนั้นผมเขียนบทความขึ้นหลายชิ้น เกี่ยวกับท่านปรีดี และเขียนเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่ท่านผู้หญิงพูนศุขโดนจับกุม เป็นเรื่องราวและบรรยากาศระหว่างแม่ลูกสนทนากัน คือผมเขียนขึ้นจากเหตุการณ์ในช่วงเวลาที่ท่านผู้หญิงรำลากับคุณपाल พนมยงค์ ก่อนที่ท่านจะไปเมืองจีนเพื่อไปดูแลท่านปรีดี โดยตอนนั้นใช้นามแฝงว่า ผู้สื่อข่าวน้อย ซึ่งท่านผู้หญิงท่านเดาถูกว่า ผมเป็นผู้เขียนในนามปากกา

ความประทับใจและสิ่งที่ผมได้เรียนรู้จากท่านผู้ประศาสน์การคือ ความเป็นตัวของตัวเอง ความรู้จักคิดว่าจะอะไรถูกอะไรผิด รู้จักไตร่ตรองและวินิจฉัย ถือประโยชน์ส่วนรวมเป็นหลัก ตัดปัญหาเล็กน้อยออก อาจารย์ท่านเป็นแบบอย่าง ท่านเป็นนักริเริ่ม แต่ท่านก้าวไกลเกินกว่ายุคนั้น ท่านคิดในสิ่งที่กว้างไกล ท่านจึงมองเห็นเหตุการณ์และมักจะพยากรณ์เหตุการณ์ต่าง ๆ ได้ถูกเสมอ

สายสัมพันธ์ ต.ม.ธ.ก. - มธก.

ต.ม.ธ.ก. ทั้ง ๘ รุ่น ทุกคนมีความสามัคคีกัน แต่รุ่นที่ ๕ ของผมมีความชัดเจนมาก เราเกาะกลุ่มกัน มีกิจกรรมทานข้าวด้วยกันเป็นประจำ เราจัดงานเลี้ยงรุ่นตั้งแต่ปี ๒๕๐๗ ตอนนั้น ผมเป็นประธานรุ่นคนแรก มีการเก็บเงินไว้เป็นกองทุนสวัสดิการช่วยเหลือเพื่อนที่ตกยาก

เพื่อน ต.ม.ธ.ก. ที่สนิทตั้งแต่เป็นนักเรียนเตรียมก็มี สุธี จันทรเสน เป็นนักกีฬาโรงเรียนด้วยกัน คบหากันมาเรื่อยจนเขาตายไปแล้ว นอกจากนั้นเพื่อน ๆ รุ่นผมก็มีอานินทร์ กรีวิเชียร ประภาศน์ วยชัย ชาญ กาญจนาคพันธุ์ ศลย์ เวชโกสิทธิ์ ที่ตอนนี้เสียชีวิตไปแล้วก็มี โสรัง สุจริตกุล อนันต์ ยูบุรณ์ อันดับ รองเดช ที่เคยกริดเลือดประท้วง เปลื้อง วรรณศรี ที่เป็นกรรมการ

กลางพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย อาทร พุทธิสมบุญณ์ ก็เป็นพวกซ้ายจัดที่หนีไปอยู่เมืองจีน เพื่อนร่วมรุ่นของผมก็มีทั้งชาย ทั้งขา

ส่วนเพื่อนสนิทช่วงสมัยเป็นนักศึกษา มธก. เป็นเพื่อนนั่งเกาะกลุ่มกินข้าวกันเป็นประจำ ก็มี ประธาน ดวงรัตน์ อดีตนายกสภาทนายความ ทวี กลียพงษ์ เป็นผู้พิพากษาหัวหน้าคณะในศาลฎีกา

ปัจจุบันนี้เพื่อน ๆ ต.ม.ธ.ก. ร่วงโรยไปมาก ผมคิดว่าชมรม ต.ม.ธ.ก. สัมพันธ์ต้องอาจจะต้องจัดให้เป็นมูลนิธิ เพื่อที่ว่าแม้พวกเราตายไป ลูกหลานก็จะได้ดำเนินการต่อ

มุมมองต่อธรรมศาสตร์ในปัจจุบัน

เรียนธรรมศาสตร์สมัยก่อน เรามักถูกมองว่า เรียนอะไรไม่ได้แล้วต้องมาเรียนธรรมศาสตร์ เพราะที่นี้เป็นมหาวิทยาลัยเปิด ผลจากการถูกมอง ก็ทำให้เราต่อสู้อยู่ในการสอบต่าง ๆ ที่ดี ๆ เราก็สอบเข้าได้ แต่ก็โดนกีดกัน เช่น คนที่สำเร็จการศึกษาจากรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จะได้เป็นปลัดตรี ส่วนธรรมศาสตร์บัณฑิตให้เป็นแค่ปลัดจัตวา อย่างจะไปเป็นตำรวจก็ต้องเป็นพลตำรวจก่อน

ธรรมศาสตร์สมัยนี้ นักศึกษาขาดจิตวิญญาณความเป็นธรรมศาสตร์ไปมาก เพราะนักศึกษาตั้งหน้าตั้งตาเรียนอย่างเดียว อาจจะเป็นเพราะในปัจจุบันไม่มีเหตุการณ์อะไรไปบีบบังคับเหมือนอย่างในอดีต มหาวิทยาลัยกลายเป็นมหาวิทยาลัยชั้นนำ แต่ขาดเอกภาพ ไม่มีเป้าหมายว่าจะต่อสู้เรื่องอะไร แต่ผมก็หวังอยากให้มามีจิตวิญญาณ เพราะรุ่นพวกผมถ้าตายกันหมด มันก็ไม่มีอะไรเหลือแล้ว อยากให้คิดถึงประวัติศาสตร์ธรรมศาสตร์ที่ยืนหยัดมาได้ทุกวันนี้ เพราะคนรุ่นเก่า ๆ ได้ต่อสู้ไว้ นี่ถึงสิ่งเหล่านี้ไว้เป็นข้อเตือนใจ

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ต้องมีจุดยืนความเป็นกลาง คือ ยืนหยัดในความเป็นกลางและความถูกต้อง สิ่งไหนผิดก็ว่าผิด สิ่งไหนถูกก็ต้องว่าถูก ในทางวิชาการก็ต้องเป็นผู้นำ ในทางความคิดเห็นต่อสังคมก็ต้องมีความถูกต้อง

หมายเหตุ ประวัติส่วนตัวและการทำงานบางส่วน ศาสตราจารย์มารุต บุญนาคให้อ่านเพิ่มเติมใน *บันทึก...อดีตแห่งความทรงจำ*

เล่าเรื่องจากเรื่องเล่า

กำเนิด ต.ม.ธ.ก.

หลังจากที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เปิดตลาดวิชาในปี ๒๔๗๗ มีผู้มาสมัครเข้าศึกษา กว่า ๗๐๐๐ คน เมื่อทำการสอนไปได้สามปี ในปี พ.ศ. ๒๔๗๙ มหาวิทยาลัยเปิดแห่งนี้ก็มี “ธรรมศาสตร์บัณฑิต” หรือ “ธบ.” รุ่นแรก ในขณะที่เดียวกันมหาวิทยาลัยก็ได้พบความจริงว่า ในจำนวนนักศึกษาที่รับเข้าเรียนเกือบหมื่นคนในแต่ละรุ่นนั้น มีผู้ที่ต้องหมดสภาพการเป็นนักศึกษา และถูกคัดชื่อออกไปเป็น “จำนวนมาก” เนื่องจากไม่มีพื้นฐานความรู้เพียงพอที่จะเรียนสำเร็จได้

ปัญหาดังกล่าวทำให้มหาวิทยาลัยมีความจำเป็นต้องหามาตรการที่จะยกระดับพื้นฐานความรู้ของว่าที่นักศึกษาระบบธรรมศาสตร์ให้ได้ ด้วยเหตุนี้ แผนกเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จึงถือกำเนิดขึ้นประกอบกับในช่วงเวลาเดียวกันนั้น “คณะราษฎร” ก็มีความตั้งใจที่จะ “ปรับปรุง” การศึกษาของราษฎรให้สอดคล้องกับระบอบการปกครองประเทศแบบใหม่ และต้องการจัดการศึกษา ในระดับก่อนมหาวิทยาลัยเพื่อเตรียมความพร้อมและปูพื้นฐานก่อนที่จะเข้าไปเรียนในมหาวิทยาลัย ด้วยเช่นกัน จึงได้มีการประกาศ...

“แผนการศึกษาชาติ พุทธศักราช ๒๔๗๙ กำหนดระเบียบการศึกษาไว้ว่า นักเรียนที่จบ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖ ใน พ.ศ. ๒๔๘๐ ถือว่าจบประโยคมัธยมสมบูรณ์ ถ้าประสงค์จะเข้าเรียน ในระดับอุดมศึกษา จะต้องเรียนสำเร็จชั้นเตรียมอุดมศึกษาก่อน ในเวลานั้นมีสถานศึกษาเปิดรับ นักเรียนเข้าเรียนต่อในชั้นเตรียมอุดมศึกษารวม ๔ แห่ง คือโรงเรียนนายร้อย โรงเรียนนายเรือ โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และโรงเรียนเตรียมปริญญาของมหาวิทยาลัย วิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (ต.ม.ธ.ก.)” (คำบอกเล่าจาก สุปงศ์ เพ็ญจันทร์ ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๑)

แม้จะมีการกำหนดระเบียบการศึกษาไว้เช่นนี้ แต่โรงเรียนสำหรับชั้นเตรียมมนี้มีเฉพาะ สี่แห่งนี้เท่านั้น และทั้ง ๔ แห่งล้วนอยู่ในจังหวัดพระนคร นักเรียนจากต่างจังหวัดที่มีความต้องการ เรียนต่อในระดับที่สูงกว่าชั้น ม. ๖ จึงมีความจำเป็นต้องเดินทางเข้ามาศึกษาต่อในกรุงเทพฯ เพราะ การศึกษาชั้น ม.๗-๘ นั้นถูกยุบไป และด้วยเหตุนี้เองที่ทำให้แผนกเตรียมปริญญามหาวิทยาลัย วิชาธรรมศาสตร์และการเมือง มีความหลากหลายของผู้เรียน ทั้งในแง่ของฐานะการเงิน ฐานะทาง สังคม และจังหวัดบ้านเกิด เช่น

“ผมชื่อ (ม.ร.ว.) ถนัดศรี สวัสดิวัตน์ เป็นลูกชายคนแรกของหม่อมเจริญและหม่อมเจ้าเฉลิมศรี สวัสดิวัตน์ ผมเกิดที่วังสระปทุม วังนี้เดิมเป็นวังของสมเด็จพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ซึ่งเป็นย่าของในหลวงและเป็นพี่สาวของปู่ผม (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสวัสดิวัตน์วิศิษฎ์) ผมก็เรียกสมเด็จพระพันวัสสาว่า สมเด็จย่าเหมือนกัน สมเด็จย่าชอบเลี้ยงผมตั้งแต่เป็นทารก เพื่อให้เป็นข้าหลวงของรัชกาลที่ ๘ รัชกาล ๙ หรืออีกนัยหนึ่งก็คือให้เป็นเพื่อนเล่นในวัยเด็ก เพราะโดยสายเลือดเราก็เป็นญาติกัน” (คำบอกเล่าจาก ม.ร.ว.ถนัดศรี สวัสดิวัตน์ รุ่น ๖)

“ดิฉันชื่อจำปูน นามประทาน เป็นคนกรุงเทพฯ โดยกำเนิด เกิดในรั้วในวัง สมัยเด็กมีชีวิตที่ค่อนข้างสะดวกสบายมาก เพราะดิฉันเป็นลูกของหลวงสันต์สรรพกษัตริย์ ซึ่งเป็นเจ้ากรมในสังกัดของกรมพระสวัสดิ สวัสดิวัตน์ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสวัสดิวัตน์วิศิษฎ์ หรือ พระองค์เจ้าชายสวัสดิโสภณ) เสนาบดีกระทรวงยุติธรรมซึ่งเป็นพระบิดาของพระนางรำไพพรรณี และเป็นปู่ของ ม.ร.ว.ถนัดศรี สวัสดิวัตน์ เพื่อนของดิฉัน” (คำบอกเล่าจาก จำปูน นามประทาน รุ่น ๖)

“คุณพ่อของผมคือพระยาอนุศาสน์จิตรกร (จันทร์ จิตรกร) เป็นจิตรกร เป็นนายกองเสือป่าพรานหลวง เป็นเจ้ากรมมหาดเล็กหลวง และเป็นองคมนตรีสมัยรัชกาลที่ ๖” (คำบอกเล่าจาก เดือนจิตรกร รุ่น ๒)

“บ้านผมเป็นตระกูลชวานา แต่ก็ไม่ใช่ชวานาที่ยากจนเสียทีเดียว มีที่ทางทำกินพอสมควร ถือเป็นชนชั้นกลางที่พิษณุโลก พ่อแม่ทำอะไร ทำนา ทอดแห ปลูกข้าว เลี้ยงวัว เลี้ยงควาย ทำมาหากินแบบชาวบ้าน” (คำบอกเล่าจาก สัมผัส พึ่งประดิษฐ์ รุ่น ๗)

“ผมเป็นคนอำเภอกำแพงเพชร (ปัจจุบันเปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอรัตนภูมิ) จังหวัดพิจิตร บ้านที่อยู่ตอนเด็ก ๆ ไม่ได้อยู่ในตัวเมืองแต่อยู่ชายแดนติดต่อกับสตูลด้านหนึ่ง และสงขลาอีกด้านหนึ่ง ” (คำบอกเล่าจาก อรุณ ภาณุพงศ์ รุ่น ๔)

“ผมชื่อสุวรรณ ดาราวงษ์ ผมเป็นลูกตาแป๊ะคนหนึ่งชื่อนายกู่ ดาราวงษ์ (แช่อ๊อ) แม่ผมชื่อนางเฮีย ดาราวงษ์เป็นคนไม่รู้หนังสือที่สามารถผลักดันจนลูกคนนี้ได้เข้าเรียนหนังสือในธรรมศาสตร์ และมีหน้าที่การงานอันมีเกียรติได้ในทุกวันนี้” (คำบอกเล่าจาก สุวรรณ ดาราวงษ์ รุ่น ๗)

ด้วยความที่โรงเรียนเตรียมมีอีกสามแห่ง คือ เตรียมนายร้อย เตรียมนายเรือ และเตรียมอุดม นั่น เปิดสอบคัดเลือกนักเรียนก่อนโรงเรียนเตรียมปริญญา ๒-๓ เดือน จึงทำให้นักเรียนที่มาจากต่างจังหวัดซึ่งข่าวสารถูกกีดกันด้วยระยะทาง บางครั้งกว่าจะรู้ข่าวโรงเรียนเตรียมทั้งสามแห่ง เข้าต้นก็ปิดรับสมัครไปเรียบร้อยแล้ว หรือต่อให้รู้ข่าวก็อาจจะเดินทางมาสอบไม่ทันเพราะการคมนาคมในสมัยนั้นยังไม่สะดวก

สำหรับนักเรียนต่างจังหวัดที่โชคดีได้รับข่าวสารและเดินทางมาสอบได้ทันเวลาก็ยังต้องพบกับข้อจำกัดในหลาย ๆ ด้าน เพราะหนึ่ง ทั้งสามสถาบันดังกล่าวต้องมีการสอบคัดเลือกในวิชาคณิตศาสตร์ และสอง โรงเรียนเตรียมทหารทั้งสองแห่งนั้นมีการทดสอบร่างกายของผู้เข้าเรียนด้วย และสาม ค่าเล่าเรียนของโรงเรียนเตรียมทั้งสามแห่งนั้นสูงกว่าค่าเล่าเรียนของ ต.ม.ธ.ก. มาก โดยเฉพาะโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยนั้นเก็บค่าเล่าเรียนมากกว่าโรงเรียนเตรียมปริญญาถึง ๒ เท่า

“จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในขณะนั้น เป็นโรงเรียนของพวกลูกเศรษฐีมั่งมี ส่วนธรรมศาสตร์เป็นทางสำหรับคนไม่มีทางเลือก ” (คำบอกเล่าจาก ปรีชา พานิชวงศ์ รุ่น ๗)

นอกจากจะเก็บค่าเล่าเรียนสูงกว่าที่อื่นแล้ว ผู้ที่ไม่มีเงินจริงๆ ยังสามารถขอผ่อนค่าเล่าเรียนได้อีกด้วย “สมัยนั้น ต.ม.ธ.ก. เก็บค่าเล่าเรียนเทอมละ ๒๐ บาท และยังสามารถจ่ายแบบผ่อนเป็น ๔ งวด ๆ ละ ๕ บาท” (คำบอกเล่าจาก สมาน ศักดิ์สิงวน รุ่น ๓)

นอกจากนั้นยังมีอีกสาเหตุหนึ่ง คือ

“ที่เด็กต่างจังหวัดส่วนใหญ่มาเข้าโรงเรียนเตรียม ส่วนหนึ่งเป็นเพราะเมื่อจบโรงเรียนเตรียมฯแล้วสามารถรับราชการได้ทันที เด็กจากต่างจังหวัดนั้นส่วนใหญ่จะมาจากภาคใต้ ผมจำได้ว่าตอนนั้นนักเรียนเตรียมฯ มีประมาณ ๑,๐๐๐ คน ในจำนวนนั้นเป็นเด็กบักซ์ได้เสียประมาณสัก ๘๐๐ แล้ว เรียกว่าแยะกว่าเด็กกรุงเทพฯ เสียอีก เด็กกรุงเทพฯ นั้น ต้องเป็นพวกที่ตั้งใจจะเรียนกฎหมาย หรืออยากจะเป็นนายอำเภอก็มาเข้าธรรมศาสตร์” (คำบอกเล่าจาก ม.ร.ว.ถนัดศรี สวัสดิวัตน์ รุ่น ๖)

แต่แม้กระนั้นธรรมศาสตร์ก็ยังมีผู้มีฐานะสูงทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมส่งบุตรหลานมาเรียนในโรงเรียนเตรียมปริญญา อีกจำนวนหนึ่ง ซึ่งมีทั้งลูกคหบดีเศรษฐีมีทรัพย์ ลูกพระยาหรือแม้แต่บุตรหลานของราชวงศ์ ต.ม.ธ.ก. จึงนับได้ว่าเป็นโรงเรียนที่มีความหลากหลายที่สุดในยุคนั้นก็ว่าได้

“นักเรียน ต.ม.ธ.ก. สมัยนั้นมีความหลากหลายในเรื่องฐานะ มีพวกที่มาจากต่างจังหวัดมาอยู่วัดก็มาก เขาไม่มีอะไร ถ้าไม่ให้โอกาสเขาเข้ารับการศึกษา ก็ไม่มีโอกาส ธรรมศาสตร์ให้โอกาส ให้การศึกษาที่จะเป็นพื้นฐานของอนาคต เปิดทางให้มีอาชีพ พวกนี้เขาจะรักธรรมศาสตร์มาก” (คำบอกเล่าจาก โอวาท สุทธิวาหนฤพุฒิ รุ่น ๓)

การรับเข้าเรียน

ต.ม.ธ.ก. ได้รับการจัดตั้งขึ้นตามข้อบังคับว่าด้วยการเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง วันที่ ๒๓ มีนาคม ๒๔๘๐ โดยผู้ที่จะสมัครเข้าเรียนต้องมีอายุไม่เกิน

๒๐ ปีบริบูรณ์ เป็นผู้มีความประพฤติเรียบร้อย ที่สอบไล่ได้ประโยคมัธยมบริบูรณ์ (ม.๖) ตามแผนการศึกษาแห่งชาติปี ๒๔๗๙ หรือเทียบเท่า และต้องมีผู้รับรองคนหนึ่ง และนับจากนี้ไป ผู้ที่จะเข้าเป็นนักศึกษาในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จะต้องเป็นผู้ที่มีความพร้อมในการศึกษาในระดับมหาวิทยาลัยมากกว่าที่ผ่านมา

และเนื่องจากในพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองฉบับที่ ๒ พ.ศ. ๒๔๘๐ ระบุว่า ผู้ที่จะสมัครเข้าเรียนจะต้องเป็นผู้สำเร็จการศึกษาระดับเตรียมปริญญาจากแผนกเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง นักศึกษาเตรียมฯ จึงสามารถเข้าเรียนในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้เลยโดยไม่ต้องสอบ ในขณะที่บุคคลอื่นจะต้องสอบวัดความรู้ตามมาตรฐานที่หลักสูตรเตรียมปริญญาได้กำหนดไว้

“วันที่ ๖ มิถุนายน ๒๔๘๑ เป็นวันที่โรงเรียนเตรียมปริญญาเปิดภาคเรียน ท่านผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยได้กรุณาเป็นประธานทำพิธีเปิดภาคเรียนในห้องประชุมของโรงเรียนเตรียมฯ (เป็นตึกเก่าชั้นเดียวเวลานี้หรือไปแล้ว) ท่านผู้ประศาสน์การให้ออวาทแก่นักศึกษาเตรียมปริญญา แจกสมุด กระดาษ(ฝึกเขียน) แฟ้ม และหนังสือหนังสือหาหน้าที่พลเมืองแก่นักศึกษาคนละชุดทุกคน พร้อมสัมผัสมือกับนักศึกษาที่ละคนเรียงตามรายชื่อที่สอบได้จนครบ” (จากบทความเตรียมปริญญา รุ่นแรก พ.ศ. ๒๔๘๑ ในหนังสือ เตรียมปริญญารำลึกโดย ประภัสสร ลีม่วงศ์ รุ่น ๑)

ในการนี้ผู้ประศาสน์การปรารถนาให้เรียกผู้ที่เข้ามาศึกษาในแผนกเตรียมปริญญาว่า นักศึกษา เพื่อให้สำนึกว่าพวกเขาโตเป็นผู้ใหญ่แล้ว

การคัดสรรครูโรงเรียนเตรียม

“นายปรีดิชณะนั้นนอกจากเป็นผู้ประศาสน์การแล้วยังดำรงตำแหน่งเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศด้วย ได้เชิญบรรดาผู้ทรงคุณวุฒิมาประชุมหารือในการจัดหลักสูตร เพื่อให้นักเรียน ต.ม.ธ.ก. มีความรอบรู้ในวิชาการต่าง ๆ ซึ่งสามารถที่จะไปประกอบอาชีพ แม้มิได้เรียนต่อในระดับมหาวิทยาลัย...นายปรีดีได้เลือกสรรครูผู้สอนที่มีความรู้ความสามารถสาขาวิชาต่าง ๆ อาทิ ครูวิชาภาษาไทย ภาษาบาลี และวิชาศีลธรรมจรรยา นั้น บางท่านมือดีดีตสมณศักดิ์หลายท่านเป็นเปรียญ ๙ ประโยค ครูวิชาโบราณคดีก็เป็นผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีจากกรมศิลปากร ครูวิชาภาษาอังกฤษ และวิชาภาษาฝรั่งเศส ก็เป็นข้าราชการที่เชี่ยวชาญด้านภาษาต่างประเทศจากหลายกระทรวง ครูวิชาสุขศึกษา เป็นผู้อำนวยการโรงพยาบาลในสังกัดกระทรวงสาธารณสุข ส่วนวิชาดุริยางคศาสตร์นั้น ได้แก่ พระเจนดุริยางค์ซึ่งเป็นบรมครูด้านดนตรีในขณะนั้น” (ท่านผู้หญิงพูนสุข พนมยงค์ เขียนไว้ในหนังสือ “ต.ม.ธ.ก. ๖๐ ปี”)

รายชื่อคณะครูโรงเรียนเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง

นายปรีดี พนมยงค์	ผู้ประศาสน์การ
นายเด็อน บุนนาค	เลขาธิการ
นายวิจิตร ลุจิตานนท์	ผู้ช่วยเลขาธิการ
หลวงประเสริฐสุภมาตรา	ผู้อำนวยการคนแรก
นายทวี ตะเวทีกุล	ผู้อำนวยการคนที่สอง
นายอาบ คอมนันท์	ผู้อำนวยการคนสุดท้าย (เคยเป็นรองผู้อำนวยการฝ่ายปกครอง)
นายเสริม วินิจฉัยกุล	ผู้ช่วยผู้อำนวยการ
ม.ล.แดง สุประดิษฐ์	รองผู้อำนวยการฝ่ายวิชาการ
นายเสงี่ยม วุฒิวัย	เลขานุการ
นายประชุม กล้าหาญ	ผู้ช่วยเลขานุการ
สวาท อินทรสุขศรี	พนักงานมหาวิทยาลัยในยุคเริ่มแรก
หมื่นพิฆาตทรชน (ลุงสิงโต, ลุงโต)	พนักงานรักษาความปลอดภัย (อดีตเพชรฆาต ของกรมราชทัณฑ์)

คณะครู

นายนารถ จันทร์สันติ นายอาณัติ คริสเตียนเซน นายเชื้อ ปริญาธวัช นายถนัดกิจ คอมนันท์ (ดร.กฎหมายฝรั่งเศส) นายเมธี ดุลยจินดา (ดร.กฎหมายฝรั่งเศส) นายสง่า ศุขะบุตร (จบจากฝรั่งเศส) นายบุญช่วย สุวรรณศร (M.B.) นายกันตธีร์ ศุภมงคล นายไววิทย์ ไวทยพิทักษ์ นายวิบูลย์ วิมลประภา (รัฐศาสตร์จากฝรั่งเศส) นายสมปอง บุนนาค (การทูตจากฝรั่งเศส) นายผ่านภพ บุษยากร (รัฐศาสตร์ฝรั่งเศส) นายยอดรัก วรรณสุต (Cert. Banking & Finance) พระยาวรวิทย์พิศาล นายประยูร เยาหะรี นายประสิทธิ์ คุณะดิลก นายอารี ศุภโรจน์

ผู้สอนประจำวิชาต่าง ๆ (เท่าที่ระบุได้)

พิมพ์ดีดตัวเลข	นายศิริ (เจ้าของธนาคาร) นายชิต (เป็นนมต.ช่วยฯหลังสงคราม)
ประวัติศาสตร์สากล	นายประยูร บุรณะศิริ (จบจากฝรั่งเศส) นายบุญยืน หาญตระกูล (ขุนตระกูล)
โบราณคดี	หลวงบริบาลบุรีภัณฑ์ (ภาคีสมาชิกแห่งราชบัณฑิตสถาน)
นายธนิต อยู่โพธิ์ (ป.๙, อธิบดีกรมศิลปากร)	

เทคโนโลยี	นางสาวปรีญา ศรีเพ็ญ ม.จ.ลักษณะเลิศ ชยางกูร
ดุริยางค์	พระเจนดุริยางค์ (ภาคีสมาชิกแห่งราชบัณฑิตสถาน) และ นายกเล็ก นายพริอย นายสังข์ อัจฉาศรี
ภูมิศาสตร์ชนชาติ	ม.ล.แดง สุประดิษฐ์ พ.ต.ท.เกษม จาติกวณิชย์ (เนติบัณฑิตอังกฤษ)
สุขวิทยา	หม่อมคำหมื่น (ผู้อำนวยการโรงพยาบาล)
วิชาการรณคดี	นายกมล มะลิตอง (ป.๖ ธรรมศาสตร์บัณฑิต)
วิชาภาษาไทย	นายพร มะลิตอง (ป.๗ ธรรมศาสตร์บัณฑิต) นายเชื้อ บุนนาค (ป.๗) นายทองสืบ นายยันต์ คงสมจิตร(ป.๙)
วิชาภาษาบาลี	นายเชื้อ บุนนาค (ป.๗) นายวิจิตร ทิมาภรณ์(ป.๙ เคยเป็น เจ้าคุณวัดมหาธาตุ) ทับ วรกันต์ (ป.๙) นายกี (ธนิต) อยู่โพธิ์ (ป.๙) นายอุบล เฟื่องประภัสสร (ป.๙) เจ้าคุณวรวิทย์ (สอนศาสนศาสตร์)
ภาษาอังกฤษ	
อ่านเขียน และไวยากรณ์	นายวรวิทย์ นายแดง คุณะติลิก (Matriculation, London University) นายเกสร คุณะติลิก (Matriculation, London University) นางสาวนวลนาฏ อมาตยกุล นางสาวชนิษฐา สามเสน ม.ล.ปัทมาภรณ์ มาลากุล นายสุวัฒน์ นิลเสน (เป็นพี่ชายของนางสาวไอริน นิลเสน รุ่น ๓)
สนทนา	นายโกลก โกมารกุล ณ นคร (B.A. Oxon ออกซ์ฟอร์ด) สอนเรื่อง กรรเชียงให้ นศ. รุ่นแรก ๆ และสอนรักบี้ด้วย) นายเค.เอ. ลอว์สัน และศาสตราจารย์เจ.เอฟ. ฮัทเจสสัน (ดร.กฎหมายฝรั่งเศส และเนติบัณฑิตอังกฤษ) นายเอ็ดเวิร์ด (เอ็ดเวิร์ด) สอนสนทนา
ภาษาฝรั่งเศส	
อ่านเขียน และไวยากรณ์	นายสมปอง บุนนาค นายอาบ คอมนต์ น.ส.นวลจันทร์ ณ ป้อมเพชร (Cert. de E.P.P.F.E. จากฝรั่งเศส) นายสุวิทย์ บวรวัฒนา นายนารถ สันโดษ นายหลวงพิรัชพิสตาร นายมานพ ศรีนุก
สนทนา	มาตามอุภัย พินทุโยธิน หม่อมแม่รี ชยางกูร สอนสนทนา มาตามสวัสดิ์ (ภรรยาพลโทสวัสดิ์ ส. สวัสดิ์เกียรติ สอนการแสดงด้วย) นายสืบสวัสดิ์ บุนนาค
	จะเห็นได้ว่าคณาจารย์ของโรงเรียนเตรียมฯแห่งนี้ได้รวบรวมเอาผู้ทรงคุณวุฒิในแขนง ต่าง ๆ ทั้งไทยและต่างชาติ อย่างยากที่จะหาสถานศึกษาใดในสมัยนั้น (หรือแม้แต่ในสมัยนี้) เทียบได้

จำนวนนักศึกษา

รุ่น ๑	เข้าเรียน พ.ศ. ๒๔๘๑	สำเร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๒	จำนวน ๑๘๐ คน
รุ่น ๒	เข้าเรียน พ.ศ. ๒๔๘๒	สำเร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๓	จำนวน ๓๑๑ คน
รุ่น ๓	เข้าเรียน พ.ศ. ๒๔๘๓	สำเร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๔-๘๕	จำนวน ๒๔ คน
รุ่น ๔	เข้าเรียน พ.ศ. ๒๔๘๔	สำเร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๕-๘๖	จำนวน ๗๔๗ คน
รุ่น ๕	เข้าเรียน พ.ศ. ๒๔๘๕	สำเร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๖-๘๗	จำนวน ๘๑๗ คน
รุ่น ๖	เข้าเรียน พ.ศ. ๒๔๘๖	สำเร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๗-๘๘	จำนวน ๑๑๑๙ คน
รุ่น ๗	เข้าเรียน พ.ศ. ๒๔๘๗	สำเร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๘-๘๙	จำนวน ๑๒๔๑ คน
รุ่น อุบลราชธานี	เข้าเรียนปี พ.ศ. ๒๔๘๗	สำเร็จเพื่อปี พ.ศ. ๒๔๘๘	จำนวน ๑๐๒ คน
รุ่น ๘	เข้าเรียน พ.ศ. ๒๔๘๘	สำเร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๙-๙๐	จำนวน ๕๐๐ คน
รวม ๕๕๔๑ คน			

เนื่องจากผู้ประศาสน์การเห็นว่า โรงเรียนเตรียมปริญญาธรรมศาสตร์เป็นโรงเรียนเตรียมแห่งสุดท้ายที่เปิดรับสมัคร นักเรียนที่เหลือจะไม่มีที่จะไป การรับสมัครนักศึกษาในเกือบทุกรุ่นจะมีการขยายโควตาการรับเข้าเรียนเสมอ เช่น ในรุ่นแรก เดิมที่มีการกำหนดจำนวนไว้เพียง ๑๕๐ คน แต่ภายหลังก็ได้เพิ่มเป็น ๑๘๐ คน หรือในรุ่น ที่ ๗ ซึ่งมีการเพิ่มโควตาถึงสามรอบ

“นักเรียนเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์รุ่น ๗ นั้นมีการเปิดสอบเพียงครั้งเดียว แต่มีการประกาศรับเป็นนักเรียนถึง ๓ ช่วง ช่วงแรกรับเข้ามาเพียง ๕๐๐ คน พวกผมที่มาดูผลสอบเข้าเห็นเขาติดกระดาษไว้ ๓-๔ ชุดแล้วไม่เห็นชื่อตัวเองก็ใจเสียกันพอสมควรเพราะตอนนี้ธรรมศาสตร์คือความหวังสุดท้ายแล้ว ตอนนั้นเจ้าหน้าที่ที่เป็นคนมาติดประกาศชื่อครูจำปูนซึ่งเป็นรุ่นพี่โรงเรียนเตรียมรุ่น ๖ แกยงสาวพริ้งอยู่เลย แกบอก “ใครผิดหวังวันนี้พรุ่งนี้ลองมาฟังอีกทียวหนึ่งนะ คอยมาฟังให้ดี” รุ่งขึ้นก็มีรายชื่อผู้มีสิทธิเข้าเรียนเพิ่มอีก ๕๐๐ คน และมีการประกาศว่า เป็นรอบสุดท้ายแล้ว แต่ผมก็ยังไม่ได้ติดในรายชื่อชุดที่สองนี้อีก ตอนนั้นคิดว่าคงต้องหาทางไปเรียนที่อื่นแล้ว แต่ในที่สุดก็มีการประกาศรายชื่อครั้งที่ ๓ และผมก็ได้เข้าเป็นนักเรียนเตรียมรุ่นที่ ๗ กับเขาด้วย”

และเนื่องจากจำนวนนักศึกษาในแต่ละรุ่นนั้นมีจำนวนไม่เท่ากัน ในรุ่นแรก ๆ นั้นมีจำนวนคนน้อย จึงจัดให้เรียนกันห้องละประมาณ ๓๐ คน และเมื่อนักศึกษามีเพิ่มมากขึ้น จำนวนห้องและจำนักเรียนในแต่ละห้องจึงค่อย ๆ มากขึ้นไปจน ถึง ๒๔ ห้อง ๆ ละเกือบ ๕๐ คนในรุ่นที่ ๗ ซึ่งมีนักศึกษาถึงเกือบ ๑๒๐๐ คน

การจัดห้องเรียน

แม้จะไม่ต้องสอบคัดเลือกให้ผ่านเกณฑ์การรับเข้าเรียน อย่างไรก็ตาม ผู้ที่จะเข้าศึกษาในแผนกเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง จะต้องสอบวัดความรู้เพื่อสะดวกแก่การจัดห้องเรียนตามกลุ่มคะแนน และเพื่อความสะดวกในการเรียนการสอน โดยในการสอบวัดความรู้แรกเข้านี้จะมีการสอบวิชาภาษาไทย วิชาหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม วิชาภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ และวิชาภาษาอังกฤษหรือฝรั่งเศสโดยในสองภาษานี้จะเลือกสอบภาษาใดภาษาหนึ่งหรือสอบทั้งสองภาษาก็ได้ โดยใช้เวลาสอบสองวัน วันละ ๒ วิชา

สำหรับการสอบของโรงเรียนเตรียมปริญญาฯ นั้น สำหรับนักศึกษาที่มาจากต่างจังหวัดแล้ว

“วิธีสอบก็แปลกไปว่าการสอบไล่ที่ข้าพเจ้าเคยสอบในโรงเรียนเก่าของข้าพเจ้า ตั้งแต่ข้าพเจ้าสอบไล่ในโรงเรียน “บ้านนอก” กระจาด (พลสแกป) น้ำหมึก ปากกาต้องเตรียมมหาเอาไป แต่การสอบคัดเลือกในครั้งนี่ไม่ต้องเตรียมเอาอะไรไปเลย กระจาด น้ำหมึก ปากกา (เบอร์ ๕) มหาวิทยาลัยจัดไว้ให้พร้อมเสร็จ พอเข้าประจำที่นั่งสอบเรียบร้อยไม่ทันจะลงมือตอบ มีคนงานของมหาวิทยาลัยยกแก้วน้ำแข็งใส่น้ำชามาเสิร์ฟให้ ๑ แก้ว ที่โรงเรียน “บ้านนอก” ของข้าพเจ้า อย่าวว่าแต่จะเอาน้ำมาเสิร์ฟให้ถึงโต๊ะเลย แม้กระหายน้ำระหว่างสอบก็ออกไปดื่มไม่ได้ ตอบให้เสร็จส่งกระจาดคำตอบเสียก่อนจึงค่อยออกไปดื่ม น้ำ น้ำแข็งใสชาที่คนงานนำมาเสิร์ฟนี้ทำคุณประโยชน์ให้ข้าพเจ้าอย่างหนึ่งคือ คิดคำตอบไม่ออก ตอบไม่ได้ ก็นั่งดื่มน้ำชาแก้ชวยไปก่อน” (จากบทความ “เตรียมปริญญารุ่นแรก” ในหนังสือ “ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๑ พุทธศักราช ๒๔๘๑” โดย ประภัสสร ลีม่วงศรี รุ่น ๑)

ในปีแรก มีการแบ่งนักศึกษาออกเป็น ๗ ห้อง ห้องหนึ่งมี ๓๐ คน มีห้อง ก ข ค ง จ ส่วนอีกสองห้องเป็นนักศึกษาสมทบซึ่งไม่นานก็ได้เป็นนักศึกษาภาคปกติ และกลายเป็นห้อง ฉ ห้องเดียว หนึ่ง ในปีแรกของการเรียนชื่อห้องจะเป็นตัวอักษร ก ข ค... และเมื่อขึ้นปี ๒ จะมีการเปลี่ยนเป็นห้อง ๑ ๒ ๓... จนมาในรุ่นที่ ๔ จึงได้มีการใช้ตัวเลขทั้งในชั้นปีที่ ๑ และ ๒

ในปีแรกนี้ ผู้ที่สอบได้คะแนนดีในรอบคัดเลือกประมาณ ๓๐ คนแรกจะกระจายไปเป็นหัวหน้าหมวด รองหัวหน้าหมวดและหัวหน้าหมู่ตามห้องต่าง ๆ แต่ในปีต่อมาได้มีการปรับให้แต่ละห้องเรียงตามลำดับคะแนนคือ ที่ ๑-๓๐ อยู่ห้อง ๑ ที่ ๓๑-๖๐ อยู่ห้อง ๒ เรื่อยไป

ในจำนวน ๓๐ คนของแต่ละห้อง มีการแบ่งนักศึกษาออกเป็น ๔ หมู่ ๆ ละ ๖ คน นั่งเรียงกันแถวละ ๓ คน มีหัวหน้าหมู่อีก ๑ คน นั่งข้างหลังหมู่ของตน คอยควบคุมดูแลลูกหมู่ หมู่ที่ ๑ อยู่ตอนหน้าด้านซ้าย หมู่ ๒ อยู่ตอนหน้าด้านขวา หมู่ ๓ อยู่ตอนหลังด้านซ้าย และ

หมู่ที่ ๔ อยู่ตอนหลังด้านขวา และมีหัวหน้าหมวด (หัวหน้าชั้น) คอยดูแลหัวหน้าหมู่อีกหนึ่ง มีตำแหน่งนั่งอยู่หลังสุดระหว่างหมู่ที่ ๓ และ ๔ นอกจากนั้นก็ยังมีรองหัวหน้าหมวดนั่งกลางห้อง เพื่อคอยช่วยเหลือหัวหน้าหมวดควบคุมดูแลความเรียบร้อยในห้อง

หัวหน้าหมู่มีหน้าที่เขียนรายงานตามฟอร์มของมหาวิทยาลัย ว่าในวันหนึ่งมีลูกหมู่มารเรียน ลากิจ ลาป่วยหรือขาดกี่คน แล้วนำเสนอต่อหัวหน้าหมวดเพื่อรวบรวมส่งต่อกองอำนวยการอีกทีหนึ่ง รายงานนี้ต้องทำทุกวันวันละ ๒ เวลา คือ เช้าและบ่าย นักศึกษาที่มาเรียนแล้วต้องการออกนอก บริเวณมหาวิทยาลัยต้องเสนอใบลาต่อหัวหน้าหมู่ หัวหน้าหมู่เซ็นชื่อรับทราบแล้วเสนอหัวหน้าหมวด เซ็นชื่อรับทราบแล้วจึงเสนอกองอำนวยการ เมื่อผู้อำนวยการหรือเลขาผู้อำนวยการเซ็นชื่ออนุญาต แล้ว จึงจะออกนอกบริเวณกำแพงมหาวิทยาลัยได้ โดยหากไม่มีใบอนุญาตนี้ หมั่นพิฆาตทรชน หรือลูกลงโทษจะมีวันปล่อยให้นักศึกษาเส็ดรอดออกไปได้

(เรียบเรียงจาก “เตรียมปฏิญญารุ่นแรก พ.ศ. ๒๔๘๑” โดย ประภัสสร ลีม่วงศ์ ในหนังสือ ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๑ พุทธศักราช ๒๔๘๑ ๘ ธันวาคม ๒๕๐๖)

นอกจากนั้น ตั้งแต่รุ่นที่ ๒ เป็นต้นมา ทางโรงเรียนเตรียมได้จัดห้องพิเศษ ซึ่งเป็นห้องที่คัดเลือกเอานักศึกษาที่เลือกสอบเข้าโดยใช้วิชาภาษาฝรั่งเศสมาเรียนรวมกัน

“เมื่อเข้าไปเรียนอยู่ในโรงเรียนเตรียมฯ ผมถูกจัดให้ไปอยู่ห้อง ๓ ซึ่งเป็นห้องพิเศษ สำหรับนักเรียนที่จบสายฝรั่งเศสล้วนซึ่งทั้งหมดก็มีแค่นักเรียนอัสสัมชัญกับเซนต์คาเบรียลสองโรงเรียนเท่านั้น...ห้อง ๓ เป็นห้องสุดท้ายของตึกโดมซึ่งตอนนั้นยาวไปจนถึงประตูออกจากมหาวิทยาลัย ด้านท่าพระจันทร์ ตอนนั้นเราได้ศาสตราจารย์ เจ เอฟ ฮัตเจสสันเป็นครูประจำชั้น วิชาที่สอนเป็นภาษาอังกฤษให้พวกเราเป็นพิเศษ เพราะโรงเรียนเขารู้ว่าเด็กที่จบสายฝรั่งเศสมานั้น ส่วนใหญ่ยังไม่เคยได้เรียนภาษาอังกฤษมาแม้แต่บ่อย คือในขณะที่เพื่อนห้องอื่นต้องเริ่มเรียนฝรั่งเศส เราเองก็ต้องเรียนภาษาอังกฤษตั้งแต่ชั้นพื้นฐานเลยเช่นเดียวกัน” (คำบอกเล่าจาก เตือน จิตรกร รุ่น ๒)

หลักสูตร

นักศึกษาเตรียมปฏิญญาจะต้องเรียนสัปดาห์ละ ๖ วัน (เว้นวันอาทิตย์) วันละเกือบ ๑๐ ชั่วโมง คือตั้งแต่เวลา ๘.๐๐น.-๑๗.๒๐ น. แต่ละคาบเรียนใช้เวลา ๑ ชั่วโมง ระหว่างคาบเรียนจะมีการพัก ๑๐ นาทีซึ่งจะมีครูประจำห้องคอยควบคุมให้อยู่ในความเรียบร้อย ตอนกลางวันพักเที่ยงหนึ่งชั่วโมง นักศึกษาเตรียมฯทั้งหลายจะกรูกันไปเข้าคิวที่โรงอาหาร ทั้งนี้ในแต่ละวันจะมีชั่วโมงว่างรวมอยู่ด้วยเพื่อให้นักศึกษาได้ผ่อนคลาย สำหรับนักศึกษารุ่นแรก ๆ นั้นทางโรงเรียนได้จัดให้มีการแจกนมถั่วเหลืองในช่วงบ่ายก่อนนิชาพลศึกษาซึ่งเป็นวิชาสุดท้ายก่อนเลิกเรียน โดยจะมี

ครูพลศึกษาแนะนำให้ทำกายบริหาร ส่วนวันเสาร์นั้นไม่มีวิชาพลศึกษา นักศึกษาเตรียมจะได้กลับบ้านเร็วกว่าปกติครึ่งชั่วโมง

ในชั้นปีที่ ๑ นักศึกษาจะต้องเรียน ภาษาไทย ภาษาบาลี ภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส ศิลปกรรมและจรรยา ภูมิศาสตร์เศรษฐกิจ โบราณคดี พลศึกษา ดุริยางคศิลป์ และสุขวิทยา

ปีที่ ๒ จะต้องเรียน ภาษาไทย ศาสนศาสตร์ ภูมิศาสตร์แสดงชนชาติ ประวัติศาสตร์สากล ปรัชญา พลศึกษา ดุริยางคศาสตร์ ชวเลขพิมพ์ดีด หลักภาษาละติน ภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส และเทคโนโลยี

จากหลักสูตรทั้ง ๒ ปีจะเห็นได้ว่า แผนกเตรียมปริญญาฯ นั้นเน้นความสำคัญของวิชาทางด้านภาษาศาสตร์เป็นอย่างมาก

“แผนกเตรียมปริญญาฯมีความประสงค์ที่จะให้ผู้ที่สำเร็จการศึกษาของแผนกเตรียมปริญญาฯได้มีความรู้แตกฉานในภาษาไทยและภาษาต่างประเทศเป็นอย่างดี จึงได้มีแนวสอนหนักไปในทางภาษา การเรียนภาษาเพื่อจะให้เห็นเข้าใจซาบซึ้งและใช้ได้ดีนั้น จึงจำต้องได้เรียนถึงมูลรากเดิมของภาษานั้น ๆ ด้วย ดังนั้นจึงได้จัดให้มีการศึกษาภาษาบาลี ภาษาละตินและประวัติวรรณคดีประกอบการเรียนภาษาไทยและภาษาต่างประเทศด้วย ทั้งนี้เพื่อให้ผู้ได้สำเร็จไปจากแผนกเตรียมปริญญาฯพอที่จะสามารถใช้ตำราต่างประเทศไทย ซึ่งเป็นประโยชน์อย่างมากในการศึกษาในชั้นปริญญาของมหาวิทยาลัย” (วิจิตร ลุลิตานนท์ จาก “ชื่นชมมุนม ต.ม.ธ.ก. ๒๔๘๙”)

ทั้งนี้ต้องเข้าใจบริบททางด้านวิชาการในสมัยนั้นซึ่งขาดแคลนตำราวิชาการที่เขียนขึ้นหรือได้รับการแปลให้เป็นภาษาไทย ภาษาจึงเป็นเครื่องมือที่สำคัญที่สุดที่จะรับรองได้ว่านักศึกษาที่จะเข้าไปเรียนในระดับอุดมศึกษาของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองจะสามารถอ่านตำราต่างประเทศได้ด้วยตัวเอง นักศึกษา ต.ม.ธ.ก. หลาย ๆ ท่านที่ได้ดิบได้ดีในชีวิตก็เพราะพื้นฐานทางภาษาจาก ต.ม.ธ.ก. โดยเฉพาะคุณูปการต่อการสอบชิงทุนไปศึกษาต่อต่างประเทศ

แต่แม้จะมีความตั้งใจให้นักศึกษาได้เรียนวิชาภาษาละติน แต่นักศึกษา ต.ม.ธ.ก. ตั้งแต่รุ่น ๔ เป็นต้นไปกลับไม่ได้เรียนวิชาภาษาละติน เนื่องจาก ศาสตราจารย์ เจ.เอฟ. ฮัตเจสสัน ซึ่งเป็นผู้สอนวิชานี้แต่เพียงผู้เดียวถูกควบคุมตัวเป็นเชลยในปลายปี ๒๔๘๔ (๑๘ ธันวาคม ๒๔๘๔-๑๐ เมษายน ๒๔๘๘)

แม้จะมีวิชาที่หลากหลายเป็นอย่างมาก แต่วิชาที่ให้ประโยชน์ต่อเหล่านักศึกษาเตรียมฯ อย่างคาดไม่ถึงมากที่สุดก็คือ วิชาชวเลขพิมพ์ดีด และวิชาระเบียบราชการ

“ในช่วงเวลาที่ทำงานเป็นเสมียนนี้ วิชาพิมพ์ดีดและชวเลขที่ได้ร่ำเรียนมาจาก ต.ม.ธ.ก. นั้นช่วยผมได้มากเหลือเกิน ทำให้สามารถทำงานได้เป็นอย่างดี แม้ว่าตอนที่เข้าทำงานพิมพ์ดีด

ที่ใช้ในกระทรวงต่างประเทศจะเป็นรุ่นเก่ากว่าที่ใช้เรียนในโรงเรียนก็ตาม” (คำบอกเล่าจาก โอวาท สุทธิวาหนฤพุดิ รุ่น ๓)

“ผมเข้าไปทำงานได้เพราะวิชาหนึ่งซึ่งที่เตรียมธรรมศาสตร์สอนและคนก็ไม่ค่อยสนใจเท่าไร วิชานั้นก็คือวิชาตัวเลข ซึ่งมันคล้าย ๆ กับความสามารถในการใช้คอมพิวเตอร์สมัยนี้ แต่สมัยนั้นมันไม่มีคอมพิวเตอร์ เทปมันก็ยังมี แต่ใครพิมพ์ติดหรือจดตัวเลขได้ก็จะมีประโยชน์มาก และคนที่ต้องการใช้งานแรกก็คือคนที่ทำหน้าที่การงานระดับสำคัญ คือสำคัญระดับที่พูดแล้วต้องให้คนจด เช่น รายงานการประชุม หรือคำสั่งต่าง ๆ...ความรู้วิชาตัวเลขที่ได้จากเตรียมทำให้ผมได้มีโอกาสที่ใกล้ชิดกับบุคคลระดับสูงมาก เช่นว่าผมเข้าทำงาน ผมก็ได้เป็นหน้าห้อง เป็นคนจด lecture อาจารย์ไพโรจน์ ชัยนาม...เย็น ๆ ท่านจะเอาหนังสือมาเรียง ๆ กางแบไว้ แล้วท่านก็เดินไปเดินมา ปากท่านก็พูดที่สิ่งที่ท่านจะเขียนเป็นกฎหมายรัฐธรรมนูญ ผมก็เป็นคนจดตัวเลข และผมเป็นคนพิมพ์อีก เราก็ได้ความรู้ไปด้วยในขณะนั้น เมื่อพิมพ์ต้นฉบับให้ท่านเสร็จผมต้องมาส่งต้นฉบับที่โรงพิมพ์ของมหาวิทยาลัยที่ท่าพระจันทร์ซึ่งอยู่ตรงใกล้ๆ คณะรัฐศาสตร์เก่า และผมก็มีหน้าที่ต้องมาตรวจปฏิรูปอีกรอบ ตกกลางเวลาสอบก็เหมือนไม่ต้องอ่านหนังสือเพราะผมคือคนฟัง จดพิมพ์ และตรวจปฏิรูปหนังสือที่ทุกคนต้องอ่านสอบอยู่แล้ว

ตอนที่ผมไปรับราชการที่กระทรวงต่างประเทศใหม่ ๆ ประมาณสองปีต่อมาก็มีเหตุการณ์คล้ายกันอีก ตอนนั้นคุณพ่อของคุณกันตธีร์ ศุภมงคล เป็นอธิบดีกรมการเงิน (ซึ่งตอนหลังผมก็ได้มาเป็นอธิบดีกรมนี้) ก็เรียกผมไปจดแบบเดียวกันนี้ ตกกลางวิชากฎหมายระหว่างประเทศที่ท่านสอน เวลาสอบผมไม่ต้องทำอะไรเลย เพราะมันผ่านหู ผ่านมือ และผ่านตามาหลายเที่ยวและทุกตัวอักษร เพราะฉะนั้น ตอนที่มาสอบแข่งขันเพื่อที่จะไปเมืองนอก ทุน ก.พ. สิ่งเหล่านั้นผมแทบจะไม่ต้องดูเลย เพราะตำราที่คนอื่นเขาอ่านมาสอบกันนั้นเราทำออกมาทุกตัว เห็นใหม่ว่า จากตัวเลขซึ่งเป็นวิชาที่ดูเหมือนไม่ได้เรื่องกลายเป็นประโยชน์อย่างคาดไม่ถึง เพราะฉะนั้นสิ่งที่เรียนจากเตรียมธรรมศาสตร์นั้นเป็นสิ่งที่ช่วยเราโดยไม่รู้ตัว” (คำบอกเล่าจาก อรุณ ภาณุพงศ์)

“ผมเองก็ได้วิชาพิมพ์ติดนี้เองที่ทำให้ชีวิตก้าวหน้ามาจนทุกวันนี้ ที่ผมสอบเข้าศาลากรได้แบบแทบจะเรียกว่าไร้คู่แข่งก็เพราะวิชาพิมพ์ติดนี้เอง ตอนที่สอบกรรมการผู้พิจารณาคัดเลือกมายื่นใฝ่ที่โต๊ะสอบพิมพ์ติดเลย เพราะผมพิมพ์เพียงไม่นานก็เสร็จ และพิมพ์เป็นระเบียบเรียบร้อยตามแบบเอกสารราชการซึ่งได้เรียนมาจากโรงเรียนเตรียมฯ เมื่อมาเป็นทนายก็ยังได้ใช้วิชานี้ช่วยในการทำงานอย่างมาก” (คำบอกเล่าจาก อุไร วงศ์สารโรจน์ รุ่น ๓)

“วิชาการเขียนปฏิบัติราชการ ที่ได้เคยเรียนมาในปีสุดท้ายของธรรมศาสตร์ ซึ่งได้อาจารย์บุญชู เจนธนัส หัวหน้าแผนกราชกิจจานุเบกษา สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรีมาเป็นผู้สอน ดังนั้นเรื่องวิธีการทำงาน และกระบวนการในการเขียนหนังสือราชการต่าง ๆ เราได้เรียนรู้และฝึกซ้อม

มาครบถ้วนแล้ว เมื่อเข้ามาก็สามารถปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างไม่ติดขัด เรียกว่าไม่ต้องมานั่งสอนงานกันให้เสียเวลา ยิ่งเราสามารถพิมพ์ติดต่อก็ยิ่งทำงานได้เข้าหูเข้าตาของเจ้านาย” (คำบอกเล่าจาก สุวรรณ ดาราวงษ์ รุ่น ๗)

“วิชาที่สอนในโรงเรียนเตรียมจนถึงมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมืองในตอนนั้นมีประโยชน์มากแก่การทำงาน สำหรับผมคือ ตอนที่ไปทำงานเป็นเสมียน วิชาต่าง ๆ เหล่านี้มีประโยชน์มาก ทั้งระเบียบบริหารราชการ การเสนอหนังสือ การเขียนบันทึก เรียกได้ว่าที่สอนให้คนทำงานเป็นข้าราชการได้” (คำบอกเล่าจาก มารุต บุณนาค รุ่น ๕)

การเลื่อนชั้น-ตกชั้น

หลักสูตรเตรียมปริญญาแบ่งเป็น ๒ ชั้นปี ปีหนึ่ง ๆ แบ่งออกเป็น ๓ ภาค ภาคละ ๑๒ สัปดาห์ แต่ละภาคจะมีการสอบ ๒ แบบ แบบแรกเป็นการสอบประจำเดือน ซึ่งหมายความว่า จะมีการสอบที่เรียกว่า “สอบซ่อม” ทุก ๆ ๔ สัปดาห์ โดยวิชาที่นำมาสอบซ่อมนี้มีเพียง ๓ วิชา คือ ภาษาไทย ภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส วิชาละ ๖๐ คะแนน และมีคะแนนความประพฤติ ๒๐ คะแนน ก็รวมเป็น ๒๐๐ คะแนน

การที่นำวิชาภาษามาสอบซ่อมบ่อย ๆ เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าโรงเรียนเตรียมปริญญาให้ความสำคัญกับการศึกษาภาษาทั้งไทยและต่างประเทศอย่างที่สุด เพราะการจัดสอบบ่อยครั้งจะเป็นตัวกระตุ้นให้นักศึกษาทั้งหลายไม่ดูตายในการทบทวนความรู้ที่ได้เล่าเรียนมาอยู่ไม่ขาดระยะ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้ประสบความสำเร็จในการเรียนภาษา

การสอบซ่อมประจำเดือนนี้จะไม่มีการเปลี่ยนที่นั่ง หรือห้องของนักเรียน แต่การสอบประจำภาคมีการเปลี่ยนที่นั่ง และห้องตามคะแนนที่สอบได้ โดยจะต้องสอบหมดทั้ง ๑๒ วิชา ผู้ที่สอบได้คะแนนดี ๆ ก็เปลี่ยนเป็นหัวหน้าหมวด หัวหน้าหมู่ ส่วนคนที่คะแนนน้อยลงก็ต้องลดชั้นไปเป็นลูกหมู่ เรียกได้ว่าเหมือนเล่นเก้าอี้ดนตรีในทุกครั้งที่มีการสอบประจำภาค และเป็นการกระตุ้นให้นักศึกษาเตรียมต้องตื่นตัวอยู่ตลอดเวลาเพื่อไม่ให้ต้องเลื่อนลงไปอยู่ห้องต่ำลง

การเรียนการสอน

การเรียนการสอนของนักศึกษาเตรียมปริญญานั้นมีหลายรูปแบบ แบบแรกคือเรียนกับครูประจำวิชาโดยตรง คือใช้ครู ๑ คน ต่อนักศึกษา ๑ ห้อง ซึ่งเป็นรูปแบบการเรียนการสอนที่อาจารย์ประจำของ ต.ม.ธ.ก. ต้องรับผิดชอบ วิชาที่ใช้รูปแบบการเรียนการสอนนี้คือวิชาทางด้านภาษาซึ่งมีความจำเป็นต้องมีการตอบโต้ระหว่างผู้เรียนและผู้สอน

แบบที่ ๒ เป็นการรวมกันในห้องประชุมใหญ่ วิชาประเภทนี้มักเป็นวิชาที่ผู้สอนเป็นครูผู้ทรงคุณวุฒิที่ผู้ประสานการ หรือทางผู้บริหารโรงเรียนได้เชิญมาจากภายนอก แต่ละท่านมักมีหน้าที่ที่ทรงงานประจำกระทรวงต่าง ๆ และมีเวลาสอนไม่มาก ในรุ่นที่มีนักศึกษาเป็นจำนวนมาก (รุ่น ๓-๗) บางวิชาต้องมีการผลัดกันเรียนเป็นภาคเช้าและบ่าย

นอกจากนั้นยังมีการเรียนการสอนอีกแบบหนึ่งซึ่งต้องให้อาจารย์ผู้สอน ทำการบรรยายมาจากห้องกระจายเสียง คำบรรยายจะถูกส่งผ่านไมโครโฟนไปสู่นักศึกษาทุกห้องพร้อมกัน โดยในแต่ละห้องจะมีครูผู้กำกับห้องคอยดูแลความเรียบร้อย กรณีที่นักศึกษามีปัญหาสงสัย ผู้กำกับห้องจะเป็นผู้ที่คอยตอบปัญหาในเบื้องต้น หรือรวบรวมคำถามเพื่อส่งให้ผู้บรรยายได้ตอบให้อีกทีหนึ่ง วิชาที่ใช้การเรียนการสอนแบบที่ ๒ และ ๓ มักเป็นวิชาทางด้านสังคมศาสตร์ ประวัติศาสตร์ เป็นต้น

“บางวิชาที่ครูเขาไม่ค่อยมีเวลามาสอนที่ละห้อง ตอนบ่ายก็ต้องเรียนกันทางไมโครโฟน ซึ่งจะถ่ายทอดเสียงให้ได้ยินหมด ๒๐ ห้อง เวลาเรามีตรงไหนไม่เข้าใจพวกครูประจำห้องก็จะส่งคำถามของเราไปให้ครูที่สอนวิชานั้น วิชาที่ต้องเรียนรวมกันแบบนี้เท่าที่จำได้ก็มีวิชาภูมิศาสตร์ สากลของ อาจารย์ กษม จาติกวณิช ซึ่งจบจากอังกฤษ วันแรกที่ท่านมาสอน พอท่านขึ้นคำว่า “The atmosphere...” พวกเราร้องกันไปเลยเพราะท่านสอนเป็นภาษาอังกฤษ ผมนั้นจับความไม่ได้เลย เพราะเราเรียนมาจากบ้านนอกสำเนียงก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง พอมาเจอสำเนียงนักศึกษาอังกฤษ เข้าไปกึ่งเป็นไก่ตาแตก ในเวลาแบบนี้เองที่ครูประจำห้องต้องมาช่วยชีวิตพวกเรา เพราะสังเกตจากสีหน้าของพวกเรา ก็พอจะรู้ว่าเรามีปัญหาแน่

นอกจากจะให้ความช่วยเหลือแก้ปัญหาเฉพาะหน้าในห้องแล้ว ครูประจำห้องยังช่วยแนะนำวิธีพัฒนาการเรียนของเรานอกห้องเรียนด้วย ครูประจำห้องของผมท่านแนะนำว่าให้อ่านหนังสือพิมพ์บางกอกโพสต์โดยไม่ต้องเปิดดิกชันนารี อ่านไปเรื่อย ๆ เดาความหมายไปเรื่อย ๆ ถ้าจะดูความหมายอย่างละเอียดก็ค่อยไปเปิดหาความหมาย ด้วยคุณูปการอย่างที่ว่ามาแล้ว ครูประจำห้องจึงต้องนั่งฟังเลคเชอร์กับนักศึกษาด้วยตลอดเวลาทุกวิชา เว้นแต่ที่มีครูมาสอนถึงห้อง พวกครูประจำห้องเขาก็ออกไปได้ แต่ส่วนใหญ่วิชาที่เรียนตอนบ่ายจะเป็นวิชาที่สอนด้วยไมโครโฟนหมดเลย” (คำบอกเล่าจาก สุโข สุวรรณศิริ รุ่น ๖)

หลักสูตรกระทรวงศึกษาธิการ

โรงเรียนเตรียมปริญญา่นั้นมีการปิดตัวไปช่วงหนึ่งในปี ๒๔๘๗-๒๔๘๘ กล่าวคือเมื่อนักศึกษารุ่นที่ ๗ เปิดเทอมได้เพียงประมาณ ๑๕ วัน โรงเรียนก็มีการสั่งหยุดเรียนภาคปกติชั่วคราวเพื่อหลบระเบิด และได้เปิดอีกครั้งในปี ๒๔๘๙ หลังสงครามสงบลง แต่หลักสูตรของ

โรงเรียนเตรียมปริญญาในรุ่นที่ ๘ นั้นถูกแทรกแซงโดยกระทรวงศึกษาธิการซึ่งต้องการให้ทุกโรงเรียนมีหลักสูตรมาตรฐานเดียวกัน และวัดผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษาด้วยข้อสอบเดียวกัน

“ก่อนเราจะสอบก็ได้ข่าวว่า กระทรวงศึกษาธิการออกประกาศว่าจะต้องยุบโรงเรียนเตรียม และนักศึกษาเตรียมฯรุ่นสุดท้ายต้องไปสอบข้อสอบของกระทรวงศึกษา ตอนแรกเขาก็ประชุมตกลงว่าอาจารย์ของธรรมศาสตร์จะได้เป็นกรรมการออกข้อสอบด้วย แต่พอเอาเข้าจริงกระทรวงศึกษาฯให้จุฬายาออกมาออกข้อสอบทั้งหมด และยังให้นักเรียนจากที่อื่นมาใช้สถานที่ของเราในการสอบ” (ประจวบ เจริญลาภ รุ่น ๘)

“ปีนั้นเป็นปีแรกที่กระทรวงศึกษาเข้ามาควบคุมและจัดระบบการศึกษาใหม่ทั้งหมด ให้ทุกโรงเรียนมีมาตรฐานเดียวกัน เวลาสอบใช้ข้อสอบกลางเดียวกัน นักเรียนที่ได้ที่หนึ่งถึงห้าสิบของประเทศจะได้ทุนการศึกษาด้วย ในเวลานั้นเมื่อถึงเวลาสอบรวม ธรรมศาสตร์เราและจุฬายาก็กลายเป็นสนามสอบกลางของโรงเรียนทั่วกรุงเทพฯ ...พอข้อสอบของกระทรวงประกาศผลคะแนนในหนังสือพิมพ์หลาย ๆ ฉบับทั้งสยามรัฐ พิมพ์ไทย และฉบับอื่น ๆ ในปี ๒๔๙๑ ปรากฏว่า ลำดับที่ ๑-๖ เป็นนักเรียนโรงเรียนเราทั้งหมด นอกจากนั้น ใน ๕๐ คนแรกนี้ มีนักเรียนโรงเรียนเราร่วม ๒๐ คนเข้าไปแล้ว ผมเองคะแนนตกลงมาอยู่ที่ ๒๐ กว่า ๆ ตอนนั้นท่านผู้หญิงพูนศุขภูมิใจในพวกเรามากที่ทำชื่อเสียงให้โรงเรียนเตรียมธรรมศาสตร์” (หิรัญ รัตติศรี รุ่น ๘)

นักศึกษาเตรียมที่ได้ที่ ๑-๖ ของประเทศในการสอบครั้งนั้นได้แก่

๑ นายประชุม โคมฉาย	สอบได้	๘๐.๙๐%
๒ นายสมปอง สุจริตกุล	สอบได้	๗๗.๖๐%
๓ นายไสว เจริญยุทธ	สอบได้	๗๕.๖๐%
๔ นายผ่อง ธนุศิริ	สอบได้	๗๔.๓๐%
๕ นายสมจิตต์ อินสิงห์	สอบได้	๗๔.๓๐%
๖ นายสกล พวงประยงค์	สอบได้	๗๓.๔๐%

แม้จะต้องมีการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรตามกระทรวงศึกษาธิการ แต่ผู้บริหารมหาวิทยาลัยก็ยังคงควบคุมคุณภาพการศึกษาของนักศึกษารุ่นที่ ๘ ให้ทัดเทียมกับ ๗ รุ่น ที่ผ่านมา

“เมื่อสงครามสิ้นสุดลงแล้ว แม้นายปรีดีจะมีภาระที่ต้องเจรจาต่อรองกับฝ่ายสัมพันธมิตรมากมาย แต่ก็ไม่วายห่วงใยนักเรียน ต.ม.ธ.ก. รุ่นสุดท้าย (รุ่น ๘) ซึ่งกลับมาใช้หลักสูตรกระทรวงศึกษาฯ เช่นเดียวกับ ร.ร.เตรียมอุดมศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย นายปรีดีเชิญครูผู้สอนแต่ละคนมาแนะนำวิชาที่จะสอนแทบทุกวัน โดยเฉพาะวิชาภาษาอังกฤษ ซึ่งได้นำ Basic English มาใช้สอน...” (ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ จากหนังสือ “ต.ม.ธ.ก. ๖๐ ปี”)

ผลสัมฤทธิ์ที่ชัดเจนนี้แสดงให้เห็นว่า แม้จะใช้หลักสูตรของกระทรวงศึกษา แต่ด้วยการควบคุมดูแลอย่างดีของนายปรีดี ทำให้แก่นปัญญาที่นักศึกษาเตรียมปริญญา รุ่นที่ ๘ ได้รับ ยังคงมีคุณภาพและประสิทธิภาพไม่ต่างจากที่ ๗ รุ่น ก่อนหน้าได้รับไป การบังคับให้สอบด้วยข้อสอบเดียวกันจากกระทรวงศึกษาธิการ (ซึ่งออกโดยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) ยิ่งแสดงให้เห็นว่า ระบบหลักสูตร บุคลากร และนักศึกษาของต.ม.ธ.ก.ในยุคนั้นมีความโดดเด่นก้าวหน้าเหนือสถาบันอื่นอย่างไร

อาคาร-สถานที่

ในยุคเริ่มต้น แผนกเตรียมปริญญา ได้ตึกเก่า ๆ ชั้นเดียว ๔ หลัง อยู่ด้านหลังของตึกอำนวยการของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองเป็นอาคารเรียน บริเวณนั้นเป็นสิ่งก่อสร้างที่อยู่กับพื้นที่นี้มาตั้งแต่สมัยที่ยังเป็นวังหน้าและอาจจะเคยเป็นอาคารของทหารเพราะยังมีลูกกระสุนปืนใหญ่หลงเหลืออยู่ให้นักศึกษารุ่นที่ ๑ ได้นำมาท่อม้าน้ำหนักแข่งกัน

ทางด้านริมกำแพงฝั่งสนามหลวง (ซึ่งมีความตระหง่านสูงใหญ่เช่นเดียวกันกำแพงด้านวัดมหาธาตุหากยังไม่ถูกทุบไป)มีเรือนไม้อีก ๑ หลัง ใช้เป็นที่ตั้งกองอำนวยการเตรียมปริญญา โรงเรียนเตรียมปริญญามีกำแพงล้อมรอบสองด้านคือ ด้านสนามหลวงและด้านวัดมหาธาตุ

ต่อมามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้ใช้อาคารที่เชื่อมต่อกับตึกโดมที่ทอดยาวมาถึงประตูท่าพระจันทร์เป็นตึกเรียนของนักศึกษา ต.ม.ธ.ก เรียกว่าพอเข้าประตูท่าพระจันทร์มาก็เดินขึ้นตึกเรียนด้านขวามือได้ทันที ส่วนอาคารของ ต.ม.ธ.ก.เองนั้นสร้างขึ้นในภายหลัง เป็นตึก ๒ ชั้น ซึ่งสร้างต่อจากตึกโดมทอดยาวไปตามแนวกำแพงชวา (ซึ่งเมื่อมีการยกเลิกหลักสูตรเตรียมปริญญาไปแล้ว ตึกนี้ถูกทุบและพื้นที่ ๆ เคยเป็นตึกต.ม.ธ.ก.คือที่ตั้งของคณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชีในปัจจุบัน)

นอกจากนั้นยังมีอาคารอีกหลังหนึ่งที่นับเป็นตึกเรียนของนักศึกษา ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๗ นั่นก็คืออาคารเรียนชั้นเดียวที่สร้างด้วยไม้ไผ่ และมุงด้วยหลังคาจาก อาคารหลังคาจากหลังนี้อยู่ตรงบริเวณหอประชุมใหญ่ในปัจจุบันและมีความยาวใกล้เคียงกับหอประชุมใหญ่ ภายในถูกกั้นด้วยฝาไม้ไผ่สานแบ่งเป็น ๒๔ ห้อง ด้านล่างของฝากั้นห้องแต่ละด้านเหลือช่องพอให้สามารถก้มมองไปเห็นอีกห้องหนึ่งได้ แต่นักศึกษารุ่น ๗ ก็ได้ใช้ “โรงจาก”แห่งนี้เพียงประมาณ ๑๕ วัน โรงเรียนก็ประกาศหยุดเรียนเพราะมีการทิ้งระเบิดในกรุงเทพฯ อย่างหนัก ในช่วงเวลาสงครามนั้นตึกเตรียมถูกใช้เป็นส่วนหนึ่งของสถานพยาบาลของศิริราช มีเครื่องหมายกาชาดติดอยู่บนหลังคาเพื่อเป็นสัญลักษณ์ว่าห้ามทิ้งระเบิดตามสนธิสัญญาเจนีวา

โรงอาหารของแผนกเตรียมปริญญาในปีแรกตั้งอยู่ด้านวัดมหาธาตุ

“โรงอาหารสมัยนั้นไม่มีฝา เป็นโรงกว้าง ๆ เหมือนกับโรงรถ มีแต่หลังคา พอถึงเวลาพักเที่ยงพวกเราก็มานั่งกินข้าวกลางวันกันได้ทีเดียวทั้งโรงเรียน โต๊ะเป็นโต๊ะไม้ ในโรงอาหารจะมีร้านต่าง ๆ เป็น ๑๐ ร้าน พวกแม่ค้า พวกพ่อค้าก็เอาอาหารสารพัดมาขาย ตั้งแต่ข้าวแกง ก๋วยเตี๋ยว น้ำหวาน น้ำแข็ง แล้วก็ยังมีขนมหวาน ขนมไทย อีกหลายร้าน ถึงเวลาเราก็มารวมกันอยู่ตรงนี้ ตอนนั้นอาจจะมีเพื่อนที่ไม่มีตั้งค้กินข้าว แต่เขาก็เลี้ยงๆ ไปนั่งอ่านหนังสือ ที่มุมสงบของเขา กลุ่มเพื่อนของดิฉันเองบางทีเวลาพักก็ไปนั่งเล่นริมน้ำกันอยู่บ่อย ๆ” (เครือพันธ์ บำรุงพงศ์ รุ่น ๓)

ภายหลังโรงอาหารได้ย้ายไปอยู่บริเวณตรงที่เป็นคณะนิติศาสตร์ในปัจจุบันและนับเป็นสถานที่ที่เกิดเรื่องเล่ามากที่สุดอีกที่หนึ่งของนักศึกษา ต.ม.ธ.ก. ทั้งการ “สไลด์” ด้วยการโยนภาชนะทิ้งลงสระน้ำ และไม่ซื้อของจากร้านก๋วยเตี๋ยวที่ให้เส้นกับผักมากกว่าเนื้อ ร้านน้ำแก้วนึ่งที่นำน้ำแข็งมาล้างแล้วขายใหม่หรือร้านข้าวหมูแดงที่ขึ้นราคาแพงเกินควร ในบางรุ่นมีการร้องเพลงเปิดหมวกหาเงินเลี้ยงข้าวเพื่อนที่ไม่มีเงินกินข้าว

ในเวลาพักเที่ยงนี้สะท้อนให้เห็นความแตกต่างทางด้านฐานะการเงินของนักเรียนเตรียมปริญญาได้เป็นอย่างดี คนที่ “มี” ก็มีชนิดที่

“เวลาไปโรงเรียน เมื่อไปถึงเวลาอาหารกลางวัน ทางวังจะส่งคนเอาอาหารไปตั้งโต๊ะให้เสร็จสรรพ เมื่อตั้งสำรับให้รับประทานเสร็จเรียบร้อยก็ให้เงินไว้ใช้ ๖ สตางค์ ซึ่งถือว่าค่อนข้างเยอะมากสำหรับสมัยนั้น” (คำบอกเล่าจาก จำปูน นามประทาน รุ่น ๖)

ส่วนคนที่ไม่มียกก็ต้องรอกน้ำประปาประทั่งหิวไป แม้ทางผู้ประศาสน์การจะเปิดร้านอาหารราคาต่ำสำหรับนักศึกษาที่ “ไม่มี” แต่บางคนก็ยัง “ไม่มี”พอจะซื้อข้าวแกงราคาจานละ ๓ สตางค์อยู่นั่นเอง

“สมัยเรียนเตรียมฯ ผมไม่ค่อยได้ทานข้าวกลางวัน เพราะว่าเราไม่มีเงิน ราคามันไม่เท่าไรหรอกแต่เราไม่มี เวลาพักเที่ยงคนอื่นเขาออกมาซื้ออะไร ๆ กินกัน เราก็มานั่งในห้อง เมื่อไม่รู้จะทำอะไรก็เอาหนังสือมาพลิก ๆ ดู ๆ เพื่อนมันก็เห็นว่าผมขยัน ทีนี้พลิกไปพลิกมาความจริงสมาธิไม่ค่อยมีเพราะหิว ...บางวันมีเพื่อนชวนกินและเลี้ยงอาหาร อย่างน้ำเต้าหู้ หรือเย็นตาโฟนี่ถือเป็นของฟุ่มเฟือยนะสมัยผม สำหรับคนไม่มีเงิน เพราะเราอยู่บ้านเรากินแต่ข้าวเย็น มันก็เกรงใจ เมื่อเขาเลี้ยงบ่อยเข้า ผมอายเขา เพราะผมไม่มีโอกาสที่จะเลี้ยงเขาเลย” (คำบอกเล่าจาก อรุณ ภาณุพงศ์ รุ่น ๔)

การเดินทาง

ในสมัยนั้นเป็นสมัยที่การคมนาคมยังไม่สะดวกสบายอย่างในปัจจุบัน หากนักศึกษามาจากต่างจังหวัดก็ต้องใช้ เรือ หรือรถไฟในการเดินทาง และใช้เวลาในการเดินทางนานกว่าการเดินทางในปัจจุบันอย่างมาก

“ผมเป็นคนอยุธยา เวลาจะเข้ากรุงเทพฯ หรือจะกลับบ้านก็ต้องนั่งเรือล่องไปตามแม่น้ำเจ้าพระยา และทุกครั้งที่ผมนั่งเรือเข้ากรุงเทพฯ ตึกโดมของธรรมศาสตร์จะโดดเด่นเห็นได้แต่ไกล ภาพนี้เป็นอีกภาพหนึ่งที่ยังประทับอยู่ในความทรงจำของผมจนทุกวันนี้ สมัยนั้นเราต้องขึ้นเรือที่ทำเตียน ถ้านั่งเรือหน้าแล้งก็จะเป็นเรือทอแบนชั้นเดียว เรียกว่าเรือแดงหรือ เรือแคนวิน ซึ่งรู้สึกว่าจะเป็นเรือของเดนมาร์ก อีกบริษัทเค้าเรียก motorboat ซึ่งจะรับคนจากท่าเตียนและไปสุดสายที่สามแยกบางไทร...ค่าเรือจากท่าเตียนไปบ้านผม ถ้าเป็นนักเรียนเก็บ ๑๒ สตางค์ ถ้าไม่ใช่นักเรียนเก็บ ๒๐ สตางค์ ถ้าไปถึงนครสวรรค์เสีย ๓ สลึง นักเรียนเสีย ๕๐ สตางค์ ลงเรือ ๔ โมงเช้า ถึงปากน้ำโพ นครสวรรค์ประมาณบ่าย ๒ โมงของอีกวันหนึ่ง” (คำบอกเล่าจาก ภู สุขสุเมฆ รุ่น ๗)

“ตอนผมเดินทางมาจากขอนแก่นก็ไม่ได้ลำบากอะไร เพราะมันมีรถไฟหวานเย็นซึ่งจอดมันทุกสถานี ออกจากขอนแก่นตอนเช้าแต่ว่าจะมาถึงโคราชก็ค่ำแล้ว เราก็จะพักหนึ่งคืนแล้วเดินทางต่ออีกประมาณ ๒๐๐ กิโลเมตรในเช้าวันรุ่งขึ้น แต่ว่าจะถึงก็ใช้เวลาไปอีกทั้งวัน เพราะยังใกล้กรุงเทพฯ สถานีก็ยิ่งถี่ และยิ่งจอดนาน” (คำบอกเล่าจาก ตริ ภาวภูตานนท์)

“ผมเองตอนสอบเสร็จก็ต้องกลับบ้านที่พิษณุโลก ขึ้นรถจากกรุงเทพฯ ไปถึงนครสวรรค์ ปรากฏว่าสะพานรถไฟถูกระเบิด ตอนนั้นก็มิได้โดยสารหลายสิบคน ที่จะไปต่อก็ไม่ได้ จะกลับก็กลับไม่ได้ ผมก็อายุ ๑๗ - ๑๘ ปี ยังเด็กอยู่ยังมีแรง เลยตัดสินใจเดินกลับบ้านจากนครสวรรค์ถึงพิษณุโลก” (คำบอกเล่าจาก สัมผัส ฟิงประดิษฐ์ รุ่น ๗)

“อ่างทองไม่มีทางรถไฟ หรือทางรถยนต์ เขาเรียกว่าเกะบกเหมือนกับสุพรรณ ทางเดียวที่จะกลับบ้านได้ก็คือเรือ ปกติผมลงเรือยนต์โดยสารจากท่าเตียน ล่องไปตามแม่น้ำเจ้าพระยา แล้วเข้าแม่น้ำน้อยตรงบางไทร ต่อไปอำเภอเสนา อำเภอผักไห่ จนถึงวิเศษชัยชาญ ... ลงเรือนี้มันดีอย่างคือมันได้อยู่ร่วมกับผู้โดยสารคนอื่น ๆ สมัยนั้นเวลาปิดภาคเรียนของโรงเรียนต่าง ๆ จะตรงกัน ผมจึงได้รู้จักเพื่อนที่เป็นคนบ้านเดียวกันในเรื่องที่โดยสารกลับบ้านนี้เอง นอกจากนั้นเวลาปิดภาคเรียนก็เปิดพร้อมกันกันในวันที่ ๑๗ พฤษภาคม ไม่มีเปลี่ยนแปลง ก็ยิ่งทำให้ได้เจอกันโดยไม่ต้องนัดหมาย ฉะนั้นคนสมัยก่อนรู้จักกันหมด แม้ต่างคนจะต่างแยกย้ายกันเรียนอยู่ตามโรงเรียนต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ” (คำบอกเล่าจาก เฉลิมชัย วสินนท์ รุ่น ๖)

ส่วนในพระนครนั้น การเดินทางที่สะดวกที่สุดคงต้องยกให้กับบรรราง และรถเมลล์ขาว ซึ่งจากคำบอกเล่าของอดีตนักศึกษา ต.ม.ธ.ก. ทุกท่านต่างกล่าวเป็นเสียงเดียวกันว่านั่งสบาย และไม่มีรถติดอย่างในปัจจุบัน

นอกจากการขนส่งมวลชนแล้วยังมีชาว ต.ม.ธ.ก. บางท่านที่เดินทางด้วยรถส่วนตัว (ซึ่งมีจำนวนนับคนได้) บางคนก็มีจักรยานขี่มาที่โรงเรียน แต่บางคนก็มีวิธีเดินทางที่ไวกว่านั้น

“เพื่อนนักเรียนเตรียมคนหนึ่ง ชื่อเสวก บ้านมันอยู่แถวศรีแต่มันไม่ยอมเดินมาเรียน หนังสือ มันขี่ม้ามา เป็นคนเดียวในโรงเรียนเตรียมที่มีพาหนะแปลกกว่าใครเขาเพื่อน มาถึงบีบ ก็เอาม้ามาผูกไว้ที่ต้นจำปีริมแม่น้ำเจ้าพระยา ตัวเองก็เข้าเรียน พอตกเย็นก็ขี่ม้ากลับ ” (คำบอกเล่าจาก ม.ร.ว.ถนัดศรี สวัสดิวัตน์ รุ่น ๖)

เมื่อพูดถึงการเดินทางของชาวธรรมศาสตร์ในสมัยนั้นแล้ว คงจะไม่พูดถึง “ไอ้โกร่ง” ไม่ได้

ไอ้โกร่งเป็นรถประจำมหาวิทยาลัยคันแรกซึ่งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ซื้อไว้ตั้งแต่ปี ๒๔๗๘ เป็นรถที่ใช้ในกิจจอบรรทุกของมหาวิทยาลัยตั้งแต่ขนอุปกรณ์ก่อสร้าง ตึกโดม ขนนักศึกษา นักกีฬา และอุปกรณ์ที่ใช้ในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ของนักศึกษาและมหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์และการเมือง มันเป็นรถฟอร์ดขนาดบรรทุกทั้งชั้นที่นั่งปกติและหลังคาประมาณ ๖๐ คน หมายเลขทะเบียน กท ๓๓๓๔ ต่อที่อยู่บางกอกตึก เป็นรถที่มีชื่อเสียงโด่งดังที่สุดเท่าที่มหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์เคยมี

ในบางโอกาส ภาระการขนทั้งคนและของก็เกินกำลังของไอ้โกร่ง เช่น ในงานฟุตบอล ประเพณีจุฬาฯ-ธรรมศาสตร์

“กองเชียร์อย่างพวกเราจะเดินร้องเพลงเดินมธ.ตั้งแต่ธรรมศาสตร์จนถึงสนามฟุตบอล เพราะไม่มีรถมากพอจะให้นั่งไปกันหมด บรรยากาสนั้นทำให้พวกเราคึกคักกันมาก แต่ปีไหน แพ้ก็จะได้เดินแบบระหือโรยแรงอยู่สักหน่อย ผมก็ยังไปงานนี้อยู่ทุกปี อาจจะไม่ได้มีส่วนร่วมอย่างเต็มที่เหมือนเมื่อก่อนเพราะไม่มีแรงจะไปเดินกับเขาแล้ว” (คำบอกเล่าจาก อุไร วงศาโรจน์ รุ่น ๓)

ที่พัก

ด้วยความที่ชาว ต.ม.ธ.ก. มีความแตกต่างทางด้านที่มาและฐานะ สถานที่อยู่อาศัยจึงมีความแตกต่างกันไปตามสภาพ ผู้ที่เป็นชาวพระนครนั้นเป็นผู้ที่โชคดีได้อยู่บ้านของตัวเอง นักศึกษาต่างจังหวัดบางส่วนก็โชคดีได้อยู่บ้านญาติ บ้านคนรู้จัก หรือมาเช่าบ้านอยู่

“เพิ่งจบม.๖ ไม่รู้ว่าจะไปเรียนต่อที่ไหน คุณเอิบจึงแนะนำให้ไปเรียนเตรียมปริญญาฯ และจะไปอยู่กับเขาก็ได้นะ ในฐานะเด็กรับใช้ โดยที่ไม่เคยเห็นกรุงเทพฯ มาก่อน แต่อยากเรียนต่อก็เลยตกลงตามไปอยู่บ้านของคุณเอิบที่ซอยเกษมสันต์ ๒ เขตปทุมวัน คุณเอิบไม่ค่อยได้อยู่บ้าน ผมจึงมีหน้าที่ดูแลบ้านและตั้งใจอ่านหนังสือ” (คำบอกเล่าจาก สมาน ศักดิ์สงวน รุ่น ๓)

“เราก็มาร่วมบ้านอยู่รวมกันหลายคน บ้านเช่าตอนนั้นราคา ๑๕ บาทต่อเดือน ทั้งบ้านเป็นอีสานหมด อยู่ด้วยกันก็เว้าอีสานกันครั้นแรก บางคนก็เป็นนักเรียนเตรียมรุ่นเดียวกัน บางคนก็เป็นรุ่นพี่ซึ่งเข้ามาวิทยาลัยอยู่ปี ๒ ปี ๓ กันแล้ว หรือบางคนก็เป็นจุฬายาไปเลย” (คำบอกเล่าจาก ตรี ภาวภูตานนท์ รุ่น ๘)

แต่นักศึกษาจากต่างจังหวัดส่วนใหญ่ของต.ม.ธ.ก. นั้นมักจะมีความจำเป็นต้องไปอยู่ตามวัดต่างๆ

“เด็กต่างจังหวัดในสมัยผมต่างจากทุกวันนี้ในแง่ที่อยู่อาศัย เพราะสมัยนั้นวัดคือหอพักของเด็กต่างจังหวัด ยิงในโรงเรียนเตรียมฯแล้วมีเด็กวัดเต็มไปหมด ส่วนใหญ่ก็จะอยู่วัดมหาธาตุ เดินมาโรงเรียนสบายมาก เวลาพักเที่ยงบางคนก็เดินกลับไปกินข้าวที่วัด พวกเราออกจะฉิวฉาด ๗ ด้วยซ้ำที่เขาได้อยู่ใกล้โรงเรียนกว่าเรา ” (คำบอกเล่าจาก หิริญ ระดีศรี รุ่น ๘)

“นักเรียน ต.ม.ธ.ก. ซึ่งอยู่รุ่น ๕ อยู่รุ่น ๖ ที่มาจากปักข์ใต้แล้วไม่มีญาติในกรุงเทพฯ ก็จะต้องเป็นเด็กวัดกันแทบทุกคน บ้างก็อยู่วัดบวรฯ บ้างคนก็อยู่วัดมหาธาตุ นอกจากนั้นก็กระจายไปอยู่ตามวัดเทวราชฯ วัดราชาธิวาสฯ หรือวัดบวรนิเวศฯ ส่วนเด็กจากภาคเหนือจะมาอยู่วัดเบญจมบพิตร และเด็กจากอีสานก็จะมาอยู่วัดสระประทุม และวัดบรมนิวาส” (คำบอกเล่าจาก ม.ร.ว.ถนัดศรี สวัสดิวัตน์)

แม้จะมาจากที่ต่าง ๆ กันแต่นักศึกษาเตรียมแต่ละรุ่นก็เกื้อกูลกันเป็นอย่างดี

“สำหรับคุณศุภโยค พาณิชวิทย์ ข้าพเจ้าต้องขอขอบคุณเขาเป็นอย่างมากประการหนึ่งคือตัวข้าพเจ้าเป็นชาวปักข์ใต้ พูดสำเนียงตัว “ง” เป็น “ฮ” เหมือนสำเนียงชาวภาคใต้ทั้งหลาย โดยตนเองไม่รู้สีกว่าพูดผิด คำว่า “เงิน” ออกเสียงเป็น “เฮิน” คำว่า “งู” ออกเสียงเป็น “ฮู” คุณศุภโยคช่วยกรุณาสอนข้าพเจ้าให้ออกเสียงตัว “ง” ได้ถูก ข้าพเจ้าต้องขอขอบคุณเพื่อคนนี้ไว้ ณ ที่นี้ด้วย” (จากบทความ “เตรียมปริญญารุ่นแรก” ในหนังสือ “ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๑ พุทธศักราช ๒๔๘๑” โดย ประภัสสร ลีม่วงค์ รุ่น ๑)

การทำงานระหว่างเรียน

นักเรียนเตรียมปริญญาฯ ส่วนใหญ่นั้นเป็นผู้ที่ขาดแคลนทุนทรัพย์ และต้องขวนขวายหาทางเอาตัวรอดด้วยตัวเอง โดยมากแล้วจะต้องทำงานไปด้วยเรียนไปด้วย

“สมัยก่อนถ้าไม่ทำงานไปด้วยมันก็เรียนไม่สำเร็จ ยิ่งถ้าพ่อแม่ไม่มีเงิน มันก็ต้องพึ่งตัวเอง ต้องหางานทำ” (คำบอกเล่าจาก ประจวบ เจริญลาก รุ่น ๘)

“ในขณะที่เรียนผมขาดแคลนในหลาย ๆ อย่าง ผมต้องทำงานไปด้วยหลังเลิกเรียน ตอนนั้นมันมีแป้ง ๒ ชนิดซึ่งผู้หญิงใช้ตัดหน้า ซึ่งได้แก่ แป้งฝุ่นมะนาวกับแป้งบาหยัน ผมทำที่โรงงานแป้งบาหยันอยู่แถว ๆ บางลำภู มีหน้าที่ตักแป้งสีชมพูใส่ถุง กว่าจะเลิกก็เกือบสี่ทุ่ม หัวขาไปหมด เสร็จจากงานก็ไปสระผมแล้วกินข้าวต้มกลางคืน พอรุ่งเช้าก็มาเรียน” (คำบอกเล่าจาก อรุณ ภาณุพงศ์ รุ่น ๔)

นักศึกษาเตรียมปริญญา บางคนก็ส่อแววเป็นนักธุรกิจตั้งแต่เด็ก ๆ

“เมื่อทุกอย่างเข้าที่เข้าทาง กิจการทำเรือของผมก็เริ่มเป็นรูปเป็นร่างขึ้นมา ผมเริ่มต้นที่การเก็บค่าจอดเรือลำแรกวันละ ๕๐ สตางค์ ใช้เวลาตอนเช้าก่อนไปเรียน ผมก็พายเรือออกไปเก็บค่าเช่าจากเรือต่าง ๆ พอตอนบ่ายซึ่งเป็นเวลาน้ำลง เรือจากต่างจังหวัดจะทยอยเข้ามาหาท่าพักเรือ ผมก็ตอดออกมาเก็บค่าเช่าจากคนที่เพิ่งเอาเรือมาผูกกระหว่างที่ผมไปนั่งฟังเลคเชอร์” (คำบอกเล่าจาก วิเชียร กลิ่นสุคนธ์ รุ่น ๖)

อาจเป็นเพราะความลำบากอย่างมากในช่วงวัยรุ่นนี้เองที่เป็นแรงผลักดันให้นักศึกษา ต.ม.ธ.ก. ทั้งหลาย มีแรงผลักดันในการพัฒนาตัวเองจนมีความก้าวหน้าในอาชีพการงาน และสามารถยืนหยัดอย่างมีเกียรติในสังคมได้ในที่สุด

งานซึ่งนักเรียนเตรียมปริญญา ที่ได้เข้าไปทำงานในหน่วยงานราชการ หรือกระทรวง กรมกองต่าง ๆ ที่อยู่ใกล้ ๆ เคียงกับธรรมศาสตร์ ก็คือการเป็นเสมียน (ซึ่งเสมียนจำนวนมากมีการพัฒนาจนกลายเป็น ทูต อธิบดี อัยการ ผู้พิพากษา และรัฐมนตรี หลายต่อหลายคน) ซึ่งเจ้านายในแต่ละที่ก็เข้าใจ และผ่อนผันให้ชาวเสมียนจากธรรมศาสตร์เหล่านี้ทำงานไปด้วยเรียนไปด้วยอย่างเต็มใจ หนึ่งในนั้นอาจเป็นเพราะ บรรดา “เจ้านาย” บางส่วนก็เป็นอาจารย์รับเชิญของธรรมศาสตร์ ทำให้เข้าใจระบบของธรรมศาสตร์ และสอง เป็นเพราะ ข้าราชการในกระทรวงต่าง ๆ แทบทุกกระทรวงในเวลานั้นจำนวนมากเป็นศิษย์เก่าของธรรมศาสตร์ หรือในกรณีที่สาม คือเจ้านายเป็นผู้ที่เข้าใจความสำคัญของการศึกษาอย่างแท้จริง

“ผมเริ่มทำงานช่วงเรียน ต.ม.ธ.ก. ปี ๒ เพราะเห็นป้ายกระดานดำรับสมัครเสมียนพนักงาน ระหว่างทางเดินไปมหาวิทยาลัย ที่กรมสรรพากร ซึ่งเรียกว่า วังแดง ซึ่งอยู่ถนนสายตรงที่มาจากวัดเทพศิรินทร์ วัดพลับพลาชัยตรงมาเรื่อย จึงไปยื่นใบสมัครและไปสอบ ปรากฏว่าสอบได้ จึงได้เริ่มงานเป็นเสมียนพนักงานที่กองแสดมภ์ กรมสรรพากร และก็เรียนหนังสือไปด้วย เพราะได้รับความกรุณาจากหัวหน้ากอง คือ หม่อมเจ้าอัศนี ก้องฟ้า เทวกุล ท่านเป็นเจ้าแต่ทำตัวเป็นสามัญชน พูดกับลูกน้องก็ใช้มึงกู ท่านบอกว่า “พวกมึงรับราชการกรมสรรพากร พวกมึงต้องเรียน

กฎหมาย” พวกที่เรียนอยู่แล้ว ท่านก็อนุญาตให้มาเรียน คือไปทำงานก่อนช่วง ๘ โมงเช้า พอ ๘ โมงครึ่งก็เดินจากที่ทำงานไปเรียน พอเรียนเสร็จก็เครื่องครัดต่อหน้าที่ รีบกลับไปทำงาน” (คำบอกเล่าจาก ประชา พานิชวงศ์ รุ่น ๗)

เครื่องแบบ

การแต่งกายของนักศึกษา ต.ม.ธ.ก. นั้นมีความแตกต่างกันในแต่ละรุ่น ในช่วงแรก ๆ ที่รุ่น ๑ เข้ามาเป็นนักศึกษานั้น แขนกเตรียมปริญญายังไม่ได้มีการกำหนดว่าจะต้องเครื่องแบบอย่างไร และเนื่องจากในรุ่นนี้ยังไม่มียุทธศาสตร์ นักศึกษาในรุ่นแรกต่างคนต่างก็แต่งเครื่องแบบโรงเรียนเดิมมาก่อน

“ทุกคนสวมเสื้อราชปะแตนสีขาว กัลดกระดุม(ทองเหลือง) ๕ เม็ด สวมรองเท้าตามแต่จะมี ส่วนถุงเท้าสั้นให้ยาวถึงเข่า กางเกงนั้นดูจะมีความหลากหลายที่สุด ส่วนมากจะใส่กางเกงขาสั้นของโรงเรียนเดิม ดังนั้นจึงมีหลากหลายสีสน่มากแล้วแต่ว่าใครมาจากที่ไหน ซึ่งมีทั้งสีกากี แกรมเขียวแบบทหาร สีกากี สีดำ ไปจนถึงสีกรมท่า เรียกว่าเวลาเข้าแถวนั้นถ้าดูแต่กางเกง จะไม่รู้เลยว่า เป็นโรงเรียนเดียวกัน

เมื่อเปิดเรียนภาคสอง มธก. ก็มีเครื่องแบบให้แต่ง คือเครื่องแบบสมุทรเสนา กองอิสระที่ ๒ (ก.อาจารย์ ๒) สำหรับการเรียนปีที่ ๒ มธก. ได้ขอให้นักเรียนเตรียมปริญญาฯ ทั้งรุ่นที่ ๒ เป็นยุวชนทหาร ดังนั้น ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๑ จึงมีเครื่องแบบ ๒ แบบ กล่าวคือ เครื่องแบบสมุทรเสนา แต่งในวันธรรมดาศึกษา และเครื่องแบบยุวชนทหารแต่งในวันอังคารกับพฤหัสบดี ซึ่งมีพิธีวิชาทหารในตอนบ่าย” (คำบอกเล่าจาก สุพงษ์ เพ็ญจันทร์ รุ่น ๑)

ชุดของลูกเสือสมุทรเสนายังมีอีกแบบหนึ่ง คือ ชุดสีขาวเหมือนทหารเรือ ซึ่งจะได้แต่งในบางโอกาสที่สั่งเป็นพิเศษ ชุดของลูกเสือสมุทรเสนานี้มีการปักเหนือกระเป๋าว่า “ก.อาจารย์๒” (ก.อาจารย์๑ อยู่ที่คณะเชิงเทรา) เหนือ “ก.อาจารย์๒” มีเครื่องหมายเสมาธรรมจักรเหลืองแดง ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของมหาวิทยาลัย และมีอักษรย่อว่าต.ม.ธ.ก.อยู่บนเข็มด้วย

“เมื่อมีการเลี้ยงรับรองคณะทูตานุทูตที่กระทรวงการต่างประเทศ นักเรียน ต.ม.ธ.ก. ได้ไปฝึกช่วยบริการเพื่อเรียนรู้มารยาทในการสังสรรค์ระหว่างนานาชาติ ทั้งนี้นักเรียนรุ่นแรก ๆ เฉพาะนักเรียน ต.ม.ธ.ก. ที่ไปในงานสวมใส่ชุดสมุทรเสนา ดูเป็นระเบียบเรียบร้อยดี” (จาก ต.ม.ธ.ก. ๖๐ ปี โดย ท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์)

นอกจากบรรดานักศึกษาจะได้มีเครื่องแบบแต่งกันแล้ว ยังมีครูอีกท่านหนึ่งซึ่งแต่งชุดลูกเสือสมุทรเสนาเป็นเพื่อนนักศึกษาด้วย ครูท่านนั้นก็คือ ศาสตราจารย์ เจ.เอฟ. ฮัตเจสสัน ซึ่งท่านคงชอบเป็นพิเศษ มองดูหุ่นของท่านพิลึก ๆ อยู่ เป็นสมุทรเสนาโค้ง ตัวสูงใหญ่ แกรมมีหนวด

เสียด้วย” จาก “ลอกคราบ(เหี่ยวเหี่ยว) ของรุ่นลายคราม ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๑”(ในหนังสือ ๖๐ ปี ต.ม.ธ.ก. (พ.ศ.๒๔๘๑-๒๕๕๑) โดย พ.ต.อาจารย์(พ) เพิ่ม ปวีตตสิริ รุ่น ๑)

ในรอบต่อ ๆ มามีนักศึกษาหญิงมาเรียนในต.ม.ธ.ก.ด้วย ทางโรงเรียนจึงได้มีการกำหนดให้นักศึกษาหญิงแต่งตัวดังนี้

“สมัยนั้นเสื้อนักศึกษาหญิงเป็นสีขาวแขนสั้นทำจีบ ไม่มีปกคอ หรือปักอักษรย่อของโรงเรียน แต่โรงเรียนเตรียมมีเข็มกลัดหน้าอก เข็มกลัดนี้เป็นวงกลมขนาดเท่าเหรียญ ๕ บาท อันใหญ่สมัยก่อน ใหญ่กว่าเข็มกลัดที่แจกกันในงานเลี้ยงรุ่นสมัยนี้ บนเข็มกลัดไม่มีตัวอักษรเขียนชื่อโรงเรียน มีแต่รูปธรรมจักรสีทองบนพื้นสีแดงเท่านั้น เสื้อของพวกเขาตรงหน้าอกตีเกล็ดเป็นแผง ทำเอวจัมพ์ ตรงคอผูกหูกะต่าย กระโปรงเป็นผ้าถุงสำเร็จแล้วพับทบเข้าแล้วจัมพ์เอวไม่ได้เป็นกระโปรงอย่างสมัยนี้ ส่วนเรื่องสีนั้น จะเป็น ขาว น้ำเงินหรือดำก็ได้ ส่วน รองเท้าเป็น รองเท้าผ้าใบสีขาว ใส่ถุงเท้าหุ้มข้อ” (ไอรีน นิตยวรรณะ รุ่น ๓ หน้า ๓)

เครื่องแบบของนักศึกษาหญิงนั้นคงเป็นแบบเดิมไม่มีความเปลี่ยนแปลงตั้งแต่รุ่น ๒-๗ (รุ่น ๑และ ๘ไม่มีนักศึกษาหญิง) แต่นักศึกษาชายนั้นมีการเปลี่ยนแปลงดังนี้

รุ่น ๑ เทอมหนึ่งยังไม่มีชุดนักเรียนที่เหมือนกัน ต.ม.ธ.ก. ให้นักศึกษาแต่งชุดจากโรงเรียนเดิมมาก่อน เมื่อขึ้นเทอมที่ ๒ จึงให้แต่งชุดสมุทรเสนา (ก.อาจารย์๒) และเมื่อขึ้นปี ๒ ต้องแต่งทั้งชุดสมุทรเสนาและยูวชนทหาร

รุ่น ๒-๓ แต่งทั้งชุดสมุทรเสนาและยูวชนทหาร

รุ่น ๔-๗ แต่งชุดยูวชนทหารเพียงอย่างเดียว

รุ่น ๘ กับไปสู่วัยที่ไม่มีเครื่องแบบชัดเจนอีกครั้ง เนื่องจากมีการยุบกรมยูวชนทหาร หลังสงครามสงบ

“เมื่อผมมาเข้าเตรียมนั้นสงครามเลิกไปแล้ว นักศึกษาเตรียมรุ่น ๘ นั้นไม่ได้ฝึกยูวชนทหาร ส่วนวิชารักษาดินแดนก็ยังมี รุ่นอื่น ๆ เค้าต้องแต่งยูวชนทหาร แต่ของเราก็กางเกงขาสั้น สีก็เสื้อขาว รองเท้าผ้าใบหรือหนังสีดำ ถุงเท้าขาว ใส่เข็มขัดแบบยูวชนหัวเหลี่ยม ๆ” (คำบอกเล่า จาก ตรี ภาณุตานนท์ รุ่น ๘)

ความสัมพันธ์หญิงชาย

ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่ารุ่นที่ ๑ และ ๘ ของ ต.ม.ธ.ก. ไม่มีนักศึกษาหญิง อันที่จริงรุ่นแรกนั้นมีนักศึกษาหญิงชื่อ ราตี คงเดช ได้สอบเข้ามาเรียนที่ต.ม.ธ.ก.ด้วยแต่อาจเป็นเพราะเห็นว่านักศึกษาหญิงเพียงคนเดียว จึงได้ตัดสินใจเปลี่ยนไปเรียนพยาบาลที่ศิริราชแทน แต่รุ่นหนึ่งก็ยังสามารถเห็นนักศึกษาหญิงของรุ่นที่ ๒ บ้าง แต่รุ่นที่ ๘ ไม่ได้ศึกษาร่วมกับนักศึกษาหญิงเลย

นักศึกษาหญิงได้เข้ามาสร้างสีสันให้กับ ต.ม.ธ.ก. ในรุ่นที่ ๒-๗ เป็นอย่างมาก ในสมัยนั้น นักศึกษาแทบทั้งหมดมาจากโรงเรียนชายล้วนหรือหญิงล้วน เมื่อต้องมาเรียนร่วมกัน ต่างฝ่ายต่างก็ต้องปรับตัวกันพอสมควร แต่ละท่านก็มีความประทับใจต่าง ๆ กันไป ดังนี้

“คราวนี้นับเป็นครั้งแรกในชีวิตที่ได้เรียนร่วมกับนักศึกษาหญิง โดยที่เป็นคนต่างจังหวัดไม่เคยเห็นกรุงเทพฯ มาก่อนก็รู้สึกกลัว ๆ และออกจะประหม่าที่เห็นนักศึกษาหญิงในกรุงเทพฯ ดูสวยกว่าเด็กสาวในต่างจังหวัดมาก ผมพูดจาเสียงแปร่ง ๆ แบบคนต่างจังหวัดจึงต้องเก็บตัวเงียบ ๆ” (คำบอกเล่าจาก สมาน ศักดิ์สงวน)

“ตอนมาเรียนใหม่ ๆ ที่ต้องมารดเพื่อนก็เป็นเพราะว่าไม่อยากจะไปใกล้ชิดเด็กผู้ชาย ดิฉันและเพื่อนเรียนโรงเรียนหญิงล้วนมาตลอด ไม่เคยมีเพื่อนผู้ชาย ตอนนั้นกลัวนักเรียนชายมาก ที่บ้านก็ห้ามเด็ดขาดไม่ให้คบผู้ชาย เรียนเสร็จจากโรงเรียนต้องรีบกลับบ้านด่วน พอเข้าโรงเรียนเตรียมฯ ก็ทำให้ต้องเจอเพื่อนผู้ชายเยอะมาก แล้วส่วนใหญ่ก็มาจากต่างจังหวัดจากทั่วราชอาณาจักรเลย สิ่งทีกลัวที่สุดก็คือ กลัวว่าเขาจะแซว อย่างเช่นเวลาเดินเขาจะเข้าว่า “ซ้าย ขวา ซ้าย...”ตามจังหวะที่เราเดิน ตอนนั้นเราจะกลัวกันมาก เพราะฉะนั้นต้องรีบไปโรงเรียนเร็ว ๆ เพื่อที่จะได้หนีพวกนี้คือต้องให้ถึงห้องเรียนก่อนที่พวกผู้ชายจะมา แต่เมื่อเวลาผ่านไปความกลัวก็ลดลงพร้อมกับมิตรภาพที่ค่อย ๆ งอกงามขึ้น” (คำบอกเล่าจาก ธีราณี กรรณสูตร รุ่น ๖)

“ต้องเข้าใจว่าดิฉันมาจากโรงเรียนหญิงล้วน พอมาเข้าเตรียมฯเจอเพื่อนผู้ชายก็ค่อนข้างยุ่ง ยิ่งทุกคนรู้จักเราเพราะนักศึกษาเตรียมฯหลายคนก็เป็นตัวประกอบของพระเจ้าช้างเผือกหรือถ้าไม่ได้แสดงรวมก็ได้เห็นเราจากในหนัง เขาก็เที่ยวล้อโน่นล่อนี่ อะไรก็ไม่รู้ ประมาณว่า “นี่หรือนางเอก เนี่ยหรือ โอ้โฮย...” ดิฉันก็ไม่รู้จะทำอย่างไร ในใจก็คิดว่า ไม่เอาไม่พูดด้วย หมั่นไส้ไม่ชอบ นำโมโหจริง ๆ แต่ละคนแต่ละคน การมีพี่ชายเป็นครูอยู่ใกล้ ๆ ก็ทำให้พวกผู้ชายเขาเกรงใจมากขึ้น ปกตินักศึกษาหญิงก็จะอยู่แต่กลุ่มผู้หญิง ไม่ใครจะยุ่งกันเท่าไร พอปีสองนี่ค่อยกล้าคุยกันหน่อย” (คำบอกเล่าจาก ไอรีน นิตยวรรณะ รุ่น ๓)

“เรื่องการคบหาเพื่อนต่างเพศในสมัยนั้น ไม่เหมือนสมัยนี้ พวกผู้หญิงมาเรียนน้อย ถ้าเทียบสัดส่วนกับผู้ชาย คบเพื่อนฝูงก็อยู่แบบเกาะกลุ่มกัน หนุ่ม ๆ จะคบหาหรือหมายตาชอบผู้หญิงคนไหน ก็ชวนเดินคุย เดินเล่นรอบสนามหลวง เดินรอบสนามหลวงเสีย ๓ รอบแล้ว ก็ยังแทบไม่ได้พูดอะไรกันเลย หรือชวนไปดูภาพเขียนในวัดพระแก้ว วนอยู่หลายรอบ ก็ยังไม่ได้พูดกันเลยเสียอย่างนั้น แต่เพื่อนผู้หญิงหลายคนตอนนี้ก็มาสนิทกันตอนแก่ และช่วยเหลือซึ่งกันและกัน” (คำบอกเล่าจาก มารุต บุณนาท รุ่น ๕)

“แม่โรงเรียนเตรียมฯจะมีเด็กต่างจังหวัดเข้ามาเรียนอยู่มาก แต่ดิฉันมีเพื่อนต่างจังหวัดไม่มากนักเพราะส่วนใหญ่เขาจะเป็นผู้ชาย ดิฉันจึงไม่ค่อยได้ไปสนิทด้วย แต่เพื่อนผู้หญิงเกือบทั้งหมดจะเป็นคนกรุงเทพฯ และมีปริมาณน้อยกว่าผู้ชายมาก ห้องหนึ่งก็น่าจะมีสัก ๕-๖ คนเห็นจะได้ สมัยนั้นไม่ค่อยมีเรื่องชู้สาวให้เห็นเท่าไร คนที่จีบกันเป็นแฟนมีน้อยมาก” (คำบอกเล่าจาก เครือพันธ์ บำรุงพงศ์ รุ่น ๓)

“ในห้อง ง.งู มีนักเรียนหญิงทั้งหมด ๗ คน ก็มีดิฉัน นวนิตย์ สุทธิรา มะลิ (คุปตะวาทีน) แล้วก็หม่อมราชวงศ์ชองมาศ นวรัตน์ ส่วนอีก ๒ คนก็ลืม ๆ ชื่อไปแล้ว ส่วนใหญ่พวกเราจะไม่ค่อยเล่นกับผู้ชาย เพราะผู้หญิงสมัยก่อนจะค่อนข้างถือตัว ส่วนใหญ่เราก็จะไปทำความรู้จักนักศึกษาหญิงห้องอื่น ๆ ตอนที่เรียนรวมกันในห้องประชุม ส่วนความสัมพันธ์กับพวกรุ่นพี่ก็ไม่ค่อยได้ไปรู้จักกับเขามากนั้นเพราะ รุ่นหนึ่งเขาก็มีแต่ผู้ชาย รุ่น ๒ ก็มีผู้หญิงน้อย แต่แม้ดิฉันจะเป็นหัวหน้าห้องหญิง แต่พวกผู้ชายเขาก็เรียบร้อยดีไม่มีปัญหาอะไร” (คำบอกเล่าจาก วิไล ดันประภา (ปิ่นทอง) รุ่น ๓)

การมีนักศึกษาหญิงเข้ามาในโรงเรียนเตรียมฯ นอกจากจะเป็นสีสันแล้ว ครั้งหนึ่งยังทำให้นักศึกษาเตรียมฯ ต้องมีเรื่องกับโรงเรียนอื่นพอหอมปากหอมคอด้วยรุ่นใจร้อน

“เหตุเกิดเพราะเขามาจีบสาวโรงเรียนเรา มาเกาะเกาะ เพื่อนเราพอเห็นว่ามีคนมาหยามกันถึงถิ่นกันแบบนี้ก็อดหมั่นไส้ไม่ได้ ก็ปรากฏว่ามีคนไปเตะเด็กวิศวกรรมรถไฟคนหนึ่งเข้า ผมจำไม่ได้ว่าใครเป็นคนไปเตะ แต่ก็แน่ใจว่าอยู่ในกลุ่มหัวโจกของผมซึ่งมีอยู่ประมาณสัก ๒๐ คน สุดท้ายก็ลงเอยด้วยการนัดไปต่อยกันที่วัดสังเวช ” (คำบอกเล่าจาก ม.ร.ว.ถนัดศรี สวัสดิวัตน์)

“ตอนนั้นมีนักเรียนโรงเรียนวิศวกรรมไฟฟ้ามักกะสัน มาขอขสาวรรณศาสตร์ (พวกดิฉัน ๆ นี้แหละ) เขาก็มาตอนกันเที่ยง พวกผู้ชายของเราก็ไม่ค่อยพอใจเพราะถือว่าเป็นการข้ามถิ่นมาหยามกันถึงหน้าบ้าน ตอนนั้นนักศึกษาชายของ ต.ม.ธ.ก. ต้องแต่งชุดยูวชนทหารเต็มยศไปชกกับเขาที่ทุ่งกางเกงสีน้ำตาล ใส่เสื้อขาว พอมีเรื่องร้อนไปถึงหุครูเข้าเขาก็ตีระฆังเรียกพวกเราเข้าห้องประชุมหมดเลย แล้วอาจารย์ที่คุมห้องก็ถามพวกเราว่าเห็นไหมใคร ที่จริงทุกคนก็เห็นเหตุการณ์กันทั้งนั้นแต่ก็บอกว่าจะไม่เห็น เพราะเอาใจช่วยกันหมดเลย ตอนหลังผู้ใหญ่ของทั้งสองฝ่ายเขาก็เจรจากันจนเรื่องจบไป แต่ก็มักจะมีหม่อมออกมาว่า เวลาที่ปล่อยให้กลับบ้านตอน ๓ โมงเย็นนั้นจะให้ผู้หญิงกลับก่อน ๑๐ นาที แล้วค่อยให้พวกผู้ชายกลับ แต่วิธีนี้ไม่ค่อยได้ผลเท่าที่ควรเพราะเวลาแค่ ๑๐ นาที พวกผู้ชายเขาเดินกวาดเดียวเดี๋ยวก็ข้ามสนามหลวงมาทันเราอยู่ดี” (คำบอกเล่าจาก จำปูน นามประทาน รุ่น ๖)

กิจกรรมกีฬา

การกีฬาของนักศึกษาเตรียมชั้นนั้นได้รับการสนับสนุนเป็นอย่างดีโดยเฉพาะกีฬาฟุตบอล ทั้งนี้อาจเป็นเพราะผู้อำนวยการคนแรก ขุนประเสริฐศุภมาตรา นั้นเป็นผู้ที่สนใจในกีฬาประเภทนี้เป็นอย่างมาก และเคยนำทีมฟุตบอลของมหาวิทยาลัยไปแข่งขันในประเทศเพื่อนบ้านมาแล้ว และยังมีคุณสวาท อินทรสุขศรีเจ้าหน้าที่ของเตรียมปริญญาฯ เป็นผู้ควบคุมทีมที่เป็นกำลังสำคัญอีกคนหนึ่ง ทำให้นักศึกษาเตรียมปริญญาฯ ได้เล่นลูกหนังกันตั้งแตยุคที่ธรรมศาสตร์ยังไม่มีสนามฟุตบอลให้นักศึกษาเล่น โดยการซ้อมแต่ละครั้งจะต้องตระเวนไปขอสนามของโรงเรียนต่าง ๆ เช่น โรงเรียนวชิราวุธ โรงเรียนสวนกุหลาบ โรงเรียนกรุงเทพ ฯ คริสเตียน หรืออัสสัมชัญ เป็นต้น ซึ่งเหล่านักฟุตบอลบางส่วน (หรือกระทั่งครูซึ่งเป็นโค้ชบางท่าน) ก็เป็นศิษย์เก่าโรงเรียนเหล่านี้ และนอกจากฟุตบอลแล้วก็ยังมีกีฬารักบี้ซึ่งนับเป็นกีฬาที่ทำชื่อเสียงให้แก่ธรรมศาสตร์เป็นอย่างมาก

“รักบี้คือกีฬาที่เซ็ดหน้าชูตามหาวิทยาลัย ปีหนึ่งมีแข่งหลายครั้ง ผมเป็นนักกีฬาทั้งสองประเภท (คือรักบี้และฟุตบอล) แต่เล่นรักบี้ได้ค่อนข้างดีมากจนทำให้ติดทีมชาติในที่สุด...ทีมรักบี้ของธรรมศาสตร์ตอนนั้นคือทีมรักบี้ที่เก่งที่สุดในประเทศ ทีมชาติ ๑๕ คน มีอยู่ ๗ คน ที่มาจากรธรรมศาสตร์ เรียกว่าเกือบครึ่งหนึ่งมาจากนักรักบี้ทีมเรา ทีมของธรรมศาสตร์ในสมัยที่ผมเล่นอยู่นั้นไม่เคยแพ้ใครเลย” (คำบอกเล่าจาก เฉลิมชัย วสีนนท์ รุ่น ๖)

นักศึกษา ต.ม.ธ.ก. รุ่นแรก ๆ ยังได้เล่นเรือกรรเชียงของมหาวิทยาลัย ซึ่งควบคุมการฝึกสอนโดย ครูโกลก โกมารกุล ณ นคร ซึ่งเคยเป็น “Cox” หรือ นายท้ายเรือกรรเชียงของทีมมหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ด

นอกจากนั้นทางแผนกเตรียมปริญญาฯ ยังได้จัดให้มีการแข่งขันกีฬาภายในอีกหลายประเภทเพื่อให้นักศึกษาได้ออกกำลังกายและเป็นการเชื่อมสัมพันธ์ระหว่างนักศึกษาของธรรมศาสตร์ทั้งหลาย

“ดิฉันเป็นนักวิ่งตั้งแต่ยังอยู่สตรีวิทยา ได้ทีหนึ่ง ทีสองตลอด เมื่อมาอยู่ธรรมศาสตร์เพื่อนดิฉันเขาก็ชวนเรามาเป็นตัวแทนรุ่นลงแข่งกีฬาภายใน ตอนซ้อมนั้นจำได้ว่าอาจารย์ประชุมกล่าวหาญเป็นคนมาควบคุมการฝึกซ้อมให้” (คำบอกเล่าจาก ธีราณี กรรสูตร รุ่น ๖)

งานฟุตบอลประเพณีจุฬาฯ-ธรรมศาสตร์;

กิจกรรมกีฬาที่ได้รับความสนใจจากชาวธรรมศาสตร์มากที่สุดในสมัยนั้นก็คือ งานฟุตบอลประเพณีระหว่างจุฬาฯ และธรรมศาสตร์ นักศึกษาของทั้งสองสถาบันแทบจะทุกคนต่างตั้งตารอให้ถึงวันงานมาทั้งปี

“เวลามีกิจกรรมอย่างฟุตบอลประเพณีพวกเราจะสนุกสนานกันมาก ใครมีรถก็ชวนเพื่อน พ่วงน้องพี่ที่ใส่เสื้อเหลืองแดงวิ่งกันเต็มถนน คนที่ไม่มีรถก็เดินกันมาเป็นขบวน คนที่มีหน้าที่ต้องจัดการอะไรต่อมิอะไรก็นั่งไอ้โกร่งไปตั้งแต่เช้ามืด เรียกว่าวันนั้นวันเดียวไอ้โกร่งต้องเหนื่อยมากเพราะต้องคอยรับส่งทั้งนักศึกษาและอุปกรณ์ต่าง ๆ หลายต่อหลายเที่ยว ผมเองประทับใจงานนี้มากจนตอนนี้ก็ยังต้องไปเชียร์อยู่ทุกปีมิได้ขาด เดี่ยวนี้มีอาวุโสมากก็ได้ไปเดินนำขบวนโดมชรา ซึ่งมีคนมาร่วมเดินด้วยน้อยลงทุกปี” (คำบอกเล่าจาก วิเชียร กลิ่นสุคนธ์ รุ่น ๖)

“วันนั้นพวกเราจะตื่นตื่นมากเพราะงานนี้ปีหนึ่งมีหนึ่งเดียว เพลงเชียร์ก็ซ้อมมาแล้ว นักกีฬาของเรา เราก็อยากไปเชียร์ ตั้งแต่มีการแข่งขันมาธรรมศาสตร์ก็ชนะมาเรื่อย มาแพ้เป็นครั้งแรกเอาปีที่ผมอยู่ปี ๒” (คำบอกเล่าจาก ประเทือง วรรณพงศ์ รุ่น ๓)

“สมัยนั้นบรรยากาศวันงานบอลประเพณีมันสนุก แม้จะไม่มีอะไรต่ออะไรมากอย่างทุกวันนี้เพียงแต่เดินกันเท่านั้นก็สนุกเสียยิ่งกว่าอะไรทั้งหมด ตอนนั้นจะไปสนามแข่งก็ต้องเดิน เพราะไม่มีมอเตอร์คาร์ มีแต่มอเตอร์ซา ตอนนั้นธรรมศาสตร์มีวงโยธวาทิต เราก็เดินไปแล้วก็ร้องเพลง “เดิน รีบเดินไป ซิงโซคชัยของเราเบื้องหน้า เร็ว เร็วอย่าช้า ชัยข้างหน้ากำลังรอ ม.ธ.ก. มีย่นย่อกีฬาไต รวมกำลัง หวังนำชัย เชิดชูไว้ ม.ธ.ก.” ฝ่ายจุฬาย เขาก็ร้อง “เดิน เดินเถิดหนา นิสิตมหาจุฬาลงกรณ์ เดิน เดิน พร้อมหน้าเพื่อนำชัยมาจุฬาลงกรณ์” ซึ่งเป็นเพลงประจำของเขา เวลาขบวนของเราเดินสวนกับของเขา ต่างฝ่ายต่างก็ตะเบ็งเสียงแข่งกันอย่างไม่มีใครยอมใคร

พอถึงตอนแข่งเราก็ร้องเพลงเชียร์ซึ่งก็มีอยู่ไม่กี่เพลงเท่านั้นเอง ของจุฬาย เวลาเขาเชียร์ก็ บูมบาลาก้า โบ โบ บูมบาลาก้า ชิกบาลาก้า อะไรพวกนี้ ส่วนของเรานั้นลูกทุ่ง ส่วนใหญ่นักเรียนของเรานี้เป็นคนบักซ์ได้ เขาเงียบกันทั้งสนาม มั่นตะโกน “ทำสาด ทำสาดสู้ๆ ทำสาดสู้ตาย” ตะโกนภาษาใต้กัน โอ้ย สนุกฉิบหายเลย มันไม่มีขบวน ไม่มีเหยื่ออะไรเลย ในสมัยนั้นเราสนุกกันจริง ๆ การแปรตัวอักษรยังไม่เกิด เพลงเชียร์ก็ร้องกันไม่ค่อยเป็นหรอก มีแต่ตบมือ เฮๆๆ แล้วก็ “ทำมะสาด ทำสาด ทำสาด ทำสาด” เป็นภาษาใต้ ไม่ว่าจะเกิดอะไรในสนาม ใครเป็นคนยิงใครถูกยิงไม่สำคัญ เราตะโกนกันอยู่เท่านี้ จุฬายเขามีเพลงเชียร์ ของเรา “ทำสาด ทำสาดสู้ ๆ ทำสาดสู้ตาย” เท่านั้น อยู่ สนุกกันจริง ๆ เพราะมันรู้จักกันหมด” (คำบอกเล่าจาก ม.ร.ว.ถนัดศรี สวัสดิวัตน์ รุ่น ๖)

สำหรับงานฟุตบอลประเพณีนั้น ตั้งแต่เริ่มแข่งครั้งแรกในปีวันที่ ๕ ธันวาคม ๒๔๗๗ ฝ่ายธรรมศาสตร์ถ้าไม่เสมอก็คจะเป็นฝ่ายที่ชนะมาโดยตลอด จนการแข่งขันครั้งที่ ๘ ในวันที่ ๖ ธันวาคม ๒๔๘๔ ที่มฟุตบอลของธรรมศาสตร์ต้องพบกับความพ่ายแพ้ เป็นครั้งแรก แม้แต่หนังสือพิมพ์สยามรัฐและพิมพ์ไทยก็ยังมีพาดหัวตัวโตบนหน้าหนึ่งว่า ธรรมศาสตร์แพ้จุฬาย บางฉบับถึงกับมีการวิพากษ์วิจารณ์ว่าเป็นลางไม่ดีสำหรับประเทศ

และแล้วกลางไมตรีที่ว่าก็กลายเป็นเรื่องจริง เพราะเพียงอีก ๒ วันต่อมา คือในตอนเช้าตรู่ของวันที่ ๘ ธันวาคม ๒๔๘๔ กองทัพญี่ปุ่นก็ส่งทหารยกพลขึ้นบกที่ประจวบคีรีขันธ์และชายฝั่งของไทย และได้มีการปะทะกับยุทธนาทหารในภาคใต้จนมีผู้เสียชีวิตจำนวนหนึ่ง ในช่วงนั้นเป็นช่วงที่นักเรียนนักศึกษาในกรุงเทพฯ กำลังจะสอบเลื่อนชั้น เมื่อเกิดเหตุร้ายแรงต่อประเทศแทรกซ้อนขึ้นเช่นนี้ ทางกระทรวงศึกษาธิการจึงให้นักเรียนนักศึกษาทั้งหมดงดสอบ และให้เลื่อนผ่านชั้นได้โดยอัตโนมัติ โดยนักเรียนนักศึกษาในรุ่นนั้นจะเรียกการสอบครั้งนี้ว่า “โตโจสงเคราะห์” เนื่องจากแม่ทัพใหญ่ของญี่ปุ่นนั้นชื่อนายพลโตโจ

หลังจากนั้นไม่นานก็วัน รัฐบาลจอมพล ป. ก็ประกาศเข้าร่วมกับญี่ปุ่นและประกาศสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตร ทำให้ธรรมศาสตร์ถูกใช้พื้นที่ส่วนหนึ่งเป็นสถานที่กักกันเชลยซึ่งเป็นชาวต่างประเทศที่มาจากประเทศสัมพันธมิตร ศาสตราจารย์ เจ.เอฟ. ฮัตเจสสัน ซึ่งเป็นชาวอังกฤษก็รวมอยู่ในเชลยจำนวนนี้ด้วย ทำให้นักศึกษา ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๔ เป็นต้นไปไม่ได้เรียนวิชาภาษาลาติน หลังจากความพ่ายแพ้ในปี ๒๔๘๕ ฟุตบอลประเพณีก็ต้องเว้นวรรคเพราะสงครามและเหตุการณ์ทางการเมืองไปถึง ๕ ปี

วงโยธวาทิต

เนื่องจากหลักสูตรของโรงเรียนเตรียมปริญญาให้ความสำคัญกับวิชาดนตรีไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าวิชาอื่น ถึงกับไปเชิญพระเจนดุริยางค์ซึ่งเป็นบรมครูดนตรีในสมัยนั้นมาสอนให้ วงดนตรีหรือวงโยธวาทิตของธรรมศาสตร์จึงมีคุณภาพไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าวงใดในสมัยนั้น

“สมัยนั้นผมคิดว่าแถวของธรรมศาสตร์เป็นวงที่น่าจะใหญ่ที่สุดแล้ว เพราะเรามีเครื่องดนตรีถึงประมาณ ๒๐๐ ชิ้น ทั้งไฟเนียม ทรัมเพท ทรอมโบน พิโคโล่ ฯลฯ นอกจากเราก็กังยังมีวงของโรงเรียนนายเรือซึ่งเป็นวงใหญ่อีกวงหนึ่ง แต่ตอนนั้นเราน่าจะใหญ่กว่า ครูผู้สอนนอกจากพระเจนดุริยางค์แล้วก็มีครูพร้อยอีกคนหนึ่ง ตอนเรียนอยู่ในวงของโรงเรียนประจำจังหวัดกาญจนบุรีนั้นเราเรียนโน้ตไทย แต่พอมาอยู่ธรรมศาสตร์ต้องเปลี่ยนเป็นอ่านโน้ตสากลแทน” (คำบอกเล่าจาก สมาน ศักดิ์สงวน รุ่น ๓)

“วงโยชนี้ถือเป็นอีกข้อได้เปรียบของเราเพราะจุฬาฯ ยังไม่มีวงโยธวาทิต ตอนนั้นผมเล่นฟลูต ในวงมีนักดนตรีร่วมวงประมาณ ๘๐ คน คนที่สอนพวกเราก็คือพระเจนดุริยางค์ และครูสังข์ อัดวาศรี ซึ่งสอนมาตั้งแต่สมัยอยู่เตรียมธรรมศาสตร์ ดังนั้นสมาชิกวงโยธวาทิตแทบทั้งวงจึงเป็นศิษย์เก่าโรงเรียนเตรียมฯทั้งนั้น คนที่ตั้ง ๆ ก็มี จำนันท์ อุณหะจินดา มาโนช ศรีวิภา แล้วก็ประจิม ฐิรพัฒน์นับเป็นสี่ส่นอย่างหนึ่งของงาน” (คำบอกเล่าจาก ม.ร.ว.ถนัดศรี สวัสดิวัตน์ รุ่น ๖)

นอกจากจะมีวงดนตรีเป็นของมหาวิทยาลัยอย่างครบเครื่องแล้ว สิ่งที่นักศึกษาเตรียมฯ จะต้องไต่ยีนทุกเข้าก่อนเข้าห้องเรียนคือ เสียงเป่าแตรซักรงชาติขึ้นสู่ออดตึกโดม

“วิชาดนตรีปฏิบัตินี้เป็นการหนีเรียนชั่วโมงพลศึกษาไปในตัว และโดยที่เคยเป่าแตรทรัมเป็ต จึงถูกเกณฑ์ให้ไปเป่าแตรซักรงขึ้นยอดโดมตอนเข้าก่อนเข้าห้องเรียนทุกวัน จำได้ว่า ยังมีเพื่อนอีก ๔ คนคือ เกษม หวังในธรรม(ถึงแก่กรรม) วิโรจน์ ลิลิต (ถึงแก่กรรม) ดร.จิระ เจริญเลิศ (ถึงแก่กรรม) ในปัจจุบันนี้ ผู้ที่เป่าแตรซักรงกับผมยังเหลือผมกับ พ.ต.ท.ประทีป ทองประดิษฐ์ ๒ คน สมัยนั้นพวกเราทั้ง ๕ คน จะต้องรีบไปโรงเรียนแต่เช้าหน่อยเพื่อเตรียมตัวเวลาเป่าแต่ซักรงนั้น พวกผมจะไปตั้งแถวกันห้าคน แล้วยืนอยู่หน้าแถวของนักศึกษา ต.ม.ธ.ก. ทั้งหมดที่สนามหญ้า เมื่อพวกผมเป่าทรัมเป็ตในทำนองนี้ ๓ เที้ยว กินเวลาประมาณ ๒ นาที อีกด้านก็จะมีคนซักรงขึ้นยอดโดมซึ่งจะรู้จังหวะเพลงที่เราเป่าเป็นอย่างดี เขาก็จะรีบซักรงให้ทันเพลงจบพอดี” (คำบอกเล่าจาก สมาน ศักดิ์สงวน รุ่น ๓)

การออกหนังสือ

คำว่าธรรมศาสตร์มี “เสรีภาพทุกตารางนิ้ว” นั้น ได้เริ่มก่อรูปมาจากส่วนหนึ่งของ บุคลิกกล้าคิด กล้าแสดงความเห็น และกล้าเขียนของเหล่านักเรียนเตรียมปริญญาตั้งแต่ยุคเริ่มแรก ดังหลักฐานที่บางรุ่นได้มีการ “ออกหนังสือ” เพื่อแสดงความคิดเห็นต่อประเด็นต่าง ๆ

เริ่มจากนักศึกษารุ่น ๑ ซึ่งได้ออกหนังสือ “นักแข่ง” โดยมี น้อย จินเจริญ เป็นบรรณาธิการ เนื่องจากถูกรุขจัดขบวนการแข่งจักรยาน “เพื่อหาเงินอุทิศส่วนกุศลให้แก่ครูที่เราไม่ชอบ” สุภัทร สุกนธวัต รุ่น ๑

ในหนังสือฉบับนี้มีการวิพากษ์วิจารณ์ว่าการเข้าขัดขวางการแข่งขันจักรยานของเหล่านักซึ่งนั้นเป็นการกระทำอันป่าเถื่อนทั้งสิ้น เป็นหนังสือที่ออกเพียงฉบับเดียวแต่มีประสม เศรษฐบุตร เป็นผู้อ่านให้เพื่อนฟังในโรงอาหาร แต่ในที่สุดครูพร (มะลิทอง) ก็นำตำรวจครุฑเด็มาไล่จับอีก แต่ “ไม่ได้กินตามเคย เรามีสายคอยดู มีทั้งบรรดานักวิ่งเร็ว วิ่งราว คอยพาหนังสือพิมพ์หนี ขนาดครูแยกย้ายกันเข้ามาหลายสายยังจับเราไม่ได้” (จาก เก็บเล็กผสมน้อย โดย RATANA รุ่น ๑)

รุ่น ๒ “สมัยเรียนในห้องจะมีเพื่อนคนหนึ่งชื่อ เรืองยศ ทองโรจน์ (เสียชีวิตแล้ว) เขาชอบทำวารสารในห้อง ผมก็จะนั่งเขียนบทความวิชาการเกี่ยวกับเคล็ดลับในการเรียนภาษาฝรั่งเศสให้เพื่อนๆ อ่าน เหมือนเป็นหนังสือพิมพ์ในห้องเราเอง เรืองยศเขาเป็นนักเขียนก็เขียนเรื่องอะไรต่าง ๆ เอาไว้อ่านกันสนุก ๆ ทำเป็นเล่ม เล่มหนึ่งก็ยี่สิบ สามสิบหน้าราว ๆ นั้น พอทำเล่มเสร็จก็เวียนกันทั้งห้อง” (เดือน บุนนาค รุ่น ๒)

รุ่น ๖ “ผมได้ทำวารสารอ่านกันเองห้อง ผลัดเปลี่ยนเวียนกันเขียนไปเรื่อย เรื่องที่ไม่รู้เราก็ค้นคว้า เขียนบทประพันธ์อะไรบ้าง เพราะอ่านหนังสือเยอะ” (ปรุงศิลป์ ศศะนาวิณ รุ่น ๖)

ละคร การแสดงประจำปี

นอกจากกิจกรรมที่ได้กล่าวมาข้างต้นแล้ว บทความนี้ โดยพนาลี ในหนังสือ ๕๐ ปี ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๓ เขียนเล่าไว้ว่า เมื่อสิ้นปีการศึกษา ๒๔๘๓ ก่อนจะไปปิดเทอมใหญ่ แผนกเตรียมปริญญาได้จัดให้มีงานรื่นเริงขึ้น โดยมีการแสดงละครรีวิวลายชุด

การเตรียมเริ่มจากครูอาบ คอมนันท์เข้าไปสำรวจดูนักเรียนทุกห้องเพื่อเลือกนักศึกษา ทั้งชายหญิงที่มีหน้าตาทำทางดี และสมัครใจจะแสดงละครเพื่อจะได้บรรจุตามฉากและฝึกซ้อมต่อไป

ฉากแรก เป็นการร้องเพลงแห่งพระธรรมจักร ของเทพบุตรและเทพธิดา เนื้อเพลงว่า “...แสงธรรมจักรอันศักดิ์สิทธิ์สูง เป็นเครื่องหมายจงใจให้เรียนเพียรศึกษา ทองแสงแดงเหลือง รุ่งเรืองฟ้า...”

ฉากที่สอง เป็นพม่ารำชวาน ผู้แสดงเป็น ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๓ ทั้งหมด ๖ คน ได้แก่ ทองย้อย ยะคะเสม เครือพันธ์ บำรุงพงศ์ ทองแมน วรรณประภา พรทิพา ปรัชชาญกุล เตือนใจ กุลดิลก และม.ร.ว.สาวดี อิศรเสนา

ส่วนอีก ๓ ฉากที่เหลือคือ “นางทาส” “ระบำออลท์ทซ์” และ “ระบำสเปญ” ฝึกสอนโดย มาตามสวัสดีธินบาล ซึ่งเป็นหม่อมชาวอังกฤษ จากคำบอกเล่าตลอดเวลาที่ข้อมมาตามจะพูดว่า “ยิ้มซีคะ ยิ้ม...” หรือ “ไม่ใช่ผีตายซากนะ” เป็นต้น

“นางทาส” มีนักแสดงจากรุ่น ๒ จำนวน ๔ คน และจากรุ่น ๓ อีก ๔ คน ได้แก่ กาบแก้ว สมศรีสมเษม สมศรี ชาตะนาวิณ มารีวิภา สารเกษตริณ และ ม.ร.ว.ซ้องมาศ นวรัตน์ โดยใช้เพลง “In a Persian Market” ตัวเอกของเรื่องคือคุณ ศรีวัลลา จากรุ่น ๒ ซึ่งได้ออกมาเต้นเดี่ยวก่อน หนึ่งเครื่องแต่งกายของการแสดงชุดนี้จัดโดยมาตามสวัสดี ตามมาตรฐานของสมัยนั้นผู้บอกเล่าเรื่องราวใช้คำว่า “ค่อนข้างจะโป๊” และวงเล็บต่อท้ายว่า “ถ้าเป็นสมัยนี้ก็ไม่มี ความหมายอะไรหรอก แต่ครูอาบ คอมนันท์ก็ไม่ยอม อย่างหัวเด็ดตีนขาด” และบอกว่าต้องมีผ้าชีฟองสีเหมือนกางเกงมาต่อจากตาดปิดทางด้านหลังด้วย

ชุดต่อไปเป็นระบำออลท์ทซ์ ซึ่งถือว่าเป็นชุดที่เสื้อผ้าสวยที่สุด เป็นผ้าโปร่งสีขาวหลายชั้น พองฟู ผู้แสดงได้แก่ มณี มหาผล รุ่น ๒ ส่วนที่เหลือเป็นรุ่น ๓ ได้แก่ อรุณรัตน์ ปัตตะพงศ์ อุไร ประภาสโนบล ชวนพิศ ประทุมมาศ ทิพยา สุภาชนะ น้อย สุขะโหด เพลงที่ใช้เป็นเพลง จังหวะออลท์ทซ์ ของโยฮัน สเตราท์ นักแสดงแต่ละคนถือพวงดอกกุหลาบร้ายรำไปตามเสียงเพลง

ชุดสุดท้ายเป็นระบำฟลามิงโกของสเปน เป็นการเต้นคู่ของหนุ่มสาว ในเพลง La Paloma ใช้นักแสดงทั้งรุ่น ๒ และ ๓ รวมทั้ง ไอรีน นิตยวรรณะ การแสดงชุดนี้ควบคุมการฝึกซ้อมโดยมาตามอุภัย ซึ่งเป็นภรรยาของดร.อุภัย พินธุโยธิน

การแสดงเหล่านี้ได้ถูกนำมาแสดงซ้ำอีกที่ในคราวที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จัดงานเลี้ยงถวายต้อนรับการเสด็จนิวัติพระนครของในหลวงรัชกาลที่ ๙ ในเดือนธันวาคม ๒๔๙๘

“พอท่านประทับใจเรียบร้อยแล้ว พี่อรพินท์คนสวยของธรรมศาสตร์ทูลเกล้าถวายสุฉัตรงานแล้ว ฉากที่หนึ่งก็เปิดม่านออกมาอย่างตระการตามาก ถ้าได้เห็นละก็ต้องประทับใจกันทุกคน พอเปิดม่านออกมาจะมีตราธรรมจักรใหญ่ประดับไฟพริบ ดูใก้มาก...เราซ้อมกันหนักมาก เพราะทุกคนรู้ว่าจะต้องต้อนรับหน้าพระพักตร์ แม้จะเหนื่อยแต่เราก็ชื่นใจเป็นอย่างยิ่งที่ในหลวงจะเสด็จมหาวิทยาลัยของเรา ” (คำบอกเล่าจาก วีราณี กรรณสูตร รุ่น ๖)

การลงโทษ

ขึ้นชื่อว่าวัยรุ่น ไม่ว่าจะเป็ดยุคสมัยไหน หรือโรงเรียนใด ๆ ก็ย่อมมีการทำผิดกฎระเบียบที่ผู้ใหญ่วางไว้อยู่บ้างเสมอ การกระทำผิดกฎของเหล่านักศึกษาเตรียมปริญญา ก็มีหลายรูปแบบ ตั้งแต่การมาโรงเรียนสาย แต่งกายไม่เรียบร้อย สู้บุหรี ทะเลาะเบาะแว้ง แก๊งเด็กผู้หญิง จนกระทั่งการเจาะรั้วแอบดูนักเรียนวิทยาลัยนาฏศิลป์ซ้อมรำ เป็นต้น ซึ่งโรงเรียนเตรียมปริญญาก็มีวิธีลงโทษให้หลายจำด้วยวิธีนานา ดังนี้

“ขุนประเสริฐสุภมาตราเป็นผู้อำนวยการในสมัยนั้น ใครที่ทำผิดมาก ๆ ทาง ต.ม.ธ.ก. จะไม่ตีเอง แต่จะให้ผู้ปกครองเป็นผู้มาตีเองในห้องประชุมใหญ่ ผมเป็นผู้นำจดหมายของ ต.ม.ธ.ก. ไปส่งให้ผู้ปกครอง เวลาที่ผู้ปกครองมือสั่นหน้าซีด ศาสตราจารย์ เจ.เอฟ. ฮัตเจสสัน ก้มหน้าและหันหน้าหนีเลย ผมไม่ขอเอ่ยชื่อเพราะผมรักทุกท่าน และผมเห็นว่าเป็นวิธีการประหลาดที่สุดในโลกและหาดูได้ยาก” และ

“วันหนึ่งที่ผมตัดสินฟุตบอลระหว่าง ต.ม.ธ.ก. ด้วยกัน ขุนประเสริฐสุภมาตรา ได้ยืนดูอยู่ที่บันไดระเบียงตึกโดม การเตะย่อมมีหนักบ้างเบาบ้างเป็นธรรมดา (เมื่อเกิดการวิวาท) ขุนประเสริฐฯ เดินลงมาและสั่งให้เป่านกหวีดเลิกทันที พอรุ่งเช้าก็เรียกผมและคู่กรณีทั้ง ๒ คนเข้าไปพบ ให้ผมแต่งตั้งเป็นผู้ตัดสิน อีก ๒ คนแต่งตั้งเป็นผู้เล่น แต่ในมือสวมหมวกกันทั้งคู่และเอาด้ายผูกข้อมือทั้งสองข้างห้อยกับกึ่งลั่นทม ยึดการ์ดมวยตลอดเวลา ผมก็ต้องใช้ปากอมนกหวีดพวกครู ๆ ก็อมยิ้มกันใหญ่ รู้สึกสนุกสนานกันมากพอสมควร ยืนอยู่อย่างนี้ประมาณ ๑๕ นาทีก็เลิก” (กึ่งศตวรรษธรรมศาสตร์ โดย สวาท อินทรสุขศรี พนักงานมหาวิทยาลัยตั้งแต่ยุคก่อตั้ง)

“การลงโทษนักเรียนเวลาที่ทำผิดของ ต.ม.ธ.ก. คือ การเขียนทางไมโครโฟน โดยประกาศออกอากาศถึงความผิดว่า ใครทำผิดอะไร และต้องรับโทษอย่างไร เช่น “ต้องเขียนให้ปรากฏ เนื่องจากนายอันดับ รองเดช ดุดบุหรีในห้องน้ำในห้องส้วม จับได้เป็นครั้งที่ ๒ เขียน ๖ ที นักศึกษา ฟังสังวรณไว้” แต่กลายเป็นว่านักเรียนที่รอฟังอยู่ไม่ได้หวาดกลัว แต่จะออกเป็นทางซ้ำเพื่อนำไปเสียทำได้อย่างไรเสียมากกว่า คนที่โดนเขียนออกทางไมค์บ่อย ๆ ก็เช่น อันดับ รองเดช ปริญา ลีละคร ส่วนใหญ่ก็ด้วยข้อหาแอบสูบบุหรี่” (คำบอกเล่าจาก มารุต บุญนาท รุ่น ๕)

“ใน ต.ม.ธ.ก. เมื่อมีการทำโทษนักศึกษาที่กระทำผิดหลายแบบ ส่วนใหญ่จะไม่ค่อยทำโทษแบบเขียนตี เพราะเด็กบางคนทำผิดแบบไม่ตั้งใจก็มี แต่เมื่อมีกฎระเบียบข้อกำหนดไว้ ก็ต้องทำตามระเบียบ การทำโทษก็แล้วแต่ดุลยพินิจของครู เช่น ให้ยืนตากแดด ให้ยืนหน้าห้องเรียน คุณเข้าหน้าชั้น หรือใช้ให้ลบกระดานดำ คนที่ร้าย ๆ ในโรงเรียนเตรียมฯ ก็พอมิ เช่น เอาปากกาหมึกซึม สลัดหมึกใส่ครู บางคนก็สูบบุหรี่ใต้ถุนโรงเรียน พวกแมงที่อยู่ตามร่องไม้มันโดนควันบุหรี่ มันก็หนีขึ้นมาข้างบนพอครูเห็นก็เลยรู้ว่ามีคนแอบสูบบุหรี่อยู่ข้างล่าง เขาก็ส่งคนมาจับตัวไปลงโทษ ด้วยการตีให้เพื่อนทั้งโรงเรียนได้ยินเสียงไม้เรียวผ่านทางไมโครโฟน ทำคนที่ได้ยินขยาดกันพอสมควร

การทำผิดของนักเรียนเตรียมฯบางครั้งก็เป็นธรรมชาติของวัยรุ่น สมัยนั้นมีบ่อยครั้งที่เราไปแอบดูนักเรียนนาฏศิลป์เขารำละคร หรือซ้อมการแสดงต่าง ๆ กำแพงระหว่างธรรมศาสตร์แม้จะเป็นปูนซีเมนต์ แต่ด้านบนมันเป็นสังกะสี พวกเราก็เจาะรูดูเขา ทางโน้นเขาก็โทรแจ้งมา ทางเราก็เลยส่งครูไปจับ วันที่เขาไปจับผมโชคดีที่ไม่ได้ไปดูในวันนั้นเลยรอดมาได้ คนอื่น ๆ นั้นโดนทำโทษกันเป็นแถว

ผมเคยมาโรงเรียนสายเช้าแถวเคารพธงชาติไม่ทัน บังเอิญวันนั้นมีนักศึกษาหญิงคนหนึ่งมาสายเหมือนกับผม เลยถูกลงโทษให้ยืนอยู่คู่กัน แล้วให้นักศึกษาทุกคนที่เข้าแถวเดินเข้าห้องเรียนผ่านหน้าเราไปทั้งหมด ๕๑๙ คน” (คำบอกเล่าจาก สมาน ศักดิ์สงวน รุ่น ๓)

ครู ต.ม.ธ.ก. อีกท่านหนึ่งที่นักศึกษารุ่นนั้นทุกคนยังจำวิธีการลงโทษของท่านได้ก็คือ มาตามพินทุโยธินซึ่งพูดภาษาไทยได้ไม่กี่คำและไม่ค่อยชัด เวลาลงโทษท่านจะสั่งให้นั่งคุกเข่าที่พื้นหน้าห้องเรียน แต่จะออกเสียงคำว่าคุกเข่าเป็น “กูกเก่า” “คุกข้าว” หรือ “คุกเก่า” จนนักเรียนอดอมยิ้มไม่ได้ มาตามเป็นผู้มีจิตใจงดงาม หากผู้รับโทษทำหน้าที่ด่าละห้อยคล้ายจะร้องให้ มาตามพินทุโยธินจะสั่งให้กลับไปนั่งโต๊ะตามเดิมเร็ว ๆ การลงโทษของท่านจึงไม่มีใครศักดิ์สิทธิ์เท่าการลงโทษอื่นๆ แต่กลับมีคนอยากให้ท่านลงโทษอยู่บ่อยครั้ง

การเดินทางเรียกร้องดินแดน

ในวันที่ ๘ ตุลาคม ๒๔๘๓ นักศึกษาโรงเรียนเตรียมปริญญามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ได้ร่วมกับนักเรียนโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษาของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เดินทางไปเพื่อเรียกร้องดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงที่เคยต้องสูญเสียให้ฝรั่งเศสไปในสมัยรัชกาลที่ ๕

“ตอนนั้นจอมพล ป. ส่งทหารมาเป็นครูฝึกวิชายุทธวิธี ทหาร ครูฝึกเหล่านี้เขาจะใช้เวลาช่วงที่สอนวิชาทฤษฎีทางทหารมาพูดปลุกกระตมให้นักศึกษา ต.ม.ธ.ก. และนักเรียนโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา ออกมาเดินทางเรียกร้องดินแดนคืน ครูที่มาสอนทฤษฎีวิชายุทธวิธีนั้น มีหลายคน แต่ละคนก็จะกระจายกันไปพูดกับนักศึกษาเตรียมฯ หอต่าง ๆ แต่เวลาฝึกปฏิบัติซึ่งเรียนรวมกันนั้นครูยุทธวิธีไม่ได้พูดถึงเรื่องเรียกร้องดินแดนแต่อย่างใด อาจารย์ปรีดีก็รู้เห็นพฤติกรรมนี้ แต่ก็ไม่ได้ห้ามปรามอะไรเพราะไม่อยากให้เกิดความขัดแย้ง

ตอนนั้นเขามุ่งเป้าไปที่นักเรียนวิชายุทธวิธีของธรรมศาสตร์และจุฬาลงกรณ์ที่เท่านั้น เพราะวันที่เราเดินทางก็ไม่เห็นว่ามีโรงเรียนอื่น หรือประชาชนมาร่วมขบวนด้วย ครูวิชายุทธวิธีเป็นคณะรุ่นวันเดินทางและแจ้งให้รู้ในหอเรียน เขาไม่ได้บอกว่าใครจะไปบ้าง แต่ขอให้ไปกันพร้อมเพรียงเราก็ไปกันหมดไม่มีใครขาด กระทั่งคำว่า “เอาดินแดนของเราคืนมา” เขาก็เป็นคนสอนให้เราพูด

ในวันที่เราจะเดินทาง มีข่าวแว่วไปเข้าหูอาจารย์ปรีดีแล้วว่าเรานัดกันจะไปหลังเลิกเรียน พอใกล้เวลาเลิกเรียนประมาณบ่าย ๒ อาจารย์ปรีดีท่านก็เดินมาจากทำเนียบท่าช้าง เรียกพวกเราเข้ามาเข้าแถวเหมือนเข้าแถวหน้าเสาธงตอนเช้า ท่านเพียงขอร้อง พยายามเกลี้ยกล่อมว่ามันเป็นเรื่องของทหารเขา เราอย่าไปยุ่ง อย่าไปเดินเลย เพราะจากการวิเคราะห์สถานการณ์ของท่านแล้ว การเรียกร้องนี้ไม่มีวันได้ผล ไม่มีวันชนะ ท่านพูดเสร็จได้ไม่ถึง ๑๐ นาที พวกเราก็พากันเดินออกไป พวกครูก็ไม่มีใครห้าม” (คำบอกเล่าจาก ประเทือง วรรณพงศ์ รุ่น ๓)

ช่วงนั้นเป็นเวลาเดียวกับที่ฝรั่งเศสพ่ายแพ้แก่เยอรมนี รัฐบาลของจอมพลป. พิบูลสงคราม ได้มีความมุ่งมั่นที่จะทำสงครามกับฝรั่งเศสเพื่อเรียกร้องดินแดนดังกล่าว และได้ปลุกกระแสชาตินิยมขึ้นเพื่อหาเสียงสนับสนุนในการนี้ แต่หลังจากเหตุการณ์เดินทางได้เพียงเดือนเดียว ฝรั่งเศสก็ส่งเครื่องบินมาทิ้งระเบิดที่จังหวัดนครพนม การรบระหว่างฝรั่งเศสกับไทยจึงเริ่มขึ้น ฝรั่งเศสโจมตีไทยทางอรัญประเทศ รัฐบาล จอมพล ป. ส่งทหารไทยเข้าไปในอินโดจีนทางด้านเขมร แต่ในที่สุดญี่ปุ่นเสนอตัวเข้าไกล่เกลี่ย จนมีการส่งผู้แทนไปลงนาม อนุสัญญาสันติภาพที่กรุงโตเกียว (Tokyo Convention) เมื่อวันที่ ๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๘๔

ในครั้งนั้นไทยได้ดินแดนฝั่งขวาแม่น้ำโขงคืน รวมทั้งทางใต้ตรงข้ามปากเซ คือ แขวง จำปาศักดิ์ และดินแดนในเขมรที่เสียให้ฝรั่งเศสไปเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๐ กลับคืนมาด้วย และในวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๔ พลเอก พระยาพหลพลพยุหเสนา ได้เป็นผู้วางศิลาฤกษ์ก่อสร้าง อนุสาวรีย์ชัยสมรภูมิ เพื่อเป็นอนุสรณ์สถานระลึกถึงชัยชนะของไทยต่อฝรั่งเศส และ ๑ ปีต่อมา จอมพล ป.พิบูลสงคราม เป็นผู้กระทำพิธีเปิดเมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๕ และหลังจากนั้น เพียงไม่กี่ปี หลังจากที่สงครามโลกจบสิ้นลงด้วยความพ่ายแพ้ของเยอรมนีและญี่ปุ่น ดินแดนที่เราได้ คืนมาเพียงชั่วคราว ก็ถูกทวงกลับคืนไปตามคำตของนายปรีดี พนมยงค์

พระเจ้าช้างเผือก

ในช่วงเวลาเดียวกับที่จอมพลป. กำลังผลักดันแนวคิดทวงดินแดนคืนนั่นเอง ทางด้าน นายปรีดี ซึ่งขณะนั้นดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลังก็มีโครงการสร้างภาพยนตร์ ภาษาอังกฤษอิงประวัติศาสตร์เรื่องพระเจ้าช้างเผือกขึ้น เพื่อส่งเสริมแนวคิดเรื่องสันติภาพ และการต่อต้านสงคราม โดยมีใจความหลักอยู่ที่การแสดงให้เห็นว่าสงครามโดยเนื้อแท้แล้วเป็นเรื่อง ของผู้ปกครองแต่ผู้ที่ต้องสูญเสียที่สุดคือราษฎร

“ในเดือนมีนาคม ๒๔๘๓ มีการคัดเลือกนักแสดงกันที่ตึกโดม กษัตริย์และเสนาบดีซึ่งมี บทพูดใช้อาจารย์สอนภาษาอังกฤษและฝรั่งเศสจากโรงเรียนอัสสัมชัญ” (จาก “สำนักนั้นธรรมศาสตร์ และการเมือง”)

ในการคัดเลือกนักแสดงนี้ได้นำเอาบุคลากรและนักศึกษาของโรงเรียนเตรียมปริญญาฯ และของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์มาเป็นนักแสดงเช่น ให้นางสาวไอริน เนลสัน นักศึกษา ต.ม.ธ.ก. รุ่น ๓ เป็นนางเอก และนายสุวัฒน์ นิลรังสี (เนลสัน) ซึ่งเป็นพี่ชายของนางสาวไอรินและเป็น ครูสอนภาษาอังกฤษของโรงเรียนเตรียมแสดงเป็นสมุหกระลาโหม ส่วนผู้ที่แสดงเป็นพลทหารนั้น ใช้นักศึกษาของธรรมศาสตร์ทั้งสิ้น

“ดิฉันเรียนที่นี้จนจบม. ๖ พอจบมาแล้วก็ยังไม่รู้ทำอะไรก็อยู่บ้านไปก่อน วันหนึ่งพี่ชาย ของดิฉันก็มาชวนไปเล่นหนังเรื่อง “พระเจ้าช้างเผือก” พี่ชายของดิฉันชื่อสุวัฒน์ นิลรังสี (ชื่อเดิม คือ เอ็ดเวิร์ด เนลสัน) เป็นครูภาษาอังกฤษของโรงเรียนเตรียม และเล่นเป็นเสนาบดี ในภาพยนตร์ เรื่องพระเจ้าช้างเผือก ตอนนั้นอาจารย์ปรีดีมีโครงการจะทำหนังเป็นภาษาอังกฤษ ตัวแสดงชายนั้น ใช้นักศึกษาอัสสัมชัญแทบทั้งหมดเพราะพูดภาษาอังกฤษได้ดี ส่วนนักแสดงหญิงนั้นก็ยังหากันอยู่ พี่ชายของดิฉันก็เสนอว่าให้ดิฉันเล่นเพราะดิฉันเรียนที่เซนต์แมรี ภาษาอังกฤษดีพอสมควร เขาก็ เรียกไปทดสอบหน้ากล้องโดยยังไม่ได้เห็นหน้ากัน แต่บางคนก็รู้จักดิฉันแล้วจากการไปเป็นนางงาม

บุปผชาติให้กรมตำรวจ ตอนนั้นมีหม่อมหลวงคนหนึ่งมาทดสอบภาษาอังกฤษและตกลงใจว่าดิฉันได้เล่นเป็นนางเอกหนังเรื่องนี้

ในเรื่องนอกจากมีบทพูดภาษาอังกฤษแล้วยังมีฉากที่ต้องรำกับนักศึกษาของกรมศิลปากร ซึ่งต้องไปหัดกับท่านผู้หญิงประภาพรรณ เวลาที่ใช้จริงก็เป็นแค่การชอยเท้ากับพื้นมือเท่านั้นเองเพราะเราอาจจะรำไม่เก่งเท่านักรำมืออาชีพ ตัวประกอบอื่น ๆ ก็ใช้นักศึกษาเตรียมฯ รุ่น ๑ แทบทั้งหมด

หนังทั้งเรื่องใช้เวลาถ่ายทำประมาณ ๓ เดือน แต่ส่วนที่ดิฉันต้องร่วมแสดงด้วยนั้นใช้เวลาประมาณเดือนครึ่งเท่านั้นและถ่ายอยู่ในโรงถ่ายของศรีกรุงที่เดียวยกเว้นฉากสุดท้ายที่ต้องเข้าไปถ่ายในพระบรมมหาราชวัง

ตอนที่ถ่ายทำหนังกันอยู่นั้นดิฉันเห็นน้ำใจท่านอาจารย์ปรีดีอย่างมาก เวลาจะถ่ายท่านจะมารับที่บ้านแล้วไปโรงถ่ายของศรีกรุงด้วยกัน ถ่ายเสร็จท่านก็มาส่งเองถึงประตูบ้าน ใครจะขอมาส่งแทนท่านก็ไม่ให้เพราะไม่ไว้ใจ สมัยนั้นในกองถ่ายหนังไม่ได้เหมือนกองถ่ายหนังในสมัยนี้มันไม่มีฝ่ายคอสตูม หรือเมกอัพแต่งหน้า มีแต่รับไปผัดหน้าผัดตาเล็กน้อยเท่านั้น เสื้อผ้าก็หาก็มาแต่งให้เข้ากับเรื่องเฉย ๆ ไม่ได้มีพิธีรีตรองอะไร คนที่จัดการเรื่องการแต่งหน้าแต่งตัวก็มีอยู่คนเดียว

สำหรับดิฉัน ถ้าวันไหนไม่มีฉากที่ดิฉันต้องถ่ายด้วยท่านปรีดีก็จะไม่ให้ไป เมื่อดิฉันถ่ายฉากสุดท้ายที่พระบรมมหาราชวังเสร็จแล้ว กองถ่ายทั้งหมดยกเว้นดิฉันก็ยกกองไปจังหวัดแพร่ เพื่อถ่ายทำฉากสงคราม ที่มีช้าง มีเฒ่าบ้าน เฒ่าเมือง ดิฉันอยากไปกับพวกเขามาก จัดเสื้อผ้าใส่กระเป่าเรียบร้อยแล้วแต่ท่านอาจารย์ปรีดีก็ไม่ให้ไป เพราะในกองถ่ายมีแต่ผู้ชายทั้งนั้น ” (คำบอกเล่าจาก ไอรีน นิลเสน (นิตยวรรณะ) รุ่น ๓)

ภาพยนตร์เรื่องนี้ออกฉายในเมืองไทยครั้งแรกในเดือนกรกฎาคม ๒๔๘๓ แต่ได้ออกฉายรอบเวิร์ลด์พรีเมียร์ในวันที่ ๔ เมษายน ๒๔๘๔ โดยใช้ชื่อว่า พระเจ้าช้างเผือก หรือพระเจ้าจักรา (The King of the White Elephant) โดยในรอบนี้มีการฉายพร้อมกัน ๓ ที่คือ ศาลาเฉลิมกรุง ลิงคโพร้ และนิวยอร์ก

เรื่องย่อ

กษัตริย์แห่งกรุงอโยธยาทรงพระนามว่า พระเจ้าจักรา เป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงทศพิธราชธรรม ทรงมีพระเมตตาต่อปวงพสกนิกร และไม่ทรงโปรดความหรุหราบุ่มเฟือย และขนบธรรมเนียมประเพณีที่อันล้ำสมัยในราชสำนัก ดังเช่นที่ทรงไม่โปรดจะให้มีพระสนมนางในมายามากถึง ๓๖๕ นาง พระเจ้าจักราทรงโปรดเพียงการขับช้าง และเมื่อพระเจ้าหงสาซึ่งในเรื่องเป็นทรราชที่มีจิตใจโหดเหี้ยมทารุณมักมากในกามคุณได้ส่งแต่งตั้งทูตทำที่เป็นขอช้างเผือกช้างทรง

ของพระเจ้าจักรา ซึ่งเป็นช่างคู่มือเมืองของอโยธยา เมื่อพระเจ้าจักรามียอมให้ช่างเผือกตามที่ขอ พระเจ้าหงสาวดีสบโอกาสยกทัพมาเพื่อหวังพิชิต “อโยธยา” เมื่อได้ทราบข่าว ด้วยความที่ไม่ต้องการให้พสกนิกรต้องเดือดร้อนเพราะไฟสงคราม พระเจ้าจักราจึงได้ยกกองทัพไปเผชิญทัพหงสาวดีที่ชายแดน และได้ทำทนายให้กษัตริย์หงสาวดีแสดงขัตติยะมานะออกมาต่อสู้อันตัวต่อตัวบนหลังช้าง เพื่อไม่ให้ทหารต้องบาดเจ็บล้มตาย และเมื่อพระเจ้าจักราได้ชัย ก็ได้ทำร้ายแก่ทหารหงสาวดี ทรงประกาศสันติภาพว่าอโยธยาเป็นศัตรูกับกษัตริย์หงสาวดีที่ทุยศแต่เพียงผู้เดียว มิได้เป็นศัตรูกับชาวหงสาวดี และปล่อยทหารศัตรูกลับไปเพื่อคงความเป็นมิตรไมตรีระหว่างสองประเทศต่อไป

นอกจากเนื้อหาที่แสดงถึงแนวทางแห่งสันติแล้ว ภาพยนตร์เรื่องนี้ยังได้รับการยกย่องว่าเป็นภาพยนตร์ที่ถ่ายทำฉากเคลื่อนไหวพลช้างได้เยี่ยมยอดที่สุดในประวัติศาสตร์ภาพยนตร์จนกระทั่งทุกวันนี้ก็ยังมีเรื่องไหนมาเทียบได้ แม้ว่าผลตอบรับของภาพยนตร์เรื่องนี้ในต่างประเทศจะไม่ดีนัก แต่ก็เป็นสิ่งที่แสดงจุดยืนของประเทศว่า “ไทยนี้รักสงบ แต่ถึงรบไม่ขลาด” และเป็นหลักฐานส่วนหนึ่งที่ทำให้การเจรจาระหว่างไทยและฝ่ายสัมพันธมิตรหลังสงครามโลกมีบทสรุปที่น่ายินดี

ผลกระทบจากสงครามโลกครั้งที่สอง

สงครามโลกครั้งที่ ๒ เริ่มขึ้นอย่างเป็นทางการในวันที่เยอรมนีบุกโปแลนด์ในวันที่ ๑ กันยายน ๒๔๘๒ แต่กว่ากรุงเทพ จะรู้สึกตัวตัวเองเกี่ยวกับสงครามอย่างจริงจังก็ในตอนที่มีญี่ปุ่นได้สังหารกว่า ๕๐,๐๐๐ คนยกพลขึ้นบกตามแนวชายฝั่งอ่าวไทยในวันที่ ๘ ธันวาคม ๒๔๘๔

เราได้กล่าวถึงผลกระทบของสงครามไปบ้างแล้วในหัวข้อต่าง ๆ ที่ผ่านมา ผลกระทบระลอกแรกต่อการศึกษานักเรียนของชาว ต.ม.ธ.ก.เรียกกันว่า “โตโจสงคราม” คือการได้เลื่อนชั้นโดยไม่ต้องสอบของนักเรียนนักศึกษาที่กำลังจะสอบเลื่อนชั้นในช่วงวันที่ ๘ ธันวาคม ๒๔๘๔ ต่อมาอีก ๑๐ วันเราพูดถึงการจับอาจารย์เจ.เอฟ. ฮัตเจสสัน มาเป็นเชลยในวันที่ ๑๘ ธันวาคม ปีเดียวกัน

แต่วันที่คนไทยได้รับรู้ฤทธิ์เดชของคำว่า “สงครามโลก” อย่างแท้จริงก็คือ การทิ้งระเบิดลูกแรกในวันที่ ๘ มกราคม ๒๔๘๕ ซึ่งในตอนนั้นธรรมศาสตร์ก็กลายเป็นที่ “ดูแล” เชลยฝ่ายสัมพันธมิตรเป็นเวลา ๒๑ วันแล้ว แม้การนำเชลยมาดูแลที่ธรรมศาสตร์จะเป็น “เคราะห์กำบังกาย” ให้ธรรมศาสตร์ได้ดีพอสมควร แต่กระนั้น ธรรมศาสตร์ก็ยังไม่วายโดนลูกหลงระเบิดเข้าจนได้

ในช่วงแรกนี้ มีการส่งสัญญาณเตือนภัยทางอากาศดังขึ้นเป็นระยะ ๆ แต่ก็ยังมีสิ่งๆ เรียกว่า “หวนเก็”

“เหตุการณ์ทิ้งระเบิดครั้งหนึ่งที่ผมไม่ลืมเลยคือ ขณะที่น่าจะเรียนอยู่ระดับชั้นปริญญาตรีปีที่ ๓ ผมได้ยินเขาเปิดสัญญาณเตือนภัยทางอากาศ แต่ผมก็ชะล่าใจว่าเป็น “หวนเก็” คือ ดังแล้วไม่มีเครื่องบินมา จึงไม่ได้หลบ จนกระทั่งได้ยินเสียงเครื่องบินเหนือบ้าน และมองเห็นเขาก็

เปิดประตูด้านล่างเพื่อจะทิ้งระเบิด ผมกับพี่ชายและเพื่อนที่มาอ่านหนังสือด้วยกันเพื่อเตรียมสอบ วิ่งหนีออกจากบ้านไปคนละทิศละทาง ผมวิ่งไปทางสนามหลวง และไปหลบในหลุมหลบภัยแถว ๆ กระทรวงยุติธรรม ส่วนพี่ชายพาเพื่อนผมไปอีกทาง เมื่อเหตุการณ์สงบแล้ว กลับมาที่บ้าน ปรากฏว่า บ้านถูกทิ้งระเบิดลง ไฟไหม้หมดไม่เหลือเลย เหลือแต่ชุดที่ใส่อยู่กับตัว เรียกได้ว่าตอนนั้นหมดตัวเลยจริง ๆ” (คำบอกเล่าจาก โอวาท สุทธิวาหนฤพุดิ รุ่น ๓)

และแล้วในวันที่ ๕ มิถุนายน ๒๔๘๗ กองทัพฝ่ายสัมพันธมิตรได้ส่งเครื่องบิน ปี ๒๙ จำนวน ๗๗ ลำ บินตรงมาจากอินเดีย เพื่อเข้าถล่มมณฑลยุทธศาสตร์ที่ญี่ปุ่นใช้เป็นฐานที่มั่นใน กรุงเทพฯ เครื่องบินทั้งหมดบินมาถึงในเที่ยงวัน และได้ทำลายโรงพยาบาลบ้านหม้อของญี่ปุ่น, โรงงานมักกะสันของกรมรถไฟ และอื่น ๆ อีกมากมาย ครั้งนี้นับเป็นครั้งแรกที่มีการทิ้งระเบิด ในเวลากลางวันและสร้างความเสียหายให้ปรากฏในกรุงเทพฯ อย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน การทิ้งระเบิด ในช่วงกลางวันนี้เองที่ทำให้มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง และสถาบันการศึกษาต่าง ๆ ต้องพิจารณาทางเลือกเรื่องการปิดเรียนชั่วคราว

สำหรับนักศึกษาเตรียมปริญญาที่ต้องเผชิญกับผลแห่งสงครามโดยตรงก็คือ นักศึกษารุ่นที่ ๗ ซึ่งเพิ่งเปิดเรียนได้เพียงประมาณ ๑๕ วัน โรงเรียนก็สั่งปิดเรียน และเปลี่ยนระบบ การเรียนการสอนเป็นระบบซีท โดยทางโรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จะรับใบความรู้มาจาก อาจารย์ผู้สอนในแต่ละวิชามาพิมพ์เพื่อให้นักศึกษามารับไปศึกษาด้วยตัวเอง แล้วค่อยมาสอบตาม แต่ละนัดหมายกัน

“นักศึกษารุ่นนี้ต้องเรียนด้วยตัวเอง โดยการทำการบ้านส่งทุก ๑๕ วัน จะส่งด้วยตัวเอง ที่มหาวิทยาลัยหรือจะส่งทางไปรษณีย์ก็ได้ ครั้งหนึ่งที่นักเรียนรุ่น ๗ มาสอบ เกิดการทิ้งระเบิดขึ้น บริเวณตลาดเทเวศร์ และวัดอินทรวีหาร ทั้งนักเรียนและครูต้องหนีออกจากห้องสอบ วันต่อมาก็ทราบข่าวว่ามีนักเรียนรุ่น ๗ ถึง ๒ คนที่มาร่วมสอบถูกระเบิดเสียชีวิตไป” (วินิจ วินิจฉัยภาค รุ่น ๗ จาก “เตรียมปริญญารำลึก”)

“สำหรับพวกเราที่เพิ่งจบจากโรงเรียนเตรียมฯ ความตื่นตันที่จะได้กลายเป็นนักศึกษามหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองได้ถูกเปลวเพลิงจากสงครามมอดใหม่ไปแทบไม่เหลือ ครูปาอาจารย์ต่างก็อพยพหนีภัยสงครามออกไป พวกเราจึงเรียนจากซีท ซึ่งอาจารย์ทั้งหลาย ทำแล้วเอามาทิ้งไว้ที่โรงพิมพ์ธรรมศาสตร์ เขาก็โรเนียวแจกจ่ายให้นักศึกษา พวกเราก็ต้องหาช่วงที่ปลอดภัยจากระเบิดเพื่อมารับซีทที่โรงเรียน เพราะตอนนั้นจะไปหวังพึ่งไปรษณีย์ไม่ได้ ก็มันมีรถส่งเมื่อไหร่ล่ะ กว่าพวกเราจะได้เรียน ได้ฟัง lecture จริง ๆ ก็ในช่วงหลังสงคราม ปี ๒๔๘๘ เป็นต้นไป เป็นโชคคิของนักศึกษาระบบธรรมศาสตร์ ที่แม้ในช่วงขาดแคลนและยากลำบากเช่นนี้ พวกเรายังพอจะทำการเรียนการสอนกันไปตามมีตามเกิดได้ เพราะท่านปรดีมองการณ์ไกล ท่านรู้ว่า

กระดาษจะขาดแคลน ท่านก็ให้ทุนไว้แต่แรก ทำให้เรามีกระดาษมากพอจะทำเป็นซีทแจกให้นักเรียนทั้งหมดเอากลับไปศึกษากันเองที่บ้าน” (คำบอกเล่าจาก ม.ร.ว.ถนัดศรี สวัสดิวัตน์ รุ่น ๖)

ในความเป็นจริงแล้วนักศึกษาเตรียมฯทุกรุ่นล้วนต้องเรียนในระบบนี้กันแทบทุกคน กล่าวคือ บรรดานักศึกษา รุ่น ๑ ๒ และ ๓ ที่เข้ามหาวิทยาลัยไปแล้ว ก็ยังมีบางส่วนที่ยังเรียนไม่จบ หรือเรียนจบแล้วกำลังต่อปริญญาโท นักศึกษารุ่นที่ ๓ ๔ ๕ ที่กำลังเป็นนักศึกษามหาวิทยาลัย นักศึกษารุ่นที่ ๖ นั้นได้เรียนโรงเรียนเตรียมฯหนึ่งปี กับอีก ๑๕ วันก็ต้องใช้ระบบซีทเช่นเดียวกัน

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในช่วงระยะเวลาอันมีตมนี้ ผู้ที่ได้เรียนเต็มเม็ดเต็มหน่วยที่สุด กลับเป็นนักศึกษาเตรียมฯปริญญาฯรุ่น ๗ พิเศษซึ่งไปเปิดสาขาอยู่ที่อุบลราชธานี มีจำนวนผู้เรียนทั้งหมด ๑๑๘ คน เมื่อสิ้นปีการศึกษาดังกล่าวมีผู้สำเร็จการศึกษาจำนวน ๑๐๒ คน

ชีวิตของบรรดานักศึกษาเตรียมฯทั้งหลายนั้นต่างต้องประสบกับความยากลำบากในช่วงสงครามต่าง ๆ กันไป บางส่วนก็หนีความโกลาหลกลับบ้านเกิด บางท่านอย่างคุณสมาน ศักดิ์สงวน ซึ่งหนีระเบิดกลับบ้านที่กาญจนบุรี ซึ่งตอนนั้นญี่ปุ่นกำลังกวาดต้อนแรงงานเชลยนับแสนมาสร้างทางรถไฟ ก็ได้เห็นอีกแง่มุมหนึ่งของสงคราม

“เส้นทางรถไฟสายนี้ผ่านตำบลวังสารภีพอดี ผมจึงมีโอกาสผ่านค่ายเชลยเหล่านี้ และมีโอกาสได้แอบพบกับเชลยศึกที่ถูกส่งเข้าไปขุดดินตัดไม้ในป่าที่สร้างทางรถไฟ เพื่อเอากล้วย มะละกอและบุหรี่ป้ายไปขายให้เชลยที่อดหยาก พร้อมกับขอซื้อสิ่งของ เช่น นาฬิกา ปากกา แหวน หมวกสักหลาด เสื้อฝนและอื่น ๆ ในราคาถูกเพื่อไปขายเอากำไร เรียกว่าซื้อทุกอย่างจนกระทั่ง เหล่าเชลยเหลือแต่ผ้าเตี๋ยกับกางเกงลิง เมื่อถึงเวลาเย็น ทหารญี่ปุ่นจะต้อนเอาเชลยนับหมื่นคนนี้ ให้ลงมาอาบน้ำในจุดที่แม่น้ำแควใหญ่และแควน้อยมาบรรจบกันเป็นแม่น้ำแม่กลอง ผมเคยนั่งกางเกงลิงปะปนลงไปอาบน้ำกับเชลยในแม่น้ำเพื่อหาซื้อของจากเชลยที่พออย่งจะหลงเหลืออยู่ พอพลบค่ำเชลยจะขึ้นจากน้ำเดินกลับเข้าค่ายซึ่งอยู่ห่างไปประมาณ ๓-๔ กิโลเมตร ผมก็จะเดินปะปนเข้าแถวไปด้วย อาศัยที่หน้าตา ผิวพรรณคล้ายเชลยชาวมาเลเซีย แล้วคอยหาโอกาสหนีเข้าป่าละเมาะข้างทาง ถ้าทหารญี่ปุ่นเห็นเข้าก็จะวิ่งไล่พันด้วยดาบซามูไร แต่ก็ไม่กล้าตามไปไกลนักเพราะกลัวแก๊งเด็กไทยที่ไม่ชอบทหารญี่ปุ่นเป็นทุนเดิมอยู่แล้วจะเล่นงานเอาบ้าง” (คำบอกเล่าจาก สมาน ศักดิ์สงวน รุ่น ๓)

ไม่ว่าสงครามจะดำเนินไปอย่างไรอย่างรุนแรงสักแค่ไหน ชาว ต.ม.ธ.ก. บางส่วนก็ยังคง “เลือก” ที่จะทำงาน อยู่ในกรุงเทพฯ และได้เป็นพยานรู้เห็นความเป็นไปของบ้านเมืองในภาวะสงคราม เช่น อาจารย์คณิง ฤกษ์ชัย ซึ่งทำงานเป็นเสมียนในกองโรคติดต่อซึ่งมีหน้าที่ไปจัดการเก็บศพของผู้เสียชีวิตหลังมีเหตุระเบิดมาจัดการ ทำให้ได้เห็นความทุกข์ทรมานของทั้งผู้ที่ต้องเสียชีวิตและผู้ที่จำต้องมีชีวิตต่อไป

“ในช่วงสงครามแบบนี้มีภาพสะท้อนใจให้เห็นไม่เว้นแต่ละวัน วันหนึ่งมีโทรศัพท์มาแจ้งว่ามีภารกิจระเบิดที่ฝั่งธน ผมก็ออกไปทำหน้าที่แบบใจไม่ตีเพราะเป็นห่วงคุณแม่ซึ่งไปดูแลคุณยายที่บ้านแถวฝั่งธนใกล้วัดพิชัยญาติ พอไปถึงเจอแม่ไม่เป็นไรก็จิตใจดีขึ้น แล้วสักบ่ายสองโมงก็ต้องกลับไปทำงาน รถที่กองที่ไปเก็บศพผ่านมาพอดี ผมจำได้ก็บอกจะไปด้วย ช่างหน้ามีคนหนึ่งอยู่เต็มแล้ว ผมเลยต้องไปอยู่ข้างหลังกับศพ วันนั้นศพเต็มหลังรถไปหมด แขนขาด ขาขาดบ้าง เราก็ต้องนั่งไปคิดแต่ว่าดีกว่าเดิน ภาพในวันนั้นยังติดตาจนถึงวันนี้ สมัยนั้นญาติจะต้องมาตามหาศพเอาเอง คือแต่ละย่านก็มีที่เก็บศพ วันธรรมดาวันหนึ่ง มีคนมาตามหาลูกจากเทเวศร์ ถามชื่อแล้วก็ไปพบในรายชื่อคนเจ็บ ผมก็ถามว่า “จะไปดูคนตายไหม ผมจะพาไป” เขาก็บอกว่าจะไป พอเข้าไปเห็นศพลูกทั้งสี่คนเรียงกันเลย ก็ร้องไห้โฮปานจะขาดใจ ผมเห็นแล้วก็สะท้อนใจอย่างมาก” (คำบอกเล่าจาก คะนิง ฤกษ์ รุ่ง ๓)

เสรีไทย

หลังจากที่จอมพล ป. ประกาศเข้าร่วมกับญี่ปุ่นในวันที่ ๘ ธันวาคม ๒๔๘๔ ในเย็นวันนั้น นายปรีดี พนมยงค์ได้จัดการชุมนุมของผู้รักชาติขึ้นเพื่อแสดงเจตจำนงต่อต้านญี่ปุ่นและวางแผนเพื่อกระทำการอย่างเป็นรูปธรรม ผลลัพธ์ที่สุดของการหารือร่วมกันครั้งนี้ ส่งผลกระทบต่อสถานะของประเทศหลังสงครามในนามคุณูปการของขบวนการเสรีไทย ซึ่งได้กระทำการช่วยเหลือสอดแนมข้อมูล และปฏิบัติการลับต่าง ๆ ให้ฝ่ายสัมพันธมิตร

ในการนี้นายปรีดีและพวกยังได้คัดเลือกเอานักศึกษาของโรงเรียนเตรียมปริญญาฯ ส่วนหนึ่งเข้าร่วมปฏิบัติการด้วย หนึ่งในผู้ที่เป็นที่รู้จักมากที่สุดก็คือ ร.ต.เสรีม บุญสุตม์ ต.ม.ธ.ก. รุ่ง ๓ ซึ่งเป็นหลานของนายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ ส.ส.จังหวัดอุบลราชธานีซึ่งมีความใกล้ชิดกับนายปรีดีเป็นอย่างมาก โดยแกนนำเสรีไทยได้ส่งนายเสรีมพร้อมกับผู้ที่ได้รับการคัดเลือกอีกจำนวนหนึ่งไปฝึกอบรม ณ เมืองแคนตี ประเทศศรีลังกา โดยก่อนเดินทางได้นำทั้งหมดมาพบกับนายปรีดี ณ ตึกโดม ซึ่งเป็นหนึ่งในศูนย์บัญชาการใหญ่ของขบวนการเสรีไทย

“...สักครู่หนึ่ง ท่านอาจารย์ปรีดีก็เปิดประตูเดินเข้ามา พวกเรารู้ใจแล้วว่าต้องเป็นเรื่องสำคัญแน่ ๆ ท่านเดินเข้ามาหยุดอยู่ตรงหน้าพวกเราแล้วก็เริ่มพูดว่า “ที่เรียกทุกท่านมาในวันนี้เพราะมีเรื่องสำคัญมากเกี่ยวกับว่าประเทศไทยของเรา อย่างที่ทุกท่านก็ทราบกันถ้วนทั่วแล้วว่า ประเทศของเราถูกทหารญี่ปุ่นยึดเอาไว้ได้แล้ว เราในฐานะที่เป็นคนไทย ควรจะดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่งเพื่อไล่ญี่ปุ่นออกไปจากประเทศให้ได้” ท่านพูดปลุกใจให้เราเกิดความรู้สึกรักชาติ ว่าเราเป็นคนไทย จะมาถูกกระทำอย่างนี้เป็นเรื่องที่ยอมกันไม่ได้ เราจะต้องทำให้พวกญี่ปุ่นออกไปให้หมดให้ได้

ท่านบอกว่า “เพื่อประเทศชาติแล้วก็อย่าไปเสียตายชีวิตเลย จงเอาเอกราชของเราคืนมา เอาละ ทั้งหมดในนี้ ๗ คน ถ้าใครกลัวไม่สมัครที่จะไป ก็ขอให้บอกเสียแต่ตอนนี้ ที่จะให้ไปนี้จะไป ผีกอวรุ ผีกวิฑู ผีกรบบแบบกองโจร เพื่อจะต่อสู้ พวกท่านจะต้องเดินทางไกล เดินทางไกลมาก เพราะฉะนั้นจงเตรียมตัวเตรียมใจเอาไว้” พูดจบท่านก็จับมือทุกคน แล้วบอกว่าขอให้โชคดี ท่านบอกอีกว่า ถ้าเราโชคดีเกิดชนะขึ้นมาแล้วพวกคุณระวังใจไว้ อย่าไปเรียกร้องผลตอบแทน ภายหลังเป็นอันขาด เพราะว่าเราทำเพื่อประเทศชาติแท้ ๆ จากนั้นท่านก็ถามย้ำอีกทีว่าถ้าเรา กลัวตายจะไม่ไปก็ได้ ด้วยเลื่อมใสศรัทธาของคนหนุ่มมวกับความเชื่อมั่นในตัวท่านจึงไม่มีใครถอน ตัว” (คำบอกเล่าจาก ร.ต.เสริม บุญสุตม์ รุ่น ๓)

ในวันที่ ๒๔ กรกฎาคม ๒๕๕๘ นายเสริม บุญสุตม์ ซึ่งผ่านการฝึกการจรรยาวัธจาก ทหารอเมริกันได้เดินทางกลับจากเมืองแคนดีประเทศศรีลังกาเพื่อปฏิบัติภารกิจร่วมกับชาวอเมริกัน อีก ๔ คน โดยใช้ชื่อในปฏิบัติการว่าสตีฟ ในขณะที่โดตรมลงมา ร่มของนายเสริมมีการผิดพลาด จนทำให้ต้องแขวนร่างอยู่กับท้ายเครื่องบินเป็นเวลานาน แต่สุดท้ายก็ได้รับการช่วยเหลือ และกลับมา ปฏิบัติภารกิจอีกครั้งในวันต่อมา จนได้รับการยกย่องจากรัฐบาลสหรัฐอเมริกา โดยมอบเหรียญ The Bronze Star Medal ซึ่งเป็นเหรียญแรกที่คนไทยได้รับ พร้อมทั้งประกาศนียบัตรที่มีลายเซ็น ของประธานาธิบดี เพื่อตอบแทนการปฏิบัติหน้าที่ด้วยดี

“ในช่วงเวลาเดียวกัน ขบวนการเสรีไทยยังได้มีการปฏิบัติการต่อต้านญี่ปุ่นภายใน ประเทศอย่างลับ ๆ และมีการเตรียมการทางอาวุธพอที่จะทำการรบได้ หลังจากที่ มธก. ได้อนุญาต ให้กรมตำรวจใช้สถานที่เป็นที่ควบคุมผู้ต้องหาเป็นการชั่วคราวในช่วงสั้น ๆ ระหว่างเดือน พ.ค.- ก.ค. ๒๕๕๘ มธก. จึงได้เร่งขอพื้นที่คืนเมื่อวันที่ ๒๗ ก.ค. ๒๕๕๘ และอนุญาตให้กรมสารวัตร ทหารภายใต้บังคับของนาวาอากาศเอกสังวร สุวรรณชีพ ใช้สถานที่ มธก. เป็นสถานที่ฝึกนายสิบ แทน ซึ่งได้รับสมัครมาจากนักศึกษาเตรียมปริญญาฯ และนักเรียนโรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เพื่อจัดตั้งกองกำลังต่อต้านญี่ปุ่น แม้ว่า “หน่วยรบ” หน่วยนี้จะไม่ได้ปฏิบัติการ เนื่องจากญี่ปุ่นยอมแพ้ระเบิดปรมาณูเสียก่อน แต่ภายหลังจากสงครามสงบ ก็ได้ใช้กำลังใน หน่วยนี้เพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยร่วมกับตำรวจด้วย” (สำนักนั้นธรรมศาสตร์และการเมือง)

ภายหลังได้มีการจัดตั้งชมรมเตรียมธรรมศาสตร์-จุฬาฯ อาสาศึกขึ้นเพื่อรำลึกถึง หน่วยฝึกสารวัตรนายสิบนี้ โดยในหน่วยนี้ มีนักศึกษา ต.ม.ธ.ก รุ่น ๗ ร่วมด้วยเป็นจำนวนมาก

“ในขณะที่ผมกำลังตระเวนเรียนพิเศษอยู่ตามที่ต่าง ๆ นั้น อยู่ ๆ ก็มีข่าวมาจากไหน ก็ไม่รู้บอกว่าในธรรมศาสตร์จะรับเป็นนักเรียนนายสิบสารวัตรทหาร และต้องการนักเรียนเตรียม เป็นพิเศษ ใครอยากไปฝึกก็ให้ไปตรวจร่างกาย ตอนนั้นไม่ได้มีใครชวนผม เพื่อนที่ใกล้ชิดในเตรียม

ก็ไม่มี เพราะเรียนกันแค่ ๑๕ วันเท่านั้น แต่ในที่สุดผมก็มาสมัครเป็นเสรีไทยด้วย สมาชิกส่วนใหญ่ ก็จะเป็นนักเรียนเตรียมธรรมศาสตร์ รุ่น ๗ และเตรียมอุดมฯ

ตอนนั้นต้องฝึกทั้งการใช้อาวุธที่ห้องลับบนตึกโดม หอประชุมชั้นสอง ที่ห้องสมุดก็มีห้อง ฝึกเหมือนกัน ถ้าเป็นภาคสนามก็ฝึกในสนามหลวง เราต้องเรียนทั้งการใช้ปืนยาว ปืนคาบไซค์ ปืนกล ปืนยิงระเบิด ปืนมอลตา จนถึงปืนบาซูก้ายิงรถถัง นอกจากนั้นก็ยังมีฝรั่งมาสอนประสบการณ์การรบ เช่น ถ้าคุณยิงพวกญี่ปุ่นไม่ตาย คุณจะโดนดาบซามูไร ๘ เล่มของพวกที่เหลือพันตัวคุณ เป็นต้น

“ตอนนั้นรอบ ๆ ธรรมศาสตร์เต็มไปด้วยญี่ปุ่น เราต้องแอบฝึกและผลัดกันฝึกในที่ลับ โดยปิดประตูหน้าต่างทั้งหมดไม่ให้พวกญี่ปุ่นรู้ ตอนนั้นเราแบ่งเป็น ๓ กองร้อย ขณะที่กองร้อย ๑ ฝึกอยู่ อีกสองกองร้อยที่เหลือจะแก้มองลงไปเดินตบเท้าเพื่อกลบเสียงอาวุธที่กองร้อย ๑ ฝึกกันอยู่” (พันโทสำรวม เอกกะวิพากษ์)

ตอนนั้นมีการตั้งบังเกอร์ของเราอยู่ทั่วกรุงเทพฯ พวกเราได้รับการฝึกกันอย่างเต็มที่ เพื่อเตรียมตัวสู้กับญี่ปุ่นเต็มที่ เมื่อมีการกำหนดวันที่จะต้องไปออกรบก็ยิ่งตื่นตื่น แต่ก่อนถึงวัน ไม่นานอเมริกา ก็ทิ้งระเบิดปรมาณูที่ฮิโรชิมา และนางาซากิ ทำให้ญี่ปุ่นประกาศยอมแพ้ พวกเรา ที่ฝึกมาจึงไม่ได้ออกรบกับญี่ปุ่น

แม้สงครามจะจบลงแล้ว แต่บทบาทของเสรีไทยของเตรียมธรรมศาสตร์-จุฬาไม่ได้หมดลงแค่นั้น ผลของสงครามยังทำให้บ้านเมืองมันเกิดกลียุค เพราะมีประเทศมหาอำนาจอย่างจีน และอังกฤษที่เขาไม่ยอมรับว่าเราไม่ได้เป็นฝ่ายแพ้สงครามร่วมกับญี่ปุ่น “ตอนนั้นเขาไม่ยอมรับเรา โดยอ้างว่าบ้านเมืองเราโจรผู้ร้ายเยอะ ให้เราปราบปรามให้ได้ภายใน ๗ วัน ถึงจะยอมให้เราเป็นอิสระ ทหารจึงได้ระดมเอานักเรียนสรวัดรทหารอย่างพวกเราไปช่วยปราบโจรในเขตกรุงเทพฯ และ ชลบุรี สถานการณ์ในตอนนั้นทำให้เกิดการกักตุนสินค้า เสรีไทยที่ประกอบทั้งนักเรียนเตรียมจุฬาฯ และธรรมศาสตร์ จึงต้องออกตรวจตราเพื่อป้องกันการกักตุนสินค้า พวกเราถูกแบ่งให้ไปดูแลโกดัง เก็บเสบียงของทหารญี่ปุ่นที่กระจายอยู่ทั่วประเทศ ภารกิจนี้ยังทำให้เกิดสมาคมเตรียมธรรมศาสตร์-จุฬาฯ อาสาศึก และยังคงความเป็นเพื่อนจนถึงทุกวันนี้” (คำบอกเล่าจาก สุวรรณ ดาราวงษ์ รุ่น ๗)

ถ้าไม่มี ต.ม.ธ.ก. และ ธรรมศาสตร์

เมื่อสงครามสงบลง นักศึกษา ต.ม.ธ.ก. ก็กลับเข้ามาเรียนต่อระดับมหาวิทยาลัย บางคน ก็จากตัวออกไปทำงาน บางคนก็ชวนชวหายหาหนทางไปเรียนต่อต่างประเทศ ต่างคนต่างก็ ใช้ชีวิตไปตามหนทางของตัวเอง มีศิษย์เก่า ต.ม.ธ.ก. มากมายเหลือเกินที่ได้สร้างประโยชน์ ให้แก่ประเทศชาติ เท่ากับที่นายปรีดีตั้งใจไว้ เพราะศิษย์เก่า ต.ม.ธ.ก. นั้น ได้กระจายไปประจำ อยู่ตามกลไกการพัฒนาชาติบ้านเมืองในกระทรวง กรม กอง ต่าง ๆ ทางฝ่ายนิติบัญญัติ ก็มีผู้ที่

ได้เป็น ส.ส. หลายท่าน และได้เป็นประธานรัฐสภา (มารุต บุณนาค รุ่น ๕) ทางฝ่ายบริหารก็มีที่
ได้เป็นทั้ง รัฐมนตรีหลายท่าน และได้เป็นนายกรัฐมนตรี (ธานินทร์ กรัยวิเชียร รุ่น ๕) ส่วน
ฝ่ายตุลาการในสมัยนั้น เรียกว่าเป็น ชาว ต.ม.ธ.ก (และมธก.) แทบจะร้อยเปอร์เซ็นต์ ที่เป็นทั้ง
ทนาย อัยการ ผู้พิพากษาชั้นต่าง ๆ จนไปถึงประธานศาลฎีกา

จะมีโรงเรียนไหนที่มีศิษย์เก่าเพียง ๘ รุ่น กว่า ๆ (รวมรุ่น ๗.๕ ที่อุบลราชธานีด้วย)
ที่สามารถสร้างคนเพื่อไปสร้างชาติได้อย่างมีประสิทธิภาพขนาดนี้ จะมีสถาบันไหนที่สามารถเปลี่ยน
ชีวิตคน และแสดงหลักฐานว่า การศึกษาสามารถเลื่อนสถานะทางสังคมของบุคคลหนึ่งในทุกแง่มุม
อย่างแท้จริง

“...เราเป็นนักศึกษาที่ประสบความสำเร็จมาได้เพราะมหาวิทยาลัย ถ้าเราไม่ได้มหาวิทยาลัย
ไม่ได้ผู้ประศาสน์การ เราก็ไม่มีวันนี้ ผมรักธรรมศาสตร์ แม้บ้านจะอยู่ใกล้โรงพยาบาลภูมิพล แต่
บางทีผมไม่ไปรักษาที่นี่ แต่ยอมไปที่โรงพยาบาลธรรมศาสตร์รังสิต เวลาไปก็ใส่เสื้อมหาวิทยาลัย
ไป...” (คำบอกเล่าจาก ภู สุขสุเมฆ รุ่น ๗)

“ผมเชื่อว่านักเรียนเตรียมฯ และนักศึกษา มธก. ทุกคนมีความรักในสถาบันของเรา
เหลือเกิน เพราะชีวิตของเราส่วนใหญ่ได้มาจาก หรืออย่างน้อยก็มาตั้งต้นอย่างแข็งแกร่งที่นี่ ผมก็
อยากฝากธรรมศาสตร์ไว้ในมือของคนรุ่นหลัง ซึ่งยังมีพลัง มีแรงที่จะทะนุบำรุงรักษาธรรมศาสตร์
ให้เป็นสถาบันทางการศึกษาที่ส่งเสริมความก้าวหน้า ความเรียบร้อยของสังคมไทยตลอดไป”
(คำบอกเล่าจาก อุไร วงศ์สารโจน์ รุ่น ๓)

“ผมคิดว่า ถ้าไม่มีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์แห่งนี้ในประเทศไทย ผมที่เป็นเด็กจาก
ท้องถิ่นห่างไกลกรุงเทพฯ และคงไม่มีชีวิตที่พัฒนามาจากคนที่ไม่น่าจะใครรู้จักเลย มาถึงในบั้นปลาย
ของชีวิตที่มานั่งเก้าอี้ที่มีคนยกมือไหว้ แล้วเรียกว่าท่าน ผมถือว่า มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์แห่งนี้
เป็นเจ้าของชีวิตตลอดชีวิตของผม” (คำบอกเล่าจาก ปรีชา พานิชวงศ์ รุ่น ๗)

“ดิฉันคิดว่าตอนที่อาจารย์ปรีดีตั้งธรรมศาสตร์ขึ้นมา ก็เพราะท่านอยากจะให้ทุกคนได้
มาศึกษาเกี่ยวกับการเมือง ให้รู้มากขึ้น ให้ฉลาดขึ้น เราควรจะมีดีหลักอันนี้ไปเรื่อย ๆ อย่าให้คนอื่น
มาลบล้างไป ดิฉันอยากให้เห็นที่เข้ามาในธรรมศาสตร์มีความรักต่อธรรมศาสตร์บ้าง อย่าคิดแต่จะ
มาตักตวง หรือหวังเพียงผลประโยชน์ส่วนตัว ดิฉันอยู่ที่นี้มาตั้งแต่ปี ๒๔๘๖ จนถึงตอนนี้ (๒๕๕๓)
เห็นคนหลายรุ่น ก็ได้แต่หวังว่าคนรุ่นต่อ ๆ ไปจะมีความรักที่แห่งนี้ให้มาก อย่างดิฉันที่รักธรรมศาสตร์
เหลือเกิน” (คำบอกเล่าจาก จำปูน นามประทาน รุ่น ๖)

อังคาร จันทรเมือง

ผู้เรียบเรียง

รายชื่อกรรมการบริหารและดำเนินงานหอจดหมายเหตุและหอประวัติศาสตร์เกียรติยศแห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

๑. อาจารย์ ดร.ชาญวิทย์ เกษตรศิริ	ที่ปรึกษา
๒. รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร ท่านพระจันทร์	ประธานกรรมการ
๓. ผู้ช่วยศาสตราจารย์วรรณิ์ สำราญเวทย์	รองประธาน
๔. นางสาววราณี ไอสถารมย์	กรรมการ
๕. นางสาวอัจฉรา จินดารัตน์	กรรมการ
๖. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมเกียรติ วรรณญาอนันต์	กรรมการ
๗. นางวนิดา จันทนทัศน์	กรรมการ
๘. อาจารย์สุดแดน วิสุทธิลักษณ์	กรรมการ
๙. อาจารย์ ดร.ฐาปนันท์ นิพิฏฐกุล	กรรมการ
๑๐. อาจารย์ชาติรี ประกิตนนทการ	กรรมการ
๑๑. อาจารย์อัศรพงษ์ คำคุณ	กรรมการ
๑๒. ผู้อำนวยการกองกลาง หรือผู้แทน	กรรมการ
๑๓. หัวหน้างานบริหารสำนักงานท่านพระจันทร์ หรือผู้แทน	กรรมการ
๑๔. นางสาวดาวเรือง แนวทอง	กรรมการและเลขานุการ
๑๕. นางสาวอรอนงค์ บุญนำ	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

คำสั่งสถาบันไทยคดีศึกษา

ที่ ๕ /๒๕๕๔

เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการจัดงานวันสถาปนาสถาบันไทยคดีศึกษา ครบรอบปีที่ ๔๐

.....

ด้วยสถาบันไทยคดีศึกษากำหนดจัดงานวันสถาปนาสถาบันฯ ครบรอบปีที่ ๔๐ ในวันพฤหัสบดีที่ ๓ มีนาคม ๒๕๕๔ เพื่อให้การดำเนินการจัดงานดังกล่าวเป็นไปโดยเรียบร้อย และมีประสิทธิภาพ สถาบันฯ จึงแต่งตั้งคณะกรรมการจัดงานวันสถาปนาสถาบันฯ ดังต่อไปนี้

คณะกรรมการที่ปรึกษา

๑. รองศาสตราจารย์ ดร.อุดม รัฐอมฤต
๒. ผู้ช่วยศาสตราจารย์วราณี สำราญเวทย์

คณะกรรมการฝ่ายวิชาการ

๑. ผู้อำนวยการสถาบันไทยคดีศึกษา	ประธานคณะกรรมการ
๒. รองผู้อำนวยการสถาบันไทยคดีศึกษา	รองประธานคณะกรรมการ
๓. ม.ล.วัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธุ์	กรรมการ
๔. นางสาววราณี โอสธารมย์	กรรมการ
๕. นางกษภรณ์ ตราโมท	กรรมการ
๖. นางสาวเทียมจิตร พ่วงสมจิตร	กรรมการ
๗. นางสาวนารีสา เดชสุภา	กรรมการ
๘. นายอาสา คำภา	กรรมการ
๙. นายสิโรตม์ กิรินทร์รัชต์ธร	กรรมการ
๑๐. นายอิสรา อุปลัมภ์	กรรมการ
๑๑. นางสาวกาญจนา เหล่าไชคชัยกุล	กรรมการ
๑๒. นางจรุชา เอื้องไมตรีภิรมย์	กรรมการ
๑๓. นางสาวศิริพร พุตระกูล	กรรมการ
๑๔. นายประสาน เผือกหอม	กรรมการ
๑๕. นางสุจิตรา ไชยจันทร์	กรรมการ
๑๖. นางสาวไทรยา สุรัญญาพฤติ	กรรมการ
๑๗. นางสาวพิชามณูชู่ ดีहन	กรรมการ
๑๘. นางณัฐธยาน์ ทรงผลาด	กรรมการและเลขานุการ
๑๙. นางจันทน์ พึ่งเดือน	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

ให้คณะกรรมการชุดนี้มีหน้าที่ดังต่อไปนี้

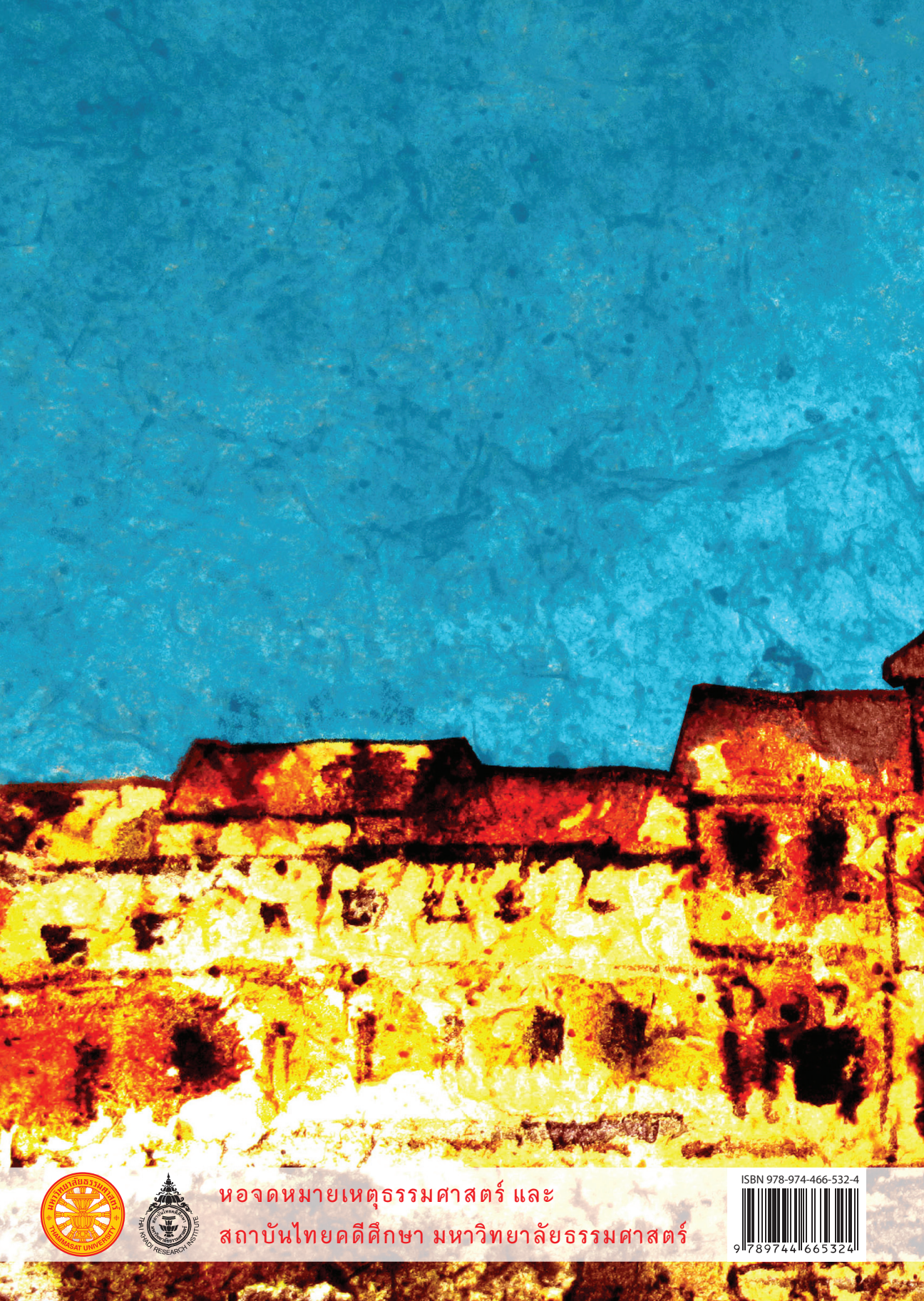
๑. กำหนดนโยบายและแผนในการดำเนินงาน
๒. เตรียมข้อมูลต้นฉบับและดำเนินจัดพิมพ์เอกสารวิชาการ
๓. ดำเนินการในเรื่องการจัดสัมมนาวิชาการ
๔. ปฏิบัติงานอื่นตามที่ประธานกรรมการมอบหมาย

ทั้งนี้ตั้งแต่วันที่นี้เป็นต้นไป

สั่ง ณ วันที่ ๒๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๕๔

(อาจารย์ ดร.อนุชา ทิรคานนท์)
ผู้อำนวยการสถาบันไทยคดีศึกษา

หอจดหมายเหตุธรรมศาสตร์ และ
สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ISBN 978-974-466-532-4

9 789744 665324